

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_184599

UNIVERSAL
LIBRARY

व्यानन्दमहाविद्यालय-संस्कृतग्रन्थमाला सं० १७

अप्रकाशितचरं

पश्चिमोत्तरशाखीयं

वाल्मीकीय-रामायणम्

तत्र चैताह

किष्किन्धा-काण्डम्

एम्० ए०, एम्० ओ० एल्० इत्युपाधधारिणा

विश्वबन्धुशास्त्रिणा

नानादर्शपुस्तकाधारेण संशोध्य, नैकविधोपयोगि-

सूचीनिबन्धेन चोपसंयोज्य

सम्पादितम्

लवपुरम्

१९९३ वि०

Published

by

The D. A.-V. COLLEGE

RESEARCH DEPARTMENT,

LAHORE,

(*All rights reserved*)

First Impression, 500 copies;

Price : 7—8—0

Printed

by

SHRI KRISHNA DIKSHIT

at the *Bombay Machine Press,*

LAHORE.

The D. A -V. College Sanskrit Series No. 17

THE RAAMAAYANA

OF

VAALMEEKI

(in the North—Western Recension)

THE KISHKINDHAA-KAANDA

---

*Critically edited for the first time from
Original Mss. and supplied with Indexes.*

by

VISHVA-BANDHU SHASTRI, M. A., M. O. L.

LAHORE.

1936.

दयानन्दमहाविद्यालय-संस्कृतग्रन्थमाला

दयानन्दब्राह्ममहाविद्यालयाचार्यपदप्रतिष्ठितपूर्वेण दयानन्दमहा-
विद्यालयीयानुसन्धानालये विश्वेश्वरानन्दवैदिकानुसन्धानालये

चाधिष्ठिताध्यक्षपदेन, एम० ए०, एम० ओ० एल०

इत्युपाधिवारिणा

विश्वबन्धुशास्त्रिणा

बहुभिर्विद्वद्भिः सङ्गत्य

सम्पादिता

तस्यां चायं

सप्तदशो ग्रन्थः

लवपुरम्

१९९३

THE D. A.-V. COLLEGE

SANSKRIT SERIES.

Edited

in conjunction with other scholars

BY

VISHVA-BANDHU SHASTRI, M. A., M. O. L

Director, D. A.-V. College Research Deptt. and
Vishveshvaraanand Vedic Research Institute, formerly,
Principal, Dayaanand Brahma Mahaavidyaalaya.

Volume Seventeen.

LAHORE.

1936.

Contents (विषयानुक्रमणी)

किष्किन्धाकाण्ड-ग्रन्थः	...	...	१-३६८ पृष्ठानि
सूची-निबन्धः	...	...	१-१०५ पृष्ठान्तराणि
१. व्यक्तिविशेषनाम-सङ्ग्रहः	...	...	१
२. देशविशेषनाम-सङ्ग्रहः	...	...	६
३. पुरनाम-सङ्ग्रहः	...	...	८
४. पर्वतनाम-सङ्ग्रहः	...	...	"
५. वनोपवननाम-सङ्ग्रहः	...	...	१०
६. नदनद्यादिनाम-सङ्ग्रहः	...	...	"
७. लतावृक्षादिनाम-सङ्ग्रहः	...	...	११
८. पशुपक्ष्यादिप्राणिनाम-सङ्ग्रहः	...	...	१२
९. युद्धोपकरणनाम-सङ्ग्रहः	...	...	१५
१०. शब्दविशेष-सङ्ग्रहः	...	...	"
११. अलङ्कृतपद्यांश-सङ्ग्रहः	...	...	६८
१२. आर्षप्रयोग-सङ्ग्रहः	...	...	८५
१३. छन्दोवैषम्ययुक्तपद्यांश-सङ्ग्रहः	...	...	९१
१४. सूक्ति-सङ्ग्रहः	...	...	९७
१५. संशोधन-पत्रिका	...	...	क-क

Abbreviations (संकेताः)

उ=उत्तरार्धम्=(2nd half of a verse)

तु=तुलना कर्तव्या (Compare)

दा=दक्षिणशास्त्रीयं वाल्मीकीय-रामायणम् (Nirnaya Sagar

Press Edition, Bombay 1912)

पू=पूर्वार्धम्=(1st half of a verse)

धं=धंगशास्त्रीयं वाल्मीकीय-रामायणम् (Gorresio's Edition, Paris)

N=Nil=(नास्ति)

†=असंगतं पाठान्तरम्

‡=अष्टयुजं पाठान्तरम्

FOREWARD.

Last year when the Aaraṇa-kaanda was brought out, it was expected that if a representation would be made, the Provincial Government might favourably consider the question of the renewal of the previously sanctioned subvention for this work. My revered teacher, the late Dr. A. C. Woolner, a genuine lover of Oriental learning as he was, strongly recommended and forwarded the said representation when it was made, but it is to be regretted that nothing came out of it. Meanwhile, a plan had been drawn out to complete the work by bringing out one Kaanda every year. The present volume is the result of assiduously following the same. But it is doubtful if it would be practicable to continue on in this way in the absence of proper financial support from outside.

As regards the scheme followed in the preparation of the Kishkindhaa-Kaanda, it will be noticed that besides the increased measure of care that has been devoted to the choice of the right text, critical material has been supplied in a fuller and more analysed form. All of the variants that have been recorded have been mutually distinguished according as they happen to belong to any one of the following classes :—

(a) Those which are mere orthographic aberrations have been marked off by prefixing the sign † to them

(b) Those which are syntactically wrong have the sign † placed before them. And, finally,

(c) Real variants have been given without any special mark. Among the appendices which have been prepared after the pattern of those given in the previous volume, No. 8 will be found to be a useful addition. No. 10 as it now stands, is meant to serve the purpose of a fairly comprehensive index of important words. The considerable

increase in its bulk is due to the inclusion therein of all such nominal as well as radical bases as may in any way help in the better understanding and appreciation of the text from the linguistic as well as sociological points of view.

The ten Mss. which have been used in the preparation of this volume, may be briefly classified as follows :—

(a) कै, ल१, व, म and श. Of these, श is a continuation of the Ms. म as used in the Baala-Kaanda. It sometimes differs from the other members of its class and treads a path all its own. Its readings are generally correct.

(b) रा, भ and च. In the previous volumes, रा generally agreed with कै, but it does not do so here.

(c) अ and ल२. अ now and then starts agreeing with रा, भ and च. ल२ of this volume is the same as ल१ of the previous one.

Main assistance in the production of this volume has been given by the Shastris of the Department, namely, Pandits Prema Nidhi, Pitambara and Vidya Nidhi. Pandit Bhima Deva Shastri, M. A., M.O.L. has been in charge of the general supervision of the work as it has been seen through the press. His assistants of the Vishveshvarananda Vedic Research Institute, Pandits Raghunath Chandra Shastri, Durga Datta Shastri, Girdhari Lal Shastri, Jagadisha Chandra Vidyaavaachaspati and Balkrishna Vidyaavaachaspati have been rendering help in the matter of copying, proof-reading and arrangement of the appendices. I am grateful to them all for this co-operation.

अथ
पश्चिमोत्तरशाखीये
वाल्मीकीय-रामायणे
किष्किन्धाकाण्डम्

[वं०-१] = [प्रथमः सर्गः] = [दा०-२]

१ पू] तौ तु दृष्ट्वा महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

२ उ] वरायुधधरौ वीरौ सुग्रीवः प्लवगाधिपः ॥१॥ [१

३ पू] न चे चक्रे मनः स्थातुं वीक्षमाणैस्तु धन्विनौ ।

N] कपिः परमभीतस्तु चिन्तां वा मनसा दधे ॥२॥ [३

४ उ] सै चिन्तयित्वा भीतात्मा विर्मुञ्च्य च पुनः पुनः । [४ पू

५ पू] त्यक्तुकामो गिरेः शृङ्गं यत्र रामः स्थितोऽभवत् ॥३॥ [N

६ उ] ततः स सचिवेभ्यस्तु सर्वमेव यथातथम् ।

अशंस परमोद्विग्नो भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥४॥ [५

७] एतौ घनमिदं दुर्गं वालिप्रणिहितौ नरौ ।

छूयना चीरैर्वसनौ प्रचरन्ताविहागतौ ॥५॥ [६

१. रा—† संवृष्टः ।

२. भ—† नावचक्रे ।

३. कै ल_२ व म श—† वीक्ष्य-
माणस्तु व० । ल_१—† वीर-
पाणस्तु व० । रा भ च—† वीक्ष्य-
माणः सुव० ।

४. रा भ च—कपेः परमभीतस्य
चित्तं व्यसन (रा-संयत) माददे ।

५. ल_२—† संवृष्टः ।

६. कै अ ल, ल_२ म श भ च—
विमुञ्च्य ।

७. ल, व श—यत्राद्यं सुस्थितो० ।
म—† यत्राद्यं सुस्थितो० ।

८. कै अ ल, ल_२ व म श—
सचिवैरुक्तः ।

९. ल_१—† परमोद्विग्नौ ।

१०. ल_१ व म श—राघवौ ।

११. रा च—वीरवत् ।

- ८] ततः सुग्रीवंसचिवा दृष्ट्वा तौ वरवर्णिनौ ।
 ९ पू] वेगवन्तो गिरीनन्यान् प्रतिजमुर्वनौकसः ॥६॥ [७
 ११उ] एवमेकायनगताः प्लवमाना गिरेर्गिरिम् । [९ पू
 १२पू] बभञ्जुर्वे नगास्तैत्र पुष्पितान् दुर्गमाश्रयान् ॥७॥ [१०उ
 १६उ] उत्प्लुत्य गिरिमृङ्गाणि मलयस्य वनौकसः ।
 १७पू] मार्जारमृगशार्दूलांस्त्रासयन्तो महाबलाः । [११
 संगम्य कपिमुख्येन स्थिताः प्रौञ्जलयस्तदा ॥८॥ [१२उ
 १८] ततस्तेन सुविश्रस्तं वालिकिल्बिषशंकिनम् ।
 उवाच हनुमान प्राहः सुग्रीवं वाक्यंकोविदः ॥९॥ [१३
 १९] यस्मादुद्विग्नचेतास्त्वं प्रदुतो हरिर्पुङ्गव ।
 तं क्रूरदर्शनं घोरं नैवं पश्यामि वालिनम् ॥१०॥ [१६

१. रा—† सचिवैर् ।	११. म—† संगस्य ।
२. अ ल _२ —वरधम्बिनौ ।	१२. म—† स्थितः ।
३. रा भ—वीरवंतौ ।	१३. अ ल _२ —०कयस्तथा । ल _१ ब श—०कयस्ततः ।
४. रा भ—०गिरीन् ।	१४. ल _२ —† ततस्तान् ।
५. ल _१ ब—०वनगास्त । च—† विभत्सुर्वै ।	१५. अ ल _१ ल _२ ब म श भ च— सविश्रस्तं ।
६. म—† सुर्गमाश्र० ।	१६. अ ल _२ —वाकिना कृतकिल्बिष । रा—† (प्राप्तेऽपरहस्तेन) वाकिना कृतकिल्बिषी ।
७. च—अतः परमधिकः पाठः— वेगेनाकंपयन् वृक्षान् वानराः शिखराणि च । ततः शाखाश्रुगाः सर्वे प्लवमाना गिरेर्गिरीन्॥	१७. कै च—† वाक्यमब्रवीत् । अ ल _२ —वाक्यमुत्तमं । रा भ— वाक्यमर्थवत् ।
८. कै अ ल _१ ल _२ ब म रा भ च— उत्प्लव ।	१८. कै ल _१ ल _२ ब श—† ०पुंगवः ।
९. म—† महाबलः ।	१९. ल _१ श—तं रक्षय० म—तमुक्षय० ।
१०. रा भ—अतः परमधिकः पाठः— ततः सुग्रीवसचिवाः पर्वतेऽथ समाश्रिताः ।	२०. रा भ च—नेह ।

- २०] यस्माद्देयं कृतं नित्यं पूर्वं यत्पापकर्मणः ।
 स नेह बाँली दुष्टात्मा न ते पश्याम्यह भयम् ॥११॥ [१३
 २१] अहो शास्त्रार्थगेन्द्रत्वं पश्यामि तव वानर ।
 लघुचित्ततयाऽऽत्मानं विनीतोऽबुद्धिनिश्चयात् ॥१२॥ [१७
 २२] बुद्धिविज्ञानसम्पन्नैरिङ्गितैः सर्वमाचर ।
 न ह्यबुद्धीङ्गितो राजा सर्वभूतानि शास्ति हि ॥१३॥ [१८
 २३] सुग्रीवस्तु शुभं वाक्यं तैस्त्वं बुद्ध्या हनूमतः ।
 २४पू] ततोऽपि स शुभं वाक्यं हनूमन्तमुवाच ह ॥१४॥ [१९
 २५पू] दीर्घबाहू विशालोक्षौ शरकार्मुकधारिणौ । [२०पू
 २४उ] तौ दृष्ट्वा च महात्मानौ धन्विनौ विमलौ स्थितौ ॥१५॥ [N
 २४पू] कैस्य दृष्ट्वा भयं न स्यात् त्वेतौ ॥ सुरसुतोपमौ । [२०उ
 २५उ] वालिप्रणिहितावेतौ शंकेऽहं २२ पुरुषर्षभौ ॥१६॥

१. ल_२—०त्रयकृतं (हरितालेन
 पश्चादनुस्वारः परिमार्जितः) ।

भ—०बं च ते ।

२. भ—पूर्वाज्वा पा० ।

३. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—
 बालिदे० ।

४. भ—ते न ।

५. ल_१ ब म श रा—अहं ।

६. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा—०सृगे-
 न्द्ररत्नं ।

७. ल_२—वानरः ।

८. म—† विनीतिबुद्धि० ।

९. अ ल_२ - नास्ति ।

१०. रा—† बुद्धिविज्ञान० ।

ल_१ म—† ०संपन्नै रींगितैः ।

११. च—† ०माचरद् ।

१२. ल_१ ब—शुभे वाक्ये ।

१३. कै अ—नास्ति । (वाक्यमित्यस्य
 साम्येन भ्रान्तिरेषा प्रतीयते) ।

१४. भ च—ततः शुभतरं ।

१५. अ—०न्तमवा (वो) चत ।

१६. ल_१—† बाहुर्वि० ।

म—† विशालाक्षो ।

१७. भ—नास्ति ।

१८. म—† कस्या न भयं स्याद् दृष्ट्वा ।

च—तस्य न स्याद् भयं दृष्ट्वा ।

१९. भ—एतौ ।

२०. कै—† ०सुतोप० ।

२१. ल_१—† ०लिमणिहितावे० ।

अ ल_२—०तावेव ।

२२. ल_१—† शंके तं ।

२६७] राजानो बहुमित्राश्च विश्वासो नैव च क्षमः । [२१

अरयश्च मनुष्येण विज्ञेयाश्छन्नचारिणः ॥१७॥

N] विश्वस्तानामविश्वस्ताश्छिद्रेषु प्रहरन्ति हि । [२२

२६७] कृत्येषु वाली मेधावी राजानो बहुदर्शिनः ॥१८॥

भवन्ति परेहन्तारो ज्ञेयाः प्राज्ञैः सुसंमतैः ११ । [२३

२७] तौ त्वया प्रहितेनेह^१ ज्ञेयो^{११} गत्वा पुनर्ग्राम ॥१९॥

तस्मै च प्रकारेण दृष्ट्याऽथाभाषितेन च । [२४

२८] लक्ष्यं स्वैतयोर्भावं प्रहृष्टमनसौ यदि ॥२०॥

२९७] विश्वासं प्रशंसंभिरिद्वितैः सर्वमोचर ॥२१॥ [२५

१. ल_१ + राजानौ ।

२. श—बहुमि० ।

३. ल_१—+ विश्वासौ ।

४. कै—नैव क्षमः । (मध्ये चकारश्च्युतः)।

म—नैव राक्षसः । भ—+वे न नःक्ष० ।

५. ल_१—विज्ञेया...चारि० (“छन्न”
इति पतितम्) । विज्ञेयश्छ० ।

६. ल_१ ब—+ माली । रा—
+ वालिमे । श भ च—वालिर्मे ।

७. ल_२—+ राजानौ ।

८. ल_१—+ ०दर्शिनः ।

म श भ च—०दर्शनाः ।

९. ब—+ परहर्तारौ ।

१०. ब म—+ ज्ञेयः ।

११. कै अ ल_१ ल_२ श रा च—
सुसंमतैः ।

१२. ल_१—नास्ति ।

१३. श—०वेन हि ।

१४. अ ल_२—+ ज्ञेयो ।

१५. भ च—+सत्वेन ।

१६. अ ल_२—दृष्ट्या वा भाषणे० ।

ब—दृष्ट्वा तौ भाषि० । (‘तौ’
इति प्रान्तेऽपरहस्तेन) । ल_१—

दृष्ट्या वा भाषि० । म—+ दृष्ट्वा
थाभिते० । भ च—दृष्ट्वाथा-
भाषिते० ।

१७. अ ल_२—लक्ष्यस्व त० । रा—
+ ०क्षयस्वेत० । च—+ लक्ष्यं ज्ञेत० ।

१८. अ ल_२ म रा च—०ष्टमनसा ।

भ—+ ०ष्टमनस्यो ।

१९. कै—विश्वासाय ।

२०. अ—+ प्रवासाभिरि० । म—
प्रशंसद्विरि० । भ—+ प्रशंसंभिरि०
च—+ ०रिगिते ।

२१. ल_२—+ ०चरः ।

- N] शुद्धभावं विदित्वैव जानासि त्वं प्रवेङ्गम् १ । [N
 २९ उ] ममैव हि मते स्थित्वा पृच्छ त्वं हरिपुङ्गव ॥२२॥
 प्रयोजनं प्रवेशस्य वनस्याथ धनुर्धरौ । [२६
 ३०] परमायुधसंपन्नौ किं कार्यमितिलिप्तस्यः ॥२३॥ [N
 शुद्धभावौ यदि त्वेतौ जानासि त्वं प्रवेङ्गम् ।
 ३१] व्याभाषितेन रूपेण विज्ञेया दुष्टताऽनयोः ॥२४॥ [२७
 इत्येवं कपिराजेन संदिष्टो मौरुतात्मजः ।
 ३२] चकार गमने बुद्धिं यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ॥२५॥ [२८
 तथेति कृत्वा वचनं तु तस्य
 कपेः मुभीतस्य दुरासदस्य ।
 महानुभावो हनुमान् ययौ तदा
 N] महाबलौ यत्र तु रामलक्ष्मणौ ॥२६॥ [२९

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे हनुमत्प्रेषणं

नाम प्रथमः सर्गः ॥१॥

१. ल१—+ शुद्धभावं ।	१०. भ—स्वेवं ।
२. ल२—+ प्रवेङ्गमः ।	११. ल२—+ ० वङ्गमः ।
३. भ—नास्ति ।	१२. म—+ दुःखतानयोः ।
४. भ—मम चैव ।	१३. ल—+ कापिरा० ।
५. म—+ त्वां ।	१४. अ—+ संदिष्टो ।
६. ल२—+ ० पुङ्गवः ।	१५. अ ल, ल२—+ मरुतात्मजः ।
७. म—+ प्रवेशेस्य ।	१६. ल, रा—+ तो ।
श—प्रवेशेऽस्य ।	१७. ब—स ।
८. भ—वनस्यास्य ।	१८. च—च ।
ल, —+ वनस्यार्थः ।	१९. ल, म भ—नास्ति ।
९. अ—० ति लिप्तस्यः ।	२०. कै ल, ब म रा—+ किष्किन्धाका० ।
ल, म रा—० मिह लिप्तस्यः ।	भ—किष्किन्धापर्वणि ।
ब—+ ० र्वमिह लिप्तस्य ।	२१. श—+ हनुमत्प्रेषणो ।
श च—० र्वमिह लिप्तस्यः ।	भ—हनुमत्प्रेषणो ।
भ—+ ० ति लिप्तस्यः ।	च—हनुमत्प्रेषणो ।

[६०-२] = [द्वितीयः सर्गः] = [६०-३]

वचो विज्ञाय हनुमान् सुग्रीवस्य महात्मनः ।

- १] पर्वतान्मलयात् तूर्णं पुंस्तुल्ये यत्र राघवौ ॥१॥ [१
 २पू] स तत्र गत्वा त्वरितो हनुमान् मारुतात्मजः ।
 ३पू] स्वं च रूपं परित्यज्य भिक्षुरूपेण वानरैः ॥२॥ [२
 २उ] उर्वीच क्रमशो वाग्भिर्मृद्वीभिः सत्यविक्रमः । [४उ
 ३उ] आर्बभाषे च मतिमान् यथास्तोत्रं शैशंस ह ॥३॥ [३उ
 इन्द्रोपेन्द्रसंमानौ हि तापसौ संशितव्रतौ ।
 ४] देशं कथमिमं प्राप्तौ भवन्तौ देववर्णिनौ ॥४॥ [५
 त्रासयन्तौ मृगगणानन्यांश्च वनचारिणः ।
 ५] पम्पातीररुहान् वृक्षान् वीक्षमाणौ समन्ततः ॥५॥ [६
 इमां नदीं शीर्ततोयां शोभयन्तौ तर्पस्विनौ ।
 ६] धैर्ययुक्तौ महात्मानौ कौ^१ युवां चीरवाससौ^२ ॥६॥ [७
 सिंहप्रेतीक्षणौ वीरौ^३ सिंहविक्रान्तगामिनौ । [८उ

१. भ—विद्वान् ।

२. म भ—हनुमान् ।

३. अ व च—† पुष्टवे ।

४. ल_१—हनुमान् ।

५. ल_१—† मरुतात्मजः ।

६. म च—हु ।

७. ल_१—† वानरः ।

८. व—† उवास ।

९. म—† ०ईषीभिः ।

१०. च—† अवभाषे ।

११. भ च—यथावत् प्रकाशंस ।

१२. म—† समानौ ।

१३. ल_२ म—† संशितव्र० ।

१४. अ ल_२—वरवर्णिनौ ।

ल_१ व म—देवसंमितौ ।

१५. ल—† वीक्षमानौ । भ च—
 † वीक्ष्य० । अ—† वीक्ष्यमानौ ।

१६. म—† चीततो० ।

१७. कै ल_१ व म श रा भ च—
 तरस्त्रिनौ ।

१८. अ ल_१—नास्ति ।

१९. भ—सिंहविक्रेक्षणौ वीरौ ।
 अ ल_१—नास्ति ।

- ७] शक्रचापनिभे चापे प्रगृह्य विपुलैर्भुजैः ॥१७॥
 श्रीमन्तौ^१ रूपसंपन्नौ कुंजरर्षभगामिनौ ।^२ [१९
 ८] मत्तद्विपसमौ धैर्ये^३ द्युतिर्मन्तौ मनस्विनौ ॥८॥ [१०
 प्रभया पर्वतेन्द्रोऽयं युवाभ्यामवभासितः । [११
 ९] राज्याहौ हि श्रियोपेताविमं देशमुपागतौ ॥९॥
 पद्मपत्रेक्षणौ वीरौ जैटामण्डलधारिणौ । [१२
 १०] अन्योन्यसदृशौ वीर्ये देवलोकादिर्वागतौ ॥१०॥
 यदृच्छया^४ भूमितलं चन्द्रसूर्याविवागतौ । [१३
 N] निश्वसन्तौ वरभुजौ शोभयन्तौ गिरीनिव ॥^५११॥ [N
 ११पू] विशालवक्षसौ वीरौ मानुषौ देवरूपिणौ । [१४पू
 शक्रचापनिभे चापे गृह्य देवाविवागतौ ।^६ [N
 N] सिंहस्कन्धौ महोसत्त्वौ समदौ वृषभाविव ॥१२॥ [१४उ
 आयताश्च मुवृत्ताश्च बौहवः परिघोर्पमाः ।
 N] युवयोर्दूषणैर्हीनाः स्वानुरूपशरीरयोः ॥१३॥ [१५
 उभावेव हि^७ पश्यामि पार्थिवव्यंजनान्वितौ ।

१. ब—+ चापि ।
 २. अ ल_२—नास्ति । (‘गामिनाविति-
 साम्येन आन्तिरेषा प्रतीयते) ।
 ३. भ—+ श्रीमन्तौ ।
 ४. कै रा च—+ धैर्ययु० ।
 ल_२—+ धैर्ययु० ।
 ५. रा—+ जयमण्ड० ।
 ६. ब रा—+ कादिहागतौ ।
 ७. रा—+ यदृच्छया । अ—+ यदृ'या ।
 ८. ब म—नास्ति । (‘ विवागतौ ’
 इत्यवसानसाम्यजनिताद् दृष्टि -

अमाद् साधैश्चोक्तभागस्त्वुटितः) ।

९. क अ ल_१ ल_२ ब म श —
 महामन्तौ । श—हरितालेन सकारो
 मकारः कृतः ।
 १०. रा भ—प्रवृत्ताश्च ।
 ११. अ ल_२ श—+ बहवः ।
 १२. ब म—+ षोपमः ।
 १३. रा भ च—भूषणैर्ही० ।
 १४. भ च—स्वानुरूपाः शरीरयोः ।
 १५. ल_२— इ ।

- N] मुनिवेषधरौ यद्वन्नरनारायणावृषी ॥१४॥ [N
किमर्थमिह संप्राप्तौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ ।
N] तर्कयामि मुह्येच्छेखौ कार्यवन्ताविहागतौ ॥१५॥ [N
केनचित् कार्ययोगेन एकदेहौ द्विधा कृतौ ।
N] लक्षणाकारसंपन्नावश्विनौविव रूपिणौ ॥१६॥ [N
११३] उभौ योग्यावहं मन्ये रक्षितुं पृथिवीमिमाम् ।
१२५] ससागरवनां कृत्स्नां मेरुमन्दरभूषणाम् ॥१७॥ [१६
इमे च धनुषी श्रेष्ठे' श्लक्ष्णो चित्रानुलेपने ।
१३] प्रकाशेते यथेन्द्रस्य मणिहेमविभूषिते ॥१८॥ [१७
संपूर्णौ निशितैर्वाणैस्तेजौ च शुभदर्शनौ ।
१४] जीवितान्तकरैर्घोरैर्ज्वलद्गिरिव पन्नगैः ॥१९॥ [१८
महाप्रमाणौ विस्तीर्णौ तप्तहाटकभूषणौ ।
१५] खट्वावेतौ प्रकाशेते निर्मुक्तौ भुजगौविव ॥२०॥ [१९

१. कै अ ल, ल२ व म श— ० निवेशध० ।	११. व म—† कृत्स्नं ।
२. अ—† युद्धे० । ल२—† युद्ध० ।	१२. व म—† भूषिणौ ।
३. ल, —† छेच्छे ।	१३. ल, —† श्रेष्ठौ । व म—† श्रेष्ठ ।
४. व—† ० वन्तमिहा० ।	१४. रा—† श्लक्ष्णे ।
५. ल, व श—द्वेक० । म—† द्वेक० ।	१५. व म—† प्रकाशते । म—† प्रकाशतं ।
६. अ—† द्विजाकृतौ ।	१६. अ—० विभूषणे । ल२—† विभूषणै ।
७. व म श रा—† लक्षणाकारसंपन्ना- वच्छिन्नाविव । ल, —† ० व्नावच्छिन्ना- मिव ।	१७. ल, —† संपूर्णौ ।
८. व म—† उभ यो० ।	१८. ल२—† दूतौ ।
९. रा—† व्यवामहं ।	१९. म—† प्रकाशेतं ।
१०. श—† रक्षितं ।	२०. म च—† निमुक्तौ ।
	२१. रा—† भुजगा इव ।

- एवं मयाऽभिभाष्यन्तौ कस्मान्मां नाभिभाष्यथः । [२०
 १६] विवक्षन्तैमनुप्राप्तं कस्मात्तत्त्वं न भाष्यथः ॥ २१ ॥ [N
 सुग्रीवो नाम धर्मात्मा कैश्चिद् वानरैर्यूथपः ।
 १७] वीरो विवासितो भ्रात्रा जगद् भ्रमेति वानरः ॥ २२ ॥ [२१
 दूतोऽहं प्रेषितस्तेन सुग्रीवेण महात्मना ।
 १८] राज्ञा वानरमुख्येन हनूमांन् नाम वानरः ॥ २३ ॥ [२२
 युवाभ्यां सह धर्मज्ञः सुग्रीवः संगमिष्यति ।
 १९] तस्य भौ सचिवं विद्धि वानरं मारुतात्मजम् ॥ २४ ॥ [२३
 भिक्षुरूपं प्रतिच्छन्नं सुग्रीवहितकाम्यया ।
 २०] मलयादिह संप्राप्तं कामर्थं कामरूपिणम् ॥ २५ ॥ [२४
 एवमुक्त्वा तु हनूमांस्तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।
 २१] वाक्यज्ञौ वाक्यकुशलस्तत्रोवाच नै किञ्चन ॥ २६ ॥ [२५

१. कै—† ०भिभाष्यतौ । अल, ल_२
 ब म श रा—०भिभाषन्तौ ।

२. ब—† भाष्यथ । रा—† भाषित

३. ब म—† विवक्षन्तामनु० ।

रा भ च—विवक्षुं समनु० ।

४. ल, रा—† तत्त्वे ।

५. ब—† भाष्यथ ।

६. अ ल_२—नास्ति । (' भाष्य ' इति साहस्यमूला त्रुटिर्भवेत्) ।

७. अ ल_२—† ०रयूथकः ।

ल, —† यूथपाः । रा—† कपिर्वाव प्रयूथपः ।

८. ब—०आम० । म—† ०गजाम० ।

९. च रा—† सुग्रीवेन ।

१०. अ ल, ल_२ च—हनुमान् ।

११. रा—† युवांश्च ।

१२. कै—धर्मात्मा ।

१३. अ—† सुग्रीवा सं० । ल_२—† सुग्रीवसं० । रा भ-वः संगमिच्छति

१४. म—† स ।

१५. ल_२—† मारुतात्मज ।

१६. रा—भिक्षुरूपं प्रति० ।

१७. ल, ब म श—मलयादिव ।

१८. रा भ च—कामगं ।

१९. अ ल_२—०क्त्वा हनूमांस्तु ता० ।

२०. अ रा म च—वाक्यज्ञौ ।

म—† वाक्यज्ञौ ।

२१. कै—† ० स्ततोवाच ।

रा—† ०शलं ततो नोवाच ।

भ च—स्ततो नोवाच ।

२२५] हनूमतो वचः श्रुत्वा रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।

N] प्रहृष्टवदनः श्रीमान् भ्रातरं प्रियदर्शनम् ॥२७॥ [२६

२२६] सचिवो वानरेन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।

N] सौहृदं कांक्षमाणस्य मत्समीपमुपागतः ॥२८॥ [२७

तदेनमभिभाषस्व सौमित्रे हरियूथपम् ।

२३] सुग्रीवसचिवं प्राप्तं हनूमन्तं महाबलम् ॥२९॥ [२८५

कार्येणावामिह येन प्रयातौ

द्रष्टुं राजानं सुव्रतं वानरेन्द्रम् ।

तस्याप्येतल्लक्ष्मणो वेत्ति^१ तत्त्वं

N] न त्वाश्चर्यं पश्ये कालस्य मार्गम् ॥३०॥ [N

इत्यार्षे रामार्यणे किष्किन्धाकाण्डे हनूमद्वाक्यं

नाम [द्वितीयः] सर्गः ॥ २ ॥

१. भ—हनुम० ।

२. कै—प्रहृष्टवचनः ।

३. अल_१ ल_२ ब म श—† सचिवं ।

४. म—† कांक्षमाण० ।

५. रा भ—कृत्यवन्तं ।

६. म—† कार्येणासि ह येन प्रया० ।

ल_१ ब श—† ० ह येनानुयातौ ।

रा—† कार्येणावा ये चात्र प्र० ।

भ—† कार्येण वा येन चात्र प्र० ।

च—† कार्येण वा येन प्रयाता-

विह वा गच्छामो द्रष्टुं रा० ।

७. रा—† राज्ञां ।

८. रा भ च—वानराणां ।

९. अ ल_२—तथाप्येत० ।

रा भ—तस्याप्येवं ।

१०. रा भ च—† वेत्ति ।

११. रा—यस्त्वका० ।

१२. ल_२—नास्ति ।

१३. कै ल_१ ब म—† किष्किन्धा-

का० । भ—नास्ति ।

१४. अल_१ ल_२ रा भ—हनुमद्वा० ।

[वं०-३] = [तृतीयः सर्गः] = [दा०-४]

ततः प्रहृष्टो हनुमान् श्रुतवानिति तद्वचः ।

१] श्रुत्वा व्यथितभावं स मुग्रीवं मनसा स्मरन् ॥१॥ [१]

तच्च कार्याशयं तस्य मुग्रीवस्य महात्मनः ।

N] कृत्यवन्ताबुभौ प्राप्तौ मत्वा ताविंगितैः 'कपिः ॥२॥ [२]

रामं स तु महाप्राज्ञो धनुष्पाणिमवस्थितम् ।

३] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा हनुमान् वाक्यमब्रवीत् ॥३॥ [३]

केने त्वं तु वनं घोरं मृगव्यालनिषेवितम् ।

५] आगतः सानुजो 'दुर्गं पम्पाकाननशोभितम् ॥४॥ [४]

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सौमित्री रामचोदितैः ।

६] आचक्षे महात्मानं रामं दशरथात्मजम् ॥५॥ [५]

राजा दशरथो नाम मतिमान् धर्मवत्सलः । [६पू]

७] तस्यायं पूर्वजः पुत्रो रामो नाम जनैः श्रुतः ॥६॥ [८पू]

धर्मशीलो मृदुर्दान्तैः सर्वभूतहिते रतः । [N]

८] शरण्यः शरणार्थिभ्यः पितुर्निर्देशकारकः ॥७॥ [८उ]

१. अ ब मश—[हनुमां श्रु० ।

ल, रा—हनुमान् श्रु० ।

२. भ च—कृत्यवा० ।

३. भ च—व्यथितभावस्य ।

अ—०भावं तु । ल, २—०भावं तं ।

४. ब—[कार्ये शयं ।

ल, म—[कार्यशयं ।

५. कै अ ल, २—कृतवन्ताबु० ।

६. म—[विंगिते ।

७. भ च—धनुः पाणि० ।

८. अ ल, २ ब म रा भ—हनुमान् ।

९. कै—[येन ।

१०. कै अ ल, २ भ च—०व्याड० ।

ब म—०व्याधि० ।

श—०व्याध० ।

११. अ ल, २—राम ।

१२. ल, १ ब म रा भ च—तद्ब्याहृतं ।

१३. अ—रामनोदितः ।

१४. ब—[मतिमांघ० ।

१५. रा—[सुदुर्मतः ।

१६. रा—[शरणार्थिभ्या ।

१७. कै—पितुर्निर्देश० ।

ल, १ ल, २ म रा—[पितुर्निर्देश० ।

- N] तस्माद् दशरथाज्जातो राम एष महायशः । [N
 ९७] राज्यभ्रष्टो वने वस्तुं मया सार्धमिहागतः ॥८॥
 भार्यया च महातेजाः सीतर्याऽनुगतः स्वयम् ।
 १०] निशाक्षये महातेजाः प्रभयेव दिवाकरः ॥९॥ [१०
 अहमस्यावरो भ्राता गुणैर्दास्यैमुपागतः । [११. पू
 ११] मानार्हस्य सुखार्हस्य सर्वलोकेहितात्मनः ॥१०॥
 १३पू] ऐश्वर्येण वियुक्तस्य वनं च परिलम्बतः । [१२
 N] शोकसागरमध्यस्थं भ्रातरं मे सुखोचितम् ? ॥११॥
 N] भ्रातरं चिन्तयानस्य दुःखितो दुःखभागिनेम् ? । [N
 १३उ] रक्षसाऽपहृता भार्या रहिते कामरूपिणी ॥१२॥
 न च विज्ञायते रक्षः पत्नी येनास्य सा हृता । [१३
 १४] दनुर्नीम श्रियैः पुत्रः शापाद् राक्षसतां गतः ॥१३॥
 मुग्रीवस्तेन चाख्यातः समर्थो वानराधिपः । [१४
 १५] स ज्ञास्येति महावीर्यस्तव भार्याऽपहारिणम् ॥१४॥
 एवमुक्त्वा दनुः स्वर्गं गतो वै सहसाऽद्भुतम् । [१५

१. क ल_२—† भार्याया ।
 २. ल_२—† सीताया ।
 ३. भ—०स्यमिहागतः ।
 च—०स्यमिहागतः ।
 ४. अ ल_२—सर्वभूतहि० ।
 ५. कै रा—† ऐश्वर्येण ।
 ६. अ—† वचनं । भ च—वने ।
 ७. ल_२ रा—† लंभतः ।
 ८. अ ल_२—सुखोदितं ।
 ९. भ च—मातरं ।
 १०. च—दुःखितां ।
 ११. च—दुःखभागिनी ।

१२. ल_२—† राक्षसा० ।
 १३. ल_१ ब म श—† रहिता ।
 १४. ल_१ रा—† ०रूपिणः ।
 १५. ब म—येनापि ।
 १६. म—† धनुर्नीम । रा—† दनुजाम् ।
 च—† दनुर्नीम ।
 १७. अ ल_२—श्रियाः ।
 १८. रा—† वानराधिप ।
 १९. ल_२—† ज्ञासति ।
 २०. व—† हारिणाम् ।
 २१. अ ल_२—एवमुक्ते ।
 २२. म—† धनुः ।
 २३. रा—† सर्व ।

- १६] एतत् ते सर्वमाख्यातं यथातत्त्वेन पृच्छतः ॥१५॥ [१६
 N] अहं चैव च मे^३ भ्राता गुरुः स्वशरणागतैः । [१७
 प्राप्य चानुत्तमार्धुर्द्धिदत्त्वा वित्तं च शाश्वतम् ॥१६॥
 १७] लोकनाथो मृदुर्दान्तः सुग्रीवं नाथमृच्छति । [१८
 N] सर्वलोकशरण्योऽसौ^१ शरणं चाभिकाङ्क्षति ॥१७॥ [N
 शोकाभिभूते रामे तु स्त्रीकृते शरणं गते ।
 १८] कर्तुमर्हति सुग्रीवः कारुण्यं सह यूथपैः ॥१८॥ [२६
 एवं ब्रुवाणं सौमित्रिं करुणं शस्त्रपाणिकम् ।
 १९] हनूमानं प्रत्युवाचेदं लक्ष्मणाभिमुखैः स्थितः ॥१९॥ [२७
 त्वद्विधा बुद्धिसम्पन्ना जितात्मानो जितेन्द्रियोः । [२८
 २०] नराः कृतोपकाराणां विमृजेयुर्महीमिमाम् ॥२०॥
 इत्येवमुक्त्वा हनुमानलक्ष्मणं मधुराक्षरम् ।

१. श—वै वत ।
 २. ल_२—नास्ति ।
 ३. कै ल_२ ब श—०स्वशरणागतौ ।
 ल_१—स्वौ शरणा० ।
 म—सुशरणा० ।
 रा च—स्वो शरणा० ।
 भ—द्वयं च शरणागतौ ।
 ४. ल_१ ब म श—०नुत्तमां वृद्धि ।
 ५. कै ल_१ ब म श रा भ च—नाथ-
 मिच्छति ।
 ६. अ ल_२—०कशरण्यं मां ।
 ल_१ श—०कशरण्यो मां ।
 रा—०कशरण्ये मां ।
 ७. भ च—अतः परमधिकः पाठः—
 सर्वलोकस्य धर्मात्मा शरण्यः शरणःसदा ।
 गुरुर्मे राघवः सोऽयं सुग्रीवं शरणं गतः ॥

- प्रसादेन प्रसीदेयुः प्रजा यस्य महात्मनः ।
 स रामो वानरेन्द्रस्य प्रसादमभिकांक्षति ॥
 श्रुतः कृतज्ञो मतिमान् गुरुर्मम रघूत्तमः ।
 ८. भ च—स्त्रीहेतोः ।
 ९. ब म श—शरणागते ।
 १०. ल_१ रा—०यूथपः ।
 ११. कै ल_२ रा च—सास्त्रपाणिनं ।
 ल_१ ब म—सास्त्रपाणिकं ।
 अ—सास्त्रपाणिनं ।
 भ—सास्त्रपातिनं ।
 १२. अ ल_२—हनुमान् ।
 १३. भ च—लक्ष्मणाभिमुखं ।
 १४. अ ल_१—०जितेन्द्रियः ।
 १५. कै अ ल_२ रा—०महीपतिं ।
 च—महीपतिः

- २१.] अब्रवीत् सौम्य गच्छाम सुग्रीवमिति राघवम् ॥२१॥ [३१]
 म हि राज्यपरिभ्रष्टः कृतवैरश्च वालिना ।
 २२.] हृतदारोऽर्वरस्त्रस्तो भ्रात्रा निर्यासितो वनम् ॥२२॥ [N
 करिष्यति स माहाय्यं रामस्य करुणात्मनः ।
 २३.] सुग्रीवः सह चास्माभिः चित्वा सर्वा महीर्मिमाम् ॥२३॥ [N
 एवं ब्रुवाणं धर्मात्मा हनूमन्तं स लक्ष्मणः ।
 २४.] प्रतिपूज्य च तद् वाक्यमिदं प्रोवाच राघवम् ॥२४॥ [३२
 कपिः कथयते हृष्टो यथाऽयं मारुतात्मजः ।
 २५.] कृत्यवानेस्ति सुग्रीवः कृतकार्यो भविष्यति ॥२५॥ ^{१५} [३३
 प्रसन्नमुखवर्णश्च व्यक्तं हृष्टश्च भाषते ।
 २६.] नानृतं वक्ष्यते वीरो हनूमान् मारुतात्मजः ॥२६॥ ^{१५} [३४
 N] कपिः कथयते हृष्टो यथाऽयं त्वत्समक्षतः । [N
 २७पू.] ततः स सुमहाप्रोज्ञो हनूमान् हरिपुङ्गवः ।
 २९उ.] जगामादौय तौ ^{२३} वीरौ सुग्रीवो यत्र वानरः ॥२७॥ [३५

१. ल, ब म श—गच्छाम ।
 २. कै अ ल, रा—सुग्रीवमिव ।
 ल, ब म श—सुग्रीवमेव ।
 ३. ल, ब म श—राघव ।
 ४. ब भ च—वने व्रस्तो ।
 कै ल, ल, म श रा—वनव्रस्तो ।
 ५. कै अ ल, रा च—युष्माभिः ।
 ६. कै अ ल, ब म रा च—स्थित्वा ।
 ७. भ च—कृत्यानां ।
 ८. अ ल, —० वांमिमां महीम् ।
 भ—महीमपि ।
 ९. भ—हनूमन्तं ।
 १०. म—मारुतात्मजः ।
 ११. ब—कृतवानस्ति ।

१२. रा—कृतः का० ।
 १३. कै च—भविष्यति ।
 १४. अ ल, भ—नास्ति ।
 १५. ब म—व्यक्ता ।
 १६. ल, —हृष्टं ।
 १७. ल, —भाष्यते ।
 १८. कै च—हनुमान् ।
 १९. ल, —भ्रष्टो ।
 २०. भ—मारुतात्मजः ।
 २१. ब—सुमहान् राज्ञो ।
 रा—सुमहान् प्राज्ञो ।
 २२. रा भ च रा—हनुमान् ।
 २३. म—जगाम च यतो ।

स तु विपुलयज्ञाः कपिप्रवीरः

पवनसुतः कृतकृत्यवान् प्रहृष्टः ।

मलयगिरिवरं तमृष्यमूकात्

N] पुरुषवरौ प्रतिगृह्य संप्रतस्थे ॥२९॥ [३७

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे लक्ष्मणवाक्यं

नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

१. ल, —प्रहृष्टः ।

२. ल, —तमृष्यमू० ।

भ—०ष्यमूकं ।

३. कै—स प्रतस्थे ।

४. कै ल, व म रा—किष्किन्धाकाण्डे ।

भ च—नास्ति ।

[वं०-४,५] = [चतुर्थः सर्गः] = [दा०-५,६]

ऋष्यमूकादनेमास्तु नीत्वा मलयपर्वतम् ।

१] आचष्टे भ्रातरौ वीरौ सुग्रीवाय महात्मने ॥१॥ [१]

अयं रामो महाप्राज्ञः संप्राप्तो दृढविक्रमः ।

२] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा शरणं त्वामुपागतः ॥२॥ [२]

इक्ष्वाकूणां कुले जातो रामो दशरथात्मजः ।

N] धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च पितुर्निर्देशकारकः ॥३॥ [३]

तस्यास्य तु महाशरण्ये निरतस्य महात्मनः ।

६] रक्षसाऽपहृता भार्या स ते शरणमागतः ॥४॥ [४]

अयं त्वया महाप्राज्ञं सख्यमिच्छति राघवः ।

७] सह सौमित्रिणा भ्रात्रा लक्ष्मणेन महाद्युतिः ॥५॥ [N]

तौ त्वं हरिवरश्रेष्ठे राजपुत्रौ महाबलौ ।

८] प्रतिनन्दस्व पश्येमौ सत्काराहौ च सत्कुरु ॥६॥ [७]

श्रुत्वा हेनुमतो वाक्यं सुग्रीवो दृष्टमानसः ।

९] भयं वालिसमुद्भूतं मुक्तमाल्यमिवात्यजत् ॥७॥ [८]

उत्थायै च महातेजा राघवं रघुनन्दनम् ।

१०उ] उवाच वचनं प्रीतः प्रीतिपूर्वं कृताञ्जलिः ॥८॥ [९उ]

१. भ च—मूकानु ह० ।

२. ब म—उवाच ।

३. म—भ्राता ।

४. ल, श—कुलज्ञश्च ।

५. ब म—नास्ति ।

६. भ च—सोयं ।

७. ल, महाप्राज्ञः ।

८. कै ब म च—+त्वां । श—+तं ।

९. ल, —+वरं । ब म—+वरे ।

श—+वरश्रेष्ठं ।

१० अ—प्रतिबन्धस्व ।

श प्रतिनन्दं सुप० ।

११. ल, —+संकराहौ । ब—+सोत्काश० ।

१२. कै अ ल, रा—हनुम० ।

१३. भ—+चातिसमु० ।

१४. अ ल, रा—मुक्ता० ।

ब म भ च—मुक्तं माख्य० ।

१५. भ—उपसृत्य । च—उपसृत्त्य ।

१६. भ—वीरः ।

- भवान् क्षमी विनीतश्च विक्रांतः सत्यवान् बली ।
 १.१] आख्याता वायुपुत्रेण तत्त्वतो मे भवद्गुणाः ॥१॥ [१८
 तन्ममैवैष सत्कारो लाभश्चानुत्तमो महान् ।
 १.२] यत्त्वमिच्छसि सख्यं हि वानरेण मया सह ॥१०॥ [११
 रोचते यदि वा सख्यं बाहुरेष प्रसारितः ।
 १.३] पाणिना गृह्यतां पाणिर्मर्यादा बध्यतां ध्रुवमे ॥११॥ [१२
 एवं तु वर्चनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य सुभाषितम् ।
 १.४] संप्रहृष्टमना पाणिं पीडयामास पाणिना ॥१२॥ [१३
 ततो रामस्य सुग्रीवः पाणिं जग्राह पाणिना । [N
 १.५] दृढं सौहृदमालम्ब्य पीडितं चापि सखजे ॥१३॥ [१४
 ततो हनूमान् सन्त्यज्य भिक्षुरूपमरिन्दमः ।
 १.६] स्वेन रूपेण काष्ठार्तं तु जनयामास पावकम् ॥१४॥ [१५
 ज्वलयित्वा ततो वह्निं पुष्पैः संपूज्य यत्रेतः ।
 १.७] तत्रोपन्यस्य सम्प्रीतः सख्यदं सत्यसाक्षिकम् ॥१५॥ [१६
 ततोऽग्निं दीप्यमानं च चक्रतुस्तौ प्रदक्षिणम् ।
 १.८] सुग्रीवो राघवश्चैव वयस्यत्वमुपागतौ ॥१६॥ [१७
 प्रहृष्टमनसौ प्रीतौ तावुभौ हरिराघवौ ।
 १.९] अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ न तृप्तिमुपजग्मतुः ॥१७॥ [१८

१. रा—इतश्चतुरक्षरी त्रुटिता ।
 २. भ—नास्ति इतोऽक्षरत्रयी त्रुटिता ।
 ३. म—कृत्वा ।
 ४. कै ल, ब म श रा भ च—हस्तं ।
 ५. ब—नास्ति ।
 ६. भ ब—इयं ।
 ७. ब म—संपूज्यं ।
 ८. भ—काष्ठं व ।
 ९. अ ल, भ च श—ज्वालयित्वा ।

- रा—मूलतो ह्रस्वः पाठः पश्चात्
 केनापि दीर्घीकृतः ।
 १०. भ च—संयतः ।
 ११. कै रा ब—ततोपन्यस्य ।
 १२. भ—स प्रीतः ।
 १३. ब—सख्यं च । भ—सख्यार्थं ।
 रा—सख्यदं ।
 १४. ब—तु ।
 १५. म—तृप्तिमभि० ।

ततः सर्वास्त्रविदुरं रामं दशरथात्मजम् ।

२०] सुग्रीवः प्राह तेजस्वी वाक्यमेकमनास्तदा ॥१८॥ [N

सखे राम महाबाहो सोच्छ्वासहृदयो हसि ।

N] यथा यूथपरिभ्रष्टो गजो वनमुपागतः ॥१९॥ [N

अयमाख्याति मे राम सचिवो मन्त्रिसत्तमः ।

स.५,१] हनुमान् यैन्निमित्तं त्वं निर्जनं वनमागतः ॥२०॥ [स.६,२

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वसतश्च वने तव ।

२] राक्षसेन हृता भार्या वैदेही जनकात्मजा ॥२१॥ [३

३उ] त्वया विहीना चारण्ये लक्ष्मणेन च जानकी ।

३पू] अन्तरप्रेप्सुना दीना रोदमाना सुमध्यमा ॥२२॥ [४

४पू] भार्यावियोगजं दुःखं न चिराद् राम मोक्ष्यसे ।

४-५उ] आनयिष्यामि विक्रम्य तव भार्यामरिन्दम ॥२३॥ [५

इदं तथ्यं मम वचस्तदेव हि रघुप्रिय । [७पू

६] त्यज शोकं महाबाहो संगमेनेह ते शपे ॥२४॥

अनुमानाद् विजानामि मैथिली सा न संशयः । [९

७] ह्रियमाणा मया दृष्टा रक्षसा क्रूरकर्मणा ॥२५॥ [१०पू

क्रोशन्ती राम रामेति लक्ष्मणेति च सुखरा ।

८] स्फुरन्ती रावणस्याङ्गे पद्मगेन्द्रवधूरिव ॥२६॥ [१०

१. कै ल, रा भ च—०विदुरं ।

ब म श—०विषयं ।

२. कै ब म—मन्त्रिसत्तमः ।

३. कै अ ल, ल, ब श—प्रतिमित्रं त्वं ।

म—प्रतिमन्त्र त्वं ।

४. कै अ ल, ल, ब म श—

भ च—वनमागतम् ।

५. अ ल—नास्ति ।

६. म—कश्चिद् ।

७. कै—मोक्षसे ।

८. रा भ—अतः परमधिकः पाठः—

आनयिष्यामि ते भार्यां नष्टां वेदध्वनीमिव ।

रसातले वा वर्तती यदि वपि नभस्तले ॥

९. रा वचासाध्व वै ।

१०. कै अ ल, रा भ च—संगमेन हि ।

११. कै ब म—सस्वरा ।

- ९] आत्मनाऽऽभरणान्येषा मुञ्चती त्विह लक्षिता । [११
 १०उ] आनये तानि राजेन्द्र समनुज्ञातुमर्हसि ॥२७॥ [१२
 एवं ब्रुवाणं सुग्रीवमुवाच रघुनन्दनः ।
 ११] आनयस्व सखे शीघ्रं किमर्थं त्वं विलम्बसे ॥२८॥ [१३
 एवमुक्तस्तु सुग्रीवः शैलस्य महतीं गुहाम् ।
 १२ प्रविवेश त्वरायुक्तो राघवप्रियकाम्यया ॥२९॥ [१४
 उत्तरीयं गृहीत्वाऽऽशुं शुभान्याभरणानि च ।
 १३] इदं पश्येति रामाय दर्शयामास वानरः ॥३०॥ [१५
 राघवो गृह्य तद्वासः सीताया भूषणानि च ।
 १४] अभवद् बाष्पसरुद्धो नीहारेणोव चन्द्रमाः ॥३१॥ [१६
 सीतास्नेहप्रवृद्धेन स तु बाष्पेण धर्षितः ।
 १५] हा प्रियेति रुदन धैर्यं विसृज्य न्यपतद् भुवि ॥३२॥ [१७
 हृदि कृत्वा सुबहुशस्तमलङ्कारमात्मनः ।
 १६] विनिःश्वसन् महासर्पो बिलस्थ इव कोपितः ॥३३॥ [१८
 अविच्छिन्नासुवर्गेस्तु सौमित्रि वीक्ष्य पार्श्वतः ।
 १७] परिदेवयितुं दीनो रामः समुपचक्रमे ॥३४॥ [१४
 पश्य लक्ष्मण सन्त्यक्तं वैदेह्या ह्रियमाणया ।
 १८] उत्तरीयमिदं भूमौ शरीराद् भूषणानि च ॥३५॥ [२०
 शाद्वलिर्न्यां ध्रुवं भूमौ वैदेह्या ह्रियमाणया ।
 १९] उत्सृष्टं भूषणमिदं तथारूपं च दृश्यते ॥३६॥ [२१

१. रा भ च—

आत्मना पंचमं दृष्ट्वा मां तु शैलतले स्थितं ।
 उत्तरीयं तदा न्यस्तं शुभान्याभरणानि च ॥
 याम्यस्माभिर्गृहीतानि निहितानि च राघव ।
 आनयिष्यामि ताम्यत्र समनुज्ञातुमर्हसि ॥

२. श—ब्रुवन्तं ।

३. अ ल_२—गृहीत्वा तु ।

४. अ ल_२—०क्षकोपस्तु ।

५. ब म—नास्ति ।

६. कै ल_१—शाद्वलिर्न्यां ।

७. ल_१ ब म श रा भ च—हि ।

ब्रूहि वानरं कं देशं क्रियन्ती लक्षिता त्वया ।

२०] रक्षसा तेन घोरेण मम प्राणसमा प्रिया ॥३७॥ [२४

कासौ वसति पापात्मा महद्दुःखसनदो मम ।^३

२१] यन्निमित्तमहं सर्वान् निहनिष्यामि राक्षसान् ॥३८॥ [२५

हरता मैथिलीं येन मां च रोषयता भृशम् ।

२२] आत्मनो जीवितान्ताय मृत्युद्वारमपावृतम् ॥३९॥ [२६

मम दयिततमा हृता वनान्ताद्

रजनिचरेण विमथ्य येन सा ।

कथय मम रिपुं त्वमद्य शीघ्रं^४

N] प्लवग नयामि यमस्य सादनम् ॥४०॥ [२७

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धौकाण्डे सुग्रीवसख्यं

नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

१. अ ल_२—सुग्रीव ।

२. रा भ च—रौद्रेण ।

३. कै अ ल_२—नास्ति ।

४. रा—मां बलात् ।

५. रा—वै तूर्ण । भ—वै ।

६. रा—

प्लवगर्षभ यमभवनं नयामि तं ।

भ च—

प्लवगर्षभ यमस्य पुरं नयामि तं ॥

७. कै ल_२ य म—किष्किन्दाका० ।

भ च—नास्ति ।

[बं० ६] = [पञ्चमः सर्गः] = [दा० ७]

N] एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामेणार्तेन वानरः ।

२३] अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यं सुसंस्कृतमविक्रमम् ॥१॥ [१

न जाने निलयं तस्य सर्वथा पापरक्षसः ।

३] सामर्थ्यं विक्रमं वापि दौष्कुलेयस्य वा कुलम् ॥२॥ [२

अहं तु प्रतिजानामि त्यज शोकमरिन्दम ।

४] करिष्यामि तथोपायं यथा प्राप्स्यसि जानकीम् ॥३॥ [३

५ पू] रावणं सगणं हत्वा स्वयं बुद्ध्या यथा हरेः । [४पू

विचिन्त्यै च स्वयं बुद्ध्या धृतिमान् नावसीदति ॥४॥ [५उ

११] बालिशस्तु नरो यो वै वैकल्यमनुवर्तते ।

स मज्जत्यवशः शोके वाताक्रान्तेव नौर्जले ॥५॥ [१०

१२] एषोऽञ्जलिर्मया बद्धः प्रणयाच्च प्रसादये ।

पौरुषं श्रय शोकस्य नान्तरं दातुमर्हसि ॥६॥ [११

१५उ] मधुरं सान्त्वितस्त्वेवं सुग्रीवेण स राघवः ।

मुखमस्त्रुपरिक्लिन्नं वक्त्रान्तेन प्रमृष्टवान् ॥७॥ [१५

१. कै ल_२—समस्कृत० ।

रा—०तमनाकुलं ।

२. श—सर्वतः ।

३. कै ल_१ ल_२ ब म श—वापि ।

४. रा भ च—तथा यत्नं ।

५. म—वध्यः ।

श—प्राप्स्यसि । (अपरहस्तेन)

६. अ ल_१ ल_२ ब म श रा भ च—

यथाहरे ।

ल_२—०थवा हरे । श—मैथिली ।

(अपरहस्तेन)

७. रा भ च—विमृश स्वं ।

८. ब—०मानवसीदति ।

९. कै ल_१ ब म श रा भ च—

प्रणयाद् वा ।

१०. ब—नान्तरे ।

रा भ—अतः परमधिकः पाठः—

हितं वयस्यभावेन ध्रुवं चोपदिशामि ते ।

वयस्यं मानयन् राम न वै शोचितुमर्हसि ॥

११. कै अ ल_१ ल_२—नास्ति ।

१२. रा भ च—०मश्रुपरि० ।

१३. ल_१—वक्त्रान्तेन ।

१६] प्रकृतिस्थस्तु काकुत्स्थः सुग्रीववचनात् प्रभुः ।

संपरिष्वज्य सुग्रीवमिदं वचनमब्रवीत् ॥८॥ [१६

१७] कर्तव्यं यद् वयस्येन स्निग्धेनावहितेन च ।

१८पू] अनुरूपं च युक्तं च कृतं सुग्रीव तैव त्वया ॥९॥ [१७

N] एषोऽस्मि प्रकृतिस्थोऽहमनुनीतस्त्वया सखे ।

१८उ] दुर्लभो हीदृशो बन्धुरस्मिन् काले विशेषतः ॥१०॥ [१८

किन्तु यत्रस्त्वया कार्यो मैथिलीपरिमार्गणे ।

१९] राक्षसस्य च रौद्रस्य रावणस्य दुरात्मनः ॥११॥ [१९

२०पू] मैया च तव यत् कार्यं विस्रग्धेन तदुच्यतामि । [२०पू

२२उ] एतत् ते प्रतिजानेऽहं सखे सत्येन ते शपे ॥१२॥ [२२उ

ततः प्रहृष्टः सुग्रीवो वानरैः सचिवैः सह ।

२३] राघवस्य वचः श्रुत्वा प्रतिज्ञां तु विशेषतः ॥१३॥ [२३

महाऽनुभावस्य वचो निशम्य

हरिर्नराणामृषभस्य तस्य ।

कृतं स मेने कपिवीरमुख्यम्

N] तदा स्वकार्यं हृदयेन विद्वान् ॥१४॥ [२५

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे रामाश्वासनं

नाम पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

१. म—यत् ।

२. कै—मया च (अपरहस्तेन प्रान्तरे)
यस्करणीयं ।

अ ल_१—स्वया कार्यं स्वकं मया ।

रा भ च—मया च तव यदनुष्ठेयं ।

३. रा—तदुच्यते ।

४. कै अ ल_१ ब म श च—प्रतिज्ञातं ।

५. ब म—कृतमनीकं ।

६. ल_१ ब म—हृदये तु वि० ।

रा भ—हृदयप्रवृत्तं ।

७. कै ल_१ ब म—किष्किन्धाकाण्डे ।

ल_१ भ च—नास्ति ।

[६० ७,८,९] = [षष्ठः सर्गः] = [दा० ८,११]

परितुष्टस्तु सुग्रीवस्तेन वाक्येन वानरः ।

१] लक्ष्मणस्याग्रजं राममिदं वचनमब्रवीत् ॥१॥ [१

मर्वथाऽहमनुग्राह्यो देवतानां न संशयः ।

२] उपपन्नो गुणोपेतः सखा यस्य भवान् मम ॥२॥ [२

शक्यं ननु भवेद् वीर सहायेन त्वया मम ।

३] पैरराज्यमपि प्राप्तुं स्वराज्यं किं पुनः सखे ॥३॥ [३

सोऽहं संभाग्यो बन्धूनां सुहृदां च ततो भृशम् ।

४] यथाऽग्निसाक्षिकं सख्यं लब्धं मे राघव त्वया ॥४॥ [४

अहमप्यनुरूपस्ते वयस्यो ज्ञास्यसे जनैः ।

५] न तु वक्तुं समर्थोऽहं स्वयमेवात्मनो गुणान् ॥५॥ [५

महात्मनां हि भूयिष्ठं त्वद्विधानां कृतात्मनाम् ।

६] निश्चला भवति प्रीतिर्धैर्यमात्मवतामिव ॥६॥ [६

८८] निर्दोषश्च क्षमश्चैव वैर्यस्यः परमा गतिः । [८८

धैर्यत्यागः सुहृत्त्यागो देशत्यागोऽथवा पुनः ।

९] वयस्यार्थे प्रवर्तन्ते स्नेहं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥७॥ [९

१. ल_१—० वस्त्रेहवा० ।

२. भ—उपपन्नगुणो० ।

३. अ—० न संपेतः ।

४. भ च—सख्यं ।

कै अ ल_१ ल_२ ब म श—सर्वं ।

५. रा भ—सखि । च—इव तु ।

६. भ च—तमया ।

७. कै—परं रा० ।

८. ल_१ ब म—प्राप्तं ।

९. कै ल_१ ब श—तस्वराज्ये ।

म—इसराजे ।

१०. रा—तु भाग्ये ।

११. ब म—तसुहृदं ।

१२. ब—अथाग्नि० रा च—यास्याग्नि० ।

१३. च—ताराधवस्त्वयं ।

१४. अ ल_१ ल_२ ब म श—तज्ञायसे ।

१५. ल अ—तमहात्मनां ।

१६. कै अ ल_२—त वयस्या ।

१७. कै अ ल_१ ल_२ ब म श—

वनत्यागः ।

तथा चेत्यब्रवीद् रामः सुग्रीवं प्रतिवादिनम् ।

१०] लक्ष्मणस्यैग्रजो लक्ष्म्या निवासस्य च धीमतः ॥८॥ [१०

ततो रामं स्थितं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महाबलम् ।

११] सुग्रीवः सर्वतश्चक्षुर्वने लोलमपातयत् ॥९॥ [११

स ददर्श ततः सालमविदूरे हरीश्वरः ।

१२] सुपुष्पितं वने कान्तं भ्रमरैरुपशोभितम् ॥१०॥ [१२

तस्यैकां पर्णबहुलां शाखां छित्त्वा सुपुष्पिताम् ।

१३] सालस्यास्तीर्य सुग्रीवो निषसाद् संराघवः ॥११॥ [१३

तथाऽऽसीनौ तदा दृष्ट्वा हनुमानपि लक्ष्मणम् ।

१४] सालंशाखां समानीय विनीतं समवेशयत् ॥१२॥ [१४

ततः प्रदृष्टः सुग्रीवः श्लक्ष्णयाऽथ गिरा तदा ।

१५] उवाच प्रणयाद् रामं वाष्पव्याकुललोचनः ॥१३॥ [१५

अहं विनिष्कृतो राम चराम्येष भयादितः ।

१६] ऋष्यमूकाश्रमे त्रस्तो हृतभार्यः सुदुःखितः ॥१४॥ [१७

सुसंविप्रो भयार्तश्च वने संभ्रान्तमानसः ।

१७] वालिना निष्कृतो भ्रात्रा कृतवैरश्च राघव ॥१५॥ [१८

१. अ ल_२ रा भ—०णस्याग्रतो ।

२. रा भ च—निवासस्येव ।

३. रा भ च—शाल० ।

४. ल_१ ब म—भित्त्वा श—भिन्नां ।

५. रा भ च—शालस्या० ।

६. कै—† च रा० । (प्रान्तेऽपरहस्तेन
चकारोऽग्न निवेशितः) ।

७. ब म—† सदा ।

८. ब म—† दृष्ट्वा ।

९. रा—हनुमानपि ।

१०. रा भ च—शाल० ।

म—† शाखं ।

११. कै अ ल_२—† विनेतं ।

१२. ल_१—† श्लक्ष्णयश्च (भ?) ।

१३. अ ल_२—† ०लोचनं ।

म—† ०लचेतनः ।

१४. ब—† ससंविप्रो ।

म—† समंविप्रो ।

१५. रा—नास्ति ।

१६. भ—संभ्रान्तमानसः ।

- वालिनो वै भयार्तस्य सर्वभूताभयङ्करः ।
 १८] ममापि त्वमनाथस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥१६॥ [१९
 एवमुक्तस्तु तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मवत्सलः ।
 १९] अभ्यभाषत काकुत्स्थः सुग्रीवं प्रहसन्निव ॥१७॥ [२०
 उपकौरफलं मित्रं विदितं ते महारूपे ।
 २०] अद्यैवं तं हनिष्यामि तव भार्याऽपहारिणम् ॥१८॥ [२१
 इमे हि मे महाभाग पत्रिणस्तिग्मतेजसः ।
 २१] कार्तिकेयवन्द्यदूताः शरा हेम-विभूषिताः ॥१९॥ [२२
 कङ्क-पत्र-परिच्छिन्ना महेन्द्राशनि-सन्निभाः ।
 २२] स्वर्णपुङ्खाः सुतीक्ष्णाग्राः सरोषा इव पद्मगाः ॥२०॥ [२३
 तस्मात् त्वं वालिनं पश्य बाणैराशीविषोपमैः ।
 २३] रणे विनिहतं भूमौ विकीर्णमिव पर्वतम् ॥२१॥ [२४
 राघवेणैवमुक्तस्तु सुग्रीवो वानरेश्वरः ।
 २४] प्रहर्षमतुलं लेभे राघवं चेदमब्रवीत् ॥२२॥ [२५
 असंशयं प्रज्वालितैस्तीक्ष्णैर्मर्मातिगैः शरैः ।
 स.८,२] त्वंदेहेः कुपितो लोकान् युगान्ते रश्मिवानिव ॥२३॥ [स.११,२
 वालिनः पौरुषं पश्य पश्य धैर्यं यशस्तथा ।
 ३] तन्ममैकमनाः श्रुत्वा विधत्स्व यदनन्तरम् ॥२४॥ [३

१. भ—वालितो ।

२. कै अ ल, ल२ च—० ताभयंकरः ।

३. ल२—उपकारकरं ।

४. म—अथ वै ।

५. कै अ ल, ल२ व म च—० बलोलूताः ।

६. अ ल, ल२ व श—परिच्छिन्ना ।

७. कै व म—‡ सुर्ण० ।

८. कै अ च—त्वं दहेत् (?)

९. रा भ—रश्मिमानिव ।

ल, व म श—तं दहेत् ।

१०. रा भ—यश्च ।

११. रा भ च—यशश्च यत् ।

१२. कै व म—० ममैकमनः ।

- समुद्रात् पश्चिमात् पूर्वं दक्षिणादापि चोत्तरम् ।
 ४] क्रामत्यनुदिते सूर्ये वाली व्यपगतकृमः ॥२५॥ [४
 अग्राण्यारुह्य शैलानां शिखराणि महान्त्यपि ।
 ५] ऊर्ध्वमुत्क्षिप्य तरसा गृह्णातीव च वीर्यवान् ॥२६॥ [५
 बहवः सारवन्तश्च वनेषु विविधा द्रुमाः ।
 ६] वालिना तरसा भग्ना बलं स्वं ज्ञातुमिच्छता ॥२७॥ [६
 स.९, १६७] महिषो दुन्दुभिर्नाम वीर्यवान् सुमहाबलः । [८७
 N] हिमवन्तं दुराधर्षं युद्धायाभिजगाम हँ ॥२९॥ [N
 ततो गिरिवसो दध्यौ केनोपायेन दुन्दुभिः ।
 ५०] न मां हन्याद् बलोत्सिक्तो हन्येतायं च केन वै ॥३०॥ [N
 N] स मुहूर्तमिव ध्यात्वा हिमवानथ वालिनम् ।
 ५१] जगाम मनसा शैलो दुन्दुभिं चेदमब्रवीत् ॥३१॥ [N
 दुन्दुमे युद्धदानाय नाहं प्रतिबलस्तव ।
 ५२] तत्र युद्धे समर्थो यः स सैम्यगुपदिश्यते ॥३२॥ [N
 किष्किन्धायां कपिर्हृष्टो वाली नाम हरीश्वरः । [३३
 ५६] चैरन् मधुवने तस्य मधु सर्वं विनाशय ॥३३॥ [N
 स युद्धतृष्णातृषितो मदं ते नाशयिष्यति । [N

१. कै अ ल, ल२ ब म श—
 † पूर्वात् ।

२. कै अ ल, ल२ ब म श—
 † चोत्तरात् ।

३. श—† ०त्यनुदिनं ।

४. कै—नास्ति ।

रा भ च—प्रगृह्णाति वी० ।

५. ल, —† उरसा ।

६. कै अ ल२—† ०मिच्छतः ।

७. कै अ ल२ रा भ च—सः ।

८. रा भ च—वत्तं युद्धं तदप्या-
 हुयत् स० ।

९. कै ल, ब म—किष्किन्धायां ।

१०. ल, ब म—कपिर्हृष्टो ।

११. ल, ब म—कपीश्वरः ।

रा भ च—महीश्वरः ।

१२. कै ल, ल२ ब म श—पिबन्
 मधु वने ।

- ५७] न हि शत्रुं तर्मासाद्य जीवन्निर्हं विमोक्ष्यमे ॥३४॥ [N
 ५८पू] स विनद्य महानादं दुन्दुभिर्विजिगीषया ।
 N] यथोद्दिष्टं हिमवता जगाम तच्चकार चै ॥३५॥ [N
 N] तं जघानो(नौ)जसा वाली मेदिन्यां विचकर्ष च । [४७उ
 ५८पू] तस्य कैलाससंकाशमेतदस्थि प्रकाशते ॥३६॥ [६८
 उद्धर्तुमेतद् वाली वा शक्तो वाऽहं रघूत्तम ।
 सर्वप्राणभृतां लोके तृतीयं नोपलक्ष्ये ॥३७॥ [N
 म.८,७] ईदृशो विक्रमो यस्य जवेनानुत्तमा गतिः ।
 'तं प्रचिन्तय काकुत्स्थवध्येनै(तै)केषुणा यथा ॥३८॥ [७०
 ८] अथ कोपयितुं नालं कालं पश्य क्षयावहेम् ।
 स हि हिंसेच्च नः सर्वान् वाली सरभसागतेः ॥३९॥ [N,
 ९] तथा ब्रुवन्तं सुग्रीवं प्रहसंलक्ष्मणोऽब्रीवत् ।
 ११पू] कस्मिन् कर्मणि निर्वृत्ते श्रद्धया वालिनोवधेर्मे ॥४०॥^{१०} ७१
 तमुवाच स सुग्रीवः सप्त तालानिमान् पुरा ।
 एकैकमिषुणा वाली विन्याध न चिरादिव ॥४८॥^{११} [७२

१. श—† शक्रं समा० ।

रां भ च—जात त० ।

२. अ ल_२—जीवन्निव ।

३. कै अ ल_२—ह ।

४. कै अ ल_१ ल_२ ब म श च—
 ०नोरसा ।

५. म—प्रकाश्यते ।

६. अ ल_२—रघूद्वह ।

७. म—† ०लक्षणे ।

८. कै ल_१ ल_२ ब म श—† त-
 वनानु० ।

९. अ ल_२—† गत्वा तं प्रति ।
 कै ल_१ ब म—प्रति.....

१०. रा भ च—अहामहे ।

११. ब ल_१—व्यतिरिक्तपाठः—
 † शरसमाहतः ।

ल_१—† शिरसमाहतः ।

१२. अ—† वध्यं । ल_२—† वधं ।

१३. कै अ ल_१ ल_२ ब म श च—
 नास्ति ।

रामो निष्पातयेदेवं वागेनैकेन लक्ष्मण ।
निःसंशयमहं वीर श्रद्धयां वालिनो वधम् ॥४२॥ ^२ [७३]

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकण्डे वालिसंकीर्तनं

नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

१. भ—निष्पातये देव ।

रा—०देकं ।

३. कै ल, ब म—किष्किन्धा० ।

च—नास्ति ।

२. कै अ ल, ल, ब म श च—नास्ति । ४. रा भ—नास्ति ।

[वं०-८] = [सप्तमः सर्गः] = [दा०-८, ९]

१३७] एवमुक्त्वा तु दुःखार्तो भूयो वचनमब्रवीत् । [N

१४७] राम शोकाभिभूतोऽहं शोकार्तस्य भवान् गतिः ॥१॥

N] आर्तः शोकरसेमाविष्टस्त्वयाऽहं परिदेव्ये । [२६

१५] त्वं हि पाणिप्रदानेन वयस्यो मेऽग्निसन्निधौ ॥२॥

कृतः प्राणैर्बहुमतः सत्यमेतद् ब्रवीमि ते । [२७

१६] वयस्य इति कृत्वा तु विस्रब्धं प्रवदाम्यहम् ॥३॥

दुःखमन्तर्गतं यन्मे मनो दहति नित्यशः । [२८

१७] एतावदुक्त्वा वचनं वाष्पव्याकुललोचनः ॥४॥

१८पू] दुःखोपहतया वाचा नोच्चैः शक्नोति भाषितुम् । [२९

N] सं (?स) निगृह्य ततो बाष्पं विमृज्याश्रूणि वानरैः ॥५॥ [३१. पु

सुग्रीवो वारितस्तेन राघवेणेदमब्रवीत् ।

N] पुराहं वालिना राम राज्यात्स्वादवरोपितः ॥६॥

परुषाणि च संश्राव्य निर्धूतोस्मि बलीयसा । [३२

भार्या च मे हृता तेन प्राणोभ्योऽपि गरीयसी ।

N] सुहृदश्च मदीया ये संयता बन्धनेषु ते ॥७॥ [३३

२२] यत्रवांश्च सं दुष्टात्मा मेदेविनाशाय राघवं ।

१. कै ल_१ ब म श रा भ च—
एवमुक्त्वा ।

२. ल_१ ब म च—अन्तःशोक० ।
रा भ—आन्तः शो० ।

३. कै अ ल_१ ल_२ ब म श—
परिदेव्येते ।

४. कै अ ल_२—नास्ति ।

५. रा भ—अतः परमधिकः ।

वाष्पवेगं तु सहसा नदीवेगमिवागतं ।

धारयन् स तु धैर्येण सुग्रीवो रामसन्निधौ ॥

६. कै अ ल_१ ल_२ ब म श च—
नास्ति ।

७. कै अ ल_१ ल_२ ब म श—नास्ति ।

८. कै—‡ सुहृदाश्च ।

९. कै अ ल_१ ल_२ ब म श—
संहता वै बनेषु ।

१०. कै ल_१ ब श रा भ च—सुदुष्टा० ।

११. कै रा अ ल_१ ल_२ ब भ श—
विनाशयति ।

१२. कै—‡ राघवम् ।

- २३८] बहुशस्तत्प्रयुक्ता हि निहता वानरा मया ॥८॥^१ [३४
 ततः सन्धारयामीह प्राणान् कृच्छ्रगतोऽपि सन् । [३४८
 २५] एते हि कपयः स्निग्धा मां रक्षन्ति समन्ततः ॥९॥
 २६पू.] सह गच्छन्ति गन्तव्ये नित्यं तिष्ठन्ति तिष्ठतः । [३७
 N] संक्षेपस्त्वेष ते राम किमुक्ता विस्तरं ब्रू ॥१०॥
 स मे ज्येष्ठो रिपुभ्राता वाली विश्रुतपौरुषः । [३८
 N] तद्विनाशेन मे दुःखं प्रमृष्टं स्यादनन्तरम् ॥११॥
 २६उ.] यस्तु तं समरे हन्यात् स स्यात् प्राणपदः सुहृत् । [३९
 एष ते राम कार्यार्थः शोकार्तेनाभिवेदितः ॥१२॥
 N] सुखितो दुःखितो वाऽपि सख्युर्नित्यं सखीं गतिः । [४०
 श्रुत्वा तु तद्वचो रामः सुग्रीवं वाक्यमब्रवीत् ॥१३॥
 २८] किं निमित्तमिदं वैरं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । [४१
 तदहं कारणं श्रुत्वा वैरस्य तव वानरैः ॥१४॥
 २९] अनन्तरं विधास्यामि सम्प्रधार्य बलाबलम् ॥१५॥ [४२
 ३०पू.] बलवान् हि ममामर्षः श्रुत्वा त्वामवमानितम् ।
 N] वर्धते हृदयोत्कम्पी प्रावृण्मेधे ईधाम्बगे ॥१६॥ [४३

१. कै अ ल_१ ल_२ ब म श—
 बहुशस्तु प्र० ।

२. रा भ—अतः परमधिकः पाठः—
 एतयैव च दृष्टस्त्वं शंकये वाच राघव ।
 नोपशान्तिः पुरा प्रीत्या भयमेवोपस्थितं ॥
 केवलं तु सहाया मे हनुमत्प्रमुखा ह्यमी ।

३. अ ल_१ च श—†गच्छति ।
 ल_२ ब म —†चच्छति ।

४. कै—प्रनष्टं ।
 ल_१ ल_२ ब म श—प्रणष्टं ।

५. रा भ च—० न निवेदितः ।

६. अ ल_२—० निर्जस० ।

७. श—† सतां ।

८. ल_१ ब म श च—बामरर्षभ ।

९. ब—प्रधास्यामि ।

१०. ल_१ ब श—संप्रधाय ।

म संप्रदाय ।

११. अ—प्रावृद्धवेग इ० ।

म—† प्रावृद्धमेव इ० ।

रा भ च—प्रावृद्धवेग इवाभ्यङ्गि ।

- ३०उ] दृष्टः कथय विस्मयं यावदारोप्यते धनुः ।
 स्पृष्टार्धं हि मया बाणा निरस्तश्च रिपुस्तव ॥१७॥ [४४
 ३१] एवमुक्तस्तु सुग्रीवो राघवेण महात्मना ।
 प्रहर्षमतुलं लेभे सचिवैः सह वानरः ॥१८॥ [४५
 ३२] ततः प्रहृष्टवदनः सुग्रीवो लक्ष्मणाग्रजम् ।
 ३३पू] वैरस्य परमं तत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥१९॥ [४६
 श्रूयतां राम यद् वृत्तमादितः प्रभृति त्वया ।
 N] यथा वैरं समुत्पन्नं यथा चास्मि तिरस्कृतैः ॥२०॥ [स.९,१
 ३३उ] वाली नाम मम भ्राता ज्येष्ठः शत्रुनिर्वहणः ।
 पितुर्बहुमतो नित्यं मम चापि पुरा तथा ॥२१॥ [२
 ३४] पितर्युपरतेऽस्माकं ज्येष्ठोऽयमिति मन्त्रिभिः ।
 कपीनामीश्वरो वाली कृतः परमसम्मतः ॥२२॥ [३
 ३५] राज्यं प्रशासतस्तस्य पितृपैतामहं महत् ।
 अहं सर्वेषु कार्येषु प्राणदः प्रेष्यवत् सदा ॥२३॥ [४
 ३६] मायावी नाम तेजस्वी पर्वजो दुन्दुभेः सुतः ।
 तेन तस्य महद् वैरं स्वीकृतं विश्रुतं तदा ॥२४॥ [५
 ३७] स तु मुंसे जने रात्रौ किष्किन्ध्याद्वारमागतः ।
 ३८पू] नर्देति स्म सुसंरब्धो वालिनं चाह्वयन् यधि ॥२५॥ [६
 श्रुत्वा तु 'त मम भ्राता नर्देन्तं भैरवस्वर्नेम ।

१. कै अ ल२ रा भ च—सृष्टाश्च ।

२. ल१—† त्वयः ।

म श—† त्वयि ।

३. रा भ—निराकृतः ।

४. म—† प्रणदः ।

५. कै अ ल२ ब म—† स्वीकृतं ।

६. ल१—नास्ति ।

७. रा—† सुसजने ।

८. ल१ ब म—किष्किन्धा० ।

९. रा भ च—नर्देति ।

१०. ब—०त्वा तं तु । म—०त्वा च तं ।

श—श्रुत्वागतं ।

११. रा भ च—नर्देतः ।

१२. रा भ च—भैरवं स्वर्नेम ।

३९] नादं न ममृषे वाली निष्पपात गुहामुखात् ॥२६॥ [७

N] स तु निष्पतितः क्रोधाग्निहन्तुमसुरोत्तमम् ।

N] वार्यमाणस्तदा स्त्रीभिर्मयौ च प्रणतात्मना ॥२७॥ [८

४०] स तु निर्धूय तान् सर्वान् निर्जगाम महाबलः ।

ततोऽहमपि सौहार्दाद् वालिनं पृष्ठतोऽन्वगाम ॥२८॥ [९

४१] स तु तं वालिनं दृष्ट्वा मां च दूरादवस्थितम् ।

असुरो जातसन्त्रासः प्रदुद्राव दिशस्तदा ॥२९॥ [१०

४२] तं प्रा(१प्र)द्वन्तं सन्त्रासादावां द्रुततरं गतौ ।

प्रेकाशं हि गतं मार्गे चन्द्रेणोदयता तदा ॥३०॥ [११

४३] सै तृणैराहतं दुर्गं धरण्यां विवरं महत् ।

प्रविवेशासुरो वेगादावां द्वारे व्यवस्थितौ ॥३१॥ [१२

४०] तं प्रविष्टं बिले दृष्ट्वा रिपुं क्रोधवशं गतः ।

मामुवाच ततो वाली प्रणेतं पुरतः स्थितम् ॥३२॥ [१३

४५] इह त्वं मां प्रतीक्षस्व बिलद्वारे समाहितः ।

यावदेव प्रविश्याहं निहन्मि समरे रिपुम् ॥३३॥ [१४

४६] मयाप्येतद् वचः श्रुत्वा याचितो भ्रातृगौरवात् ।

शापयित्वा तु मां प्राणैः प्रविवेश बिलं तदा ॥३४॥ [१५

४७] तस्य प्रविष्टस्य बिलं साग्रः संवत्सरो गतः ।

स्थितस्य च मेमेद्वारि स कालो व्यैत्यवर्तत ॥३५॥ [१६

१. ल, ब म श—असुरर्षभं ।

२. ल, ब म भ—० स्तथा ।

रा—० स्ततः ।

३. कै—† ० र्वया ।

४. कै म—† ० नुगां ।

५. अ ल_२—† प्रकाशरहितं ।

६. कै अ ल_२ रा भ च—मार्ग ।

७. कै अ ल, ल_२ ब म श च—नास्ति ।

८. कै अ ल, ल_२ ब म श च—नास्ति ।

९. रा भ—वचनं ।

१०. अ रा—मां ।

११. ल, ल_२ ब म श—† शापयित्वा ।

१२. अ ल_२—मम च ।

म—† मया च ।

१३. ल,—† व्यति वर्तत ।

अ—† व्यति वर्तत ।

४८] न निष्क्रामति वालीति ततोऽहं भृशदुःखितः ।

कातरो बुद्ध्यभावेन काक(पाप)शंकीव मे मनः॥३६॥ [१७

४९] अथ दीर्घस्य कालस्य बिलद्वाराद्विनिःसृतम् ।

५०पू] सफेनं रुधिरं दृष्ट्वा ततोऽहं भृशदुःखितः॥३७॥ [१८

५०उ] नैदतामसुराणां च ध्वनिर्मे श्रोत्रमागतः ।

विश्वस्तस्य च संग्रामे क्रोशतो निःस्वनो महान्॥३८॥ [१९

५१] अहं त्वपागतो बुद्ध्वा चिह्नैश्च भ्रातरं हृतम् ।

५२उ] दुःखार्तश्चोर्दकं कृत्वा किष्किन्धाभागतस्तदा॥३९॥ [२०

गूहमानं 'चं मे' यत्रात् तं 'चं' भ्रातृविपर्ययम् ।

५३] श्रुतं तैर्मन्त्रिभिः सर्वैस्ततोऽहमभिषेचितः॥४०॥ [२१

राज्यं प्रशासमाने तु न्यायतो मयि राघव ।

५४] आजगाम रिपुं हत्वा वाली तमसुरोत्तमम्॥४१॥ [२२

अभिषिक्तं तु मां दृष्ट्वा क्रोधसंरक्तलोचनः ।

५४] मदीयान् मन्त्रिणो बद्ध्वा परुषं वाक्यमब्रवीत्॥४२॥ [२३

निग्रहेऽपि^{१०} समर्थस्य तं पापं प्रति राघव ।

५६] न प्रवर्तत मे बुद्धिर्हन्तुं भ्रातरमग्रजम्॥४३॥ [२४

१. म—वाली । (प्रथमपादान्ते
तिकारो अष्टः)

२. म—† वृशदुःखि० ।

३. कै अल, ल२ ब म श च—नास्ति ।

४. रा भ च—नर्दताम० ।

५. अ ल२ ब भ च—स्वपग० ।

रा भ—स्ववग० ।

६. रा भ च—†०हैः स्वभा० ।

७. श—† महत् ।

८. ल१—०ओदं ।

९. कै ल, ब म श—किष्किन्धाभा० ।

१०. रा भ च—तु ।

११. रा भ च—मां ।

१२. रा भ च—वै ।

१३. ल, ब म श—†दुतं ।

१४. ल१—†सर्वस्ततो ।

१५. ल, ब—†प्रशास्यमाने ।

१६. रा भ च—०क्यमुक्तवान् ।

१७. म—०हे समर्थं तं ।

ल१—† समर्थो सि ।

१८. अ ल२—†प्रवर्तत मे ।

१९. भ—बुद्धिर्हि ह० ।

मानयंस्तु महात्मानं यथावद्भ्येवादयम् ।

५७] नोचितांश्चाशिषोऽदान्मे^१ कलुषेणान्तरात्मना ॥४४॥ [२६७

N] लक्षयामि सुसंकुदमिद्वितैरतथोचितम् । [N

तं तु क्रोधसमाविष्टं संख्यं समुपस्थितम् ॥४५॥

स.९,१.] अहं प्रसादयांचके भ्रातरं हितकाम्यया । [स.१०,१

दिष्ट्याऽसि कुशली प्राप्नो दिष्ट्यार्चं निहतोरिपुः ॥४६॥

२] अनाथस्य च मे नाथस्त्वमेको बलवत्तरः । [२

इदं बहुशलाकं^१ ते पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ॥४७॥

३] छत्रं सवालव्यजनं प्रतीच्छ त्वं मयोद्धृतम् । [३

४पू.] त्वमेव राजा नाथश्च स एवास्मि यथा पुरा ॥४८॥

न्यासभूतमिदं राज्यं प्रतिनिर्यातयाम्यहम् ।^{१३} [८

५] मां च रोषं कृथा वीर मम शत्रुनिषूदन ॥४९॥

एषै ते^{१४} शिरसा राजन् मया बद्धोऽयमञ्जलिः । [९

६] बलादस्मिन् समागम्य मन्त्रिभिः पुरवासिभिः ॥५०॥

७पू.] राज्यभारं नियुक्तोऽहं त्वया हीने पुरेऽनघ । [१०

१. ल५ व म श—†०यंस्त्वहमग्रण्यं ।

रा भ च—†०यंस्त्वहमारमानं ।

२. कै ल५ रा भ च—†०वदभिवादयम् ।

म—०व-स्यवादयत् ।

३. कै ल५ अ व म ल२ श च—

उचितांश्चाशिषो दत्त्वा ।

४. रा भ—कलुषेण ।

५. श—सुसंख्यमि० ।

रा भ च—०मिद्वितैरतथोचितैः ।

६. अ—च ।

७. ल५ व म श—समवस्थितम् ।

रा भ च—सामुपस्थितम् ।

८. कै—०दृश्यपि ।

९. कै अ ल२ रा भ च—नाथवत्तरः ।

१०. म—च ।

११. रा भ च—† मयोद्धृतम् ।

१२. ल५ व म श—नाथ राजा च ।

१३. अ ल२—नास्ति ।

१४. रा भ च—याचे ।

१५. रा भ च—त्वां ।

१६. कै—ग्रान्तेऽपरहस्तेन बिलादि-
त्यपि दृश्यते ।

१७. कै अ ल२ ल५ व म च श—
राज्यभारनि० ।

- स्निग्धमेव ब्रुवाणं तु स मां निर्भत्स्य वानरः ।
 ८] धिक् त्वामिति ममायुक्तं बहुशस्तदुवाच ह ॥५१॥ [११
 प्रकृतीस्तु समानीय मन्त्रिणस्त्वेवै सम्मतान् ।
 ९] मामुवाच सुहृन्मध्ये वाक्यमेतत् सुदारुणम् ॥५२॥ [१२
 विदितं वो यथा रात्रौ मायावी स महासुरः ।
 १०] मां समाह्वयते नित्यं युद्धकाङ्क्षी रिपुर्मम ॥५३॥ [१३
 तस्य तद्वर्जितं श्रुत्वा निर्गतोऽहं निजालयात् ।
 ११] अनुयातश्च मे भ्राता ह्ययमेव सुदारुणः ॥५४॥ [१४
 स तु दृष्ट्वैव मां रात्रावद्वितीयं विनिर्गतम् । [१५पू
 १२] त्वरितः प्राद्वद भीतः पृष्ठतो नीवलोकयन् ॥५५॥ [१६
 १३पू] विद्रवन्तं ततो दृष्ट्वा निशायां तत्र दानवम् ।
 अहं चायं च सुग्रीवः सह यौतुं व्यवस्थितौ ॥५६॥ [N
 N] रोषगाढेन तु मया पार्श्वस्थो हरिपुङ्गवः । [N
 १५उ] अयमुक्तोऽथुचिभ्राता पिथुनः क्रोधवर्धनः ॥५७॥ [१७उ
 अहत्वा नास्ति मे शक्तिः प्रतिगन्तुमितः पुरीम् ।
 १६] बिलद्वारे प्रतीक्षस्व यावदागमनं मेमै ॥५८॥ [१८
 १७पू] स्थितोऽर्यमिति मत्वाऽहं प्रविष्टस्तन्महाबिलम् । [१९पू

१. ल, ब म श—०मेव ।
 २. कै अ ल, रा भ च—तु ।
 ३. कै अ ल, —† समायुक्तं ।
 रा भ च—स मामुक्त्वा ।
 ४. भ—बहु तत्तदुवा० ।
 ५. रा भ च—०भैव ।
 ६. म—† संमतं ।
 ७. अ ल, ल, ब म—तद्वर्जितं ।
 ८. ल, ब श—† अनुजातम् ।
 म—अनु... च ।

९. रा भ च—अयमेव ।
 श—स्वयमेव ।
 १०. कै अ ल, ल, ब म, श—
 भ्राता ।
 ११. कै अ ल, ल, ब म श—
 मावलोकयन् ।
 १२. कै अ ल, श—† यातं ।
 १३. अ ल, भ च—† दागमनात्मम ।
 १४. अ ल, —† ०तोऽहमि० ।

- [N] प्रविष्टो यत्र दुष्टात्मा दुन्दुभेः पूर्वजः सुतः ॥६९॥ [N
१७७] तं च मे मार्गमाणस्य तत्र संवत्सरो गतः ॥६०॥ [१९७
स हि दृष्टो मया शत्रुरनिर्वेदभयादितः ।
१८] निहतश्च मया युद्धे सानुगः सहबान्धवः ॥६१॥ [२०
आस्यात् तु संप्रवृत्तेन रुधिरौघेनै तद् बिलम् ।
१९] पूर्णमासीदुरःक्रामं स्तनतस्तस्य भूतले ॥६२॥ [२१
सूदयित्वा तु तं शत्रुं मायाविनमहं तदा ।
२०] निष्क्रामंस्तत्र पश्यामि बिलस्य पिहितं मुखम् ॥६३॥ [२२
मम विक्रोशतश्चैव सुग्रीवेति पुनः पुनः ।
२१] मम प्रतिवचो नास्ति तदहं भृशदुःखितः ॥६४॥ [२३
उपलेनास्मि संरुद्धो राज्यमन्विच्छताऽमुना ।
२३] सुग्रीवेण नृशंसेन न स्मृतं भ्रातृसौहृदम् ॥६५॥ [२५
एवमुक्त्वा तु मां तत्र वाससैकेन वानरः ।
२४] तदा निर्वासयामास वाली विगतसाध्वसः ॥६६॥ [२६
२५] तेनाहमपविद्धं हृतदारश्च मानद ।
२७] तद्भयाच्च महीं कृत्स्नां विचरामि सुदुःखितः ॥६७॥ [२७

१. अ ल_२—०निर्वेद० ।

कै—०द्वयादितः ।

२. कै अ ल_१ ल_२ ब म श—
संप्रवृत्तेन ।

३. रा भ च—रुधिरौघेन ।

४. कै—†दुरः कामं । अ—दुरःकाशं ।

ल_२—†दुरःकाशं ।

रा भ च—†पुरःक्रांतं ।

म श—†दुरा क्रामं ।

५. ल_१ ब म श—तमहं ।

६. अ ल—०मं च न ।

कै रा भ च—न तु ।

७. म—†विक्रंशतः चैव ।

८. भ—†स वाली ।

९. रा—संगतमानसः ।

१०. कै—०हमुपवि०

११. म—च दुःखितः ।

ऋष्यमूकं गिरिवरं भार्याहरणकथितः ।

N] प्रविष्टोऽस्मि दुराधर्षं वालिनः कारणान्तरे ॥६८॥ [२८

एतत् ते सर्वमाख्यातं वैरादिकारणं महत् ।

२९] अनागसा मया प्राप्तं व्यसनं पश्य राघव ॥६९॥ [२९

वालिनो हि भयार्तस्य सर्वलोकाभयङ्करः ।

३०] कर्तुमर्हसि मे वीर प्रसादं तस्य निग्रहे ॥७०॥ [३०

एवमुक्तः स तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मसंहितम् ।

३१] वचनं वक्तुमारेभे सुग्रीवं प्रहसन्निव ॥७१॥ [३१

अमोघाः सूर्यसङ्काशा मम ते निशिताः शराः ।

३२] तस्मिन् वालिनि दुर्वृत्ते निपतिष्यन्तिदारुणाः ॥७२॥ [३२

यावत् तं नेह पश्यामि तव भार्यापहारिणम् ।

३३] तावज्जीवति पापात्मा शुभचारित्रभूषण ॥७३॥ [३३

३४पू] आत्मानुमानात् पश्यामि भयं त्वं शोकसागरे ।

N] त्वामहं तारयिष्यामि यावत् प्राप्स्योमि दुर्हृदं मे ॥७४॥ [३४

राघवेणैवमुक्तस्तु सुग्रीवो वानरोत्तमः ।

N] प्रहर्षमतुलं लेभे प्रहृष्टश्चेदमब्रवीत् ॥७५॥ [३५

१. म—०कषणक० ।

२. ल, ब म श—वालिना ।

३. कै अ ल, भ—०दिकरण ।

४. रा—अतस्त्वं० । भ—ततस्त्वं० ।

ल, —अनागसां । ब—अनागसं ।

५. ल, ब म—मम ।

६. च—वालिना ।

७. अ ल, ब म श—लोकाभयङ्करः ।

रा भ च—०लोकभयापह ।

८. कै—ममैते (अपरहस्तेन) ।

९. अ ल, —०रिभूषणः ।

रा भ—तव चारित्रभूषणः ।

च—† तव चारित्रभूषणः ।

१०. अ ल, —आत्मानुभावात् ।

११. रा भ च—ममस्त्वं ।

१२. रा च—प्राप्स्यसि ।

१३. कै अ ल, ल, ब म श रा भ च—
पुष्कलं ।

१४. अ ल, —वानरवर्षम् ।

एवमेतन् महाबाहो यथा वदसि राघव ।

N] त्वमलं समरे जेतुं^१ सेन्द्रानपि दिवौकसः ॥७६॥ [N

यथा हि लोकस्य चराचरस्य

दिवाकरो भाति हि रश्मिमाली ।

यथा च^२ सर्वेषु मृगेषु केसरी

N] तथा नृपेषु त्वमुदारविक्रमैः ॥७७॥ [N

इत्यर्षिं रामायणे किष्किन्धोकाण्डे सुग्रीववाक्यं नाम

सप्तमः सर्गः ॥ ४ ॥

—

१. रा भ च—त्वं दहेः कुपितो राम ।

२. ल, ब म श—हि ।

३. अ ल, —०दारदशीनः ।

४. कै ल, ब म—किष्किन्धाकाण्डे ।

रा म च—नास्ति ।

[वं०-९, ११, १२] = [अष्टमः सर्गः] = [दा०-११]

स तु तद् वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।

३५] सुग्रीवः परमप्रीतः काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥१॥

आसीन् महासुरः कश्चिद् दुन्दुभिर्नाम नामतः ।

३६] बलं नागसहस्रस्य वरयामास वीर्यवान् ॥२॥ [९

वीर्योत्सेकेन दुष्टात्मा वरदानाच्च निर्भयः ।

३७] स जगाम महाकायः समुद्रं सरितां पतिर्भूः ॥३॥ [१०

सोऽभिपत्योर्मिसंबाधं सागरं वरुणालयम् ।

३८] मम युद्धं प्रयच्छेति तमुवाच महार्णवम् ॥४॥ [११

ततः समुद्रो धर्मात्मा समुत्थाय महास्वनः ।

३९] अब्रवीत् तं सुसंकुद्धमसुरं कालचोदितम् ॥५॥ [१२

समर्थो नास्मि ते दातुं युद्धं युद्धविशारद ।

४०] श्रूयतामभिधास्यामि यस्ते युद्धं प्रदास्यति ॥६॥ [१३

शैलराजो महाऽरण्यस्तपस्विशरणं परम् ।

४१] शङ्करश्चैश्वरो नाम्ना हिमवानिति विश्रुतः ॥७॥ [१४

गुहाप्रस्रवणोपेतो बहुकन्दरनिर्भरः ।

४२] स समर्थस्तव प्रीतिमतुलां कर्तुमाहवे ॥८॥ [१५

स भीतमिति विज्ञाय समुद्रमसुरोत्तमः ।

४३] हिमवन्तर्पथागच्छच्छरश्चापादिव च्युतः ॥९॥ [१६

१. कै रा भ च—धारयामास वीर्य० ।

म—दधार स महाबलः ।

ल, ब श—धार... (त्रुटितः पाठः)

२. अ ल_२—सरितां वरं ।

३. ल_१—०संबाधं ।

४. ल_१ ब म श—महाच्छवि ।

५. कै अ ल_२—नास्ति ।

६. रा भ—महारम्यस्त० ।

७. अ—†शंकरश्च पुरो ।

ल_२—शंकरस्य (च ?) शुरो ।

८. ल_१ ब—†गुहप्र० ।

श—†०प्रस्रवणोपेतः ।

ल_१—†०प्रस्रवणोपेतः ।

९. म—†०महाग० ।

ततस्तस्य गिरेस्तत्र गजेन्द्रविपुलाः शिलाः ।

४५] चिक्षेप बहुला भूमौ दुन्दुभिर्विननाद च ॥१०॥ [१७

ततः सोमस्य सदृशः सोमस्येव प्रभाकृतिः ।

४६] हिमवानब्रवीद् वाक्यं स्वैएव शिखरे स्थितम् ॥११॥ [१८

हन्तुमर्हसि मां न त्वं दुन्दुभे धर्मवत्सलम् ।

४७] दुरार्धर्षो रणो च त्वं तपस्विशरणो ह्यहम् ॥१२॥ [१९

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा गिरिराजस्य श्रीमतः ।

४८] प्रगर्जनप्रशान्तात्मा वाक्यं प्रोवाच दुन्दुभिः ॥१३॥ [२०

यदि युद्धेऽसमर्थस्त्वं मदभयाद् वा निरुद्यमः ।

४९] तमाचक्ष्व प्रदद्यान्मे योऽद्य युद्धं युयुत्सवे ॥१४॥ [२१

हिमवानब्रवीद् वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः ।

N] अनुक्तपूर्वं धर्मात्मा दुन्दुभिर्मसुरोत्तमम् ॥१५॥ [२३

वाली नाम महाप्राज्ञः शक्रपुत्रः प्रतापवान् ।

५३] अध्यास्ते वानरः श्रीमान्किष्किन्धामतुलप्रभः ॥१६॥ [२३

स दास्यति महावीर्यस्तव युद्धं (१६-) विशारदः ।

५४] द्रुन्द्र्युद्धं महाघोरं नमुचेरिव वासवः ॥१७॥ [२४

तं^२ क्षिप्रमधिगच्छाद्य यदि युद्धे मेनैस्तव ।

५५] स हि दुर्धर्षणो वाली नित्यं समरैर्कर्मणि ॥१८॥ [२५

१. कै अ ल_२ श रा भ च—गिरेस्तात ।

२. रा—राजेन्द्र ।

३. म श—स एव ।

४. च—दुरार्धर्षो रणौघे त्वं ।

रा—† दुरार्धर्षो रणौघर्ष ।

भ—† दुरार्धर्षे रणौघर्ष ।

५. म—वाक्यविदांवर ।

६. ल_१ ब म—† युर्मतिम् ।

रा भ च—† दुरात्तम् ।

भ—प्रान्तेऽपरहस्तेन—दुन्दुभिम० ।

७. म श—† वालिर्नाम ।

८. कै ल_१ ब श—० प्राज्ञ ।

९. ल_१ ब म—किष्किन्दा० ।

१०. कै अ च—विशारद ।

११. रा भ—तत्र युद्धं ।

१२. अ ल_२—क्षिप्रतम० ।

१३. रा भ—तव त्वरा ।

१४. म—† रकर्मणः ।

- स तच्छ्रुत्वा हिमवतः पर्वतेन्द्रस्य भाषितम् ।
 ५९] आजगाम पुरीं रम्यां किष्किन्धां वालिपालिताम् ॥१९॥ [२६
 धारयन् माहिषं रूपं तीक्ष्णशृङ्गो भयावहः ।
 ६०] प्रावृषेण्यो यथा मेघस्तोयपूर्णो नभस्तले ॥२०॥ [२७
 स निष्पीड्य महाद्वारं किष्किन्धाया महाबलः ।
 ६१] नर्नाद कंपयन् भूमिं दुन्दुभिर्दुन्दुभिस्वनः ॥२१॥ [२८
 समीपस्थान् द्रुमान् भञ्ज्वा वसुधां दारयन् खुरैः ।
 ६२] विषाणैरुल्लिखन् दर्पात् तद् द्वारं जलदो यथा ॥२२॥ [२९
 ततो वेश्मगतो वाली श्रुत्वा शब्दममर्षणः ।
 ६४] निष्पपात वृतः स्त्रीभिस्ताराभिरिव चन्द्रमाः ॥२३॥ [३१
 स्वरं त्यक्ताक्षरपदं तमुवाच स दुन्दुभिम् ।
 ६५] हरीणामीश्वरो वाली सर्वेषां वनचारिणाम् ॥२४॥ [३१
 किमर्थं नगरद्वारमिदं रुद्धा विनर्द्यसि ।
 ६६] दुन्दुभे विदितो मे त्वं रक्ष प्राणान् महासुर ॥२५॥ [३२

१. रा भ—जगाम तां ।
 २. कै अ ल, ल, ब म श—+लङ्कां ।
 ३. कै ल, ब म—किष्किन्धां ।
 ४. च—+शृङ्गं भयावहं ।
 ५. रा भ च—प्रावृषीव ।
 ६. अ ल, ल, ब म श—
 महामेघस्तो० ।
 ७. कै ल, ब म—किष्किन्दाया ।
 ८. रा भ च—नर्नाद ।
 ९. ल, —वालीतिपदादुत्तरवर्ती उत्तर-
 पद्यस्थवालीतिपदान्तः पाठो
 नास्ति ।

१०. कै—शब्द० इति प्रोक्त्य युद्ध०
 इति प्रान्तेऽपरहस्तेन ।
 ११. अ ल, —+मिमं ।
 १२. अ ल, —गत्वा ।
 १३. अ ल, श—विनश्यसि ।
 रा भ च—विनर्द्यसि ।
 १४. म श—+ विदितं ।
 १५. रा भ—रक्षमाणो हि जीवसि ।
 भ—प्रान्तेऽपरहस्तेन-रक्ष प्राणान्
 महासुर ।

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा वानरेन्द्रस्य धीमतः ।

६७] उवाच दुन्दुभिर्वाक्यं क्रोधात् संरक्तलोचनः ॥२६॥ [३३

न त्वं स्त्रीसन्निधौ वीर गर्जितुं वानरार्हसि ।

६८] मम युद्धं प्रयच्छ त्वं ततो ज्ञास्यसि मे बलम् ॥२७॥ [३४

अथवा मर्षयिष्यामि क्रोधमद्य निशामिमाम् ।

६९] गेम्यतामद्य तवै स्वैरं कामभोगेषु वानर ॥२८॥ [२८

यो मत्तं वा प्रमत्तं वा सुप्तं वा रहितं नरम् ।

७०] हन्यात् स निरयं गच्छेत् त्वद्विधं मदविक्रमम् ॥२९॥ [३९

N] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा वानरेन्द्रः प्रतापवान् । [N

संप्रहस्याब्रवीद् वाक्यमिदं मन्दं महासुरम् ॥३०॥

७१] विसृज्यं तां स्त्रियः सर्वास्ताराप्रभृतयस्तदा । [३९

७२, ७३] मत्तोऽयमिति विज्ञाय यदि भीतोऽसि संयुगे ॥३१॥ [४० पू

दैत्योपसद याहि त्वं यदि जीवितुमिच्छसि । [N

N] मन्दं दोरय प्रहारेऽस्मिन् दैत्यप्राणान् हरिष्येति ॥३२॥ [४० उ

तमेवमुक्त्वा संक्रुद्धो मालामामुच्य काञ्चनीम् ।

७४] पित्रा दत्तां महेन्द्रेण युद्धाय व्यवतिष्ठत ॥३३॥ [४१

१. अ ल३—गदितुं ।

२. कै अ ल३ रा भ च—गृह्यतामद्य ।

३. रा भ च—यत् ।

४. म—नरकं ।

५. रा भ—

हन्यात्प्रसभं हन्याद् त्वद्विधं मदविक्रमं ।

६. कै ल३—वाक्यमिव ।

ल३ ब—वाक्यमिति म० ।

७. ल३ ब श—विनिःसृताः ।

म—विसृक्तास्ताः ।

८. भ—

मत्तोयमिति विज्ञाय मा मां गर्जितुमर्हसि ।

भ्यपेनेभ्ये रणभद्रां यदि स्थास्यसि मेघ्रतः ॥

मत्तेजसा तर्जितस्त्वं यदि भीतोसि संयुगे ।

९. ल३ ब म—दैत्यापवाद ।

१०. रा—यदायं संप्रहरो मे ।

भ—न चेदयं प्रहरो मे ।

च—मंदोयं संप्रहा० ।

११. म—हनिष्यति ।

१२. रा—मालामुच्य ।

- स गृहीत्वा विषाणाभ्यां दुन्दुभिं गिरिसन्निभम् । [४२ पू
 ७९] वाली व्यपोथयामास ननाद च महास्वनम् ॥३४॥
 ८० उ] स्रोतोभ्यश्च समस्तेभ्यो निष्पपातास्य शोणितम् ।
 पपात च महाकायः क्षितौ पञ्चत्वमागतः ॥३५॥ [४८
 ८१] तं तोलयित्वा बाहुभ्यां गतसत्त्वमचेतनम् ।
 चिक्षेप बलवान् वाली पादेनैकेन योजनम् ॥३६॥ [५०
 ८२] तस्य वेगप्रवृद्धस्य वक्त्रात् क्षतजबिन्दवः ।
 प्रपेतुर्मरुताक्षिप्ता मत्तङ्गस्याश्रमे शुभे ॥३७॥ [५१
 ८३] दृष्ट्वा तानसृजो बिन्दून् मुनिः क्रोधसमन्वितः । [५२
 ८४ पू] उत्ससर्ज तदा शापं क्षेमरं प्रतिवालिनम् ॥३९॥ [५५ उ
 ८५] इह ते न प्रवेष्टव्यं प्रविष्टस्य वधो भवेत् । [५६ पू
 N] न प्रपेदे मुनिस्तस्य याचतोऽपि कृताञ्जलेः ॥ ३९॥ [६४ उ
 ततः शापभयाद् भीत ऋण्यमूकं महागिरिम् ।
 ८६] प्रवेष्टुं नेच्छते वाली प्रेक्षितुं वाऽपि वानरः ॥४०॥ [६६
 तस्याप्रवेशं ज्ञात्वाऽहमिमं राम महाचलम् ।
 ८७] विचरामि सहामात्यो विषादं त्यज्यै दूरतः ॥४१॥ [६७

१. ल, ब म श—नास्ति ।

२. ल म—महासुरं ।

ब श—महास्वरं ।

३. रा भ च—† श्रोतोभ्यश्च ।

४. कै ल_२—भगवान् ।

अ—† भगवन् ।

५. कै अ ल_२—नास्ति ।

६. कै म—० मरुताक्षि० ।

अ ल_२—मरुताक्षि० ।

रा भ च—मारुताक्षि० ।

७. श—मार्तङ्ग० ।

८. रा—तदा ।

९. ल_१—सृजे । ब—सृजा ।

१०. कै—† विधून् । म—† विधू ।

११. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—

एव मुक्तस्ततो वाली याचते स्म कृताञ्जलिः ।

१२. अ ल_२—वापि । श—सोऽपि ।

१३. भ च—† प्रेषितुं ।

१४. भ च—महावनं ।

१५. अ ल_२ ल_१ ब म रा भ च—

त्यज ।

एष हस्थिचयस्तस्य दुन्दुभेः संप्रकाशते ।

८८] वीर्योत्सेकान्निरस्तस्य गिरिकूटोपमं महत् ॥४२॥ [६८

इमे ते' विपुलास्तालाः सप्त शाखाविलम्बिताः ।

८९] पैत्रिणो यतते वाली निष्पत्रयितुमोजसा ॥४३॥ [६९

एतत् तस्योत्तमं वीर्यं मया राम प्रकाशितम् ।

९०] कथं त्वं समरे हन्तुं शक्यसि तं हि वालिनम् ॥४४॥ [७०

यदि भिन्ध्या इमांस्तालानिषुणैकेन राघव ।

N] समर्थोऽसि ततो हन्तुं मम भ्रातरमाहवे ॥४५॥ [८५

श्रुत्वैवं ब्रुवतस्तस्य सुग्रीवस्य महात्मनः । [८६पू

९१] राघवो दुन्दुभेः कायं पादांगुष्ठेन तांडयन् ॥४६॥

स लीलया महावीर्यश्चिक्षेप दशयोजनम् । [८८ उ

९२] असुरस्य तनुं शुष्कां पादेनैकेन राघवः ॥४७॥

क्षिप्तं दृष्ट्वा तु तं काय सुग्रीवः पुनरेव हि । [८९

९३] लक्ष्मणस्याग्रजं वीरमिदं वचनमब्रवीत् ॥४९॥ [९०

सन्देहो मम सञ्जातस्तेन्मे निगदतः शृणु ।

N] सौहृदाद् वक्तुमिच्छामि राघवेदं निबोध च' ॥४९॥ [N

N] महाबलस्यासुरस्य दुन्दुभेश्वरणेन 'हं ।

९४ उ] आर्द्रः समांसः प्रत्यग्रः क्षिप्तः कायः पुरा सखे ॥५०॥ [N

१. कै अ ल_२—तु ।

२. च—यत्रैको य० । भ—यत्रैकं य० ।

३. भ—निष्पातयितुमो० ।

४. अ ल_२—† तस्योपमं ।

श—† हिमालयं ।

५. भ च—प्रकीर्तितं० ।

६. रा भ च—तं ।

७. ल_१ ब म श—शक्नोषि ।

८. अ ल_२ रा भ च—त्वं ।

९. श—† हिमालयं ।

१०. अ ल_१ ल_२ म श रा च—
तायुयत् । भ—तोळयन् ।

११. ल_१ ब म श रा—वानरः ।

१२. श—† तः स मे ।

१३. ल_१ । भ—मे ।

१४. ल_१ ब म श रा—हि ।

- साम्प्रतं लघु निर्मासः क्षिप्तः कायस्त्वयाऽथ वै । [२.१.
९५] नात्र शक्यं बलं ज्ञातुं तव वा तस्य वाऽधिकम् ॥५१॥ [२.२ उ
तालानेतांस्तु निर्भिद्य भवेच्छक्तिर्बलावले [२.४
१.१] तव वा तस्य वा राजंस्तदनुष्ठातुमर्हसि ॥५२॥ [N
N] जयाय मम दुर्धर्ष व्याक्षिप्तहृदयस्य च । [N
स.१.१,१] एवं तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य सुभाषितम् ॥५३॥
N] प्रत्ययार्थं ततस्तस्य रामो जग्राह कार्मुकम् । [स.१.२,१
स गृहीत्वा धनुर्घोरं शरमेकं च राघवः ॥५४॥
३] तालानुद्दिश्य चिक्षेप पूरयिष्यन् स्वनैर्दिशः । [२
N] अग्न्या पीडितः शेषः सरलोऽपि तदाऽभवत् ॥५५॥
स विसृष्टो बलवता बाणः स्वर्णविभूषितः ।
३] भित्त्वा तालान् गिरींश्चैव प्रविवेश रसातलम् ॥५६॥^१ [३
स प्रविश्य मुहूर्तेन हंसो भूत्वा मनोजैवः ।
५] आजगाम पुनर्हस्तं रामस्याकिष्टकर्मणः ॥५७॥ [४
तेतो दृष्ट्वा स निर्भिन्नास्तालान् वानरपुङ्गवः ।
६] रामस्य शरमोक्षेण विस्मयं परमं गतः ॥५८॥ [५
दुर्लभं करं तैव कृतं कर्म सुग्रीवः प्रसमीक्ष्य तु ।
७] मूर्ध्नि कृत्वाऽञ्जलिं दृष्टो राघवं प्रशंसन् ह ॥५९॥ [N

१. ल, ब म रा—० निर्मासं ।

२. ल, ब म श—० छान्तिर्ब० ।

३. कै अल_२—० स्तदधिष्ठातुम् ।

४. ल, ब म—अटब्बा ।

५. कै अ ल_२—तदा भवेत् ।

६. भ—नास्ति ।

७. भ—अतः परमधिकः पाठः—

स तान् सप्त महातालान् नृष्यमूकं च पर्वतं ।

मेदिनी च विनिर्भिष्य प्रविवेश रसातलं ॥

८. अ ल_२—महाजवः ।

९. भ च—तान् दृष्ट्वा सप्त ।

कै—० दृष्ट्वा सुनिर्भि० ।

१०. भ च—+ पुङ्गवाः ।

११. भ च—+ गताः ।

१२. कै—दुष्कृतं ।

१३. कै ल, ब म श रा भ च—
तु ।

१४. ल, —कृताञ्जलिं ।

- स मूर्ध्ना न्यपतद् भूमौ प्रलम्बीकृतभूषणः ।
 सुग्रीवः प्रणतग्रीवो राघवाय कृताञ्जलिः ॥६०॥ [६
 इदं चोवाच तेजस्वी कर्मणा तेन विस्मितः ।
 N] रामं सर्वास्त्रविदुषं श्रेष्ठं शूरमवस्थितम् ॥६१॥ [७
 राम विक्रमशौर्यदीर महेन्द्रवरुणोपमम् ।
 ८] अहो ते भुजमुक्तस्य शरस्य सुमहद् बलम् ॥६२॥ [N
 येन सप्त महार्तालाः क्षितिः शैलाश्च दारिताः ।
 N] बाणेनैकेन काकुत्स्थकः स्थाता तेऽग्रतो रणे ॥६३॥ [९
 अद्य मे विगतः शोकः प्रीतिरद्य परा मम ।
 ७पू] सुहृदं त्वां समासाद्य महेन्द्रवरुणोपमम् ॥६४॥ [१०
 तदद्यैव प्रियार्थं मे वैरिणं भ्रातृरूपिणम् ।
 ८] वालिनं जहि काकुत्स्थ मया बद्धोऽयमञ्जलिः ॥६५॥ [११
 सेन्द्रानपि सुरान् संख्ये त्वं बाणैः पुरुषर्षभ ।
 N] समर्थः समरे जेतुं किं पुनर्वालिनं रणे ॥६६॥
 ततो रामः परिष्वज्य सुग्रीवं प्रियवादिनम् ।
 ९] प्रत्युवाच महाप्राज्ञो लक्ष्मणानुमत्तं वचः ॥६७॥ [१२
 अहं गच्छामि किष्किन्धां सुग्रीवं त्वं व्रजाग्रतः ।
 १०] गत्वाह्वयं सुंशीघ्रं त्वं वालिनं भ्रातृबोधिनम् ॥६८॥ [१३

१. श—मनस्वी कृ० ।

२. कै अ ल, ल, ब म श रा—
 †०मसोदीरं ।

३. कै अ ल, ल, ब म श रा च—
 ०वरुणोपमं ।

४. ल, ब—हतास्तालाः ।

५. ल, ब श भ च—शैलश्च ।

६. श—पातितः ।

ल, ब—दारितः ।

७. म श रा—परिष्वज्य ।

८. ल, म श रा भ च—०नुमते ।
 ब—०नुमते ।

९. कै ल, ब म—किष्किन्धां ।

१०. कै अ ल, ब—आवाहय सु० ।

ल, ब म श रा—आवाहय-
 स्व शी० ।

११. म श—०वादिनं ।

ते सर्वे त्वरितं जग्मुः किष्किन्धां वालिनः पुरीम् ।

[N] अथ रामोऽब्रवीत् तं^१ तु सुग्रीवं प्रियदर्शनम् ॥६९॥^२ [N

जीवितेनापि मे कार्यं सुग्रीव प्रियमेव ते ।

[N] तुल्यशोकस्य दीनस्य मेमापि शरणार्थिनः ॥७०॥ [N

एवमुक्त्वा तु सुग्रीवमुभौ तौ नरवानरौ ।

११] जग्मतुः सहितौ सर्वे^३ वनरैर्वनगोचरैः ॥७१॥^४ [N

ते सर्वे सहसा गत्वा रामसुग्रीवलक्ष्मणाः ।

१२] दृष्टैरात्मानमावृत्य विविशुर्गहने वने ॥७२॥ [१४

अथाह राघवः श्रीमान् सुग्रीवं धुमया गिरा ।

१३] दर्शनार्थं गुहाद्वारि तिष्ठ त्वमकुतोभयः ॥७३॥ [N

आह्वयंस्व यथा वीली निष्पतेत् स गुहामुखात् ।

१४] ततोऽहं निहनिष्यामि शरेण पुवगेश्वरम् ॥७४॥ [N

एवमुक्ते तु वचने काकुत्स्थेन महात्मना ।

१५] हा हेति स्निग्धगम्भीरो दिवि नादो महानभूत् ॥७५॥ [N

[N] तदद्भुततमं दृष्ट्वा सुग्रीवो हेमपिङ्गलः ।

व्यनदत् स महानादं वालिनो ह्वानकारणात् ॥७६॥

१. कै ल, ब म—किष्किन्धां ।

२. भ च—तत्र ।

३. ल, ब श—प्रियवादिनं ।

४. म—नास्ति ।

५. अ ल_२—भवतः ।

६. कै म श रा भ च—मां चापि ।

अ ल, ल_२—मा चापि ।

ब—ममापि ।

७. कै—सर्वे ।

८. च—७१तमं श्लोकत आरभ्य ७४तमं

श्लोकान्तः पाठो नास्ति ।

९. भ—हरिन्द्रं ।

१०. कै अ ल_२—आह्वयेष ।

ल, ब म श रा—आह्वयंश्च ।

११. कै—^३ वालीं ।

१२. ल, ब म श—^३ निष्पतेश्च ।

१३. कै अ ल, ल_२ ब म श रा—

‘सुग्रीव’ इत्यत्र आरभ्योत्तरपद्यगत-

‘आतु’ रिच्यन्तः पाठो नास्ति ।

- २३] गाढं सुरुषितो वेगाद्विनिर्भिन्दन्निवाम्बरम् ।
 श्रुत्वा तु निनदं भ्रातुर्वाली क्रोधादमर्षणः ॥
 २४] निष्पपात सुसंरब्धो भास्करोऽभ्रगणादिव ॥७७॥ [१६ उ
 तयोः सुतुमुलं युद्धं वालिसुग्रीवयोरभूत् ।
 २५] गगने ग्रहयोर्घोरं^१ बुधाङ्गारकयोरिव ॥७८॥ [१७
 तैलैरशनिकल्पैश्च वज्रवेगैश्च मुष्टिभिः ।
 २६] जघ्नतुः समरेऽन्योन्यं भ्रातरौ क्रोधमूर्च्छितौ ॥७९॥ [१८
 २७पू] धनुरादाय काकुत्स्थस्तावुभौ समुदैक्षत ।
 २८पू] अन्योन्यसदृशौ वीरौ सैक्तौ वीराविवाश्विनौ ॥८०॥ [१९
 स नाध्यगच्छत् सुग्रीवं वालिनं चापि राघवः ।
 २९] ततो न कृतवान् बुद्धिं मोक्तुमन्तकरं शरम् ॥८१॥ [२०
 एतस्मिन्नन्तरे भग्नः सुग्रीवस्तेन वालिना ।
 ३०] अपश्यन् राघवं नाथमृष्यमूकं ययौ जवात् ॥८२॥ [२१
 क्लान्तो रुधिरसिक्ताङ्गः प्रहारैर्जर्जरीकृतः ।
 ३१] वालिना निहतः क्रोधात् प्रविवेश महद्वनम् ॥८३॥ [२२
 प्रविष्टं च वने दृष्ट्वा वालिनः स्तुभयात् तदा ।
 ३२] मुक्तस्त्वमिति चोक्त्वा संसन्निविष्टो महाद्युतिः ॥८४॥ [२३
 राघवोऽपि सह भ्रात्रा सहैव च हनूमता ।

१. श—† भगणा० ।

२. ल_१—† ०घैरे ।

३. ल_१ ब—† तालैर० ।

४. कै म श—वनुराधाय ।

५. अ ल_२—† शक्ता ।

ल_१ ब म श रा च—† शक्तौ ।

६. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा—

† विमुक्तुं सान्तरं ।

भ च—०क्तुमन्तकरं ।

७. ब म—† अपश्यत् ।

८. कै अ ल_२ श रा भ च—
 सभयात् ।

९. अ ल_२—मुक्त्वा स वालिनं शीघ्रं ।

१०. भ च—सन्निवृत्तो ।

- ३३] तदेवं वनमागच्छत् सुग्रीवो यत्र वानरः ॥८५॥ [२४
 स निरीक्ष्यागतं रामं सुग्रीवः सहलक्ष्मणम् ।
 ३४] श्रमाद् भीत उवाचेदं वसुधामवलोकयन् ॥८६॥ [२५
 आह्वयस्वेति मामुक्त्वा दर्शयित्वा च विक्रमम् ।
 ३५] वैरिणा ताडयित्वा मां किमिदानीं करिष्यसि ॥८७॥ [२६
 तदैव मम वक्तव्यं त्वया राघव तत्त्वतः ।
 ३६] वालिनं न हनिष्यामि शक्रेणापि न हन्यते ॥८८॥ [२७
 तस्यैवं भाषमाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
 ३८] करुणं दीनया वाचा रामो वचनमब्रवीत् ॥८९॥ [२८
 सुग्रीव श्रूयतां तावत् क्रोधश्चैवापनीयताम् ।
 ३९] हेतुना येन बाणोऽयं न मया विनियोजितः ॥९०॥ [२९
 अलङ्कारेण वेशेन प्रमाणेन गतेन च ।
 ४०] त्वं च सुग्रीव वाली च सदृशौ स्तः परस्परम् ॥९१॥ [३०
 स्वरेण वचसा चैव प्रेक्षितेन च वानर । [३१ पू
 ४१] विक्रमेण च वाङ्मयेन व्यक्तिनैवोपलभ्यते ॥९२॥
 ततो हि तव सादृश्यान्मोहितो वानरोत्तम । [३१ उ

१. ल, ब म श—†तदैव ।
 २. ब—†वानराधिपः ।
 ३. ल, —†श्रीमान् । ब—†श्रीमां ।
 ४. म च—वातयित्वा ।
 ५. म श—† तदेव ।
 ६. म—† चक्रेण ।
 ७. म च—० ब्राप्य० ।
 ८. ल, —कारणेन नये (? येन)
 बाणो न मया ।
 ब—कारणेन येन बाणे (?णो) न मया

- म—कारणेन मया येन बाणो न ।
 श—कारणेन येन बाणो न मया ।
 म च—कारणं येन बा० ।
 ९. ल, ब म श—†प्रमाणो ।
 १०. म च—वाक्यैश्च ।
 ११ कै—† ० क्तिश्चैवोप० ।
 अ ल, —० क्तिश्चैवोपलभ्यते ।
 १२. अ ल, —९२तम श्लोकपराधत्
 आरभ्य ९४तम श्लोकपूर्वाद्धन्तिः
 पाठो नास्ति ।

- ४२] न त्यक्तवान् महावेगं शरं शत्रुनिवर्हणम् ॥९३॥ [३२ पृ
 ईमं मुहूर्तं तु मया पश्य वालिनमाहवे ।
 ४३] निरस्तमिषुणैकेन चेष्टमानं महीतले ॥९४॥ [३६
 अभिज्ञानं कुरुष्व त्वं स्वात्मनो वानरोत्तम ।
 ४४] यथा त्वामभिजानीयां भूयो युद्धमुपागतम् ॥९५॥ [३७
 गजपुष्पमयीं मालामुत्पाद्य शुभलक्षण ।
 ४५] कण्ठे बधान सौमित्रे सुग्रीवस्य महात्मनः ॥९६॥ [३८
 ततो गिरितटे जातमुत्पाद्य सुरराडिव ।
 ४६] लक्ष्मणो गजपुष्पां तां तस्य कण्ठे ससंज ह ॥९७॥ [३९
 स तया शुशुभे वीरो^१ मालयां कण्ठसक्तया । [४० पू
 ४७] मालयेवं^२ बलाकानां ससन्ध्यस्तोयदोयथा ॥९८॥ [४१ पू
 स भ्राजमानो वपुषा राम-वाक्यवशं गतः ।
 ४८] प्रतस्थे सह रामेण किष्किन्धां पुनरेव हं^३ ॥९९॥ [४१ उ
 इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे वालिसुग्रीवाभिज्ञानं नाम
 अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

१. भ—मुक्तवान् ।
 २. श—शक्र(त्रु?)निषूदनं ।
 ३. ल, ब—+धूमं ।
 ४. म—हि ।
 ५. कै श—+मिषुनैकेन ।
 ६. ल, ब म—+ जानेयं ।
 श—+ जानीयं ।
 ७. ल, ब म—+ लक्ष्मणः ।
 ८. ल, ब—+ गजपुष्पं ।
 भ—+पौष्पी ।
 ९. ल, ब म श रा भ च—ससंज ।
 अ ल—बबन्ध ।
 १०. ल ब—वीर ।

११. अ ल—+ मायया ।
 १२. अ ल—+ माययेव ।
 १३. कै अ ल, रा—+ बकानां स० ।
 ल, —+ वर्षकानां स ।
 ब म—+ ० येवर्षकानां च० ।
 श—+ ० या वर्षकानां स० ।
 १४. ल, ब म—किष्किन्धां ।
 १५. कै अ ल, ल, ब म श रा—हि ।
 १६. कै ल, ब म—किष्किन्धाकां० ।
 भ—किष्किन्धापर्वणि ।
 १७. अ श—सुग्रीवाभिज्ञानं ।
 भ—वालिसुग्रीवयुद्धं ।

[व०-१३] =

[नवमः सर्गः]

= [दा०-१३]

ऋष्यमूकात् स धर्मात्मा किष्किन्धां लक्ष्मणाग्रजः ।

१] जगाम सहस्रग्रीवो वालिपौरुषपालिताम् ॥१॥ [१]

समुद्यम्य महाचैपं रामः काञ्चनभूषितम् ।

२] शरं चादित्यसङ्काशं महेश्वरशगेपमम् ॥२॥ [२]

अग्रतस्तु ययौ तस्य राघवस्य महात्मनः ।

३] सृग्रीवो वानरश्रेष्ठो लक्ष्मणश्च महाबलः ॥३॥ [३]

पृष्ठतो हनुमान् वीरो नलो नीलश्च वानरः ।

४] तारश्चैव महातेजा हरियूथपयूथपः ॥४॥ [४]

पश्यन्तस्ते तर्हन् रम्योन् पुष्पभारावनामितान् ।

५] प्रसन्नाम्बुवहाश्चैव सरितः सागरोपमाः ॥५॥ [५]

कन्दराश्चैव शैलांश्च निर्झरांश्च गुहास्तथा ।

६] शिखराणि च मुख्यानि ददृशुः प्रियदर्शनाः ॥६॥ [६]

वैडूर्यसदृशैः सर्वैः प्रफुल्लाशोककुड्मलैः ।

७] रम्यैरन्विष्यन्तो यान्ति तडाकान्यवलोकयन् ॥७॥ [७]

कादम्बैः सारसैर्हंसैर् वज्रुलैर्जलकुक्कुटैः ।

८] चक्रवाकैस्तथाऽन्यैश्च शकुनैर्नादिता दिशः ॥८॥ [८]

१. कै—‡ ऋषिमूका० ।

२. कै ल, ब म—किष्किन्धां ।

३. भ—महच्छापं ।

४. ल, ब म श—काञ्चनभूषणं ।

५. ल, —† ० प्रतस्तौ ।

६. कै—‘चत्वारश्चैव’ इति
अपरहस्तेन शोधितम् ।

७. कै—‘०यूथपाः’ इति
अपरहस्तेन शोधितम् ।

८. ल, ब म श—तत्र ।

९. भ—वन्द्यान् ।

१०. कै अ ल_२—प्रसन्नाम्बुवहाश्चैव ।

११. भ च—सागरंगमाः ।

१२. अ ल_२—कन्दराश्च सशै० ।

कै रा भ च—कन्दरांश्च सुशै० ।

१३. कै—‡ निझराश्च ।

१४. भ—पथैः ।

१५. ल, म श भ—‡ ० रन्विष्यतो ।

ब रा च—† ० रन्विष्यतो ।

१६. कै अ ल, भ च—तडागा० ।

१७. श—कारकैः ।

१८. ल, म—‡ ० वानरैः ।

- ९.उ] चरतो बलगतोऽपश्यन् स्थलीषु विविधान् मृगान् । [N
प्रभिन्नकरटांश्चापि धृक्कदन्तविभूषणान् ॥१॥ [९.उ
१०.पू] गिरिप्रख्यास्तथा वन्यान् द्विरदान् नगघातिनः । [११
वने वनेचरांश्चान्यान् स्वचरांश्च विहङ्गमान् ॥१०॥ [१२.पू
११.] किष्किर्न्धां त्वरितं जग्मुः सुग्रीववशवर्तिनः । [१२.उ
तेषां तु गच्छतां तत्र त्वरितं रघुनन्दनः ॥११॥
१२.] द्रुमखण्डं घनं दृष्ट्वा रामः सुग्रीवमब्रवीत् । [१३
अयं घन इवाकाशे वृक्षखण्डः प्रकाशते ॥१२॥
१३.] मेघ-संघात-सदृशः पर्यन्त-कदली-वृतः ॥ [१४
तमिमं ज्ञातुमिच्छामि सखे कौतूहलं हि मे ।
१४.] महदस्य परिज्ञानं गच्छन्नेव वदस्व मे ॥१३॥ [१५
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।
१५.] गच्छन्नेवाचचक्षेऽस्य सुग्रीवस्तन्महावनम् ॥१४॥ [१६
एष राघव विस्तीर्ण आश्रमः श्रमनाशनः ।
१६.] कदली-वन-संच्छन्नः सर्व-मूलफलैर् वृतः ॥१५॥ [१७

१. ल, ब म श—सर्वतो ।
भ—चरतो ।
२. भ—वर्गशो ।
३. ल, ब म—नास्ति ।
श—०स्तथारण्यान् ।
४. ल, ब म—+ द्विरदा ।
५. च—नागघा० ।
६. कै अ ल_२—वनेचरवरांश्चान्यान् ।
ल, ब म श—वने वनचरांश्चान्यान् ।
७. भ—खेच० ।
८. कै ल, ब म—+ किष्किन्दां ।

९. अ ल_२—+ त्वरितः । म—+ त्वरितो
भ—त्वरिता ।
१०. अ ल_२—वनं ।
११. ल, ब म श—वृक्षखण्डः ।
१२. अ—+ पर्यन्तकदलीवृतः ।
१३. ल, म श—+ परिज्ञातुं ।
ब रा—परिज्ञातं ।
१४. कै अ ल_२ रा च—
+ सर्वमूलफलोपमः ।
भ—सर्वमूलफलोपगः ।

- अत्र सप्तजना नाम मुनयः संशितव्रताः । [१८
 १७] तैपोबलसमायुक्ता नित्यंदा जलशायिनः ॥१६॥ [N
 सप्तरात्रकृताहारा वायुभक्षा जितेन्द्रियाः ।
 १८] दिवं वर्षशतैर्याता सप्ताभिः सकलेवराः ॥१७॥ [१९
 तेषाम एव प्रभावेन द्रुम-प्राकार-संवृतः ।
 १९] आश्रमः सुदुराधर्षो देवैरपि सवासवैः ॥१८॥ [२०
 पक्षिणो वर्जयन्त्येतं तथाऽन्ये वनचारिणः ।
 २०] दैवाद् विशन्ति ये' ह्यत्र न निवर्तन्ति ते पुनः ॥१९॥ [२१
 विभूषण-रवोऽप्यत्र श्रूयते स-कलाक्षरः ।
 २१] तूर्यगीतस्वनश्चात्र गन्धो दिव्यश्च वायुर्तैः ॥२०॥ [२२
 त्रेताऽग्नयश्च दृश्यन्ते तेषामेव महात्मनाम् ।
 २२] चेष्टन्तीव च वृक्षाग्राः कपोताङ्गारुणध्वजाः ॥२१॥ [२३
 कुरु प्रणामं धर्मज्ञ तान् समुद्दिश्य राघव ।
 २३] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा प्रयतः स कृताञ्जलिः ।^{१०} [२५ उ
 समुद्दिश्य महातेजास्तानृषीनभ्यवादयत् ॥२२॥ [२२

१. ब—† सुप्तजना राम ।
 रा—सप्तजनामाय ।
 २. ल, ब म—संश्रित० ।
 ३. अ ल_२—† ततो बल० ।
 ४. कै अ ल, ल_२ ब श भ च—
 नित्याधो० । म— नित्या ये० ।
 † नित्या यो० ।
 ५. कै रा—† वायुभक्ष्या ।
 ६. म—† दिव्यं ।
 ७. अ ल_२ म—† वर्षशतं ।
 ८. ब—प्रभावेण ।
 ९. ल, ब श—† संवृताः ।
 १०. अ—वर्जयन्त्येव ।
 ११. कै अ ल, ल_२ ब म श रा भ—
 चेदत्र ।

१२. भ च—अत्र ।
 १३. कै अ ल, रा भ—वा यतः ।
 च—वायते ।
 १४. अ ल_२—† चेष्टन्तेव ।
 भ—वेष्टयन्तीव ।
 च—वेष्टयन्ती च ।
 १५. भ—कपोताङ्गारवर्षसः ।
 १६. कै अ ल, ल_२ ब म रा च—
 संहताञ्जलिः । म—संकृताञ्जलिः ।
 १७. भ च—अतः परमधिकः पाठः—
 प्रणमन्ति मुनीन् ये तु सदैवाप्यग्रचेतसः ।
 न तेषामशुभं किञ्चिदृशेरे राम (भ-सम-)
 दृश्यते ।
 ततो रामः सह भ्रात्रा प्रयतः संहताञ्जलिः॥

- २४] अभिवाद्य तु धर्मात्मा रामो वीरश्च लक्ष्मणः ।
 २५] सुग्रीवश्च महातेजा जग्मुस्ते दृष्टमानसाः ॥२३॥ [२८
 ते गत्वा दूरमध्वानं तस्मात् सप्तजनाश्रमात् ।
 २७] ददृशुस्तां दुराधर्षा किष्किन्ध्यां वालिपालिताम् ॥२४॥ [२९
 बहु-पादप-गुल्माढ्यां वानरैर् बहुभिर वृताम् ।
 N] अकुतश्चिद्रयां रम्यामुच्चतोरणमगिडिताम् ॥२५॥ [N
 N] तां सर्वे त्वरितं गत्वा किष्किन्ध्यां वालिनः पुरीम् ।
 २८पू] वृक्षैरावृत्य चात्मानं व्यतिष्ठन् गहने वने ॥२६॥ [स० १४, १
 विचार्य सर्वतो दृष्टिं कानने काननप्रियः ।
 ४४] सुग्रीवो विपुलक्रोधः क्रोधमाधारयत् तदा ॥२७॥ [२
 ततः स व्यनदद् घोरं वालिनो ह्वानकांक्षया ।
 ४५] परिगाढं परिर्वृतो नैदैर्भिन्नमिवाम्बरम् ॥२८॥ [३
 अथ जीमूतसङ्काशं दीप्तसङ्कर्षणोचितम् ।
 २९] दृष्ट्वा रामं क्रियादक्षं सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ॥२९॥ [N
 परितो नगरीं रम्यां मृष्टकाञ्चनतोरणाम् ।

१. अ ल_२—† अभिवाद्यश्च ।

कै अ ल_२ °वाद्य च ।

२. भ च—अतः परम्—इत्यार्षे रामा-
 यणे सप्त आश्रमवर्णनं नाम सर्गः ।

३. ल_१ ब म—† किष्किन्धा ।

४. ल_१—† °गुल्माभ्यां ।

५. ल_१ ब म श—तामेव ।

६. ल_१ ब म—† किष्किन्धा ।

७. भ च—विपुलग्रीवः ।

८. अ ल_२ रा भ च—परिवृत्तो ।

ल_१—परिवृत्तं ।

ब म श—परिवृत्तं ।

९. कै—मेघभिन्न० ।

अ ल_१ ल_२ ब म श रा—

मेघभिन्न० । च—† मदैर्भिन्न० ।

१०. म—°तसंकाशो ।

११. भ—°वर्णोचितः ।

१२. कै रा—स्रष्टकाञ्चन० ।

- ३०] प्राप्ताः स्मो ध्वजयन्त्राढ्यां किष्किन्धामतुलप्रभाम् ॥३०॥ [५
प्रतिज्ञा या त्वर्या वीर कृता वालिवधे पुरा ।
३१] सफलां कुरु तां क्षिप्रं लतां काल ईवागतः ॥३१॥ [६
एवमुक्तः स धर्मात्मा सुग्रीवेण तु राघवः ।
३२] प्रत्युवाचाथ सुग्रीवं वचनं शत्रुमुदनः ॥३२॥ [७
कृताभिज्ञान-चिन्हस्त्वमनया गजमालया । [८
N] विपरीत इवाकाशे सूर्यो नक्षत्रमालया ॥३३॥ [९
अद्य वालिसमुत्थं ते भयं शोकं च वानर ।
३४] एकेनाहं प्रमार्जिष्ये बाणमोक्षेण संयुगे ॥३४॥ [१०
मम दर्शय सुग्रीव वैरिणं भ्रातृरूपिणम् ।
३५] वालिनं निहतं यावद् वेष्टेन्तां वनपांसवः ॥३५॥ [११
यदि दृष्टिपथं यातो जीवन् स विनिवर्तते ।
३६] ततो दोषेण मां गच्छेत् सद्यो गृहे च मां भवान् ॥३६॥ [१२
प्रत्यक्षं सप्त ते ताला मया बाणेन दारिताः ।
३७] तेनैवेहि च वेगेन वालिनं निहतं मया ॥३७॥ [१३

१. कै रा—† स्मो ध्वजयन्त्राढ्यां ।
भ—स्मोऽथ च यन्त्रा० ।
२. ल, ब म श रा—† किष्किन्धाम० ।
३. अ—नास्ति ।
४. ल, ब म श—पुरा ।
५. ल, ब म श—त्वया ।
६. ब—† ते ।
७. अ ल_२—इवोदितः ।
८. कै अ ल_२ भ च—० दूषणः ।
९. कै—तत्राभिज्ञान० ।
अ ल_२—ततोभिज्ञान० ।
भ—० स्वर्ग मालया ।

१०. कै अ ल_२—इष्ट्वा चेष्टतां ।
ल, ब म रा यावचेष्टतां ।
श भ—यावचेष्टतां ।
११. भ—० पांसुषु ।
१२. भ—प्राप्तो ।
१३. कै अ ल, ल_२ ब म श रा च—
न निवर्तते ।
१४. ल, ब भ—† गच्छेः ।
१५. कै अ ल, ब श रा—तेनैवेहि ।
म—तेन वै हि ।
भ च—तेन वै दृष्ट ।

- अनृतं नोक्तपूर्वं मे महाकृच्छ्रेऽपि वर्ततः ।
 ३८] धर्मलोभप्रवृत्तेन नगरस्थे कदाचन ॥३८॥ [१४
 सफलां च करिष्यामि प्रतिज्ञां जहि संभ्रमम् ।
 ३९] प्रभूतं कलमक्षेत्रं वर्षेणैव शतक्रतुः ॥३९॥ [१५
 अवेक्षणनिमित्तं त्वं वालिनो हेममालिनः ।
 ४०] सुग्रीव कुरु तं शब्दं निष्पतेद् येन वानरः ॥४०॥ [१६
 जितकाशी बलश्लाघी त्वां च धर्षितवान् पुंरा ।
 ४१] निष्पतिर्ष्यत्यमर्षेण वाली समरदुर्जयः ॥४१॥ [१७
 रिपूणां धर्षणां वीर्यं मर्षयन्ति न संयुगे ।
 ४२] जानीमस्तु स्वकं वीर्यं स्त्रीसमक्षं विशेषतः ॥४२॥ [१९
 स तु रामवचः श्रुत्वा सुग्रीवो हेमपिङ्गलः ।
 ४३] नेनाद क्रूरनिर्हादो नादैर्भिन्दन्निवाम्बरम् ॥४३॥ [१९
 तस्य शब्देन वित्रस्ता वानर्यो निहतप्रभाः ।
 ४६] राज्ञो रोषपरामृष्टाः कुलस्त्रिय इवाकुलाः ॥४४॥ [२०
 भ्रमन्ति च मृगाः शीघ्रं भग्ना इव रणे हयाः ।
 ४७] पतन्ति च खगा भूमौ क्षीणपुण्या इव ग्रहाः ॥४५॥ [२१]

१. कै अ ल_१ ल_२ ब श रा भ च—
 वर्तता ।
 २. भ—प्रसूतं ।
 ३. कै अ ल_२ म—† त्वां ।
 ४. कै अ ल_१ रा—† बलः श्लाघी ।
 ५. ल_१ ब म श—नास्ति ।
 भ—स्वया वा धर्षितः पुनः ।
 ६. ब—नास्ति ।

७. श—नास्ति ।
 ८. ल_१ ब—दर्शनं । च—धर्षणं ।
 ९. भ च—शूरा ।
 १०. ल_१ ब म श—० स्वयम्बकं ।
 ११. भ च—ननर्द ।
 १२. च क्रूरनिर्हादी ।
 १३. अ ल_२—० भिन्ननिवाम्बरं ।
 १४. अ—पतन्तीव ।

स तत्र जीमूतसमप्रणार्दं

नादं विमुञ्चंस्त्वरया प्रतीतः ।

सूर्यात्मजः शौर्यविवृद्धतेजाः

N] सरित्पतिः पर्वणि चञ्चलोर्मिः ॥४६॥ [२२

इत्यार्षे रामार्यणे किष्किन्धाकाण्डे वालिसमाङ्कनं नाम

नवमः सर्गः ॥९॥

—

१. ल, ब श—† चञ्चलाद्रिः ।

म—† चञ्चलाद्रिः ।

२. के—नास्ति ।

३. ल, ब म श रा —† किष्किन्धाका०

म च—नास्ति ।

४. अ ल, —वालिसमागमनं ।

[ब-१४] = [दशमः सर्गः] = [दा०-१५]

अथ तस्य निनादं तु मृग्रीवस्य महात्मनः ।

१] शुश्रावान्तःपुरगतो वाली भ्रातुरमर्षणः ॥१॥ [१

श्रुत्वा तस्य निनादं तं सर्वसत्त्वप्रकम्पनम् ।

२] मेदश्चैकपदे नष्टः क्रोधेनाधिष्ठितो ऽभवत् ॥२॥ [२

स हि रोषपरीताङ्गो वाली सन्ध्याऽऽतपप्रभः ।

३] उपरक्त इवादित्यः सद्यो व्याकुलतां गतः ॥३॥ [३

वाली दंष्ट्राकरालस्तु क्रोधदीप्ताग्निसप्रभः ।

४] भाति स्म पतितैः पत्रैः समृणाल इवाम्बुजः ॥४॥ [४

स सदाऽमर्षणः शीघ्रं निष्पपात ततो हरिः ।

५] वेगेन चरणन्यासैः कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥५॥ [५

तं तु तारा परिष्वज्य स्नेहादभ्येत्य गौरैवात् ।

६] उवाच मृशसंभ्रान्ता क्लीवोदर्कमिदं वचः ॥६॥ [६

७पू] साधु क्रोधमिमं वीर नदीवेगमिवागतम् । [७ पू

N] धैर्यमालम्ब्य धृतिमान् निर्यन्तु त्वमिदार्हसि ॥७॥ [N

७उ] शयनादुत्थितः क्रोधं त्यज भुक्तामिव स्रजम् । [७ उ

सहसा ते विनिर्गन्तुं मम बुद्ध्या न रोचते ॥^१

१. ल, ब श—स ।

२. कै रा ल, अ म ल_२ श भ च—
तत् ।

३. ल, —०सत्त्वनि(वि)कंपनं ।

४. ल, ब—सर्वाश्चैकपदे नष्टाः ।

म—सर्वाश्चैव० ।

कै रा अ ल_२ श—सर्वाश्चैकपदे
नष्टः ।

५. भ—क्रोधेनाधीकृतो० ।

च—क्रोधेनाधिकृतो० ।

६. ल, ब म श भ च—सदा दुर्मर्षणः ।

अ ल_२—स सदा दुर्मनाः ।

७. अ—राघवात् । ल_२—रागवान् ।

ब—गौरवं ।

८. कै रा ल अ ब म ल_२ श—

सानुकूलशमिमं ।

९. अ ल_२—निहन्तुं ।

१०. म—कश्यपे । च—कश्यपं ।

११. रा—सकृद्यु० ।

१२. कै अ ल_२—नास्ति ।

- ८] श्रूयतामभिधास्यामि यन्निमित्तं निवार्यमे ॥८॥ [९
पूर्वमापतितः क्रोधात् त्वामाह्वयति संयुगे ।
९] निष्पत्य च निरस्तस्ते हन्यमानो दिशो गतः ॥९॥ [१०
त्वया तस्य निरस्तस्य व्रीडितस्य विशेषतः ।
१०] एहीति पुनराह्वानं शङ्कां जनयतीव मे ॥१०॥ [११
दर्पश्च व्यवसायश्च श्रूर्यते त्वस्य तादृशैः ।
११] नदतश्चैवं संह्रादो नेदमल्पं हि^१ कारणम् ॥११॥ [१२
१२पू] ससहायमहं मन्ये सुग्रीवं त्वामुपागतम^२ ॥१२॥ [१३
१३पू] प्रश्रुतो निपुणश्चोसौ बुद्धिमांश्चैव वानरंः ।
नापरीक्षितवीर्येण सुग्रीवः सख्यमेष्यति ॥१३॥ [१४
१५] पूर्वमेव मया वीर श्रुतं कथयतो वचः ।
N] अङ्गदस्य कुमारस्य तत् ते वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥१४॥ [१५
तव भ्रातुर्हि विख्यातः सहायो रणकर्कशः ।
१६] रामः परबलामर्दी युगान्ताग्निरिवोत्थितः ॥१५॥ [१६
निवासः स च साधूनां प्रपन्नानां परा गतिः ।
१७] आर्तानां संश्रयश्चैव भाजनं गुणसम्पदाम् ॥१६॥ [१७
ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो निदेशे निरतः पितुः ।
१८] धातूनामिव कैलासो गुणानामाकरो महान् ॥१७॥ [२०

१. रा—†शिरस्तस्य ।

२. अ ब ल_२ श—श्रूयते तस्य ।

भ—यादृशस्तस्य ।

३. कै—त्वामाहः । भ—श्रूयते ।

४. भ—‡ नदतस्यैव ।

५. म ब—च ।

६. कै रा अ—त्वामिहागतं ।

ल_२—तामहागतं ।

७. अतः परमधिकः पाठः—

भ—

अवष्टब्धसहायोसौ नान्यथा तस्य गर्जितं ।

च—

अवष्टब्धसहायोसौ नानाश्रित्य प्रगर्जति ।

८. भ च—प्रकृत्या ।

९. अ ल_२—निपुणश्चैव ।

१०. श—†यो नरः ।

- ततः क्षमो न विरोधः सह तेन महात्मना ।
 १९] दुर्जयेनाऽप्रेमेयेन रामेण रणकर्कशं ॥१८॥ [२१
 शूर वक्ष्यामि ते किञ्चिन् न ते युक्तममूयितुम् ।
 २०] श्रूयतां क्रियतां तच्च तव वक्ष्यामि नाहितम् ॥१९॥ [२२
 यौवराज्येन सुग्रीवं तूर्णं तमभिषेचय ।
 २१] विग्रहं मा कृथा मौख्याद्भात्रा रामेण वा स्वयम् ॥२०॥ [२३
 अहं हि ते क्षमं मन्ये रामेण सह सौहृदम् ।
 २२] सुग्रीवेण सह भ्रात्रा वैरमुत्सृज्य दूरतः ॥२१॥
 लाडनीयो हि ते भ्राता यवीयानेष वानरः । [२७
 २३] अत्रस्थः स वनस्थो वा सर्वथा बन्धुरेव सः ॥२२॥ [N
 यदि ते मत्प्रियं कार्यं यदि चैवैषि मां हितोम् ।
 २४] याचमानां प्रयत्नेन साधु वाक्यं कुरुष्व मे ॥२३॥ [२९
 प्रसीद पथ्यं शृणु जल्पितं हि मे
 न रोषमेतं" तु विधातुमर्हसि ।
 क्षमो हि ते कोसलराजसूनुना

N] न विग्रहः शक्रसमो हि राघवः ॥२४॥ [३०

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकर्षडे तारावर्षेयं नाम

दशमः सर्गः ॥ १० ॥

१. अ ल_२—† विरोधे न ।
 २. कै रा अ ब म श भ च—०येण ।
 ३. रा ल_१ ब म ल_२ श च—† ०केशः
 भ—रणकर्मसु ।
 ४. ल_१ अ ब म ल_२ श च—† शूरो ।
 ५. अ—यच्च ।
 ६. म—शीघ्रं ।
 ७. कै अ भ च—तमभिषे० ।
 ८. ल_१ ब म श—तव ।

९. म—नास्ति ।
 १०. भ च—चैवैषि ।
 ११. रा ब—हितम् ।
 १२. अ ल_२—† ०मेनं ।
 १३. ल_१—कौशल० ।
 श—† कौशल० ।
 १४. कै रा ल_१ ब म श—किष्किदा०
 भ च—नास्ति ।
 १५. म—† रामवाक्यं ।

[व०-१४, १५] = [एकादशः सर्गः] = [दा०-N]

तेस्यैवं सा महाबाहोर् दयिता पुनरब्रवीत् ।
 २६] विग्रहस्ते न कार्यस्तु मनसाऽपि कथञ्चन ॥१॥
 सर्वाणि रत्नजातानि यानि सन्ति गृहे तव ।
 २७] तान्यादायाङ्गदो यातु राघवाय प्रयच्छतु ॥२॥
 सन्धिं गच्छाद्य रामेण युगान्तादित्यर्वचसा ।
 २८] गुहामेतां परित्यज्य देशमन्यं व्रजस्व च ॥३॥
 रामः सुग्रीवसहितो यतते ते महाभये ।
 २९] अनागतविधानं तु तस्यार्थं प्रविधीयताम् ॥४॥
 संभ्रमोऽयं समुत्पन्नस्तस्माद् देशमिमं त्यज ।
 ३०] समर्थस्त्वमिमं जेतुं रामेण रहितं पुरा ॥५॥
 ३०] अयमर्थः पुनः शक्यो नाधिष्ठातुं पराक्रमैः ।
 ३१पू] न शक्यं संयुगे स्थातुमबलेन बलीयसा ॥६॥
 N] त्वं तु देशं परित्यज्य प्रणिवातेन वा रिपोः ।
 न वैरं तव रामेण न ते रामोऽपराध्यति ।
 N] रक्षणार्थं शरीरस्य गच्छ त्वं तेन सौहृदम् ॥७॥

१. रा—†तस्यैवाहं :	अ ल _२ श—†वनागतोविधानं ।
२. ल _२ —कदाचन ।	७. कै रा अ ल _२ श—च ।
३. भ च—	८. कै—वचः । प्रान्ते 'ध्रुवम्' इति शोधितम् ।
तस्यैव स महावीर्यः स्निग्धो नित्यमनुव्रतः ।	अ ल _२ —ध्रुवं ।
यमशक्तसमः क्रोधे भ्राता ख्यातः स लक्ष्मणः	भ च—पुनः ।
तावुभौ सहितौ नित्यं धनुष्मन्तौ महाबलौ	९. भ च—†शक्यमधिष्ठातुं ।
नैवासादयितव्यौ ते मनसापि कथञ्चन ॥	१०. श—समरे ।
४. भ च—०त्यतेजसा ।	११. भ—तं च ।
५. ल _२ —†यजस्व वा ।	१२. कै अ ल _२ भ च—†०पराध्यते ।
भ च—व्रजाशु वा ।	
६. रा ल, व म—†वनागतो विधानं ।	

ततोऽस्या वचनं श्रुत्वा वाली हितमनुत्तमम् ।

३२] तारायाः सौम्यरूपाया न चकार गुणोत्तरम् ॥८॥

N] तथोक्ते वचने तस्याः सोऽनवेक्ष्येदैमुत्तरम् ।

स. १५, ६५] हरीशः सिंहविक्रान्तस्तामुवाच ह्यनिन्दिताम् ॥१॥

गुहाम् इमां परित्यज्य बहु-रत्नौघ-सङ्कुलाम् ।

N] मुहूर्तं नापयास्यामि राज्यं चापि वनौकसाम् ॥१०॥

३३] नाहं ते मतिवाग्भिन्नः क्लीवो नो वा भयादितः ।

अपराक्रमैदृष्टाभ्यां भविष्यामि पराङ्मुखः ॥११॥

७] उत्पाटयितुं वा रामो बाहुभ्यां विध्य-पर्वतम् ।

इमां सर्वसमुद्रान्तां संवर्तयतु वा मेहीम् ॥१२॥

८] सै चन्द्रतारा-गेहनं जैगच्चेदं ससागरैम् ।

दहत्वग्निसमर्षैर्ज्ञैः सायकैर्वा रुषान्वितः ॥१३॥

९] न त्रिव्यथेऽहं तस्माच्च सुग्रीवप्रतिसंहतात् ।

N] शयिष्ये तद्धतो वाऽहं शाययिष्यामि वाथ तम् ॥१४॥

१. भ—०तमनुत्तमं ।

२. च—सोमरू० ।

३. च—सोनुचित्ये० ।

म—०त्येदमुत्तमं ।

४. भ—नास्ति ।

५. ल_२—वापि ।

६. ल_२—†० भाग्भिन्नः ।

७. अ ल_२—अपराभ्यामह० ।

भ—अपराक्रमदृष्टम् ।

च—अपराक्रमदृष्टस्य ।

८. अ भ च—उत्पाटयेत् ।

कै रा ल, ब ल_२ श—†उत्पाटयेत् ।

९. कै रा ल, ब म ल_२ श—†रामं ।

१०. कै रा ल, ब म ल_२ श—विध्य० ।

श—०ध्य पर्वतान् ।

११. कै रा ल, अ ब म ल_२ श—महान् ।

१२. अ भ च—सचन्द्रतारागगर्गं ।

१३. अ म ल_१—जगदेतच्छराचरं ।

१४. म—०ग्निसमुत्पन्नैः ।

१५. भ च—तस्मादि ।

१६. म—सुग्रीवं प्रति० ।

१७. अ—†वा कथं । म—†वातथं ।

तथा तु वाली बलवीर्यदर्पाद्
 बलप्रसेकेन वचो यदुक्तम् ।
 तत् तारया नाभिननन्द किञ्चिन्
 N] मोहार्दितो' मृत्युबलाभिभूतः ॥१५॥

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे तारावोर्ध्वं नाम
 एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

—

१. म—† महार्दितो ।

२. कैराल, ब म ल, रा—किष्किन्धा ।

भ च—नास्ति ।

३. म—‡ तारावाली ।

[वं०-१५] = [द्वादशः सर्गः] = [दा०-१६, १७]

तां त्वेवं ब्रुवतीं तारां तारासदृशदर्शनाम् ।

१] वाली निर्भर्त्स्यामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥१॥ [१]

गर्जतश्चाभिसंरब्धात् भ्रातुः शत्रोरं विशेषतः ।

२] मर्षयिष्याम्यहं केन जातं क्रोधमिमं प्रिये ॥२॥ [२]

अमर्षितानां शूराणां सङ्ग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ।

३] धर्षणामर्षणं कान्ते मरणात् तु विशिष्यते ॥३॥ [३]

सोढुं न च समर्थोऽहं यो कामस्य संयुगे ।

४] सुग्रीवस्यातिसंरंभाद्धीर्नवीर्यस्य गर्जितम् ॥४॥ [४]

न च कार्यो विषादस्ते राघवं प्रति मत्कृते ।

१०] धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च न स पापं करिष्यति ॥५॥ [५]

प्रतियोत्स्ये द्रुतं गत्वा सुग्रीवं जहि संभ्रमम् ।

११] दर्पं चास्यापनेष्यामि न च प्राणैर् वियोजये ॥६॥ [७]

निवर्तस्व सह स्त्रीभिः किं मां भूयोऽनुगच्छसि ।

१२] सौहृदं दर्शितं तारे मम भर्तृकृतं त्वया ॥७॥ [६]

शापिताऽसि निवर्तस्व प्राणैरद्य जनेन च ।

१३] अयं जित्वा निवर्तिष्ये न सहे भ्रातृगर्जितम् ॥८॥ [१०]

१. कै रा ल, ब म—०आभिसंरब्धं ।

ल, च—† ०आभिसंरब्धो ।

श -- ०आपि सं० ।

भ—आपिसंरब्धं ।

२. ब—† जातक्रोध० । म -- नास्ति ।

३. म—† असर्पितानां ।

४. भ—०द्धीनजीवस्य ।

च—† ०द्धीनग्रीवस्य ।

५. कै रा ल, —०स्त्येद्रुतं ।

ल, ब म श—०स्त्ये तु तं ।

६. अ—०स्यावने० ।

७. अ ल, —† निवर्तय ।

८. म श—† मा भूयो न गच्छसि ।

९. रा—† शापितापि ।

१०. भ—जयेन ।

११. श—अहं ।

१२. भ च—† भ्रातृगंधिनम् ।

तं तु तारा परिष्वज्य वालिनं प्रियदर्शनम् ।

१४] चकार रुदती मन्दं दक्षिणा सा प्रदक्षिणम् ॥१॥ [११

ततः स्वस्त्ययनं कृत्वा मन्त्रवद विजयैषिणी ।

१५] अन्तःपुरं सह स्त्रीभिः प्रविवेश यथागतम् ॥१०॥ [१२

प्रविष्टायां तु तारायां सह स्त्रीभिः स्वमालयम् ।

१६] स्वर्पुर्या निर्ययौ वाली महासर्प इव श्वसन् ॥११॥ [१३

स निष्पत्य महावेगाद् वाली परमरोषणः ।

१७] सर्वतश्चारयन् दृष्टिं शत्रुदर्शनकाक्षया ॥१२॥ [१४

१८पू] स ददर्श ततो दूरात् सुग्रीवं हेमपिङ्गलम् ।

N] असंवीतमेवष्टब्धं दीप्यमानमिवानलम् ॥१३॥ [१५

१९उ] स तं दृष्ट्वा महावीर्यं सुग्रीवं समुपस्थितम् ।

२०पू] गाढं परिदधे वक्षः पश्यन्तं तमभीतवत् ॥१४॥ [१६

N] स वाली बलसंवीतो मुष्टिमुद्यम्य वीर्यवान् ।

१८उ] सुग्रीवाभिमुखं शीघ्रं ययौ योद्धुं^१ कृतक्षणः ॥१५॥ [१७

सुग्रीवोऽपि समुद्दिश्य वालिनं हेममालिनम् ।

N] तिष्ठन् मुष्टिं समुद्यम्य संरब्धस्तरसौऽपतत् ॥१६॥ [१८

१. रा श च—परिष्वज्य ।

२. ल, म—रुदिते । श—रुदितं ।

३. म—प्रदक्षिणां ।

४. श—स पुर्या ।

५. रा—इवाश्व० ।

६. म च—महावेगो ।

७. म—नास्ति ।

८. अ ल, ह—हरिपिङ्गलं ।

९. म—सुसंवीत० ।

१०. कै रा अ ल, म च—परिदधे ।

म—परिदधत् ।

११. अ म च—चक्षुः ।

म—वक्ष्यः ।

१२. अ ल, —शीघ्रं ।

१३. ल, व—संरम्भ्य तरसा ।

म श—संरम्भ्यस्त० ।

म—संरब्धतरसा० ।

च—संरब्धतरसा० ।

तं वाली क्रोधरक्ताक्षः सुग्रीवं रणपण्डितम् ।

[N] आपतंतं महावेगमिदं वचनमब्रवीत् ॥१७॥ [१९]

२१७] एष मुष्टि र्मया बद्धो गार्हः सुविहिताङ्गुलिः ।

२२७] महावेगप्रयुक्तस्ते प्राणानादाय यास्यति ॥१८॥ [२०]

एवमुक्तः स तेजस्वी क्रुद्धो वालिनमब्रवीत् ।

[N] तैवैष हि हैरन् प्राणान् मुष्टिः पततु मूर्धनि ॥१९॥ [२१]

ताडितस्तेन संक्रुद्धः समेभिक्रम्य वेगतः ।

२३] सोऽभवच्छोणितोद्वारी सधातुरिव पर्वतः ॥२०॥ [२२]

सुग्रीवेण तु संरंभात् सालमुद्यम्य तेजसा ।

२४] गात्रेष्वभिहतो वाली न्यपतत् स महीतले ॥२१॥ [२३]

स तु तेन समाक्षिप्तः सालताडनविह्वलः ।

२५] उरुभारसमाक्रान्तो नौसार्थ इव सागरे ॥२२॥ [२४]

स मुहूर्तिं समाश्वस्य तूर्णमुत्पत्य वेगवान् ।

[N] रोषोदेव प्रज्ज्वाल युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ॥२३॥ [N]

तौ चातिबलविक्रान्तौ सुपर्णसमवेगिनौ ।

२६] प्रयुद्धौ घोररूपौ तु बुधशुक्राविवाम्बरे ॥२४॥ [२५]

१. अ ल_२—क्रोधरक्ताक्षः ।

२. कै—+ एषा ।

३. भ—+महा० । म—वुष्टितः पाठः ।

४. श—गार्हः ।

५. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श—
० गप्रमुक्तः ।

६. अ ल_२—गच्छति ।

७. कै रा ल_१ ब म श—तवैषा हि हरेत् ।

८. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श च—
वाक्येन ।

९. अ—समतिक्रम्य ।

१०. भ— च ।

११. भ—तालमुद्यम्य ।

च—+० छालमु० ।

१२. भ—चौजसा । च—भोजसा ।

१३. भ—च ।

१४. भ च—शालता० ।

१५. कै रा श—तदुभार० ।

भ च—गुरुभार० ।

१६. कै—+नौस्तार्थ ।

१७. म—समंत ।

१८. श च—+समाश्वस्य ।

१९. म—+एष देव ।

२०. कै रा ल_१ अ ब म ल_२—तौ ।

बालिना भयदर्पे तु सुग्रीवे मन्दचेतसि ।

६७] बालिनं प्राति सामर्थ्यं दर्शयामास राघवः ॥२५॥ [N

ततः सन्धाय रामेण शरमाशीविषोपमम् । [३२ पृ

२८] वेगेन निहतो वाली निपपात महीतले ॥२६॥ [३५ उ

तदस्त्रं तस्य वीरस्य स्वर्गमार्गोपदेशकम् । [स. १७, ८

N] रामबाणोऽश(१स)निर्मुक्तं त्वनयत् परमां गतिम् ॥२७॥ [N

तदा संरुद्धकण्ठस्तु वाली त्वार्तस्वनः पुनैः । [१५ पृ

३०] उवाच रामं संप्रेक्ष्य पङ्कलग्न इव द्विपः । ॥२८॥ [१६ उ

३१पू] पराङ्मुखैव धं कृत्वा को नु प्राप्तस्त्वया गुणः । [१८ पृ

N] तथा स निहतो वाली रामबाणप्रपीडितः ॥२९॥ [N

[N] शोकसन्तप्तहृदयः सुग्रीवं वाक्यमब्रवीत् । [N

३१ उ] यदहं युद्धसंसक्तस्त्वत्कृते निधनं गतः ॥३०॥ [१८

शोचामि नाहमात्मानं न तारां नापि बान्धवान् ।

३२] यथा पुत्रं गुणश्रेष्ठमद्भुतं कनकाद्भुतम् ॥ ३१ ॥ [N

३३ पू] स हि मदर्शनाभीतो बाल्यात्प्रभृति लालितः ।

३४ उ] तडाग इव पीताम्बुरूपशोषं गमिष्यति ॥ ३२ ॥ [N

१. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श च—

० निर्मुक्तस्त्व० ।

२. भ—वाष्प० ।

३. भ—शनैः ।

४. म—नास्ति ।

५. ब म—प्राङ्मुख० ।

६. म—नच ।

७. भ—अतः परमधिकः पाठः—

स मया लाडितो वीरः सुखवृद्धो ममात्मजः ।

वैरिणो वशमापन्नो वीरः पितृवधामुरः ॥

दीनतां प्राप्स्यति सुतो वाष्पपूर्णकुलेश्वरः ।

वीरोऽसौ सुखसंवृद्धो बलवान्मम ॥

पुत्रः कथं महादुःखं शत्रुभीतः सहिष्यति ।

इति संचित्य संचित्य चानर्ह्यपतितो भुवि ॥

८. कै ल_१ ब म अ ल_२ भ च—

मदर्शनाद्भीतो । ब—संदर्शनाद्० ।

९. भ च—लाडितः ।

१०. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श—

नास्ति ।

एवं विधेनाहवचेष्टितेन

रामेषुणा भिन्नतनुर्नितान्तम् ।'

N] विचेतनो वासवसूनुराहवे

पपात चेन्द्रध्वजसन्निभो भुवि ॥^२ ३३॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे बालिवधो नाम

द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

१. भ च—

स तु क्षितौ शोणितविह्वलः स्रवत्

सुपुष्पिताशोक इवानिलोद्धतः ।

२. कै रा ल_१ अ व म ल_२ श च—

०भवत् ।

३. कै रा ल_१ अ व म श—

किष्किन्धा ।

[वं-१६]=[त्रयोदशः सर्गः]=[दा-१७]

N] महेन्द्रमिव दुर्द्धिष महेन्द्रमिव दुःसहम् ।

९पू] महेन्द्रमुनुं निहतं वालिनं रणदुर्मदम् ॥१॥ [११

N] महेन्द्राऽशनि-तुल्येन शरेणाऽऽनत-पर्वणात् ।

८] रामेण निहतं भूमौ शयानं रुधिराक्षितम् ॥२॥ [N

ययातिमिव पुण्यान्ते देवलोकात् परिच्युतम् ।

N] आदित्यमिव कालेन युगान्ते विनिपातितम् ॥३॥ [१०

सिंहोरस्कं महाबाहुं दीप्तास्यं हरिलोचनम् ।

१०] लक्ष्मणानुचरो रामो ददर्शोपसंसर्प च ॥४॥ [१२

स दृष्ट्वा राघवं वाली लक्ष्मणं च महाबलम् ।

११] अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं करुणं धर्मसंहितम् ॥५॥ [१४

१२पू] कुलीनः सत्त्वंसेम्पन्नस्तेजस्वी चरितव्रतः । [१७उ

१३पू] सानुक्रोशो महोत्साहः समयज्ञो धृतव्रतः ॥६॥ [११उ

१२उ] रामः करुणवैदी च प्रजानां च हिते रतः [१९पू

१३उ] इति ते सर्वभूतानि कथयन्ति यशो भुवि ॥७॥ [१९उ

तान् गुणान् संप्रधार्याहेमैत्र्यं चाभिर्जनं तव ।

१४] तारया प्रतिषिद्धः सन् सुग्रीवेण समागतः ॥८॥ [२१

१. कै रा ल_२ अ ब म श—रामेण
निहतं भूमौ ।

ल_१—+०ण निहतो भू० ।

२. रा ल_१ म—+महीध्रमिव ।

ब—महीध्रमिव ।

३. भ—हेमवा(मा)लिनं ।

४. अ—+देहलो० ।

५. अ ल_२—कल्पान्ते कालेन ।

६. कै रा ल_१ ब म श—तु निपा० ।

म च—भुवि पातितं ।

७. अ—+रामं ।

८. ल_१ ब म—+०ससर्प ।

९. अ ल_२—पर्वणं । च—प्रसृतं ।

१०. भ—पर्वणं ।

११. रा—+०संमन्त्रस्ते० ।

१२. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श—
०हमुर्ष्या ।

१३. ल_१ ब म—चाभिगुणांस्तव ।

च—चाभिगुणं तव ।

कै रा अ ल_१ श—चाभिगुणांस्तव ।

N] न मामन्यत्र संरुद्धं प्रसन्नं (?क्तं) वेदुमर्हति* ।

इति मे बुद्धिरासीत् तु तव धर्मानुदर्शनात् ॥१॥ [२२

१६] न त्वां प्रतिहतौत्मानं धर्मबाधमधार्मिकम् ।

१७पू] जाने राम दुरात्मानं तृणैः कूपमिवावृतम् ॥१०॥ [२३

विषये वा पुरे वाऽपि यदा नापकरोम्यहम् ।

१९उ] न च त्वां प्रतियुध्यामि निर्हेतुं द्विसितस्त्वया ॥११॥ [२५

१७उ] सतां वेषधरं पापं प्रच्छन्नमिव पावकम् ।

नाहं त्वां प्रतिजानामि धर्मतत्त्वसमावृतम् ॥१२॥ [२४

फलमूलाशनं दोन्तं राजानं काननौकसम् ।

२८] मामिहाप्रतियोद्धारमन्येन च समागतम् ॥१३॥ [२६

हत्वा बाणेन काकुत्स्थ सर्वथोऽनपराधिनम् ।

२९] किंवक्ष्यसि सैतां मध्ये कृत्वा कर्म जुगुप्सितम् ॥१४॥

राजर्हा ब्रह्मर्हा गोघ्नश्चौरः प्राणिर्वधे रतः ।

३०] नास्तिकः परिवेत्ता च सर्वे निरयगामिनः ॥१५॥ [३६

१. भ च—संरुद्धं ।

२. रा ब—प्रसन्नं ।

अ भ च—प्रसन्नं ।

३. म—†०मर्हसि ।

४. अ—०नुशासनात् ।

५. भ च—विनिहता० ।

६. कै अ ल२—†धर्म बाधमधा० ।

भ—धर्मबाधमधा० ।

७. भ श—निर्हेतुं । भ च—किमर्थं ।

८. कै—नास्ति ।

९. कै रा ल१ अ ब म ल२ श—

वेश० । च—†वेखधरं ।

१०. कै रा ल१ अ ब म ल२ श च—
धर्मत्वे तमसा वृतम् ।

११. कै—शान्तं ।

१२. कै भ—काननौकसम् ।

१३. भ च—त्वामिहाप्रति० ।

१४. भ—†स त्वं मामपराधिनं ।

१५. ल२—सभामध्ये ।

१६. ल१ व म—राज्यहा ।

१७. भ च—ब्रह्मगोघ्नश्च चौरः ।

च—†ब्रह्मगोघ्नश्च चौर्यात् ।

१८. भ—सखिषधे ।

अधार्य चर्म सद्रि मे किं मया त्वं करिष्यसि ।

३१] अभक्ष्याणि च मांसानि त्वादृशैर्धर्मचारिभिः ॥१६॥ [३२

पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रेषु राघव ।

३२] शैशकः शैल्यको गोर्धो सेर्धो कूर्मश्च पञ्चमः ॥१७॥ [३२

चर्म चास्थि च रोमाणि न सेवन्ति मनीषिणः ।

३४] अभक्ष्याणि च मांसानि सोऽहं पञ्चनखो हतः ॥१८॥ [४०

त्वया नाथेन काकुत्स्थ न सनाथा वसुन्धरा ।

३५] प्रमदा शीलसम्पन्ना 'ह्रीवेन पतिर्नां यथा ॥१९॥ [४२

क्रूरः शठो नैकृतिकैः क्रुद्धो मिथ्यार्थप्रतिश्रवः ।

३६] कथं दशरथेन त्वं जातस्तेन महात्मना ॥२०॥ [४३

छिन्न-चारित्र-कक्ष्येण सदा दुर्मार्गवर्तिना ।

३७] त्यक्त-धर्माङ्कुशेनाहं हिंसितो रामहस्तिना ॥२१॥ [४४

दृश्यो वै यदि युध्येथा न प्रच्छन्नो नृपात्मज ।

३९] अद्य वैवस्वतं देवं पश्येथा निहतो मया ॥२२॥ [४७

१. म—† वत्स ।

रा ल, अ ब म ल, श—

२. म—† किमस्थीनि ।

गोधा तथा ।

३. ल, ब च—हरिष्यसि ।

११. म—नास्ति ।

४. म श—नास्ति ।

१२. ल, ब श—ह्रीवे निपतिता ।

५. कै म—नहि । ल, नैव ।

ल, ह्रीवेन पतिता ।

६. कै ब च—०क्षेत्रेषु ।

१३. म—नैष्कृतिकः । ब—† नैष्कृतिभिः ।

७. ल, —† भारतः ।

१४. ब—† ०प्रतिश्रवाः ।

८. ब—† शशफः ।

१५. ल, —चारित्र्यकक्ष्येण ।

९. कै—शकलो । रा—शकलो ।

म—† ०त्रकक्षेण ।

म च—शकलो ।

१६. म—पश्येस्त्वं ।

१०. कै—† गोधा 'कपिः' इत्यपर-

१७. कै रा ल, अ ब म ल, श—

हस्तेन प्रान्ते । च—† गोधाश्चावि० ।

नास्ति ।

- त्वयाऽदृश्येन तु रणे हिंसितोऽहं दुरात्मना ।
 ३८] प्रदष्ट उरगेणेव नरः पानवशं गतः ॥२३॥ [४८
 सुग्रीवप्रियकामेन वृथाऽहं घातितस्त्वया ।
 ४०] गत्वा बद्धा प्रदद्यां ते तमहं रावणं रणे ॥२४॥ [५०
 न्यस्तां सागरतोये वा पाताले वाऽपि मैथिलीम् ।
 ४१] आनयेयमहं दर्शे श्वेतामश्वतरीमिव ॥२५॥ [५१
 युक्तं यत् प्राप्नुयौद् राज्यं सुग्रीवः स्वर्गते मयि ।
 ४२] अयुक्तं यदधर्मेण त्वयाऽहं निहतो वृथा ॥२६॥ [५२
 इत्येवमुक्त्वा परिशुष्कवक्त्रः
 शराभिघातेव्यथितान्तरात्मा ।
 समीक्ष्य रामं रविसन्निकाशं
 ५३] तूष्णीं बभूवाथ तदाऽल्पचेताः ॥२७॥ [५४

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धार्काण्डे रामविगर्हणं नाम

अथोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

१. कै ल_२—प्रयुक्त उर० ।

श—प्रदिष्ट उर० ।

भ—प्रसुप्तः पद्मगेनेव ।

अ च—प्रसुप्त उर० ।

२. ल_१ अ—पापवशं ।

३. भ - गले । च—गतो ।

४. कै अ—तमहं वै ।

५. कै—दर्शेः । ल—पृष्टो ।

ब म—पृष्टो ।

६. ल_१—दर्शे श्वेताश्वतरीमिव ।

ब—दर्शे श्वेतमश्वतरीमिव ।

म—दर्शे श्वेततरीमिव ।

भ—श्वेतमश्वतरी यथा ।

च—दर्शे श्वेततरीमिव ।

७. भ—प्राप्नुते ।

८. रा—यथा ।

९. भ—वाताद्व्यथि० ।

१०. म—ल्पचेतः ।

११. कै रा ल_१ ब म श—किष्किदा० ।

भ च—नास्ति ।

१२. भ च—विगर्हणो ।

[वं०-१७] = [चतुर्दशः सर्गः] = [दा०-१८]

इत्युक्तं: प्रश्रितं वाक्यं धर्मार्थसहितं हितम् ।

१] परुषं वालिना रामो निहतेन गतायुषा ॥१॥ [१]

तं निष्प्रभमिवादित्यं मुक्ततोयमिवाम्बुदम् ।

२] उक्तवाक्यं हरिश्रेष्ठमुपशान्तमिवानलम् ॥२॥ [२]

यथार्थगुणसंपृक्तं शरीर(१रा)हितमुत्तमम् ।

३] अधिक्षिप्तमनो रामस्तथ्यं वालिनमब्रवीत् ॥३॥ [३]

धर्ममर्थं च कामं च समयं वाऽपि लौकिकम् ।

४] अविज्ञायं कथं बाल्यान्मां विगर्हितुर्मर्हसि ॥४॥ [४]

अथ धर्ममधर्मं चे जानासि त्वं कपीश्वर ।

N] क ते धर्मस्तदा ह्यासीद् भ्रातृभार्याममर्षतः ॥५॥ [N]

अपृष्ट्वा बुद्धिसंपन्नान् विद्यातर्त्तव्यविशारदान् ।

५] सोऽर्थे वानरचापल्यान् त्वं वक्तुमिहार्हसि ॥५॥ [५]

सूक्ष्मोऽपराधो विज्ञेयः सतां धर्ममनुस्मरन् ।

६] हृदिस्थः सर्वभूतानामात्मा वेद शुभाशुभम् ॥७॥ [१५]

चपलं चपलैः सार्धं वानरैरकृतोत्पभिः ।

७] जात्यन्ध इव जात्यन्धैर् मन्त्रेयन् वक्ष्यसे नु किम् ॥८॥ [१६]

१. कै ल_१—† इत्युक्त्वा ।

२. म—० र्थसहितं ।

३. कै—† ० यमिवाबुधः ।

४. म—धर्मात्म(गुण)संयुक्तं ।

प्राप्ते भागे संशोध्य यथार्थगु० हति

पाठः कृतः । च—धर्मार्थगुणसंयुक्तं ।

५. ल_१, ब म—अधिक्षेप्तुमना ।

६. म च—चापि ।

७. कै—† अभिज्ञा च ।

म श—अभिज्ञाय ।

८. कै ल_१, ब म—† विगर्हितु० ।

९. अ ल_२—वा ।

१०. म—० र्यावमर्षिनः ।

च—० तृभार्यावमर्षतः ।

११. ल_१—नास्ति ।

१२. कै अ ल_२—अपृष्ट्वा ।

१३. म—† स्पृश्यसं० । श—† स्पृष्टसं० ।

१४. म—विद्यातर्त्तवे वि० ।

१५. अ—सद्यो ।

१६. श—चापलं चापलैः ।

१७. म—० रैरकृतोत्पभिः ।

१८. म—० रम्बितस्त्वं हि वानर ।

अहं तु व्यक्ततामस्य वचनस्य ब्रवीमि ते ।

८] न हि मां केवलं रोषात् त्वं गर्हयितुमैर्हसि ॥१॥ [१७

वागुराभिश्च कूटैश्च पाशैश्च विविधैर्नराः । [३९उ

१६] प्रतिच्छन्नाश्च दृश्याश्च गृह्णन्ति बहवो मृगान् ॥१०^१॥ [४० पू

N] विध्यन्त्यभिमुखांश्चापि न च दोषोऽत्र दृश्यते । [४१उ

१८उ] यान्ति राजर्षयश्चैव मृगयां धर्मकोविदाः ॥११॥ [४२ पू

तस्मात् त्वं निहतो वैध्यो मया कृन्नेन वानर ।

१९] अयुध्यमानो युद्धे वः सौम्य शाखामृगो ह्यसि ॥१२॥ [४२उ

अपरं कारणं पश्य यदर्थं त्वं मया हतः ।

२०] भार्यायां वर्तसे भ्रातुस्त्यक्त्वा धर्मं सनातनम् ॥१३॥ [१८

अस्य त्वं प्रीयमाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।

१९] भार्यायां वर्तसे मोहात् स्नुषायां काममोहितः ॥१४॥ [१९

अद्यमेतत् सह भ्रात्रा व्यसनं घोरमात्मनैः ।

N] ग्रहणाय कृतः पाशो यद् वै पापं कृतं त्वया ॥१५॥ [N

अन्यैरपि कृतं पापं प्रमत्तैर्वसुधाधिपैः ।

२१] प्रायश्चित्तं न कुर्वन्ति तेन तत् प्राप्यन्तेऽथुभम् ॥^११६॥ [३६

तेन तेषां कृतं पापं नैति सौम्येन कर्मणा ।

१. रा—† स्ववक्तता० ।

२. अ ल२—ब्रवीमि वचनस्य ।

३. रा—विगर्हितु० ।

४. कै श—कूटैश्च ।

५. भ—भतः परमधिकं पठ्यते—

प्रधावतो वा विप्रस्तान् विस्त्रब्धाननधिष्ठितान्

प्रमत्तानप्रमत्तान्वा वने मांसार्थिनो मृगान् ॥

६. भ—विचिंत्स्यामि० ।

७. ब—युद्धे । म—वश्यो ।

८. रा ल१, ब म भ च—बाणेन ।

९. ल१, ब म—सौम्य ।

१०. श—† यदर्थं ।

११. कै ब म—† प्रीयमाणस्य ।

भ—प्रीयमाणस्तु ।

१२. भ च—रुमायां ।

१३. भ—०रमाहितः ।

१४. म—नास्ति ।

१५. भ—कुर्वन्ति स्तेनैतच्छाम्यते ।

१६. म—नास्ति ।

- २२] नाध्यारोहति जातोर्मिः समुद्रः स्वनवानेपि ॥१७॥ [N
तस्मात् त्वं निहतः पापः शरेणानतपर्वणा ।
२३] गमिष्यसि सतां लोकाञ् शस्त्रपूतान् मनोरमान् ॥१८॥ [६६
राजभिः कृतदण्डाश्च कृत्वा पापानि मानवाः ।
२४] विमलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥१९॥ [N
दुर्लभस्य हि धर्मस्य जीवितस्य सुखस्य च ।
२५] राजानो वानरश्रेष्ठ प्रदातारो न संशयः ॥२०॥ [४३
तान् न हिंस्यान्न चाक्रोशेन्नोक्षिपेन्नाप्रियं वदेत् ।
२७] देवा मानुषरूपेण चरन्त्येते महीतले ॥२१॥ [४४
४२पू] त्वं तु धर्ममविज्ञाय केवलं मोहमाश्रितः ।
N] अधिक्षिपसि मां धर्मे पितृपैतामहे स्थितम् ॥२२॥ [४५
एवमुक्तस्तु रामेण वाली प्रव्यथितो भृशम् ।
४६] प्रत्युवाच ततो रामं प्राञ्जलिर्वानरेश्वरः ॥२३॥ [४६
शराभितप्तेन मया नरेश्वरः ।

प्रधर्षितस्त्वं यैदजानता विभो ।

N] पितामहेन्द्रोर्षम संप्रसादितः

क्षमस्व मेऽद्य त्वमतो नृपोत्तम ॥२४॥ [७०

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे रामवाक्यं नाम

चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

१. भ—स्वनवानिव ।

२. कै रा ल, ब म—† श्रुत्वा ।

३. भ—हिंसेन्न ।

४. कै रा ल, ब म ल, श च—

० क्रोशेन्न क्रोशेन्ना० ।

५. म—† सुरषरू० ।

६. भ च—नरेश्वर ।

७. रां अ—† यदि ।

८. म श—पितामहेन्द्रोपि च ।

९. कै भ च—नास्ति ।

रा ल, ब म—किष्किदा० ।

१०. म—† रामो वाक्यं ।

[व०-१८]= [पञ्चदशः सर्गः] =[दा०-१९, २०, २१]

स वानरमहाराजः शयानः शरविक्षतः ।

१.] प्रेत्युक्तो हेतुभिर्युक्तैर्नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥१॥ [१]

अश्मभिः परिभिन्नाङ्गः प्रहारैर्जर्जरीकृतः ।

२.] रामबाणेन चाक्रान्तो जीवितौशां मुमोच ह ॥२॥ [२]

तं भार्या राममुक्तेन बाणेनैकेन संयुगे ।

३.] हतं प्लवगशार्दूलं तारा शुश्राव वालिनम् ॥३॥ [३]

सा सपुत्राऽपियं श्रुत्वा वधं भर्तुः सुदारुणम् ।

४.] निष्पपातं गृहात् तस्मात् संकुद्धा गिरिकन्दरे ॥४॥ [४]

सा ददर्श ततस्तत्र हरीनापततोऽपरान् ।

५.] यूथादिव परिभ्रष्टान् मृगान् निहतयूथपान् ॥५॥ [५]

ये त्वद्गदस्यानुचरा वानरा वै महात्मनः ।

N] ते सकार्मुकमालोक्य रामं भीताः प्रदुर्दुबुः ॥६॥ [६]

तानुवाच समासाद्य दुःखितान् दुःखिता वचः ।

६.] रामवित्रासितान् सर्वाननुविद्धानिवेशु(षु)भिः ॥७॥ [७]

राज्ञो वानरसिंहस्य यस्य यूयं परिच्छेदांः ।

N] तं विहाय परित्रस्ताः कस्माद् गच्छथ सर्वशेः ॥८॥ [८]

राज्यहेतोरसौ भ्रातौ भ्रात्रौ रौद्रेण घातितः ।

१. अ ल_२—इत्युक्तो ।

२. रा म—प्रतिपद्यत ।

३. भ—जीवितं स ।

४. अ ल_२—शरीरैकेन ।

५. भ—निष्पपातः पुरात् ।

६. भ च—संकुद्धा ।

७. अ ल_२—भीताः प्रादुर्दुर्विशः ।

भ—समं भीताः प्रदुर्दुबुः ।

८. अ ल_१—समापञ्चा ।

९. श—चेयं ।

१०. भ च—परिच्छेदः ।

११. भ—वर्गशः ।

१२. ल_१ व म—भ्राता भ्राता ।

- ८] रामेण विदितो दूरान् मार्गेणै^१ र्युधि^२ ताडितः ॥१॥ [९
कपिपत्न्या वचः श्रुत्वा कपयः कामरूपिणः ।
९] प्राप्तकालमविक्रिष्टमूचुर वचनमङ्गनाम् ॥१०॥ [१०
जीवपुत्रे^३ निवर्तस्व पुत्रं पालय चाङ्गदम् ।
१०] अन्तको रामरूपेण हर्त्वा^४ नैयति वालिनम् ॥११॥ [१३उ
अस्मिन् पुवगशार्दूले हते समितिनन्दने ।
१३] रक्षयतां नगरी शूरैरङ्गदश्चाभिषिच्यताम् ॥१२॥ [१४
पदस्थो^५ वालिनः पुत्रो भविष्यति सहायवान् ॥१३॥ [N
N] अथ ते^६ रुचितं स्थानं व्याहतं रुचिराङ्गदाः ।
विशन्तु गिरिदुर्गाणि दूरमन्यानि वानराः ॥१४॥ [१५
१५] सभार्या वीतभार्याश्च सन्त्यत्र वनगोचराः ।
N] लुब्धेभ्योऽतिप्रसन्नेभ्यस्तेभ्यो नस्तुमुलं भयम् ॥१५॥ [N
कल्पान्तैरगतानां च श्रुत्वा वचनमङ्गना ।
१७] आत्मोन्नं प्रतिसान्त्वय्यैथ बभाषे चारुहासिनी ॥१६॥ [१७
पुत्रेण मम किं कार्यं किं राज्येन किमात्मना ।
१८] कपिसिंहे महाभागे तस्मिन् गच्छति भर्तरि ॥१७॥ [१८
१९पू] पादमूलं गमिष्यामि तस्यैवाहं महात्मनः ।

१. भ च—रामेणाविदितो ।
२. भ—मार्गेणेनाशु ।
३. अ ल—वत पुत्रि । ब—वरपुत्रि ।
कै रा ल, अ म ल, श—जीवपुत्रि ।
४. अ ला, —हत्वा नदति ।
श—हत्वेनमपि ।
५. कै—समधिनन्दने ।
अ—शक्रस्य नन्दने ।
६. कै रा ल, ब म श—रामेण ।
अ ल—अंगदो ।
७. म—ते रुचितं । भ—ते तु चिरं ।

- च—तैरुचितं ।
८. भ—१० रांगदे ।
९. रा—विशतां ।
१०. भ—लुब्धेभ्योऽथ प्र० ।
च—१०भ्योतिप्रसन्ने० ।
११. भ—स्वेभ्यो ।
१२. भ—स्वल्पा० ।
१३. रा—मंगला ।
१४. अ भ च—आत्मनः प्रतिमं साथ ।
१५. कै—ममात्मनः ।
ल, —नास्ति ।

- N] योऽसौ रामप्रयुक्तेन शरेण विनिपातितः ॥१८॥ [१९
 १९ उ] एवमुक्त्वा प्रदुद्राव रुदती शोकविह्वला ।
 शिरश्चोरश्च बाहू च दुःखेन समै(मा)निघ्नती ॥१९॥ [२०
 २०] सा व्रजन्ती ददर्शार्थं पतिं निपतितं भुवि ।
 भर्तारं वानरेन्द्राणां संयुगेष्वानिवर्तिनाम् ॥२०॥ [२१
 २१] क्षेमारं गिरिशृङ्गाणां वज्राणामिव वासवम् । [२२ पू
 महावात-समुद्भूत-महावेगं महा-स्वनम् ॥२१॥
 N] वज्राशनिमुचं घोरं यथैवोपहतं घनम् । [२२ उ
 नदन्तं नदन्तां संख्ये शूरं शूरेण संगतम् ।
 २२] शार्दूलेनामिषस्यार्थे हस्तिराजं यथा हतम् ॥२२॥ [२४
 'पेतितं शैलशृङ्गाभं शुष्कं सुविटपं द्रुमम् । [N
 २३] नागहेतोः सुपर्णेन चैत्यमुन्मथितं यथा ॥२३॥ [२५ उ
 अवष्टभ्यार्वतिष्ठन्तं ददर्श धनुरुत्तमम् ।
 २४] रामं रामानुजं चैव भर्तुश्चैवानुजं तथा ॥२४॥ [२६
 सा तान् सर्वान् समासाद्य भर्तारं च हतं रणे ।
 २५] समीक्ष्य व्यथिता भूमौ सहपुत्रा पपात हं ॥२५॥ [२७

१. कै ल, ल, ब म श रा भ च—
 शोकलालसा ।
 २. भ—शिरश्चोर च ।
 ३. कै ल, ब म श रा भ च—समनिघ्नत
 ४. अ भ च—०ष्वनिवर्तिनं ।
 ५. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
 वज्रेणेव च ।
 ६. अ म ल, भ च—०मुदतं म० ।
 म—† ० तसमुत्थात० ।
 ७. कै रा ल, ब म ल, —
 † ० अनिसुबचोरं ।

८. अ—नास्ति ।
 ९. भ च—† नहतं नहतां ।
 १०. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
 संमतं ।
 ११. भ च—सृगराजं ।
 १२. कै रा—पूजितं । भ—परितं ।
 च—यूथिनं ।
 १३. कै रा अ—† शुष्कं च वि० ।
 भ च—† शुष्कं धवि ।
 १४. भ—अवष्टभ्य च ति० ।
 १५. कै अ भ च—सा ।

२६पू.] प्रसुप्तमिव सोपेत्य आर्यपुत्रेति वादिनी ।

N] विललाप पतिं दृष्ट्वा सौदितं मृत्यधामेनि ॥२६॥ [२८

तां समीक्ष्य तु सौषेणीं^१ क्रन्दन्तीं कुररीं यथा ।

N] पुत्रं चैवाङ्गदं दीनं सर्वे वै दीनतां गताः ॥२७॥ [२९

N] शोचन्ती सा प्रियं पुत्रं पतिं च पतिलालसा । N

रामचापविस्फेनै शरेणान्तक्रेण तम ॥२८॥

स.१९,१] दृष्ट्वैव पातितं भूमौ तारा ताराऽधिपप्रभा । [स.२०,१

शरीरेण इयां काञ्चिदात्मनः समवैक्षते ॥२९॥ [N

२] विनिष्पिनष्टि चात्मानं प्रगृह्य सुभुजा भुजौ ।^२

N] हा हताऽस्मि रुदन्ती सा हा हताऽस्मीति चासकृत् ३० [N

३पू.] हा हताऽस्मीति विक्रुश्य निपपातं महीतले ।

५पू.] विक्रोशन्त्यो महानादांस्तौश्च बालिपरिग्रहाः ॥३१॥ [N

N] वानर्य उपधावन्ति कुरैर्य इव दुःखितोः ।

तारां च तीव्रशोकार्ताताश्च दुःखाभिसंहताः ॥^३ ३२॥ [N

६] आर्तामाश्वासयन्ति स्म वानर्यः शोककर्षिताः ।^४

सर्वाः कृच्छ्रगता नार्यः सर्वा एव सुपीडिताः ॥३३॥ [N

७] सर्वासां व्यसनं तीव्रमागतं सुदुरत्ययम् ।

१. कै अ—प्रसुप्तमिति ।

२. भ—हार्यपुत्रेति ।

३. भ—संदितं । च—† स्यंदते ।

४. कै रा—० दामनि ।

अ भ च —० दामभिः ।

५. कै म—† सौषेणी ।

रा ल, ब ल, श—† सोषणी ।

६. कै म—† कुदंती । रा—छंदंती ।

भ च —छंदंती ।

७. ल, ब म श—० पनिसृष्टेन ।

८. कै—† समवेक्षत ।

९. भ — नास्ति ।

१०. भ—सा पपात ।

११. म—महानादं ताश्च ।

१२. कै—† कुररक० । ल, अ—नास्ति ।

१३. ल, अ—नास्ति ।

१४. रा—† आर्तामाश्वासयन्तश्च ।

१५. ल, अ—नास्ति ।

- रामबाहुप्रयुक्तेन महाबाहोः पद्मिणा ॥३४॥ [N
 ८] हताः स्मैकेषुणा सर्वाः शाखामृगपतौ हते ।
 कृताः स्पो विधेवाः सर्वाः सर्वाश्च निहताः समम् ॥३५॥ [N
 ९] सर्वासां नः सुखं जीर्णं हतेऽस्मिन् हरिपुङ्गवे ।
 अथ तारा परिष्वज्य पतिं शक्रपराक्रमम् ॥३६॥ [N
 १०] उवाच वचनं दीना तारेव गगनाच्छ्रुता ।
 कृताऽहमेवमुन्मूला तव मूलविनाशने ॥३७॥ [N
 ११] दुःखशोकवती लोके वर्तयिष्याम्यहं कथम् ।
 तव स्मरन्त्या हसितं संलापं च शुचिस्मितम् ॥३८॥ [N
 १२] धक्ष्यते हृदयं नूनं ममेदं शोकपावकः । [N
 यानि तानि त्वया सार्धं वनेषु पुष्पगैन्धिषु ॥३९॥
 १३] विहृतानि पुरा काले तेषामुपरमः कृतः । [७
 निरानन्दा निराशाऽहं निमग्ना शोकसागरे ॥४०॥
 १४] त्वयि पञ्चत्वर्मापन्ने महावानरयूथपे ।
 दृष्ट्वा त्वां पतितं भूमौ शयानमसुखाय मे । [८
 N] कस्याँ नै हृदयं नार्था दीर्यतेऽद्य सहस्रधा ॥४१॥ [९
 सुग्रीवस्य त्वया भार्या हता मदविलासिना ।
 १५] साधे तस्य त्वया च्युष्टिः प्राप्तेयं प्लवगाधिप ॥४२॥ [१०

१. अ ब म—क्षताः ।

२. रा—विविधाः ।

३. कै—कृताहमेव दुर्मूला ।

ल, —† क्षतामहे वसुर्मूला ।

ब—क्षताहमेवमुन्मूला ।

४. भ—सुविस्मितं ।

५. भ च—मधुगन्धिषु ।

६. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
दोषत्व० ।

७. कै रा अ—कस्यापि ।

म—कस्माच्च । च कस्याच्च ।

८. ल, ब म भ च—नाथ ।

९. कै—† सा या । म—† माया ।

ल, ब म ल, श—† सायं ।

निःश्रेयसर्परा चाहं त्वया वीर विमानिता ।

१७] भाषमाणा शुभं वाक्यं वानरेन्द्रहितैषिणी ॥३३॥ [११

कालो निःसंशयं नूनं जीवितान्तकरस्तव ।

१८] बलाद् येनाभिपन्नोऽसि सुग्रीवस्यावशो वशम् ॥४४॥ [१३

विधवा शोकसन्तप्ता कृपणं कृपणा सती ।

N] अदृष्टदुःखा दुःखं वै वर्तयिष्याम्यहं कथम् ॥४५॥ [१५

लालितश्चाद्भुतो बालः सुकुमारः सुखैधितः ।

N] लप्स्यते तर्जनैर्कैष्ठां पितृव्यात्क्रोधमूर्च्छितात् ॥४६॥ [१६

पुत्र पश्याद्य पितरं सुदृष्टं च कुरु प्रियम् ।

N] दुर्लभं दर्शनं चैव तवैतस्य भविष्यति ॥४७॥ [१७

सा समालिङ्ग्य भर्तारं विललाप भृशतुरा ।

N] इषुणा निहतं दृष्ट्वा वालिनं कुञ्जरोपमम् ॥४८॥ [N

N] किमार्यपुत्र शेपे त्वं कृपणो वीर पांसुषु । [N

उन्नाम्ये वक्त्रं विमलं 'मै' तथैव मेमात्मजम् । [N

N] समाश्वासय चैवैनं सन्दिश्य स्वजनं तथा ॥५०॥

मूर्ध्नि चैनं समाजिघ्र प्रवासं प्रस्थितो हसि । [१८

१. कै रा अ श भ च—निश्रेयसं परं ।

२. रा ल, ब म ल, श—०पन्नोस्ति ।

३. कै रा ल, ब म ल, श च—
सुग्रीवस्यावशो ।

४. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
वसन् ।

५. ल, ब—† सुखेधितः ।

कै रा अ म ल, च—सुखेधितः ।

श—सुखोचितः ।

६. कै म श—† तस्य ते ।

रा ल, ब ल, अ—† तस्यार्थे ।

७. ल, रा—तर्जनं ।

८. श—कष्टं ।

९. कै रा ल, अ ल, ब म श—
पितृव्यात्क्रोधमूर्च्छिताम् ।

१०. भ च—०भिहतं ।

११. भ च—कृपणं ।

१२. कै—† तन्नाम्य ।

१३. भ च—सांस्वयांगदमात्म ।

- N] रामेण सुमहत् कर्म कृतं त्वामिह निग्रता ॥५१॥
 आनृशंस्यं गतो ह्यस्य सुग्रीवस्य प्रतिश्रवे । [१९
 N] सकामो भव सुग्रीव रामं त्वं प्रतिपद्य च ॥५२॥
 भुंक्ष्व राज्यमनुद्विग्नः शान्तो भ्राता रिपुस्त्वेव । [२०
 N] कस्मादेवं विलपन्तीं प्रेम्णा त्वं नाभिर्नन्दसे ।
 इमाश्च परमत्रस्ता भयाद् रामस्य वानरीः ॥५३॥ [२१
 N] तस्या विलपितं श्रुत्वा वानर्यः(र्याः) सर्वतस्तु ताः ।
 परिगृह्याद्भुदं दीनं दुःखेनार्ताः प्रचुक्रुधुः ॥५४॥ [२२
 N] तासामार्तस्वरं श्रुत्वा वानरीणां वनान्तरे ।
 अन्तःपुरचरो वृद्धः प्राह वाक्यं सहेतुकम् ॥५५॥ [N
 N] गुणदोषाश्रयं ज्ञात्वा स्वकर्मफलमात्मनः ।
 प्राप्नोति फलमव्यग्रः प्रेत्य सर्वं शुभाशुभम् ॥५६॥ [स.२१,२
 N] न शोच्यः शोचते शोच्यं कं वा शोच्योऽनुशोचति ।
 कश्च कस्येह शोच्योऽस्ति देहेऽस्मिन् बुद्बुदोपमे ॥५७॥ [३
 N] अद्भुदश्च कुमारोऽयं संरक्ष्यो जीवन्वत् त्वया ।
 आयत्यां च समर्थानि विधेयानीह सर्वथा ॥५८॥ [४
 N] जातस्यानित्यतामेत्ये भूतानां च गतागतम् ।

१. कै—गतोसि त्वं ।

अ ल_२—गतस्त्वं हि ।

२. कै रा भ च—†स्त्वया ।

३. भ च—†विलपतीः ।

४. ल_१—नाभिपद्यसे ।

म—नाभ्यपद्यसे ।

५. कै—†सकेतुकं । (सकैतुकमित्य-
 परहस्तेन शोभितः) ।

६. भ—†शोष्याः ।

७. कै ल, अ ब म ल_२ श—
 शोष्यते ।

८. कै रा ल, अ म ल_२ श—
 ०च्यो न० ।

९. ल, ब—†बुद्बुदोपमे ।

१०. भ च—जीवपुत्रया ।

११. रा ल, ब—†०तामेति ।

कै अ म ल_२ श च—०तामेतां ।

मानुषेणेह कर्तव्यं परिदत्तेनैहलौकिकम् ॥५९॥ [५
N] न हि दैवमनुत्क्रम्य मानुषेणेह सिध्यति ॥६०॥ [N
एवं तु तारा करुणं विलप्य

भर्तुः समीपे सह वानरीभिः ।

व्यवस्यती प्रायमचिन्त्यरूपा

N] तत्रोपविष्टा भुवि यत्र वाली ॥६१॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे ताराविलापो नाम

पञ्चदशः सर्गः ॥१५॥

१. भ—मनुष्येनैव ।

२. कै रा ल, अ ब म ल, ब श—
०तेनेह लौकिकं ।

३. ल, ब—दैवमनाक्रम्य ।

४. भ—०षेण च ।

५. कै अ ल, ल, ब म श रा ख—
व्यवस्यभिप्राय० । तु० ११, २

६. कै रा ल, ब म श—किष्किन्धा० ।
भ ख—नास्ति ।

[६०-१९, २०, १६,] = [षोडशः सर्गः] = [दा०-१७, १८, २२]

सा विनिःश्वस्य करुणं रुदती शोककर्षिता ।

N] पतन्ती पादयोर्भर्तुस्तारा करुणमब्रवीत् ॥१॥ [N

वानरेन्द्रवियुक्ताया दुर्लभं मम जीवितम् ।

N] एषाऽहं प्रायमाशिष्ये निरपेक्षा स्वजीविते ॥२॥ [N

अनेन वानरेन्द्रेण वालिना युद्धशालिना ।

N] नै क्षमाऽहं विनाभूता मुहूर्तमपि जीवितुम् ॥३॥ [N

खादन्तु मम मांसानि गृद्धगोमायुवायसाः ।

२०] ये चान्ये पिशिताशारास्तेषां च विस्मजाम्यहम् ॥४॥ [N

अनुक्रोशविर्युक्तां हि कामं वक्ष्यन्ति मां जनाः ।

२१] त्यजन्तीं दयितं पुत्रमद्भुतं कनकाद्भुतम् ॥५॥ [N

न तु तस्मिन् पदे पुत्रो लोके यत्र स्त्रियः पतिः ।

२२] न चैतदवगच्छन्ति प्रायशः प्राकृताः स्त्रियः ॥६॥ [N

न ह्याज्ञापयितुं शक्यः पुत्रो वै पतिवर्तु स्त्रियां ।

२३] प्रियो वाऽप्यप्रियो वाऽपि यथा भर्ता सदैव हि ॥७॥ [N

हितार्थं विप्रियं बुक्तो जनन्या कुप्यते सुतः ।

२४] कुर्द्वेया विप्रियं बुक्तो भर्ता तु परितुष्यति ॥८॥ [N

१. ल, अ ल, ब म श-पादयोस्तत्र ।

२. म च-† प्रायमाशिष्ये ।

३. म-† नोस्तद्व्यं ।

४. कै ल, ब अ म ल, श-

विना भूमौ ।

५ अ ल, तु ।

६. म च-० वियुक्तेति ।

७. ल, ब म म च-त्यजन्ती ।

८. कै-एव... । रा-एवमुतः ।

म च-एवमुतः ।

९. कै- स्त्रियाः । रा-† स्त्रियः ।

१०. ल, -नास्ति ।

११. ल, -भतः परमधिकः पाठः-

कुद्वेया विप्रियं बुक्तो जनन्या कुप्यते सुतः ।

१२. ब-† कुद्वेया । ल, -नास्ति ।

१३. कै रा ल, अ ब-तु प्रियं ।

भ-तु स्त्रिया । च-† तु प्रिया ।

ल, -नास्ति ।

१४. ल, -नास्ति ।

- २५५] न निवर्तितुमिच्छन्ति मातरः सततं सुतम् । [N
पुत्रहस्तात् तु का नारी सत्त्वयुक्ता मनस्विनी ।
२६] भोक्तुमुत्सहते पिण्डं वैधव्याक्षररूपितो ॥१॥ [N
एतान् दोषान् विमृश्याहं विमुच्य सुतसंश्रयम् ।
२७] श्रेयः प्राणपरित्यागं भर्तृहीनाऽद्य रोचये ॥१०॥ [N
एषा मे रुचिता बुद्धि र्यत् त्यक्त्वा जीवितं प्रियम् ।
२८] भर्तारमनुगच्छेयं प्रयातं मार्गमक्षयम् ॥११॥ [N
सा त्वेवं ब्रुवती तारा बाष्पगद्गदभाषिणी ।
२९] शरीराद् भूषणान्येव समन्तादिव (वा) तारयत् ॥१२॥ [N
सा तु भूषणहीनाङ्गी चन्द्रहीनेव शर्वरी ।
३०] शुश्रुमे बाष्परूढाक्षी सोपरागेव रोहिणी ॥१३॥ [N
आर्यपुत्रेति शोकार्ता बाष्पगद्गदया गिरा ।
३१] निपपाताथ सां भूपौ खादिवोल्का सनिस्वना ॥१४॥ [N
सा विवर्णमुखी दीना वेडवेव महीतले ।
३२] पांशुरुषितसर्वाङ्गी रूढंती परिचेष्टते ॥१५॥ [N
चारयन्ती ततश्चक्षुः सर्वतस्तमपश्यती ।
३३] सुग्रीवं भ्रातरं भर्तृक्षेत्रासीनमवस्थितम् ॥१६॥ [N
सा तमुद्दिश्य चुक्रोश समुत्थायापश्यत्य च ।

१ श—सुत० ।

२. श—का तमुत्सहते ।

३. रा ल_१—†पीठं । श म—पातुं ।

कै अ ब ल_२ च—पीडां ।

४. म—†भूषिता । भ—०भूषिता ।

५. कै रा अ म ल_२ श च—विस्मयाहं ।

६. कै रा—समेतादव० ।

७. भ—हार्यपुत्रेति ।

८. भ च—†हं दयादुद्गिरिगिरः ।

९. भ—निपपातावशा ।

१०. रा—†वाडवेव ।

११. ल_१ अ ल_२ ब म च—†

पांशुरुषित० ।

१२. ल_१ म—रूढंती ।

१३. कै—†वेष्टती । रा ल_१ ब ल_२—

०वेष्टिते । अ म श—०वेष्टते ।

१४. कै ल_१ ब ल_२ म श—भ्रातुस्त० ।

१५. भ—०त्थावोपसृत्य ।

- ३४] उवाच वाक्यं वाक्यज्ञा तदा सा परुषाक्षरम् ॥१७॥ [N
साधु मामपि सुग्रीव परित्याजय जीवितम् ।
३५] लोके हि पतिहीनायाः कृपणं जीवितं स्त्रियाः ॥१८॥ [N
इतैर्वाहं प्रिया कामं वालिनं ममभिघ्नता ।
३६] विना शैल्वं हि^१ नारीणां लोके पतिवधे वधः ॥१९॥ [N
३७पू] एवमुक्तः स सुग्रीवो वचनं तारयां तदा ।
N] किञ्चिदागतवैकुण्ठो हिया च समभिप्लुतः ॥२०॥ [N
३७उ] वसुधासक्तनयनो नोत्तरं प्रत्यपेक्षत ॥२१॥ [N
तां तथा परितप्यन्तीं तारां शोकसमाकुलाम् ।
स.२०,१] वानर्यो विविधैर्वाक्यैर्हेतुभिश्च न्यदर्शयन् ॥२२॥ [N
तासां वचनमाज्ञाय सर्वासां संमत्तं हितम् ।
२] भूयः शोकसमाक्रान्ता विलापमुपेक्षक्रमे ॥२३॥ [N
दुःखेन महता युक्ता भयेन^२ च^३ शुभानना ।
N] भर्तारमुपगृह्णन्ती तारा शोकाकुलाकुला ॥२४॥ [N
अङ्गद-प्रतिरूपाणां पुत्राणां शतमेकतः ।
३] एकश्चैव भवेद् भर्ता न तु भर्तृसमः सुतः ॥२५॥ [N
५उ] प्राणान् न धारयिष्यामि त्यजो^४म्यद्य कलेवरम् ।
६पू] ममाप्यवेक्ष्यं मरणं पश्चादपि भविष्यति ।
N] अनेन विधिना भर्तुः श्लाघनीयतरं^५ ततः ॥२६॥ [N

१. कै ल, म—†स्त्रियः ।

२. कै—इतेर्वाहं ।

३. कै अ ल_२—हि शखं ।

४. रा—† जरया ।

५. रा अ—† प्रतिपद्यत ।

६. ल_२—नास्ति ।

७. ल_२—तथा परितपन्ती तां ।

८. भ—० ब्राम्यद० ।

९. श—† समता ।

१०. भ च—विलपु० ।

११. भ च—भर्तृजेन ।

१२. रा ल, अब म ल_२ श भ च
सुहृत् ।

१३. भ—त्यक्ष्याम्यद्य ।

१४. कै रा ल, अल_२ ब म श—

†ममाप्येकस्या । च—ममाप्येकस्या ।

१५. भ—† नीचतरस् ।

राजर्षिकुलजातस्य वने वन्येन जीवतः ।

७] अनुरूपं ने रामस्य निर्वैरं वालिनो वधेः ॥२७॥ [N

प्रहरन्ति महात्मानो न नारीषु नै वानरे ।

८] वालिनो मन्दभाग्यत्वादेनद् रामस्य विस्मृतम् ॥२८॥ [N

नात्यर्थं परितप्येऽहं यद्यव्याजहतो भवेत् ।

१] इमं व्याजहतं दृष्ट्वा मनो मे परितप्यते ॥२९॥ [N

१०पू] अस्थाने वालिनं हत्वा युध्यमानं परेण च ।

न संतप्यति काकुत्स्थः कृत्वा कर्म जुगुप्सितम् ॥३०॥ [N

N] कपीनां प्रवरः कस्मात् न वाली विनियोजितः [N

१०उ] पलाशसेविना भग्नं त्वया चूतवनं महत् ।

N] फलकाले निराशः स्यात् तथा राम कृतं त्वया ॥३१॥ [N

यदि वानरसख्यं च मन्यसे कार्यमात्मनः ।

११] शीघ्रं तन्न कृतं कस्माद् वालिनां बाहुशालिना ॥३२॥ [N

N] मृतस्यापि हि मे भर्तुः स्पर्श एव विशिष्यते ॥३३॥ [N

मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ।

N] अमितस्य हि दातारं भर्तारं का न पूजयेत् ॥३४॥ [N

N] पार्थिवेन प्रियेणाहं मुहूर्तेन विनाकृता ॥३५॥ [N

कपीनां प्रवरः कस्मात् स वाली न नियोजितः ।

१. अ ल_२—† च ।

२. कै रा अ ल_२ भ च—वधम् ।
म—† वधाः ।

३. ल_२—च वा रणे ।

४. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श—
नारित ।

५. ल_१ ब—स्वया कृतं ।

६. कै भ च—वालिना न ।

७. अ—† तस्माद् ।

८. कै भ च—बलिना ।

९. ल_१ ब—च ।

१०. कै रा ब ल_२ श—पार्थिवेभ-
प्रिये० । म—पार्थिवेद्विप्रि० ।

११. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श च—
नास्ति । (पूर्वस्मिन् ३१ पद्ये
पठितत्वेऽपि सममुभयत्र प्रकरणा-
कांक्षापूरकत्वात् पुनः पाठोऽनु-
मतो द्रष्टव्यः)

सेन्द्रैरपि सुरैः सीता यदि ते' सहितैर्दृता ।

१२] गतः सहायतां वाली नचिरेण जयेत्तु ताम् ॥३६॥ [N

बाहुभ्यां येन सुग्रीवः समुदृष्टैकशो जितः ।

१३] सोऽद्य रामशराक्रान्तस्त्याजितो जीवितं हरिः॥३७॥ [N

त्वां राम शैपुं शक्तोऽस्मि पतिव्रतगुणाश्रयात् ।

१४] धर्षितायां तु वैदेह्यां न तावच्छापमर्हसि ॥३८॥ [N

अचिरेणैव कालेन त्वया वीर्यबलाद्धृता ।

१५] सा सीता मम शापेन न चिरं त्वयि वत्स्यति ॥३९॥ [N

आत्मनः शौचमादाय तत्त्वतः सगुणा सती ।

१६] याच्यमाना त्वया सीता पुनर्यास्यति मेदिनीम् ॥४०॥ [N

विलप्यैवं तदा तारा पुनरामाश्रयं वचः ।

१७] समीपस्थं प्रियं पुत्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥४१॥ [N

मित्राद् वैरं हि रक्षेत दुःखं मित्रं हि रक्षितुम् ।

१८] मित्रादुत्पतितं वैरं मूलमेव निकृन्तति ॥४२॥ [N

अस्रु(श्रु) धाराहतास्यौष्ठी तारा सा तु तपस्विनी ।

१९] क्रोशन्ती न्यपतद् भूमौ पतिशोकपरिप्लुता ॥४३॥ [N

ततो मोहहर्तस्याङ्गे शीर्षमारोप्य वालिनः ।

१. म—तैः ।

२. म च—नयेत् ।

३. ल, अ ब म ल, श—राम ते ।

४. कै रा ल, अ ब म ल, श—

क्षापशक्तास्मि ।

५. अ म च—पतिव्रतगुणा ।

६. रा—वामाश्रयं ।

७. रा—हितं । ल, अ ब ल, म

श—नास्ति ।

८. ल, अ ब ल, म श—० मिदं ततो ।

९. रा श—पराप्लुता ।

१०. रा ल, म—तमोमोह० ।

ब—ततो मोहगतस्या० ।

११. अ ल, —नास्ति ।

- २०] मुमोच बहु वाष्पं सा शोकपावकदुःखिता ॥४४॥ [N
तस्या दुःखितेशब्देन वाली मोहगतोऽपि सन् ।
२१] शनैरुन्मीलयामास नयने हरिसत्तमः ॥४५॥ [N
N] अपश्यद् रुदतीं रामामङ्गदं दीनचेतैसम् ॥४६॥ [N
स भूमौ सन्यस्तसर्वाङ्गस्तप्तकाञ्चनभूषणः ।
स.१६२] पपात देवराजस्य पुत्रो मुक्तामूर्त्तसञ्चरः ॥४७॥ [स१७,२
तस्मिन्निपतिते भूमौ ऋक्षवानर-राजनि ।
३] भ्रष्टचन्द्रमिव व्योम न प्राकंशत मेदिनी ॥४८॥ [३
भूमौ निपतितस्यापि तस्य देहो महात्मनः ।
४] जहौ लक्ष्मीं न च प्राणान् न तेजो न पराक्रमम् ॥४९॥ [४
तस्य दत्तवरा माला काञ्चनी दन्तेभूषणा ।
५] दधार हरिमुख्यस्य प्राणांस्तेजःसमाहिता ॥५०॥ [५
सं तथा मालया ॥ वीरो हैम्या वानरयूथपः ।
६] सन्ध्याऽनुरक्तेऽपर्यन्तः पयोधर इवावभौ ॥५१॥ [६
तस्य माला च देहश्च मर्मघाती शैरस्तथा ।
७] त्रिधैव पतिता लक्ष्म्याः पतितस्याप्यंशोभयन् ॥५२॥ [७
तदस्त्रं तस्य वीरस्य स्वर्गमौर्गप्रदर्शकम् ।

१. अ ल_२—नास्ति ।
२. भ च—रुदितश० ।
३. भ—दीनमासनं (नलं) ।
४. कै—† पुत्रो मुक्तासु० ।
अ भ च—यन्त्रमुक्त इव ध्वजः ।
५. कै रा ल_१ ब म ल_२ श—
† तस्मिन्नुत्पतिते ।
६. कै रा ल_२ श—भूमावृक्ष० ।
७. कै म भ च—† प्रकाशत ।
८. ब ल_१ श—दत्तवरी ।

९. भ—रत्नभूषणा ।
कै अ ल_१—त्यक्तः पाठः ।
१०. कै अ ल_१—त्यक्तः पाठः ।
११. ल_१ अ म ल_२ श—० कपर्यन्तपयो० ।
कै—० 'नुराग'० इत्यपरहस्तेन प्राप्ते ।
१२. ल_२ अ भ च—शरस्ततः ।
१३. भ च—लक्ष्मीः ।
१४. भ च—० शोभयत् ।
१५. कै रा ब—० प्रवेष्टकं ।
अ ल_२—० प्रवर्तकं ।

- N] रामबाणविनिक्षिप्तमनयत् परमां गतिम् ॥ ५३ ॥ [८
ततः पुनर्पहातेजा वाली दुःखसमन्वितः ।
- N] प्राणान्तकरणीं घोरां वेदनां सन्नियम्य च ॥ ५४ ॥ [N
N] उवाच रामं सोद्विग्नः समीपस्थमरिन्दमम् । [N
त्वं जनाधिपतेः पुत्रः प्रेशान्तः प्रियदर्शनः । [१७ पु
१५] लिङ्गमप्यस्ति ते राम सदृशं ब्रह्मचारिणाम् ॥ ५५ ॥ [N
कः क्षत्रियकुले जातः श्रुतवाञ्छिन्नसंशयः ।
- २१] धर्मलिङ्गप्रतिच्छन्नः क्रूरं धर्मं समाचरेत् ॥ ५६ ॥ [२७
N] राम राजकुले जातो धर्मज्ञ इति विश्रुतः ।^१ [२८
N] मुनिलिङ्गधरः कस्माद्धर्मं सेवमे सदा ॥ ५७ ॥ [N
शमो दानं दया धर्मः सत्यं शीलं परार्कमः ।
- २२] पार्थिवानां गुणा राम दण्डश्चाप्यपकारिषु ॥ ५८ ॥ [२९
२३ पू] वयं वनचरा राम मृगा मूलफलाशिनः ।
नैषा प्रकृतिरस्मासु या मनुष्येषु दृश्यते ॥ ५९ ॥ [३०
N] न तेऽस्त्युपचितो धर्मो नार्थबुद्धिरवस्थिता ।
इन्द्रियैः कृष्यसे हि त्वं सूत्रबद्ध इव द्विजः ॥ ६० ॥ [N
N] बाणोनैकेन काकुत्स्थ कृतं कर्म जुगुप्सितम् ॥ ६१ ॥ [N
भूमि हिरण्यं कुप्यं च^२ पशवो विग्रहास्पदम् ।

१. रा भ च—प्रतीतः प्रिय० ।

श—राम सुप्रिय० ।

२. रा भ च—धर्मचारिणां ।

३. अ ल_२—नास्ति ।

४. रा—कर्म सेवते ।

भ च—कर्म सेवसे ।

५. कै—सत्त्व ।

६. रा—शीलं परार्कमं ।

म—शीकृप० ।

७. कै—‘नित्य’ नित्यपरहस्तेन ।

८. भ च—तेस्यपचितो ।

९. कै रा ल_१ ब म ल_२ श भ च—
स्थितः ।

१०. कै ल_१ अ ब म ल_२ भ च—
द्विपः ।

११. रा भ च—विगर्हितं ।

१२. म—कूप्यं च । च—कूप्यम् ।

- २४] तत्र कस्ते मेदीयेऽस्मिन् धने लोभः फलेषु वा ॥६२॥ [३१
 इक्ष्वाकूणामियं भूमिः सशैलवनकानना ।
 स.१७,९] मृग-पक्षि-मनुष्याणां निग्रहानुग्रहावपि ॥६३॥ [स१८,६
 तान् हि पालयते धर्मान् भरतः सैत्यवाक् शुचिः ।
 १०] धर्मकामार्थकालज्ञो निग्रहानुग्रहे रतः ॥ ६४ ॥ [७
 नैयश्च विनैयश्चोभौ यस्मिन् सत्यं च सुस्थितम् ।
 ११] विक्रमश्च नयोपेतो देशः कालश्च राजते ॥६५॥ [८
 यस्य धर्मकृतादेशाद् वयमन्येऽपि^१ पार्थिवाः ।
 १२] चरन्ति वसुधां सर्वा धर्मवर्त्मानुवर्तिनः ॥६६॥ [९
 तस्मिन् नृपतिशार्दूले भरते धर्मवत्सले ।
 १३] पालयत्यखिलां भूमिं कथं बुध्येत विग्रहम् ॥६७॥ [१०
 न वयं पथि विभ्रष्टाः स्वधर्मस्यानतिक्रमात् ।
 N] भरतं च पुरस्कृत्य चिन्तयन्तो यथाविधि ॥६८॥ [११
 इत्येवमुक्त्वा विरतं वालिनं धर्मवादिनम् ।
 N] उवाच वचनं रामो विहसन्निति हेतुमत् ॥६९॥ [N
 १.२ पू] स त्वं विकृष्टराज्यश्च धर्मेण च विगर्हितः^२ । [१.२ पू
 २८७] भ्रातुर्वर्त्तसि दारेषु^३ जीवतो वानरेश्वर । [१.८७

१. श—पदे कस्मिन् ।

२. कै रा—[निग्रहावुग्रहा० ।

ल_१ अ व म ल_२ श—निग्रहावग्र० ।

३. कै—सत्यवान् ।

४. कै ल_१ अ व म ल_२ श म च—

जयश्च विजयश्चोभौ ।

५. कै ल_१ व म ल_२ श म च—

राजभिः । अ—राजति ।

६. म—धर्मकृतो देशान् ।

७. म च—०न्ये च ।

८. ल_१—†०नुवर्तिनां ।

९. कै ल_१ अ व म ल_२—पालयन्० ।

१०. रा भ च—०स्याध्यतिक्रमात् ।

११. रा भ च—नास्ति ।

१२. रा भ च—

कामं तत्र प्रधानञ्च प्रस्थितञ्चैतरे पथि ।

इति वालिवचः श्रुत्वा राघवः पुनरब्रवीत् ॥

कारणं त्वं परं पश्य यद्दुर्धममभिधातितः ।

१३. रा ल_१ म—†जीवितो ।

१९. पू] तस्मात् त्वं निहतः पाप शरेणानतपर्वणा ॥७०॥ [N
ज्येष्ठो भ्राता पिता चैव यश्च विद्यां प्रयच्छति ।
२०] त्रयस्ते पितरो ज्ञेया धर्मं चेदनुबुध्यसे ॥ ७१ ॥ [१३
यवीयान् सोदरः पुत्रः शिष्यश्च गुणवानपि ।
२१] एते पुत्रसमा ज्ञेया धर्मेषु हरिपुङ्गव ॥७२॥ [१४
तद् व्यतीतस्य ते धर्माद् व्यतिक्रान्तस्य लौकिकात् ।
२२] भ्रातु भार्याविर्मर्शेऽस्मिन् वेदोऽयं विनिपातितः ॥७३॥ [N
एवं धर्म-विरुद्धस्य लोक-वृत्ताव्यपेक्षिणः ।
२३] सदृशं मरणं मन्ये तैवेदं हरियूथप ॥७४॥ [२१
२४] स्वैरवृत्तश्चरेत् कामं तस्य दण्डो बधः स्मृतः ॥७५॥ [२३ पू
भरतश्च महीपालो वयं वाऽऽदेशवर्तिनः ।
२५] त्वां च धर्ममतिक्रान्तं कथं शक्यमुपेक्षितुम् ॥७६॥ [२४
गुरुवृत्तमतिक्रान्तोः प्रजा धर्मेण पालयन् '१' ।
२६] भरतः कामवृत्तानां निग्रहे देशवर्तिनाम् ॥७७॥ [२५
वयं वा भरतोद्देशे' विधिं पश्य विधानेवत् ।

१. रा—† वेद न बुध्यसे ।

कै ल, अ व म ल, श—
०नुबुध्यसे ।

२. ल, —† शिष्टम् ।

३. भ—लौकिकं । च—लौकिकान् ।

४. कै च—०† विमर्शे ।

भ—† भिमर्षात्वं ।

५. रा भ—शृणु तेन निपातितः ।

६. अ ल, —† विवृद्धस्य ।

७. रा भ च—तथापि ।

८. श—कर्म ।

९. ल, म—वा देववर्तिनः ।

व—वा वेदवर्तिनः ।

१०. रा भ—त्वं च धर्ममतिक्रान्तः ।

११. रा भ—शक्य उपेक्षितुं ।

म श—† शक्यमपे० ।

१२. कै—† ०क्रान्तान् । म—† ०तिक्रान्तः ।

१३. रा—नास्ति ।

भ—प्रान्ते सन्निवेशितम् ।

१४. रा भ च—पर्यवस्थितः ।

१५. रा भ च—च ।

१६. रा भ च—भरताद्देशे ।

१७. रा भ च—विधानविद् ।

- ३७] त्वद्विधान् भिन्नमर्यादान् नियन्तुं कृतनिश्चयाः ॥७८॥ [२६
सुग्रीवेण च मे सख्यं लक्ष्मणेन यथा तथा ।
३८] दारराज्यनिमित्तं च निग्रहस्ते कृतो मया ॥७९॥ [२७
३९पू] प्रतिज्ञा च मया दत्ता तदा वानरसन्निधौ ।
४० उ] प्रतिज्ञा चैकैथं शक्या मद्विधेन ह्य(१६)पेक्षितुम् ॥८०॥ [२८
४१पू] तदेभिः कारणैः सर्वैर्महाद्रि हेतुसंज्ञितैः ।
N] शासनं भरतेनोक्तं तद् भवाननुमान्यताम् ॥८१॥ [२९
४३पू] सर्वथा धर्म एवेति कर्तव्यस्तव निग्रहः । [३०
N] कार्या च भरतास्याज्ञा धर्ममेवानुवर्तिना ॥८२॥ [N
४४पू] तदलं परिखेदेन धर्मतः परिकल्पितः ।
N] वधस्ते हरिशार्दूल न वयं स्वे वशे स्थिताः ॥८३॥ [३७
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा धर्महेत्वर्थसंहितम् ।
४६] समाहितमना वाली न किञ्चिद् व्याजहार ह ॥८४॥ [N
N] नश्यमान-मनो-बुद्धिभ्रष्ट-सर्वेन्द्रियक्रियः । [N
वीक्षमाणः सैर्मन्दासुः सर्वतो मन्दमुच्छ्वसन् ॥८५॥
स.२१,१] सुग्रीव-संहितं तत्रे ददर्शात्मजमात्मनः । [स.२२,१
संप्राप्तविजयं वाली सुग्रीवं पुत्रगेश्वरम् ॥८६॥

१. कै रा ल, अ ब म ल_२ श—
त्वद्विधा भिन्नमर्यादा नियतं ।

च—त्वद्विधा भिन्नमर्यादा नियतं ।

२. कै म—० कृतनिश्चयः ।

३. कै ल, अ ब ल_२ श म—
वा कृतं शक्या ।

४. भ—भवतो गुप्तं । च—भरतो गुप्तं ।

५. ल, ब—० अनुवर्तिनः ।
भ—अनुवर्तिता ।

६. भ—अश्वयमान० ।

च—अश्वयमान० ।

७. कै ल, भ च—० वीक्ष्यमाणः ।

८. ल, ब म—० समं भातुः ।

ल_२—स मंदांतः ।

श—० समं भातुः ।

च—स मंदायुः ।

९. रा भ—वाली सुग्रीवसंहितं ।

च—० ब्राह्म सुग्रीवसंहितं ।

- २] आभाष्य व्यक्तया वाचा सस्नेहमिदमब्रवीत् । [२
 सुग्रीव दोषेण न मां गन्तुमर्हसि किल्बिषम् ॥८७॥
- ३] कृष्यमाणं भविष्येण हृदिप्रोहेन वै बलात् । [३
 युगपद् विहितं नूनं नै मन्ये सुखमावयोः ॥८८॥
- ४] सोर्दयं भ्रातृयुक्तं हि तदिदं गतमन्यथा । [४
 इदं त्वं प्रतिपद्यस्व राज्यमेषां वनौकसाम् ॥८९॥
- ५] मां चाप्ययैव गच्छन्तं पश्य वैवस्वतं क्षयम् । [५
 जीवितं च हि राज्यं च श्रियं च विपुलामिमाम् ॥९०॥
- ७] प्रजहाम्येव वै तूर्णं महच्चासोदितं यशः । [६
 ८७] अस्यां त्वहमवस्थायां वीर वक्ष्यामि यद् वचः ॥९१॥ [७पू
 N] तच्छ्रुत्वा त्वं महाबाहो हृदि कर्तुमिहार्हसि ।
 शरो हि मे शरीरस्थो रामविक्रमपातितः ॥९२॥ [N
 ६] सर्वेन्द्रियविमोक्षाय प्राणानादाय यास्यति । [N
 ८८] यद्यप्यसुकरं कर्म कर्तुमेव तदर्हसि ॥९३॥ [७उ
 ९पू] सुस्वार्हं च सुसंष्ट्रं बालमेनमैवालिशम् । [८पू

१. अ—+दोषो न तु ।

२. रा श—विद्धि मोहेन ।

ख—बुद्धिमोहेन ।

३. रा—न मन्येकृतमा० ।

कै ल, अ व म ल, श—समये सु०

४. रा—सौहार्दं ।

५. अ ल, —प्रतिबुद्धयस्व ।

६. श—राज्यमेकं ।

७. रा—वाप्ययैव । श—वैवाद्य ।

८. ल, अ व ल, भ च वैवस्वत-
 क्षयम् ।

९. ल, अ व ल, —हिरण्यं ।

१०. कै च—+प्रजहास्येव ।

रा भ—प्रजहास्येष ।

११. रा भ च—० आप्याहृतं ।

ल, अ व मं ल, —० आपादितं ।

१२. अ ल, — ० ममास्थितः ।

१३. ल, म श—+० नं सुवालिनं ।

कै रा व ल, —० नं सुवालिशं ।

च—+० नत्सुवालिशं ।

- N] विद्धि राजन् महाप्राज्ञ सततं लालितं मया ॥९३॥ [N
 N] अदृष्टपूर्वं सुग्रीव दुःखे संविग्रचेतसम् ।
 ९३] वाष्पपूर्णमुखं पश्य भूमौ पतितमङ्गदम् ॥९४॥ [N
 मम प्राणात् प्रियतरं पुत्रं परमदुःखितम् । [N
 १०] मया हीनं महीनाथ सर्वथा परिपालय ॥९५॥
 त्वमस्य धार्ता नेता च परित्राता च सर्वशः ।
 ११] भयेष्वभयदाता च यथाऽहं पुत्रगेश्वर ॥९६॥ [९
 १२पू] एष तारात्मजः श्रीमान् मम तुल्यपराक्रमः । [१०पू
 N] यौवराज्येऽभिषेक्तव्यो मयि प्रेतगतिं गते ॥९७॥ [N
 N] सीतायाश्चाधिगमने धैर्यगो रावणस्य च । [N
 १२उ] रक्षसां च वधे तेषामग्रतस्ते भविष्यति ॥९८॥ [१०उ
 अनुरूपाणि कर्माणि विक्रमी बलवान् रणे ।
 १३] करिष्यत्येष तारेयस्तेजस्वी तरुणोऽद्भुतः ॥९९॥ [११
 सुषेणदुहिता चेयमर्थे सूक्ष्मविनिश्चये ।
 १४] औत्पातिके च विविधे सर्वत्रोत्तमनिष्ठिता ॥१००॥ [१२
 यदेषा साध्विति ब्रूयात् तदे कार्यमविशङ्कया ।
 १५] न हि तारामतिः किञ्चिदन्यथा परिवर्तते ॥१०१॥ [१३
 राघवस्य च ते कार्यं कर्तव्यं प्राक् प्रचोदनात् ।

१. रा—महाप्राज्ञ ।

२. कै रा अ ल_२ भ च—लालितं ।

३. रा ल_१ ब म भ च—सर्वतः ।

४. कै ल_१ अ ब म ल_२ श—
 पालने तावत् ।

५. ब—यथा त्वं ।

६. रा ल_१ भ च—पुत्रगेश्वरः ।

७. ल_१ अ ब श—प्रेतवशं ।

८. कै रा ल_१ ब म भ च—वर्णने ।

९. रा—शूरो विक्रमवान् ।

श—विक्रमे ब० ।

भ—+ विक्रमं ब० ।

१०. अ भ च—चेयमर्थसूक्ष्म० ।

११. रा—कार्यमुक्तं न संशयः ।

१२. भ—तारामतं ।

- १६] स्यादर्धमो हकरेणात् त्वां च हिंस्याद्भि मामिव ॥१०२॥ [१४
 इमां च मालां गृह्णीष्व दत्तां सुग्रीव काञ्चनीम् ।
 १७] उदारा श्रीः स्थिता हस्यां त्वामेष्यति मृते मयि ॥१०३॥ [१५
 इत्येवमुक्त्वा सुग्रीवं रामं प्राञ्जलिरब्रवीत् ।
 १८] प्रणम्य शिरसा वाली पुत्रं प्रति महायशाः ॥१०४॥ [N
 आदितः कृशवृत्तिर्यः कृपणो न स राघव ।
 १९] महात्मा व्यसनं प्राप्तो दीनः कृपण उच्यते ॥१०५॥ [N
 कुले त्वकृपणे राम संभूतः सर्वकामदे ।
 २०] अद्भुतः कृपणो राम भविष्यति मृते मयि ॥१०६॥ [N
 एतावदेवं शोचामि यत् प्रियं प्रियदर्शनम् ।
 २१] न द्रक्ष्याम्यद्भुतं पुत्रं पापकर्मा दिवं यथा ॥१०७॥ [N
 दर्शने चाद्भुदस्याहं पुत्रस्य नृवरात्मज ।
 २२] अवितृप्तो मरिष्यामि त्वया राम रणे हतः ॥१०८॥ [N
 त्वं गतिः सर्वभूतानां शरणं च परन्तप ।
 २३] प्रतिगृह्णीष्व मे पुत्रमद्भुतं कनकाद्भुतम् ॥१०९॥ [N
 छिन्नमर्मा परामर्तिं प्राप्तोऽस्मि शरपीडितः ।
 २४] जीवितं त्यक्तुमिच्छामि प्राणाः सन्त्वरयन्ति माम् ॥११०॥ [N
 इयमैन्द्री शुभा माला काञ्चनी शतपुष्करा ।
 २५] दत्ता महेन्द्रेण मम प्रीतेन पुरुषर्षभ ॥१११॥ [N

१. भ—नस्यावधर्म्य ।

२. रा भ—हकरणे ।

३. रा—न ।

४. रा भ—पूतां ।

५. अ म श—नास्ति ।

६. भ—नाम । च—सद्यः ।

७. ल, अ ब म ल, —प्रियदर्शन ।

श—प्रियदर्शने ।

८. कै ल, अ ब म ल, श—

‡ चैक्ष्याम्यद्भुतं ।

९. कै रा ल, अ ब म ल, श—

भविष्यामि ।

दिव्यामिमां शुभां मालां लक्ष्म्यां च प्रतिपादिताम् ।

२६] स्वयं च त्वं महाबाहो सुग्रीवाय प्रयच्छ च ॥११२॥ [N

तमब्रवीत् ततो रामो दुःखितो वालिनं वचः ।

२७] गच्छ लोकान् महेन्द्रस्य शस्त्रपूताननुत्तमान् ॥११३॥ [N

स वालिनमथोक्तैव^१ रामः सुग्रीवसन्निधौ ।

२८] न्ययोजयत् सुग्रीवं मालाग्रहणकर्मणि ॥११४॥ [N

२९पू] इत्येवमुक्तो रामेण वाली हरिगणेश्वरः ।

भेजे प्रहर्षं शोकं च त्व(१)त्प्रसादविनाशयोः ॥११५॥ [N

३०] वालिनां च^२ प्रतिज्ञातंस्तदाज्ञां बहुमानतः । [N

३१ उ] जग्राह चाभ्यनुज्ञातो मालां दत्तां हरीश्वरः ॥११६॥ [१७ उ

तां मालां काञ्चनीं दत्त्वा वाली प्रेक्ष्याद्भवं सुतम् ।

३२] संसाध्य प्रेत्यभावार्यं स्नेहादद्भमब्रवीत् ॥११७॥ [१८

देशकालौ भजस्व त्वं क्षममाणः प्रियाप्रिये ।

३३] समदुःखसुखश्चैव^३ सुग्रीववशगो भव ॥११८॥ [१९

यथा हि त्वं महाबाहो लालितः सततं मया ।

३४] न तथा वर्तमानं त्वां सुग्रीवः साधु मंस्यते ॥११९॥ [२०

१. रा अ भ च—लक्ष्मणः ।

२. कै रा म भ च—प्रतिपद्यतां ।

३. रा—वालं । भ च—वा त्वं ।

४. रा—तु । भ च—वा ।

५. रा भ च—दुःखार्तं ।

६. ल, अ ब म ल, श—०मथो-
क्त्वा वै ।

७. श—हरिः ।

८. कै ल, अ ब म ल, श—
त्वत्प्रसादविनाशने ।

भ च—+ तत्प्रसादविनाशने ।

९. रा भ च—वालिनं ।

१०. रा भ च—प्रतिज्ञानंश्च तामाज्ञां ।

११. ल, —महीश्वरः ।

१२. श—+ दृष्ट्वा ।

१३. कै ल, अ ब म ल, श—
प्रेतमात्मानं ।

१४. रा भ च—०खसुखः काले ।

१५. कै ल, अ ब म ल, श च—
+ गम्यते ।

माऽस्य द्विषद्विरेको भूरिष्टानन्यांश्च संश्रेये(१येः) ।

३५] भर्तुरर्थकरश्चैव चित्तज्ञो भव पुत्रक ॥१२०॥ [२१

न चातिप्रणयः कार्यः कर्तव्यः प्रणयश्च ते ।

३६] एकान्ते हि समो दोषस्तस्मादुभयवान् भव ॥१२१॥ [२२

इत्युक्त्वा परिवृत्ताक्षः शरसंपीडितो भृशम् ।

३७] विवृतैर्दशनैस्तीक्ष्णैर्बभूवोत्क्रान्त-जीवितः ॥१२२॥ [२३

हते प्रवीरे पुवगाधिपे तदा

महात्मनैस्तत्र नै शर्म लेभिरे ।

वनेचराः सिंहयुते महावने

N] हर्षभागाव इवाकुलाकुलाः ॥१२३॥ [३०

ततस्तु तारा व्यसनार्णवप्लुता

मृतस्य भर्तुर्वदनं निरीक्षती ।

विवेश भूमौ परिरभ्य वालिनं

३८] महादुमं छिन्नमिवाश्रिता लता ॥१२४॥ [३१

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे वालिसंक्रमणं नाम

षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

१. रा भ—† संश्रयः ।

२. रा भ च—तु वीरे ।

३. रा—† महात्मना तत्र ।

४. अ—† च ।

५. कै रा ल, अ ब म ल, श—

००र्यसनं । च—००वचनं ।

६. कै रा—भिक्षमिवा० ।

७. अ ल, —नास्ति ।

८. कै रा भ च—नास्ति ।

ल, ब म श—किष्किन्धा० ।

९. रा श—नास्ति ।

ल, —वालिक्रमणं ।

[वं०-२२]= [सप्तदशः सर्गः] =[दा०-२३]

ततः समुपजिघ्रन्ती कपिराजस्य तन्मुखम् ।

१] पतिलोकाच्छ्रुता तारा पतितं पतिर्ब्रवीत् ॥१॥ [१

शेषे त्वं विषमे कृच्छ्रे अकृत्वौ वर्चनं मम ।

२] आवृणोपि मम प्राणानद्वितीयो रणो हतः ॥२॥ [२

मत्तः प्रियतरा नूनं वानरेन्द्र मही तव ।

३] शेषे ह्येनां परिष्वज्य मां च न प्रतिभाषसे ॥३॥ [३

श्रीमन् मे नाथ विक्रान्त वीर साहसिकप्रिय ॥४॥ [४उ

४] ऋक्षवानरमुख्यास्त्वां बहवः पर्युपासते ॥४॥ [५पू

रणामर्षणं विक्रान्त शूरव्रतवतां वर ।

५] किमद्भुतपुरोगां मां नाथ वीराभिनन्दसि ॥५॥ [N

नन्दयन् सुहृदः सर्वान् सामदानपरिग्रहैः ।

६] यः पुरा बुद्ध्यसे राजन् सोऽद्य नैव विबुद्ध्यसे ॥६॥ [N

N] पुत्रोऽयमद्भुतो बालो भृत्यामात्यैस्तथैव च ।

तेषां विलपतां कृच्छ्रं बन्धूनां सुहृदामपि ॥७॥ [N

७] ममायं विलपन्त्याश्च शयानः किं न बुद्ध्यसे ।

८ पू] पश्येममद्भुतं वीरमधोमुखमवस्थितम् ॥८॥ [N

१. रा—पतिशोकश्रुता ।

ल_१—कपिलोका० ।

२. भ—पति पतितम्० ।

३. कै रा ल_१ अ व म ल_२ श च—
सुकृत्वा विषमं ।

४. कै—समं ।

५. श—+ प्राणान् हि द्वितीयो ।

६. रा भ—हरे ।

७. भ—श्रीमन् नाथ विक्रान्तं वीरं
साहसिकं प्रियं ।

८. ल_१ ब—ऋक्षा वानर० ।

म—ऋक्षा वानर० ।

९. कै ल_१ अ ब म ल_२ श च—
रणम्० ।

१०. अ ल_२—+ व्रतवरां ।

११. रा—युध्यसे । अ—बोध्यसे ।

१२. कै ल_१ अ ब ल_२ श भ च—
विबोधसे । रा—विबोधसे ।

१३. श—भृत्या माता तथैव ।

इदं तच्छरशयनं शेषे यत्र हतो रंगो ।

९.] समीपे स्वल्पभांग्यायाः कथितं यत् त्वया मम ॥९॥ [N

उत्तिष्ठ हरिशार्दूल तैज त्वं शयनं क्षितौ ।

१०.] वीर नैवंविधा भूमौ स्वपन्ति कुतर्लक्षणाः ॥१०॥ [N

अतीव खलु ते कान्ता वसुधा वसुधाऽधिप ।

११.] गतासुरपि यां गात्रैर्मा विहाय निषेवसे ॥११॥ [N

विशुद्धसत्त्वाभिजन प्रियकाम मम प्रिय ।

१२.] मामनाथां विहायैकां कथं संप्रति गच्छसि ॥१२॥ [७

शूराय न प्रदातव्या कन्या किल विपश्चिता ।

१३.] शूरभार्या हि मां पश्य सद्यो वैधव्यमागताम् ॥१३॥ [८

अवभग्नश्च मे मानो भग्ना मे शाश्वती गतिः ।

१४.] अगाधे च निमग्नोऽहं विपुले शोकसागरे ॥१४॥ [९

अश्मसारमहं मन्ये इदं मे हृदयं दृढम् ।

१५.] भर्तारं निहतं दृष्ट्वा शतधा यन्न दीर्यते ॥१५॥ [१०

सुहृच्चैव च भर्ता च प्रकृत्या सुहृदि प्रियः ।

१६.] औहवे च पराक्रान्तः शूरत्वं च त्वमागतः ॥१६॥ [११

१. कै रा भ च—युधि ।

२. श—शुल्यभा० ।

३. रा भ—त्यजस्व ।

४. भ च—+कुतर्लक्षणाः ।

५. कै ल, ब म—+स्वलते ।

६. रा भ च—+यो ।

७. रा—अथ भग्नश्च ।

८. कै—निमग्ना च ।

रा भ च—निमग्नास्मि ।

९. कै ल, अ ब म ल, श भ च—
०सारमयं ।

१०. कै ल, ल, श—+सुहृदप्रिय ।
म—हृदयप्रियः ।

ब—स्वहृदप्रियः ।

अ भ च—सुहृदः प्रियः ।

११. श—+ अहं चैव ।

पतिहीना तु या नारी कामं भवतु पुत्रिणी ।

१७] धनधान्यौघपूर्णोऽपि विधवेत्युच्यते नरैः ॥१७॥ [१२

स्वगात्रप्रभवे वीर शेषे रुधिरकर्दमे ।

१८] कृतरागपरिस्तोमे यथा वै शयने तथा ॥१८॥ [१३

शरेणोरसि लग्नेन जीवितप्राणहारिणा ।

१९] परिष्वङ्कुं न शक्नोमि भुजाभ्यां त्वां हरीश्वर ॥१९॥ [१४

२०पू] कृतकार्योऽद्य सुग्रीवो वैरेऽस्मिन् प्रतिभाति मे ।

N] यस्य रामविमुक्तेन हतमेकेषुणा भयम् ॥२०॥ [१५

N] एवं च विलपन्त्या वै तारायाश्च समीपतः । N

उद्वर्ह ततो नीलः शरं तस्य शरीरतः ॥२१॥

२१] श्वसन्तं गिरिदुर्गस्थं क्रुद्धमाशीविषं यथा । [१७

२२पू] तस्य निर्ऋत्म्यमाणस्य मायकस्याभवद् वपुः ॥२२॥

N] मरीचेरिव दीप्तस्य व्रजत्यस्तं दिवाकरे । [१८

२२ उ] वर्षामेघनिरूढायाः स्फूर्जन्त्या इव विद्युतः ॥२३॥ N

पेतू रुधिरधाराश्च देहात् तस्य गतायुषः ।

२३] सगैरिको जल(ल)धाराः प्रावृषीव धराधराः ॥२४॥ [१९

१. रा भ—च ।

२. कै—धनधान्याधिपू० ।

रा—अनाथान्यैश्च पू० ।

श भ—धनधान्यैश्च पू० ।

३. कै—परिषुक्तं । रा च—परित्यक्तं

४. रा—† शक्नोसि ।

५. रा भ च—त्वां भुजाभ्यां ।

श—त्वं भुजाभ्यां ।

६. रा—† प्रतिपातिने ।

ल—प्रतिभाति मे ।

७. रा—यत्नं ।

८. रा—हत एके० ।

९. रा—मम ।

१०. भ—नास्ति ।

११. भ च—तु ।

१२. कै अ—निष्काममा० ।

भ च—निष्कृष्यमाण० ।

म ल; श—निष्काममा० ।

१३. ल, अ य म ल, श—
† मारीचे० ।

१४. अ—त्यस्ते ।

१५. भ—नास्ति ।

१६. कै—वर्षत्या ।

१७. रा—कोज्जला धाराः ।

- अवकीर्णं प्रमार्जन्ती भर्तारं रणरेणुभिः ।
 २४] अस्त्रैर्नयनजैः शूरं सिञ्चन्ती प्रमुखे पतिम् ॥२५॥ [२०
 चेष्टमानं तु तं दृष्ट्वा धरण्यां पतितं पतिम् ।
 २५] उवाच तारा पिङ्गाक्षं पुत्रमद्भुतमद्भुता ॥२६॥ [२१
 अवस्थां पश्चिमां पुत्र पितुः पश्य सुदारुणाम् ।
 २६] संप्रसक्तश्च राजाऽसौ गतोऽस्तं पापकर्मकृत् ॥२७॥ [२२
 २७ उ] अभिवादय राजानं पितरं पुत्र मानदम् । [२३ उ
 एवमुक्तः समुत्थाय जग्राह चरणौ पितुः ॥२८॥
 २८] भुजाभ्यां चारुवृत्ताभ्यामद्भुतोऽहमिति ब्रुवन् । [२४
 अभिवादयमानं तमद्भुतं न यथा पुरा ॥२९॥ [२५ पू
 २९] दृष्ट्वा तारा तदोवाच भर्तारमसितेक्षणा । [N
 दीर्घायु भव पुत्रेति किमेवं नाभिभाषसे ॥३०॥ [२५ उ
 ३०] आर्यपुत्र संपुत्रा त्वामुपासे गतचेतनम् ।
 ईश्वरेण हतं यज्ञे गौः सवत्सेव गोपतिम् ॥३१॥ [२६
 ३१] ईष्ट्वा संग्रामयज्ञेन रामबाणमहाम्भसा ।
 ३२ पू] अस्मिन्नवभृथे स्नातः पत्न्या किं त्वं मया विना ॥३२॥ [२७
 ३३ पू] या दत्ता देवराजेन माला देवामुराहवे ।
 ३२ उ] शतकौर्मर्मयीं मालां न तां पश्यामि मूर्धनि ॥३३॥ [२८

१. कै—सिञ्चती । रा—† श्र (स)

वती ।

२. कै ल, अ ब म ल, श—† वेष्ट०

३. रा—संप्रपन्नश्च वैरश्च ।

भ—संप्रसक्तस्य वैरस्य ।

च—संप्रसक्तश्च वैरश्च ।

४. कै ल, अ ब म ल, श—

जानुभ्यां ।

५. रा—चानुवृ० ।

६. कै रा ल, अ ब म ल, श—
 † सपुत्रस्त्वामुपास्ते ।

७. अ—† गतं ।

८. कै ल, म—† दृष्ट्वा ।

९. रा भ च—शतकौर्मिं प्रियां ।

३३ उ] राजश्रीर्न जहाति त्वां गतासुमपि मानद ।

गच्छत्यस्तं दिनकरे शैलराजं प्रभा यथा ॥३४॥ [२९]

३४] किष्किन्धा च पुरी पूर्वं स्वर्गमार्गः प्रकाशते ।

N] व्रजतस्ते परं मार्गं शूरमार्गप्रदर्शिनः ॥३५॥ [N

सन्त्यजेयं खलु प्राणांस्त्वदर्शनैर्नाभिकांक्षिणी ।

N] त्वया सह परे लोके यदि मे स्यात् समागमः ॥३६॥ [N

न त्वस्ति हेतुः कल्पो वा यन्मृतस्य समागमः ।

N] स्वकर्मफलभोक्ता हि देहमुत्सृज्य गच्छति ॥३७॥ [N

न मे वचस्तथ्यमिदं कृतं त्वया

न चापि शक्ताऽस्मि निवारणे तव ।

हता सपुत्राऽस्मि हतेन संयुगे

३९] सह त्वया श्रीश्च पलायते मम ॥३८॥ [३०

परं हि लोकं तैव दीर्घबाहो

विहाय यास्याम्यचिरेण दुःखम् ।

न युक्तमेवं तव वीर गन्तुं

३५] विहाय पुत्रं सुहृदं प्रियां च ॥३९॥ [N

१. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श च—
शैलराजप्रभा ।

२. ल_१ व म ल_२ श—किष्किन्धा च ।
रा भ च—किष्किन्धेव ।

३. कै ल_१ अ ब म ल_२ श च—
स्वर्गमार्गः ।

४. भ—०दर्शिकः ।

५. रा—०णांस्त्वात्ममानाभि० ।
भ—०णास्त्वस्मागमकांक्षिणी ।
च—०णांस्त्वम्मानाभि० ।

६. ल_१—हेतुविधि (र) ।

भ—† हेतुकोट्यो वा ।

अ ल_२—हेतुः काको वा ।

७. अ ल_२—† चास्मि ।

८. कै अ ल_२ भ च—गत ।

९. ल_१—यास्यामि चिरेण ।

अ—यास्यामि चिराय ।

भ च—यास्याम्यचिराय ।

१०. रा—नास्ति ।

किमप्रियं ते प्रियं येन भाषसे

कृतं मया वासवपुत्र यो हि माम् ।

भर्तुर्हिताम्यं यमर्क्षयं प्रियां

३६] कथं परित्यज्य गमिष्यसे विभो ॥४०॥ [N

यदप्रियं किञ्चिदसंप्रधार्य

कृतं मया वै तव दीर्घबाहो ।

क्षमस्व तन्मे हरिसिंहनाथ

३८] व्रजस्व तान् पुण्यकृतांश्च लोकान् ॥४१॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकार्षे ताराविलापो नाम

सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

१. कै रा ल, अ ब म ल, श च-
प्रियपुत्र ।

२. भ—भर्तुर्हितां सोऽद्य विहाय मां ।

३. अ—कथं । भ—तथा ।

४. अ भ—प्रियां ।

५. भ—कथं ।

६. भ—हरियूथनाथ ।

७. कै भ च—नास्ति ।

ल, ब म ल, श—किष्किन्धा० ।

[वं०-२४] = [अष्टादशः सर्गः] = [दा०-२५]

गतोऽमुं वालिनं दृष्ट्वा लक्ष्मणः परवीरहा ।

१२] अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवं मन्दचेतसम् ॥१॥ [१२

क्रियतामेव सुग्रीव प्रेतकार्यमनन्तरम् ।

१३] ताराऽङ्गदाभ्यां सहितो वालिनो दहनं कुरु ॥२॥ [१४पू

समादार्य च काष्ठानि शुष्काणि सुबहूनि च ।

१४] चन्दनानि च दिव्यानि वालिसंकुलपनं प्रति ॥३॥ [१४पू

समाध्वंसय तारां त्वमङ्गदं च शुभेक्षणम् ।

१५] मा भू बालिशर्बुद्धिस्त्वं त्वदधीनमिदं पुरम् ॥४॥ [१५

आचक्ष्वेह च सन्मोल्यं वस्त्राणि विविधानि च ।

१६] घृतं तैलं च गन्धांश्च यच्चान्यत् समनन्तरम् ॥५॥ [१६

त्वं तोर शिविकीं शीघ्रमादायोंघेहि वानर ।

१७] शुभां गुणवतीं युक्तां तस्मिन् काले विश्लेषतः ॥६॥ [१७

सज्जीभवन्तु प्लवगाः शिविकावाहनोचिताः ।

१८] समर्था बलिनश्चैव निर्हरिष्यन्ति वालिनम् ॥७॥ [१८

एवमुक्त्वा तु सुग्रीवं सुमित्राऽऽनन्दवर्धनः ।

१. अ—गतास्त्रं ।

२. रा म—क्रियतामस्य ।

३. रा—सहितं ।

४. रा म च—समाज्ञापय ।

५. कै रा ल, व म ल, श म च—
बहूनि ।

६. कै म च—संकलनं ।

रा—संकलनं ।

७. श—† समाध्वंसय ।

८. कै ल, अ व म ल, श—

० बालिकथाबुद्धिः ।

९. रा † आहुष हनुमन्तं तं ।

म—आचक्ष्वेह च तन्माक्यं ।

१०. म—यथाम्यत् ।

११. रा अ ल, म श † ताराणि० ।

कै ल, व च—तारां ।

१२. रा अ म ल, श म च—

० यास्वेहि ।

१३. कै ल, व म ल, श—युक्ते ।

१४. ल, व—† निर्हरिष्यन्तु ।

- १२] तस्यौ भ्रातुः समीपे से लक्ष्मणः परवीरहा ॥८॥ [१९
 लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा तारा संभ्रान्तमानसा ।
 २०] प्रविवेश गृहं शीघ्रं वालिसत्कारकारणात् ॥९॥ [२१प
 आदाय शिविकां तारः सानुगो दीनमानसः । [२१उ
 २१] वानरैरुत्थमानां तां शिविकावाहनोचितैः ॥१०॥ [२२पू
 ततो वालिनमुद्यम्य सुग्रीवः शिविकां बली ।
 २२] आरोपयदनुक्रोशादङ्गदेन सहैव तर्मे ॥११॥ [२८
 २३ उ] माल्यैश्च समलंकृत्य वाससा प्रवरेण च । [२९पू
 आज्ञापयत् तदा राजा सुग्रीवः पुवगेश्वरः ॥१२॥
 २४] और्ध्वदेहिर्कैमार्यस्य क्रियतामनुरूपतः । [३०
 २५ उ] अग्रतः पुवगा यान्तु शिविका तदनन्तरम् ॥१३॥ [३१उ
 रीङ्गो 'मूर्ध्नि विशेषो हि दृश्यते भुवि यादृशः ।
 २६] तादृशं वालिनं (नः) शीघ्रं कुर्वन्तु सचिवाः स्वयम् ॥१४॥ [३२
 अङ्गदं परिगृह्याथ ताराप्रभृतयः स्त्रियः । [३३पू
 २७] क्रोशन्त्यस्तत्रानुययुः प्रसेभं व्याहृतं हरिम् ॥१५॥ [३४उ
 ताराप्रभृतयः सर्वा वानर्यो हतभर्तृकाः ।
 २८] अनुजग्मु हृतं नाथं क्रोशन्त्यः करुणं तदा ॥१६॥ [३५

१. ब—उ ।

२. रा भ च—गुहा ।

३. ल, —† वालिसंकर० ।

श—वालिसंस्कार० ।

४. कै रा ल, अ ब म ल, श च—तारां ।

५. कै रा ल, ब श भ च—सानुगैः
 सह बान्धवैः ।

श—सानुगा दीनमानसाः ।

रा भ च—सानुपर्यपतपुनः ।

६. कै श—† शिविकां वाहनोचितैः ।

७. कै ल, अ ब म ल, श—आज्ञापय० ।

८. म रा—तां ।

९. रा—वाससां ।

१०. च—† उर्ध्वदेहिक० ।

११. रा भ च—राज्ञामुद्धि० ।

१२. कै अ म ल, श च—† अङ्गदः ।

१३. भ—प्रशंसन्त्यो तदा ।

रा च—प्रशंस्यो हतं ।

- तासां रुदितशब्देन वानरीणां वनान्तरे ।
 २९] वनानि गिरयश्चैव रुदन्तीव समन्ततः ॥१७॥ [३६
 पुलिने गिरिनद्यास्तु विविक्ते गिरिसंवृते ।
 ३०] चितां चक्रुः सुबहवो वानरा राजवल्लभाः ॥१८॥ [३७
 अवतार्य तु ते स्कन्धाच्छिविकां वानरर्षभाः ।
 ३१] तस्थुरेकान्तमाश्रित्य सर्वे ध्यानपरायणाः ॥१९॥ [३८
 ततस्तारा पतिं दृष्ट्वा शिविकातलशायिनम् ।
 ३२] आरोप्याङ्गं शिरस्तस्य विललापं मुहुःखिता ॥२०॥ [३९
 अङ्गदोऽयं श्रियो नाथ ननु ते पुत्रवत्सल ।
 ३३] नेक्षसि त्वमिमं वत्सं कस्माच्छोकाभिपीडितम् ॥२१॥ [N
 एष त्वां रामरूपेण कालः कर्षति वानर ।
 ३५] येन स्म विधवाः सर्वाः कृता ह्येकेषुणा रणे ॥२२॥ [४२
 इमास्तव स्त्रियो वीर सर्वा मुदयिता भृशम् ।
 ३६] पादैर्विक्रम्य नगरादागताः किं न बुध्यसे ॥२३॥ [४३पू
 'तंवेष्टा ननु नामैता भार्याश्चन्द्रनिभाननाः । [४३उ
 ३७] कथमीर्ष्या नै कुंरूपे सुग्रीवस्य समीपतः ॥२४॥
 एते हि सचिवा राजस्तौरप्रभृतयस्तव । [४४

१. रा—चक्रुस्तु ब० ।
 २. कै ल, अ ब म ल_२ श च
 अवतार्याशु ।
 ३. रा च—आरोप्याङ्गे ।
 ४. अ ल_२—विललापातिदुः ।
 ५. रा ल, ब म च—प्रियो ।
 ६. कै ल, ब म ल_२ श—नास्ति ।
 रा म—अतः परमाधिकः पाठः—
 प्रहृष्टमपि ते वक्त्रं गतासोरपि वानर ।

- भ—आस्तेऽर्कसमवर्णाभं लक्ष्यते
 जीवितो यथा ।
 ७. रा—नास्ति ।
 ८. च—प्रिया ।
 ९. रा भ. च—० विक्रम्य ।
 १०. कै ल, अ म श—तं वेष्टा ।
 ११. कै रा ल, अ ब म ल_२ श—तु ।
 १२. ब—तं कुंरूपे ।
 १३. कै ल, अ ब म ल_२ श भ च—
 ० स्ताराप्र० ।

३८] पुरवासी जनश्चायं परिवार्य (र्यः) स तेऽनघ ।

विसर्जयैतान् प्लवगान् यथोचितमरिन्दम ॥२५॥ [४५पृ

३९] ततः क्रीडाम सहिता वनेऽस्मिन् मदिरोत्कटाः ॥२६॥ [४५उ

एवं विलपंतीं (न्तीं) तारां पतिशोकपरिप्लुताम् ।

४०] उत्थापयन्ति स्म तैदा वानर्यः शोककर्षिताः ॥२७॥ [४६

सुग्रीवेण तदा सार्धमङ्गदः पितरं रुदन् ।

४१] चितामारोपयामास शोकेनोपहृतेन्द्रियः ॥२८॥ [४७

ततोऽग्निं विधिवद्वा सोऽपसव्यं चकार ह ।

४२] पितरं दीर्घमध्वानं प्रस्थितं चाकुलेन्द्रियः ॥२९॥ [४८

वालिनं ते तु संकल्प्य विधिपूर्वं प्लवङ्गमाः ।

४३] मज्जगुरुदकं कर्तुं पंपां शीतजलं शुभाम् ॥३०॥ [४९

ततः कृतोदकाः सर्वे पंपायां क्लिन्नवाससः । [N

४४] आययू राघवं द्रष्टुं लक्ष्मणं चामितौजसम् ॥३१॥

तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे सुग्रीवश्च सहाङ्गदः । [N

N] वालिनः पूर्ववृत्तानि कथयेन्तोऽद्रुतानि च ॥३२॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे वालिसत्कर्षणं नाम

अष्टादशः सर्गः ॥१८॥

१. ल, अ ब म श—विलपती तारा ।

२. ल, अ ब ल, श—पराप्लुता ।

म—परिप्लुता ।

३. ल, ब म ल, श—ततो ।

४. अ—मंगदं ।

५. कै ल, अ ब म ल, श—

+ ततोपि विधिवद्देवान् ।

६. रा—प्रजापत्य । म च—संकल्प्य ।

७. कै ल, अ ब ल, श—पंपा-
शीतजलं शुभं ।

८. रा भ च—आजगम् ।

९. कै—वर्ष (१ ण) यन्तो० ।

१०. कै ल, ब म ल, श—किष्किन्दा २ ।

भ च—नास्ति ।

११. ल, अ ब ल, च—सत्कारणं ।

श—सत्कारकारणं ।

[व०-२५]= [एकोनविंशः सर्गः] = [दा०-२६]

१पू] आदशाहाव तु सुग्रीवं प्रेतकार्यकृतं शुचिम् ।

सहाङ्गदेन शोचन्तं भ्रातरं स्वर्गमास्थितम् ॥१॥ [१पू

१उ] शाखांमृगा महामात्राः परिवार्य कृतोदकम् । [१उ

N] ततः पुनः प्रतस्थुस्ते रामदर्शनलालसाः ॥२॥ [N

तेऽभिगम्य महात्मानं राममक्लिष्टकारिणम् ।

२] तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे पितामहमिवर्षयः ॥३॥ [२

ततः काञ्चन-शैलाभस्तरुणोर्क-निभाननः ।

३] अब्रवीत् प्राञ्जलि वीक्यं हनुमौ न पवनात्मजः ॥४॥ [३

तव प्रसादात् सुग्रीवः पितृपैतामहं पदम् ।

४] वानराणां सुदुष्प्रापं राज्यं प्राप्नोति राघव ॥५॥ [४

भवता समनुज्ञातः प्रविश्य नगरीं शुभाम् ।

५] संविधास्यति कार्याणि सर्वाणि समुद्वृज्जनः ॥६॥ [५

स्नात्वाऽयं विविधैर्मन्त्रैरोषधीभिः शुचिस्ततः ।

६] अर्चयिष्यति दिव्यैश्च माल्यैस्त्वां प्रीतमानसः ॥७॥ [६

इमां गिरिगुहां रम्यामभियातुं त्वमर्हसि ।

७] कुरुष्व स्वामिसंबन्धं वानरान् संप्रहर्षय ॥८॥ [७

एवमुक्तो हनुमता रामो दशरथात्मजः ।

८] प्रत्युवाच हनूमन्तं बुद्धिमान् वाक्यकोविदः ॥९॥ [८

१. कै—स्वर्गसंस्थितं ।

२. कै अ ल, ल, म श च—
शाखांमृगैर्महामात्रैः ।

३. ल, ब श—प्रस्थितास्ते ।

४. रा—१० मरुणः काननानन ।

५. म—हनूमान् ।

६. म च—सुदुष्प्राप्यं ।

७. म—प्राप हि ।

८. रा म च—स्नातोयं ।

९. कै रा ल, अ ब म च—
० मन्त्रैरौषधैश्च ।

१०. ल, ल—शुचिस्मितः ।

११. श—माल्यैस्तैः ।

१२. रा—कुरु इष्टाभिसं० ।

चतुर्दश समाः सौम्य ग्रामं वा यदि वा पुरम् ।

९] न प्रवेश्याम्यहं वीर पितुर्निर्देशकारकः ॥१०॥ [९

अयमद्य गुहां दिष्ट्या सुग्रीवो वानरर्षभः ।

१०] प्रविष्टो विधिवत् साधो क्षिप्रं राज्येऽभिषिच्यताम ॥११॥ [१०

एवमुक्त्वा हनूमन्तं रामः सुग्रीवमब्रवीत् । [११पू

११] इममप्यङ्गदं राजन यौवराज्येऽभिषेचय ॥१२॥ [१२

पूर्वोऽयं वार्षिको मासः श्रावणः सलिलागमः ।

१२] प्रवृत्ताः सौम्य चत्वारो मासा वार्षिकशरदाः ॥१३॥ [१३

नायमुद्योगसमयः प्रविश त्वं पुरीं शुभार्थम् ।

१३] इह वत्स्याम्यहं तावत् पर्वते नियतेन्द्रियः ॥१४॥ [१४

१४पू] इयं गिरिगुहा रम्या विशाला मुक्तमारुता ।

१५पू] प्रसन्नसलिला पुण्या प्रभूतकमलोत्पला ॥१५॥ [१५

१४उ] इह वत्स्याम्यहं सौम्य वर्षाः सौमित्रिणा सह । [N

१५उ] कार्तिकं समतिक्रम्य कुरु यत्नं रिपोर्वधे ॥१६॥

एष नैः समयः सौम्य प्रविश त्वं स्वमालयम् । [१६

१६] अभिषिच्य स्वराज्ये च सुहृदः संप्रहर्षय ॥१७॥ [१७

इति रामाभ्यनुज्ञातः सुग्रीवो वानरर्षभः ।

१७] प्रविवेश पुरीं रम्यां किङ्किर्न्धीं वालिपालिताम् ॥१८॥ [१८

तं वानरसहस्राणि प्रविष्टं वानरर्षभेभ्यः ।

१. ल, अ म ल_२—† प्रवेशाम्यहं ।

२. कै म—पितुर्निर्देश० ।

३. रा भ च—दिष्ट्या ।

४. ल, ब—०भिषेच्यतां ।

म—०। भिषिच्यतां ।

५. कै ल, अ ब म ल_२ श—दीर्घोऽयं ।

६. कै—पुरीमिमां शुभां ।

७. भ च—वर्षां ।

८. रा—वः ।

९. म—† सुराज्ये ।

१०. कै ल, ब म ल_२ श—किङ्किदां ।

११. ल, अ ब म ल_२—वानरर्षभाः ।

- १८] अभिगम्यं प्रहृष्टानि सर्वतः पर्यवारयन् ॥१९॥ [१९
ततः प्रकृतयः सर्वा वर्धयित्वा कपीश्वरम् ।
१९] जयेत्यूचु निपतिता वसुधायां महाबलाः ॥२०॥ [२०
सुग्रीवः प्रकृतिः सर्वा हनुमान् स हरीश्वरः ।
२०] भ्रातुरन्तःपुरं रम्यं प्रविवेश महाबलः ॥२१॥ [२१
प्रविश्य त्वभिनिष्क्रान्तं सुग्रीवं प्लवगेश्वरौ ।
२१] अभ्यर्षिञ्चन् सुबलिनं सहस्राक्षमिवामराः ॥२२॥ [२२
तस्य पाण्डुरमाजुह्वं छत्रं हेमविभूषितम् ।
२२] शुक्ले च वालव्यजने हेमदर्गडे महीधने ॥२३॥ [२३
दिव्यानि मणिरत्नानि सर्वाश्चैवौषधीस्तथा ।
२३] सक्षीराणां च वृक्षाणां प्ररोहाः (? हान) कुसुमानि च ॥२४॥ [२४
सुगन्धीनि च माल्यानि स्थलजान्यम्बुजानि च । [२५ उ
२४] चन्दनानि च मुख्यानि गन्धैश्चैव नवान् बहून् ॥२५॥ [२६ पू
अक्षतान् लाजरूपींश्च प्रियङ्गुमधुसर्पिषान् ।
२५] दधि चैर्म च वैयाघ्रं वीराहे चाप्युपानेहौ ॥२६॥ [२६ उ
समाल (? लं) भनमादाय नार्थश्चायतलोचनाः ।

१. अ ल_२—+ अभिषिच्य ।
२. म—+ परिवारयन् ।
३. आ—+ कपीश्वरः ।
४. कै ल_१ अ म ल_२ श—
जयेत्युचुर् ।
५. रा भ च—प्लवगर्षभाः ।
६. कै ल_१ अ ब—+ अभिषिच्यन् ।
७. रा—सुबालिनः ।
८. कै ल_१ अ ब म ल_२ श—हेम-
वृष्टमहावने ।
९. कै—बहुरत्नानि ।

१०. रा—+ सवृक्षाणां ।
११. रा भ च—गन्धांशोपावधान् ।
१२. रा—ख्यातरूपांश्च ।
भ—जातरूपांश्च (? पं च) ।
१३. कै ल_२ मं श—प्रियंगुमधुसर्पिषाम् ।
रा अ भ च—प्रियंगुमधुसर्पिषा ।
१४. श—+ चन्द्रं ।
१५. कै ल_१ अ ब म ल_२ श—
वृषाश्चैव सुशोभनाः ।

२६] आजगमुस्तत्र सहिता वराः कन्याश्च षोडश ॥२७॥ [२७
ततस्ते वानरश्रेष्ठा यथाकालं यथाविधि ।

२७] रत्नैर्वस्त्रैश्च माल्यैश्च तर्पयित्वा द्विजर्षभान् ॥२८॥ [२८
ततः कुशपरिस्तीर्णं समिद्धं जातवेदसम् ।

२८] मन्त्रपूतेन हविषा हुत्वा मन्त्रविदो द्विजोः ॥२९॥ [२९
ततो हेमपरिष्कारं दिव्यास्तरणसंश्रितम् ।

२९] प्रासादशिखरे रम्ये चित्रमाल्योपशोभिते^१ । [३०
प्राङ्मुखं विविधैर्मन्त्रैः स्थापयित्वा वरासनम् ॥३०॥

३०] नदीनदेभ्यः सर्वेभ्यस्तीर्थेभ्यश्चैव सर्वशः । [३१

३१पू] आहृत्याम्भः समुद्रेभ्यः सर्वे ते वानरर्षभाः ॥३१॥ [३२पू

३२पू] शुभैर्ऋषभैर्मृष्टैश्च कलशैश्चापि काञ्चनैः । [३३पू
औषधैर्विविधैश्चैव कुसुमैश्च तथाविधैः ॥३२॥

N] मङ्गल्यैः पूर्णकुम्भैश्च लाजाभिश्च विभूषितैः । [N
कन्याभिश्च प्रशस्ताभिः शातकौम्भैः सुमन्त्रितैः ॥३३॥

N] आभिषेचनिकैर्द्रव्यैः समन्तात् परिवारितैः । [N

N] प्रणदद्भिर्धैः कपिभिः मन्त्रवद्भिः समन्ततः ॥३४॥ [N

३२ उ] शास्त्रदृष्टेन विधिना महर्षिविहितेन च । [३३उ
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ॥३५॥

३३] मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ सुषेणो जांबवान् नलः ॥३६॥ [३४

१. कै ल, अ व म ल, श—जनाः । आ(?)कनककुम्भेषु विधाय विविधाः शुभाः

२. म—दिव्यास्तरणसंश्रितं ।

भ—दिव्याभरणसंश्रितं ।

३. कै ल, व म ल, श—०पशोभितं ।

अ—०पशोभितं ।

४. रा ल, भ च—प्राङ्मुखैर् ।

५. कै ल, व म ल, श—आहृत्यान्तः ।

६. भ—भतः परमधिकः पाठः—

७. रा अ म भ च—वृषभैश्च ।

८. कै रा म भ च—शातकुम्भैः ।

९. रा भ च—समन्वितैः ।

१०. भ—परिचारितैः ।

११. रा भ च—प्रयत्नवद्भिः ।

कै श—प्रनवद्भिः ।

१२. कै व अ ल, भ—द्विविधः ।

अभ्यषिञ्चन्त सुग्रीवं प्रसन्नेन सुगन्धिना ।

३४] सलिलेन सहस्राक्षं वसवो वासवं यथा ॥३७॥ [३५

अभिषिक्ते तु सुग्रीवे सर्वे ते वानरर्षभाः ।

३५] प्रचुक्रुथ महात्मानो हृष्टाः शतसहस्रशः ॥३८॥ [३६

एतस्मिन्नन्तरे छत्रं गृहीत्वा पैनसो हरिः ।

N] धारयामास संहृष्टः सुग्रीवस्य महात्मनः ॥३९॥ [N

यूथपौ नलतारौ च वालव्यजनधारिणौ ।

N] त्वरितावभिगम्यैव तस्य पार्श्वे स्थितौ हरी ॥४०॥ [N

रामस्य तु वचः कुर्वन् सुग्रीवः प्लवगेश्वरः ।

३६] अङ्गदं संपरिष्वज्य यौवराज्येऽभ्यर्षेचयत् ॥४१॥ [३७

अङ्गदे चाभिषिक्ते तु सानुक्रोशाः प्लवङ्गमाः ।

३७] साधु साध्विति सुग्रीवं महात्मानोऽभ्यपूजयन् ॥४२॥ [३८

हृष्टपुष्ट—जनाकीर्णा पताका—ध्वजमालिनी ।

३८] बभूव नगरी रम्या किष्किन्धां वालिपालिता ॥४३॥ [४०

निवेद्य रामाय महात्मने तदा

महाऽभिषेकं कपिवाहिनीपतिः ।

उवास भार्या प्रतिलभ्य तारां

३९] शशास राज्यं त्रिदशाधिपो यथा ॥४४॥ [४१

हृत्पार्श्वे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे सुग्रीवाभिषेको नाम

एकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥

१. रा भ—महात्मानोभ्यपूजयन् ।

२. ल, म ल_२—मनसो ।

रा—पवनो ।

३. भ—नरतारौ ।

४. कै ल, अ व म ल_२ श च—

पार्श्वस्थितौ ।

५. व—श्रुत्वा ।

६. कै श—१०भिषेचयत् ।

७. रा च—त्वभिषिक्ते ।

भ—परिषिक्ते ।

८. व—च ।

९. म—०जशालिनी ।

१०. ल, व म ल_२ श—किष्किन्धा ।

११. ल, व म ल_२ श—किष्किन्धा० ।

म च—नास्ति ।

[वं०-२६]= [विंशः सर्गः] =[दा०-२७]

अभिषिक्ते तु सुग्रीवे प्रविष्टे वानरे गुहाम् ।

१] आजगाम सह भ्रात्रा रामः प्रस्रवणं गिरिम् ॥१॥ [१

२पू] शार्दूल—मृगसंघुष्टं सिंहव्याघ्र—निषेवितम् ।

N] नानागुल्मलतागूढं बहुपादपसन्नतम् ॥२॥ [२

२उ] ऋक्षवानरगोपुच्छैर्मार्जारैश्च निषेवितम् ।

मेघवृन्दनिभं शैलं रम्यं शुचिजलाशयम् ॥३॥ [३

३] तस्य शैलस्य शिखरे महतो महतीं गुहाम् ।

पर्यगृह्णाभिवासार्थं रामः सौमित्रिणा सह ॥४॥ [४

४] गुहायां(?) नातिदूरं हि गिरिकूटे बहुदकाः ।

विस्तीर्णाश्चायताश्चैव पद्मिन्योऽथ सुपुष्पिताः ॥५॥ [N

५] कारण्डवर्गणैर्घुष्टाश्चक्रवाकैरलङ्किताः ।

N] प्रसन्नाः स्वादुसलिला मृणालबहुपुष्कराः ॥६॥ [N

अवसत् तत्र धर्मात्मा राघवः सहलक्ष्मणः । [२९पू

६] बहुपुष्पफलैर्युक्ते सुरम्ये धरणीधरे ॥७॥

बहुरम्ये बहुद्रव्ये रतिरल्पोऽपि नाभवत् । [३०पू

७] वसतस्तत्र रामस्य लक्ष्मणस्य च धीमतः ॥८॥ [३०उ

हृतां तु भार्या कौमारीं प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् । [३०उ

१. अ म श—०संघुष्टं ।

२. रा च—०तागाढं ।

३. अ ब म—नास्ति ।

ल, ल, श—२योत्तरार्ध—३यपू-

बोधयोः परस्परं स्थानव्यत्ययः ।

४. रा भ—विभूषितं ।

५. रा भ च—नातिदूरे ।

६. रा भ—०गणैः कुष्टाः ।

७. ल, अ ब म ल, श—

मृणालावः ।

भ—मृणालबहुपुष्पकाः ।

८. कै अ ल, —धरणीतले ।

९. भ—०व्ये० प्रीतिरल्पापि ।

रा—०चैरनल्पफलिते वने ।

- ८] ध्यातवानुदयं दृष्ट्वा शशाङ्कस्य विशेषतः ॥१॥ [३१९
नैनमाविशति प्रीति र्वनेष्वपि सुगन्धिषु ।
N] रम्येऽपि चाविशत्येनं वाष्पो नेत्रसमुद्रवः ॥१०॥ [N
नाविवेश च तं निद्रा शयानं शयने शुभे । [३१७
N] चिन्ता त्वेनं विवेशाथ वाष्पदुःखसमुद्रवा ॥११॥ [N
विललाप महातेजाः काममोहवशं गतः ।
N] रामः कमलपत्राक्षो दुःखशोकाभिपीडितः ॥१२॥ [N
चिन्तावाष्पमुखो ध्यायन् निःश्वसन् पन्नगो यथा ।
N] विशिप्तगात्रो विभ्रान्तो हं हेति च रुदन्मुहुः ॥१३॥ [N
आमीलितक्षः स्तब्धास्यः पुनः सभ्रुकुटीमुखः ।
N] पुनश्च दैन्यमापन्नो बहुरूपस्तथाऽभवत् ॥१४॥ [N
N] तं समीक्ष्य महातेजाः सुमित्राऽऽनन्दवर्धनः । [N
१० उ] तुल्यदुःखोऽब्रवीद् भ्राता लक्ष्मणोऽनुमतं वचः ॥१५॥ [३२३
नार्हसे त्वं व्यथां कर्तुं न च शोचितुमर्हसि ।
११] शोचतः खलु सीदन्ति सर्वार्थाः सर्वदेहिनः ॥१६॥ [३३

१. रा—स्मृत्वा तथोदयं मुख्ये ।
भ—स्मृत्वा तथोदयं दृष्ट्वा ।
श—स्मृत्वा तथोदये दृष्ट्वा ।
२. रा—न्यासेपि ।
अ ल_२—रम्ये चापि ।
३. कै ल, ब म श—०त्येतं ।
ल_२—विशत्येतं ।
४. रा भ च—न विवेश च ।
म—नाविवेशाथ ।
५. कै रा अ ल_२ भ च—निद्रा तं ।
६. रा च—गते । भ—गतं ।
७. अ ल_२—चैनं ।
८. रा च—विवेशैव ।

९. ल, ब—१० काशिपीडितः ।
श म—नास्ति ।
१०. कै अ ल_२ च—
दुःखशोकसमाकुलः ।
रा भ—क्रोधशोकसमाकुलः ।
११. श म—नास्ति ।
१२. कै रा अ ल_२—निमीलिताक्षः
स्तब्धाक्षः ।
भ—निमीलिताक्षिः स्त० ।
म—नास्ति ।
१३. कै रा ब म भ—व्यथाकर्तुं ।
१४. रा—न त्वं ।
१५. रा भ च—हवसीदन्ति ।

भव क्रियापरो नित्यं तथा हर्षपरायणः ।

१२] आस्तिको धर्मशीलश्च व्यवसायी च राघव ॥१७॥ [३४

न चाव्यवसितः शत्रून् रक्षांसि च विशेषतः ।

१३] समर्थस्त्वं रणे जेतुं विक्रमैर्जिह्मचारिणः ॥१८॥ [३५

समुद्धर्षय तेजस्त्वं व्यवसायं स्थिरं कुरु ।

१४] ततः सपरिवारं तं निःशेषं कुरु राक्षसम् ॥१९॥ [३६

पृथिवीमपि वीरं त्वं ससागरवनालयाम् ।

१५] परिवर्तयितुं शक्तः किं पुनर्दुष्टराक्षसम् ॥२०॥ [३७

अहं हि खलु वीर्यं ते संसृप्तं प्रतिबोधये ।

१६] दीप्तमाहुतिभिः काले भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥२१॥ [३९

लक्ष्मणस्य हि तद्वाक्यं प्रतिपूज्य हितं शुभम् ।

१७] राघवः सौहृदात् स्निग्धमिदं वचनमब्रवीत् ॥२२॥ [४०

वाच्यं यदनुरक्तेन स्निग्धेन च हितेन च ।

१८] सत्त्वविक्रमसंयुक्तं तदुक्तं लक्ष्मण त्वया ॥२३॥ [४१

एष शोकः परित्यक्तः सर्वकार्यावसादकः ।

१९] विक्रमेष्वप्रतिहतं तेजः प्रोत्साहितं च मे ॥२४॥ [४२

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।

२१] हितोऽनुरक्तो मेधावी लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥२५॥ [N

१. अ ल_२—धार्मिकश्चापि ।

२. कै—अवसितः शत्रून्वै ।

रा ल_२ भ च—अव्यवसितः ।

अ ब म श—च व्यवसितः ।

३. अ—समर्थस्तं ।

४. कै ल_१ अ ब म—वीर्यं ते ।

ल_२—वीर्यं ते ।

५. कै अ ल_२—प्रदीप्तमाहुतिः ।

ल_१ ब म दीप्यमानाहुतिः ।

श—दीपमानाहुतिः ।

६. कै ल_१ अ ब म ल_२ श भ—
हितं तव ।

७. ल_२—तत्त्वम् ।

८. रा भ—न च शोकसमुत्थं मे
दुःखं कार्यावसादकं ।

शरत्कालं प्रतीक्षस्व प्रावृट्कालोऽयमागतः ।
 २०] ततः सैराष्ट्रं सज्जनं पश्य रावणमुद्धृतम् ॥२६॥ [३८
 नियच्छ कोपं प्रतिपालयतां शरत्
 क्षमस्व मासांश्चतुरो मया सह ।
 वसं त्वमस्मिन् मृगसिंहसेविते
 २५] विहाय रोषं भुजगो यथा विषम् ॥२७॥ [४७

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे प्रस्रवणाभिगमनं नाम

विंशः सर्गः ॥२०॥

१. म—सुराष्ट्रं सुज्जनं ।
२. म—वसं (? सन्)
३. कै रा भ च—नास्ति ।

- ल, व म श—किष्किन्धा० ।
४. रा भ च—०भिगमनो ।
- अ—०णागमनं ।

[वं०-२७]=[एकविंशः सर्गः] =[दा०-२८]

स तदा वालिनं हत्वा सुग्रीवमभिषिच्य च ।

१] वसन् माल्यवतः पृष्ठे रामो वचनमब्रवीत् ॥१॥ [१

अयं लक्ष्मण सम्प्राप्तः समयोऽद्य जलागमे ।

२] संपश्य हि नभो मेघैरावृतं भूरिवर्षिभिः ॥२॥ [२

सर्वमासगतं गर्भं भास्करस्य गभस्तिभिः ।

३] रसं सर्वमुपादाय द्यौः प्रसूते रसायनम् ॥३॥ [३

जातु यात्रा नरेन्द्राणां लोकेऽस्मिन् न प्रवर्तते ।

८] मार्गाश्च सह वैरेण सलिलेन समीकृताः ॥४॥ [N

घनैः समुदितै रुद्धो दीनो वै न प्रकाशते ।

९] सूर्यः प्रनष्टो धर्मज्ञं शोकेनाहमिवावृतः ॥५॥ [N

एषा तापपरिक्षिप्ता नववारि-परिप्लुता ।

४] सीतासन्तापतप्तेव मेही वाष्पं विमुञ्चति ॥६॥ [७

एष फुल्लार्जुनः शैलः केतकैरधिवासितः ।

५] सुग्रीव इव संचोरि धाराभिरभिषिच्यते ॥७॥ [९

नीलमेघाश्रिता विद्युद् भ्रमन्ती प्रतिभाति मे ।

१. ल, —अहो ।

२. रा च—भूमि० ।

३. रा भ च—†०सगतो गर्भो ।

४. कै ल, अ ब म ल, श भ च—
मार्गाश्च ।

५. कै ल, अ ब म ल, श—
सलिलैर्विषभीकृतः ।

रा—†सलिलेन समीकृतः ।

६. ल, अ ब म श च—प्रणष्टो ।

७. रा ल, भ च—†धर्मज्ञः ।

८. कै ल ब म ल, श—†सीता० ।

९. कै ल, ब म ल, श—†महा० ।

१०. रा—कानेन चाधि० ।

भ—कानेन च विवा० ।

११. रा भ—शान्ताभिर० ।

६] स्फुरन्ती रावणस्याङ्गे सीतेव विवशा पुरा ॥८॥ [१२

इमास्ता मन्मथवतां हिताः प्रार्णवतां निशाः ।

७] अनुलिप्ता इव घनैर्नष्टग्रहनिष्ठाकराः ॥९॥ [१३

प्रोष्ठपादो विनेयानां मासो ब्रह्मविवेक्षताम् ।

१०] अयमध्यायसमयः सामगानामुपस्थितः ॥१०'॥ [N

नूनमापूर्यमाणायाः सरय्याः श्रूयते स्वनः ।

१२] मामपेक्ष्य वनायोतमयोध्यायामिव स्वनः ॥११॥ [N

१३पू] इमां शीतगुणां वर्षा सुग्रीवेश्व सुखी स्थितः ।' [N

N] मन्दमारुतनिर्वांसं सन्ध्यावन्दनचर्चितम् ॥१२॥

आपाण्डुजलदं भाति कामातुरमिवाम्बरम् । [६

N] सन्ध्यारागान्वितैस्ताम्रै रक्तैश्चाधिकपाण्डुरैः ॥१३॥

१. कै ल_१ अ ब म ल_२ श च—
† प्राणिहिता ।

२. कै अ म—† निशचराः ।
ल_२—† निशचराः ।

३. रा—प्रोष्ठपादा विनेयानां ।
कै ल_१ अ ब म ल_२ श—
प्रोष्ठपादश्च गोपानां ।
च—प्रोष्ठपादश्च गो० ।

४. ब—मासे । च—मासे ।

५. कै ल_१ अ ल_२ श—ब्रह्म इव श्रितां ।
ब म—ब्रह्म इवाश्रितां ।
च—ब्रह्म इव श्रितां ।

६. —अतः परमधिकः पाठः—
रा—
निवृत्तकार्यायतनो नूनं संचयसंचितः ।
भ—निवृत्तकार्या यतयो „ „
च—
निवृत्तकर्मायतनो नूनं संचितसंभयाः ।

रा भ—

आषाढाष्टम्युपगतो भरतः कोशकाक्षिपः ।

च—आषाढीमभ्युपगतो भरतः „

७. रा भ—ध्वनिः ।

८. कै ल_१ ब म ल_२ श—मामपेक्ष्य ।
रा भ—मां प्रेक्ष्य हि ।

९. रा भ—वने पाति भयो० ।

१०. रा—दुर्व । भ—धुर्व ।

११. च—सुग्रीवः स ।

१२. अ म ल_२—व्यवस्थितः ।

१३. रा भ—
इमामयं गुणोपेतां सुग्रीवः समुपासते ।

इत उर्ध्वं ३७ तमश्लोकान्तं खण्डितम् ।

१४. कै रा ल_१ ब म ल_२ श भ—
० तनिष्ठासां ।

१५. कै रा ल_१ ब म ल_२ श भ—
० नचर्चिताम् ।

१६. अ—† रक्तैश्चा० ।

स्निग्धैरभ्रायतच्छेदैर्बन्धुप्राणमिवाम्बरम् । ५

N] कशाभिरिव हैमीभिर् विद्युद्गिरिव ताडितम् ॥१४॥

अन्तःस्तनितनिर्घोषं सवेदनमिवाम्बरम् । ११

N] मेघकृष्णाजिनधरा धारायज्ञोपवीतिनः ॥१५॥

मारुतापूरितगुहाः प्राधीता इव पर्वताः । १०

N] सद्यमन्दरमारुह्य मेघसोपानपङ्क्तिभिः ॥१६॥

कुटजार्जुनमालाभिरलङ्कितं दिवाकरम् । ४

N] मेघाम्बरविनिर्मुक्ताः कल्लारमुखशीतलाः ॥१७॥

शक्यमञ्जलिभिः पातुं वाताः केतकिगन्धिभिः (१नः) । ८

N] केदारस्य च केदारः सोदकस्य निरुदकः ॥१८॥ [N

उपस्नेहेन जीवामि जीवन्ती (१नी-) यफलादिभिः । [N

N] कचिद्धृष्यामि सन्दृश्य वर्षागमसमुत्सुकान् ॥१९॥

कुटजानपि सौमित्रे पुष्पितान् गिरिसानुषु । १४पू

N] मम शोकाभितप्तस्य कामसंजीवनं स्थितम् ॥२०॥ [१४ उ

रजः प्रशान्तं सं च मेघवासुर

निदाघदोषप्रसरः प्रशान्तः ।

स्थिरा हि यात्रा वसुधाऽधिपानां

N] प्रवासिनो यान्ति नराः स्वदेशान् ॥२१॥ [१५

१. कै—† ०रभ्यायत० ।

च—† ०रभ्रवदच्छेदैर्बन्धुप्राणमिवा-
ध्वरे । वस्तुतस्तु—० 'च्छेदैर्बन्धुप्राण-
मिवाम्बरम्' इति दा० युज्यते ।

२. ल, ब म—कशाभिरिव ।

३. कै—† ताराय० ।

४. कैल, अ ब म ल, श—प्रशान्ता ।

५. ख—† रव० ।

६. कै रा ल, ब म श—वृद्धिः पाठः ।

७. कै—कुटजानस्य ।

८. ब ल, —कामं सं० ।

९. अ ल, —स ह ।

१०. कै रा ल, अ ब म ल, श म—
प्रवासिता ।

११. कै रा ल, अ ब म ल, श—
स्वदेशम् ।

सम्प्रस्थिता मानव(१स)वासलुब्धाः

प्रियान्विताः सम्प्रति चक्रवाकाः ।

मेका नु वर्षोदकमो(१प्रो)क्षितेषु

N] जानामि मार्गेषु च संपतन्ति ॥२२॥ [१६

मत्ता गजेन्द्रा मुदिता गवेन्द्रा

वनेषु विश्रान्ततरा मृगेन्द्राः ।

रम्या नगेन्द्रा निभृता नरेन्द्राः

N] प्रक्रीडिता वारिधरैः सुरेन्द्राः ॥२३॥ [४३

घना वनान्ताः शिखिनः प्रमत्ता

○ जाताः कदम्बाः सकदम्बशाखाः ।

जाता वृषाङ्गेषु समाननम्रा

N] जाता मही सस्यवनाभिरामा ॥२४॥ [२६

कचित् प्रकाशं कचिदप्रकाशं

○ नभः प्रकीर्णाम्बुधरं विभाति ।

कचित् कचित् पर्वतसंभिरुद्धं

N] रूपं यथा शान्तमहाऽर्णवस्य ॥२५॥ [१७

नीलेषु नीला नववारिपूर्णा

मेघेषु मेघाः प्रतिभान्ति सक्ताः ।

दावाभिदग्धेषु दवाभिदग्धाः

N] शैलेषु शैला इव बद्धमूलाः ॥२६॥ [४०

१. कै म—‡ भीका न ।

अ ब ल_२—† मेका न ।

ख—अभीक्षण० ।

२. ख—वर्षोदकवीक्षितेषु ।

३. कै ल, अ ब म श च—नरेन्द्रम

४. कै रा ल, अ ब म ल_२ श म—

निस्तृता ।

५. च—प्रमत्ताः ।

६. अत्र—“जाता वृषा गोषु समानकामाः”

इति दा पाठो युज्यते ।

७. कै च—प्रभाति ।

८. ल ब—०सन्निरुद्ध० ।

निद्रा शनैः केशवमभ्युपैति

द्रुतं नदी सागरमभ्युपैति ।

दृष्ट्वा बलाका घनमभ्युपैति^१

[N] मेघा निकांशं परिसंपतन्ति ॥२७॥ [२५

समेधिता भाति बलाकपङ्क्तिर

वातावधूता प(१व-)रपुण्डरीकाः । [२३

लम्बालकाभौ जलदोश्चरन्ति

[N

[N] वहन्ति वर्षन्ति नदन्ति भान्ति ॥२८॥

ध्यायन्ति नृत्यन्ति समाश्वसन्ति

सुघोषणाः सान्तरजा वनान्तात् ।

प्रियाविहीनाः शिखिनः प्लवन्ते

[२७

[N] व्यामिश्रिताः सर्जकदम्बपुष्पैः ॥२९॥

नवं जलं पर्वतधातुताम्रं

मयूरकेकाभिरतीर्वैद्युष्टाः ।

शैलापेगाः शीघ्रतरं वहन्ति

[१८

[N] रसातलं चाम्बरसंनिकाशम् ॥३०॥

प्रभुज्यते जम्बुफलं प्रकाम-

मनेकवर्णं

पवनावधूतम् ।

१. च—† नदा ।

२. ल_२—नास्ति ।

३. च—निकामा ।

४. च—लम्बा बलाका रवितास्वरस्य

५. अत्र 'मत्तगजा वनान्ताः' इति दा पाठो युज्यते ।

६. अ—प्लवन्ति । च—†प्लवत्वात् ।

७. च—व्यामिश्रितं ।

८. अ—० व द्रुष्टम् ।

म—द्रुष्टाः ।

च—†०भिरदानुपातं ।

कै—०भिर...पातं ।

९. कै ल_१ अ ब म ल_२ श—†शैला घना ।

१०. म—†शांवरत्न० ।

च—†षट्पदसन्निकाशं ।

- भूमौ पतत्याशु फलं विपकम् [१९]
 N] अङ्गारपूर्णोत्करसन्निकोशम् ॥३१॥
 फलैः सुपर्याप्तरसैः समृद्धैर्
 जम्बुदुमाणां प्रतिभान्ति शाखाः ।
 नीलायमाना इव षट्पदौघैर् [३०]
 N] धारानिर्पातैरभिदिह्यमानाः ॥३२॥
 कैदम्बशाखासु विलम्ब्यमानाः
 क्षणार्जितं पुष्परसावगाढं । [२९]
 लीलाविलासोपरमे युवानः [N]
 N] शनैर्मदं षट्चरणास्त्यजन्ति ॥३३॥ [२९]
 तडित्पताकाभिरलङ्कृताना-
 मुदीर्णगम्भीरमहाऽर्णवानाम् ।
 विभान्ति रूपाणि बलाहकानां
 N] रणोद्यतानामिव वारणानाम् ॥३४॥ [३९]
 विद्युत्पताकाः सबलाक्रमालाः
 शैलेन्द्रकूपे गिरिसन्निकाशाः ।
 गर्जन्ति मेघाः समुदीर्णनादा
 N] मत्ता गजेन्द्रा इव संयुगस्थाः ॥३५॥ [२०]
 सप्तच्छदानां कुसुमोपगन्धः
 षट्पादवृन्दैरनुगीयमानः ।

१. च—† रसन्निकाशैः ।

२. च—धारानिपा० ।

अ म ल_२ च—† रभिदह्य० ।

३. ल_२—नास्ति ।

४. च—† विलम्ब्य० ।

ल_१—नास्ति ।

५. अ म ल_२—पुष्पफलाव० ।

६. च—नास्ति ।

७. कै ल_१ अ व म ल_२ श—
 † विद्युद्वलाकाः ।

८. च—† उपगन्धी ।

मत्तद्विपानां पवनानुसारादे

N] रोषं वनेष्वभ्यधिकं करोति ॥३६॥ [N

मार्गानुगः शैलवनानुसारी

संप्रस्थितो मेघरवं निशम्य ।

मुक्तासकाशं सलिलं पतन्तं

N] सुनिर्मलं निर्भरसन्धिलग्रम् ॥३७॥ [N

दृष्ट्वा विवर्णच्छदना विहङ्गाः

सुरेन्द्रदत्तां(?) तृषिताः पिबन्ति ।

युद्धांतिकामः प्रतिनागशङ्का(?)

N] मत्तो गजेन्द्रः प्रतिसन्निवृत्तः ॥३८॥ [N

१३ उ] जितारिरेषं सुग्रीवो राज्ये च महति स्थितः । [५७पू

अहं हि हृतदारश्च राज्याच्च महतश्च्युतः ।

१४] नदीकूलमिव क्षिप्रमवसीदामि लक्ष्मण ॥३९॥ [५८

सागरश्च हि विस्तीर्णो मार्गश्च भृशदुर्गमः ।

१५] रावणश्च महाशत्रुरसाध्यं प्रतिभाति मे ॥४०॥ [५९

अयोत्रां चैव दृष्ट्वेमां सागरं च सुदुर्गमम् ।

१. च—०नुसारी ।

२. च—०ष्वस्यधिकं ।

३. म—०नुसारं ।

च—०नुचारी ।

४. कै ल, ब म श—भग्नः पाठः ।

च—एव पुटेषु ल० ।

५. अ ल, —०द्रदत्तास् ।

६. अ—भवन्ति ।

७. कै ल, ब म श—तुटितः पाठः ।

रा अ ल, भ—उपैति ।

८. भ च—जितारिः ससहायश्च स्वराज्ये ।

रा—जिताशः „ „

९. अ ल, —सु० ।

१०. भ—१मार्गश्च भृशदुर्गमाः ।

११. रा भ च—०नुरहार्यं ।

१२. कै ल, अ ब म ल, श—
अपात्रं ।

१३. कै ल, अ ब म ल, श च—
दृष्ट्वा मां ।

१४. कै ल, अ ब म ल, श च—
चैव दुर्गमं० ।

१६] प्रमत्तं चापि सुग्रीवं मया किं साध्यमेव हि ॥४१॥ [६०

अपि चैवारिणाऽर्क्षिष्ठं चिराद् दारैः समागर्तम् ।

१७] आत्मकार्यगरीयस्त्वाद् वक्तुं नेच्छामि वानरमा॥४२॥ [६१

N] सुदुःखाद् दुःखितो नूनं सुग्रीवः सुखितोऽपि सन् ।

N] अकाले तादृशं मित्रं नैहं दुःखे नियोजये ॥४३॥ [N

स्वयमेव विनिश्चित्य ज्ञात्वा कालमुपस्थितम् ।

१८] उपकारं च सुग्रीवो ज्ञास्यते नात्र संशयः ॥४४॥ [६२

N] यथा वालिवधे साह्यं सुग्रीवस्य मया कृतम् ।

N] तथा सीताऽधिगमने मत्साहाय्यमुपे(पै)ष्यति॥४५॥ [N

उपकारेण वीरो " हि प्रतीकारेण युज्यते ।

२०] कृतं हर्षकृतं हन्ति लोकेष्वेवासंतां मनः ॥"४६॥ [६४

तस्मात् कालं हि विश्रम्य स्थितोऽहमिदमुत्तमम् ।

१९] सुग्रीवस्य नदीनां च प्रसादं प्रतिपालयन् ॥४७"॥ [६४

स एवमुक्तः प्रणिधाय लक्ष्मणः

कृताञ्जलिस्तत् प्रतिपूज्य भाषितम् ।

१. रा भ—प्रमत्ते चापि ।

च—प्रमत्ते चापि ।

२. रा भ च—सुग्रीवे ।

३. रा भ—† अथासौ परिसं० ।

च—† अपि चासौ परि० ।

४. कै रा अ ल_२ भ च—० छिष्टि-
रादरैः समागतः ।

५. अ—स्वदु० । च—मदुःखाद् ।

६. रा—हि सन् । भ—हि यत् ।

७. कै ल, अ ब म ल_२ श—नालं ।

८. कै ल, ब म श—नियोजयेत् ।

९. अ—कालं समुत्थितं ।

१०. अ—कृतं मया ।

११. रा—वैरे ।

१२. कै रा च—अकृतं ।

१३. रा च—अप्युपकृतं ।

१४. रा—सखवतां । च—लोके सतां ।

१५. भ—नास्ति ।

१६. रा—नास्ति ।

१७. कै ल, अ ब म ल_२ श भ च—
प्रतिधार्यं ।

- उवाच रामं प्रतिपूज्यदर्शनं
 २१] प्रदर्शयन् दर्शनमात्मनः शुभम् ॥४८॥ [६५
 यथोक्तमेवं तव सर्वमीप्सितं
 नरेन्द्र कर्ता नचिरेण वानरः ।
 शरत्प्रतीक्षः क्षमतामिदं भवान्
 २२] जलप्रसादे रिपुनिग्रहे धृतः ॥४९॥ [६६
 ततोऽस्य तस्मिन् वसतो महावने
 महात्मनश्चिन्तयतोऽथै तां प्रियाम् ।
 विसृज्य तोयं जलदा महाजवाः
 २३] पुनर्निवृत्ताः शरदं निवेद्य च ॥५०॥ [N
 हृष्योर्वे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे प्रावृद्धवर्णनं नाम
 एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥

—

१. रा—० नमस्कृतम् ।

२. रा भ च—† जलप्रसादं ।

३. रा भ च—इति ।

४. ल_२—नास्ति ।

५. रा भ—उद्योगे ।

के ल, व म श—किष्किन्धा० ।

[वं०-२८] = [द्वाविंशः सगः] = [दा०-२९]

समीक्ष्य(१क्ष-) माणः सुग्रीवं त्यक्तधर्मर्यसंग्रहम् ।

१] अत्यर्थावहिता ऽऽत्मानमेकान्तगत-मानसम् ॥१॥ [२

निवृत्तार्थमभिप्रायैरिष्टैर् भ्रात्रा ऽविवासितम् ।

२] प्राप्तवन्तमभिप्रायं सर्वमेव मनोगतम् ॥२॥ [३

स्वां च पत्नीमभिप्रेतां तारां च मनसेर्प्सिताम् । [४पू

३] सुखेनै राजपत्न्या च बुद्ध्वा रतिपरायणम् ॥३॥ [N

५उ] राज्यार्थे सुखसन्दोहे वर्तमानमुपस्थितम् । [N

N] स्वयमेव विनिश्चित्य ज्ञात्वा कालमुपस्थितम् ॥४॥

विनिश्चितार्थः कालज्ञः कार्यकालविशेषवित् । [६

६] प्रसाद्य वाक्यैर्विविधैः शाखाभृगपतेर्मनः ॥५॥

वाक्यविद् वाक्यतत्त्वज्ञः सुग्रीवं मारुतात्मजः । [७

७] हितं तथ्यं च पथ्यं च धर्मकामार्थहेतुमत् ॥६॥ [८पू

प्रणयात् प्रीतिसंयुक्तं विश्वासकृतनिश्चयः ।

८] हरीश्वरमुपागम्य हनूमान् वाक्यमब्रवीत् ॥७॥ [८उ

राज्यं प्राप्तं यशःस्फीतं बलात्ताराऽऽत्मसात् कृता । [९पू

१. कै—‡ समीक्ष्यमानः ।

रा ल ब म श च—†०क्ष्य रामः ।

२. ल, अ ब म ल, —० तगतचेतसं ।

भ—० नमेकान्ते गतचे० ।

३. रा—प्राप्तमेवम० ।

४. कै ल, म श—च मनसीप्सितां ।

ब†—वचनमी० ।

५. कै ल, अ ब श—सुखेन राजपु०

रा ल, भ च—सुषेण राजपु० ।

६. रा भ—अतः परमधिकः पाठः—

विहरंतमहोरात्रं कृतार्थं विगतज्वरम् ।

मरुद्गणैः शक्रमिव न तदेवाप्सरोगणं ॥

मंत्रिसंन्यस्तकार्यार्थं मंत्राणामनवेक्षणं ।

७. रा भ—राज्यस्थं कृतसंदेहं ।

अ—०र्थे सुखसंदोहं ।

८. ब—नास्ति ।

९. रा भ—०निश्चितार्थकालज्ञः ।

१०. कै—‡ हनूमद् ।

११. रा भ च—बलाच्छीरा० ।

भ—कोपे—बलात्तारा० इत्यपर-

इस्तेन पश्चात् ।

- ९] स्वजनः पूजितः सम्यक् प्रकृतीश्चानुरञ्जिताः ॥८॥ [N
 शत्रवस्ते प्रतापेन नाममात्रावशेषिताः । [N
 १०] मित्राणां चैव समयस् तद् बुद्ध्या नेनु मन्यताम् ॥९॥ [९उ
 यो हि मित्रेषु मित्रज्ञः सततं चानुवर्तते ।
 ११] तस्य राज्यं च कीर्तिश्च प्रभावश्चाभिर्वर्धते ॥१०॥ [१०
 यस्य दण्डश्च कोशश्च मित्राण्यात्मा पुरं जनैः ।
 १२] पूर्णान्येतानि सर्वाणि स राज्यफलमश्नुते ॥११॥ [११
 तद् भवान् मित्रसंपन्नः स्थितः पथि निरत्यये ।
 १३] मित्राणामुपनीतमस्त्वं यथावत् कर्तुमर्हसि ॥१२॥ [१२
 यो हि कालाद्यतीतेषु मित्रकार्येषु वर्तते ।
 १४] स कृत्वा महतोऽप्यर्थान् न मित्रार्थेषु युज्यते ॥१३॥ [१४
 मनसाऽपि हि कार्यार्थं यैः काले प्रतिपद्यते ।
 १५] स राजा बुद्धिसंपन्नः परेषां मूर्ध्नि वर्तते ॥१४॥ [N
 तदिदं मित्रकार्यं त्वं कर्तुमर्हस्यरिन्दम । [१५पू
 १६] रामस्यार्हसि पिङ्गाक्ष कर्तुं सर्वात्मना प्रियम् ॥१५॥ [२६उ
 न च कालमतीतत्वान्नोदयाम्यद्य धर्मतः ।
 १७] त्वरमाणो ह्यनुप्राप्तस् तव राज्यवशानुगः ॥१६॥ [१७

१. रा भ—तद्भवाननु० ।

च—तद्बुधा ननु० ।

२. रा भ—०वश्चातिव० ।

ल२ श—०वश्चाभिवर्तते ।

म—०वश्चापि वर्तते ।

३. कै ल, ब म श च—पुरे जनः ।

रा भ—स भूमिपः ।

४. रा—‡ ०पनीयस्तु ।

अ भ च—‡ ०पनीयस्त्वं ।

५. रा—कालाद्यतीतेषु ।

कै ल, अ ब म ल२ श—

कालोपनीतेषु ।

६. रा च—०कार्ये तु ।

७. कै—यत् ।

८. कै ल, अ ब म ल२ श भ च—

त्वरमाणमनुप्रा० ।

९. ल२—नास्ति ।

अस्य स्फीतस्य हेतोश्च दीर्घकालस्य वानर ।

- १८] अप्रमेयप्रधानस्य स्वयं च प्रतिमार्गतः ॥१७॥^१ [१८
१९पू] तस्य चावितथं कार्यं पूर्वं कृतवतः प्रियम् । [१९पू
N] राघवस्य प्रतिश्रुत्य वैदेह्याः प्रतिमार्गेणम् ॥१८॥ [१९उ
२६उ] नाधस्तान् न वने नाप्सु गतिर् नोपरि नार्धरे ।

कस्यचित् सृजतोऽस्माकं सज्जते कैस्तवाज्ञया ॥१९॥ [२७

२७] तदाज्ञापय नः क्षिप्रं कुतो वा साऽपि तिष्ठति^२ ।

हरयो ह्यप्रैष्टृष्यास्ते सन्ति कोट्युग्रशूरपाः ॥२०॥ [२८

२८] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा काले साधुनिषेवितम् ।

मुग्रीवः सत्त्वसंपन्नैश्चकार मतिमुत्तमाम् ॥२१॥ [२९

२९] स सन्दिदेशाथ हरिं नीलं नित्यकृतोद्यमम् ।

दिक्षु सर्वासु सैन्यानां सर्वेषामुपसङ्ग्रहे ॥२२॥ [३०

३०] यथा सेना समग्रा मे पौर्णमास्यां च सर्वशः ।

समागच्छत्यसंज्ञेन तर्था नीतिर् विधीर्यताम् ॥२३॥ [३१

१. ल, ब म श—तस्य ।

२. रा अ भ च—हेतोर्हि ।

३. ल_२—नास्ति ।

४. कै ल, अ ब म ल_२ श च—
० तथः कार्यः ।

५. रा भ—परिमार्गेण
अ च—प्रियमार्गः ।

६. कै राल, अ ब म ल_२ श भ च—
नाम्बरे ।

७. रा अ भ च—सज्जते ।

८. रा भ च—तु तवा० ।

९. रा अ भ च—† वापि स ।

१०. कै अ ब—तिष्ठते ।

११. भ—प्यप्रष्ट० ।

१२. रा अ भ च—कोट्युग्रशो नृप ।

१३. कै राल म भ च—सत्त्वसंपूर्ण० ।
ल—सत्यसंपूर्ण० ।

१४. कै—सर्वदा ।

१५. भ—समागच्छेत्संगेन ।

१६. रा भ—सेनाप्राणि तथा कुरु ।

३१] ये त्वन्तपालाः प्रेणताः शीघ्रगा व्यवसायिनः ।^१

३१पू] स्वयं चानुत्तमं सैन्यं भवानेवानुपश्यतु ॥२४॥ [३१

यः सप्तरात्रमध्ये मे नाप्नुयादिह वानरः ।

३२ उ] तस्यै प्राणान्तिको दण्डो निपात्योऽत्र मतिर्मम ॥२५॥ [३३

हरींश्च सर्वाननुयोज्य सङ्गतान्

भवान् ममाङ्गां कुरुताञ्च सर्वशः ।

इति व्यवस्थां हरिवाहिनीश्वरो

N] विधाय संस्थां प्रविवेश वीर्यवान् ॥२६॥ [३४

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे सेनाचोर्दनं नाम

द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥

१. भ—प्लवगाः ।

२. अतः परं “समानयन्तु ते सैन्यं
स्वरिताः शासनात्मम ” इति
दा० पाठो युज्यते ।

३. कै ल, ब म श—सैन्ये ।

४. रा—पूर्णरात्रादूर्ध्व ।

अ भ च—सप्तरात्रादूर्ध्व ।

५. कै—तत्र ।

६. रा भ च—०३ अतिवितः ।

७. कै—+ संगं । ल, —मैगं ।

म ल, श—मैगं ।

८. कै—+ कुरु तात स० ।

रा अ भ च—+ कुरुतां च सर्वदा ।

९. रा भ—बलिनां हरीश्वरो ।

१०. ल, —इति श्रीवाल्मीकीये ।

११. रा भ—+ उद्योगे ।

कै ल ब म ल, श—+ किष्किन्धा०

१२. रा अ भ च—सेनाचोर्दनो ।

[वं०-२९, ३०, ३१]=[त्रयोविंशः सर्गः]=[दा०-३०, ३१]

गुहां प्रविष्टे सुग्रीवे विनिवृत्ते जलागमे ।

१] वर्षारत्रोषितो रामः कामशोकाभिपीडितः ॥१॥ [१

कामवृत्तं च सुग्रीवं नष्टां च जनकात्मजाम् ।

२] बुद्ध्वा कालमतीतं च मुमोह परमातुरः ॥२॥ [२

ततः संज्ञामुपागम्य मुहूर्तान्मतिमास्थितः ।

३] मनोनिविष्टां वैदेहीं चिन्तयामास राघवः ॥३॥ [४

समीक्ष्य निर्मलं व्योम गतविद्युद्दलह्रिकम् ।

N] सरः सारससंघुष्टं विललापार्तया गिरा ॥४॥ [६

पाण्डुरं विमलं दृष्ट्वा गगने चन्द्रमण्डलम् ।

४] निर्मेघां रजनीं दृष्ट्वा शरज्ज्योत्स्नानुलेपनाम् ॥५॥ [N

आसीनः पर्वतस्याग्रे हेर्मधातु-विभूषिते ।

५] शारैर्दीं रजनीं दृष्ट्वा जगाम मनसा प्रियाम् ॥६॥ [N

ततः पद्मपलाशार्क्षीं वैदेहीमनुचिन्तयन् ।

६] अब्रवीलक्ष्मणं दृष्ट्वा मुखेन परिशुष्यता ॥७॥ [२१

तर्पयित्वा सहस्राक्षः सलिलेन वसुन्धराम् ।

७] निर्वर्तयित्वा शैस्यानि कृतकर्मा पुरन्दरः ॥८॥ [२२

जलगर्भा महावेगाः कुटजार्जुनगन्धिनः ।

N] निवृत्ताः शिशिराः सौम्यवृष्टिपाताः समन्ततः ॥९॥ [२५

१. रा—०मलिनांबरः ।

अ भ च—०मतिमाचरः ।

२. रा अ भ च—शरदा ।

३. कै—०गतं विद्यु० ।

रा—०लाहर्कि ।

४. अ च—शशिज्योत्स्ना० ।

५. कै ल, व म ल, श—नास्ति ।

६. च—०हिमधा० ।

७. रा च—०शारदां ।

८. कै—पद्मविशालार्क्षी ।

९. कै ल, व म ल, श भ—
निवर्तयित्वाय ध्वनि ।

१२ उ] मेघानां वानराणां च मयूराणां च लक्ष्मण ।

N] नादः प्रस्रवणानां च विनिवृत्तो नृपात्मज ॥१०॥ [२६

८ उ] स्निग्धगम्भीरनिर्घोषाः शैलद्रुमपुरोगमान् ।

N] पूरयित्वा महामेघाः प्रतिशान्ता महाद्युते ॥११॥ [२३

९ उ] नीलोत्पलदलश्यामाः सत्रलाकाः सविद्युतः ।

१० पू] विमदा इव मातङ्गा नष्टरूपा घना घनाः ॥१२॥ [२४

१४ उ] अभिवृष्टा महावर्षे निर्मलाश्चित्रधातवः ।

१५ पू] अवलिप्ता इवाभान्ति गिरयः पश्य लक्ष्मण ॥१३॥ [२७

१३ उ] उत्पलैः पुण्डरीकैश्च कुमुदैश्चापि पादपैः ।

१४ पू] वाप्यः समुपशोभन्ते सामान्याः प्रमदा इव ॥१४॥ [N

११ उ] पनसाः सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्पिताः १ [N

N] सारसारवसंपन्नाः सारसारवर्वादिनी १

N] यस्य मे रमते कान्ता साऽद्य मे रंस्यते कथम् ॥१५॥ [७

१३ उ] पुष्पितान् पनसांस् तन्वी काञ्चनैरिव निर्मितान् । [४

१७ पू] कथं सा वर्तते नूनं पश्यन्ती मामपश्यती ॥१६॥ [८

अपि तां मद्वियोगाच्च सौकुमार्यावभासिनीम् ।

२०] न भृशं दीपयेत् कामः शरद्गुणमुदीपितः ॥१७॥ [१२

N] दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुलिनानि शनैः शनैः ।

१. रा भ—नदप्रस्र० ।

अ च—नादाः प्रस्र० ।

२. अ च—विनिवृत्ताः ।

३. ब—अभिलिप्ता ।

४. रा भ—अतः परमधिक. पाठः—

इत्यन्ते बन्धुजीवाश्च श्यामाश्च गिरिसानुषु

प्रसन्नसलिला नद्यः कुरैः संप्रणादिताः ॥

हंसकारण्डवाकीर्णाश्चक्रवाकोपशोभिताः ।

५. अ च—पनसा रसवद्भादाः ।

६. अ च—रवनादिनी ।

७. रा भ—नास्ति ।

८. ब म ल, श—काञ्चनेनैव ।

९. अ च—भामिनीम् ।

१०. रा भ—नास्ति ।

नवसङ्गमसत्रीडा जघनानीव योषितः ॥१८॥ [२८
N] शरत्काले तु काशानां मञ्जरीं मारुतेरिताः ।

N] वरासवमदक्षीबा विलोला इव योषितः ॥१९॥ [N
स. ३०, २पू] अन्योन्यं बद्धवैराणां मानिनां विजिगीषताम् । [६२पू
३पू] इयं सा प्रथमा यात्रा नरेन्द्राणां जयैषिणाम् ॥२०॥ [६३पू
२उ] उद्योगसमयः सौम्य पार्थिवानां नृपात्मज । [६२उ
३उ] न च पश्यामि सुग्रीवमुद्योगं वा तथाविधम् ॥२१॥ [६३उ
चत्वारो वार्षिका मासा गता वर्षशतोपमाः ।

४] मम शोकपरीतस्य सौम्य सीतामपश्यतः ॥२२॥ [६४
प्रियाविहीने दुःखार्ते हृतराज्यं विवासिते ।

५] कृपां न कुरुते राजा सुग्रीवो मेधि लक्ष्मण ॥२३॥ [६६
अनाथो हृतदारश्च रावणेन प्रधर्षितः ।

६] दीनो दूरगृहः कामी तस्यैव शरणं गतः ॥२४॥ [६७
इत्येतत्कारणैः सौम्य सुग्रीवेण दुरात्मना ।

७] अहं वानरराजेन परिभूतो न संशयः ॥२५॥ [६८
शरदः से च कालो मे सीतायाः परिमार्गणे ।

८] कृतार्थः समयं कृत्वा दुर्मतिर्नातिमन्यते ॥२६॥ [६९
स किष्किन्धां प्रविश्य त्वं ब्रूहि तं वानरेश्वरम् ।

१. ल_२—मरुते० ।

२. कै ल_१ व म ल_२ श—
उद्योगसमये ।

३. अ च—सौम्य ।

४. ल_२—वत्स ।

५. रा भ—हृतराज्योहं ।

६. रा—दूरग्रहः ।

७. ल_१—करणेः ।

८. कै रा म ल_२ श भ च—शरदा ।

९. ल_२—सकलः कालः ।

१०. रा ल_१ व म ल_२ श—किष्किन्धां ।

- ९] मूर्खे ग्राम्यसुखे सक्तं सुग्रीवं वचनान्मम ॥२७॥ [७०
 १० उ] अर्थिनां याचमानानां पूर्वं चाप्युपकारिणाम् ।
 आशां संश्रुत्यै यो हन्ति स लोके पुरुषाधमः ॥२८॥ [७१
 ११] शुभं वा यदि वा पापं वाक्यं यः समुदीरितम् ।^१
 सत्यवाङ् नाभिजानातिस लोके पुरुषाधमः ॥२९॥ [७२
 १२] कृतार्था ह्यकृतार्थानां मित्राणां न भवन्ति ये ।
 १३ पू] तान् मृतानपि क्रव्यादाः कृतघ्नान् नोपभुञ्जते ॥३०॥ [७३
 १८ उ] नूनं काञ्चनपृष्ठस्य विकृष्टस्यै मया रणे ।
 द्रष्टुमिच्छसि चापस्य रूपं विद्युद्गुणोपमम् ॥३१॥ [७४
 १९] घोरं ज्याघातं निर्घोषं मम क्रुद्धस्य संयुगे ।
 २० पू] निष्पेषमिव वज्रस्य पुनस्त्वं श्रोतुमिच्छसि ॥३२॥ [७५
 एकेनैव रणे वाली शरेणाभिहतो मया ।^२ [८२ पू
 २१] समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः ॥३३॥ [८१ उ
 कुरुष्व सत्यं मयि वानरर्षभै
 प्रतिश्रुतं धर्ममवेक्ष्य शाश्वतम् ।

१. कै ल, म श—चैव सु० ।

ल_२—निजसुखे ।

२. ल_२—वाप्युप० ।

३. कै ल, ब म ल_२ श—संश्रान्त्य ।

४. रा—नास्ति ।

५. रा—नास्ति ।

६. कै ल, ब म ल_२ श—
 † ० नशिष्टस्य ।

७. श—† विक्रमस्य ।

८. कै ल, अ म श—† द्रष्टुमिच्छति ।

रा—† द्रष्टुमिच्छति ।

ल—† द्रष्टुमिच्छति ।

९. कै—† तृणं ।

१०. रा ल, ब अ म श भ च—
 ज्यातलनि० ।

११. कै अ म ल_२ श भ च—
 एक एव ।

१२. रा अ च—अतः परमधिकः पाठः—
 संश्रसन्प्रमदाक्रान्तं वधिस्यामि सवान्धवं ।
 न च संकुचितः पन्था येन वाली हतो मया ॥

१३. रा भ—वानरेश्वर ।

मा वालिनं प्रेतगतं यमक्षये

२२] हतोऽद्य पश्येस्त्वमजिह्वगैः शरैः ॥३४॥ [८४

स पूर्वजं तीव्रविद्वदशोकं

लालप्यमानं प्रसमीक्ष्य दीनम् ।

चकार रौद्रां मतिमुग्रवेगो

N] हरीश्वरे मानवदेवनाथः ॥३५॥ [८५

स लक्ष्मणस्तद्रचनं निशम्य

रामस्य श्लोकाभिपरिप्लुतस्य ।

उवाच वाक्यं मतिमानमर्षी

स.३१,१] रामार्थसिद्धयर्थमदीनसत्त्वः ॥३६॥ [N

न वानरः स्थास्यति साधुवृत्ते

न मंस्यते कामफलानुषङ्गं ।

न मोक्षयते वानरराजलक्ष्म्याम्—(?)

२] तथा हि नाद्यं क्रमतेऽल्पबुद्धिः ॥३७॥ [स.३१,२

मतिक्षयाद् ग्राम्यमुखेषु सक्तो

भवत्प्रसादात् प्रतिकारदीनः ।

१. रा भ—† हतं च ।

२. कै ल, ब म श—नतिमान० ।

रा च—† प्रतिमानमर्षी ।

३. रा—साधुवृत्तिं ।

४. कै ल, ब म ल, श च—
कामफलानुषङ्गी ।

५. कै ल, ब म ल, श—तोषते-
असौ नर० ।

रा अ च—तोषतेभ्यं ।

६. रा अ च—० लक्ष्मीम् ।

७. कै ल, ब म ल, श च—
तवाहिताय ।

८. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
क्रमतेऽस्य बुद्धिः ।

९. रा अ च भ—प्रतिकारबुद्धिः ।

हतोऽग्रजं पश्यतु वालिनं मया

३] न चैवै रौज्यं विगुणाय देयम् ॥३८॥ [३

न धारये दोषविदीर्णवेगं

निहन्मि सुग्रीवमशक्तमथ ।

हतप्रवीरोऽथ नरेन्द्रसूनुर

४] नरेन्द्रपुत्रीं विधवां करोतु ॥३९॥ [४

तमात्तवेगाच्च समुत्पतन्तं

निवेदितार्थं रणचण्डवेगम् ।

उवाच रामः परवीरहन्ता

५] स्वापेक्षया सानुनयं च वाक्यम् ॥४०॥ [५

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे सुग्रीवसन्देशो नाम

त्रयोविंशः सर्गः ॥२३॥

—

१. ल, म—पश्यति ।

२. रा—सदा । म—स ।

३. रा म—राज्यमेवं ।

४. कै—न धारये ।

ल, अ ब म ल, श च—
विदारये ।

५. कै ल, अ ब म ल, श—
मेच्छुर्वीर्णवेगं ।

म—दोषमुदीर्णं ।

६. कै ल, अ ब म ल, श—
०मदानमथ ।

७. म—नरेन्द्रपुत्र्या विजयं ।

८. रा ल, ब म च—तमात्तवेगाच्च ।

९. ल, म ल, श—रामं ।

१०. ल, ब म ल, श—किष्किन्धा० ।
रा म च—नास्ति ।

[वं-३१]= [चतुर्विंशः सर्गः] = [दा०-३१]

- न पापे त्वद्विधास्तात पापं कुर्वन्ति निश्चितम् ।
 ६] पापं मर्षेण यो हन्ति स वीरः पुरुषोत्तमः ॥१॥ [६
 नेदमद्य त्वया कार्यं साधुवृत्तेन गर्हितम् ।
 ७] तां प्रीतिमनुवर्तस्व पूर्ववृत्तं च लक्ष्मण ॥२॥ [७
 सामोर्षहितया वाचा रूक्षाणि परिवर्जयन् ।
 ८] वक्तुमर्हसि सुग्रीवमतीतं कालसंग्रहम् ॥३॥ [८
 स एवमनुशिष्टार्थो यथावत् पुरुषर्षभः ।
 ९] प्रययौ तां पुरीं वीरो लक्ष्मणः शुभलक्षणः ॥४॥ [९
 ततः शुभमतिः प्राज्ञो भ्रातुः प्रियहिते रतः ।
 १०] लक्ष्मणः प्रतिसंरब्धो जगाम भवनं कपेः ॥५॥ [१०
 शक्रचापनिभं घोरं धनुः कालान्तकोपमम् ।
 ११] प्रगृह्य गिरिशृङ्गाभं मन्दरः सानुमानिव ॥६॥ [११
 यथोक्तवचसां वक्ता शूराणां कर्मणोत्तमैः ।
 N] बृहस्पतिमतिर्वीरो भ्राता रामस्य लक्ष्मणः ॥७॥ [१२
 कामक्रोधसमुत्थेन भ्रातृशोकेन चार्तैः ।
 १२] प्रभञ्जन इवाविष्टः प्रययौ लक्ष्मणस्तदा ॥८॥ [१३

१. रा अं भ च—पापमेवं प्रकुर्वते ।
 २. रा अं भ च—मार्गेण ।
 ३. कै ल_१ ब म ल_२ श—पूर्ववत् त्वं ।
 रां अ—पूर्वं वृत्तं ।
 ४. कै ल_१ ब म ल_२—
 मैमोपहितया ।
 अ श च—सामोर्षहि० ।
 ५. रा भ—कालसंग्रहे ।

६. रा—त्रुटितः पाठः ।
 श—लक्ष्मणः शुभलक्ष्मणः ।
 भ—लक्ष्मणः पुण्यकर्मकृत् ।
 ७. रा—त्रुटितः पाठः ।
 ८. श—धन० ।
 ९. अ—+कर्मणोत्तमं ।
 १०. भ च—वीरो ।
 ११. रा अं भ च—भ्रातृशोकाग्निनावृतः ।

- सालासु तालासु तमालांश्च तरसा पातयन् दुमान् । [१४७
 १३] दूरादेकर्पयं त्यक्त्वा ययौ कैर्यवशाद् द्रुतम् ॥१॥ [N
 पर्यस्यन् गिरिकूटानि दुमान् भञ्जन् महाबलः । [१४७
 N] शिलाश्च शकलीकुर्वन् पद्भ्यां वज्र इवाश्रुगः ॥१०॥ [१५५
 १४५] अथापश्यद् बलाकीर्णा कपिराजपुरीं शुभार्म ।
 N] सौम्यामिक्ष्वाकुशार्दूलः किष्किन्ध्यां गिरिसङ्कटे ॥११॥ [१६
 १४७] कपिभिः शैलसंक्रान्तैः समन्तादभिनादिताम् ।
 N] ततः सुग्रीवमवनं लक्ष्मणः स ददर्श ह ॥१२॥ [N
 रोषात् प्रस्फुरमाणोष्ठो वानरं प्रति लक्ष्मणः ।
 N] स ददर्श हरीन् भीतीन् किष्किन्ध्यायां च निःस्वनान् ॥१३॥ [१७
 शैलशृङ्गाणि शतशः प्रवृद्धांश्च महीरुहान् ।
 १५] जगृहुः कुञ्जरप्रख्या वानरा ये वनान्तरे ॥१४॥ [१८
 तान् गृहीतप्रहरणान् सर्वान् दृष्ट्वैव लक्ष्मणः ।
 १६] भूय एवाभवत् क्रुद्धो बह्विन्धन इवानलः ॥१५॥ [१९
 'तं ते' भयपरीताङ्गाः क्रुद्धं दृष्ट्वा पुनःक्रमाः ।
 १७] कालं मृत्युयुगान्ताभं शतशो दुदुबुस्तदा ॥१६॥ [२०

१. रा अ—सालतालांश्च कीर्णांश्च ।

भ च—सालतालांश्च कर्णांश्च ।

२. कै ल, अ ब म ल, च—
 दूरादेव० ।

३. रा—कामवशाद् ।

४. च—वनं ।

५. कै रा ल, अ ब म ल, श—
 पर्यसन् ।

६. रा—गजाकीर्ण कपिराजपुरं शुभं ।
 ल, —महामीमां क० ।

७. रा—सौम्य० ।

८. ल, ब म ल, श—किष्किन्ध्यां ।

९. कै ल, म ब ल, श—सालसंक्रान्तैः ।

१०. भ च—माणौष्ठो ।

११. रा—वीरान् ।

१२. ल, ब म ल, श—किष्किन्ध्यायां ।

१३. रा अ म भ च—निःस्वनान् ।

१४. ल, ब अ म—शैलशृङ्गांश्च ।

१५. रा भ—तत्ते ।

ततः सुग्रीवभवनं प्रविश्य हरयस्तदा ।

१८] क्रोधमागमनं चैव तस्मै सर्वं न्यवेदयन् ॥१७॥ [२१

तारायाः सह कान्तायाः सक्तः कपिवरेश्वरः ।

१९] न तेषां हरिवीराणां शुश्राव वचनं तदा ॥१८॥ [२२

ततः सचिवसन्दिष्टाः कपयः कामरूपिणः ।

२०] मेघकुञ्जरगिर्याभा नगर्या निर्ययुस्तदा ॥१९॥ [२३

२१पू] नखदण्डायुधा घोराः सर्वे विकृतदर्शनाः ।

N] सर्वे शार्दूलदर्पाश्च सर्वे च विकृताननाः ॥२०॥ [२४

२१उ] दशनागबलाः केचित् केचिद् दशगुणोत्तराः ।

केचिन् नागसहस्रस्य बभूवुस् तुल्यविक्रमाः ॥२१॥ [२५

२२] मर्त्यकोटिबलैः केचित् केचिद् वायुबलोपमाः ।

२३पू] अप्रमेयबलाश्चान्ये तत्रासन् हरियूथपाः ॥२२॥ [२६

तानचिन्त्य महावीर्यो लक्ष्मणः परवीरहा ।

N] प्रविवेश महाबाहुः सुग्रीवभुजपालिताम् ॥२३॥ [३३

ततः कैलाससङ्काशं तप्तकाञ्चनवेदिकम् ।

N] सुग्रीव भवनं श्रीमद् दृष्ट्वा द्वारि व्यवस्थितः ॥२४॥ [३४पू

स तत्र मधुरं गीतं शुश्राव सुमनोहरम् । [३४उ

N] एकान्तमिव सञ्जातं तन्त्रीवल्लकिवेणुभिः ॥२५॥ [N

वल्लीश्च विविधाकारा रूपयौवनदर्पिताः ।

N] स्त्रियः सुग्रीवभवने ददर्श भरतानुजः ॥२६॥ [N

रूपदाक्षिण्यसंपन्नाश् चित्रमाल्यकृतस्रजः ।

१. कै म—† सचिवाः संदिष्टाः ।

२. कै—दशगुणोत्तरं ।

३. कै रा ल, अ ब म श भ च —
सन्ति कोटि० ।

४. रा—नास्ति ।

५. रा—† एकतामिव ।

६. कै—† ० न दर्शिताः ।

७. रा—† ० वयाः कतिप्रभाः ।

भ—० वयंकृतप्रभाः ।

- N] नानाविरागवसना भूषणोत्तमभूषिताः ॥२७॥ [N
नातृप्तान् न मदव्यग्रान् मुदितान् नापरिच्छदान् ।
- N] सुग्रीवानुचरांस्तत्र लक्षयामास लक्ष्मणः ॥२८॥ [N
स सुग्रीवप्रमोदं च पूर्वजस्यौर्तिमुत्तमाम् ।
- N] बुद्ध्वा कोपवशं वीरः पुनरेवै जगामै ह ॥२९॥ [N
निःश्वस्य दीर्घमुष्णं च कोपाद् रक्तान्तलोचनः ।
- N] बभूव नरशार्दूलः सधूम इव पावकः ॥३०॥ [N
बाणखड्गस्फुरज्जिह्वः सायकासनभोगवान् ।
- N] स्वतेजोविषसंघातैः पञ्चास्यै इव पन्नगैः ॥३१॥ [N
तं दीप्तमिव कालाग्निं नागेन्द्रमिव कोपितम् ।
- N] सहसैवाङ्गदो दृष्ट्वा द्वारप्रतिमुखोऽभवत् ॥३२॥ [३६
अङ्गदं रोषसंविग्नः सन्दिदेश महाबलः ।
- N] मामिहोपस्थितं शीघ्रं सुग्रीवाय निवेदय ॥३३॥ [३७
एष वै लक्ष्मणो नाम रामवाक्यप्रचोदितः ।
- N] व्यवसायरथेनाथु शीघ्रं प्राप्तो महाकपे ॥३४॥ [३८
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा शोकोविष्टोऽङ्गदोऽब्रवीत् । [४०पू
- N] तथेति कृत्वा वचनमेतत् सर्वं न्यवेदयत् ॥३५॥ [N

१. भ—† ०त्तमभूषणाः ।
२. कै ब—मुदितानपरिग्रहान् ।
रा—नानुदग्रप० ।
भ—नापकृष्टपरि० ।
३. श—† ०जस्यांतमुत्तमं ।
४. ल२—दृष्ट्वा ।
५. ब—पुनरेवाजगाम ।
६. रा भ—† बाणशब्द० ।
भ—'०स्त्रे' इत्यपरहस्तेन ।

- ७ अ—सुतेजो० ।
८. ल१—मुदितः पाठः ।
९. कै—† नगेन्द्र० ।
१०. रा भ—† सहसैवागतं ।
११. ल१ ब—मुदितः पाठः ।
१२. रा—† ०विष्टोद्गतो० ।
श—नास्ति ।
१३. ल१—मुदितः पाठः ।
१४. श—नास्ति ।

लक्ष्मणागमनं श्रुत्वा सुग्रीवः पुत्रवेश्वरः ।

[N] लक्ष्मणं कुपितं प्राप्तं विदित्वा समुपाविशत् ॥३६॥ [N]

[N] प्रतिपूर्णमिवाकाशं संच्छन्नमिव तद् वनम् ।

तेन वानरसैन्येन सुग्रीवस्य महाकपेः ॥३७॥ [२७

२४] ततो द्वाराणि सर्वाणि ह्यङ्गदः परिवारयन् ।

पर्याक्रमतैर् दुर्धर्षो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥३८॥ [२८

२५] कृत्स्नां हि कपिभिर् व्याप्तां द्रुमहस्तो महाबलः ।

अपश्यल्लक्ष्मणः क्रुद्धः किष्किन्धां च दुरासदाम् ॥३९॥ [२९

२६] ततस्तु हरयः सर्वे प्रासादपरिखान्तरात् ।

निर्गम्योदग्र-सन्वास्ते तस्थुरधिकृतास्तदा ॥४०॥ [३०

२७] तं महेन्द्रनिभं दृष्ट्वा वज्राशनिसमस्त्वनम् ।

सिंहनादं समं चक्रेल्लक्ष्मणस्य समन्ततः ॥४१॥ [४५

२८] तेन शब्देन महता तारया प्रतिबोधितः । [४६पू

सुग्रीवः सचिवैः संधिममन्त्रयत वानरः ॥४२॥ [N

२९] विनतेन^१ मुषेणेन नीलेन च नलेन च ।

अङ्गदेन च शूरेण प्राज्ञेन च हनूमता ॥४३॥ [N

३०] एतेऽन्ये च महात्मानः सर्वे वानरयूथपाः ।

१. श—नास्ति ।

२. ब—व्रुटितः पाठः ।

ल, —परिपीडयन् ।

३. कै अ च—† पर्योत्क्रमत ।

ल, ब म ल, श—पर्युत्क्रामत ।

भ—† पर्याक्रामत ।

४. रा भ—कृत्स्नं ।

५. रा भ—† व्याप्तं ।

६. ल, ब म ल, श—किष्किन्धां ।

७. रा—तस्थुराविकृता० ।

ल, —०कृतास्तथा ।

८. रा—† ०निसमन्वितं ।

९. श—ततश्चक्रुः ।

१०. रा भ—विशेषतः ।

११. रा—सर्वम० ।

१२. म श—विनीतेन ।

एकान्ते यैः' समासीनः शक्रः सुरगणैरिव ॥४४३॥ [N

सम्मन्त्र्य सचिवैस्तैस्तु चकार मतिमान् मतिम् ।

[N] लक्ष्मणस्य प्रसादार्थं वानरैः स प्रचोदितः ॥४५॥ [N

३२ उ] वाक्यमुच्चार्य च तेषां लक्ष्मणं प्रति शुश्रुवे । [४८ उ

अर्थधर्मसमायुक्तं मन्त्रिणां स कपीश्वरः ॥४६॥ [N

[N] तेषां तद् वचनं श्रुत्वा सर्वेषां चायतिक्ष्मम् । [N

प्रसादयित्वा सुग्रीवं बुद्धिमान् मारुतात्मजः ॥४७॥

३३] अब्रवीत् पर्युपासीनः यथा शक्रं बृहस्पतिः । [४९

सत्यसन्धौ महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥४८॥

३४] उपकारप्रवृत्तौ च राजन् राज्यस्य दायकौ । [५०

तयोरेको धनुष्पाणिर द्वारि तिष्ठति भूमिप ॥४९॥

३५] तस्य भीताः प्रवेपन्ते नादं मुञ्चन्ति वानराः । [५१

स एष राघवभ्राता लक्ष्मणो गुणसागरः ॥५०॥

३६] व्यवसायरथं प्राप्तस्तस्य रामस्य शासनात् । [५२

स दृश्यतां वा प्रतिषिध्यतां वा

यच्च क्षेमं भवता तद् विधेयम् ।

१. रा अ भ च—च पुरासीनं शक्रं ।

२. कै ल, अ ब म ल, श च—

अतः परमधिकः पाठः—

बलविक्रमयुक्ताश्च मन्त्रे च परिनिष्ठिताः ।

उत्साहं च प्रभावं च मन्त्रिणो मन्त्रसिद्धये ॥

अ भ च—कोषेषु च—'मन्त्रिणो

मन्त्रसिद्धये' इत्यस्य स्थाने 'मन्त्रे

चैवार्थधर्मयोः' इति पठित्वा

'प्रक्षेपं च प्रचारं च मन्त्रिणो

मन्त्रसिद्धये' इत्यधिकं पठ्यते ।

३. रा अ भ च—वानरैः प्रतिवेदितं ।

४. कै ल, अ ब म ल, श—वाक्य-
मुवाच वै ।

५. रा भ—मन्त्रीशः ।

६. कै अ भ च—सर्वेषामायतिक्ष्मं ।

७. कै ल, अ ब म ल, श च—
०पासीनं ।

८. रा अ भ—क्षेमं पार्थिवं मन्मतां च ।

च—त्रुटितैः पाठः ।

क्रुद्धः किलागच्छति लक्ष्मणोऽसौ

रामस्य हेतोरिह तं न विद्मः ॥५१॥ [N

तस्य मूर्ध्ना प्रणम्य त्वं सपुत्रः सह बन्धुभिः । [५५ पू
N] राजंस्तिष्ठाद्य समये भव सत्यप्रतिश्रवः ॥५२॥ [५६ उ

उपकारेण संयुक्तः प्रतिकारं स्मरस्व च ।

N] कर्तुमर्हसि सीतार्थं प्रीतिमानीयं तद्वशे ॥५३॥ [N

स हि शूरो महेष्वासः सर्वास्त्रविधिपारगः ।

N] अमर्षी दुःखसन्तप्तस्तस्य प्रतिकृतं क्षमम् ॥५४॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे लक्ष्मणगमनं नाम

चतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥

१. कै ल, ब म ल, श—प्रणतस् ।

२. म—ब्रुवितः पाठः ।

३. ल, —सत्यपराक्रमः ।

४. रा भ—सीतार्थे ।

५. रा भ—+ प्रीतिभार्ये च ।

अ च—+प्रीतिभार्याय ।

६. श—+ प्रतिकृति० ।

७. रा भ—नास्ति ।

ल, ब म श ल, —किष्किन्धा० ।

८. रा भ च—लक्ष्मणगमनो ।

[वं०-३२] = [पञ्चविंशः सर्गः] = [दा०-३२]

एवमुक्तंस्तु सुग्रीवः सम्पन्न्य हनुमन्मुखैः ।

- १] मुहूर्तं चिन्तयामास दीनः किञ्चिदवाङ्मुखः ॥१॥ [N
सचिवानब्रवीत् सर्वान् संप्रधार्य बलाबलम् ।
- २] वाक्यज्ञो वाक्यमेवान्ते मन्त्रेषु परिनिष्ठितः ॥२॥ [२
न मे दुर्व्याहृतं किञ्चिन् नापि मे दुरधिष्ठितम् ।
- ३] लक्ष्मणो राघवभ्राता किंनिमित्तं सै रूष्टवान् ॥३॥ [३
अमुहूर्दभिर मर्माभिन्नैर् नित्यमन्तरदर्शिभिः ।
- ४] उक्त्वा दोषानसंभूतान् प्रेरितो लक्ष्मणो भवेत् ॥४॥ [४
अत्र तावद् यथाबुद्धि सर्वैरेवं विधीयताम् ।
- ५] भवद्भिर निश्चितैस्तैश्च विज्ञेयो निपुणं जनैः ॥५॥ [५
कः खल्वस्ति मम त्रासो राघवाच्चापि लक्ष्मणात् ।
- ६] मित्रं त्वस्थानकुपितं जनयत्येव संभ्रमम् ॥६॥ [६
दुष्करं सर्वथा मित्रं कृतं दुरनुपालनम् ।
- ७] अनित्यत्वात् तु चित्तस्य प्रीतिरल्पेन भिद्यते ॥७॥ [७

१. रा—एवमुक्तः स ।

२. भ—संप्रधार्य च ।

३. रा अ भ च—वाक्यमेवावी ।

४. ल_१—द्रव्याहतं ।

म ल_२ श—०द्रव्याश्रितं ।

५. कै ल_१ अ ब म श भ च—
सुरुष्टवान् ।

६. कै ल_१ ब म ल_२ श—
०त्रिममामि० ।

रा—स सुहृद्भिर्महामास्यैर् ।

भ—सोसुहृद्भिः सहामास्यैर् ।

७. म—१०रदर्शिभिः ।

च—नित्यमन्त्रैरदर्शिभिः ।

८. कै—१उक्तान् । उक्त्वा, इति
प्रान्ते लेखास्तरम् ।

रा—१उक्तो ।

९. कै ब ल_१—१यथाबुद्धिः ।

अ—१यथाबुद्धिः ।

१०. रा भ—१सर्वेषामेव भीमता ।

११. ल_२—१निश्चिते सत्त्वैर् ।

१२. कै रा—निपुणः ।

१३. रा—प्रीतिरस्य न वर्धते ।

भ—प्रीतिरस्य न विजते ।

- अतो निमित्तं त्रस्तोऽहं रामेण हि' महात्मना ।
 ८] यन्मयोपकृतं वाक्यं प्रतिकर्तुं(कृतं) न तन्मया॥८॥ [८
 N] अतो दुःखं मम महद्दृदि शल्यमिवापितम् । [N
 सुग्रीवेणैवमुक्ते तु हनुमान् हरिपुङ्गवः ।
 ९] उवाच श्लक्ष्णया वाचा मध्ये वानरमन्त्रिणाम् ॥९॥ [९
 सर्वथा नैतदाश्चर्यं यत् त्वं हरिगणेश्वर ।
 १०] न विस्मरसि तं स्निग्धमुपकारं तथा कृतम् ॥१०॥ [१०
 राघवेण हि शूरेण भयमुत्सृज्य दूरतः ।
 ११] त्वत्प्रियार्थं हतो वाली शक्रतुल्यपराक्रमः ॥११॥ [११
 सर्वथा प्रणयकुब्धो राघवो नात्र संशयः ।
 १२] भ्रातरं संप्रहितवांलक्ष्मणं कीर्तिवर्धनम् ॥१२॥ [१२
 त्वं प्रमत्तो न जानीषे कालं कालविदां वर ।
 १३] फुलसप्तच्छन्दश्यामा प्रवृत्ता हि शर्व प्रिया ॥१३॥ [१३
 निर्मलग्रहनक्षत्रा द्यौरं विगतबलाहका ।
 १४] प्रसन्नाश्च दिशः सर्वा नद्यश्च हरिपुङ्गव ॥१४॥ [१४
 N] प्रसक्तः कामभोगेषु राजंस्त्वं नावबुध्यसे ॥१५॥ [N
 प्राप्तमुद्योगसमयं नावैषि हरिपुङ्गव ।
 १५] प्रमत्तस्त्वमिति ज्ञात्वा लक्ष्मणोऽयमिहागतः ॥१५॥ [१५
 आर्तस्य हृतदारस्य परुषं परुषाक्षरम् ।
 १६] वचनं मर्षणीयं ते राघवस्य समीरितम् ॥१७॥ [१६

१. ब—सुम० ।

२. कै ल, अ ब ल, श म—च ।

३. कै अ ल,—बहो ।

४. ल,—मम महदुःखं हृदि ।

५. रा—राघवेण ।

६. अ—प्रणयात्कुब्धो ।

७. च—ससहृद० ।

८. रा अ च—शरच्छिवा ।

९. कै म—द्यौ ।

१०. रा—प्रसादने ।

कृतापराधस्य हि ते नान्यं पश्याम्यपक्रमम् ।

१७] अन्तरेणाञ्जलिं कृत्वा राघवस्य प्रसादने ॥१८॥^१ [१७

निर्धुक्तैर् मन्त्रिभिर् वार्य्यो ह्यवश्यं पार्थिवो हितम् ।

१८] अतस्तव भयं त्यक्त्वा ब्रवीम्येष हितं वचः ॥१९॥ [१८

अतिक्रुद्धः समर्थो हि चापमुद्यम्य राघवः ।

१९] सयस्रस्ररगन्धर्वं परिवर्तयितुं जगत् ॥२०॥ [१९

न स क्षमः कोपयितुं यः प्रसाद्यः पुनर् भवेत् ।

२०] कृतोपकारं स्मरता कृतज्ञेन विशेषतः ॥२१॥ [२०

तस्य मूर्ध्ना प्रणम्य त्वं सपुत्रः सह बन्धुभिः ।

२१] राजंस्तिष्ठाद्य समये पत्यौ भार्येव शाश्वते ॥२२॥ [२१

न रामरामानुजशासनं त्वया

कपीन्द्र युक्तं मर्नसाऽप्यपोहितुम् ।

मन्ये हि तज्जातु न मानुषं बलं

[N]

सराघवस्यास्यं महेन्द्रवर्चसः ॥२३॥^१ [२३

इत्यार्षे रामायणे किष्किर्धौकाण्डे हनुमद्वाक्यं नाम

पञ्चविंशः सर्गः ॥ २५ ॥

१. अ च श—पश्याम्युप० ।

भ—पश्याम्युपा० ।

२. रा—नास्ति ।

३. रा—निर्धुक्तैर् ।

४. अ च—वाच्यं अवश्यं ।

५. रा अ भ च—अत एव ।

६. भ—सबक्षसुर० ।

७. रा अ म—पूर्वोपकारं ।

८. कै म ल_२ भ—मनसा अपोहि० ।

९. कै—तु तज्जातु ।

रा ल_१ ब म ल_२ य च—

महज्जातु ।

१०. कै ल_१ अ ब म ल_२ श च—

० घवस्याद्य ।

११. रा—अतः परमधिकः पाठः—

दहेद्दि लोकान् कुपितः स राघव—

स्तव प्रतिज्ञां चलितां निशम्य वै ।

तदस्यथा नार्हसि कर्तुमात्मवत्

त्वमग्निशक्नाशनितुष्यतेजसः ॥

१२. ल_१ ब म श ल_२—किष्किन्दा० ।

रा—नास्ति ।

[व०-३३]= [षड्विंशः सर्गः] =[दा०-३३]

तथा प्रतिसमादिष्टो लक्ष्मणः परवीरहा ।

१] प्रविवेश पुरीं रम्यां किष्किन्धां बालिपालिताम् ॥१॥ [१]

द्वारस्था हरयस्तत्र महाकाया महाबलाः ।

२] वानरा लक्ष्मणं दृष्ट्वा स्थिताः प्राञ्जलयस्तदा ॥२॥ [२]

क्रुद्धं विनिःश्वसन्तं तं ज्वलन्तमिव तेजसा ।

३] बभूवुर हरयस् त्रस्तौ न चैनं प्रत्यवारयन् ॥३॥ [३]

स तु रोषपरीतात्मा लक्ष्मणः परवीरहा । [N

४] जातरूपमयीं चित्रां ददर्श महतीं गुहाम् ॥४॥ [४उ

५] रम्यां रत्नसमाकीर्णां चित्रपुष्पितकाननाम् । [४पू

N] वैदूर्यरुचिरस्तम्भां प्रवालोच्छ्रिततोरणाम् ॥५॥ [N

हर्म्यप्रासादसंबाधां नानामणिविभूषिताम् ।

६] सर्वकामफलैर् वृक्षैः पुष्पितैरुपशोभिताम् ॥६॥ [५

दिव्यमालाम्बरधरैर् मधुरैः प्रियदर्शनैः ।

७] देवगन्धर्वपुत्रैश्च वानरैरुपशोभिताम् ॥७॥ [६

चन्दनागुरुपद्मानां गन्धैः सुरभिगन्धिभिः ।

८] मैत्रेयाणां सुराणां च समावृतमहापथाम् ॥८॥ [९पू

विन्ध्यमेरुनिकाशाश्च बहुभूमिसमावृताः । [७उ

९] ददर्श नृपमार्गेषु चित्राः प्रासादपङ्क्तयः ॥९॥ [८

सरांसि च सपद्मानि पुष्पितानि वनानि च ।

१. कै ल, ब म श ल_२—†लङ्का ।

२. ल, ब म श ल_२—किष्किन्धां ।

३. ब—†तत्र ।

४. श—०दसंबाधैर् ।

५. ल, ब म भ च—पूर्वोत्तरार्द्धयोः

परस्परं व्यत्ययः ।

६. रा भ—०गुरुगन्धैश्च ।

७. कै ल, ब म श ल_२—†मैत्रेयाणां ।

८. ब—†०पद्मानेषु ।

- ११] ददर्श गिरिनद्यश्च लक्ष्मणो विमलास्तथा ॥१०॥ [N
देवतायतनांश्चैव राजमार्गे ददर्श सैः ।
- १०] सुधाऽवदातं सुकृतं विमानं शुभदर्शनम् ॥११॥ [N
अङ्गदस्य गृहं रम्यं मैन्दस्य द्विविदस्य च ।
- १२] गवयस्य गवाक्षस्य गजस्य शरभस्य च ॥१२॥ [९
१३पू] विद्युन्मालेश्च संपातेः सूर्याक्षस्य हनूमतः । [१०पू
१४पू] कुमुदस्य सुषेणस्य नीलस्य च नलस्य च ॥१३॥ [११पू
१३उ] वीरबाहोः सुबाहोश्च विनतस्याथं केसरेः । [१०उ
१४उ] कपेः शतबलस्यैव रंभस्य पनसस्य च ॥१४॥ [N
१९पू] पाण्डुरेण तु शैलेन परिक्षिप्तं दुरासदम् । [१४पू
अन्येषां कपिमुख्यानां राजमार्गे महात्मनाम् ॥१५॥
- १५] ददर्श गृहमुख्यानि रत्नस्तम्भोज्ज्वलानि च । [१२
पाण्डुराभ्रप्रकाशानि दिव्यमाल्योचितानि च ॥ [१६॥
- १६] प्रभूतधनधान्यानि स्त्रीरत्नैः शोभितानि च । [१३
१७उ] वानरेन्द्रगृहं रम्यं महेन्द्रभवनोपमम् ॥१७॥ [१४उ
शुक्लैः प्रासादशिखरैः कैलासशिखरोपमैः ।
सर्वकामैः फलैरृतुसैः शीतच्छायैर मनोरमैः ॥१८॥ [१५

१. रा अ भ च—विमला लक्ष्मणः ।
२. भ—देवतायतनं चैव ।
३. रा ल, व म श—ह ।
४. कै ल, व म ल—द्विविधस्य ।
५. रा भ—विनतस्य महात्मनः ।
६. रा—शतबलस्यैव ।
७. रा—च महात्मनः ।
८. भ—नास्ति ।
९. अ—राजमार्गः ।
१०. ल—नास्ति ।

११. रा—दिव्यमालयुः ।
१२. भ—नास्ति ।
१३. ल—शतधनरत्नानि ।
१४. भ—नास्ति ।
कै रा ल, व म भ—अतः
परमधिकः पाठः—
पाण्डुरेण तु शैलेन परिक्षिप्तं दुरासदम् ।
१५. ल—महेन्द्रभवनोपमं ।
१६. रा भ—सर्वकामफलैः ।

दिव्यगन्धवहैश्चित्रैः पुष्पितैरुपशोभितम् ।

१९पू] महेन्द्रकल्पैर् हरिभिर् नीलजीमूतसन्निभैः ॥१९॥ [१६

बहुभिः संवृतद्वारं बलिभिः शस्त्रपाणिभिः ।

२०] दिव्यमालाऽऽवृतं रम्यं तप्तकाञ्चनतोरणम् ॥२०॥ [१७

२१पू] सुग्रीवस्य गृहं रम्यं लक्ष्मणः प्रविवेश ह । [१८

सभयैर् हरिभिर् मुरुयैर् मत्तमातङ्गसन्निभैः ।^१ [N

N] अवारितैः सैः सौमित्रिर् महाऽभ्रैरिव भास्करः ॥२१॥] १८ उ

तमुपायान्तमव्यग्रं श्रुत्वा सुग्रीवशासनात् ।

२२] प्रत्युज्जग्मुश्च सचिवाः कृताञ्जलिपुटास्तदा ॥२२॥

तानाभाष्य यथान्यायं हनुमत्प्रमुखान् हरीन् । [N

२३] धर्मवृद्धान् दौर्बल्याद् विदितः प्रविवेश ह ॥२३॥

स सैः कक्षा धर्मात्मा यानासनसमावृताः ।

२४] प्रविश्य सुमहद् गुप्तं ददर्शान्तःपुरं ततः ॥२४॥ [१९

हेमराजतपर्यङ्कैर् महद्भिश्च वरासनैः ।

२५] महाऽर्हास्तरणोपेतैर् ददर्शादित्यसन्निभैः ॥२५॥ [२०

ततः सुग्रीवमासीनं काञ्चने शयनोत्तमे ।

२६] महाऽर्हास्तरणोपेते ददर्शादित्यसन्निभम् ॥२६॥ [२३

दिव्याभरणचित्राङ्गं दिव्यरूपसमन्वितम् ।

१. अ भ च—दिव्यमाल्यावृतं ।

२. भ—ह निर्भीतः ।

३. भ—नास्ति ।

४. अ भ च—आवार्यमाणः ।

५. ल_२—भास्करैः

६. ख—भ्याख्यं ।

७. अ भ—धर्मबुध्या न दौर्बल्यात् ।

श—दर्पवृद्धाः ।

८. ल_१ ख श—सप्तकक्ष्या ।

ल_२—सप्तकक्ष्यान् ।

९. कै रा—०त्यसन्निभः ।

भ—तत्र तन्नोपशोभितं ।

१०. भ—ददर्शादित्यसन्निभे ।

- ३५] दिव्यमाल्याम्बरधरं महेन्द्रमिव दुर्जयम् ॥२७॥ [३४
 दिव्याभरणमालाभिः प्रमदाभिः समन्ततः । [६५५
 N] सहोपविष्टं दृष्टाभिः कुमारमिव नन्दने ॥२८॥
 स्त्रीभिः परमदृष्टाभिर् वृतं शतसहस्रशः ।^१
 ३६] अप्सरोभिः परिवृतं महेन्द्रमिव नन्दने ॥२९॥
 वामपार्श्वे स्थिता चास्य तारा तारानिभानना । [N
 ३७] रुमा तु दक्षिणे पार्श्वे मुग्रीवस्य महात्मनः ॥३०॥
 शुक्ले तु बालव्यजने तप्तकाञ्चनभूषिते । [N
 ३८] दोधूयमाने नारीभिर् लक्ष्मणः स ददर्श ह ॥३१॥
 तं दृष्ट्वा तस्य ललितं विलासं चैव लक्ष्मणः । [N
 ३९] विषमैवं च रामस्य द्विगुणं क्रोधमोत्सवान् ॥३२॥
 स क्रोधाद् रक्तनयनं सङ्कुचितभ्रूवन्मुखम् । [N
 ४०] दृष्टाधरौष्ठपुटकं प्रेक्षमाणं तमन्तिके ॥३३॥
 दीर्घमुष्णं विनिर्ध्वंस्य श्वसन्तं च मुहुर्मुहुः । [N
 ४१] कुपितं सप्तशिरसं बिलरुद्धमिवोरगम् ॥३४॥
 तं दृष्ट्वा क्रोधरक्ताक्षं प्रगृहीतशरासनम् । [N
 ४२] मुग्रीवः सहसोत्तस्थौ कृताञ्जलिपुटस्तदा ॥३५॥
 तस्य तारा रुमा चैव द्वे भार्ये पार्श्वतः स्थिते । [N

१. कै ल_२—दिव्यमाल्याम्बर० ।
 २. कै अ च—रणमाल्याभिः ।
 ३. अ भ च—कुवेरमिव ।
 ४. ल, म—नास्ति ।
 ५. ल, ब म ल_२ श—भूषणे ।
 ६. अ भ च—नारीभिरभितः ।
 ७. ल_२—विमलत्वं ।

८. अ च—क्रोधमुच्छ्रितः ।
 भ—क्रोधमूर्च्छितः ।
 ९. कै रा ल, ब म ल श—
 तदुमोन्मु० ।
 १०. रा ल_२—च निःश्वस्य ।
 ११. कै ल, अ ब म श ल_२—
 सुसशि० ।

- ४३] कृताञ्जलिपुटे चास्तां लक्ष्मणाभिमुखे तदा ॥३६॥
 पत्न्योर् मध्यगतस्तत्र स सुग्रीवो व्यरोचत । [N
 ४४] विशाखयोर् मध्यगतः संपूर्ण इव चन्द्रमाः ॥३७॥
 N] उत्पतन्तं समुत्पेतुम ताराऽऽद्यास्तत्र योषितः ॥३८॥ [N
 प्रत्युद्गम्य च सुग्रीवो बहुमानेन लक्ष्मणम् ।
 ४५] गृहं प्रवेशयामास सामात्यः सपुरोहितः ॥३९॥ [N
 तमप्रतिबलं कुद्धं प्रविष्टं पुरुषर्षभम् ।
 N] बानरेन्द्रस्तु तं दृष्ट्वा लक्ष्मणं व्यथितं तदी ॥४०॥ [N
 बाहुभ्यां संपरिष्वज्य तारां ताराऽधिपाननाम् ।
 N] शुश्रुमे स तया राजा सतार इव चन्द्रमाः ॥४१॥ [N
 तां दिव्यरूपां परिरभ्य तारां

वरासनस्थो वरहेमवर्णाम् ।

ददर्श सौमित्रिर्मदीनसत्त्वो

N] विशालनेत्रः पृथुदीर्घवक्षाः ॥४२॥ [N

स पद्मपत्रप्रतिरूपनेत्रं

महाकर्पि देवसमप्रभावम् ।

मुखोपविष्टं कनकप्रभाऽऽभं

N] वरासने सूर्यनिभे ददर्श ॥४३॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे किष्किन्धाप्रवेशो नाम

षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥

१. भ—प्रत्युदस्य ।
२. भ—स नरर्षभं ।
३. अ भ—व्यथितस्तदा ।
४. ल_२—तदा ।
५. अ—सौमित्रिर० ।
 रा—०त्रिरदीनसत्त्वं ।
६. अ—विशालनेत्रं ।

७. ल_२—किष्कि धीरचेताः ।
८. भ—०त्रप्रतिमान० ।
 च—०त्रप्रतिपात० ।
९. अ—नास्ति ।
१०. ल_१ ब म ल_२ श—किष्किन्दा० ।
११. ल_१ ब म ल_२ श—किष्किन्दा० ।

[वं०-३४] = [सप्तविंशः सर्गः] = [दा०-३४]

तमप्रतिहतं क्रुद्धं प्रविष्टं पुरुषर्षभम् ।

१.] सुग्रीवो लक्ष्मणं दृष्ट्वा बभूव व्यथितस्तदा ॥१॥ [१]

क्रुद्धं विनिःश्वसन्तं तु प्रदीप्तमिव तेजसा !

N] भ्रातुर व्यसनसन्तप्तं दृष्ट्वा दशरथात्मजम् ॥२॥ [२]

उत्पपात हरिश्रेष्ठो हित्वा सौवर्णमासनम् ।

N] महेन्द्रध्वजसङ्काशं तारां सन्त्यज्य वानरः ॥३॥ [३]

उत्पतन्तं समुत्पेतुम् ताराप्रभृतयः स्त्रियः ।

N] सुग्रीवं गगने पूर्णं चन्द्रं तारागणो यथा ॥४॥ [४]

संरक्तर्नयनः श्रीमान् मन्दस्वेदः कृताञ्जलिः ।

N] बभूवावस्थितस्तत्र कल्पवृक्षोपमस्तदा ॥५॥ [५]

ताराद्वितीयं सुग्रीवं नारीमध्यगतं पुनः ।^f

१. भ—व्यथितस्तथा ।

२. अ भ च—०जसंकाशस् ।

३. भ—अतः परमधिकः पाठः—

प्रत्युग्रस्य च सुग्रीवो बहुमानेन लक्ष्मणं ।

गृहं प्रवेशयामास सामात्यः सपुरोहितः ॥

४. भ—सुरक्त० ।

५. अ च—मंदस्वेदः । भ—मंदलेखः ।

६. भ—ताराद्वितीयः सुग्रीवो ।

७. कै रा ल_१ ब म ल_२ श—
तारामध्यगतं ।

भ —नारीमध्यगतः ।

८. भ—अतः परमधिकः पाठ —

संक्रुद्धं लक्ष्मणं तत्र निषीदेत्यब्रवीद्वचः ।

तं लक्ष्मणो विनिःश्वस्य बिलरुद्ध इवोरगः ।

भ्रातुर्वचनसंश्रयः सुग्रीवमिदमब्रवीत् ।

न शक्यमकृतार्थेन वृत्तेन हरिपुंगव ।

प्रतिग्रहीतुं शक्यं वै भोक्तुं संवेष्टुमेव च ॥

सदा कृतार्थो वृत्तः स्यान्नतुर्थविनिश्चये ।

प्रतिग्राह्यस्तदा तेन सत्कारश्च कपीश्वर ।

सोहमार्यस्य रामस्य कृत्येस्मिन्ननुष्ठिते ।

सत्कारं प्रतिगृह्णीयां कथं वानरसत्तम ॥

अथ नष्टमदः श्रीमान् भयादाकुलितेन्द्रियः ।

प्रणम्य लक्ष्मणं राजा सुग्रीव इदमब्रवीत् ॥

समासतो वयं भृत्या रामस्य विदितात्मनः ।

सर्वे तत्प्रतियास्यामो यद्गामस्य चिकीर्षितं ।

अर्घ्यपात्रे च विधिवत् गृहीते लक्ष्मण स्वया ।

निषण्णे चासने दिव्ये ततो वक्ष्ये तव प्रियम् ॥

सोऽब्रवीदहमार्येण संदिष्टो वानरेश्वर ।

अकृतार्थेन सत्कारो न ग्राह्यस्ते कपेर्गृहे ॥

स त्वं शृणु समादेशमार्यस्याक्लिष्टकर्मणः ।

कुरु संचित्य च कपे यदि साधिवति मन्यसे ॥

ततः स्त्रीभिः परिवृतं स्थितमेवं कपीश्वर ।

स्थित एवाब्रवीद्वाक्यं लक्ष्मणः परवीरहः ॥

११.] अब्रवीलक्ष्मणः क्रुद्धः सतारं शशिनं यथा ॥६॥ [६
सत्त्वाभिजनसंपन्नः सानुक्रोशो जितेन्द्रियः ।

१२.] कृतज्ञः सत्यवादी च राजा लोके महीयते ॥७॥ [७
यस्तु राजा स्थितो धर्मे मित्राणामुपकारिणाम् ।

१३.] मिथ्याप्रतिज्ञां कुरुते को नृशंसतरस्ततः ॥८॥ [८
N] पञ्च पश्वन्ते हन्ति दश हन्ति गवान्ते । [N

१४पू.] शतमश्वान्ते हन्ति सहस्रं पुरुषान्ते ॥९॥ [९पू

१५पू.] हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन् ।

N] सर्वं भूम्यनृते हन्ति मां स्म भूम्यनृतं वदेत् ॥१०॥ [N

१४उ.] आत्मानं स्वजनं हन्ति पुरुषः पुरुषान्ते । [१४

१५उ.] गवान्तेन तुल्यं हि पुरुषानृतमुच्यते ॥११॥ [N

१६उ.] पूर्वं कृतार्थो मित्राणां न तत् प्रतिकरोति यः ।

कृतघ्नः सर्वभूतानां स वर्धयः पुत्रगेश्वर ॥१२॥ [१०

१७.] गीतोऽयं ब्रह्मणा श्लोकः सर्वदेवेनमस्कृतः ।

दृष्ट्वा कृतघ्नं क्रुद्धेन तन्निबोधे पुत्रजम् ॥१३॥ [११

१८.] ब्रह्मघ्ने च सुराये च चौरैः भग्नव्रते तथा ।

निष्कृतिरविहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥१४॥ [१२

१. कै रा ल, ब म ल, श—
पत्न्यनृते ।

२. ल, ब च—पुरुषानृती ।

३. ब—भूम्यनृती ।

४. कै रा ल, ब म ल, श—
नात्मभूम्यनृतं ।

५. श—पुरुषान् ।

६. म—† प्रतिकरोषि यत् ।

७. कै रा ल, अ ब म ल, श—
भवेत् ।

८. भ—पुरुषाधमं ।

९. म—नास्ति ।

१०. अ—सर्ववैवर्धनम् ।

भ—† सर्वभूतनमस्कृता ।

११. कै रा ल, ब म ल, श च—
† शृष्ट्वा कृतघ्नः ।

१२. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
सन्निबोध ।

१३. म—नास्ति ।

- १९] कृतघ्नंस्त्वं नृशंसश्च मिथ्यावादी च वानर ।
 २०पू] पूर्वं कृतार्थो रामस्य नै तत् प्रतिकरोषि र्यत् ॥१५॥ [१३
 २४पू] न त्वां रामो विजानीते कृतघ्नं दुष्टचारिणम् । [१५उ
 N] प्रमत्तश्चातिरिक्तश्च यथा स्यात् प्राकृतस्तथा ॥१६॥ [N
 २४ उ] आत्मनश्च महाभाग्यात् पापः करुणैवेदिना ।
 रामेण प्रापितो राज्यं त्वं दुरात्मा महात्मना ॥१७॥ [१६
 २५] कृतं तु नाभिजानासि रामस्यालिष्टकर्मणः ।
 अद्य संख्ये शितैर्बाणैर्हतो द्रक्ष्यसि वालिनम् ॥१८॥ [१७
 २६] उपकारो न कर्तव्यस्त्वद्विधानां महात्मभिः ।
 २७पू] मूर्खानामकृतज्ञानां स्त्रीवशानां कदाचन ॥१९॥ [N
 न स सङ्कुचितः पन्था येन वाली हतो गतः ।
 ३३ उ] समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमद्य गां ॥२०॥ [१८
 २७ उ] 'को हि' विज्ञानसंपन्नो दृष्टलोकपरावरः ।
 प्रसज्जेत कामभोगेषु यथा त्वमिह वानर ॥२१॥ [N
 २८] लप्स्यसे सुमहद् दुःखं सर्वथा स्त्रीप्रसङ्गम् ।
 'मेयेन हि यथा प्राप्तमसुरेण सुरेश्वरात् ॥२२॥ [N

१. कै रा ल, व म ल, श—
 कृतघ्नम् ।

२. भ—मिथ्याचारम् ।

३. कै रा ल, व म श ल—
 रामः स्यात् ।

४. व—तत् । भ—यः ।

५. अ भ च—अतः परमधिकः पाठः—
 गजु राम(भ-नाम) कृतार्थेन त्वया रामस्य
 वानर ।

सीताया मार्गणे बलः कर्तव्यः कुरुपांसनम् ।

सक्तो ग्राम्येषु भोगेषु पाप मिथ्यप्रतिशब्दः ॥

६. कै अ—† ० आतिरिक्तम् ।

७. कै रा ल, व म ल, श च—
 करुणवेदितः ।

८. म—† द्रक्ष्यामि ।

९. अ भ च—० मैन्वगाः ।

१०. कै—कोपि ।

११. भ—प्रसक्तः ।

१२. कै रा—बलेन ।

ल, व म श भ—† भयेन ।

२९] नैव सत्यं प्रमाणं ते न प्रतिज्ञा न सङ्गतमे ।

नैव पाणिप्रदानं ते^१ दीप्यमाने विभावसौ ॥२३॥ [N

३०] सर्वथा वञ्चितो भ्राता मम दुष्टात्मना त्वया ।

ऋजुबुद्धिरनार्येण बुद्धिमान् जिह्वै-बुद्धिना ॥२४॥ [N

३१] अवमानकृतो दोषो महान् मे हृदि वर्तते ।

उदयः सागरस्येव पर्वकाले महात्मनः ॥२५॥ [N

३२] क्षुद्रं नृशंसं दुष्टं स्त्रीप्रधानं च वानर ।

३३पू] अद्य त्वां सायकैस्तीक्ष्णैर्नयामि यमसादनम् ॥२६॥ [N

तथा करोम्यहं तेऽद्य सायकैर् मर्मभेदिभिः ।

[N] अपरेऽपि यथा नैवावज्ञास्यन्ति हि^२ सौहृदम् ॥२७॥ [N

अयर्महमिह सत्पथादपेतं

चपलमति चपलस्वभावदोषात् ।

अनृतमधुरभाषिणं कृतघ्नं

३५] प्रभुमपि चांग्रजवन्मर्थोमिवाणैः ॥२८॥ [N

१. कै रा ब ल_२—न प्रज्ञातिर्न० ।

ल, श म—नास्ति ।

२. ल, श म—नास्ति ।

३. कै रा ल, अ ब म ल_२ श च—

†मानार्यबु० ।

४. अ म च—अयं ।

५. ल_२—†तद्ये ।

६. कै—अपरे हि ।

७. म—नैवमवज्ञास्यन्ति ।

८. कै रा ल, ब म श च—०हं हि ।

म—अयतिमिह ।

९. म—चपलं स्वभाव० ।

१०. अ म च—तमिह तवाग्र० ।

११. म—नयामि ।

ल_२—ममासि० ।

न यावदिह्वाकुवरस्य कर्मुकाच्च

च्युताञ् शरान् पश्यसि वज्रसन्निभान् ।

तावत् सुखं नाम निषेवसे सुखी

N]

न रामेकोपं मनसा व्यपेक्षसे ॥२९॥ [१९

हृत्पर्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे लक्ष्मणवाक्यं नात्र

सप्तविंशः सर्गः ॥२९॥

—

[३-३५]=[अष्टाविंशः सर्गः]=[६-३५]

इति ब्रुवाणं सौमित्रिं प्रदीप्तमिव तेजसां ।

१] अब्रवीलक्ष्मणं तारा तारापतिनिभानना ॥१॥ [१]

नैवं लक्ष्मण वक्तव्यं नायं परुषमर्हति ।

२] हरीणामीश्वरोऽश्लीलं तव वक्त्राद् विशेषतः ॥२॥ [२]

नैवाकृतज्ञः सुग्रीवः नै शठो नौपि दारुणः ।

३] नैवानृतकथो वीर नैवं जिह्मविनिश्चयः ॥३॥ [३]

उपकारं कृतं चैव नाप्ययं विस्मरिष्यति ।

रामलक्ष्मणयोर वीर यदन्यैर् दुष्करं रणे ।

४] तत् करिष्यति सौमित्रे इति मे मतिर् वीरहन् ॥४॥ [४]

रामप्रसादात् कीर्तिं च कपिराज्यं च शाश्वतम् ।

५] प्राप्तवानिह सुग्रीवो रुपां मां च परन्तप ॥५॥ [५]

६पू] सद्गुःखः शयितो नित्यं प्राप्येदं सुखमुत्तमम् ।

प्राप्तं कालं न जानीते विश्वामित्रो यथा मुनिः ॥६॥ [६]

७] घृताचीकेलिसंसर्क्तो दशवर्षाणि लक्ष्मण । [७पू]

N] न विजानाति धर्मात्मा ग्राम्यभोगमुखे रतः ॥७॥ [N]

स हि प्राप्तं न जानीते कालं कालविदांवरः ।

८] विश्वामित्रो महातेजाः किं पुनर् यः पृथग्जनः ॥८॥ [८]

१. रा—तेजसम् ।

२. कै रा ल, —हरीणामीश्वरे० ।

म—०श्वरोलीकं ।

३. कै ल, ब म ल, रा—शठो नापि ना ।

४. म —न जिह्म इति निश्चयः ।

५. रा ल, अ ब म ल, श म च—

नास्ति ।

कै—कोपस्य च प्रान्तभागे विम्ब-

स्तोऽप्ययमस्माभिस्तात्पर्यैरूपरपरत्वाभ्यमूल

एव सञ्चिदेक्षितः ।

६. भ—स दुःखतापितो ।

७. रा—काले कालविदांवर ।

८. अ भ—घृताभ्यां किल संसर्क्ते ।

९. रा—नास्ति ।

१०. ल, ब म—०वर ।

दशवर्षगतस्योस्य परिश्रान्तस्य लक्ष्मण ।

९] अवितृप्तस्य कामेषु रामः क्षमितुमर्हति ॥१॥ [९

न च रोषवशं वीर गन्तुमर्हसि लक्ष्मण ।

१०] निश्चयार्थमविज्ञाय सहसा प्राकृतो यथा ॥१०॥ [१०

सत्त्वयुक्ता हि पुरुषा स्त्वद्विधाः पुरुषर्षभ ।

११] अविमृश्य न रोषस्य सहसा यान्ति वश्यताम् ॥११॥ [११

धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य सैततं गुरुवर्तिनः ।

१२] त्वत्सकाशाद् विशेषेण नायं परुषमर्हति ॥१२॥ [N

पूर्वजस्य तव भ्रातू रामस्य रणमूर्धनि ।

१३] सखा परतरः सौम्यं सुग्रीवो वानरेश्वरः ॥१३॥ [N

यथा रामस्तथा तेऽयं सुग्रीवो वानरेश्वरः ।

१४] पूजनीयश्च मान्यश्च रामस्यार्थे विशेषतः ॥१४॥ [N

प्रसादये त्वां धर्मज्ञ सुग्रीवार्थे समाहिता ।

१५] महारोषसमुत्पन्नः संरंभस्त्यज्यतामर्यम् ॥१५॥ [१२

सं रुमां मां धनं धान्यं कपिराज्यं गृहाणि च ।

१६] रामप्रियार्थं सुग्रीवस्त्यंजेदपि च जीवितं ॥१६॥ [१३

१७] कैः शक्तस्तस्य देवस्य प्रियं 'कर्तुं' महात्मनः ॥१७॥ [N

स हि योग्यो महाबाहुरीदृशो^१ व सहस्रशः ।

१. भ—दशवर्षगतस्यास्य ।

२. ल_२—वाच्यताम् ।

३. ल, ब म ल_२ श—सहसा ।

४. भ—तोय ।

५. कै रा—सुग्रीवोऽयं गुरुप्रियः ।

अ भ च—सुग्रीवोऽपि गुरुप्रियः ।

६. श—नास्ति ।

७. भ च—धर्मस्मन् ।

८. कै—+ त्यजतामयं ।

९. अ भ च—रुमां मां धनधान्यं च ।

१०. भ—०स्त्यजेदिति मतिर्मम ।

११. म—यः ।

१२. म—वक्तुं ।

१३. भ—० दुरीदृशान् ।

अ च—० रीदृशाः ।

- १८] प्रतिष्ठापयितुं राज्ये निहन्तुमपि वा पुनः ॥१८॥ [N
 १९ उ] समन्वेष्यति मुग्रीवः सीतया सह राघवम् ।
 शशाङ्कमिव रोहिण्या तं हत्वा रावणं रणो ॥१९॥ [१४
 २०] यथा मयैव मुग्रीवो भार्यया ह्यमयैव च ।^१
 अचिरेणैव रामोऽयं सीतया राजयिष्यति ॥^२ २०॥ [N
 २१ उ] यत् तु मे सौम्य विज्ञाप्यं शृणु तन्मे नरर्षभ ।
 श्रूयते नरशार्दूल रावणस्य दुरात्मनः ॥२१॥ [N
 २२] दश कोटिसहस्राणि लङ्कायां सन्ति राक्षसाः ।
 अयुतानि च षट्त्रिंशत् सहस्राणि चतुर्दश ॥२२॥ [१५
 २३] अहत्वा तान् दुराधर्षान् राक्षसान् कामरूपिणः ।
 न शक्यो रार्वणो हन्तुं येन सा मैथिली हता ॥२३॥ [१६
 २४] नैव शक्यो (क्या) रणो हन्तुमसहायेन सर्वथा ॥२४॥
 २५ पू] राक्षसाः क्रूरकर्माणः मुग्रीवेण विशेषतः । [१७
 N] निहन्तव्याः सुबहवः सह वानरपुङ्गवैः ॥२५॥ [N
 २६ उ] एतदाख्यातवान् वाली स ह्यभिज्ञो हरिः प्रभुः ।
 २६ पू] आगमस्तुं न मे व्यक्तः श्रुत्वा चैतद् ब्रवीम्यहम् ॥२६॥ [१८
 २७ उ] तत्सहायनिमित्तं वै प्रेषिता हरिपुङ्गवाः ।

१. रा.—रुमयापि ।

२. भ—

यथा मयैव मुग्रीवं समयोज्ज्वलं रघूत्तमः ।

तथाऽकरिष्यत् मुग्रीवो रामं च सह मैथिलीम् ।

३. रा ल, अ ब म ल, श म च—
 नास्ति ।

४. अ च—जास्तु ।

५. अ च—दुर्धर्षान् ।

भ—मुग्रीवर्षान् ।

म—इ सुराधर्षान् ।

६. ल, —राक्षसो ।

७. कै रा ल, ब म ल, श—सर्वदा ।

८. श—राक्षसान् ।

९. ल, —ममोः ।

१०. म ल, —आगमम् ।

११. कै—च तद् ।

- आनेतुं प्रवरान् युद्धे वानरान् वानरोर्ममान् ॥२७॥ [१९
 २८] तांश्च प्रतीक्षमाणोऽयं विक्रान्तान् सुमहाबलान् ।
 राघवस्यार्धसिद्धयर्थं न निर्यातो हरीश्वरः ॥२८॥ [२०
 २९] कृतौ तु संज्ञा सौमित्रे सुग्रीवेण यथो मुरा ।
 अद्य तैर्वानरैः सर्वैः रागन्तव्यं महाबलैः ॥२९॥ [२१
 ३०] ऋक्षकोटिसङ्ख्याणि गोलङ्गूलघ्नतानि च । [२२पृ
 कोटिशश्चोपयास्यन्ति पृथिव्यां ये चरन्ति वै ॥३०॥ [N
 आसमुद्रात् परायुक्ताः सागरद्वीपवासिनः ।
 ३१] अद्य त्वामुपयास्यन्ति जहि कोपमहिन्दम् ॥३१॥ [२२ ३
 तव वदर्नमिदं निरीक्ष्यै रुष्टं
 क्षतर्जनिमे नयमे च भीमरूपे ।
 हरिवरवमिता न यान्ति शान्तिं
 ३२] प्रथमभयस्य विशङ्किताः स्वसर्वाः ॥३२॥ [२३
 इत्थार्थे रामायणे किष्किन्धार्कोण्डे तारावाक्यं नाम
 अष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥

१. भ—परवारणाम् ।

२. कै रा ल, व म ल_२—
 निर्यातोष ।

श—निर्यातोष ।

३. भ—†हृत्वा ।

४. रा—तथा ।

५. रा अ म च—†अप्य० ।

६. कै—†वचनमिदं ।

भ—हि मुक्तमिदं ।

७. भ—निशाम्य ।

८. भ—क्षतर्जनिमेनयेनैर्निक्षिप्तवर्जम् ।

९. रा अ म च—हि शङ्किताः ।

१०. ल_२—नास्ति ।

११. ल, व म श—किष्किन्धा० ।

भ—नास्ति ।

[वं-३६] = [ऊमत्रिंशः सर्गः] = [दा०-३६]

इत्युक्तः प्रश्रितं वाक्यं तारया धर्मसंहितम् ।

- १] मृदुस्वभावः सौमित्रिः प्रतिजग्राह तद्-वचः ॥१॥ [१
नस्मिन् प्रतिगृहीते तु वाक्ये हरिगणेश्वरः ।
- २] लक्ष्मणात् सुमहत्त्रासं क्लिष्टं माल्यमिवात्यर्जत् ॥२॥ [२
ततः कण्ठगतं माल्यं चित्रं बहुयुगं तदा ।
- ३] चिच्छेद् विमदश्चासीत् सुग्रीवो वानरेश्वरः ॥३॥ [३
स लक्ष्मणं भीमरूपं सर्ववानरसम्मतः ।
- ४] अग्रावीत् सम्मतं वाक्यं सुग्रीवः प्रीतिवर्धनम् ॥४॥ [४
प्रनष्टो श्रीश्च कीर्तिश्च कपिराज्यं च क्षाश्वतम् ।
- ५] रामप्रसादात् सौमित्रे पुनः प्राप्तमिदं मया ॥५॥ [५
न शक्तस्तस्य देवस्य ख्यातस्य स्वेन कर्मणा ।
- ६] यादृशं तादृशं वाऽपि प्रतिकर्तुमहं पुनः ॥६॥ [६
सीतां प्राप्स्यति धर्मात्मा वधिष्यति च रावणम् ।
- ७] सहायमात्रेण मया राघवः स्वेन तेजसा ॥७॥ [७
सहायकस्यै किं तस्य येन सप्त मैहादुमाः ।
- ८] शैलाश्च वसुधा चैव बाणेनैकेन दारिताः ॥८॥ [८
धनुर्विस्फारयान (१ण-)स्य तस्य शब्देन लक्ष्मण ।
- ९] सशैला कम्पिता भूमिः सहायैस्तस्य किं भवेत् ॥९॥ [९

१. कै रा ल, व म ल, श—
सुमहानंसाद् गंधं माल्यमिवात्यर्जत् ।

२. कै र ल, व म ल, श च—
विमदश्चासीत् ।

३. रा म म च—भीमरूपं ।

४. ल, व म—प्रणष्टा ।

५. म—०राज्यमिदं मया ।

६. म—प्राप्तं च क्षाश्वतं ।

७. ल, व म—सर्वमहा० ।

ल, व म—सर्वं महा० ।

८. रा—०स्फाटमाणस्य ।

अनुयात्रां हि रामस्य करिष्येऽहं नरर्षभ ।

१०] गच्छतो रावणं हन्तुं वैरिणं सपुंरःसरम् ॥१०॥ [१०

यदि किञ्चिद् व्यतिक्रान्तं विश्वासात् प्रणयेन वा ।

११] प्रेष्यस्य क्षमितव्यं मे^१ न कश्चिन्नापराध्यति ॥११॥ [११

इति सर्म्यग् ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।

१२] अभवलक्ष्मणः प्रीतः प्रेम्णा चेदमुवाच ह ॥१२॥ [१२

धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य संग्रामेष्वनिवर्तिनः ।

१३] उपपन्नं च युक्तं च सुग्रीवस्य सुभाषितम् ॥१३॥ [१३

दोषज्ञः सति सामर्थ्ये कोऽन्यो भाषितुमर्हति ।

१४] वर्जयित्वा मम ज्येष्ठं भ्रातरं त्वां च वानर ॥१४॥ [१७

सदृशस्त्वं च रामस्य सत्त्वेनाभिजनेन च ।

१५] वयस्यो दैवतैर्दत्तैश्चिराय हरिपुङ्गव ॥१५॥ [१८

सर्वथा तु मम भ्राता सनाथो रघुनन्दनः ।^१

१६] त्वया नाथेन सुग्रीव प्रस्थितेन विशेषतः ॥१६॥ [१३

यस्ते स्वभावः सुग्रीव यच्च शौर्यमनुत्तमम् ।

१७] अहोऽसि कपिराज्यस्य श्रियं भोक्तुमनुत्तमार्थम् ॥१७॥ [१४

१. म—सपरस्परं ।

ब—स्वपुरःसरं ।

२. कै ल_२—वे ।

३. कै ल, म—किञ्चिन्ना० ।

म—कस्मिन्नाप० ।

४. अ म च—तस्य ।

५. ल_२—कृतार्थस्य ।

६. कै रा ल, ब म ल_२ श म च—
दोषज्ञस्य च ।

७. कै रा ल, अ ब म श—वं ।

ल_२ च—त्वं ।

८. म—मातिथि० ।

९. ल_२—स ।

१०. म—नास्ति ।

११. रा ब म—प्रियां भोक्तुमनंतरं ।

ल, अ ल_२ श म च—प्रियं

भोक्तुमनुत्तमम् ।

सहायेन च सुग्रीव त्वया रामः प्रतापवान् ।

१८] हनिष्यति रणे शत्रुमचिरान्नात्र संशयः ॥१८॥ [१५

किन्तु शीघ्रतरं वीर निष्क्रम्य त्वं मया सह ।

१९] आश्वासय वयस्यं च भार्याहरणदुःखितम् ॥१९॥ [१९

यच्च शोकाभिभूतस्य श्रुत्वा रामस्य भाषितम् ।

२०] मया त्वं परुषायुक्तस्तानि मे सोढुमर्हसि ॥२०॥ [२०

तमोवशगतानां हि क्षन्तव्यं स्वच्छचेतसा ।

N] अतो दुरुक्तं सुग्रीव सौहार्दात् क्षन्तुमर्हसि ॥२१॥ [N

महात्मनस्तस्य हि शोकविक्रवं

निशम्य वाक्यं मम मन्युरुद्धतः ।

ततो मया त्वं कुपितेन मार्दवं

२१] विमुच्यतीक्षणानिवचांसि भाषितः ॥२२॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे लक्ष्मणसुग्रीववाक्यं नाम

ऊनविंशः सर्गः ॥ २९ ॥

१. कै ब—०च्छतेजसा ।

भ—स्वेन चेतसा ।

२. ब—भहो ।

३. ल_१—नास्ति ।

४. ल ब म श—किष्किन्धा० ।

भ—नास्ति ।

५. ल ब म—लक्ष्मणवाक्यं ।

भ च—०णसुग्रीवयो० ।

[वं०-१७, १८] = [त्रिंशः सर्गः] = [वा०-३७]

एवमुक्तस्तु सुग्रीवो लक्ष्मणेन महात्मनि ।

१] हनूमन्तं स्थितं पार्श्वे संचिवं वाक्यमब्रवीत् ॥१॥ [१

मेहेन्द्रे मलेये सहो कैलासशिखरे तथा ।

२] मन्दरे पार्श्वगिरिषु पञ्चालेषु च संश्रितान् ॥२॥ [२

तरुणादित्यवर्णेषु भ्राजमानेषु सर्वशः ।

३] पर्वतेषु समुद्रेषु पश्चिमायां तथा दिशि ॥३॥ [३

आदित्यभवने चास्ते गिरौ चादित्यसन्निभाः ।

४] पञ्चचन्दनसङ्काशाः संश्रिता हरिपुङ्गवीः ॥४॥ [४

अञ्जनाम्बुदसङ्काशाः कुञ्जरप्रतिमौजसः ।

५] अञ्जने पर्वते चैव वसन्ति हरियूथपाः ॥५॥ [५

हरितालगुहाशय्या वानराः कनकप्रभाः ।

६] मेरुपार्श्वशयाश्चैव ये च धूम्रगिरिश्रिताः ॥६॥ [६

मनःशिलाधातुगिरिं संश्रिता ये च मन्दरेषु ।

७] बहवो वानराः शूराः सन्ध्याऽभ्रसमवर्चसः ॥७॥ [N

तरुणारुणवर्णाश्च पर्वते ये महारुणे ।

८] पिबन्ति मधु मैरेयं भीमवेर्गोः पुवङ्गपाः ॥८॥ [७

१. ल_१—नास्ति ।

२. म—मेहेन्द्रम० ।

३. म—†मन्दरे ।

४. कै रा ल_१, ब म ल_२ श—
पाञ्चालेषु ।

५. ल_१—संस्थितान् ।

६. रा अ म च—समुद्राते ।

७. कै रा अ म च—तु ये ।

८. म—नास्ति ।

९. म—†रप्रतिमौजसा ।

१०. ल_१—ये वसन्ति ।

११. म—†मनःशिलाधा० ।

१२. कै रा ल_१, ब म ल_२—†मन्दरे ।

१३. रा ल_१, ब—†महारणे ।

१४. रा—भीमरूपाः ।

- वनेषु सुविशालेषु सुमन्धिषु महत्सु च ।
 ९] तापसानां च पुण्येषु वनान्तेषु समन्ततः ॥९॥ [८
 तान् समानय क्षिप्रं वै' पृथिव्यां सर्ववानरान् ।
 १०] सामदानादिभिरं वाक्यैरेनुप्रेषय वानरान् ॥१०॥ [९
 प्रेषिताः प्रथमं दूता महाकाया महाबलैः ।
 ११] त्वरणार्थं तु भूयस्त्वं हरीन् संप्रेषयाद्यु च ॥११॥ [१०
 ये च प्रसक्ताः कामेषु दीर्घसूत्राश्च वानराः ।
 १२] इहानयस्व तान् सर्वांश्च शीघ्रं त्वं मम शासनात् ॥१२॥ [११
 अहोमिर्दशभिस्तूर्णं ये चागच्छन्ति न स्विह ।
 १३] हन्तव्यास्ते दुरात्मानो राजशासनदूषकाः ॥१३॥ [१२
 १४पू] शतान्यथ सहस्राणि कोट्यश्च मम शासनात् । [१३पू
 N] हरीणां वागबिभ्रन्ति दूतसंप्रेषणादिह ॥१४॥ [N
 मेघपर्वतसङ्काशाश्च छादयन्त इवाम्बरम् ।
 १५] घोररूपाः कपिश्रेष्ठा यान्तु मच्छासनाद् दिशः ॥१५॥ [१४
 ते गतिज्ञा गतिं ज्ञात्वा पृथिव्यां सर्ववानराः ॥१६॥
 १६] आनयन्तु हरीन् भीमान् हरयः शासनान्मम । [१५
 तस्य वानरराजस्य श्रुत्वा वायुमुतस्तदा ।
 १७] दिशंश्चिह्नं सुविक्रान्तान् प्रेषयामास वानरान् ॥१७॥ [१६
 सेर्वैर्विष्णुना कान्तं प्रतन्ति ज्योतिषां गणम् ।

१. अ ल३—वै क्षिप्रं ।

२. म—कर्मैरनु० ।

३. अ—महाजवाः ।

४. अ म ख—वे प्रसक्ताः ।

५. कै रा ल, व म ल३ श—नास्ति ।

११ श—१३३ कयोरेषसनयो-

रमेदात् सम्प्रमज्जन्तः पाठमंशः स्यात् ।

६. अ—० सनादिषां ।

७. कै रा—० नाक्रान्ताः ।

अ—० क्रीतं ।

ख—विष्णुपदमाक्रान्ताः ।

८. अ भ ल—वर्षि । ख—राणम् ।

- १८] प्रयाताः प्रहिता राज्ञा हरयः खं क्षणेन ते ॥१८॥ [१७
 तान् समुद्रेषु गिरिषु वनेषु च सरित्सु च ।
 १९] वानरो वानरान् सर्वान् रामहेतोरनाययैव ॥१९॥ [१८
 मृत्युकालसमस्याज्ञां कपिराजस्य वानराः ।
 २०] श्रुत्वैव संप्रतस्थुस्ते मुग्रीवस्य भयात् ततः ॥२०॥ [१९
 अस्तं गच्छति यत्रोर्कः तस्मिन् गिरिवरे रताः ।
 २२] तप्तहेमसर्माभासस्तस्मात् कोट्यो दश स्मृताः ॥२१॥ [२१
 ततस्त्वञ्जनसङ्काशा गिरौ सह्ये मनोजवाः ।
 २१] तिस्रः कोट्यः प्लवङ्गानामागता यत्र राघवः ॥२२॥ [२०
 कैलासशिखरेभ्यस्तु सिंहकेसर—वर्चसाम् ।
 २४] सप्त कोटिशतान्येव वानराणामुपागमन् ॥२३॥ [२२
 फल्गमूलरसज्ञा ये हिमवन्तमुपाश्रिताः ।
 २५] तेषां कोटिसहस्राणां सहस्रं समुपागन्तम् ॥२४॥ [२३
 अङ्गारशिखराभोगां भीष्माणां भीमकर्मणाम् ।
 २६] विन्ध्याद् वानरकोटीनां सहस्रं भुवि^१ चोद्यतम् ॥२५॥ [२४

१. रा ल, ब म ल, श च भ—ते ।

२. अ भ च—० तोरनोदयत् ।

ब—० तोरनामयत् ।

म—० तोरनाययत् ।

३. ल, —† संहतस्थुस्ते ।

४. कै रा ल, ब म ल, श—नो सूर्ये ।

५. रा अ श भ च—० भासास्त० ।

६. ल, ब म—कोट्य(?)शतान्येव ।

७. कै रा म च—† ० मुपागन्तं ।

ल, —† ० मुपागताम् ।

८. कै रा ब म—० मूलकसङ्गा ।

ल, कसंज्ञा । ल, —† ० सांज्ञा ।

९. म—ते ।

१०. भ च—० पागमत् ।

म ल, श—नास्ति ।

११. म ल, श—नास्ति ।

भ—० भाणां ।

१२—अ भ च—नव ।

क्षीरोदवेलानिलयास् तमालवनगन्धिनः ।

२८] नारिकेलाशिनैः सौम्यास्तेषां संख्या न विद्यते ॥२६॥ [२५

वनेभ्यः सागरान्तेभ्यः सरिदुभ्यश्च वनौकसः ।

२९] वानरांस् तूर्णमभ्येत्य रुन्धन्तीव दिवाकरम् ॥२७॥ [२६

ये तु त्वरयितुं याता वानराः सर्ववानरान् ।

३०] ते वीरा हिमवच्छैले ददृशुर् महदद्भुतम् ॥२८॥ [२७

तस्मिन् गिरिवरे रम्ये यज्ञो माहेश्वरः पुरा ।

३१] सर्वदैवतसन्तोषी बभौ विप्रमनोहरः ॥२९॥ [२८

३२पू] अन्नविष्यन्दजातानि मूलानि च फलानि च ।

अमृतस्वादकर्लपानि ददृशुस्तत्र वानराः ॥३०॥ [३१

N] तैर्तः समभवेद् दिव्यं फलमूलं मनोहरम् ।

यः कचिद् सदकृश्रौति मौंसं भवति निःशुब्धः ॥३१॥ [३०

१. ल_२—०लानियतास् ।

२. अ—०लव्रतग० ।

३. कै अ च—नालिकेरा० ।

भ—नालिकेराक्षानाः ।

४. भ—पर्वतेभ्यश्च ।

५. अ च—† वानरं पुनरभ्येत्य ।

भ—वानराः पुनरभ्येत्य ।

६. रा ल_१—†रंधतीव ।

७. ल_२—

अत आरभ्य ३२तमश्लोकं यावरपाठो नास्ति ।

८. कै रा ल_१ ब म ल_२ श—

०च्छेलाद् ।

९. भ—पुण्ये ।

१०. भ—०रस्सदा ।

म श—०रःस्मृतः ।

११. भ—अतः परमधिकः पाठः—

गौरीपदानि वेदी च तपोवनमनुत्तमं ।

१२. भ—अन्नविष्यन्द० ।

श—अन्विष्यन्दभेजातानि ।

१३. ब—†०तस्वादकर्लपाणि ।

कै रा ल_१ अ ब ल_२ श भ च—

०तस्वादकर्लपाणि ।

१४. भ—यदन्नमभवद् ।

१५. कै रा ब म श—फलमूलमनो-

भ—फलमूलं मनोरमं ।

१६. भ—सकृदप्राप ।

१७. भ—समं भवति वर्तितः ।

N] तानि दिव्यानि मूलानि फलानि च फलानिः ।

३२ उ] औषधानि च दिव्यानि प्रगृह्य हरियूथपाः ॥३२॥ [३१

तस्माद् भगवतो यज्ञात् कुसुमं च मनोहरम् ।

३३] आनिन्युर वानरा गत्वा सुग्रीवहितकौरिणः ॥३३॥ [३२

ते तु सर्वे हरिवराः पृथिव्यां सर्ववानरान् ।

३४] सञ्चोदयित्वा त्वरिता जवेनाजगमुरग्रतः ॥३४॥ [३३

ते तु तेन मुहूर्तेन वानराः शीघ्रविक्रमाः ।

३५] किष्किन्धां समनुप्राप्ताः सुग्रीवो यत्र वानरः ॥३५॥ [३४

ते गृहीत्वौषधीर् दिव्याः फलमूलं च वानरीः ।

३६] तं प्रतिग्राहयामासुर वचनं चेदमब्रुवन् ॥३६॥ [३५

सर्वे परिश्रितोः शैलान् समुद्रांश्च वनानि च ।

३७] पृथिव्यां वानराः सर्वे शासनादुपयान्ति ते ॥३७॥ [३६

ततः प्रहर्षमगमत् सुग्रीवो वानरस्तदा ।

१. म—जलानि ।

२. ब—+च फलानिः ।

म—फलशालिनः ।

३. श—नास्ति ।

४. कै रा ल, ब म श—+औषधानि ।

५. म—+वाग्निशकाम्यया ।

६. च—पृथिव्याः ।

७. ल—नास्ति ।

२६ तम—३२ तमयारेवसानसाम्य—

जम्ब्यः २७ तमादि—३२ तमांतः

पाठभ्रंशः ।

८. अ च—संवादयित्वा ।

९. म—शीघ्रगामिनः ।

१०. ल, ब म ल, श—किष्किन्धां ।

११. म—नास्ति ।

१२. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
संप्रति० ।

१३. ल—+ममवीत् ।

१४. म—+परिश्रुताः ।

म—परिगताः ।

१५. ल, अ ब—शैलाः ।

१६. अ म च—समुद्राश्च ।

१७. म—ततः प्रहर्षोऽभूत्तस्य सुग्री-
वस्य महात्मनः ।

३८] प्रतिजग्राह च प्रीतस्तेषां सर्वमुपायनम् ॥३८॥^१ [३७

प्रतिगृह्य तु तत् सर्वमुपायनमनुत्तमम् ।

स ३८, १ वानराणामुपागम्य सान्त्वयित्वा हरीश्वरः ॥३९॥ [३८

विसर्जयित्वा च हरीञ् शूरास्तान् कृतकर्मणः ।^२ [३८पू

३] मेने कृतार्थमात्मानं राघवं च महाबलम् ॥४०॥ [३८।२३

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे वानरोद्योगो नाम
त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥

—

१. अ म—सुप्रीतस्ते० ।

२. म—एतावतैव सर्गोऽयं समाप्तो
भवति । 'प्रतिगृह्ये' स्वाद्यवशिष्टेन
श्लोकद्वयेन चोत्तरः सर्गः प्रारम्भ्यते ।

३. च—† ०यित्वा च ।

४. व—वु ।

५. म—वानराण् सान्त्वयित्वा च
विसर्जय कपीश्वरः ।

स विसर्ज्य ततः सर्वान्
कर्पास्तत् कृतकर्मणः ।

६. ल_२—कृतार्थ ।

७. कै रा ल_१ व—महाबलः ।

८. व ल_२—नास्ति ।

ल_१ म श—०णे किष्किन्धा० ।

९. अ च—उद्योगे ।

म—वानरसैन्यप्रवेशो ।

[वं-३८]= [एकत्रिंशः सर्गः] = [दा०-३८]

- ६३] अथ राजा स सिद्धार्थः सुग्रीवः पुत्रगेश्वरः । [स.४०, १५
 रामं दिदृक्षुस् त्वरितं प्रस्थानं समरोचयत् ॥१॥ [N
 ७] समाहूय महाशूरान् सर्वास्तान् हरियूथपान् ।
 सुग्रीवो मन्त्रयामास लक्ष्मणेन च धीमता ॥२॥ [N
 ८] हरिसैन्यमिदं प्राप्तमविघ्नेन समन्ततः ।
 समागच्छन्ति चाद्यापि हरयो गिरिचारिणः ॥३॥ [N
 ९] अनुरक्ताश्च तुष्टाश्च हरियूथपयूथपाः ।
 प्रोक्ता ये चेह बलिनस्तान् न संख्यातुमुत्सहे ॥४॥ [N
 १०] मुख्येन कपिसैन्येन सर्वेण सहवानराः ।
 माल्यवन्तं गिरिं गत्वा पश्यामो लक्ष्मणाग्रजम् ॥५॥ [N
 ११] प्रीतिमेष्यति सुव्यक्तं दृष्ट्वा च हरिवाहिनीम् ।
 सर्वं व्युक्तं समालक्ष्य मन्युं त्यक्ष्यति मत्कृते ॥६॥ [N
 १२] इति' मत्वा प्रेयास्यामि स्वयमेव कृताञ्जलिः ।
 लक्ष्मणं पुरतः कृत्वा प्रसादयितुमीश्वरम् ॥७॥ [N
 १३] दह्यमानेन चार्येण प्रोणान् राज्यं तु मोहवे (?) ।
 तारा प्रदत्ता दयिता इत्वा बालिनमाहवे ॥८॥ [N

१. भ-अभ्यवहितपूर्वसर्गान्तगतं श्लोक-

द्वयमादौ पठति । तु० ३०, ३९-४०

२. भ च-स्वरितः ।

३. श म-नास्ति ।

४. कै रा ल, ब म श-+० गिरिचा-
 रितः ।

५. रा-+शसा ।

६. रा अ च-+ मुखेन ।

७. श-भरताग्रजं ।

८. म-दृष्ट्वा च राघव (वो?) ।

श-दृष्ट्वा च रामो मे ।

भ-सुव्यक्तं दृष्ट्वैव ।

९. अ म च-मां चोद्युक्तं ।

१०. अ-अथवाहं गमिष्यामि ।

११. कै रा अ श म च-प्राणा ।

१२. ल, ब म ल, श-नावहे ।

१४] पश्याम्येवं हि काकुत्स्थं शरण्यमरिमर्दनम् ।

जाज्वल्यमानं कोपेन दिधक्षुमिव पावकम् ॥१॥ [N

१५] स दृष्ट्वा लक्ष्मणं मां च कृताञ्जलिपुटौ स्थितौ ।

प्रसादं यदि गच्छेत सरिद् वै शारदीव हि ॥२०॥ [N

१६] तदा वीक्ष्याभयं दद्याद् यद् भवेद् गुणवत्तरम् ।

तत् संप्रधार्य मनसा समनुज्ञातुमर्हसि ॥११॥ [N

१७] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा हनूमान् मारुतात्मजः ।

हेतुमद् ह्लादकं वाक्यं सुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥१२॥ [N

१८] न लक्ष्मणो श्रिते^१ रामः सुग्रीवे प्रहरिष्यति ।

राघवः स परामर्षी धर्मात्मा धर्मवत्सलः ॥१३॥ [N

१९] शरैरयः सततं राजञ् शरणागतसौहृदः ।

सुप्रसादोऽल्पदोषश्च कर्ता चैवार्थधर्मयोः ॥१४॥ [N

२०] एवं रामो महात्मां सँ महेन्द्रसदृशो गुणैः ।

न पापं विद्यते तस्मिन् तस्माद् गच्छस्व मा चिरम् ॥१५॥ [N

२१] स लक्ष्मणं भीमबलं सर्ववानरसंमतः ।

अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवः संप्रहर्षयन् ॥१६॥ [३ पू

२२] किष्किन्धाया विनिष्कासस् त्वं लक्ष्मण रोचते । [३ उ

२३ पू] एवं त्वामनुगच्छामः स्थेयं त्वच्छासने मया ॥ १७ ॥ [५

१. कै रा ल, ब म ल, श भ च—
पश्यामि न ।

२. अ भ च—सरितः ।

३. कै रा ल, ब म ल, श—स्थिते ।

४. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
शरण्ये ।

५. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
शरण्यः स्थितसौ ० ।

६. म श—०र्थदोषयोः ।

७. भ—०त्मासौ ।

८. भ—समुद्रसदृशो ।

च—महोद्यसः ० ।

९. रा अ भ च—भीमबलः ।

१०. ल, ब म ल, श—किष्किन्धाया ।

११. ल,—नास्ति । त्रुटितः ।

१२. भ च—भवतु गच्छामः ।

- तमेवमुक्त्वा सुग्रीवो लक्ष्मणं शुभलेक्षणम् ।
 २४] विसर्जयामास तदा तारां ताश्चैव योषितः ॥१८॥ [६
 प्रविष्टायां तु तारायां तस्यामन्तःपुरं तदा ।
 २५] केऽन्त्रेत्युवाच हरिपः सुग्रीवः सुमहाबलः ॥१९॥ [N
 N] वानराश्चाब्रुवंस्तत्र इमे स्मो^१ वयमित्यथ । [N
 तानुवाच स सुग्रीवः प्राञ्जलीन् समुपागतान् ।
 २७] उपस्थापयत क्षिप्रं शिविकामिह वानराः ॥२०॥ [९
 सुग्रीववचनं श्रुत्वा हरयो जातसंभ्रमाः ।
 २८] उपानयन् महारत्रां शिविकां प्रियदर्शनाम् ॥२१॥ [१०
 तामुपस्थापितां दृष्ट्वा शिविकां वानराधिपः ।
 २९] लक्ष्मणारूढतां क्षिप्रमिति सौमित्रिमब्रवीत् ॥२२॥ [११
 इत्युक्त्वा काञ्चनं यानं सुग्रीवः सूर्यसन्निभम् ।
 ३०] बृहद्भिर् हरिभिर् युक्तमारुरोह सलक्ष्मणः ॥२३॥ [१२
 पारदुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन^२ वल्गुना ।
 ३१] शुक्लैश्च बालव्यजनैर् धूयमानैस्ततस्ततः ॥२४॥ [१३
 N] शंखभेरीनिनादैश्च वन्दिभिश्चाभिनन्दितः ।
 निर्ययौ प्राप्य सुग्रीवो राजश्रियमनुत्तमाम् ॥२५॥ [१४
 ३२] स वानरशतैर् घोरैर् बलिभिः शस्त्रपाणिभिः ।
 संवृतो निर्ययौ^३ तत्र यत्र रामो महाबलः ॥२६॥ [१५
 N] सोऽभ्यगच्छत् तदा रामं दिव्याभरणभूषितः ।

१. भ च—शुभलक्ष्मणं ।

२. अ भ च—कोत्रे० ।

३. कै रा ल, ब म ल, श—स्म ।

४. रा—† उपस्थापयित ।

५. कै अ म भ च—महारत्नं ।

६. म—श्रियमाणेन ।

च—प्रेर्यमाणेन ।

७. अ च—संवृतेभिर्ययौ ।

८. ल^२—०रणभूषितः ।

काञ्चनीं शिविकां त्यक्त्वा पद्भ्यामेव पुर्वगमः ॥२७॥ [N
 ३८] स रामं शिरसा भूमौ प्रणम्य हरिपुंगवः ।
 उपविश्याभ्यनुज्ञातः प्राञ्जलिं वाक्यमब्रवीत् ॥२८॥ [N
 ४९] प्रनष्टौ श्रीश्च कीर्तिश्च कपिराज्यं च शाश्वतम् ।
 त्वत्प्रसादान्महाबाहो पुनः प्राप्तमिदं मया ॥२९॥ [२६पू
 ५०] नरदेवस्य भर्तुश्च मित्रस्य जयतां वर । [२६
 कृते न प्रतिकुर्याद्यः पुरुषाणां सै दूषकैः ॥३०॥ [२७
 ५१] गता वानरमुख्या मे शतशः शत्रुकर्षण ।
 प्राप्ताश्चादाय बलिनः पृथिव्याः सर्ववानरान् ॥३१॥ [२८
 N] प्रकर्षेण च संप्राप्ता बलिनोऽतुलविक्रमाः ।
 महाकायाः पृथिव्यां ये वानराः समुपागताः ॥३२॥ [N
 ५२] ऋक्षाश्चावहिता घोरा गोलांगूलाश्च राघव ।
 कान्तारवनदुर्गाणामभितो भीमविक्रमाः ॥३३॥ [३९
 ५३] देवगन्धर्वपुत्राश्च वानराः कामरूपिणः ।
 स्त्रैः स्त्रैः परिवृताः सैन्यैः पथि तिष्ठन्ति राघव ॥३४॥ [२९

१. ल, व म—प्रणष्ट ।

२. अ भ च—तव देवस्य ।

३. कै रा ल, अ व म ल, श च—
 ० यां च ।

४. कै रा ल, अ व म ल, श च—च ।

५. कै ल, श—वृत्तः ।

रा—दूषणं । ल, व म—माननां ।

६. कै रा ल, व म ल, श—

आगता राम मुख्या मे शतशश्च सहस्रशः ।

प्रकर्षेण च संप्राप्ता बलिनोऽतुलविक्रमाः ॥

च—आगता हरिमुख्या मे शतशश्च स० ।

प्रकर्षेण संप्राप्ताश्च सर्वे वै वरबालिनः ।

७. च—पृथिव्यां वच सर्वे च ।

अ—नास्ति ।

८. ल, व—ऋक्षाश्चावहिता ।

अ—ऋक्षाश्चावहिता ।

म—दक्षिणावहिता ।

भ—ऋक्षावलिता ।

९. अ भ च—० दुर्गाणामभिज्ञा ।

५४] शतैः शतसहस्रैश्च कोटिभिर्युतैरपि ।

५५पू] प्रयुतैरागमिष्यन्ति संकुलैर् हरियूथपाः ॥३५॥ [३१

५६ उ] आगमिष्यन्ति ते राजन् महेन्द्रसमविक्रमाः ।

मेरुमन्दरसंकाशा विन्ध्यशैलकृतालयाः ॥३६॥ [३३

५७] ते त्वामभिगमिष्यन्ति रावणं ये सहायर्नम् ।

५८ उ] निहत्य हरयः सीतामानयिष्यन्ति मैथिलीम् ॥३७॥ [३४

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे सुग्रीववाक्यं नाम

एकत्रिंशः सर्गः ॥ ३१ ॥

---

१. म—शतैश्च शतसाहस्रैः ।

२. भ—शंकुभिश्च परंतपाः ।

३. भ—अतः परमधिकः पाठः—

अर्जुनैरर्जुनशतैर्लक्षैरन्यैश्च वानराः ।

समुद्रैश्च परार्थ्यैश्च हरीणां हरियूथपाः ॥

४. कै रा ल, ब म श—वतिनो हि वे ।

ल_२—वतिनो दिवि । च—वातनायक ।

५. ल_२—नास्ति ।

६. ल, ब म ल_२ श—किष्किदा० ।

भ—उद्योगे ।

[वं०-४०]=[द्वात्रिंशः सर्गः] =[दा०-४०]

आगतांश्च प्रविष्टांश्च पृथिव्यां सर्ववानरान् ।

१.] दृष्ट्वा प्रहृष्टः सुग्रीवो राजा राघवमब्रवीत् ॥१॥^१

N] आगताश्च निविष्टाश्चै बलिनः कामरूपिणः ।

वानरेन्द्रा महाकाया ये मद्विषयवासिनः ॥२॥ [२

२.] त इमे बहुसाहस्रैरनीकैर्भीमविक्रमैः । [३, पू

३पू] आगता वानराः शूरा दैत्यदानवसन्निभाः ॥३॥ [३, ७३

६३] यन्मन्यसे नरव्याघ्र प्राप्तकालं तदुच्यताम् ।

N] स्वसैन्यं मानवश्रेष्ठ निवेशयितुमर्हसि ॥४॥ [७३

८३] इति ब्रुवन्तं सुग्रीवं रामो दशरथात्मजः ।

९पू] बाहुभ्यां संपरिष्वज्य प्रीतो^१ वचनमब्रवीत् ॥५॥ [९

११ उ] नाहमस्मिन् प्रभुः कार्ये वानरेन्द्र सलक्ष्मणः ।

१२पू] त्वमस्य हेतुः कार्यस्य त्वं गतिर्हि^२ मेतो मम ॥६॥ [१२

सुहृद्विनीतो विक्रान्तः प्रोद्भूतः कर्मविशेषवित् ।

१३] भवानस्मद्विते^३ युक्तैः स्वेकृतार्थोऽर्थविक्रमः ॥७॥ [१४

१. ल_२ व—नास्ति ।

२. कै अ ल_१ म श रा च—
नास्ति ।

३. ल_१—† विनिष्टाश्च ।
म—† विनिष्टाश्च ।

४. रा—† सुसैन्यं ।

५. म—प्रीतिष्वचन० ।

६. ल_२ म च—† हेतोः ।

७. कै अ ल_१ ल_२ व म श रा च—
गतिर्हि ।

८. कै अ ल_१ ल_२ व म श रा च—
भवतो ।

श—† भरतो ।

९. कै ल_२ म श रा—† सुहृन्निभीतो ।
म० द्वितीयो ।

१०. म—प्रज्ञः ।

११. कै ल_१ ल_२ व श रा—
०द्वितयुतः ।

अ म च—०द्विधियुतः ।

१२. अ म श—सुहृता० ।

९७] ज्ञायतां सौम्य वैदेही यदि जीवति वा न वा ।

स च देशो महाप्राज्ञ यस्मिन् वसति रावणः ॥८॥ [१०

१०] अभिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ।

११पू] प्राप्तकालं विधास्यामि तस्मिन् काले त्वया सह ॥९॥ [११

एवमुक्तस्तु सुग्रीवो विनतं नाम यूथपम् ।

१४] अब्रवीलक्ष्मणस्याग्रे रामस्य वनगोचरः ॥१०॥ [१५

वृतः शतसहस्रेण वानराणामरिन्दम् ।

१७] अधिगच्छ दिशं पूर्वां सशैलवनकाननाम् ॥११॥ [१७

तत्र सीतां तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ।

१८] मार्गध्वं गिरिदुर्गेषु वनेषु च नदीषु च ॥१२॥ [१८

यमुनामापगां रम्यां यामुनं च महावनम् ।

१९] नदीं भागीरथीं चैव सरयूं कौशिकीं तथा ॥१३॥ [१९

मेकैलप्रभवं शोणं नदं मणिनिभोदकम् । [२०पू

२०] कैवेरीं रुचिरां चैव चेन्दनामपि चापगाम् ॥१४॥ [N

नदीं कालमहीं चैव तमसां पुष्पवाहिनीम् ।

२४] गोमतीं गोकुलाकीर्णां तथा पूर्वां सरस्वतीम् ॥१५॥ [N

१. ल_२ ल, ब म श—तु ।

२. कै ल, ल_२ ब श रा—विनलं ।

३. श—अरिदुः ।

४. अ च—दिशां ।

५. कै ल, ल_२ ब म श—नास्ति ।

६. ब—हरिदुः ।

७. म—तमसा पुष्पवाहिनीं ।

८. कै—मेलकप्र० ।

९. म—नास्ति ।

१०. कै—[†] कवेरां ।

११. ल_२—चर्मणाम० ।

१२. म—[†] तमसा ।

१३. म—गोमतीमित्यादि श्लोकार्धैः

१४ शस्योत्तरार्धत्वेन पठितः ।

कावेरीमित्यारभ्य पुष्पवाहिनीमि-

त्यन्तः श्लोकपाठश्च १५ शस्त्वेन

पठितः ।

शीघ्रं वाप्य(पी)स्तडागांश्च मगधानं काशिकोसलान् ।

२५] मलयांश्च विदेहांश्च पुराद्गान् वैज्जांश्च मार्गत ॥१६॥ [२१पू

महानदं च लौहित्यं शैलं पट्टनशोभितम् ।

२६] पत्तनं कोशकाराणां तिमिवरजवाकुलम् । [२१उ

२७पू] सर्वमेतद् विचेतव्यं मार्गमाणैस्तैस्ततः ॥१७॥

N] रामस्य पत्नीं वैदेहीं स्नुषां दशरथस्य च । [२२

अवगाह्य समुद्रं च पर्वतान् पत्तनानि च ॥१८॥

२८] मन्दरस्य च ये कुक्षिं किराताः केचिदाश्रिताः । [२३

२९पू] कर्णप्रावरणाश्चैव किराताश्चाष्टकर्णिकाः ॥ १९॥ [२४पू

अक्षया बलवन्तश्च पुरुषाः पापकारिणः ।

१. कै अ ल, ल, ब म श रा च—
०स्तडागाश्च ।

२. कै ल, ल, ब म श रा च—
मगधाः ।

३. कै ल, ल, ब म रा च—
काशिकोसलाः ।
श—काशिकोसलाः ।

४. ल, ल, रा—वंगाश्च ।

५. कै श च—† मार्गतान् ।
ल, ब—† मार्गतान् ।
म—† मार्गतां । रा—† मार्गजान् ।
भ—† मार्गथ ।
ल, —† मार्गधान् ।

६. कै ल, —† तिमि—नुजवाकुलं ।
अ—† तिमिं चरजताकुलं ।
ल, —† तिमिवरजवाकुलं ।

ब—† तिमि—नुजवाकुलं ।

म—† तिमि—वज्रवाकुलं ।

श † तिमि—रावजवा० ।

रा—† तिमिवज्रजवा० ।

भ—† तिमिचरजताकरं ।

‘ तिमिनक्रजवाकुलं ’ इति मूलतः

पाठः स्यात् ? ।

७. रा—विगंतव्यं ।

कै रा—† ०व्यं मार्गमाणस्त० ।

ल, ल, ब म श—† ०मार्गमाणास्त०

८. अ च—† मंदारस्य ।

९. म श—०दागताः ।

१०. म—कर्णप्रब० ।

११. अ भ—अतः परमधिकः पाठः—

बवैराः कालसुमुखाः का(वा-)मैनाश्चक-

पादकाः ।

- ३०] किराता वनभूताश्च हेमाङ्गाः प्रियदर्शनाः ॥२०॥ [२५
 आममीनाशिनश्चैव किराता द्वीपवासिनः ।
 ३१] अन्तर्जलगता घोरा नरग्राहा इति श्रुताः ॥२१॥ [२६पू
 एतेषामालयाः सर्वे विचेतव्याः समन्ततः ।
 ३२] गिरिभिर्यानि गम्यन्ते प्रैवरोन पुवेन च ॥२२॥
 रत्नवन्तं जलद्वीपं सर्वरत्नोपशोभितम् ।
 ३३] सुवर्णकुट्टिमं चैव सुवर्णाकरमण्डितम् ॥२३॥ [२७
 जम्बुद्वीपमतिक्रम्य शिविरो^१ नाम पर्वतः ।
 ३४] दिवं स्पृशति शृङ्गेर्यो देवदानवसेवितः ॥२४॥ [२८
 तत्र सर्वेषु शृङ्गेषु निर्भरेषु गुहासु च । [२९पू
 ३५] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥२५॥ [३१उ
 तथा कालोदकं नाम समुद्रं भीमदर्शनम् ।
 ३६] आक्रीडं दानवेन्द्राणां गत्वा द्रक्ष्यथ वानराः ॥२६॥ [N
 तत्र रक्षोगणा घोराश्च छायां गृह्णन्त्यलक्षिताः ।
 ३७] ब्रह्मणा समनुज्ञाता नित्यकालं बुभुक्षिताः ।
 N] ब्रह्मस्वहारिणः पापास्ते द्विजा नरकं गताः ॥२७॥ [N
 तं कालमेघप्रतिमं महोरगनिषेवितम् ।
 ३८] अभिगम्य महानादं तथा नदनदीपतिम् ॥२८॥ [३६
 ततो रक्तजलं घोरं लौहित्यं^२ नाम सागरम् ।

१. म—+प्रेमांगाः ।

२. कै—+अन्तर्जल० ।

३. म—पुत्रेन ।

४. ल_२—जयद्वीपं ।

५. कै—+सुवर्णकरमण्डितं ।

६. भ—शिविरो ।

७. रा—भय ।

८. कै अ ल_१ ल_२ व म श रा—
 वानरेन्द्राणां ।

९. कै ल_१—नित्यं कालं ।

१०. श—रक्तजलं ।

११. ल_२—+लौहित्ये ।

म—+काहिम्वं ।

रा भ—+लोहित्यं ।

३९] गेता द्रक्ष्यथ वेत्सं च बृहतीं कूटशाल्मलीम् ॥२९॥ [३७

गृहं पतंगराजस्य सुपर्णस्य महात्मनः ।

४०] शुभ्रकैलाससंकाशं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥३०॥ [३८

तस्य स्थानेषु रम्येषु विचेया जनकात्मजा ॥३१॥ [N

४१] ततः शृङ्गसहस्रेण भिक्ष्वा सलिलमुत्थितम् ।

द्रक्ष्यथाम्बुधरप्रख्यं गोशृङ्गं नाम पर्वतम् ॥३२॥ [N

४२] तत्र शृङ्गनिभा घोरा मंदेह्रा नाम राक्षसाः ।

शैलशृङ्गेषु लम्बन्ते नानारूपा महाबलाः ॥३३॥ [३९

४३] ते पतन्ति जले नित्यं सूर्यस्योदयनं प्रति ।

अभिशप्ता महेन्द्रेण निशायामुत्पतन्ति च ॥३४॥ [४०

४४] ततः पांडुरमेघाभं 'क्षीरोदं नाम सागरम् ।

गता द्रक्ष्यथ दुर्धर्षं मुक्तामणिनिभोदकम् ॥३५॥ [४१

४५] तस्य मध्ये शुभो नाम जातो रंजितपर्वतः ।

दिव्यगन्धैः कुसुमितै राजतैः कमलैश्चित्रैः ॥३६॥ [४२

१. ल_१—गत्वा ।

२. अ भ च - तां चैव

श—बत्सां च ।

३. कै—पादमल्लि ।

४. ल_२ २१—पतंगराजस्य ।

५. कै अ ल_१ ब म श रा च—

रम्येषु स्थानेषु ।

भ—रम्येषु देशेषु ।

६. भ—०धांशुवरप्र० ।

च—०धांशुवरप्र० ।

७. अ म श रा भ—संदेहा ।

८. कै अ ल_१ श रा च—नानारूप-

बलाबलाः ।

कै—०बलावृताः इति प्राप्तीयं

लेखान्तरम् ।

९. अ च - तपति ।

१०. म—क्षीरोदो नाम ।

११. ल_२—नास्ति ।

१२. श—कलशैस्ततः ।

रा—१फलशैक्षिता ।

कै अ ल_१ ल_१ ब म—

कलशैक्षितः ।

१३. ल_२—नास्ति ।

४६] तत्र सा राजतैः पद्मैर् नलिनी हेमकेसरैः १।

नाम्ना सुदर्शना नाम राजहंसैः सैमाकुला ॥३७॥ [४३

४७] किन्नराश् चारणा यक्षा गंधर्वाः पतंगोरगाः ।

दृष्टाः समभिगच्छन्ति नलिनीं चारुदर्शनाम् ॥३८॥ [४४

४८] क्षीरोदं समतिक्रम्य तत्र द्रक्ष्यथ वानराः ।

घृतोदमुर्दधिश्रेष्ठं सर्वभूतनमस्कृतम् ॥३९॥ [४५

४९] तत्र कौर्कोटनं तेजः कृत्वा हयशिरा महत् । [४६पू

हविर्भूतं पयोधिं तं प्राश्नात्यविरतं हविः ॥४०॥ [N

५०] तत्र विक्रोशतां नादो भूतानां सलिलौकसाम् ।

श्रूयते भृशमार्तानां कृष्यतां वडवामुखे ॥४१॥ [४७

५१] घृतोदस्योत्तरे कूले योजनानि चतुर्दश ।

जातरूपशिलो नाम जातः कनकपर्वतः ४२॥ [४८

५२] तस्यांसीना नगस्याग्रे गता द्रक्ष्यथ वानराः । [४९उ

सहस्रशिरसं देवमनन्तं नीलवाससम् ॥४३॥ [५०उ

५३] त्रिशिराः काञ्चनस्तालः केतुस्तस्य महात्मनः ।

भ्राजते पर्वतस्याग्रे वेदिकोच्छ्रायभूषितः ॥४४॥ [५१

१. श—संराजते ।

२. अ च—०केसरैः ।

३. ल_२—नास्ति ।

४. अ च—समाकुलैः ।

५. भ—ततो ।

६. अ च—०मुदधि श्रेष्ठं ।

७. कै अ श रा भ च—करकोटनंते०

म—कौर्कोटनतेजः ।

८. कै ल, ल_२ ब म श रा—

प्राप्तमवि० ।

९. म—हतानां ।

१०. अ भ च तस्यासीनं ।

ल, ल_२ ब म—तत्रासीना ।

११. कै ल, ल_२ ब म श रा भ च—
वनस्याग्रे ।

१२. ल_२—द्रक्ष्यति ।

१३. कै ल, ल_२ ब म श रा भ च—
वेदिका स्वमभूषिता ।

- ५४] पूर्वस्यां दिशि निर्माणं द्रक्ष्यथ ब्रह्मनिर्मितम् । [५२
तत्र हेममयः श्रीमानुदयो नार्यं पर्वतः ॥४५॥
५५] तस्य कोटिर्दिवः (१ दिव्य) स्तम्भा शतयोजनमायता । [५३
जातरूपाशिला दिव्या विराजति स वेदिका ॥४६॥
५६] सालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः ।
५७] जातरूपमयैर्दिव्यैः शोभिता सूर्यसन्निभैः ॥४७॥ [५४
तत्र योजनविस्तीर्णमायतं शतयोजनम् ।
५९] शृङ्गं सौमनसं नाम जातरूपमयं ध्रुवम् ॥४८॥ [५५
६० उ] तत्र वैखानसा नाम बालखिल्या मरीचिपाः ।
प्रादेशमात्रा दृश्यन्ते सूर्यकाले तपोधनाः ॥४९॥ [५६
६१] काञ्चनस्यैव शैलस्य सूर्यस्य च महात्मनः ।
आविष्टा तेजसा सन्ध्या पूर्वा रक्ती प्रकाशते ॥५०॥ [६१
६२] तत्र 'पूर्व' 'पदं कृत्वा तदा विष्णुस् त्रिविक्रमः ।
द्वितीयं' शिखरे मेरोश् चकार पुरुषोत्तमः ॥५१॥ [५६
६३] उत्तरेण परिक्रम्य जम्बुद्वीपं दिवाकरः ।

१. श—नास्ति ।
२. श—नास्ति ।
३. कै ल_२ श—कोटिर्दिवस्तम्भा ।
ब म—० दिवः स्तम्भा ।
श—नास्ति ।
भ—कोटिशतं स्तम्भाः ।
४. भ—० नमायताः ।
अ—१० नमायतं ।
५. कै ल_१ ल_२ ब म रा च—नास्ति ।
६. ल_१ ल_२ म श—१ विमुं ।

७. कै ल_१ ल_२ ब म श रा—वैखानसा ।
८. अ म—१ वाल० ।
९. अ च—१ प्रादेशमात्रा ।
१०. ब—१ शूलस्य ।
११. अ—पूर्व रक्ता ।
ल_१ भ च—पूर्वरक्ता ।
१२. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा—
पूर्वपदं ।
१३. ल_१ ल_२ ब म श—तत्र ।
१४. ल_१—द्वितीयाश्ल० ।

दृश्यो भवति भूतानां शिखरं तत् समाश्रितः ॥५२॥ [५७

६४] ततोऽस्य दर्शनादेव गोभिरेव प्रकाशते ।

६५पू] ततस्तेजश्च सर्वत्र सर्वप्राणभृतामिहै ॥५३॥ [५९

६६पू] शैलेषु तेषु दिव्येषु काननोपवनेषु च ।

५८पू] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥५४॥ [६०

ये च नोक्ता मया देशा विचेया तेषु जानकी । [६५ उ

N] मासे पूर्णे निर्वर्तध्वं गत्वा तमुदयं गिरिम् ।^१ [N

६९ उ] ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वसन् वध्यो भवेन्मम ॥५५॥ [६८ उ

एतावद् वानरैः सत्यैः(?)शक्य)मन्वेष्टुं रघुनन्दन ।

६८] आभास्करमामर्यादं नाभिजानाम्यतः परम् ॥५६॥ [६६

अधिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य चै ।

७०पू] पूर्णे मासे समृद्धार्था निर्वर्तध्वं पुत्रगमाः ॥५७॥ [६७

अतः परं प्रवक्ष्यामि गतिमन्यां महीतले ।

N] दक्षिणस्यां दिशि यथा गन्तव्यं पुत्रैर्गाधिपैः ॥५८॥ [N

यथोक्तं चैव कर्तव्यमवश्यं प्रीतिमानहम् ।

N] अन्यथा संशयो वः स्याद् दाराणां जीवितस्य च ॥५९॥ [N

१. कै ल, ल_२ ब म श रा च
दर्शनादीनि ।

२. अ म—चक्षुः । च—नास्ति ।

३. च नास्ति ।

४. कै अ ल, ल_२ ब म श रा च—
नास्ति ।

५. ब—०मन्वेष्टुं ।

ल_२—०मन्वेष्टुं । म—०मन्वेष्टुं ।

६. कै अ ल, ल_२ ब म श रा च—
आभास्करम् ।

म—अभास्करमामर्यादं ।

७. ल_१—यु ।

८. अ म च—पुत्रगर्षभैः ।

महेन्द्रकांतां वनशैलमण्डितां

संचार्य सर्वामपि गां च वानराः ।

नरेन्द्रपत्नीमधिगम्य मैथिलीं

७१.] ततो निवृत्ताः सुखिनो भविष्यथ ॥३०॥ [३९

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे पूर्वदिग्वर्णनं नाम

द्वात्रिंशः सर्गः ॥३२॥

१. ल, व म श—०काम्तावनशैल० ।

२. अ म च—विचीय सर्वा सनगां ।

३. ल२—नास्ति ।

४. व—रामायणे वास्मीकीये ।

५. ल, व म श—किष्किन्धाकाण्डे

भ—उद्योगे ।

६. श—नास्ति ।

[वं०-४१] = [त्रयस्त्रिंशः सर्गः] = [दा०-४१]

ततः प्रस्थाप्य सुग्रीवस्तं कपिं वानरेश्वरः ।

१] अपरान् प्रेषयामास वानरान् संप्रहर्षयन् ॥१॥ [१

२उ] पितामहसुतं वीरं जाम्बवन्तं महाकपिम् ।

नीलमग्निसुतं चैवं^१ हनूमन्तं च मारुतिम् ॥२॥ [२

३] सुहोत्रं च सुरार्चिं च शरगुल्मं तथैव च ।

गजं गवाक्षं शरभं सुषेणमृषभं तथा ॥३॥ [३

४] मैन्दं च द्विविदं^२ चैव विजयं गन्धमादनम् ।

N] उल्कामुखमसंगं च वैश्वानरमुताबुधौ ॥४॥ [४

५उ] अंगदप्रमुखान् वीरान् कपीन् कपिवेश्वरः ।

वेगविक्रमसंपन्नान् संदिदेश कपीश्वरः ॥५॥ [५

६] तेषामनुगणं चैव ददौ बलमनेकशः ।

७पू] विचार्य हरिवीराणामादिशद् दक्षिणां दिशम् ॥६॥ [६

ये केचन समुद्देशास्तस्यां दिशि सुदुर्गमाः ।^३

९] कपीशः कपिमुख्यानां स तेषां समुद्राहरत् ॥७॥ [७

एतैः सह महाभागैर् वानरैः कामरूपिभिः ।

८] अभिगम्य महाभागा विशालां दक्षिणां दिशम् ॥८॥ [N

१. भ च—वानरर्षभः ।

२. ल_२—नास्ति ।

३. कै ल_१ ल_२ ब म श रा—मारुतं ।

४. अ—सुहोत्रं ।

५. कै ल_१ श रा भ च—सरभं ।

ब म—† सुरभं ।

६. कै—† सुषीण० ।

७. कै ल_१ ल_२ ब म रा—द्विविधं ।

८. कै—उल्का (पाठस्त्रुटितः)

९. कै—अंगदप्रमुखा.....वरेश्वरः ।
(पाठस्त्रुटितः)

१०. भ—ये केचिद्वन उद्देशास्ताम्सर्वान्
परिमार्ग्य ।

११. ब म च—समुद्राहरत् ।

भ—तानुदाहरत् ।

१२. भ—एतैस्स स ।

बुद्धि-विक्रम-संयुक्तै रूपायैरनुगच्छथ ।

[N] तैतः सीतां च मार्गध्वं निलयं रावणस्य च ॥९॥ [N

सहस्रशिरैवरं विन्ध्यं नानाद्रुमलतावृतम् ।

१०] नर्मदां च नदीं रम्यां महोरगनिषेविताम् ॥१०॥^१[८

१४पू] मेकलामुत्कलां (?) चैव नदं मणिनिभोदकम् ।

[N] जम्बूमतीं चन्द्रवतीं सर्वमेव विचीर्यताम् ॥११॥ [१०

१६ उ] विदर्भान् ऋषिकंश्चैव रम्यान् माहिषकानपि । [११पू

'पर्वतप्रभवां तां तु श्लक्ष्णस्रोतस्तरङ्गिणीम् ।' [N

११] नानापक्षियुतां दिव्यां पुरयां वेगवतीं नदीम् ॥१२॥^२

तत्रै पर्वतपादेषु गिरीणां^३ शिखरेषु च^४ । [N

१२] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥^५ १३॥ [N

१. अ भ—तत्र ।

२. च—नास्ति ।

३. ल_१ ब म श—०शिरसं ।

४. भ—अतः परमधिकः पाठः—

तां च वेगवतीं रम्यां कृष्णवर्णां महानदीम् ।

वरदां च महाकलां महानागनिषेविताम् ॥

च—नास्ति ।

५. ल_१ ल_२—मेकलानुकलं ।

ब म—मेकलानुकलं ।

कै अ श च—मेकलानुकलां ।

६. कै अ ल_१ ब म श रा भ च—

‡ चन्द्रमतीं ।

७. कै ल_१ ल_२ ब म श रा—

† विधीयताम् ।

८. कै अ ल_२ ब म रा भ च—

‡ विदर्भाम् ।

९. कै अ ल_१ ब म रा भ च—

‡ ऋषिकांश्चैव ।

श—‡ सृषिकांश्चैव ।

१०. कै ल_१ ल_२ ब म श रा भ च—

† पर्वतप्रभवांस्तांस्तु ।

११. म—नास्ति ।

१२. अ रा भ च—

अतः परमधिकः पाठः—

मार्गध्वं हरिशार्दूला तथा वेत्रवतीं नदीं ।

१३. भ—तस्य ।

१४. च—नास्ति ।

१७५] तथा शकान् कुणिन्दांश्च कलिङ्गांश्च विशेषतः ।^१

[N] दशार्णान् कौकुरांश्चैव हैर्मानपि च कंदरान् ॥१४॥ [N

१७७] अन्वेष्ट्य दंडकारण्यं सशैलवनकाननम् ।

१८५] नदीं गोदावरीं चैव प्रसन्नसलिलां शुभाम् ॥१५॥ [१२५

[N] गता द्रक्ष्यथ कावेरीं वृतामर्षसरसां गणैः । [N

१८७] तथैव चौण्डान् पुण्ड्रांश्चैव केरलांश्च कुरुनपि ॥१६॥ [१२७

१९७] गंतव्यो मलयः श्रीमान् पर्वतो धातुमण्डितः ।

१९७] सचित्रशिखरैश्चैव चित्रपुष्पितकाननः ॥१७॥ [१३

सचन्दनवनोद्देशो मार्गितव्यो मेहागिरिः ॥१८^{१०}॥ [१४

२०] ततस्तामापगां दिव्यां प्रसन्नसलिलां शुभाम् ।

गता द्रक्ष्यथ कावेरीं वृतामर्षसरसां गणैः ^{११} ॥१९॥ [१५

१. अ—† शका ।

२. व—कुणिन्दांश्च । म—कुणिन्दांश्च ।

३. ल_२ रा—कुलिदांश्च ।

४. च—नास्ति ।

५. अ रा—कुरांश्चैव ।

कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—
कुकुरांश्चैव ।

६. कै—हे व ।

७. कै—कं न् ।

८. अ म—सशैलवनपादपं ।

९. ल_१—† सलिला ।

१०. च—वृतामर्षर० ।

११. कै—दौडान् ।

ल_२ ब म—चौष्टान् ।

ल_१—चौष्टान् ।

१२. व म—पौंडांश्च रा—पुंडांश्च ।

भ च—पुंडांश्च ।

१३. कै—ग्रन्थपातः ।

‘तैलंगानन्यानापि’ इत्यपरहस्तेन
पूरितम् ।

१४. ल_१—शिलखरैश्चैव ।

१५. कै सचन्दन—(पाठस्तुटितः)

‘कंदरांश्च’ इत्यपरहस्तेन पूरितम् ।

१६. कै ल_१ ब म श—

मार्गितव्यस्ततस्ततः ।

१७. अ ल_१ रा भ च—

अतः परमधिकः पाठः—

तत्र चन्दनखंडेषु (ल_१, षंडे) तमालानां वनेषु च
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥

१८. कै अ म—रम्यां ।

१९. ब म—† कावेरीं ।

२०. कै ल_२ म—† मर्षसरसो ।

२१. ल_१—नास्ति ।

२१] तत्रासीनं नेगस्याग्रे तपस्यन्तं महौजसम् ।

२२पू] द्रक्ष्यथादित्यसंकाशमगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥२०॥ [१६

तमैतिक्रम्य शैलेन्द्रं दिव्यधातुसमन्वितम् ।

[N] पुलस्त्यमृषिमासाद्य गत्वा द्रक्ष्यथ वानराः ॥२१॥ [N

[N] गंधर्वकन्या निहिता यत्र हित्वा सखीजनम् । [N

२२उ] ततस्तयाऽभ्यनुज्ञाताः प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥२२॥

तां महाग्राहदुस्तारां तरिष्यथ महानदीम् । [१७

२३] सचंदनवनैर् दिव्यैः प्रसन्नद्वीपमालिनीम् ॥२३॥

कान्तं तं कृतसंकेतां समुद्रमभिगच्छतीम् । [१८

२४] ततो हेममयं दिव्यं मुक्तामणिविभूषितम् ॥२४॥

गुप्तं कंषाटं पाण्डुर्योनां गता द्रक्ष्यथ वानराः । [१९

२५] तामतिक्रम्य कौवेरीमावृत्य मलयं गिरिम् ॥२५॥ [N

[N] पौष्पीं मालामिव कृतां वेलां द्रक्ष्यथ वानराः । [N

पौष्पीं च मालां दिव्यां तु वितन्वन्तु वनौकसः । १०

२७] तत्र केतकिषण्डेषु पुष्पितेषु वनेषु च ॥२६॥ [N

१. ल_२—†नरस्य ।

कै अ ल_१ व म श रा च—
नदस्या० ।

२. अ भ च—†उपस्य ।

३. अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—
तमभिक्रम्य ।

४. व म—निहिता ।

५. कै अ ल_१ रा च—†०खीजनः ।

६. व—ततस्तथा० ।

म श—०ग्रानुज्ञा ।

कै ल_१ रा—०यानुज्ञा० ।

७. अ—†दीपमालिनी ।

८. कै—कर्तुं तं । अ भ—कांतेव ।
च—कांतं च ।

९. ल_२—समुद्रमपिगच्छ० ।

१०. व म श—कषाट० ।

११. ल_१ ल_२ ब म श—पाद्यानां ।

१२. व म श—†कौवेरीमा० ।

१३. कै ल_१ ल_२ ब म श रा भ च—
नास्ति ।

१४. कै अ रा च—† केतकिषण्डेषु ।
भ—†केष्वपि खण्डेषु ।

- रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ।
 २८] ततः समुद्रस्तर्तव्योऽगाधः पुलिनसंवृतः ॥२७॥ [N
 स देशो ह्यतरङ्गोऽभून्मुनिना शापनिर्मितः ।
 २९] उपहारं तु विन्यस्तं तरंगैराकुलीकृतम् ॥२८॥ [N
 दृष्ट्वा भगवता शप्तो ह्यतरंगो भविष्यसि ।
 ३०] तैतश्च शापतस्तर्तव्यं समुद्रो वै महात्मनः ॥२९॥ [N
 अतरंगोऽभवत् क्षिप्रं निर्मलादर्शनिर्मलः ॥
 ३१] ततो द्वीपं समुद्रस्य शतयोजनमार्यतम् । [N
 तमतिक्रम्य शैलेन्द्रो^१ मेहेन्द्रो नाम पर्वतः ॥३०॥
 ३२] जातरूपमयैः शृङ्गै रप्सरोगणसेवितैः । [२१
 ३३पू] सिद्धचारणैःसंघैश्च विप्रकीर्णो मनोरमः ॥३१॥ [२२पू
 N] नानापक्षिगणैर् जुष्टो बहुकिन्नरसेवितः ।^२ [N
 ३३ उ] यमुपैति सहस्राक्षः सदा पर्वसु पर्वसु^३ ॥^४ ३२॥ [२३ उ
 ३३ उ] पुष्पितैः पादपैः 'कीर्णः' सिद्धचारणसेवितः [N

१. ल_१—† गाढः ।

२. म—† तपहारं ।

३. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा—
 भविष्यति ।

४. कै—ततः शासनात् तस्य ।
 अ च—ततः स शासनात्तस्य ।
 रा—ततः † शासनात् तस्य ।
 भ—ततः स शासनात्तस्य ।

५. कै ब—† समुद्रं ।

६. ल_१ ल_२ ब म श—० सञ्चिभः ।

७. ल_२—† ० मायुतं ।

८. ब भ—शैलेन्द्रं ।

९. श—शैलेन्द्रो ।

१०. ल_२—† जातरूपमयः ।

११. ल_१—† सेवितं । च—† सेविता ।

१२. म—सिद्धचारण... (ग्रन्थपातः) ।

१३. म—नास्ति ।

कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—
 विप्रकीर्णैर् ।

१४. च—† मनोरमाः । म—नास्ति ।

१५. म—नास्ति ।

१६. अ—† ० यमुपैति ।

१७. च नास्ति ।

१८. ल_१—नास्ति ।

१९. अ—† कीर्णं ।

- N] तत्राप्रमत्ता वैदेहीं विचिन्वन्तु वनौकसः ॥३३॥ [N
 द्वीपस्तस्य गिरेः पार्श्वे शतयोजनमायतः । [२३ उ
 ३५] अगम्यं मानुषैः सर्वैर् यमादूर् वनेगोचराः ॥३४^१॥ [२४
 तमतिक्रम्य द्वीपं तु गिरिं द्रक्ष्यथ काञ्चनम् ॥३५॥ [N
 ३९] उत्थितः सागरं भित्त्वा वयस्यश्चन्द्रमूर्ययोः ।
 N] प्रविष्टो ब्रह्मभवनं शृङ्गेण महता गिरिः ॥३६॥ [N
 चंद्रमूर्याशुसंकाशः सागराम्बुपरिप्लुतः ।
 ४०] भ्राजते विपुलैः शृङ्गैरम्बरं विलिखन्निव ॥३७॥ [२९
 तस्यैकं काञ्चनं शृङ्गं सेवते यददिवाकरः ।
 ४१] श्वेतं राजतरूपं च सेवते यन्निशाकरः ॥३८॥
 ४२पू] न तत् कृतघ्नाः पश्यन्ति न नृशंसा न नास्तिकाः । [३१पू
 N] नातप्तपसः केचिन् न च पापकृतो जनाः ।^१ [N
 ४२ उ] प्रणम्य शिरसा शैलं विचिन्वन्तु वनौकसः ॥३९॥ [३१ उ
 तं तु शैलमतिक्रम्य गिरिर्मादित्यसन्निभम् ।^२
 ४३] परं परं समुद्रस्य योजनानि चतुर्दश ॥४०॥ [३२

१. अ ल, ल_२ ब म श रा भ च—
 अगम्यो ।

२. ब म—† वनगोचरः ।

३. इत ऊर्ध्व सर्वे स्मृत्येव प्रेरिताः पुनः
 पठन्ति—

तत्र सीतां च वैदेहीं निलयं रावणस्य च ।

४. श—ब्राह्मभवनं ।

५. कै अ ल, ल_२ ब म श रा च—
 † शृङ्गेण ।

६. कै ल, ल_२ ब म श रा—
 † यं दिवा० ।

७. श—† शीतं ।

८. ब म—रत्नरूपं ।

९. कै ल, ल_२ ब म श रा—
 † यं निशा० ।

१०. ब म—जनः ।

११. भ प्रान्तेऽपरहस्तेन विन्यस्तः ।

१२. श—† दिवौकसः ।

१३. ब—शिरसादित्य० ।

१४. ल, —इतः परं 'ततः शक्रे'
 त्यभिः ४५ शः श्लोकः पठितः ।

१५. अ च परे परे समुद्रस्य ।

कै ल, म श रा—पारं
 समुद्रस्य गिरिः ।

ब—०द्रस्य गिरेः ।

- तत्र भुक्त्वा वरान्नानि मूलानि च फलानि च ।
 ४५] बहूनि च महाऽर्हाणि गच्छेयुर् वानराः परमैः ॥४१॥ [३४
 ततः सागरमुत्तीर्य विदुर्द्वान् नाम पर्वतः ।
 ४४] सर्वकामफलैर् वृक्षैर् निर्मितो विश्वकर्मणा ॥४२॥ [३३
 तस्य पर्वतशृङ्गेषु वनेषूपवनेषु च ।
 ४९] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥४३॥ [N
 तमतिक्रम्य दुर्धर्षं माल्यवान् नाम पर्वतः ।
 N] अध्वानं दुर्विषहं च योजनानि चतुर्दश ॥४४॥ [N
 ततः शंक्रध्वजाकारः कुंजरो नाम पर्वतः ।
 ५०] अगस्त्यभवनं चात्र निर्मितं विश्वकर्मणा ॥४५॥ [३५
 सरित् तत्राञ्जना नाम तामुवाच मुनिस्ततः ।
 ५५] अगस्त्यो ह्यभिषेकार्थं कुञ्जरागमनं प्रति ॥४६॥ [N
 सा समूलौपधिवना सपर्वतवनान्कुला ।
 ५६] कुञ्जरं पर्वतं गत्वा महर्षिं तमुपस्थिता ॥४७॥ [N
 रक्तचन्दनसंरक्ता मणिविद्रुमशर्करा ।
 ५७] देवर्षिचरिता पुण्या पवित्रेव सरस्वती ॥४८॥ [N

१. अ भ च—मधूनि ।

२. कै ल, ल, ब म श रा—

गच्छेयुश्च वानराः ।

३. म—विदित्वान् ।

४. ल—नास्ति ।

५. रा—नास्ति ।

६. ल—नास्ति ।

७. म—दुर्दर्श ।

८. भ—नामतः । प्रान्तेऽपरहस्तेन

‘पर्वते’ इति शोभितम् ।

९. ब—अतः परमधिकः पाठः ।

सर्वकामफलैर्वृक्षैर्निर्मितो विश्वकर्मणा ।

४२ शपथार्थस्य अमाभ्यासः ।

१०. अ—तत्र शक्रः ।

म—ततश्चक्रः ।

११. अ—समूलौपधिः ।

१२. अ भ च—वनान्करा ।

१३. कै ल—नास्ति ।

- तत्र योजनविस्तारमायतं शतयोजनम् ।
 ५१] तोरणं काञ्चनं दिव्यं पद्मगैरुपसेवितम् ॥५९॥ [३६
 तत्र भोगवती नाम सर्पाणां नैलयः पुरी ।
 ५२] विशालरथ्या दुर्धर्षा तप्तकाञ्चनतोरणा ॥५०॥ [३७पू
 रक्षिता पद्मगैर् दिव्यैस् तीक्ष्णदंष्ट्रैर् महाविषैः [३७ उ
 ५३] सर्पराजो महातेजा यस्यां वसति वासुकिः ॥५१॥ [३८पू
 तच्छोभयति निर्माणं तोरणं दक्षिणां दिशम् ।
 N] पर्वतं तां पुरीं चैव मार्गध्वं वानरोत्तमाः ॥५२॥ [N
 तमतिक्रम्य शैलेन्द्रो महानृषभसंज्ञितः ।
 ५८] सर्वरत्नमयः श्रीमान् नानाधातुविभूषितः ॥५३॥ [४०
 गोशीर्षं चन्दनं पद्मं हरिश्चामं च चन्दनम् ।
 ५९] दिव्यमुत्पद्यते यत्र चन्दनं चाग्निसन्निभम् ॥५४॥ [४१
 न च तच्चन्दनं दिव्यं स्पृष्टव्यं वनगोचरैः ।
 ६०] रोहिता नार्मं गन्धर्वा गोपायन्ति च तद्वनम् ॥५५॥ [४२
 तत्र गन्धर्वपतयश्च चत्वारः सूर्यवर्चसः ।
 ६१] शैलेषो ग्रामणीर् भिक्षुः सुवल्गुश्चैव वानराः ॥५६॥ [४३

१. ल, ल, श भ—

तत् त्रियो० ।

अ च—तं त्रियो० ।

कै—तस्त्रियोजनविस्तीर्णमा० ।

ब म—तत् त्रियोजनविस्तारामा० ।

२. अ—तं गैरुपशोभितः ।

च—अत्राय “पद्मगै” रित्यादिः

५१ शपूर्वार्धस्य ‘पद्मगै’ रितिर्पर्यन्तः

पाठो नास्ति ।

३. अ ल, ब म भ च—निलया ।

४. कै रा—सपर्वती ।

ल, ल, ब म श—सपर्वता ।

५. म—वानरोत्तम ।

६. म—महानृषभसं० ।

७. कै ल, ब म रा—स्पृष्टव्यं ।

अ श च—स्पृष्टव्यं ।

८. ल, नागगन्ध० ।

९. अ ल, च—शैललो ।

१०. कै ब म—ग्रामणी० ।

श—ग्रामणिर्भि० ।

११. कै अ च—स्ववल्गु० । म—स्ववभ० ।

अभिगच्छन्ति तं देशं दिव्याश्चाप्सरसां गणाः ।

N] तथो चैवं विचेतव्यम् त्रिशृङ्गो नाम पर्वतः ॥५७॥ [N
६३ उ] तत्र सौमनसा नाम शृङ्गात् स्रवति सा नदी ।

तत्र सानुषु चित्रेषु चन्दनागुरुगन्धिषु ॥५८॥ [N
६४] शिलातलविनिर्विष्टाः क्रीडन्तीव महोर्मयः ।

तस्याः पुलिनशालिन्यास्तीरे रम्ये मनोहरे ॥५९॥ [N
६५] उत्तरे पर्वतश्रेष्ठे रोध्रनीवारसंवृते ।

विहङ्गा मधुराभाषा नानावर्णोपशोभिताः ॥६०॥ [N
N] देवारण्यनिवासाश्च कोकिला मधुरंस्वनाः ।

अन्ये च विहगा मुख्या मृगसङ्घा मनोहराः ॥६१॥ [N
N] दृश्यन्ते तत्र भूमौ वा पर्वतेषु गुहासु च । [N

अतः परमनाधृष्यो यमलोकः सुदारुणः ॥६२॥ [४५पू
६६] संकुला राजधानी च कृष्णेन तपसा वृता । [४५उ

तप्तमतिक्रम्य शैलेन्द्रस्तत्र पारिप्लवः प्रभुः ॥६३॥ [N
६७] प्रासादः कोअनैः स्तम्भैर् वज्रवैडूर्यवेदिकैः ।

१. अ च—तान् देशान् ।

२. ल, ल, म श—तथैव च ।

३. ब—† विचेतव्यं ।

४. ब—तत्रासौमनः ।

५. अ च—शृङ्गात् स्रवति नदी ।

भ—शृङ्गे वसति सा नदी ।

६. कै ल, ब म रा भ च—विनिर्विष्टाः ।

७. श—क्रीडन्त्येव ।

८. ब श—पर्वते श्रेष्ठे ।

म—† पर्वते श्रेष्ठे ।

९. अ—† रोध्रनीवारः ।

१०. भ—प्रान्तेऽपरहस्तेन ।

११. अ भ च—मधुरस्वराः ।

१२. भ—प्रान्तेऽपरहस्तेन ।

१३. ल, —† मृगसंगा मः ।

म—† मृगसंगमनोहरः ।

१४. म—† दृश्यन्तः ।

१५. ल, —० मनाद्यष्टे ।

१६. श—तप्तमतिक्र० ।

१७. म—पारिप्लवः ।

१८. कै अ ल, ल, ब म श रा च—

प्रासादकः ।

- नानावृक्षलतागुल्मैः पर्वतैः समलङ्कृतः ॥६४॥ [N
 ६८] तत्र वैवस्वतो राजा धर्मासनगतः प्रभुः ।
 ६९पू.] विभ्रंति सर्वभूतानामुभे सुकृतदुष्कृते ॥६९॥ [N
 तं तु देशमतिक्रम्य दिव्यैः कनकपर्वतः ।
 N] मुक्तामणिफलैर् वृक्षैः प्रवालाङ्कुरकोमलैः ॥६९॥ [N
 ६९ उ] तृणांगेराश्रमस्तत्र महर्षेः पुण्यकर्मणः ।
 अन्ते पृथिव्या दुर्धर्षः स्वर्गे चैव सति स्वयम् ॥६७॥ [४४
 ७०] एतावदेव युष्माभिः शक्यं वानरपुंगवाः ।
 ७१पू.] अभिगन्तुं विचेतुं वा दक्षिणां कंकुभं प्रति ॥६८॥ [४६
 तृणांगेराश्रमं गत्वा तत्र विज्ञाय मैथिलीम् ।
 ७२] शीघ्रमेव निवर्तध्वं कृतकृत्या वनौकसः ॥६९॥ [N
 ७१ उ] आभास्करममर्यादं नातः परतरं भवेत् । [N
 N] सर्वमेतद् विचेतव्यं यच्चान्यदपि दृश्यते । १४७पू
 N] निखिलेन विचेतव्यं यन्नवद्भिर् विहङ्गमैः ॥७०॥ १४७ [N

१. अ ब म च—पर्वतः ।

श—पर्वतः ।

२. ब—विभ्रति ।

म—विभ्रंति ।

३. अ म च—दुष्कृते ।

४. कै अ ल, ब रा म च—

दिव्याः कनकपर्वताः ।

५. अ च—तृणांगेरा० ।

म—तृणांगेरा० ।

म—त्रिणांगेरा० ।

६. म—आस्ते ।

७. ल, म श—नास्ति ।

८. म—आवसति ।

९. ल, म श—नास्ति ।

१०. ल—विचरू ।

११. ब—कंकुभां । म—दक्षिणागमं ।

१२. कै अ च—त्रिणांगेरा० ।

१३. कै—आभास्करमाम० ।

रा—हरितालेन शोधितोऽकारः ।

ल, ब म—आभास्करममर्यादं ।

१४. म—प्रान्तेऽपरहस्तेन ।

१५. कै अ ल, म श रा म च—
प्रचेतव्यं ।

१६. अ—ह्यवंगमैः ।

१७. म—प्रान्तेऽपरहस्तेन ।

यो मां निवृत्तो युष्माकं सीतां दृष्टेति वक्ष्यति । [४८

७३] स मे तुल्यफलो राज्ये मानार्हश्च भविष्यति ॥७१॥

७४पू] निखिलेन विचेतव्यं यथाऽऽदिष्टं वनौकसः । [N

७७उ] ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वसन् वध्यो भवेन्मम ॥७२॥

यथोक्तं चैव कर्तव्यमेवं स्यात् प्रीतिमानहम् । [N

७८] अन्यथा संशयो वः स्याद्वाराणां जीवितस्य च ॥७३॥ [N

अमितबलपराक्रमा भवन्तो

गुणविपुलेषु कुलेषु च प्रसूताः ।

मनुजपतिमुतां यथा लभध्वं

७९] तदधिगुणं पुरुषार्थमारभध्वम् ॥७४'०॥ [५०

१. भ—युष्मभ्यः ।

२. कै व रा—सीतां ।

३. कै ल, व म श—तुल्यफलो ।

४. ल, —निखिलैश्च ।

५. कै अ व रा म च—यथादृष्टं ।

६. कै—† कुब्जैर्मांसं ।

ल, ल, म श—ऊर्ध्वं मांसं ।

व—† कुब्जैर्मांसं ।

रा—† कुब्जैर्मांसं ।

७. ल, ल, श—अतोऽन्यथा

संशयो वो ह्यरीणां ।

म—अतोऽन्यथा संशयो वो †

व्याहरीणां ।

कै व—० यो वः स्याद्द्वारीणां ।

रा—† ० यो वः स्याद्द्वारीणां ।

८. च—नास्ति ।

९. म—तदधिगुणपुरु० ।

१०. रा—नास्ति ।

अतिबलं बलमाश्रितस्तवाहं
 तव मतिविक्रमपौरुषस्य कालः ।
 अनिलसुत यथाऽधिगम्यते सा
 N] जनकसुता हनुमंस्तथा कुरुष्व ॥ ७५ ॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे दक्षिणैर्दिग्दर्शनं नाम
 त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥

णाम्

१. अ भ च—अतिबलं ।

रा—अमितबलमा० ।

२. व—हनुमांस्तथा० ।

३. ल—नास्ति । म—०र्षे किष्कि० ।

४. ल, व म—किष्किन्धाका० ।

भ—नास्ति ।

५. अ च—दिग्विजये दक्षिण० ।

भ—दिग्विजये दक्षिणदिशां ।

व—दक्षिणादिदिग्दर्शनं ।

[वं-४२] = [चतुस्त्रिंशः सर्गः] = [दा०-४४]

ततः प्रस्थाप्य सुग्रीवो हनुमत्प्रमुखान् हरीन् ।

N] बुद्धिविक्रमसंपन्नान् वायुवेगसमाब्जवे ॥१॥ [N

विशेषेण तु सुग्रीवो हनुमन्तमुवाच ह ।

१] स हि तस्मिन् हरिश्रेष्ठे संभावयति विक्रमम् ॥२॥ [१

न भूमौ नान्तरिक्षे च नाम्बरे नामरालये ।

२] अप्सु वा गतिभङ्गं ते पश्यामि हरिपुङ्गव ॥३॥ [३

सामराः सहगन्धर्वाः सैनागामुरदानवाः ।

३] विदिता वीर लोकास्ते ससागरधराधराः ॥४॥ [४

गतिर्वेगश्च तेजश्च लाघवं च महाकपे ।

४] पितुस्ते सदृशं वीर्यं मारुतस्य महात्मनः ॥५॥ [५

तेजसाऽपि बलेनापि न समो विद्यते भुवि ।

५] १ ॥ ५ ॥ दृश्यते सीता तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥६॥ [६

वीर्यं शक्तिस्तथोत्साहो गतिश्चैव पराक्रमः ।

६] देशकीलानुवृत्तिश्च नयश्चोत्र संमाहितः ॥७॥ [७

१. ब—प्रभृति ।

२. म—हनुमान् प्रमुखान् ।

३. भ—नास्ति ।

४. कै अ भ च—हनुमन्तमु० ।

५. कै ल, —सनागासुर० ।

अ च—सनागाः सुर० ।

म—सनागाः सुर० ।

६. श—गतिवेगश्च ।

७. ब—लाघवश्च ।

रा—राघवं च ।

८. अ भ च—

तेजसा च भूतं ते न समं भुवि विद्यते ।

९. भ—

यथाद्य दृश्यते तात कर्तुमर्हसि चानघ ।

१०. कै ल, ल, ब म श रा भ—

०स्तथा नित्यं ।

११. ल, रा च—देशकालोऽनुवृत्तिश्च ।

१२. कै अ ल, ल, ब म श रा च—

नयवार्थसमा० ।

- ततः कार्यसमासक्तिमवगम्य हनूमतः ।
 ८] विदित्वा च हनूमन्तं चिन्तयामास राघवः ॥८॥ [८
 सर्वया निश्चितार्थोऽयं हनूमति कपीश्वरः ।
 ९] निश्चितार्थतरश्चापि हनूमान् कार्यसाधने ॥९॥ [९
 तदेवं प्रस्थितो वाग्भिः परिज्ञातश्च कर्मभिः ।
 १०] अयं मामनुगृह्णीयात् साधयेत् फलोदयम् ॥१०॥ [१०
 स समीक्ष्य महातेजा व्यवसायेन वानरम् ।
 ११] कृतार्थ इति निवृत्तः प्रेङ्गष्टेन्द्रियमानसः ॥११॥ [११
 ददौ तस्य ततः 'प्रीतः स्वनामाङ्गोपशोभितम् ।
 १२] अंगुलीर्यमभिज्ञाने राजपुत्र्याः परंतपः ॥१२॥ [१२
 एतद् दृष्ट्वा 'हरे प्रीता दर्शनेन जनकात्मजा ।
 १३] मेर्यते मन्त्रियुक्तं त्वां न चोद्रेगं गमिष्यति ॥१३॥ [१३
 व्यवसायो हि ते वीर प्रभावश्चैव कर्मणाम् ।
 १४] सुग्रीवस्य च संदेशः 'सिद्धिं कथयतीव मे ॥१४॥ [१४

१. कै अ ल_२ ब रा—० समासक्रम० ।

म श—समासक्रमवगाङ् ।

भ—० मायुक्रमवग० ।

२. कै अ ल_२ ब रा च—हनूमता ।

३. श—सर्वथा ।

४. म श—० तार्थोऽहं ।

५. ल_२—नास्ति ।

६. कै अ ल_२ रा भ च—तदेव ।

७. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—
 प्रस्थितं ।

८. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—

परं ज्ञानं च ।

९. म—सादयेत् ।

१०. च—नास्ति ।

११. ब—प्रातः ।

१२. अ व भ—० अभिज्ञानं ।

१३. च—नास्ति ।

१४. कै ल_१ भ च—हरेः ।

१५. कै ल_२ रा—पश्यते ।

अ व म श—पश्यन्ती ।

ल_१—पश्यती ।

१६. अ—सिद्धं ।

तद् गृहीत्वा हरिश्रेष्ठो मूर्ध्नि कृत्वा कृताञ्जलिः ।

१५५] पादौ स्पृष्ट्वा च रामस्य सुग्रीवस्य महात्मनः । [१५

१५७] सहायैः सहितैः सौम्यः पुप्लुवे वानरर्षभः ॥१५॥ [N

प्रहर्षयन् वानरसैन्यमार्यतं

हरिप्रवीरः श्वसनात्मजः कपिः ।

गताम्बुदः व्योम्नि विर्युद्धमण्डलः

१६] शशीव नक्षत्रगणैः समावृतः ॥१६॥ [१६

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे अंगुलीयप्रदानं नाम

चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३४ ॥

— — —

१. कै अ ल, ल२ म श रा भ च—

† सहायः सहितः ।

२. भ—०सै न्यमागतं ।

३. अ य च—†गतांबुदो ।

रा—†गतांबुदो ।

४. रा—विशुद्धमण्डले ।

५. च—नास्ति ।

६. ल, य म श रा—किष्किन्धाका० ।

भ—नास्ति ।

७. भ च अंगुरीयकप्र० ।

म—०लीयप्रदर्शनं ।

[३-४१]=[पञ्चत्रिंशः सर्गः]=[दा-४२]

- ततः प्रस्थाप्य सुग्रीवो हनुमत्प्रमुखान् हेरीन् । [१पू
 १] बुद्धिविक्रमसंपन्नान् वायुवेगसमाञ्जवे ॥१॥ [N
 अथाहूय महातेजाः सुषेणं नाम वानरम् । [१उ
 २] तारायाः पितरं वीरं स्वधुरं भीमविक्रमम् ॥२॥ [२पू
 ३पू] कपिं सेनापतिं वाक्यमभिवाद्य प्रसाद्य च । [२उ
 N] उवाच वानरं तत्र प्रहस्य हरिपुंगवः ॥३॥ [N
 ३उ] साहाय्यं कुरु रामस्य कृत्येऽस्मिन् समुपस्थिते । [N
 द्वाभ्यां शतसहस्राभ्यां कपीनां कपिसत्तमः ॥४॥ [५पू
 ४] वृतः शीघ्रं प्रयाहित्वं विशालां पश्चिमां पुरीम् । [N
 N] मार्गध्वं तत्र वैदेहीं निलयं रावणस्य च ॥५॥ [१२पू
 मुराष्ट्रान् सहवाह्नीकाञ्च शूद्राभीरांस्तथैव च ।
 ५] स्फीताञ्च जनपदांश्चैव विशालानि पुराणि च ॥६॥ [६
 १०पू] घोषवत्यो विशालाश्च नद्यः शीतजलाः शिवाः । [८पू
 ७उ] पुन्नागनागगण्डनं बकुलैरधिवासितम् ॥ ७ ॥
 N] तेषां केतकखण्डांश्च मार्गध्वं हरिपुङ्गवाः । [७
 ६उ] तत्र केतकषण्डेषु शङ्खतालीवनेषु च ॥८॥

१. ल२ ब म श—कपीन् ।

२. कै ल, ल२ ब म श रा—
 आहूयन् ।

३. ल, ल२ ब म श—कृते ।

४. भ—प्रान्तेऽपरहस्तेन ।

५. ल२—पंचमां ।

६. कै अ ल, —वाक्मीकान् ।

ल२ ब म श रा च—वक्मीकान् ।

७. म—०पदांश्चान्यान् ।

८. म—हि ।

९. ल, श—घोषवत्यो ।

१०. रा—०गगहनां ।

११. रा—०वासितां ।

१२. कै—तेषां ।

१३. कै ल, ल२ ब म—केतकपण्डैश्च ।
 श रा—केतकखण्डैश्च ।

१४. कै—अन्यैश्च । (अपरहस्तेन)

ल, ल२ ब म श रा—केतकैः ।

१५. अ रा भ च—०खण्डेषु ।

७५] कपयो विहरिष्यन्ति नारिकेलवनेषु च । [११

N] तत्र तत्र च गच्छध्वं नदीः शीतजलाः शुभाः ॥१॥ [N

१० उ] तापसानामरण्यानि कान्तारंगिरय(?)स्तथा । [८उ

११पू] केकयानं सिन्धुसौवीरान् मालवांश्चारुदर्शनान् ॥१०॥ [N

११ उ] गिरिजालाहृतं चैवं नानासत्त्वसमाकुलम् ।

N] महाग्राहसमाकीर्णं सागरं चापि पश्चिमम् ॥११॥ [N

१२ उ] द्वीपांश्च विविधांस्तत्र चित्रपादपशोभितान् । [N

८पू] मरीचिपत्तनं रम्यं पुण्यं चैव बृहद्वनम् ॥१२॥ [१३पू

N] सरितः सागराञ्च शैलान् मृगयध्वं वनौकसः । [N

पुराणि च विशालानि प्रतीच्यां यानि कानिचित् ॥१३॥

N] रत्नवन्ति च मुख्यानि पत्तनानि ततस्ततः । [१३ उ

१३ उ] सिन्धुसागरयोश्चापि सङ्गमे तत्र पर्वतः ॥१४॥

महाहेमगिरिर्नामं शतशृङ्गो महाद्रुमः ।

१४] तस्य प्रस्थेषु रम्येषु सिंहाः क्रीडन्ति सर्वशः ॥१५॥ [१५पू

हृमाश्च मत्तमातङ्गाम् तोयदस्वननिस्वनाः । [१६पू

१५ उ] तत्र पक्षिसमाः सिंहा बहवो नीडेवासिनः ॥१६॥ [N

१. कै अ च — नास्ति केरव० ।

२. कै ल, ल२ ब म श रा — कांतारा गिर०

३. कै अ रा च — कैकयान् ।

म — कैकयान् ।

ल, ब श म — कैकयान् ।

४. कै अ ल, ल२ ब म श रा च —

० जालावृतांश्चैव ।

५. कै ल, ल२ ब म श रा म —

१० कुलान् ।

६. ल२ रा — मरीचिपत्तनं ।

च — पत्तनं ।

७. कै अ ल, ल२ ब म श रा च —

बृहद्वनं ।

८. ल, — विचित्राणि ।

९. म — ० सागरयोश्चैव ।

श — ० सागरयोस्तत्र ।

१०. ल, — ० गिरिस्तत्र ।

११. अ — १ पक्षसमान् सिंहान् ।

ल, — १ पक्षिसमां सिं० ।

ल२ म — १ पक्षसमाः सिं० ।

च — १० माः सिंहान् ।

१२. अ ल, ल२ ब म श रा च —

नीलवासिनः ।

कै — प्रान्तेऽगरहस्तेन मूल पाठोऽपि ।

- न त्वासादयितव्या हि पुरा दत्तवरा हि ते । [N
 १३] तिमिमत्स्यान् गजांश्चैव नीडेष्वारोपयन्ति ते ॥१७॥ [१५पू
 सरस्तत्र सुविस्तीर्णं नलिनी च मनोहरा । [N
 १७] तानि नीडानि यैत्रेण गिरिशृङ्गशतं च तैव ॥१८॥ [१६पू
 सर्वमाद्य विचेतव्यं कपिभिः कामरूपिभिः ।
 १८] विस्तरेण च तीर्थानि विचेतव्यानि वानराः ॥१९॥ [N
 N] तापसानामरण्यानि कान्तारगिरयश्च ये ।
 मरुधन्वा मरुश्चैव शूद्राभीरालयास्तथा ।
 १९] गिरयश्च विचेतव्या वनान्युपवनानि च ॥२०॥ [N
 स्त्रीराज्यं च सदा व्यस्तं दत्तचक्रं मरुत्पतिम् ।
 २०] पुराणि यवनानां च विचिन्वन्तु वनौकसः ॥२१॥ [N
 २१उ] ततः पञ्चनदं रम्यं विचेतव्यं समन्ततः ॥२२॥
 कौशमीरमण्डलं चैव शमीपीलुवनानि च । [N

१. भ—ग्रान्तेऽपरहस्तेन ।

२. कै ल, ल, ब म श रा—
 •मत्स्याण्डजांश्चैव ।

३. अ भ—सिंहानां ।
 ल, —तीर्थानि ।

४. अ—तः । ब—यत् ।

५. कै—नास्ति ।

६. ल, —यत्ततः ।

७. ल, ल, ब म श—कान्तारगिरः ।

८. कै ब श—•धन्वा मरुश्चैव ।

अ रा भ च—•धन्वमरुश्चैव ।

९. ल, ल, म श रा—•लयस्तथा ।

ब—•शूद्राभीराः ।

१०. च—स्वराज्यं ।

११. म—न्यस्तं ।

१२. अ च—यवनानि ।

१३. भ—कृत्स्नं ।

१४. कै ल, ल, ब म श रा—
 नास्ति ।

१५. कै ल, ल, ब म श रा—
 कश्मीरमं ।

१६. भ—वानरैर्वाक्योपमैः ।

- २२] पुराणि पारदानां च विचेतव्यानि वानरैः ॥२३॥ [N
 २३पू] ततस्तक्षशिलां नाम शाकलं पुष्करावतीम् । [N
 N] आरटं कपिसंवाहा मार्गध्वं वनविस्तरं ॥२४॥ [N
 तथा गान्धारदेशं च मेरुभूमिं च सर्वशः ।
 २४] विचेयं रमणीयं च केकयानां निवेशनम् ॥२५॥ [N
 अन्ये चापि विचेतव्या देशाः सागरकाननाः ।
 N] अन्विष्यद्भिः पदं तस्य(१ः)सीताया रावणस्य च ॥२६॥ [N
 ततः पश्चिममासाद्य समुद्रं भीमदर्शनम् ।^३
 २६] मार्गध्वं वानरास्तत्र 'भीमं सागरमुत्तमम् ॥' २७॥ [N
 ततः 'शृङ्गं गिरेस्तस्य चित्रकाञ्चनं पालिनः ।
 २७] पारियात्रस्य शैलस्य विचेयमकुतोभयैः ॥२८॥ [N

१. ल_२ म श—पादपानां ।
 कै ल, अ रा भ च—पारदानां ।
 २. कै ल, म श रा—पारदैः ।
 ल, ब—दारदैः । भ—पादपैः ।
 ३. भ—(प्रान्तेऽपरहस्तेन)
 ४. ल, ल_२ ब रा भ—तक्षशिला नाम ।
 ५. कै ल, ल_२ ब म—शाकलां ।
 ६. अ भ—पुष्करावतां ।
 च—पुष्करावतं ।
 ७. कै ल, ल_२ ब म श रा च—
 आरटं ।
 ८. अ भ च—सवाहिं ।
 ९. कै ल, ल_२ ब म श रा—
 वनविस्तरे ।
 १०. अ—गन्धारः ।
 ११. कै ल_२ ब म रा—मरुतस्य ।
 ल, श—मरुतस्य ।

- भ—हरिभूमिं ।
 १२. अ भ च—अन्विच्छद्भिः ।
 रा—अन्विषद्भिः ।
 १३. च—नास्ति ।
 १४. ल_२ ब म श—देवं ।
 १५. रा—सागररूपिणं ।
 भ—सागरपत्तनं ।
 १६. च—नास्ति ।
 १७. च—नास्ति ।
 १८. अ—शृङ्गगिरेस्तः ।
 च—नास्ति ।
 १९. अ भ च—नपादपं ।
 २०. कै ल, ल_२ ब म श रा—
 पारिजातस्य ।
 २१. ब—विचेतव्यमकु० ।
 म—कुतोभयाः ।

चतस्रो विंशतिश्चात्र गन्धर्वाणां महात्मनाम् ।

२८] वसन्त्यग्निनिकाशानां कोट्यो वानरपुंगवाः ॥२९॥ [१९

दूरतो वर्जनीयास्ते वानरैर् भीमविक्रमैः । [२०उ

२९] नादेयं फलमूलं च तस्मिन् देशे पुवंगमैः ॥३०॥

अप्रधृष्या हि ते वीराः सत्त्ववन्तो विशेषतः । [२१

३०] रक्षन्ति फलमूलं च गन्धर्वा भीमविक्रमाः ॥३१॥

तत्र यत्रश्च कर्तव्यो मार्गितव्या च जानकी । [२२पू

३१] न हि वोऽस्ति भयं किञ्चित् तत् सर्वमनुवर्तताम् ॥३२॥ [२३उ

चतुर्भागे समुद्रस्य चक्रवान् नाम पर्वतः । २५पू

३२] सर्वरत्नमयैः शृङ्गैर्नित्यकालफलद्रुमैः ॥३३॥ [N

तत् तु चक्रं सहस्रारं वज्रनाभमयस्मयम् ।

३३] सुरारिमथनं दिव्यं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥३४॥ [२५उ

तत्र मेघौघनिर्घोषैः पाञ्चजन्यो हरिदमः । [N

N] गत्वा दशशतावर्तं देशं स मधुसूदनः ॥३५॥ [N

ततः पाञ्चजनं हत्वा हयग्रीवं च दानवम् ।

३४] आजहार पुरा शङ्खं चक्रं च पुरुषोत्तमः ॥३६॥ [२६

३८पू] ततो मेघनिभोऽत्युच्चैः स वज्राशनिनिस्त्रनः । [N

१. कै ल_२ ष म—नादेये फलमूले ।

ल, रा—नादेयफलमूले ।

श—न देये फलमूले ।

२. च—तष ।

३. रा—सहस्रार्ध० ।

४. अ म च—०नाभमयं स्वयं ।

५. म श—मुरारिम० ।

६. म—स ह । च—स च ।

७. ल, —०निर्दोषः ।

८. म—तं ।

९. कै अ ल, ल_२ ष श रा म च—
पाचञ्जनं ।

१०. म—मेघ इवात्यु० ।

११. श म—०शनिनिस्त्रनं ।

म—१०निनिःसुनः ।

योजनानि चतुःषष्टिर् वेराहो नाम पर्वतः ।

३६] सुवर्णशृङ्गः श्रीमांश्च ह्यगाधे वरुणालये ॥३७॥ [२८

तस्य चित्रेषु पार्श्वेषु नितम्बेषु गुहासु च ।

N] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥३८॥ [N

प्राग्ज्योतिषं नाम ततो जातरूपमयं पुरम् ।

N] यस्मिन् वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः ॥३९॥ [२९

तस्य सानुषु चित्रेषु विशालासु गुहासु च ।

३९] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥४०॥ [३०

३७पू] तपतिक्रम्य शैलेन्द्रं महेन्द्रप्रतिपालितम् ।

३८ उ] द्रक्ष्यन्ति कपयः शैलमुल्लिखन्तमिवाम्बरम् ॥४१॥ [N

N] स हि देवर्षिसंघैश्च काञ्चनैस्तरुभिर्वृतः । [N

३७ उ] शिखरार्घ्यस्य धाराणां सहस्रं परिवर्तते ॥४२॥ [N

तं गजाश्च मयूराश्च सिंहव्याघ्राश्च पर्वतर्धम् ।

३९] अभिगच्छन्ति संहृष्टा धाराशब्देकृतोत्सवाः ॥४३॥ [३२

स हि शब्दो महानासीद् भयाच्छंक्रस्य तं गिरिम् ।

N] समन्तादभिगच्छन्ति देव-दानव-राक्षसाः ॥४४॥ [N

१. कै ल, ब रा—० वाराहो ।

† शिखरौघस्य ।

२. अ च—० मांश्चगाधे ।

७. ल, —† वाराणां ।

भ—† श्वप्यगाधे ।

रा—† दाराणां ।

३. कै—नगमिति प्रान्तेऽपराहसेन ।

८. ल, —† पालितं ।

४. कै अ ल, ल, ब म श रा च—

९. अ च—† कृतोद्वराः ।

चित्रासु दिशासु च ।

रा—कृतोद्वराः ।

५. ल, —नास्ति ।

भ—० कृतोद्वताः ।

६. कै ल, ल, ब म श रा—

१०. ब—भयाच्छंक्रस्य ।

तस्मिन् हरिहयः श्रीमान् महेन्द्रः पाकशासनः ।

४०] अभिषिक्तस्तदा राज्ये सुषेणो नाम्नि पर्वते ॥४५॥ [३३

तस्य सानुषु चित्रेषु विशालासु गुहासु च ।

N] रावणुः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥४६॥ [N

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं महेन्द्रप्रतिपालितम् ।

४१] पैष्टिर्गिरिसहस्राणि काञ्चनानि गमिष्यथ ॥४७॥ [३४

तरुणादित्यवर्णानि भ्राजमानानि सर्वतः ।

४२] जातरूपमयैः शृङ्गैः पुष्पितैरुपशोभितैः ॥४८॥ [३५

प्रभया तेषु शैलेषु ये तत्र मृगपक्षिणः ।

N] ओधर्ध्यश्च प्रकाशन्ते पादपाश्च हिरण्यमयाः ॥४९॥ [N

तेषां मध्ये स्थितो राजा मेरुः कनकपर्वतः ।

४३] आदित्येन प्रसन्नेन तस्मै दत्तो वरः पुरा ॥५०॥ [३६

४४ उ] प्रभावात् तव शैलेन्द्र प्रभया ये त्वया श्रिताः ।

त्वत्प्रसादाद् भविष्यन्ति दिवारात्रं च काञ्चनाः ॥५१॥ [३७

४५] त्वयि ये चाभिवत्स्यन्ति देवदानवराक्षसाः ।

ते भविष्यन्ति रक्ताङ्गाः काञ्चनाः प्रभया तव ॥५२॥ [३८

४६] आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्च सहाश्विभिः ।

आगम्य पश्चिमां संध्यां मेरावुत्तमपर्वते ॥५३॥ [३९

४७] आदित्यमुपतिष्ठन्ति तैश्च सूर्योऽभिपूजितः ।^c

१. ब—पर्वणि ।

रा—पर्वणे ।

कै—ते इति ग्रन्थेऽपरहस्तेन ।

२. च—समतिक्रम्य ।

३. कै ल_१—षष्टिगिरि • ।

भ—षष्टि गिरि • ।

४. अ च—•तै रूपशोभितैः ।

५. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—
औषध्यश्च ।

६. कै ल_१ ल_२ ब म श रा—पादवर्णाः ।

७. श—मेरावत्तमुपासते' इति
परिशोभितम् ।

८. रा—नास्ति ।

- अदृश्यः सर्वभूतानामस्तं गच्छति पर्वतम् ॥५४॥ [४०
 ४८] योजनानां सहस्राणि दश्य(१श)तानि दिवाकरः ।
 ४९पू] निषेवान्तरमात्रेण तं गच्छति शिलोच्चयम् ॥५५॥ [४१
 ५६ उ] शृङ्गे तस्य महद्दिव्यं भवनं सूर्यसन्निभम् ।
 प्रासादतलसंवाधं निर्मितं विश्वकर्षणा ॥५६॥ [४२
 ५७] शोभितं तरुभिश्चित्रैर् नानापक्षिंसमाकुलम् ।
 ५८पू] निरुतं पाशहस्तस्य वरुणस्य महात्मनः ॥५७॥ [४३
 ४९ उ] आश्रमो ह्यभितो मेरोर् यत्रासी युतिमानृषिः ।
 प्रकाशयति तं देशं द्वितीय इव भास्करः ॥५८॥ [N
 ५०] प्रष्टव्यो मेरुसावर्णिर् महर्षिः सूर्यसन्निभः ।
 ५१पू] प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रवृत्तिर् मैथिलीं प्रति ॥५९॥ [४७
 ५१ उ] अस्तस्य मेरोरं मध्ये तु गिरिरं दशशिरा मेहेन ।
 जातरूपमयः श्रीमान् राजते चित्रवेदिकः ॥६०॥ [४४

१. श—अदृश्याः ।

२. श—गच्छन्ति ।

३. कै ल, ल, ब म श रा भ—
 द्वे शतानि ।

४. कै ल, ल, ब म श रा—
 महारण्यं ।

५. श—नानावृक्षम० ।

६. कै - †आश्रमे ह्यभिरतो ।

ल, —†आश्रमेऽभिरते ।

अ च—आश्रमोऽभिरतो ।

ल, म श—आश्रमेऽभिरतो ।

य—आश्रमे ह्यभितो ।

७. कै च श रा—यत्रास्ति ।

ल, ल, म—यत्रासीत् ।

८. कै अ ल, ल, ब म श रा—
 †तद् ।

९. कै ल, ल, ब म श रा—
 †प्रदष्टे ।

१०. कै अ ल, ल, ब म श रा च
 अन्तरा मेह० ।

११. भ—तलो दशशिरो मही ।

अ च—बलो दशशिरो मही ।

१२. कै ल, ब म रा—जातरूपमयैः

५२] तेषु सर्वेषु देशेषु निर्भरेषु गुहासु च ।

रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥६१॥ [४५

५३] तप्तकाञ्चनवर्णाभं लोहितार्कसमप्रभम् ।

अस्तंमालोकयिष्यन्ति कपयः कपियूथपाः ॥६२॥ [N

५४] सँ शैलो यो नँ गन्तव्यो वानरैर् वानरर्षभाः ।

तत्र वैश्वानरीभूत(ता)स्तेजसोत्तमतेजसः ॥६३॥ [N

५५] न सिंहा न च शार्दूला न मृगा न विहङ्गमाः ।

अभिगच्छन्ति तं देशं न देवा न च राक्षसाः ॥६४॥ [N

५६] तस्य शृङ्गे महद् दिव्यं भवनं सूर्यसन्निभम् ।

प्रासादशतसंवाधं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥६५॥ [N

५७] शोभितं पद्मिनीभिश्च काञ्चनैश्च महोदुमैः ।

५८पू] निलयं(?) लोकपालस्य वरुणस्य महात्मनः ॥६६॥ [N

५९ उ] प्रतीच्यां दिशि निर्माणं निर्मितं वै स्वयम्भुवा ।

६०पू] काञ्चनो विर्मलः सौम्यः सोमोर्चिरपिवानराः ॥६७॥ [N

५८ उ] एतावज् जीवलोकस्य भास्करो रजनीक्षये ।

१. कै अ ल, ल, ब म श रा च-
अश्वमालो० ।

२. कै अ ल, ल, ब म श रा च-
श्लोकोऽयमूनपट्टिशोकादूर्ध्वपठितः ।

३. कै अ ल, ल, ब श रा च-
सुशैलो ।

४. भ-नावगन्तव्यो ।

५. भ-वानरर्षभः ।

६. अ च-

वैश्वानरो भूतस्तेजसा वर्म तेजसः ।
भ- " " साद्यर्म तेजसा ।

७. अ भ च-पद्मगाः ।

८. भ-प्रान्तेऽपरहस्तेन ।

९. ल-+०दुमम् ।

१०. भ-०लस्तालः ।

११. अ भ च-सोमार्चिर्नाम ।

१२. कै-+०नु जनीक्षये ।

५९पू.] कृत्वा व्रित्तिमिरं सर्वमस्तं गच्छति पर्वतम् ॥६८॥ [४८

६० उ] एतावद् वानरैः शक्यं गन्तुं वानरपुंगवाः ।

६१पू.] अभास्करममर्यादं नाभिजानाम्यतः परम् ॥६२॥ [४९

N] सहैव शूरो युष्माभिः श्वशुरो मे गमिष्यति । [५१पू

स्वयमेको बलवतां समर्थः प्रतिपालने ॥७०॥ [N

६४] श्रोतव्यं सर्वमेतस्य भवद्भिः पृष्ठगौमिभिः । [५१उ

६५पू.] योऽन्यथा स्थास्यति हरिः स मे वध्यो भविष्यति ॥७१॥ [N

अङ्गभूतो मम ह्येष श्वशुरो मतिमान् भृशम् ।

N] भवन्तः सर्वविक्रान्ताः प्रमाणं सर्वकर्मसु ॥७२॥ [५२

६६उ] प्रमाणमेतं संस्थाय सर्वतः पश्चिमां दिशम् ।

भवन्तः परिमार्गन्तां यथा दृश्येत जानकी ॥७३॥ [५३

६७पू.] रामपत्न्यां हि दृष्टायां मैथिल्यां सर्वशो वयम् ।

६७उ] ऋणान्मुक्ता भविष्यामः कृतस्य प्रतिकारिणः ॥७४॥ [५४

६८उ] ततोऽन्यदपि यत् किञ्चित् कार्यमेतययिकं(?) हितम् ।

N] सम्प्रधार्य भवद्भिश्च देशकालानुसंहितम् ॥७५॥ [५५

६१उ] अधिगेम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ।

१. कै ल२ व म श रा—पर्वते ।

२. कै—आभास्करमामर्यादं ।

ल१ ल२ व म श रा—
आभास्करममर्यादं ।

३. श—नास्ति ।

४. अ रा म च—बलवतो ।

५. कै अ ल१ ल२ व म श रा च—
वेगगामिभिः ।

६. भ—ग्राम्तेऽपरहस्तेन ।

७. म रा—विक्रान्तः ।

८. अ च—प्रमाणे ।

९. अ म च—तणमेतत् ।

१०. कै—†०माध्ययिनं ।

म रा—†०माध्ययिकं ।

अ च—†०मान्ययिकं ।

भ—कार्यस्यास्य हितं भवेत् ।

११. श—अभिगम्य ।

६२पू] अस्तपर्वतमासाद्य निवर्तध्वं प्लवङ्गमाः ॥७६^१॥ [५०पू

६३पू] अगम्यं हि परं तस्माद् देवैरपि सेवासवैः ॥^१७७॥ [N

६२उ] ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वसन् वध्यो भवेन्मम । [५०उ

N] अभिगम्य निवर्तध्वं सीतां दृष्ट्वा हरीश्वराः ॥७८॥ [N

भवान् गुरुर्मै श्वथुरः पिता यथा

सुहृत् तथाऽन्यो मम नास्ति कश्चन ।

कृतेन कार्येण यथा पुरा कृतं

६८] यथा च पश्यामि तथा विधीयताम् ॥७९॥ [N

ततः सुषेणप्रमुखाः प्लवंगमाः

सुग्रीववाक्यं निपुणं निशम्य ।

आमन्त्र्य सर्वे प्लवगाधिपं ततो

६९] जग्मुर् दिशं ते वरुणाधिपालिताम् ॥८०॥ [५६

१. व भ—अस्तं पर्वत० ।

२. ल_१—अतः परं सपादपद्मद्वयी ८०

तमर्थ'प्लवंगमाः' इत्यन्ता लयक्ता ।

३. म—इत् ऊर्ध्वं 'निवर्तध्वं' इत्यन्तः

पाठो नास्ति ।

४. ल_२ व—सवासवः ।

५. भ—नास्ति ।

६. रा—अभिगम्य । म—नास्ति ।

७. रा—कृत्येन ।

८. ल_२ व म श—तथा ।

९. म—प्रणम्य ।

१०. कै ल_१ ल_२ व म श रा—
वरुणाभिपालिताम् ।

ततः प्रयाता दुमखेण्डमण्डितां

पतङ्गनानाविधसेवितद्रुमाम् ।

दिशं प्रतीचीं प्रति वानरोत्तमाः

N] तैदा प्रद्वष्टाः परराष्ट्रमर्दनाः ॥८१॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे पश्चिमदिग्दर्शनं नाम

पञ्चविंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

— — —

१. ल, ल_२ ब म श-दुमखण्डमं० ।

२. कै अ ल, ल_२ ब म श रा—
ततः ।

३. अ—प्रकृष्टाः ।

४. ल,—नास्ति ।

५. ल_२ ब म श—किष्किन्धाका० ।
भ—नास्ति ।

[बं०-४४]=[षट्त्रिंशः सर्गः] =[दा०-४३]

१पू] ततः प्रस्थाप्य सुग्रीवः श्वशुरं पश्चिमां दिशम् । [१पू

N] चिन्तयामास मतिमान् मुहूर्तमिव वानरः ॥१॥ [N

१उ] वीरं शतबलं नाम वानरं वानरर्षभः । [१उ

उवाच हरिराजस्तं सर्ववानरसंमतम् ॥२॥

२] राघवस्य शुभं वाक्यमशुभं रावणस्य च । [२

वृतः कोटिसहस्रेण वानराणां महौजसाम् ॥३॥

३] विवस्वतः सुतैः सार्धं प्रतिष्ठस्व मम 'प्रिये । [३

यक्ष-राक्षस-गन्धर्व-किन्नरेशेन धीमतां ॥४॥ [N

४] पालितामेकपिङ्गेन धनदेन महात्मना ।

उत्तरां त्वं दिशं गत्वा सशैलवनकाननाम् ॥५॥ [N

N] मार्गस्वं हरिभिः' सार्धं देशकालानुकोविदैः ।

तत्र सीतां च वैदेहीं निलयं रावणस्य च ॥६॥ [N

५] मृगयस्व प्रयत्नेन विक्रान्तैर् हरिभिः सह । [N

दिशमेतां सुविपुलां हिमशैलैर्वातंसकाम् ॥७॥

१. म—मुहूर्तमपि ।

२. कै अ ल, म श म च—
शतबलि ।

रा—इकारो हरिरालितः ।

३. कै ल, रा भ—हरिराजा तं ।
अ च—हरिराजानं ।

४. श—वानरस्य ।

५. कै अ ल, व म श रा च—
कोटीसह० ।

६. अ च—समप्रियं ।
भ—समन्त्रिभिः ।

७. भ—प्रान्तेऽपरहस्तेन ।

८. कै अ ल, ल, व म भ—तु ।
श—ष ।

९. कै अ ल, ल, व म श रा च—
मार्गध्वं ।

१०. कै अ रा म च—सार्धं हरिभिः ।

११. म—कोविदः ।

१२. ल, व—वृतः ।

१३. म—दिशमेकां ।

१४. अ च—लवर्तसकां ।

- N] सर्वतः परिमार्गध्वं राजपुत्रीमनिन्दिताम् । [४
 दिशमेतां शुचिं दिष्टां कर्तुमर्हथ वानराः । [N
 ६] विदेहराजदुहितुः कार्ये संसक्तमानसाः ॥८३॥ [N
 अस्मिन् कार्ये निवृत्ते तु कृते दाशरथेः प्रिये ।
 ७] ऋणान्मुक्ता भविष्यामः कृतार्था हरिपुङ्गवाः ॥८४॥ [५
 कृतं हि प्रियमस्माकं राघवेण महात्मना ।
 ८] तस्य चेत् प्रतिकर्ताऽस्मि सफलं जीवितं मम ॥१०॥ [६
 एतां बुद्धिं समास्थाय यथा लभत मैथिलीम् ।
 ९] तथा भवद्भिः कर्तव्यं मम प्रियद्वितैषिभिः ॥११॥ [८
 अयं हि सर्वभावेन संमान्यो हरिपुङ्गवाः ।
 १०] अस्मासु च परां प्रीतिं गतः परबलार्दनः ॥१२॥ [९
 इमानि देशदुर्गाणि नदीशैलान्तराणि च ।
 ११] भवन्तः परिमार्गन्तु बुद्धिविक्रमसंमताः ॥१३॥ [१०
 तत्र मत्स्यान् पुलिन्दांश्च शूरसेनांस्तथैव च ।
 १२] प्रस्थकान् मेद्रकांश्चैव कुरुंश्च सह कैकयैः ॥१४॥ [११]

१. कै रा भ—शुचिं दिष्टां ।

अ च—शुचिविष्टां (वंग-
 सुविचितां) ।

ल, —शुचिदिष्टां ।

२. भ—ग्रान्तेऽपरहस्तेन ।

३. अ ल, म च—दाशरथे प्रि० ।

४. कै रा—राघवेन ।

५. ब—राघवः ।

६. अ—स मान्ये ।

म च—स मान्यो ।

ल,—संभाव्यो ।

७. कै ल, ल, च म श—हरिपुङ्गवः ।

८. म—बलबलार्दनः ।

९. अ भ च—परिमार्गध्वं ।

१०. श—ऋणसत्कृताः ।

११. अ च—

तत्र मत्स्याः पुलिन्दाश्च शूरसेनास्तथैव च ।

१२. अ—प्रसृतान् ।

च—प्रसृतान् ।

भ—प्रस्थूलान् ।

१३. ल, रा—भद्रकांश्चैव ।

१४. श रा—कैकयैः ।

गान्धारान् यवनांश्चीनान् पौर्यङ्गांश्चैव समालवान् ।

१३] बाह्लीकानृषिकांश्चैव तथा (?) रामठतङ्गणान् ॥१५॥ [१२
चीनान् परमचीनांश्च तुषारान् खर्व(र्व)रानपि । [१३पू

१४] कटकानखलाञ्जालान् काम्भोजानखसंवृतान् ॥१६॥

एतानत्यद्गुतान् देशान् सपर्वतनदीगुहान् । [N

१५] अन्विष्य दैर्दांश्चैव हिमवन्तं गमिष्यथ ॥१७॥ [१३ उ

रोध्रपद्मकषण्डैश्च देवदारुवनैस्तथा । [१४पू

१६] सालैस्तालैस्तमालैश्च भूर्जैश्च बहुभिर्द्वैतैः ॥१८॥ [N

किन्नरैश्च चारणैः सिद्धैः पिशाचैश्च यक्षराक्षसैः ।

१७] अनुकीर्णः स्थितः शैल आवृत्य दिशमुत्तराम् ॥१९॥ [N

१. कै ल, ल_२ ब म श रा—
पाण्डूश्चैव ।

च—पाण्डूश्चैव ।

२. कै ल, ल_२ ब म श रा—
०मालकान् ।

३. कै रा—०रङ्गणान् ।

अ च—रमठ उरुणान् ।

ल_२—रमठरुणान् ।

श—०तङ्गणान् ।

ल_१ ब म—०तद्गुणान् ।

४. ल_१ ल_२ ब म रा—परचीनास्तु
तुदखान् ।

कै—परमचीनास्तुदखान् ।

श—परिची० ।

च—परमचीनांश्च ।

(चीननिति भ्रष्टः)

५. कै ल, ल_२ ब म श रा—
खर्वरान् ।

६. ल, रा—कटकानखलाञ्ज ।

कै—कटुका० ।

७. अ च—

कटकानखकाम्बालीकांभोजानखसंवृतान् ।

भ—

कटकानखकालीकांभोजांखसंवृतान् ।

८. रा—अन्विष्यथ रदांश्चैव ।

च—०य दगरांश्चैव ।

९. अ च—०पद्मकषण्डैश्च ।

भ—लोध्रपद्मकषण्डैश्च ।

श—लोध्रपद्मक० ।

१०. अ च—भूर्जैश्च ।

११. ल_२ ब—०वृतां ।

१२. श—पिशाचराक्षसैः ।

१३. अ च—आवृता ।

ल_२—आवृत्त ।

तापसैर गुह्यकैः सिद्धैः किन्नरैर् मृगपक्षिभिः ।

१८] अनुकीर्णवनः शैल आस्थितः शतयोजनम् ॥२०॥ [N

तस्य पर्वतजालेषु कन्दरेषु गुहासु च । [N

१९] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥२१॥ [१४ उ

किरातान् पङ्कवान् घोरान् पशुपालान् सुदारुणान् [N

२०] अन्विष्य तां (तान्?) भृगोस्तुङ्गमुपान्तस्थं गमिष्यथ ॥२२॥ [N

ततो महाऽऽश्रमं गत्वा देवदानवसेवितम् ।

२१] कालं नाम महाघोरं पर्वतं चैव द्रक्ष्यथ ॥२३॥ [१५

तस्मिन् पर्वतशृङ्गेषु वनेषूपवनेषु च ।

२२] अन्वेष्यः सह वैदेह्या रावणो राक्षसाधिपः ॥२४॥ [१६

ताम्राङ्गारमतिक्रम्य हिमगर्भं महागिरिम् ।

२३] ततः सुदर्शनं नाम पर्वतं तं गमिष्यथ ॥२५॥ [१७

तस्य सर्वेषु शृङ्गेषु प्रियङ्गूणां वनेषु च ।

२४] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥२६॥ [१९

तमतिक्रम्य चाकाशं पर्वतं शतयोजनम् ।

१. म श—नास्ति ।

२. कै ल_२ रा—| अनुपर्णवतः ।

अ—† अनुकीर्णवतः ।

ल_१ ब म श—अनुकीर्णः स्थितः ।

च—† अनुसवर्णतः ।

३. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—
शतयोजनात् ।

४. ल_१—अतः परं २६श्लोकान्तः
पाठो नास्ति ।

५. कै म श—† ०पातान् ।

अ ल_१ ल_२ ब रा च—पशुघातान् ।

६. भ—अतः परमधिकः पाठः—

अन्वेष्यः सह वैदेह्या रावणो राक्षसाधिपः ।

७. अ—† ०ङ्गमुपसर्गं ।

रा—०ङ्गमुपस्थाने ।

भ—† ०स्तुगप्रस्थतुंगं ।

८. भ—ताम्राङ्गार० ।

९. ब—हिमवन्तं ।

१०. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—
प्रियङ्गूणां ।

११. भ—अतः परमधिकः पाठः—

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं हेमगर्भं महागिरिम् ।

ततो देवसभं नाम पर्वतं तं गमिष्यथ ॥

२५] पर्वतो हि नदीवृक्षैः सर्वसत्त्वैर् विवर्जितः ॥२७॥ [२०

N] तत्र घोरतमं देशं गिरिमध्यमनम्भसम् ।

२६पू.] समन्ताद् योजनशतं संतप्तं सूर्यरश्मिभिः ॥२८॥ [N

N] न तत्र सिंहा वैयाघ्रा वा वर्जितं मृगपक्षिभिः ।

२६उ.] त्वरमाणैः कृताहारैः पीततोयैश्च वानरैः ॥२९॥ [N

तं तु शीघ्रमतिक्रम्य कार्जनं शतयोजनम् ।

२७] अपरं पर्वतं रम्यं कैलासं नाम द्रक्ष्यथ ॥३०॥ [२१

तत्र पाण्डुरमेघाभं जाम्बूनदविभूषितम् ।

२८] कुवेरभवनं दिव्यं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥३१॥ [२२

विशाला नैलिनी तत्र प्रभूतकमलोत्पला ।

२९] हंस-कारण्डवाकीर्णा मुक्ता-वैडूर्य-वालुका ॥३२॥ [२३

तत्र वैश्रवणो राजा सर्वभूतनमस्कृतः ।

३०] धनदो रमेते श्रीमान् गुह्यकैः सह राजराट् ॥३३॥ [२४

तस्य चन्द्रनिकाशेषु निर्भरेषु गुहासु च ।

३१] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥३४॥ [२५

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं त्रिशुङ्गं नाम पर्वतम् । [N

४६] तस्य पादे महद् दिव्यं सरः काञ्चनभूषितम् ॥३५॥

१. रा—† विवर्जितैः ।

२. अ—ततो ।

३. कै म—सिंहव्याघ्रा ।

४. म—† त्वरमाणकृतहारैः ।

५. ल_१—† पीतयैश्च ।

ल_१—पीतं तोयैश्च ।

६. कै अ ल_१ ल_२ व म श रा च—
काञ्चनं ।

७. कै ल_१ ल_२ व म श रा—रम्यं ।

८. अ रा—विशालनलनी ।

९. भ—यत्र ।

१०. भ—ग्रामेऽपरहस्तेन ।

११. श—† रमति ।

१२. ल_१ ल_२ व श रा—† गुह्यका ।

म—† गुह्यक ।

तस्मात् प्रवर्तते दिव्या शीघ्रस्रोतास्तरङ्गिणी ।

४७] नदी नागहृदाकीर्णा सरयूर् लोकैर्भाविनी ॥३६॥ [N

तस्यैकं काञ्चनं शृङ्गं पर्वतस्याग्निर्सेन्निभम् ।

४८] वैदूर्यमयमेकं च श्वेतमेकं च राजतम् ॥३७॥ [N

अनुत्पन्नेषु भूतेषु बभूव किल भौर्वेनः ।

४९] अग्रजः सर्वभूतानां विश्वकर्मेति नामतः ॥३८॥ [N

तस्य तत् किल पौराणमग्निहोत्रं महात्मनः ।

५०] आसीदग्निशिखरः शैलो विहितस्तत्र योगतः ॥३९॥ [N

तत्र सर्वाणि भूतानि सर्वमेधैर् महात्मनः ।

५१] उद्भूतश्च महादेवः सर्वभूतमहेश्वरः ॥४०॥ [N

रुद्रस्य किल पौराणं तत् सरः सुरमेधिकम् ।

५२] ततः प्रसन्नसलिला प्रवृत्ता कुटिला नदी ॥४१॥ [N

देव-दानव-गन्धर्व-पिशाच-पतंगोरगाः ।

१. ल, ब—प्रवृत्ते ।

२. अ रा भ च—‡ शीघ्रस्रोता
तरङ्गिणी ।

३. कै—० लोकविभाविनी ।

४. कै—० संभवं ।

५. वै—‡ भोवनः । ल, —† भावनः ।

६. कै ल, म श भ—पौराणा० ।

७. कै ल, ल, ब म श रा—अग्नि-
शिखरः । ‡ अ—आग्निशिखरः ।

च—‡ आग्निशिखः ।

८. अ—† हितास्ते त्रयोद्वयः ।

च—० हितास्ते त्रयो ‡ त्रयः ।

भ—० † हितास्ते त्रयोद्वयः ।

९. कै ल, ब म श—
तत्र सर्वाभिभूतानि ।

ल, —† सर्वे तत्र विभूतानि ।

१०. अ—‡ सरमेधे म० ।

भ—‡ सरमेधे म० ।

च—† सर्वमेधा म० ।

११. भ—अनुभूतो ।

१२. कै ल, म श—पौराणां ।

१३. अ—† सरमेधिकं ।

कै च—‡ सरमेधिकं ।

५३] धर्षयन्ति न तं शैलं प्रदीप्तमिव पावकम् ॥४२॥ [N

तत्र पर्वतशृङ्गेषु नदीषु च गुहासु च ।

५८] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥४३॥ [N

५४पू] तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं महादेवेन पालितम् ।

N] क्रौञ्चं नाम गिरिरम्यं गता द्रक्ष्यथ वानराः ॥४४॥ [N

'क्रौञ्चं तु गिरिमासाद्य बिलं' तस्य गिरेर्महत् ।

३२] दुष्पवेशं दुराधर्षं सिद्धचारणसेवितम् ॥४५॥ [२६

वसन्ति हि महात्मानस्तत्र सूर्यसमप्रभाः ।

३३] देवैरभ्यर्चिताः शश्वद् देवैर्तुल्या महर्षयः ॥४६॥ [२७

तैश्च सानुगुहाः सर्वाः सानवः शिखराणि च ।

३४] निर्भराश्च नितम्बाश्च मार्गितव्यास्ततस्ततः ॥४७॥ [२८

क्रौञ्चस्य शिखरं चापि निरीक्षध्वं समन्ततः ।

३५] सर्वेक्षकं सशैलं च मानसं विहगालयम् ॥४८॥ [२९

न गतिस्तत्र भूतानां देवदानवरक्षसाम् ।

३६] तस्मान्निरीक्षितव्यः स पर्वतश्च समानसः ॥४९॥ [३०

१. रा—क्रौञ्चं ।

२. व—बिलमासाद्य ।

३. कै—+ बलिं ।

४. अ—+ ० तुल्यः महर्षयन् ।

भ—० महर्षिभिः ।

ल_१—+ महर्षयत् ।

५. कै—ते च सानु० ।

भ—क्रौञ्चसानुगु० ।

ल_१—+ ताश्च सानुग्रहाः ।

अ च—ते च सानुगुहां ।

म—ताश्चसानुगु० ।

६. अ च—+ सर्वां ।

७. भ—क्रौञ्चं सशिखरं ।

८. अ भ च—सर्वशं कामशैलं ।

९. कै ल_२ व म श रा—+ ग्लानिस्त० ।

ल_१—+ ग्लानिस्त० ।

च—+ ग्लानिस्त० ।

१०. कै अ रा भ च—

पर्वतश्चैव मानसः ।

५९५] तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं सिद्धचारणसेवितम् ।'

५९६ उ] योजनानि चतुःषष्टिः पर्वतो गन्धमादनः ॥५०॥ [N

ताल्लिशैश्च वराङ्गैश्च तमालैश्चोपशोभितः ॥५१॥ [N

५९७] पुष्पितोपवनः श्रीमान् सिद्धचारणसेवितः ।

[N] योजनानि चतुःषष्टिरसितागुरुभूषितः ॥५२॥ [N

शृङ्गे तस्य स्थिता जम्बू दिव्यनाम्ना सुदर्शना ।

५९८] जातरूपमयी दिव्या विराजति सवेदिका ॥५३॥ [N

जम्बूद्वीपस्य सा जम्बूर्ध्वजो वानरपुंगवाः ।

५९९] अर्चिता चोपगीता च नित्यमप्सरसां गणैः ॥५४॥ [N

तत्र चित्रेषु रम्पेषु वनेषु च सुगन्धिषु ।

[N] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥५५॥ [N

मैनाकस्य विचेतव्यः सानुप्रस्थः सैकन्दरः ।

६००] स्त्रीणामर्धमुखीनां च निकेतास्तत्र तत्र वै ॥५६॥ [३२

१. भ—

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं मैनाको नाम पर्वतः ।

मयस्य भवनं तत्र दानवस्य स्वयं कृतं ॥

२. श रा—नास्ति ।

३. कै ल_२ ब म श रा भ च—

तोलिशैश्च ।

ल_१—तोलिशैश्च ।

४. ल_१—+ वराङ्गश्च ।

५. कै ल_१, ल_२ ब म श रा—

००पशोभितम् ।

६. अ—'सिद्ध' इत्यारभ्य '०सिता' 'गु०'

इत्यन्तः पाठो नास्ति ।

ल_१—सिद्धवानरसेवितः ।

७. ल_१—०गुरुभूषिता ।

८. रा—+ शृङ्गं ।

९. कै अ ल_२ ब म श रा च—
जंबूद्विष्य० ।

१०. भ—नास्ति ।

११. कै—+ जंबू० जो ।

म—+ जंबू वजो ।

च—+ जम्बू ध्वजो ।

१२. भ—काननेषु ।

च—+ वानरेषु ।

१३. कै अ ल_१, ल_२ म श रा भ च—
मैनाकश्च ।

१४. कै ल_१, ल_२ ब म श—सकन्दरः ।

१५. श—० नामस्यमु० ।

तंत्राश्रमपदं रम्यमृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ।

३९] दीप्तं सप्तर्षिचरितं धर्मैकैकृतनिश्चयम् ॥५७॥ [N

आश्रमं तमतिक्रम्य शैलं बहुफलोदकम् ।

४०] सिद्धा वैखानसा र्यत्र बालखिल्याश्च तापसाः ॥५८॥ [३३

वन्द्यास्ते तापसाः सिद्धास्तपसा निस्तमोरजाः ।

४१] प्रष्टव्या चैव सीतायाः प्रवृत्तिर विजयोत्तरैः ॥५९॥ [३४

हेमपुष्करसंच्छन्नं नानापक्षिगणायुतम् ।

४२] तरुणादित्यसंकाशैर् हेमहंसैः समाकुलम् ॥६०॥ [३५

औपवाहं कुवेरस्य सार्वभौम इति श्रुतः ।

४३] गेजैः पर्यास्थितं दिव्यैः सदा सह करेणुभिः ॥६१॥ [३६

तत् सरः समतिक्रम्य नष्टचन्द्रदिवाकरम् ।

४४] अनक्षेत्रग्रहं व्योम निर्मेधघनराजितम् ॥६२॥ [३७

गभस्तय इवार्कस्य स तु देशः प्रकाशते ।

४५] शाम्यद्भिस्तापसैः सिद्धैर् देवकल्पैः स्वयम्भैः ॥६३॥ [३८

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं देवदानवसेवितम् ।

१. अ रा भ च—तदाश्रम० ।

२. अ च—† धर्मैकैकृत० ।

३. रा—सिद्धवैखा० ।

४. कै ल, ल, ब म श—नाम ।

५. ल, —† तिस्तमोरजः ।

ल, —† निस्तमोरजा ।

म—† निस्तमोदजः ।

रा—निस्तमीमयाः ।

६. ल, —† प्रवृत्ता ।

७. कै अ रा—† सर्वभौम० ।

८. ल, ब—† श्रुतैः ।

९. भ—गजाः ।

१०. भ - † पर्यन्ति ।

११. अ रा भ च—दिव्यं ।

१२. कै भ —० गृहव्योम ।

अ श च—० ग्रहव्योम ।

१३. कै ल, ल, ब म श रा—
निर्मेधवनरा० ।

१४. ब—स्वयंप्रभोः ।

१५. भ—अतः परमधिकः पाठः—

योजनानि चतुःषष्टिः पर्वतो गंधमावनः ।

शालैस्तालैस्तमालैः सरलैः शोपशोभितः ॥

शृंगे तस्य स्थिता जम्बूनाम्ना दिव्या सुवर्षणा

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं देवदानवसेवितं ॥

पुनः पाठः पु० ३६, ५०-५३

- ५९] तुषारचयसंकाशो मन्दरो नाम पर्वतः ॥६४॥ [N
 ६० पू] शृङ्गे तस्य हृदो दिव्यः प्रमन्नसलिलाशयः ।
 N] पुष्पितोपवनः श्रीमांश् चामीकरविभूषितः ॥६५॥ [N
 ६० उ] विश्रुतो धृतमण्डोदः पितामहनिषेवितः ।
 तस्मिन् पतति सा दिव्या रम्या त्रिपथगा नदी ॥६६॥ [N
 ६१] आकाशगङ्गा दुर्धर्षा नभः शब्देन पूरयन् (?) ।
 सा धारा पाण्डुरा दिव्या सलिलस्य नभश्च्युता ॥६७॥ [N
 ६२] तस्मिन् परमदुर्धर्षा सा चातिसरसा नदी^१ ।
 ६४ उ] तामिन्द्रमार्गां दुर्धर्षां प्रवदन्ति महर्षयः ॥६८॥ [N
 सा नदी कौशिकी पुण्या सा च वैतरणी नदी^२ ।
 ६५] लोहितोदं महावेगा केशमज्जाऽऽदिवालुका ॥६९॥ [N
 तत्र यक्षाः सगन्धर्वाः पिशाचपतगोरंगाः ।
 ७६] विमुञ्चन्त्यवशा देहं कालस्य वशमागताः ॥७०॥ [N
 तस्मिंस्तेषां शरीराणि दृश्यन्ते न तथा क्षितौ ।
 ७७] यथा मृतानां दृश्यन्ते मानुषाणां पुत्रंगमाः ॥७१॥ [N

१. म—† तुषारचलसं० ।

२. रा—‘दुर्धर्षा’ इत्यारभ्य ‘इन्द्र-
 मार्गा’ इत्यन्तः पाठो नास्ति ।

३. ल_१—पूरयत् ।

च—पूरवान् ।

४. कै ल_१ ल_२ ब म श रा च—धारा ।

५. ल_१ ल_२ ब म श—दिव्यसलिला ।

६. अ—० तिसुरसा ।

७. भ—

तस्मिन् परमदुर्धर्षा महानादा महाहृदे ।

तस्मिन्निषेविता गंगा गौरीकाचनसंचया ॥

प्रवहत्यतिवेगा सा शिलाश्च समनःशिलाः ।

सा गंगा सा च दुर्धर्षा सा भाति सुरसानदी ॥

८. म—नास्ति ।

९. कै ल_२ ब म श रा—लोकोदका ।

ल_१—लोकोदका ।

च—† लोकोदना ।

१०. ल_१—† ० पतगोरथाः ।

म भ श—पिशाचाः पतगोरगाः ।

११. भ—तस्मिन्नेव ।

- तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं मन्दरं मुनिभिर्वृतम् ।
 ६८] उत्तरं तीरमासाद्य समाश्वसितुमर्हथ ॥७२॥ [N
 तीरे तस्य महाशैलः सहस्रशिखरावृतः ।
 ७०] काञ्चनः सूर्यसंकाशो बहुकेतुरिति श्रुतः ॥७३॥ [N
 तस्योपरि शुचिर् दिव्यः प्रसन्नसलिलो हृदः ।
 ७१] महच्छरवणं चैव काञ्चनं संगमिष्यथ ॥७४॥ [N
 तस्मिन् शरवणे दिव्ये नित्यदीप्ते च काञ्चने ।
 ७२] जातो यत्र महासेनः कार्तिकेय इति श्रुतः ॥७५॥ [N
 अनन्तः कपिलो यत्र समीपे सलिलायुते ।
 ७३] उन्मज्जति महाशिरो यस्मिन् हयशिरो महान् ॥७६॥ [N
 तस्य पर्वतपृष्ठेषु निर्भरेषु गुहासु च ।
 ७४] सिद्धचारणजुष्टेषु पुष्पितेषु वनेषु च ॥७७॥ [N
 आश्रमेषु च रम्येषु लतानां गहनेषु च ।
 ७५] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥७८॥ [N
 तं तु शैलमतिक्रम्य शैलोर्दो नाम निम्नगा । [३९
 ७६] उभयोस्तीरयोर् यस्याः के(?)चैका नाम वेणवः ॥७९॥
 ७९पू] ते नयन्ति परं पारं शीघ्रं प्रत्यानयन्ति च । [४०

१. भ—अतः परमधिकः पाठः—
 उत्तरं रत्नसंपूर्णं समुद्रं द्रष्टुमर्हथ ।
 तं कालमेवप्रतिमं महारगनिषेधितम् ॥
 २. अ—महान्छैलः ।
 ३. ल_१—सहस्रशिखरावृतः ।
 ४. कै अ ल_१ ल_२ ब म श च—
 शरवणं ।
 ५. कै अ ल_१ ल_१ ब म श रा च—
 शरवणे ।
 ६. कै अ ल_१ ल_२ ब रा भ च—चैव ।

७. भ—नित्यं दीप्ते च ।
 रा—० नित्यदीप्तेऽथ ।
 ८. भ—[स्थिरमंततः ।
 ९. श—[तन्मज्जति ।
 १०. अ—[हयशिरो महान् ।
 ११. अ च—० रणसंबेषु ।
 १२. ल_१—शैलस्या ।
 १३. अ ल_१ ल_२ ब म श रा भ च—
 कीचका ।
 १४. अ च—तेन वाप्ति ।

सा न शक्या नदी तर्तुं पुण्या परमदुर्गमा ॥८०॥

७७] तस्याः स्पृष्ट्वा तु सलिलं सर्वः शौचोऽभिजायते ।

ते तु तीरगतास्तस्या महाकीचकवेणवः ॥८१॥ [N

७८] समागच्छन्त्यसङ्गेन न संगत्यां परस्परम् ।

[N] ते नयन्ति परं पारं पुनः प्रत्यानयन्ति च ॥८२॥ [N

७९ उ] तां नदीं दूरपर्यन्तां तैः सन्तरणवेणुभिः ।

[N] लङ्घयित्वा ततस्तां तु नदीं कीचकवेणुभिः ॥८३॥ [N

नदीं शीतां महावेगां द्रक्ष्यथाद्रुतदर्शनाम् ।

८०] तस्यां स्नात्वा शुचिर्भूत्वा ततो यान्तुं समाप्नुताः ॥८४॥ [N

[N] उत्तराः कुरवो यत्र नानागुणसमावृताः । [४१

८१ उ] तान् गच्छथ हरिश्रेष्ठा विशालानुचरान् कुरून् ॥८५॥ [N

दानशीलान् महावेगान् नित्यदृष्टान् गैतज्वरान् ।

८२] न तत्र शीतमुष्णं वा न जरा नामयोऽपि च ॥८६॥ [N

८४ पू] न शोको न रूजा किञ्चिन् न भयं न च तस्कराः ।

८५ उ] भूमिः ससिकता पाण्डुः समानिस्तृणकण्टका ॥८७॥ [N

८६ पू] निरुद्धेगां गताबाधा क्वचिच्च मृदुश्चाद्वर्ला ।

८४ उ] सर्वकामफलैर् वृक्षैः पुष्पितैरुपशोभिता ॥८८॥ [N

१. कै—महाकेचक० ।

२. ल_२ ब—नमस्कृत्या ।

म—ब संगत्या ।

रा—संगत्वा ।

३. अ च—तेन यांति ।

४. कै—केचकवेणु० ।

अ भ च—काञ्चनवेणु० ।

५. ल, ल_२ ब म श—नास्ति ।

६. अ ब रा भ च—सलिलेन ।

७. रा—गतध्वरान् ।

८. अ भ च—कुरून् ।

९. कै ल, ल_२ ब म श रा—तस्व ।

१०. कै—निरुद्धेधा ।

११. कै—शाङ्गला ।

८५ पू] शोभिता काञ्चनैश्चापि पक्षिसंघैः समन्ततः ।

८७ उ] तप्तकाञ्चनपद्माभिः पद्मिनीभिः कृतोदका ॥८९॥

नीलवैडूर्यपर्यन्ता नीलोत्पलवनानि च । [४२

८९] रक्तोत्पलमयैश्चापि मणिदण्डैर् हिरण्यमयैः ॥९०॥ [४३ पू

८८ उ] हेमकिञ्जल्कवर्णानि मुग्धगन्धीनि क्वचित् क्वचित् ।

शोभनास्तत्र गन्धाढ्या नलिन्यः फुल्लपङ्कजाः ॥९१॥ [N

९०] महार्हमणिपत्रैश्च काञ्चनप्रभकेसरैः । [४० उ

९१ पू] नीलोत्पलवनैर् दिव्यैः सदृशैः सर्वतो वृत्तैः ॥९२॥ [४४

८६ उ] मणिरत्नावकीर्णाश्च नद्यः काञ्चनवालुकाः ॥९३॥ [N

८७ पू] तत्र हेमहृदाश्छन्ना विविधा मणिपर्वतैः ॥९४॥ [N

९२ उ] सुवर्णगिरयश्चात्र मणिरत्नाशिलोच्चयाः ।

९३ पू] सर्वरत्नमयं भान्ति काञ्चनैस्तरुभिर्वृत्तैः ॥९५॥ [N

९१ उ] निर्मलाभिश्च मुक्ताभिर मणिभिश्च महाधनैः ।

९२ पू] उद्धर्ता निर्मलास्तत्र निम्नगाः पुलिनोपगंगाः ॥९६॥ [४५

N] सर्वरत्नमयैः शृङ्गैरवगाढैः शिलोच्चयैः ।

९६ उ] जातरूपमयैश्चापि हुताशनसमप्रभैः ॥९७॥ [४६

१. कै ल, ल_२ ब म श—

काञ्चनै राजतैश्चापि ।

रा—,, रजतैश्चापि ।

२. कै ल, ल_२ ब म—कृतोदकाः ।

३. म—‡ सुरमीनि ।

४. रा—नास्ति ।

५. अ च—‡ वृतः ।

६. ल_१—नास्ति ।

७. ल_१—वालुकाः ।

८. ल_२—नास्ति ।

९. ल, म श—ते तु ।

१०. कै ल, म श रा भ च—

हेमहृदश्छन्ना ।

ब रा—‡ हेमहृदा छन्ना ।

११. अ—० विविधा ।

च—‡ विविधा ।

१२. अ भ च—सर्वरत्नमयैर् ।

१३. अ च—‡ वृतः ।

१४. अ भ च—उद्धर्ता ।

१५. श—पुलिनापगाः ।

९३ उ] नित्यपुष्पफलाश्चात्र पादपा वै मधुश्च्युतः । [४७७

९७७] नानावर्णानि वासांसि फलम्यन्ये नगोत्तमाः ॥९८॥ [४८

N] मुक्तावैडूर्यचित्राणि भूषणानि च पादपाः । [४९७

दिव्यगन्धसमस्पर्शाः सर्वकामफलपदाः ॥९९॥ [४९ उ

९४] सप्तर्षीणां स्थितिर्यत्र यत्र मन्दाकिनी नदी ।

देवर्षिचरितं रम्यं यत्र चैत्ररथं वनम् ॥१००॥ [N

९५] तत्र क्षीरवहा नद्यः सदा पायसकर्मदाः ।

९६७] ब्रह्मणा विहिताम् तत्र नगाः पुष्पफलान्विताः ॥१०१॥ [N

चित्रसान्तानिकैर् माल्यैः पङ्कजैश्च कुशेश्वरैः ।

N] काञ्चनैर् मणिदण्डैश्च शोभिताश्च नलैः शुभैः ॥१०२॥ [N

१०० उ] पानानि च महादर्हाणि भक्ष्याणि विविधानि च । [५१ २

१०१ उ] स्त्रियः सुरूपसंपन्नाम् तथा यौवनदर्पिताः ॥१०३॥

गन्धर्वाः किन्नराः सर्पा नाना विद्याधरास्तथा । [५२७

१०२] रमन्ते सहितास्तभिर् नारीभिस्तत्र तत्र वै ॥१०४॥ [५३ उ

वियोगेन न युज्यन्ते संतुष्टचित्ताः परस्पर ।

N] ताः स्त्रियः पुरुषाश्चैव विधिं पश्यन्त यादृशम् ॥' १०५॥ [N

१. कै अ रा च—मधुश्च्युताः ।

क_२—मधुः च्युतैः ।

२. ल_२—फलम्येव नगोत्तमैः ।

ब म श च—फलम्येव न० ।

३. ब—महर्षीणां ।

४. कै ल, ल_२ ब म श रा—
स्थिताः ।

५. भ—ब्रह्मणा ।

६. कै रा—संतानिकैः ।

७. अ च—कुशेश्वरः ।

८. अ भ च—शोभिता वनजैः ।

९. कै अ ल, ल_२ ब रा भ च—
स्वरूपसं० ।

ब—स्वेति प्रमाण्य ' सु ' इति
पञ्चाशिवेशितः ।

१०. अ च—यौवनदर्पिताः ।

११. ब म श—नाना ।

१२. ल_१ रा—सक्रान्तिताः ।

१३. कै—पश्यन्त ।

१४. ल_२—नास्ति ।

तत्र पादपशाखासु प्रभवन्ति परस्परम् ।

१०३] कान्तिमस्यः शुभा नार्यः सर्वाभरणभूषिताः ॥१०६॥ [N

पुरुषाश्चोत्तमाकारा रूपवन्तो महौजसः ।

१०४] न द्रक्ष्यन्ति भयं तत्र मधुराः प्रियवादिनः ॥१०७॥ [N

सर्वे स्रुकृतकर्माणः सर्वे रतिपरायणाः ।

१०५] सर्वे कामसमृद्धार्था वसन्ति सहयोषितः ॥१०८॥ [५३

१०६पू] गीतवादित्रनिर्घोषाः सोत्कृष्टनिनदस्वनाः ।

N] श्रूयन्ते सततं तत्र सर्वभूतमनोहराः ॥१०९॥ [५४

N] न तत्र क्षुधितः कश्चिर्न च कश्चिदसत्क्रियः ।

N] अहन्यहनि कुर्वन्ति गुणास्तत्र मनोहरान् ॥११०॥ [५५

अह्ना तासां तु सर्वासां यौवनं व्यतिवर्तते ।

१०९] अह्ना सूर्योदये जातः पतन्ति दिवसक्षये ॥१११॥ [N

अभिषम्ना महेन्द्रेण ताः किलाप्सरसस्तथा ।

११५] अहन्यहनि जायन्ते म्रियन्ते च पुनः पुनः ॥११२॥ [N

तत्रानुरूपाः कल्याणयो रूपयौवनचेष्टितैः ।

१०७] स्त्रियः परंरूपाढ्या रुचिराननलोचनाः ॥११३॥ [N

१. ल_२—नास्ति ।

२. म—†तं द्रक्ष्य ।

३. अ रा च—† स्रुकृतक० ।

ल_१ ल_२ व म श—च कृतक० ।

४. अ च—सर्वकामस० ।

रा—० सुवृद्धार्था ।

५. म—†सत्कृष्ट० ।

६. अ म च—कश्चिन्नास्ति ।

७. व—†सुरोदये ।

८. अ म च—जीर्णा ।

कै रा—स्त्रीर्णा ।

९. अ—कल्याणा ।

रा—कल्याण्या ।

१०. कै ल_१ ल_२ व म श रा—

पररूपाढ्यास्ता ।

- १०८पू] सर्वाभरणसंपन्नाः सर्वा मधुरनिस्वनाः ।
 ११०उ] अचिन्तयित्वा देवेशं तत्र क्रीडन्ति' संघशः॥११४॥ [N
 तस्य देशस्य रम्यत्वाच्च कृकोपस्थानविस्मृताः ।
 १११] ताः शशाप महातेजा महेन्द्रः पाकशासनः॥११५॥ [N
 जरामरणदुःखार्ताः कैः(?)क)ल्यं कैः(?)क)ल्यमतन्द्रिताः ।
 ११२] सर्वा भवन्तु दुर्मर्धा अस्मिन्नेव गुहामुखे॥११६॥ [N
 इति शापहतास्तास्तु शक्रस्यै परमाः स्त्रियः ।
 ११३] अशून्यां कुर्वते नित्यं तां गुहां तिमिरावतीम्॥११७॥ [N
 गुहायां तिमिरावत्यां गुहाः सन्ति सहस्रशः ।
 ११५] पार्श्वे त्वन्यगुहा भीमाः शिलागृहगणास्तथा॥११८॥ [N
 ११६पू] सीता तत्र विचेतव्या यत्रवद्भिः समाहितैः । [५६
 ११७पू] कुरुस्तान् समतिक्रम्य भीमगम्भीरनिस्वनाः॥११९॥ [N
 १०६उ] अपावृत्ता बृहदृक्षैर् गुहाः पन्नगंसेविताः ।
 N] अतीत्य च मेहान् यत्रैः कर्तव्यो मार्गणे पुनः॥१२०॥ [N
 N] समतिक्रम्य 'देशं तंमुत्तरं तोयसेवितम् ।
 ११७उ] तत्र सोमगिरिर् नाम मेघे सोमंयमो महान्॥१२१॥

१. ल_२— तत्राक्रीडन्ति ।

व—† तत्राक्रीडन्ति ।

२. भ—कल्पं कल्पम० ।

३. भ—भवत ।

४. भ—दुर्मर्धास्ता अस्मिन् ।

५. भ—शक्रस्यावज्ञया ।

६. ल_२ व म श रा—† कुरुते ।

७. कै—शिवागृह० ।

८. ल_१ ल_२ व म श—अपावृत्तैर् ।

९. कै—महदृक्षैर् ।

ल_१ ल_२ व म श—महावृक्षैर् ।

१०. अ भ च रा—पतगसे० ।

कै—† पन्नग० ।

११. कै ल_१ ल_२ व म श—अतीव ।

१२. अ ल_१ श—महायज्ञः ।

१३. ल_१—तं देशमुत्त० ।

कै—† तां देशमु० ।

१४. कै ल_१ ल_२ व म श रा—

मणिमोममयो ।

- इन्द्रलोकगताः पुण्या ब्रह्मलोकगताश्च ये । [५७पू
११८] देवास् तंभिरक्षन्ति गिरिराजं दिवङ्गमम् ॥१२२॥ [५७ उ
स तु देशो त्रिसूर्योऽपि तस्य भासा प्रकाशते ।
११९] एषामङ्गस्य लक्ष्म्या च तेजसा च विवस्वतः ॥१२३॥ [५८
भगवांस्तत्र भूतात्मा स्थाणुरेकादशात्मकः । [५९पू
१२०] वसते ब्रह्मणः पुत्रो मनुश्च परमोऽव्ययः ॥१२४॥ [N
आदौ सृजति भूतानि कालं चैवं चतुर्विधम् ।
N] सर्वलोकनिमित्तं च मनोहारि तदाश्रमम् ॥१२५॥ [N
N] सँ तुँ सोमगिरिर् दिव्यो नै त्वासायः कथंचन । [N
न कथंचन गन्तव्यं कुरुणामुत्तरेण च ॥१२६॥
१२१] अन्येषामपि भूतानां न तत्र क्रमेते गतिः । [६०
स हि सोमगिरिर् नाम देवदानवदुर्गमः ॥१२७॥
१२२] तमालोक्य ततः क्षिप्रं रावणेश्चानुमृग्यताम् । [६१
१२३पू] तस्य शैलस्यै पार्श्वेषु नोपविश्यात् कथंचन ॥१२८॥ [N
उद्यानेषु च रम्येषु गन्धर्वभवनेषु च ।
१२४] रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥१२९॥ [N

१. अ रा भ च—समभिरक्षन्ति ।
ल, ल, ब म श—तं च प्ररक्षन्ति ।
२. ल, —० सँ हि ।
३. ल, —† एषा सङ्गम्य ।
४. रा—स्थाणुरेव दशा० ।
५. अ च—सृजन्ति ।
भ—वसति ।
६. म—दैवचतुर्वि० ।
७. म—सप्त ।
८. कै म—नत्यासाय ।
अ ल, च—† नत्यासाय ।

- ल, श रा—नत्यासाय ।
भ—† नत्यासायः ।
९. कै—कथं न च ।
१०. ब—नास्ति ।
११. कै—क्रमतो ।
१२. रा - रावणश्चात्र मृ० ।
१३. म—ततस्तस्य च ।
१४. अ—नोपरिष्टा ।
भ - नोपविष्टात् ।
च—नोपविष्टात् ।

शिखास्थानं ततो गत्वा सर्वकामसमान्वितम् ।

[N] राक्षसीं तां समालोक्य सहोल्लूखलमेखलाम् ॥१.३०॥ [N

१.२५पू.] अधिर्गम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ।

[N] एकरात्रमुषित्वा तु मासेनैवागमिष्यथ ॥१.३१॥ [N

१.२७पू.] सर्वमेतद् विचेतव्यं मया यद् यत् प्रकीर्तितम् । [६३पू

१.२३उ.] कान्तारेषु च दुर्गेषु वनेषु गहनेषु च ।

१.२७उ.] यदन्यदपि नैवोक्तं तत्रापि क्रियंतां मतिः ॥१.३२॥ [N

[N] मासं कृत्वा हृदिस्थं तु शीघ्रमागन्तुमर्हथ । [N

१.२५ उ.] ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वसन् वध्यो भवेन्मम ॥१.३३॥

एतावद् वानरैः शक्यं गन्तुं वानरपुंगवाः ।

१.२६] अभास्करममर्यादं नाभिजानाम्यतः परम् ॥१.३४॥ [६२

ततः कृते दाशरथेर् महत्प्रिये

महत्तरं चापि ततो मेमं प्रियम् ।

कृतं भविष्यत्यनलानिलोपेमा

१.२८] विदेहजादर्शनजेन कर्मणा ॥१.३५॥ [६४

१. अ म च—शशिस्थानं ।

२. कै ल_१—गतं । च—गतां ।

ल_२ ब म श रा—च तं ।

३. ल_१ म—महोल्लूखलं ।

कै—मेखला । म—मेखलं ।

४. ल_१—अभिगम्य ।

५. कै ल_२ ब म श रा—तु ।

६. श—एकरात्रिमु० ।

७. अ म च—च ।

८. अ च—तयो यत् ।

म—वो यत् ।

९. अ ल_२ ब रा म च—घोरेषु ।

१०. कै अ ल_१ ल_२ ब म श रा च—
क्रियते ।

११. रा—अभास्करमम० ।

१२. म—वापि ।

१३. म श—महत् ।

१४. म—त्यनलाविलोपम० ।

म—† •त्यनिलोपम० ।

ततः कृतार्थाः सहिताः सबान्धवा

मयाऽर्चिताः सर्वगुणैर् मनोहेराः ।

चरिष्यथेह प्रतिशान्तशत्रवः

१२९] सपुत्रदारा धरणीं सनिम्नगाम् ॥१३६॥ [६५

तथेति चोक्त्वा हरिपुंगवास्ते

रामं समुग्रीवमनन्तवीर्यम् ।

क्षिरोभिरानम्य गुणान् प्रशंस्य

१३०] जग्मुर्दिशं वैश्रवणाभिरक्षिताम् ॥१३७॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे उत्तरदिग्वर्णनं नाम

पट्त्रिंशः सर्गः ॥३६॥

१. कै अ ल, ल, ब म श रा च-

मनोहेरः ।

२. कै अ ल, ल, ब म श रा च-

चोक्त्वा ।

म—† चेत्त्वा ।

३. ल, ब म श—किष्किदा ।

ल, भ च—नास्ति ।

४. अ म च—दिग्विजये उत्तर० ।

[व-४५-४६] = [सप्तत्रिंशः सर्गः] = [दा०-४५-४६]

अनुशिष्टास्तु ते सर्वे राज्ञा वानरयूथपाः ।

७] स्वां स्वां दिशमभिप्रेत्य संहिताः संप्रतस्थिरे ॥१॥ [८

नदन्तश्चोन्नतदन्तश्च पुनर्नतश्च पुनर्गमाः ।

८] क्ष्वेडन्तो धावमानाश्च प्रथयुस्ते महोजवाः ॥२॥ [९

९पू] आनेष्ट्यामो वयं सीतामपि मृत्युमुखाद् द्रुतम् ।

प्रतिज्ञां चक्रे वीराः पुनमाना महौजसः ॥३॥ [N

१०] अहमेको हनिष्यामि रावणं दृप्तमाहवे ।

तं तथोन्मथ्य तरसाऽऽहंरिष्ये जनकात्मजाम् ॥४॥ [१०

११] किं वा श्रमेण मेहता भवद्भिः श्रूयतामिदम् ।

अहमेवानयिष्यामि पातालादपि मैथिलीम् ॥५॥ [११

१२] विदंलिष्याम्यहं वृक्षादूर्चूर्णयिष्यामि पर्वतान् ।

वसुधां दारयिष्यामि क्षोभयिष्यामि सागरम् ॥६॥ [१२

१३] योजनानां विंशतिभिः पुर्वित्वा नात्र संशयः ।

N] अहमद्य गमिष्यामि योजनानां शतं द्रुतमे ॥७॥ [१३

१. कै अ ल_२ ब म श रा च—सहिताः।

२. श—० आनदन्तश्च ।

३. अ म च—गर्जन्तश्च ।

४. श—महामदाः (हृद्यपरहस्तेन)

५. कै—†आनिष्यामो ।

६. म—मृत्युपथोद्धृता ।

७. कै ब म—† हनिष्ये ।

८. म—सहसा ।

९. कै—† श्रूयतां ।

श—श्रूयतां शुभं ।

१०. कै अ रा म च—विधमिष्यामि।

११. अ म च—चालयिष्यामि ।

१२. कै अ रा म च—धारयिष्यामि

१३. रा म—क्षोषयिष्यामि ।

च—क्षोभयामि च ।

१४. अ म—सागरान् ।

ल_१—नास्ति ।

१५. म—विंशतीनां ।

१६. कै अ रा च—पुनस्वाज्ञात्र ।

म—†प्लावित्वा ।

१७. ल_२—नास्ति ।

१८. कै ल_१ ल_२ ब म श रा—

शतं । च—नास्ति ।

अबुद्धिर् वानरपतिर यः प्रेषयति वानरान् ।

१४] अहमेको गमिष्यामि कार्यस्यैतस्य साधकः ॥ ८ ॥ [N

भूतले सर्पर्वच्चैव शैलेषु च सरःसु च ।

१५] पातालस्यापि मध्ये तु गति मे न विहन्यते ॥ ९ ॥ [१४

इति चैकैकशस्ते वै वानरा बलदर्पिताः ।

१६] ऊजुस्ते वचनं तस्य हरिराजस्य संगताः ॥ १० ॥ [१५

एवमुक्त्वा तु हरयः स्वां स्वां दिशमुपागताः ।

१७] तदा जग्मुर् महात्मानो गन्तुकामा दिशो दश ॥ ११ ॥ [N

तर्दुग्रं शासनं भर्तुर् विज्ञाय हरिपुंगवाः ।

१८] शलभा इव संच्छेद्या मेदिनीं संप्रतस्थिरे ॥ १२ ॥ [२

रामः प्रस्रवणे तस्मिन् न्यवसत् सहलक्ष्मणः ।

१९] प्रतीक्षमाणस्तं मांसं सीताऽधिगमेने धृतः ॥ १३ ॥ [३

गतेषु तेषु सर्वेषु रामः सुग्रीवमब्रवीत् ।

४६.१] कथं भवान् विजानीते पृथिव्या मण्डलं महत् ॥ १४ ॥ [४६.१

सुग्रीवस्तु ततो राममिदं वचनमब्रवीत् ।

१] श्रूयतां सर्वमाख्यास्ये विस्तरेण रघूत्तम ॥ १५ ॥ [२

१. अ ल, ल_२ व म श म च—

दुर्बुद्धिः ।

२. रा—वानरपतिः ।

३. श—† कार्यं ते तस्य ।

४. अ म च—सर्वतश्चापि ।

ल_२ म—सर्ववशापि ।

श—सर्वशश्चापि ।

कै—सर्ववच्चैव ।

५. म ल, श—नास्ति ।

६. कै अ ल, श रा च—

एवमुक्त्वास्तु हरः ।

भ—० स्वा हरिवराः ।

७. अ च—† ०मुपागताः ।

८. ल_२—तदग्रं ।

९. ल_२—संसाध ।

१०. कै—† मांसं ।

११. भ—०भिगमने ।

१२. ल_२—नास्ति ।

१३. श—श्रूयतामिदमा० ।

१४. ल_२—रघूद्वह ।

स यदा मायिनं नाम दानवं बलिनं नृप ।

N] परितापयते वाली मलयं पर्वतं प्रति ॥१६॥ [३

तदा विवेश दैत्योऽसौ मलयस्य महागुहाम् ।

N] अन्तः प्रविश्य तं वाली मायिनं प्रतिजग्मिवान् ॥१७॥ [४

ततोऽहं तेन निक्षिप्तो गुहाद्वारे विनीतवत् ।

N] न च निष्क्रान्तवान् वाली तदा संवत्सरे गते ॥१८॥ [५

तदा क्षतजवेगेन संपुपूरे बिलं तदा ।

N] तदाऽहं रुधिरं दृष्ट्वा भ्रातृशोक-विषादितः ॥१९॥ [६ पू

अथ मे बुद्धिरुत्पन्ना व्यक्तं मे निहतो गुरुः । [६ उ

N] शिला पर्वतसंकाशा तस्यै द्वारे मया कृता ॥२०॥

अशक्नुवन् निष्क्रमितुमसुरो हि मरिष्यति । [७

N] ततोऽहमायां नगरीं निराशो भ्रातृजीवितं ॥२१॥

राज्यमौदाय मुमहत् तारां च रुमया सह । [८

N] मित्रैः परिवृतैः सर्वैर् विहरामि गतैज्वरः ॥२२॥ [९

आजगाम ततो वाली हत्वा तमसुरं मृधे ।

N] ततोऽस्मै राज्यमदद्(दां)गौरवाद् भयशङ्कितः ॥२३॥ [१०

१. कै ल, ल, ब म श—+ मालिनं ।

२. कै ल, ल, ब म श रा—रोषेण ।

३. म—इतः प्रभृति १८ शब्द 'वाली'
तिपदान्तं ग्रहम् ।

४. कै अ ल, श रा भ च—
विनीतवान् ।

५. कै ल, अ रा भ च—+संपुपूरे ।

६. अ भ च—सुष्यक्तं ।

७. भ—+तद्वारे च ।

८. भ—धृता ।

९. कै—विमरिष्यति ।

अ च—+ विनशिष्यति ।

भ—+ विनशिष्यति ।

१०. म—+ जीवितं ।

११. कै रा—राज्यं वादा० ।

अ भ च—राज्यं चादा० ।

१२. श—परिवृतैः ।

१३. अ भ च—वसामि विगत० ।

स मां जिघांसुर्दुष्टात्मा वाली विचलितेन्द्रियः ।

M] परिकालयते रोषाद् धावन्तं सचिवैः सह ॥२४॥ [११

नदीश्च विविधाः पश्यन् पुराणि विविधानि च । [१२७

१०] ततः पूर्वामहं गत्वा दक्षिणामहमाश्रितः ॥२५॥ [१४पू

दिशं च पश्चिमां भूयो गतोऽस्मि भयशङ्कितः । [१८पू

११] उत्तरां तु दिशं यान्तं हनूमान् मामथाब्रवीत् ॥२६॥ [२०उ

१३उ] इदानीं मे श्रुतं राजन्नृष्यमूकं गिरिं प्रति ।

N] मतङ्गेन पुरा शसस्तदाश्रमपदं प्रति ॥२७॥ [२१

१३पू] गच्छतो वानरेन्द्रस्य मूर्धा ते शतधा स्फुटेत् ॥२८॥ [२२पू

ततः पर्वतमागम्य ऋष्यमूकं नृपात्मज ।

न चिन्तितस् तदा वाली मतङ्गभयमोहितः ॥२९॥

एवं तदा मया राम प्रत्यक्षमुपलक्षितम् ।

१८पू] पृथिवीमण्डलं कृत्स्नं गुहामस्यैव (इस्म्य) गतस्तदा ॥३०॥ [३४

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे पृथिवीवर्णनं नाम

सप्तत्रिंशः सर्गः ॥३७॥

१. कै ल, म श रा—मा ।

२. कै ल, ल, ब म श रा—

जिह्वाः सुदुष्टा० ।

३. ब म श—द्वाराणि ।

४. कै ल, म श—तु ।

५. म—१०तं...नृष्य । (बुद्धितःपाठः)

श—तात क० ।

६. भ—शंसं ।

७. म—स्फुटत् । अ—पतेत् ।

८. कै ल, ल, ब म श रा—

इत ऊर्ध्वमध्यर्धश्लोकमात्रं नास्ति ।

९. अ—चित्तेत् तदा ।

च—०चित्ते तदा ।

१०. कै अ ल, ल, ब म श रा च—

गुहामध्यग० ।

११. ल, —नास्ति ।

१२. ल, ब म—किष्किन्धाका० ।

भ च—नास्ति ।

[वं०-३७]= [अष्टात्रिंशः सर्गः] =[दा०-४५, ४७]

पूर्वा तु दिशमास्थाय विनतः पुवगर्भभः । [४७

N] प्रतस्थे हरिशार्दूलो वानरैर् बहुभिर्वृतः ॥१॥

ताराङ्गदाभ्यां सहितः पुवगः पवनात्मजः ।

N] अगस्त्यसेवितामाशां प्रतस्थे हनुमान् कपिः ॥२॥ [५

पश्चिमां तु दिशं घोरां सुषेणः पुवगैः सह ।

N] प्रतस्थे कपिशार्दूलो दिशं वरुणपालिताम् ॥३॥ [६

उत्तरां तु दिशं दिव्यां गिरिजालसमावृताम् ।

N] वीरः शैतबलो नाम प्रययौ सपदानुगः ॥४॥

सरांसि सागरान् मुख्यान् सरितः पर्वतानैपि ।

N] सर्वाणि कपयो जग्मुर् विनदन्तः पुवंगमाः ॥५॥ [N

इति राजा दिशः सर्वाः संप्रस्थाप्य विचारकान् ।

N] कपिसेनापतीन् सर्वानन्वशासदुपस्थितान् ॥६॥ [N

नाम्ना विनतमेकाग्रं प्राचीं दिशमनुव्रज ।

N] तथा शैतबलं चैव कुबेरचरितां दिशम् ॥७॥ [N

दिशं वरुणगुप्तां च सुषेणमपि वानरम् ।

N] शशास दक्षिणामाशां हनूमन्तं च साङ्गदम् ॥८॥ [N

हरीणां बलमेकाग्रं पृथिव्यां समुपस्थितम् ।

N] दृष्ट्वा प्रहृष्टः सुग्रीवो राजा वचनमब्रवीत् ॥९॥ [N

आसर्गारम्भाद् आ १० मञ्जुका-
न्तात् कोष्ठान्तर्गतमनपेक्षितं पुन-
रुक्तमिव भवति । विरोधोऽपि कश्चित्
स्पष्ट एव । न हि सकृत् प्रस्थिता
वानराः पुनराहूय निर्दोष्ट्या भवेयु-
रिति दिक् ।

१. अ—दिशां ।

२. अ भ च—शतबलिर् ।

अ—‡ शतबले नाम ।

च—शतबली नाम ।

३. म रा—‡ पर्वतानि च ।

४. के अ भ च—शतबलि ।

५. रा—नास्ति ।

सर्वमेवं विदित्वा तु दृष्ट्वा सीतां च जानकीम् ।

[N] यथेहायात शीघ्रेण तथा वै परिधावत ॥१०॥ [N

अनुशिष्टास्तु ते सर्वे राज्ञा वानरयूथपाः । [N

२] व्यादिष्टाः कपिराजेन यथोक्तं जग्मुरेव ते ॥११॥ [स. ४७, १७

सरांसि सरितो वृक्षान् संकटानि वनानि च ।

३] दुर्गाणि सर्वतः शैलान् व्यचिन्वन् पुंश्वर्गभाः ॥१२॥ [२

४७] सुग्रीवेणाभिसंख्यातां दिशस्ते वानरोत्तमाः ।

व्यचिन्वंश्चात्र बहूला अनुक्ताः प्रेक्षकोविदाः ॥१३॥ [३

५] सर्वे च सर्वदिवसान् सीताऽनुगमने गताः ।

समागच्छन्ते मेदिन्यां दिग्भागेषु च वानराः ॥१४॥ [४

६] सर्वतुर्केषु देशेषु वानरास्तान् फलद्रुमान् ।

१. म श—सर्वमेव ।

२. ल, ल, ब—विचित्रा ।

३. कै ल, ल, ब म श रा—तु ।

४. ल, ल, ब म श रा भ—तथैव ।

५. भ—अतः परमधिकः पाठः—

स्वां स्वां दिशमभिप्रेत्य स्वरिताः संप्रतस्थिरैः

दर्शनार्थं तु वैदेह्याः सबलाः कपियूथपाः ॥

६. कै ल, ल, ब म श रा—यथेष्टं ।

७. अ च—कक्षान् । भ—कच्छान् ।

८. अ ल, ल, ब म श रा म च—

सरितः ।

९. कै रा—शैला विचेतव्याः ।

ल, ल, ब म श—शैलाश्चेतव्याः ।

म च—शैलान् विचेतव्यं ।

१०. रा—द्वगंगाः ।

११. ल, —०णाभिविख्याता ।

म—० णातिसंख्याता ।

भ—० णाभिसंज्ञाता ।

१२. कै ल, ल, म श रा—

विचित्य चात्र । ब—विचित्यचात्र ।

अ च—विचित्यश्चात्र ।

१३. भ—बहुलान् ।

१४. कै ल, ल, ब म श—

अनुक्तप्रस० ।

भ—अनुक्तान् प्रस० ।

रा—अनुक्तः प्र० ।

१५. ल, ल, ब श—० गमनोचिताः ।

म—० मनोचितः । भ—० मने वृताः ।

१६. ल, ल, ब म—० गच्छन्तु ।

भ—० गच्छन्तु ।

१७. अ—सर्वकक्षेषु ।

भ—सर्ववृक्षेषु ।

- N] आसाद्य रजनीवासं चक्रुः सर्वे क्षपासु ते ॥ १५ ॥ [५
 कृतं तु मासं समयं सीतायाः परिमार्गणे ।
 N] कपिराजेन सम्मान्य भ्रेमुस्ते कपिकुञ्जराः ॥ १६ ॥ [६
 संचिन्त्ये (१त्य) दिशं पूर्वा विनर्तः प्लवंगैः सह ।
 ८] अदृष्ट्वैव ततः सीतामागच्छद् वानरैः सह ॥ १७ ॥ [७
 उत्तरां तु दिशं सर्वा प्रविचिन्त्य मेहाबलः ।
 ९] अदृष्ट्वैव ततः सीतां वीरः शतबलः कपिः ॥ १८ ॥ [८
 मुषेणः पश्चिमां गत्वा प्राप्तः प्रस्रवणं गिरिम् ।
 १०] समेत्य मासे संपूर्णे सुग्रीवमुपचक्रमे ॥ १९ ॥ [९
 ११पू] तं प्रस्रवणपृष्ठस्थमभिगम्याभिवाद्य च । [१०पू
 N] सुग्रीवं प्लवगाः सर्वे मुषेणर्षमुखा ब्रुवन् ॥ २० ॥ [१०उ
 ११उ] निम्नगाः सागरान्ताश्च सर्वे जनपदास्तथा । [११उ
 N] पत्तनानि च रम्याणि दीर्घा वाप्यश्च दारुणाः ।
 १२पू] विचिताः पर्वताः सर्वे वनानि नगराणि च ॥ २१ ॥

१. कै अ ल, ल_२ ब म श रा—

शक्ताः सर्वेष्वहःसु ।

च—शक्त्या सर्वेष्व० ।

२. ल, ल_२ ब म श—कृत्वा ।

३. अ च—संस्मृत्य त्रेसुरते ।

भ—संस्मृत्य ।

४. कै ल, ल_२ ब श—विगतास्तु ।

म—विगता तु । रा—विगता तु ।

५. कै ल, ल_२ ब म श रा—सर्वा

६. कै ल, ल_२ श—विगताः ।

ब—संचिन्त्य ।

७. कै ल, ल_२ ब—प्लवगाः ।

म—इत ऊर्ध्व 'सर्वा' मित्यन्तः

पाठो नास्ति ।

८. ल_२ ब—० मागच्छन् ।

९. ल_२ ब—

अस्य श्लोकस्य पूर्वाद्धपरार्द्धव्यत्यासेन पाठः ।

१०. कै अ म श रा भ च—

प्रविचिन्त्य ।

११. ल, ल_२ ब रा—महाबलाः ।

१२. कै अ रा भ च—शतबलिः ।

१३. कै ल, ल_२ ब म श रा—

इत ऊर्ध्व सार्द्धश्लोकपाठो नास्ति ।

१४. कै—० मुखो ब्रुवन् ।

ल_२ ब—० मुखे ब्रुवन् ।

गुहाश्च विविधाः सर्वाः संचयाः परिवर्तिताः ।

१३] उद्धताश्च महागुल्मा लताविटपसंभवाः ॥२२॥ [१२

१४ उ] सत्त्वान्यैतिप्रवृद्धानि त्रासितान्याहतानि च । [१३उ

१५ पू] राक्षसान् मन्यमानैश्च तत्र तत्र पुवंगमैः ॥२३॥ [N

१६ उ] ये चैव गहना देशा विचितास्ते पुनः पुनः ।

१७ उ] प्रवृत्तिं चैवं वैदेह्या नानुविन्दामहे प्रभो ॥२४॥ [N

हनूमतः प्रयुक्तस्य रामार्थे भृशमार्गिणः ।

१८] आगतिं प्रतिकाङ्क्षामो न चिरादागमिष्यति ॥२५॥

N] विक्रमेण च शौर्येण प्रज्ञाबलसमन्वितः ॥२६॥ [N

उदारसत्त्वाभिजनो हनूमान्

स मैथिलीं ज्ञास्यति वानरेन्द्रः ।

दिशं तु तामेव हृता तु मैथिली

१९] यामास्थितो वायुमुतो महात्मा ॥२७॥ [१४

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे वानरप्रस्थायामनं नाम

अष्टात्रिंशः सर्गः ॥३८॥

—

१. म भ—उद्धताश्च ।

२. ल, ल, ब म श रा—
लताविटपिसं० ।

३. भ—सत्त्वान्यपि प्र० ।

४. अ ल, ल, ब म श—प्रवृत्तिश्चैव ।

५. कै—० मृगिणः । च—० मृगिनः ।

अ भ—० मुण्डतः ।

६. अ भ च—आगतं ।

७. भ—विक्रमेणैव ।

८. कै ल, ल, ब म श—० समानृतः

९. ल—इति ।

१०. ल, म श—किष्किन्धाका० ।

ब म च—नास्ति ।

११. अ—प्रस्थायामनं ।

[व०-४८]= [एकोनचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-४९]

सह ताराङ्गदाभ्यां तु प्रस्थितो हनुमान् कपिः ।

१] सुग्रीवेण यथोद्दिष्टं तं तु देशं दुरासदम् ॥१॥ [१

स तद् वनमुपागम्य सह तैर्हरिभिर्हरिः ।

२] विचिनोति स्म विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च ॥२॥ [२

दुर्गाणि सरितः शैलान् कन्दरान् विषमान् हृदान् ।

३] चित्रखण्डांश्च विपुलान् सर्वतो वनपादपान् ॥३॥ [३

अन्वेषमाणाश्च तदा सर्वे ते हरियूथपाः ।

४] न सीतां ददृशुर् वीरा मैथिलीं जनकात्मजाम् ॥४॥ [४

५पू] ते मूलानि फलान्येवं भक्षयन्तो वनेचराः ।

N] अन्वेषमाणा दुर्धर्षा अवसंस्तत्र ते सुखम् ॥५॥ [५पू

तेषां तत्रैव वसतां कालश्चाभिगतो महान् । [N

६] स हि देशो दुराधर्षो गुहागहनवान् महान् ॥६॥ [५उ

विचीर्यं तु तमुद्देशं सर्वे ते हरियूथपाः । [६उ

७] देशमन्यं दुराधर्षं विचेरुर्बहुपर्वतम् ॥७॥ [७उ

यत्र वै निष्फला वृक्षा निर्घन्त्राः पुष्पवर्जिताः ।

१. कै ल, ल_२ ब म श—यथादिष्टं ।

रा—यथादिष्टं ।

२. म श—स ।

३. रा म—† कम्बरान् ।

४. अ—वनपादपान् ।

५. कै ल, ल_२ ब म श रा—

अन्विष्य० ।

६. कै ल, ल_२ ब म श रा—

तद् वीरयू० ।

७. म—नास्ति ।

८. ल, म—फलान्वेव ।

९. म—नास्ति ।

१०. अ—सुखे ।

११. कै—विचेय तु । रा—विचेय तं ।

ल, ल_२ ब म श—अन्वेषयन्त ।

१२. कै म श रा—विचेतुं ब्रह्म० ।

ल, ल_२ ब—† विचितं ब्रह्म ।

अ—विचेतुं बहु० ।

१३. कै ल, म श—वृक्षाः पुष्पिताः ।

- ८] निस्तोयाः सरितो यत्र यत्र मूलं सुदुर्लभम् ॥८॥ [८
न सन्ति महिषा यत्र न मृगा न च हस्तिनः ।
९] शार्दूलाः पक्षिणो वाऽपि ये चान्ये वनगोचराः ॥९॥ [९पू
स्निग्धर्षत्रा न सन्त्यत्र पशिन्यः फुल्लपङ्कजाः ।
१०] सुगन्धयः प्रेक्षणीया भ्रमरैः परिवर्जिताः ॥१०॥ [१०
तयिर्दैन्याम महाभागः सत्यवादी तपोर्धनः ।
११] महर्षिः परमामर्षी नियमैर्दुष्पधर्षणः ॥११॥ [११
तस्य तस्मिन् वने पुत्रो बालको दशवार्षिकः ।
१२] प्रेनष्टो जीवितान्ताय क्रुद्धस्तत्र महामुनिः ॥१२॥ [१२
तेन वै मुनिना शप्तं कृत्स्नं तच्च महावनम् ।
१३] अशरण्यं दुराधर्षमपि देवैर्गणैः सह ॥१३॥ [१३
तस्य ते काननान्तानि गिरीणां निक्षराणि च ।
१४] प्रभवांश्च नदीनां च व्यचिन्वन् सहितोः समम् ॥१४॥ [१४
तत्रापि ते महात्मानो नापश्यन् जनकात्मजाम् ।
१५] हर्तारं रावणं चापि रामस्याप्रियकारिणम् ॥१५॥ [१५
अवगीतं तु तं दृष्ट्वा पर्वतं काञ्चनं तु तत् ।
१६] अन्यमेव परं घोरं विविथुर गिरिगह्वरम् ॥१६॥ [२२

१. कै ल, ल, ब म श—

०पत्रानुसंपन्नाः ।

रा—०पत्रा न संपन्नाः ।

२. ल,—भ्रमरैः ।

३. कै ल, म भ—तडिञ्चाम ।

श— तडिञ्चाम ।

४. ल, ल, ब म श—इदमवतः ।

५. रा—निगमैर्दु० ।

६. म ल, ल, ब म श रा भ च—

‡ प्रणष्टः ।

७. ल, ल, ब म श रा भ—तेनैव ।

८. ल,—देवैर्महर्षिभिः ।

९. कै भ—विचिन्वन् ।

१०. कै—महिताः ।

११. भ—वापि ।

१२. कै अ ल, ब म श रा च—

अन्यमेवापरं ।

भ—अन्यमेव परं ।

- ते' प्रविश्य द्रुतं भीमं लतागुल्मसमावृतम् ।
 १७] ददृशुः सुमहाकायमसुरं भीमैर्विक्रमम् ॥१७॥ [१६
 तं दृष्ट्वा वानरा भीमं स्थितं शैलमिवाग्रतः १।
 १८] गार्ढं परिदधुः सर्वे तस्मिन् पतितचक्षुषः ॥१८॥ [१७
 स हि तान् वानरान् सर्वास्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
 २०] समभ्यधावत् संक्रुद्धो मुष्टिमुद्यम्य संमुखम् ॥१९॥ [१८
 तमापतन्तं सहसा वालिपुत्रोऽद्भुतस्तथा ।
 २१] रावणोऽयमिति ज्ञात्वा तलेनाभिजघान ह ॥२०॥ [१९
 स वालिपुत्राभिहतो मुखाच्छोणितमुद्रमन् ।
 २२] असुरो न्यपतद् भूमौ पर्यस्त इव पर्वतः ॥२१॥ [२०
 हते तस्मिन् निरुच्छ्वासे वानरा जितकाशिनः ।
 २३] विचेरुः प्रयतास्तत्र सर्वे ते वनगह्वरम् ॥२२॥ [२१
 तद् विचीय पुनः खिन्ना विनिर्दृष्ट्य समागताः ।
 २४] एकान्ते वृक्षमूलस्था निषेदुर दीनमानसाः । [२३
 N] वृथापरिश्रमात् खिन्नाः कार्यव्याप्तेपतश्च ते ॥२३॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे दिग्विजयो नाम

एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥

१. अ—संप्रविश्याद्भुतं ।
 च—ते संप्रविश्याद्भुतं ।
 भ—ते प्रविश्या० ।
 २. अ रा भ च—सुरनिर्भयं ।
 ३. कै ल_१ ल_२ व म श—नास्ति ।
 ४. कै ल_२ व रा—‡ विचेय ।
 ५. ल_२ म—विनिर्दृष्ट्य ।
 ६. ल_२ व म—खिन्नात् ।

७. अ कै ल_१ ल_२ व म श भ—
 व्यापेक्षतश्च ।
 (भ—हरितालेन शोधितः)
 ८. ल_१—इति रामाय० ।
 ९. ल_२ व म रा—किष्किन्धाका० ।
 कै भ च—नास्ति ।
 १०. म—नास्ति ।

[वं०-४९] = [चत्वारिंशः सर्गः] = [दा०-४९]

ततो वायुमुतः श्रीमानद्भद्रमुखान् हरीन् ।

१] आसीनानब्रवीत् सर्वान् वाक्यं वाक्यविशारदः ॥१॥ [N

४उ] विचितं वै वनं सर्वं तृणं नो विदलीकृतम् ।

न च (१चा) पश्याम वैदेहीं रावणं चापि राक्षसम् ॥२॥ [N

५] सुग्रीवेण यथोद्दिष्टा देशास्ते विचितास्तथा ।

६पू] अनुद्दिष्टाश्च 'ये देशास्ते चापि विचिताः पृथक् ॥३॥ [N

८उ] तदुच्यतां यथाप्राप्तं किं वै क्षममतः परम् ।

न च सा दृश्यते सीता भ्रमामो येन हेतुना ॥४॥ [N

९] तस्यैवं ब्रुवतो वाक्यमद्भदः पवनात्मजम् ।

उवाच वचनं वीरो वानरस्तं सुखावहम् ॥५॥ [N

१०] सर्व एव समर्थाश्च श्रुतवन्तश्च वानराः ।

११पू] वैकुण्ठ्यमत्र मा गास्त्वं सीताऽधिगमने दृष्टा ॥६॥ [N

१३ उ] यद्यप्येतद् वनं सर्वं विचितं वै समाहितैः ।

१४पू] खेदं त्यक्त्वा हरिवरैः पुनरेव विचीर्यताम् ॥७॥ [७

१३पू] अंबश्यं क्रियमाणस्य कर्मणो दृश्यते फलम् ।

१४ उ] विह्वलत्वं न गन्तव्यं न हि नो धर्षणं क्षमम् ॥८॥ [८

१. भ—वापि ।

२. अ भ च—विचितास्त्वमी ।

३. कै ल, श रा च—ते ।

म—नास्ति ।

४. कै ल, ल२ ब म श रा—च ।

५. कै ल, ल२ ब म श रा—क्षेमम० ।

६. अ भ च—वानराणां ।

७. अ भ —† गास्थ । च—† गास्व ।

रा—गास्तु ।

८. कै ल, —बदप्येतद् ।

९. कै अ ल२ ब म श रा भ च—वः ।

१०. अ ल, ल२ ब म श रा—
विधीयतां ।

११. म—अवाच्यं ।

१२. ल, —† विह्वलं ते ।

श—† विह्वलं तं ।

रा—† विह्वल्यत्वं ।

भ—† विह्वलं त्वं ।

१३. भ—मर्षणं ।

सुग्रीवः क्रोधनो राजा तीक्ष्णदण्डः स वानरः ।

१५] भेतव्यं तस्य शूरस्य रामस्य च महात्मनः ॥१॥ [९

गनेषु कृतकृत्येषु मुक्तलज्जाभयेषु च ।

N] किं च कुर्यात् स नो राजा सुहृत्कार्ये निवेदिते ॥१०॥ [N

हितार्थमिदमुक्तं हि क्रियतां यदि रोचते ।

१६] उच्यतां वा क्षमं किञ्चित् सर्वेषामेव वानराः ॥११॥ १०

अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा वचनं गन्धर्मादनः ।

१७] उवार्चोव्यक्तया वाचा पिपासाश्रमखिन्नया ॥१२॥ [११

सदृशं खल्विदं वाक्यमङ्गदो यदुवाच ह ।

१८] हितं चैवानुकूलं च क्रियतामस्य भाषितम् ॥१३॥ [१२

पुनर् मार्गामहे सर्वान् कन्दरांश्च वनानि च ।

१९] काननानि च दिव्यानि नदीः प्रसन्नवणानि च ॥१४॥ [१३

यथोपदिष्टमस्माकं सुग्रीवेण महात्मना ।

२०] वयं विचिनुमः सर्वे गिरिदुर्गाणि सर्वशः ॥१५॥ [१४

ततः पुनः समुत्तस्थुर् वानरास्ते महाबलाः ।

२१] विन्ध्यकाननसंछन्नां व्यर्चिन्वन् दक्षिणां दिशम् ॥१६॥ [१५

ते शारदाश्रमप्रतिमं महारजतपर्वतम् ।

२२] शीघ्रमारुरुहुः सर्वे दरीमन्तं च पर्वतमं ॥१७॥ [१६

१. कै ल_१ ल_२ व म रा—

युक्तलज्जाभ० ।

२. म—०कार्यं ।

३. ल_२ म—‡ गन्धर्मादनः ।

४. अ ल_१ म रा च—उवाच व्यक्तया ।

५. ल_२ व म श—† अङ्गदं ।

६. श—०यतामपि ।

७. ल_१ ल_२ व म श भ—

नदीप्रसन्नवणा० ।

८. कै अ रा भ च—† विचिन्वन् ।

ल_२ व म श—व्याचिन्वन् ।

९. अ ल_२ भ च—महाराजत० ।

१०. ल_२—नास्ति ।

तत्र लोभ्रवनं चैव सप्तपर्णवनानि च ।

२३] विचिन्वन्तो हरिवराः सीतादर्शनकाङ्क्षिणः ॥१८॥ [१७

तं ते^१ सैमधिरूढा वै विक्रान्ता लघुविक्रमाः ।

२४] न चापश्यन्त वैदेहीं रामस्य महिषीं प्रियाम् ॥१९॥ [१८

ते तु दृष्टिहतं कृत्वा तं शैलं बहुकन्दरम् ।

२५] अवचेरुरसम्भ्रान्ता वीक्षमाणाः समन्ततः ॥२०॥ [१९

अवतीर्य च ते भूमिं श्रान्ता विगतचेतसः ।

२६] स्थिता मुहूर्तं तत्रापि वृक्षमूलमुपाश्रिताः ॥२१॥ [२०

ते मुहूर्तं समाश्वस्ताः किञ्चिद्भ्रष्टपरिश्रमाः ।

२७] पुनरेवोद्यताः कृत्स्नां विचेरुर्दक्षिणां दिशम् ॥२२॥ [२१

इत्यार्षे रामार्यणे किष्किन्धाकाण्डे पर्वतारोहणं नाम

चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥

— — —

१. ल_१ व म श—लोभ्रवनं ।

ल_१—लोभ्रवनं ।

२. ल_१ व—ततो ।

३. कै ल_१ ल_२ व म श रा—

समर्चि ।

४. ल_१—दृष्टिहतं ।

५. म—† अवचेदुर ।

६. कै ल_१ ल_२ व म श रा—

† वीक्ष्यमाणाः ।

७. अ—दिशां ।

८. अ च—० काण्डे दिग्विजये ।

म—० यणे दिग्विजये ।

कै—नास्ति ।

९. कै म—† ० रोहन् । अ—० रोहता ।

[वं-५०] = [एकचत्वारिंशः सर्गः] = [दा०-५०]

ताराङ्गदाभ्यां सहितः ससैन्यो हनुमान् कपिः ।

१] विचिनोति स्म विन्ध्यस्य गुहाश्चैव वनानि च ॥१॥ [१

ते मार्गमाणाः संरब्धा रामार्थे त्यक्तजीविताः ।

२] घोराणि गिरिदुर्गाणि प्राविशन्त प्लवङ्गमाः ॥२॥ [N

४ उ] स हि देशो दुराधर्षो गुहागहनगोचरः । [४ उ

N] तत्र वायुसुतः श्रीमान् विन्ध्यमार्गानमार्गते ॥३॥

N] सर्वमावेक्ष्य हनुमानन्योन्यस्याविर्दूरतः । [५

५ उ] गजो गवाक्षो गवयः शैरभो गन्धमादनः ॥४॥

मैन्दश्च द्विविधश्चैव हनुमाञ् जाम्बवान् नलः । [६

६] अङ्गदो युवराजश्च तारश्च वनगोचरः ॥५॥ [७ पू

८ उ] समागम्य ततः सर्वे विचिन्वन्ति स्म तद्गन्धर्पम् ।

N] ते विचिन्त्य (इत्य) ततः सर्वे तं गिरिं वानरर्षभाः । [N

विषादमगमन् भूयः सुग्रीवाद् वानरर्षभात् ॥६॥ [N

९] सुविषणमुत्वा दीनाः सुग्रीवभयमोहिताः ।

अपश्यमानास्ते सीतां रावणं च सुदुःखिताः ॥७॥ [N

१०] बुभुक्षिताः परिश्रान्तास्तृषिताः सलिलार्थिनः ।

१. अ म भ च—स ।

२. श—विन्ध्यस्यः ।

३. रा—प्रविशन्तः ।

४. कै ल, ल२ ब म—

दिश्यमार्गः स मार्गते ।

श—ऽ दिश्यमार्गस मार्गते ।

अ च—दिश्यमार्गान् स्म मार्गते ।

५. ब—०मावेक्ष्य ।

६. ल, ल२—०न्योन्यस्य विदूर० ।

७. कै अ ल, ब म रा च—सरभो ।

८. कै ल, ल२ ब म रा—

द्विविधश्चैव ।

९. कै ल, ल२ ब म श—जास्ति ।

१०. अ रा च—वनगोचराः ।

११. रा च—अतः परमधिकः पाठः—

समागम्य ततः सर्वे तं गिरिं वानरर्षभाः ।

१२. भ—वानरर्षभाः ।

११७] निरीक्षमाणा ददृशुर्वृक्षैः संछादितं बिलम् । [८
ततः क्रौञ्चाश्च हंसाश्च निपतन्ति सहस्रशः ॥८१॥

१२] बलाकाश्चक्रवाकाश्च रक्ताङ्गाः पद्मरेणुभिः । [९

१३७] कुरराः सारसाश्चैव वज्जुलाश्च विहङ्गमाः ।

१४७] जलकुक्कुटकाश्चैव ये चान्ये जलवासिनः ॥८२॥ [N

१४ उ] ततो दृष्ट्वा बिलं सर्वे विस्मयाकुलचेतसः ।

अभवन् वानराः सर्वे पश्यन्तः स्थिरचक्षुषा ॥१०॥ [१०

१५] ततः पर्वतसंकाशो हनूमान् वानरर्षभः ।

१६७] अब्रवीद् वानरान् सर्वान् विषण्णमनसां स्थितान् ॥११॥ [१३

N] विचितोऽयं गिरिः सर्वः शनशो वानरर्षभाः ॥१॥ [N

यदर्थं च वयं प्राप्ताः सा चेत् सीतां नैर् दृश्यते ॥१२॥ [१४ उ

१७] विलादस्मात् तु सहसा हंससारसवज्जुलैः ।

जलाद्राश्चक्रवाकाश्च निष्क्रामन्ति सहस्रशः ॥१३॥ [१५

१८] नूनं सलिलवानरैर्न कूपो वा यदि वा हृदः । [१६७

भविष्यति यथा ह्येते निपतन्ति जलेचराः १४॥ [N

१. रा च—† निरीक्ष्यमा० ।

२. कै ल, ल, ब म श—नास्ति ।

३. श—कुरराः ।

४. ल, ल, ब म श रा—

अतः परमधिकः पाठः—

दृष्ट्वा तैर्वानरैः सर्वैः शङ्का चैषामजायत ।

कुत्रास्ति वै सरो नूनं दृश्यन्ते जलचारिणः ॥

५. ल, ल, ब म श—० चेतनाः ।

६. म भ—स्थिरचक्षुषः ।

अ ल, —† स्थिरचक्षुषाः ।

७. ल, ल, ब म श रा भ—हनुमान् ।

८. रा—वानरः ।

९. कै ल, ब म श रा भ च—० मनसः ।

१०. म—नास्ति ।

११. भ—वानरर्षभैः ।

१२. म—नास्ति ।

१३. भ—वैवेही ।

१४. कै ल, ल, ब म श रा—

† प्रदृश्यते । भ—न चाप्यते ।

१५. ल, —† वज्जुलाः ।

१६. ल, ल, ब म श रा—

सलिलं तत्र वा नूनं ।

१७. ल, —† विचिष्यन्ति ।

रा—† भविष्यति ।

- १९] प्रविश्यात्र विचेष्ट्यामो रात्रणं पापचेतसम् ।
 २०पू] तां च सीतां महाभागां सर्व एव महद्विलम् ॥१५॥ [N
 इत्युक्त्वा तद् बिलं सर्वे प्रविष्टास्तिमिरावृत्तम् ।
 २१] अचन्द्रसूर्यं हरयो ददृशुर् लोमहर्षणम् ॥१६॥ [१७
 २२पू] तर्तस्तास्मिन् बिले दुर्गे^३ शिलानिर्भरसंवृते ।
 २३पू] अन्योन्यं संपरिष्वज्य जग्मुर् योजनमुत्तरम् ॥१७॥ [२१
 ते नष्टसंज्ञाः संभ्रान्तास्तृषिताः सलिलार्थिनः ।
 २४] परिपेतुर् बिले तस्मिन् मासमेकं बुभुक्षिताः ॥१८॥ [२२
 ते क्रुशा दीनवदनाः परिश्रान्ताः पिपासिताः ।
 २५] आलोकं ददृशुर् वीरा निराशा जीवितं प्रति ॥१९॥ [२३
 ततस्तं देशमासाद्य सौम्यं वितिमिरं ध्रुमम् ।
 २६] ददृशुः काञ्चनान् वृक्षान् दीप्तान् प्रिशिखोपमान् ॥२०॥ [२४
 सालान् प्रियकतालांश्च पूर्णकांश्च द्रुमांस्तथा ।
 २७] चर्मकान् नागपुष्पांश्च नानाशकुनिनादितान् ॥२१॥ [२५
 २८पू] तरुणादित्यसंकाशान् रक्तैः किसलयैर्वृतान् । [२७पू
 N] नीलवैदूर्यवर्णाश्च पंभिनीर् विहगैर् युताः ॥२२॥
 N] महद्भिः काञ्चनैः पुष्पैर्वृता बालार्कसन्निभाः । [२८
 २८ उ] जातरूपमयै र्मत्स्यै विचरद्भिः सकच्छपैः ॥२३॥

१. ल_२—‘प्रविष्टा’ इत्यारभ्य ‘दुर्गे’
 इत्यन्तः पाठो नास्ति ।
 २. रा—ततस्तेऽस्मिन् ।
 श—तत्र तस्मिन् ।
 ३. कै ल, ब म श रा—सर्वे ।
 ४. कै ल, ल_२ ब म श रा च—
 ० निर्वृते ।

५. ल_२ ब—ततस्ते ।
 ६. भ—प्रदीप्ता विशिखा इव ।
 ७. ल_२ ब—प्रियालता० ।
 ८. कै ब म—‡ चण्पकान् ।
 श—‡ चाहाकान् ।
 ९. कै अ ल, च—† पंभिनी वि० ।

- नलिनीस्तत्र ददृशुः प्रसन्नसलिलाः शुभाः । [२९
 २९] काञ्चनानि विमानानि राजतानि गृहाणि च ॥२४॥
 तपनीयगवाक्षाणि मुक्तोजालान्तराणि च । [३०
 ३०] हैमराजतभौमानि दिव्यमाल्ययुतानि च ॥२५॥ [३१पू
 प्रभया भ्राजमानानि काञ्चनानि बृहन्ति च । [N
 ३१] ददृशुस्तत्र हरयो गृहमुख्यानि सर्वशः ॥२६॥ [३२उ
 तप्तकाञ्चनचित्राणि शयनान्यासंनानि च ।
 ३२] स्वास्तीर्णानि विशालानि ददृशुस्ते वनौकसः । [३३
 ३३पू] हैमराजतमुख्यानां भाजनानां च संचर्यान् ॥२७॥ [३४पू
 पुष्पितान् फलिनश्चैव प्रवालमणिसंचर्यान् ।
 N] पादपांस्तत्र ददृशुर् वानरा हरितच्छदान् ॥२८॥ [N
 विद्युत्संपातवर्णाश्च सामवेदसमस्वनान् ।
 N] ददृशुर् वृक्षशाखासु भ्रमरोन् काञ्चनप्रभान् ॥२९॥ [N
 N] मनोरंभाणि रम्याणि ददृशुस्तत्र तत्र वै ॥३०॥ [N
 ३३ उ] शुचीन्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च ।
 महाऽर्हाणि च वस्त्राणि धान्यैर्यानि च धर्मेनि च ॥ ३१॥ [३५

१. कै—दिव्यामाल्ययुतानि ।

ल, ल_२ ब—दिव्यमाल्ययुतानि ।

श—दिव्यमाल्ययुतानि ।

२. श—मुक्तजालान्तराणि ।

३. कै अ ल_२ ब म श रा च—
 हैमराजत० ।

४. ल_१—नास्ति ।

५. म—मुक्तजालान्तराणि ।

६. ल_१—नास्ति ।

७. ल_१ ल_२ म—हैमराजत० ।

८. म भ—संचयं ।

९. म—+० संशयं ।

१०. रा—नास्ति ।

११. कै—+भ्रमराः ।

१२. अ श—मनोरम्याणि ।

ल_१ रा—मनोरमानि ।

१३. कै—वम्यानि ।

१४. कै ल, ल_२ ब म श—फलानि ।

१५. रा—नास्ति ।

३४] दिव्यानामङ्गरागाणां महाऽह्नीणां च वाससाम् ।^१

३५ उ] कम्बलानां विचित्राणामञ्जनानां च संचयान् ॥३५॥ [३६

तत्र तत्र च दिव्यानि दीप्तानि रुचिराणि च ।

३६] ददृशुर् वानराः सर्वे गृहमुख्यानि सर्वशः ॥३६॥ [३७

तानि दृष्ट्वा च ददृशुश् चीरकृष्णाजिनाम्बुराम् ।

३७] तापसीं नियताहारां ज्वलन्तीमिव तेजसा ॥३७॥ [३९

ततो हनूर्मान् गिरिसभिकाशः

कृताञ्जलिस्तामभिवाद्य तस्थौ ।

पप्रच्छ का त्वं भवनं बिलं च

३८] रत्नानि चैतानि वराणि कस्य ॥३८॥ [४१

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे दिग्विजये बिलप्रवेशो नाम

एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥

१. कै—०+रामानां ।

२. कै ल, ल२ व म श—

अतः परमधिकः पाठः—

कम्बलानि महाह्नीणि मूळानि च फलानि च ।

रा—नास्ति ।

३. कै ल, ल२ व म श—महाह्नीणां ।

४. कै ल, ल२—हनुमान् ।

५. व भ च—नास्ति ।

६. ल२ म श—किष्किन्धा० ।

७. ल२—+दिविजयो ।

[वं-५१-]= [द्विचत्वारिंशः सर्गः] =[दा०-५१]

इत्युक्त्वा हनुमान् वीरश् चौरकृष्णाजिनाम्बराम् ।

१] अब्रवीत् तां महाभागां तापसीं संशितव्रताम् ॥१॥ [१

वानराः स्मो महाभागे मतङ्गवनगोचराः । [N

२] इदं प्रविष्टाः सहसा बिलं तिमिरसंवृतम् ॥२॥ [२पू

बुभुक्षिताः परिश्रान्ता हरयो न पराजिताः ।

३] इदं धरण्यां विवेरं प्रविष्टाः स्म पिपासिताः ॥३॥ [२उ

ईमं चेहं विधिं दृष्ट्वा विहितं चाद्भुतोपमम् ।

४] भूयो वयं प्रव्यथिताः सम्भ्रान्ता नष्टचेतसः ॥४॥ [३पू

५पू] कस्येमे काञ्चना वृक्षास् तरुणादित्यसन्निभाः ।

शुचीर्न्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च ॥५॥ [४

६] काञ्चनानि विमानानि राजतानि गृहाणि च ।

७पू] तपनीयगवाक्षाणि मुक्ताजालान्तराणि च ॥६॥ [५

५उ] पुष्पिताः फलवन्तश्च पुण्याः सुरभिगन्धिनः ।

७उ] इमे जाम्बूनदमयाः पादपाः कस्य तेजसाः ॥७॥ [६

काञ्चना विविधाः पद्मा राजता विमले जले ।

८] कथं मत्स्याश्च सौवर्णा विचरन्ति सकच्छपाः ॥८॥ [७

१. श—नास्ति ।

२. कै म श रा—विदितं ।

अ भ च—विवृतं ।

३. ल_२—नास्ति ।

४. कै ल_१ ल_२ ब म श रा—

इहैव च ।

५. श—प्रविशताः ।

६. अ—शुचीनामव० ।

७. श—राजितानि ।

८. ल_१—मुक्ताजालोत्तराणि ।

९. कै ल_१ ल_२ ब म श रा—

पुष्पिताः फलगन्धिनः ।

म—सुपुष्पाः फलग० ।

१०. ल_१—तेजसाः ।

अ भ च—तेजसा ।

श—तेजसः ।

११. कै रा—फले ।

आत्मानं च तमाचक्ष्व यस्य चेदं महद् विलम् ।

९] अभ्यागतानामस्माकं तत्त्वं व्याख्यातुमर्हसि ॥९॥ [८

एवमुक्ता हनुमता तापसी ब्रह्मचारिणी ।

१०] प्रत्युवाच हनूमन्तं सर्वभूतहिते रता ॥१०॥ [९

मयो नाम महातेजा मायावी दानवर्षभः ।

११] तेनेदं निर्मितं सर्वं मायया काञ्चनं वैनम् ॥११॥ [१०

पुरा दानवमुख्यानां विश्वकर्मा बभूव सैः ।

१२] तेनेदं काञ्चनं सर्वं निर्मितं भवनोत्तमम् ॥१२॥ [११

स तु वर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महावने ।

१३] पितामहाद् वरं लेभे सर्वशत्रुनिवर्हणम् ॥१३॥ [१२

वञ्चयानस्ततो मृत्युं सर्वकामेश्वरः सुखी ।

१४] एवं स उषितः कालं कञ्चिदस्मिन् महाविले ॥१४॥ [१३

ततोऽप्सरसि हेमायां सक्तं दानवपुङ्गवम् ।

१५] शनैर्निष्क्रान्तमालोक्य निजघान पुरन्दरः ॥१५॥ [१४

तदिदं ब्रह्मर्षी दत्तं विलं तुष्टेन भो मयि ।

१६] एवमेतच्च भवनं गृहं चेदं हिरण्मयम् ॥१६॥ [१५

१. कै—आत्मानमनुमा... च ।

म श—आत्मानमनमायक्ष्व ।

रा—आत्मानमनुमानं ।

ल_१—आत्मानमनुरूपं च ।

अ भ च—आत्मानमनुभावं च ।

२. म—हनूमता ।

३. रा—वरं ।

४. ल_२ ब—सा ।

५. श—सर्वशक्तिनि० ।

६. अ भ—उषितं ।

७. अ भ च—तमप्सरसि ।

८. ब—बलिना ।

९. भ—

तदयं ब्रह्मणा दत्तो वरो तुष्टेन हेमया ।

१०. अ भ च—एवमेतत्तु ।

दुहिता मेरुसावर्णेरहं नाम्ना स्वयंप्रभा ।

१७] इदं रक्षामि भवनं हेमाया वानरर्षभाः ॥१७॥ [१७

सा मे प्रियसखी हेमा नृत्यगीतविशारदा ।

१८] गृहं दत्तवरा चेदं रक्षामि भवनोत्तमम् ॥१८॥ [१७

किं कार्यं कस्य वा हेतोः कान्ताराणि च गच्छथ ।

२६] कथं चेदं बिलं दुर्गं युष्माभिरुपलक्षितम् ॥१९॥ [१८

इमान्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च ।

N] भुक्त्वा पीत्वा च पानीयं सर्वं मे वक्तुमर्हथ ॥२०॥ [१९

एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं तापस्या धर्मसंहितम् ।

१९] हनूमान् हरिशार्दूलः प्रत्युवाच स्वयंप्रभाम् ॥२१॥ [२०

अर्थिनां संप्रपन्नानां कुरु धर्ममनुत्तमम् ।

२०] त्रियमाणान् निराहारान् संजीवय तपोधने ॥२२॥ [२१

तस्य सा तु वचः श्रुत्वा तापसी धर्मचारिणी ।

२१] आदाय फलमूलानि विधिनोपानयत् तदा ॥२३॥ [२२

प्रतिगृह्य तु तस्यास्ते तदातिथ्यं वनेचराः ।

२२] विधिवद् भक्षयन्ति स्म पूजयन्तः स्वयंप्रभाम् ॥२४॥ [२३

भक्षयित्वा च सर्वे ते पीत्वा च विमलं जलम् ।

२३] अपश्यन् सर्व एवैते दिशो वानरपुंगवाः ॥२५॥ [२४

१. ल_१—मरुसावर्णे ।

२. ल_१—नास्ति ।

३. ल_१ सखे ।

म—मम ।

४. ल_२—पीता ।

५. ल_२ ब श—हनुमान् ।

६. म—अर्थिनः स्म प्रयच्छार्थं चर ।

च—अर्थिनां संप्रयच्छार्थं चर ।

७. श—विधिनोपायनं ।

अ भ च—विधिनोपाहरत् ।

८. अ ल_१ रा भ च—ते सर्वे ।

९. ल_२—† सर्वदैवते ।

ब † सर्वदैवते ।

म श—सर्वदैवते ।

प्रसन्नवदनाः सर्वे सर्वे सन्तुष्टमानसाः ।

२४] संजातबलवीर्याश्च तत्रासन् हंरिपुङ्गवाः ।

N] तर्पिता विविधैर्मूलैः फलैः स्वच्छेन वारिणा *॥२६॥ [२५

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धार्काण्डे स्वयंप्रभादर्शनं नाम

द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥

— — —

१. भ—वानरयूथपाः ।

२. अ भ च—शतेन ।

३. ल,—श्लोकार्धोऽयं २५श्लोका-

नन्तरं वर्तते ।

४. ल२ ष म श—किष्किन्दा ।

भ च—नास्ति ।

[बं०-५१] = [त्रिचत्वारिंशः सर्गः] = [दा०-५२]

अथ तानब्रवीत् सर्वान् विश्रान्तान् हरिपुङ्गवान् ।

२५] इदं वचनमेकैव तापसी धर्मचारिणी ॥१॥ [१

वानरा यदि वः खेदः प्रेनष्टो मूलभक्षणात् ।

२७] यदि वेदं मया श्राव्यं श्रोतव्यं साधु कथ्यताम् ॥२॥ [२

तस्यास्तद् वचनं श्रुत्वा हनूमान् मारुतात्मजः ।

२८] आर्जवेन यथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥३॥ [३

राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपमः ।

२९] रामो दाशरथिः श्रीमान् प्रविष्टो दण्डकं वनम् ॥४॥ [४ पृ

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि सीतया । [४ उ

३०] तस्य भार्या जनस्थानाद् रावणेन हृता बलात् ॥५॥ [५

तस्य वीरः सखा प्राज्ञः सुग्रीवो नाम वानरः ।

३१] राजा वानरमुख्यानां येन प्रस्थापिता वयम् ॥६॥ [६

रावणं सहितोः सर्वे राक्षसं कामरूपिणम् ।

३३] सीतया सह वैदेह्या मार्गध्वमिति चागताः ॥७॥ [८

विचीर्यं तु वयं सर्वे समग्रां दक्षिणां दिशम् । [९ पृ

३४] नाधिगच्छाम वैदेहीं रावणं नापि तं रिपुम् ॥८॥ [N

१. कै ल_२—+विश्रान्तान् ।

८. श—+दण्डकावनं ।

२. ल_१ रा—ब्रह्मचारिणी ।

९. ल_१—सह ।

३. अ ल_१ ल_२ ब श रा च—+प्रेनष्टो ।

१०. श—+राघवम् ।

४. भ—

११. ल_१ ल_२ ब म श—राक्षसं ।

इत ऊर्ध्वं इयच्छोकान्तः पाठः प्रान्ते ।

१२. ल_१ ल_२ ब म श—सहिताः ।

५. अ श च—चेदं ।

१३. ल_२—+विचीर्यत ।

६. म—+द्रव्यं ।

ब—+विचेय तु ।

७. कै ल_१ ल_२ ब म श रा भ—

रा—+विचेयत ।

आर्यवृत्तं ।

- बुभुक्षिताः परिश्रान्ता वृक्षमूलमुपाश्रिताः । [१७
 ३५] विवर्णवदनाः सर्वे सुग्रीवभयदर्शिनः ॥१८॥ [१०पू
 तृषया चार्दिताः सर्वे सर्वे ध्यानपरायणाः । [N
 ३६] न गच्छामो वयं पारं मग्नः शोकमहाऽर्णवे ॥१०॥ [१० उ
 चारयन्तस्ततश्चक्षुः पश्यामो विवृतं बिलम् ।
 ३७] लतापादपसंछन्नं महदास्यमिव क्षितेः ॥११॥ [११
 ततो हंसाः समुत्पेतुः पक्षैः सलिलरोधिभिः ।
 ३८] कुरराः सारसाश्चैव वज्रजुलाश्चैव पक्षिणः ॥१२॥ [१२पू
 ३९ उ] ततो मे बुद्धिरुत्पन्ना तान् दृष्ट्वा जलचारिणः । [N
 अत्र प्रवेक्ष्याम इति मया प्रोक्ताः पुर्वंगमाः ॥१३॥ [१२ उ
 ४०] अमीषामपि सर्वेषामेषा बुद्धिरूपस्थिता ।
 गच्छामः प्रविशामोऽत्रैर्भर्तृकार्यत्वराम्बिताः ॥१४॥ [१३
 ४१] परिगृह्य ततो गाढं वयं हस्तं परस्परम् ।
 इदं प्रविष्टाः सहसा बिलं सतिमिरं महत् ॥१५॥ [१४
 ४२] एतन् नः कार्यमेतेन कार्येण वयमागताः ।
 ४३पू] त्वां चैवोपगताः सर्वे म्रियमाणा बुभुक्षया ॥१६॥ [१५
 ४४ उ] ब्रूहि प्रत्युपकारार्थं किं ते कुर्वन्तु वानराः । [१७ उ
 एवमुक्त्वा तु धर्मज्ञा वानरैस्तैः स्वयंप्रभा ॥१७॥ ।

१. कै ल, ल२ ब म श रा—

०स्ततः सर्वे ।

३. कै ल, ल२ ब म श रा—

प्रविशामश्च ।

२. अ ल२ ब श रा भ च—मतिद० । ४. अ रा—०मुष्वा ।

४५] प्रत्युवाच ततः सर्वानिदं तान् हरिपुङ्गवान् । [१८
सर्वेषां परितुष्टाऽस्मि वानराणां महौजसाम् ॥१८॥

४६] चरन्त्याश्च इमं धर्मं न कार्यं मम केनचित् । [१९
N] एतेनैव कृतं मह्यं यद् विश्रान्तं श्रमातुरैः ॥१९॥ [N]

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे स्वयंप्रभावाख्यं नाम

त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥४३॥

१. कै अ ल, ल, ब म श रा च—

चरतां रामकार्थार्थ ।

२. श—यदि श्रांतं ।

३. ल, ल, ब म श—किष्किन्धाका०

भ च—नस्ति ।

[वं-५२] = [चतुश्चत्वारिंशः सर्गः] = [दा-५३]

१५] एवं श्रुत्वा शुभं वाक्यं तापस्या धर्मसंहितम् । [१५

१७] ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे परितुष्टाः स्वयंप्रभाम् ॥ १ ॥ [N

लोलस्वभावैरस्माभिर यदिदं व्याहृतं वचः ।

१०] तत् सर्वं मर्षणीयं ते सर्वैरेषं कृतोऽञ्जलिः ॥ २ ॥ [N

एकं तु वयमिच्छामस्त्वत्प्रसादं तपोधने ।

११] श्रूयतामभिधास्यामस्तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ [N

कृत्स्नो मासः परिगतो बिलेऽस्मिस्तु तपोधने ।

१२] न च जानीम तं देशं प्रविष्टा येन वानराः ॥ ४ ॥ [N

तदिच्छामो वयं भद्रे बिलात् तस्मात् तपोधने ।

१३] त्वत्तेजसा विनिगन्तुं त्वं हि नः परमा गतिः ॥ ५ ॥ [N

कृतश्च समयोऽस्माकं सुग्रीवेण महात्मना । [२७

१४] स च कालो व्यतिक्रान्तो बिलेऽस्मिन् परिधावताम् ॥ ६ ॥ [३५

महश्च कर्म कर्तव्यमस्माभिर धर्मचारिणि ।

१६] तच्चापि न कृतं कार्यमिहास्माकं प्रवेशनाद् । [५

१७पू] तद् राजभयभीतान् नः प्रीत्याजीव(यि)तुर्मर्हसि ॥ ७ ॥ [४७

इति ब्रुवाणांस्तान् सर्वान् सर्वभूतहिते रता । [N

१. कै अ ब म ल_२ श भ—

०रेष ।

रा ल, च—०ष कृताञ्जलिः ।

ब—† ०ष कृतेञ्जलिः ।

श—०व कृताञ्जलिः ।

२. अ भ—एवं ।

३. अ—०प्रसादात् ।

४. ल, ब म ल_२ श—नास्ति ।

५. कै रा ल, ब म ल_२ श—

बनेस्मि० ।

६. ल, ब म ल_२ श—नास्ति ।

७. भ—

सा त्वमस्माद् बिलाद्गुप्तारयितुमर्हसि ।

८. रा ल, ब म ल_२ श भ—

० जीविषु० ।

९. कै रा ल, अ ब म ल_२ श—

०तेरतान् ।

च—०तेरतो ।

- १८] इदं मधुरया वाचा तापसी वाक्यमब्रवीत् ॥८॥ [६
इदं तु सुरराजेन विलं शक्रेण संयुगे ।
१९] असुरार्थं विसृष्टेन पुरा वज्रेण दारितम् ॥९॥ [७
दुराधर्षं दुरावापं नानारत्रविभूषितम् ।
२०] महाप्राज्ञेन भूतार्थं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥१०॥ [८
एवं देवविस्मृष्टेन विलेऽस्मिन् वज्रैर्दारिते ।
२१] जीर्वता दुष्करं मन्ये प्रविष्टेन निर्वर्तितुम् ॥१२॥ [९
तपसश्च प्रभावेन नियमोपार्जनेन च ।
२२] सर्वे एव बिलादस्मान्निष्क्रमिष्यथ वानराः ॥१२॥ [१०
सम्मीलयत नेत्राणि सर्वे वानरपुङ्गवाः ।
२३] नहि निष्क्रामितुं शक्यं चक्षुषि ह्यनिमीलिते ॥१३॥ [११ उ
ततस्ते हरयः सर्वे सुकुमाराङ्गलैः करैः ।
२४] समावृण्वन्ते नेत्राणि तुष्टा गमनकाङ्क्षिणः ॥१४॥ [१२
N] ततस्तान् वानरान् सर्वास्तापसी धर्मचारिणी ।
उत्तार्य विषमात् तस्मात् समावृण्वन्त्येदमब्रवीत् ॥१५॥ [१४
२६] एष विन्ध्यो गिरिः श्रीमानेष संज्ञो महाऽचलः ।

१. भ—पुत्रार्थे ।
२. भ—दैववि० ।
३. रा अ—† ० धारिते ।
४. ल_२—† जीविता ।
५. रा ल_१ ब—प्रभावेण ।
६. कै ल_२—० मैर्माँजै० ।
ब ल_१ श—० मैर्माँजैणेन ।
अ—† ० मैर्माँजै० ।
म—† ० मैर्मर्ग० ।
७. कै रा ल_१ ब म ल_२ श—नास्ति ।

८. ल_२—† सुकुमाराङ्गलैः ।
९. कै—† समावृणुतु ।
अ भ—समावृण्वन्श्च ।
म—समावृण्वन्तु ।
च—† समावृण्वन् स्व० ।
ल_२—समावृण्वन्ति ।
१०. ल_१ ब—ब्रह्मचारिणी ।
११. ल_२—† विधिः ।
१२. अ च—† ० ह्योमहाबलाः ।
ल_२—सर्वो महबलः ।

एष प्रसन्नवणः शैले एष पार्श्वे महोदधिः ॥१६॥ [१५
 २७] स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि भवनं वानरोत्तमाः ।
 २८पू] इत्युक्त्वा तद् बिलं श्रीमत् प्रविवेश यशस्विनी ॥१७॥ [१६
 बिलं तु तद् वै तपसा स्वयंप्रभा
 प्रविश्य धर्मेण तथा तपस्विनी ।

N] स्थले तु तस्मिन् हरयो व्यवस्थिताः

कराग्ररुद्धैर् वदनैः समागताः ॥१८॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धार्काण्डे बिलनिष्क्रमणं नाम

चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४४ ॥

१. कै रा अ च—भीमानेष ।

२. रा - † भीमाद् ।

३. ल_१—† बिले ।

४. कै—† स्थली ।

५. ल_१—इति ।

६. ल_१ ब म ल_२श—किष्किन्धा० ।

म च—नास्ति ।

७. कै—अ च—० निष्क्रमणो ।

म—† विषय० ।

ल_१—विनिष्क्रमणो ।

[वं-५३-] = [पञ्चचत्वारिंशः सर्गः] = [दा०-५३]

बानरास्तु महावीर्या हस्तरुद्धमुखाः स्थिताः ।

१] मुमुहूर्तेन कालेन चक्षुष्युन्मील्य सङ्गताः ॥१॥ [१३

ततस्ते ददृशुर् घोरं समुद्रं वरुणालयम् ।

२] अपारमिव गर्जन्तं महोरगनिषेवितम् ॥२॥ [१७

३पू] ततस्तं देशमागम्यं सौम्यं वितिमिरं शुभम् ।

N] अवगच्छन्तं निष्क्रान्तं सुग्रीवस्य प्रतिश्रुतम् ॥३॥ [N

N] मयस्य मायाविहितं गिरिदुर्गं विचिन्वताम् ।

४उ] स नो मासो व्यतिक्रान्तो यो राज्ञां समयः कृतः ॥४॥ [१८

ते विन्ध्यस्य गिरेः पादे चित्रपुष्पितकानने ।

५] उपविश्य महाकायाश् चिन्तामापेदिरे तदा ॥५॥ [१९

ततः पुष्पातिभोरांसं तांश्च लता-शतसमावृताम् ।

N] दृष्ट्वा वासन्तिकान् वृक्षान् बभूवुर् भयविक्रमाः ॥६॥ [२०

ते वसन्तमनुप्राप्तं प्रतिवेद्यं परस्परम् ।

N] नष्टसन्देशकालार्था निषेदुर्बसुधातले ॥७॥ [२१

ततः पीनायतस्कन्धः सिंहर्षभभुजो बली ।

६] युवराजोऽङ्गदो नाम ततो वचनमब्रवीत् ॥८॥ [२२

१. ल, ब ल_२—† स मुहूर्तेन ।

२. अ ल_२—† चक्षुष्यु० ।

३. भ—ततस्ते ।

४. ल, ब म श—० मागत्य ।

५. कै अ ब म ल_२ श भ—

† अवगच्छन्तं । च—† अवगच्छन्तु ।

६. म—† यमस्य ।

७. कै रा ल, अ ब म ल_२ श—

० यामिह० । च—निहितं ।

८. म—राजः ।

९. भ—ततः ।

१०. कै रा ल, ब म ल_२ भ च—
० विभाराताम् ।

११. कै रा ल, ब म ल_२ अ—
लतावृत्तिस० ।

अ च—० लतावृत्तिस० ।

श—० लतावृत्तिस० ।

१२. भ—प्रतिपद्य ।

१३. कै रा ल, अ ब म ल_२ रा—

ते वसन्तमहं दृष्ट्वा राजभीतिवशा भवन् ।

अथाङ्गदो महाप्राज्ञस्ततो वचनमब्रवीत् ॥

१—ब—वसन्तोत्सर्ग । श—वसन्तमहो ।

शासनं कपिराजस्य पूर्णे मासि निवर्तितुम् ।

- ७] स च पूर्णो बिलेऽस्माकं निबोधध्वं पुवङ्गमाः ॥१९॥ [२४
 ९पू] तीक्ष्णः प्रकृत्या सुग्रीवः पितृव्यो मम वानराः ।^१ [३०पू
 N] राघवार्थे स्वकान् प्राणांस् त्यजेच्चैव न संशयः । [N
 ९उ] क्षमिष्यति स नार्स्माकं व्यतिक्रममिमं प्रभुः ॥१०॥ [३०उ
 न हि ज्ञाम्यति सुग्रीवः कर्म घोरमिदं कृतम् । [N
 १०] सीताऽधिगमनेऽस्माभिः पापमेवागमिष्यति ॥११॥ [३१पू
 प्राप्तदोषा वयं सर्वे साधु प्रायमुपास्महे । [N
 ११] त्यक्त्वा दारांश्च मित्राणि धनानि च गृहाणि च ॥१२॥ [३१उ
 स चास्मान् घातयेद् राजा पश्चात् प्रतिगतानितः ।
 १२] वधेनाप्रतिरूपेण मृत्युः श्रेयानिहैव नः ॥१३॥ [३२
 न चाहं यौवराज्येन मते तस्याभिषेचितः ।
 १३] सुग्रीवो यदि नोक्तः स्याद् रामेणाकिष्टकर्मणा । [३३
 N] अद्भुतः परिपाल्यस्ते हतेऽस्मिन् स्यामहं हतैः ॥१४॥ [N
 स पूर्वबद्धवैरो मामिमं दृष्ट्वा व्यतिक्रमम् ।
 १४] घातयिष्यति दण्डेन तीव्रेण समुद्वृज्जनम् ॥१५॥ [३४
 किं मे सुदृढिश्च समं पश्यतो जीवितान्तकम् ।

१. म—०ततां ।

२. ल_१—दु ।

३. म—अतः परमधिकः पाठ—

सोहं व्यतीतसमये सुग्रीवस्य महात्मनमः ।

इह प्रायोपवेशं नः पथ्यं मन्येऽद्य वानराः ॥

४. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श च—
 नागति ।

५. रा—त्यजंश्चैव । ब—त्यजे चैव ।

६. अ म च—नोऽस्माकं ।

७. ल_२—०नेऽस्माकं पापमेव गमि० ।

८. ल_२—† यौवराजेन ।

९. ल_१ ब म—†सते ।

१०. कै ल_१—† मतः । ब—† गतः ।

ल_२—ततः ।

१५] इहैव प्रायमासिष्ये रम्ये सागररोधसि ॥१६॥ [१५
एतच्छ्रुत्वा तु वचनमङ्गदस्य मुखाच्च्युतम् ।

१६] सर्वे ते वानरश्रेष्ठाः करुणं वाक्यमब्रुवन् ॥१७॥ [१६
तीक्ष्णः प्रकृत्या सुग्रीवः प्रियार्थं राघवस्य तु ।

१७] अस्मानकृतकार्याश्च सम्पूर्णे समयागमे ॥१८॥ [१७ पू
अदृष्टायां च सीतायां दृष्ट्वाऽस्मांश्चागतान् पुनः । [१७ उ

१८] राघवप्रियकारार्थं वधिष्यति न संशयः ॥१९॥

न क्षमन्त्यपराधानां प्रधानानां नराधिपाः । [१८

१९] प्रधानभूताश्च वयं सुग्रीवस्य यताः सदा ॥२०॥ [१९ पू

२० उ] भयार्दितानां तेषां तु पुत्रगानां महात्मनाम् ।

उवाच वाक्यं तारेयस्तत्कालसदृशं वचः ॥२१॥ [२० पू

२१] विषादस् त्यज्यतामेष सर्वैरेव पुर्वङ्गमैः ।

प्रविशामि बिलं दुर्गं यस्मादद्य विनिःसृताः ॥२२॥ [२० उ

२२] यदि वा रोचते वाक्यं ममेह हरिपुङ्गवाः ।

क्रियतां किं विषष्टेन श्रेयो" बुपदिशोम्यहम् ॥२३॥ [N

२३] दुर्धर्षं च महच्चैव बहुभक्ष्यं च वानराः ।

१. ल_१ म च—१. मशिष्ये ।

२. रा ल_१—१. मब्रवीत् ।

३. म च—च ।

४. कै रा ल, अ ब म ल_१ रा—
• तकार्यास्तु ।

५. म—समये कृते ।

६. ल_१—च ?

७. रा ल_१—० स्मांश्च गतान् ।
ल_१—१ स्मांस्तु गतान् ।

८. ल, व म—० कार्यार्थं ।

कै रा ल, अ ल_१—० कामार्थं ।

९. कै रा ल, अ ब म ल श च—
• पराधानि ।

१०. म—वरं ।

११. कै रा ल, ब म ल_१ श—
पुत्रङ्गमाः ।

१२. अ म च—१ प्रविशामि ।

१३. श—क्रियते ।

१४. कै रा ल, अ ब म ल_१ रा—
विषष्टेन ।

१५. कै—श्रेयोऽप्यु० । रा—प्रियो बु० ।

तत्रस्थान् नो न शक्ता हि' द्रष्टुं सेन्द्रा अपि देवताः॥२४॥[४१पू
२४पू] किं पुनो राघवो राजा लक्ष्मणो वाऽपि वीर्यवान् ।

२४उ] सुग्रीवो वानरेन्द्रो वा नो वा सर्वे वनौकसः ॥४५॥ [४१ उ
संश्रुत्य वाक्यं हि' तदाऽगदस्य

प्रोचुश्च सर्वे हरयः समेताः ।

यथा न हन्येम तथा विधानं

२६] विधीयतां संश्रयिताः स्म(?)सर्वे ॥२६॥ [४२

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धार्कीये अंगदवाक्यं नाम
पञ्चषष्ठ्यार्षिः सर्गः ॥ ४५ ॥

१. कै ल, व म—वाञ्छेति ।
अ—शक्ता देवता ।
रा ल_२श—इ. ०म्त्रापि देवताः ।
२. ल_१—पुनः । ल_२—पुरा ।
३. ल_२—नो ।
४. कै—इ. वनौकसाः ।
५. कै ल_२—व ।

६. म—स ।
७. ल_१—इति ।
८. ल_१ व म श—किष्किन्धा० ।
अ—०भक्ताण्ये दिग्विजये ।
भ च—नास्ति ।
९. ल_१—वानरवाक्यं ।

[वं-५४] = [षट्चत्वारिंशः सर्गः] = [दा-५४]

१पू] तथा वदति तारेये ताराऽधिपतिवर्चसि । [१पू

N] अवमन्य तु तद्वाक्यं यदुक्तं तेन संसदि ॥१॥ [N

५उ] अभिसन्धातुमारेभे हनुमानैर्द्भुतं ततः । [५उ

१उ] अथ मेने हृतं राज्यं हनुमानैर्द्भुतेन तु ॥२॥ [१उ

N] अयुक्तं व्याहृतं तेन श्रुत्वा तत् पवनात्मजैः । [N

बुद्ध्या चाष्टाङ्गर्या युक्तं नैयतेजःसमन्वितम् ।

२] चतुर्दशैर्गुणं मेने^१ हनुमानं वालिनः सुतम् ॥३॥ [२

आपूर्यमाणं यशसा तेजोबुद्ध्या समन्वितम् ।^२

३] शशिनं शुक्लपक्षादौ वर्धमानमिव श्रिया ॥४॥ [३

बृहस्पतिसमं बुद्ध्या विक्रमेण समं पितुः ।

४] शुश्रूषमाणं तारेयं गुरोरिव पुरन्दरम् ॥५॥ [४

५पू] भर्तुरर्थे^३ पराक्रान्तेः सर्वशास्त्रविशारदः । [५पू

N] आबभाषे दृढमतिर् नयाय नयकोविदः ॥^४६॥ [N

स चतुर्णामुपायानां तृतीयमुपदर्शयन् ।

१. कै रा ल, ब म ल_२ श—तदा ।

२. रा—† ०सांधातु० ।

३. अ ल_२ च—हनुमा० ।

४. भ—वचः ।

५. श—हृतं ।

६. ल_२—हनु० ।

७. ल_२—नास्ति ।

८. भ च—दृष्टा० ।

९. श—नयेन च सम० ।

१०. ल_२—नास्ति ।

११. च—हनु० ।

१२—म—नास्ति ।

१३. कै—† वरमा० ।

१४. कै रा ल, अ ब म ल_२—

‡शुश्रूषमा० ।

१५. ल_२—† ०भर्तुरर्थपरा० ।

श—† ०र्थे पराक्रान्ता ।

१६. श—† ० विशारदा ।

१७. भ—

अभिसन्धातुमारेभे हनुमानैर्द्भुतं ततः ।

- ६] मेदयामास सर्वास्तान् वानरान् वाक्यसंपदा ॥७॥ [६
 तेषु सर्वेषु भिक्षेषु ततोऽभीषयदङ्गदम् ।
 ७] भौषणैर्बहुभिरदृष्ट्यै शिक्षापदसंमन्वितैः ॥ ८ ॥ [७
 त्वं समो वानरः पित्रा युधि तारेय विक्रमैः ।
 ८] दृढं धारयितुं शक्तः कपिराज्यं यथा पिता ॥९॥ [८
 नित्यमस्थिरचित्तत्वात् कपयः कपिकुञ्जर ।
 ९] नाज्ञां ते प्रसहिष्यन्ति पुत्रदारैर्विनाकृताः ॥१०॥ [९
 त्वय्येते नानुरक्षे(ऽज्ये)युः प्रत्यक्षं प्रवदामि ते ।
 १०] यथाऽहं तारनीलो च सम्मतौ न पितुस्त्व ॥११॥ [१०
 न ह्यहं न च ते सर्वे सामदानार्थभेदनैः ।
 ११] दण्डेन वा त्वया शक्याः सुग्रीवादपकर्षितुं ॥१२॥ [११
 'ने विग्रहं समं प्राहुर् दुर्बलस्य बलीयसा ।
 १२] आत्परक्षाकरीं तस्माद् बुद्धिं गृह्णाति दुर्बलः ॥१३॥ [१२
 यच्चात्रे मन्यसे स्थातुं बिले मयविनिर्मिते ।
 १३] तत्र लक्ष्मणबाणैर्नां सुकरं प्रविदारणम् ॥१४॥ [१३
 १४पू] स्तोकं हि कृतमिन्द्रेण वज्रेणात्र विदारणम् ॥१५॥ [१४पू

१. ल_२—सर्वसंपदा ।
 २. के रा म ल_१ श—० भाषयदङ्गदं ।
 ३. ल अ व भ च—भीषणैर् ।
 ४. के रा ल_१ ब म ल_२ श भ—
 ० दृष्टैः ।
 ५. के ल_१ ब ल_२—† सेक्षाप० ।
 श—† सेनाप० ।
 म—† साक्षेपा० ।
 ६. ब म—सर्वो ।
 ७. के—† विक्रमः । श—सर्वो ।
 ८. के ल_१—† ० भेदने ।

९. अ भ च—चायुधैः ।
 १०. के ल_२—० पि कर्षि० ।
 ११. च—नहि ।
 १२. के रा ल_१ अ व म ल_२—
 यश्चात्र । श—† पश्चात् ।
 १३. के रा ल_१ अ ब म ल_२ श—
 मन्यते ।
 १४. भ—० नामीषत्कार्यं ।
 अ च—† ० नां सुकरः ।
 १५. श—प्रविचा० ।
 भ च—विदारणे ।

- N] वस्त्रेकसारमिन्द्रस्य पुरं सुरगणैर् वृतम् । [N
 १४ उ] लक्ष्मणो निशितैर् बाणैर् भिन्धात्पत्रपुटं यथा ॥१६॥ [१४ उ
 वज्रमेकं सुरेशस्य सर्वशत्रुनिर्बहणम् । [N
 १५] लक्ष्मणस्य तु नाराचा बहवः सन्ति तद्विधाः ॥१७॥ [१५ पू
 अधः स्थातुं महाबाहो यदैवात्र त्वमेष्यसि ।
 १६] तदैव बहवः सर्वे त्यक्ष्यन्ति कृतनिश्चयाः ॥१८॥ [१६
 स्मरन्तः पुत्रदाराणां नित्योद्विग्ना भयातुराः ।
 १७] खेदितां दुःखशय्याभिः त्वां करिष्यन्ति पृष्ठतः ॥१९॥ [१७
 स विहीनः सुहृद्भिश्च हितकामैश्च बन्धुभिः ।
 १८] तृणादपि भयोद्विग्नः स्पन्दमानो भविष्यसि ॥२०॥ [१८
 ने हि जातु न हन्युस् त्वां रामलक्ष्मणसायकाः ।
 १९] अपवृत्तं महावेगाः शक्राशनिसंमखनाः ॥२१॥ [१९
 अस्माभिस्तु गतं सौर्धं विनीतवदुपस्थितम् ।
 २०] आनुपूर्व्याऽथ सुग्रीवः स्वराज्ये स्थापयिष्यति ॥२२॥ [२०
 धर्मकामः पितृव्यस्ते पुत्रकौपो दृढव्रतः ।

१. ल, ब—वस्त्रोक० ।

ल_२—वस्त्रेकसारमिन्द्रेण ।

भ च—‡ वस्त्रोक० ।

२. रा—पुरम् ।

३. च—शरैर् ।

४. कै रा ल, ब म ल_२ श—तारेष ।

५. च—‡ बद्धाः ।

६. भ च—अवस्थातुं ।

७. कै रा अ ब च ल_२—खेदतो ।

ल, म श—खेदतो ।

८. रा—स्पर्धमा० ।

भ—स्यम्बमा० ।

९. भ—ते ।

१०. कै रा ल, ब म ल_२ च—

निसमप्रभाः ।

अ च—चक्राशनि० ।

भ—वज्राशनि० ।

११. ल, ब म श—‡ सारं ।

१२. कै रा ल, ब म ल_२ श—

शुचिकायो ।

११.] शुचिः सत्यप्रतिज्ञश्च न स जाड्यं करिष्यति ॥२३॥ [२१]

प्रियकामश्च ते^१ मातुस् तदर्थं तस्य जीवितम् ।

२२.] तस्यापत्यं हि^२ नास्त्यन्यस्तस्माद्दङ्गद गम्यताम् ॥२४॥ [२२]

सर्वेषामेव दुःखोऽयं ततोऽस्त्यैभ्यधिकं तु किम् ।

N] अपराधं भवेद् येन बिलं त्वं संप्रवेक्ष्यसि ॥२५॥ [N]

इत्यार्षे रामार्यणे किष्किन्धाकौण्डे हनुमद्वाक्यं नार्म
षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

—

१. ल_१—न स राज्यं ।

भ—न च त्वां आतु शातयेत् ।

२. रा—+ मे ।

३. भ च—च ।

४. भ—नास्त्यन्यत् त० ।

५. अ—भविताभ्यधिकं तु ।

६. रा—श्रीरामा० ।

७. ल ख म श—किष्किदा० ।

भ—नास्ति ।

८. अ—नास्ति ।

[वं-५५] = [सप्तचत्वारिंशः सर्गः] = [दा०-५५]

श्रुत्वा तु हनुमद्वाक्यं प्रेश्रितं धर्मसंहितम् ।

१.] स्वामिसत्कारसंयुक्तमद्भुतः प्रत्युवाच ह ॥१॥ [१]

धैर्यं धर्मो यशः शौर्यमानुशंस्यमथार्जवम् ।

२.] विक्रमश्चैव सैत्यं च सुग्रीवे नोपपद्यते ॥२॥ [२]

कथं धर्मान् स जानीते भ्रातरं पूर्वजं हि यः ।

३.] अश्मना पर्यरुन्धीत विश्वासानुगंतं पुरा ॥३॥ [४]

भ्रातुर् ज्येष्ठस्य यो भार्या जीवितो महिषी प्रियाम् ।

४.] धर्मतो मातरं यस्तां स्वीकरोति जुगुप्सितः ॥४॥ [३]

सखा पाणिगृहीतश्च कृतकर्मा महायशः ।

५.] न स्मृतो राघवो येन स कस्य सुकृतं स्मरेत् ॥५॥ [५]

लक्ष्मणस्य भयाद् येन नाधर्मभयभीरुणा ।

६.] आदिष्टा मार्गितुं सीतां स कस्य सुकृतं स्मरेत् ॥६॥ [६]

तस्मिन् पापे कृतघ्रे च स्मृतिहीने दुरात्मनि ।

७.] आर्यः को विश्वसेत् प्राज्ञः सत्कुलीनो जिजीविषुः ॥७॥ [७]

न चाहं यौवराज्येऽस्मिन् सुग्रीवेणाभिषेचितः ।

N] राघवेणाभिषिक्तोऽहं^१ रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥८॥ [N]

राजपुत्रं प्रतिष्ठाप्य सगुणं वोऽपि निर्गुणम् ।

१. अ भ च—प्रसृतं ।

२. म—धर्मरमता ।

३. भ च—† सत्यम् ।

४. धै—वि...वानुगतं ।

ल१—वियवानुगतं ।

श—विद्यमानुगतः ।

५. रा म—† जीवितो ।

६. भ—लक्ष्मणेन ।

७. ल१ भ—सीता ।

८. म—नास्ति ।

९. अ भ च—तत्कुलीनो ।

म श—सकुलीनो ;

१०. श—०क्तो हि ।

११. अ—चापि ।

- ८] स कथं तु कुलीनं मां पितृव्यो जीवयिष्यति ॥९॥ [८
भिन्नमन्त्रो विरुद्धश्च तथागुणकथां ब्रुवन् ।
९] किष्किन्धां प्राप्य जीवेयं सुग्रीववशगः कथम् ॥१०॥ [९
उपांशुदण्डेन हि मां बन्धनेनावसादयेत् ।
१०] शठः क्रूरः कृतघ्नश्च सुग्रीवो राज्यकारणात् ॥११॥ [१०
बन्धने योजयत्यस्माच्छ्रेयः प्रायोपवेशनम् ।
११] अनुजानीत मां सर्वे गृहान् गच्छत वानराः ॥१२॥ [११
गमिष्यामि न तत्राहमकृतार्थः कदांचन ।
१२] इहैव प्रायमासिष्ये श्रेयो मरणमेव मे ॥१३॥ [१२
अभिवादनपूर्वं तु जनः कौशिल्यमुच्यताम् ।
१३] वाच्यस्तीतो यवीयान् मे सुग्रीवो वचनान्मम ॥१४॥ [१३ उ
आरोग्यपूर्वं कुशलं वाच्या माता रुमा च मे ।
१४] मातरं चापि मे तारामाश्वासयितुमर्हथ ॥१५॥ [१४
१५पू] प्रकृत्या प्रियपुत्रा सा सानुक्रोशा तपस्विनी । [१५पू
K] बहुभिर् मधुरैर् वाक्यैः शोकप्रणुदनैः शुभैः ॥१६॥ [N
N] भर्तृहीनां विवत्सा च शोकोर्ता दुःखभागिनी । [N

१. ब—कुलीनः ।

ल, —† पितृव्यं ।

भ—तत्कुलीनं ।

२. ल, ब म श—० किष्किदां ।

३. भ—नास्ति ।

४. रा ब—† बन्धेन ना० ।

५. भ—नास्ति ।

६. अ च भ—† ० योजयेत्सोस्मां छेयः ।

७. अ भ च—कथंचन ।

८. कै अ भ च—० माशिष्ये ।

९. कै—वा ।

१०. कै रा ल, ब म ल, श—
जनकौशिक्य० ।

११. कै रा ल, ब म ल, श—
† ० स्ततो ।

१२. कै रा—च सा ? ।

ल, ब म ल, श—तु सा ।

१३. रा—शोकपिण्डनुदः ।

१४. च—भर्तृहीना ।

१५. भ—कामार्ता ।

१५ उ] विनष्टं मामिह श्रुत्वा व्यक्तं हास्यति जीवितम् ॥१७॥ [१५ उ

एतावदुक्ता वचनं दृढांस्तानभिवाद्य च ।

१६] संविवेशाद्भदो भूमौ रुदन् दर्भेषु दुर्मनाः ॥१८॥ [१६

तस्य संविशतः श्रुत्वा वचनं हरियूथपाः ।

१७] नयनेभ्यः प्रमुमुचुः शोकजं वारि दुःखिताः ॥१९॥ [१७

सुग्रीवं चापि निन्दन्तैः प्रशंसन्तो हि वालिनम् ।

१८] परिवार्याङ्गदं सर्वे विविधुः प्रायमासितुम् ॥२०॥ [१८

निश्चयं वालिपुत्रस्य विज्ञाय हरिपुंगवाः ।

१९] उपस्पृश्योदकं सर्वे प्राङ्मुखाः समुपाविशन् ॥२१॥ [१९

२० पू] दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु कृत्वा चोत्तरतः शिरः । [२० पू

N] ते दीनमनसः सर्वे रुदन्तो हि पृथक् क्षितौ ॥२२॥ [N

२० उ] तमेवानुमरिष्यन्तः सर्वे संविविशुस्तदा । [N

स संविशद्भिर् बलिभिर् महीधरो

महाऽद्रिशृङ्गप्रतिमैः पुत्रङ्गमैः ।

बभूव सन्नादितकन्दरान्तरो

२१] भृशं नदद्भिर् जलदैरिवोष्णगे ॥२३॥ [२३

इत्यार्षे रामार्षणे किष्किन्धाकाण्डे प्रायोपवेशनं नाम

सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥

१. म—† वाचि । ल_२—† वापि ।

२. रा—† वाभि० । भ च—वापि ।

३. अ च—निर्दुष्टाः ।

४. रा—०न्तोषि । भ—०तश्च ।

५. कै—† पर्यवार्या० ।

६. कै अ भ च—०माशितुं ।

७. भ च—हरियूथपाः ।

८. श—तद्दीन० ।

९. ल_२—प्राङ्मुखाः समुपाविशन् ।

१०. ल व म श—सन्नादितकन्दरो भृशं ।

११. रा भ—०रिवोष्णगेः ।

१२. रा—इत्यार्षे श्रीरा० ।

ल_२—इति रा० ।

१३. रा ल_१ व म श—किष्किन्धा० ।

भ च—नास्ति ।

[वं-१६] = [अष्टचत्वारिंशः सर्गः] = [दा-१६]

उपविष्टाश्च ते प्राये' सर्वे तस्मिन् महीधरे ।

१] हरयो गृद्धराजोऽथ तं देशमुपचक्रमे ॥ १ ॥ [१

N] स गुहाया विनिर्गम्य विन्ध्यस्य शिखरे स्थितः । [N

संपातिर् नाम वेगेन दीर्घजीवी विहंगमः ॥ २ ॥

२] भ्राता जटायुषः शूरः प्रख्यातबलपौरुषः । [२

कन्दरादभिनिर्गम्य स विन्ध्यस्य गिरेर्द्विजः ॥ ३ ॥

३] उपविष्टान् हरीन् दृष्ट्वा संहृष्ट इदमब्रवीत् । [३

विधिः किलै परो लोके विधिनैवोपपद्यते ॥ ४ ॥

४] यथेदं विहितं भक्ष्यं मह्यं चिरमिहेप्सितम् । [४

N] दैवेन विहितं नूनं भक्ष्यमेतदुपस्थितम् ॥ ५ ॥ [N

मांसं वराणां खादिष्णे वानराणां मृतं मृतम् ।

५] दृष्टोऽब्रवीच्च संपातिर् दृष्ट्वा तान् हरियूथपान् ॥ ६ ॥ [५

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा विहगस्यामिषैषिणः ।

६] अद्भुतः परमायस्तो हनूमन्तमुवाच ह ॥ ७ ॥ [६

पश्यै सीता' ३ प्रवादेन साक्षाद् वैवस्वतो यमः ।

१. अ भ च—† प्रायः ।

२. ल, ब म श—विनिष्क्रम्य ।

३. भ—परिगतो ।

४. श—विदितं ।

५. ल, ब म—० मिहेषितं ।

ल_२—० मिहोषितं ।

६. भ—दैवेन ।

७. ल, ब म—† ० मेतमुपस्थितः ।

ल_२ श—† ० दुपस्थितः ।

८. च—वरं ।

९. च—वानराणां ।

१०. भ—सृते सृते ।

११. कै रा ल, ब म ल_२ श—

अतः परमधिकः पाठः—

एतावदुक्त्वा संपातिः प्रेक्षमाणः प्लवंगमान् ।

कै—, ,, प्रेक्ष्यमाणान् ,,

अ—, ,, प्रेक्ष्यमाणः ,,

च—, ,, प्रेक्ष्यमाणा ,,

१२. रा—हनूमन्तं ।

१३. कै रा ल_२ श—पश्यस्येत् ।

ल, ब—पश्यस्येत् ।

म—† वश्यमेतं ।

- ७] इमं देशमनुप्राप्तो वानराणां विपत्तये ॥८॥ [७
 रामस्य न कृतं कार्यं नै राज्ञो वचनं कृतम् ॥९॥
 ८] हरीणामियमज्ञाता विपत्तिः सहसा कृता ^१ । [८
 वैदेह्यां ह्रियमाणार्थां कृतं कर्म जटायुषा ॥१०॥
 ९] गृद्धराजेन यत् तत्र श्रुतं वस्तैश्च संशयः । [९
 रावणेन नृशंसेन स तु प्राणैर् वियोजितः ॥११॥ [N
 १०] यथा सर्वाणि भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ।
 प्रियं कुर्वन्ति रामस्य त्यक्त्वा प्राणांस्तथा वयम् ॥१२॥ [१० पू
 ११] रामस्यार्थे पराक्रान्ताः सर्वे संत्यक्तजीविताः ।
 कान्ताराणि प्रविष्टाः स्मो न च पश्यामै मैथिलीम् ॥१३॥ [१२
 १२] धन्यः स गृद्धराजस्तु रावणेन हतो रणे ।
 मुक्तश्च सुग्रीवभयाद् गतश्च गतिमुत्तमाम् ॥१४॥ [१३
 १३] पितुं मम विनाशाय जहार जनकात्मजाम् ।
 राक्षसापसर्षदो मूढः पौलस्त्यकुलपांसनः ॥१५॥ [N
 १४] मृतान् मृतानयं पक्षी भक्षयिष्यति वानरान् ।

१. कै रा ल, अ ब म श भ च—
 इदं ।
 २. ल, —नास्ति ।
 ३. कै रा ल, अ ब म ल, श—
 श्रुतं वस्तु न ।
 ब—श्रुतवांस्तु ।
 ४. ल, —सर्वे संजीविताः ।
 श—स्मरं संजीविताः ।
 ५. रा—पश्यामि ।
 ६. च—† गतिरुत्तमां ।

७. श—पितुर्नाम० ।
 ८. कै ल, ब म ल, श—
 † राक्षसापसर्षदो ।
 रा † ० पशब्दः ।
 ९. च—† ० पांशनः ।
 १०. अतः परमधिकः पाठः—
 अ भ—
 जटायुषो वालिनश्च नाशाहशरथस्य च ।
 च—,, ,, विनाशा ,, ,,

[N] धन्यः स शृङ्गाधिपतिर् जटायुः परवीरहा ॥१६॥ [N

यो राघवार्ये निहतो रावणेन दुरात्मना ।^१

[N] पितुर्मम विनाशेन रामप्रव्राजनेन च ॥१७॥ [N

१८ उ] हरणेन च वैदेह्या हर्यः संशयं गताः । [१४ उ

[N] एकस्याः खलु कैकेय्याः कृते क्लिश्यन्ति वानराः ॥१८॥ [N

मुदुष्करं कृतं कर्म कैकेय्या धर्मगर्हितम् ।

१६] यया समस्तं निहतं कुलमात्मा तथा वयम् ॥१९॥ [N

कैकेय्या हि कृते पापे शोकेन स गतो दिवम् ।

१७] सत्यसन्धः क्षितिपतिः पुत्रं संप्रेष्य दण्डकम् ॥२०॥ [N

[N] यस्य रामस्य वसतो रावणेन हृता प्रिया ।

उपकारं हि कुर्वन्ति साधवः स्वजने सदा ॥२१॥ [N

१८] धन्यः स शृङ्गाधिपतिर् जटायुः परवीरहा ।

१९ पू] यो राघवार्ये निहतो रावणेन पराक्रमी ॥२२॥ [N

सोऽन्विष्यंश्च महाऽरण्ये सुग्रीवेण समागतः ।

[N] शूरो बाणेन चैकेन सर्वमर्माभिघातिना ॥२३॥ [N

निहत्य वालिनं रामः सुग्रीवमभिषिक्तवान् ।

[N] सिद्धार्थं तं प्रशासन्तं काले शाखामृगेश्वरम् ॥२४॥ [N

१. अ भ च—पराक्रमी ।

२. रा—नास्ति ।

३. कै ल, ब म ल—† राजप्रभा० ।

४. ल, ब म ल, श—वानराः ।

५. ल, —† क्लिश्यन्ति ।

६. कै रा अ ब म ल, श भ च—
यथा ।

७. कै ल, अ ब म च—† संप्रेष्य ।

रा—† संप्रेष्य । ल, —† संप्रेष्य ।

८. रा ल, ब म ल, श—दंडके ।

ल—दंडकैः ।

९. भ—सोन्वेपथ्व ।

अ—† सोन्वेपथ्व ।

१०. कै रा ल, ब म ल, श—च ।

११. कै ल, अ ब म ल, श—
प्रशंसन्तं ।

रा—प्रशंसन्ति ।

भ—प्रकाशन्तं ।

ततः संचोदयामास सीताऽन्वेषणतत्परः ।

N] ततो रामवचः श्रुत्वा मुग्रीवो वानरेश्वरः ॥२५॥ [N

विचीयन्तां दिशः सर्वाः सौऽस्मान्वै प्रेषयत् तदा ।

N] ते विचित्य दिशः सर्वा यथोद्दिष्टां नृपात्मजाम् ॥२६॥ [N

अदृष्ट्वा मैथिलीं सीतां भयात् प्रायमुपास्महे ।

N] त्यक्त-दार-मुह्यद्गस्त्यक्तसर्व-प्रियास्तथा ॥२७॥ [N

ते वयं नचिरात् कालाभिराहारा बुभुक्षिताः ।

N] देहमुत्सृज्य यास्यामः प्रतिश्रयमिवापगाः ॥२८॥ [N

कुलान्येतानि कैकेय्या हतानि त्रीणि लीलया ।

N] वानराणां नराणां च पक्षिणां प्रवरस्य च ॥२९॥ [N

१९ उ] एतच्छ्रुत्वा ततो वाक्यमङ्गदस्य मुखाच्च्युतम् । [१८पू

भ्रातृस्नेहेन संपातिः सहसा व्यथितोऽभवत् ॥३०॥ [N

२०] प्रायं समुपविष्टांस्तांस् ततो गिरिगुहाशयः । [N

अब्रवीद् वचनं गृद्धस्तीक्ष्णतुण्डो महास्वनः ॥३१॥ [१८उ

२१] को जटायुषमारुह्यति प्राणैरिष्टतरं मम ।

N] इतं शूरमनार्येणं मम संघट्टयन् मनः ॥३२॥ [१९

तदहं श्रोतुमिच्छामि विनाशं वानरर्षभाः ।

२२] भ्रातुर जटायुषस्तस्य जनस्थाननिवासिनः ॥३३॥ [२२

१. ल, ब—स चोद० ।

२. के ल, ब म ल_२—विचीयन्तां ।

रा—विचीयन्तां । श—विचीयन्तां ।

भ—विचीयन्तां ।

३. ल, म—नास्ति ।

४. अ भ च—विचित्य ।

म ल_२—प्युतिः ।

५. म ल_२—नास्ति । प्युतिः ।

च—द्वितीयतृतीयपादौ द्विः पठितौ ।

६. कै रा ल, ब म ल_२ श—तस्मात् ।

७. कै रा ल, ब म ल_२ श—

०रममार्गेण ।

८. कै रा ल, अ ब म श भ च—

संघट्टयन् ।

९. म श—नास्ति ।

- कथं जटायुर् निहतः कश्च रामो जटायुषः । [N
 २३] कथं वाऽऽसीज्जनस्थाने युद्धं राक्षसगृह्योः ॥३४॥ [२०पू
 मुहृद् भ्राता जटायुर् मे यवीयान् हरिपुङ्गवाः ।
 २४] हतः केन कथं तत्र कस्मात् प्रायमुपाविशन् ॥३५॥ [N
 यवीयसो गुणाढ्यस्य श्लाघनीयस्य विक्रमैः । [२१उ
 २५] नामधेयमिदं भ्रातुश् चिरस्याद्य मया श्रुतम् ॥३६॥ [२०उ
 N] तत्त्वमिच्छामि विज्ञातुं विनाशे वानराधिपाः । [N
 तस्येष्टस्य मम भ्रातुः सखा दशरथो नृपः ॥३७॥
 २६] यस्य रामः प्रियः पुत्रो ज्येष्ठः स सैदृशो गुणैः । [२३
 वनं प्रविष्टः स कथं भार्यया सह सीतया ॥ ३८ ॥ [N
 २७] पृष्ठतोऽनुगतो भ्रात्रा लक्ष्मणेन महात्मना ।
 कथं चापि हृता सीता केन वा हरिपुङ्गवाः ॥३९॥ [N
 २८] कस्मिन् वा कारणे त्यक्ता एतदाख्यातुमर्हथ । [N
 सूर्याशुदग्धपक्षत्वान्न शक्नोमि विचेष्टितुम् ॥ ४० ॥
 २९] इच्छेयमस्मादगिर्यग्राद् भवद्भिरवतारितुम् । [२४
 N] समीपं समुपागम्य स्फुटं च परिभाषितुम् ॥ ४१ ॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे संपातिर्दर्शनं नमः

अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

१. अ भ च—चासी० ।
२. कै ल२ भ च—विनाशं ।
३. ब—सहस्रैर् ।
४. भ—सर्वमेत० ।
५. च—मे तदाख्या० ।
६. भ—† वचेष्टितुं ।
७. अ च—परिभाषणं ।

८. म—प्रान्तेऽपरहस्तेन ।
९. ल२—इति ।
१०. रा—श्रीरामायणे ।
११. ल ब म श—किष्किन्धा० ।
भ च—नास्ति ।
१२. रा—संपातव० ।
१३. अ—नास्ति ।

[वं-५७] = [एकोनपञ्चाशः सर्गः] = [दा०-५७]

शोकाद् भ्रष्टस्वरमपि श्रुत्वा ते हरियूथपाः ।

१] श्रद्धधुर नैव तद्वाक्यं कर्मणा तस्य शङ्कितः ॥१॥ [१

ने प्रायमुपविष्टाश्च दृष्ट्वा गृध्रं पुनर्गमाः ३।

२] चक्रुर् बुद्धितया घोरां सर्वान्नो भक्षयिष्यति ॥२॥ [२

अथवा प्रायमासीनान् यदि नो भक्षयिष्यति १।

३] कृतकृत्या भविष्यामः क्षिप्रं सिद्धिमितो गताः ॥३॥ [३

एतां बुद्धिं ततः कृत्वा सर्वे वानरपुंगवाः ।

४] अवतार्य गिरेः शृङ्गाद् गृद्धमाश्वासयंस्तदा ॥४॥ [४

N] समाश्वास्य ततो गृद्धमीश्वरं पिशिताशिनाम् । [N

N] पुनगेन्द्रार्त्मजः श्रीमानङ्गदः प्रत्युवाच ह ॥५॥ [N

८५] राजा सर्वस्य लोकस्य इक्ष्वाकूणां महारथः । [७५

राजा दशरथो नाम रथकुञ्जरवार्जिमान् ॥६॥

N] तस्य पुत्रो गुणश्रेष्ठो रामो राजीवलोचनः । [N

८७] रामो दशरथिः श्रीमान् प्रविष्टो दण्डकं वनम् ॥७॥ [७७

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि सीतया ।

९] पितुर्वाक्यकरः श्रीमान् धर्म्यं पन्थानं मांश्रितः ॥८॥ [८

N] वसते स्तस्य रामस्य रावणो राक्षसेश्वरः । [N

१. रा—† ०रमभि० ।

ल_२—† ० सुरमपि ।

२. च—† संकिताः ।

३. कै रा ल, ब म ल_२ श—नास्ति ।

४. कै ल_२ भ—नास्ति ।

५. अ च—† अवतीर्य ।

६. ल_२—† पतगेन्द्रा० ।

७. ल_२—† श्रीमाङ्गदः ।

८. कै रा ल, अ ब म ल_२ श भ—
०रवाजिनाम् ।

९. ल, ब—सह । म—पुटितम् ।

१०. कै रा ल, ब म ल_२ श—
धर्मपन्थान० ।

११. कै रा ल, ब म ल_२ श—सर्वत० ।

- N] अकारणरिपुर जातो विधिरेवात्र कारणम् ॥१९॥
- १० उ] तस्य भार्याजनस्थानाद् रावणेन हृता च्छलात् । [८उ
 १५पू] तां वयं नाधिगच्छामो रात्रौ सूर्यप्रभामिव ॥१०॥ [१५ उ
 रामस्याथ पितु मित्रं जटायुर् नाम धार्मिकः ।
- ११] ददर्श भीतां वैदेहीं द्वियमाणां विहायसा ॥११॥ [१
 रावणं विरथं कृत्वा मोक्षयित्वा च मैथिलीम् ।
- १२] परिश्रान्तश्च वृद्धश्च रावणेन हतो रणे ॥१२॥ [१०
 १३पू] एवं जटायुर् निहतो रावणेन बलीयसा ।
- १४पू] सत्कृतश्चापि रामेण गतः स्वर्गं न संशयः ॥१३॥ [११
 ५उ] बभूव विरजो नाम वानरेन्द्रः प्रतापवान् ।
- ६उ] वानरप्रवरैः श्रीमान् धार्मिको तस्य चात्मजौ ॥१४॥ [५
 सुग्रीवश्चैव वाली च पुत्रौ चैवातुलाबुधौ ।
- ७] लोके विश्रुतकर्माणौ राजा वाली तु मे पिता ॥१५॥ [६
 १७ उ] ततो मम पितृव्येण सुग्रीवेण महात्मना ।
- चकार राघवः सख्यमवधीत् पितरं च मे ॥१६॥ [१२
 १८] मम पित्रा विरुद्धं च सुग्रीवं सचिवैः सह ।
- निहत्य वालिनं रामस्ततस्तं त्वभ्यषेचयत् ॥१७॥ [१३
 १९] रांज्ये चं स्थापितस्तेन सुग्रीवो वानरोत्तमः ।
- राजा वानरमुख्यानां तेन च प्रेषिता वयम् ॥१८॥ [१४

१. अ भ च—नास्ति ।
 २. अ भ च—संस्कृतम् ।
 ३. अ भ च—विरजो ।
 ४. भ—भूतः परमधिकः पाठः—
 ममार्यः पार्थिवः पक्षिन् धार्मिकः शुचिरात्मवान्
 ५. भ च—वानरः प्रब० ।
 ६. श—सुग्रीवश्चापि ।
 ७. कै रा ल, ब ल, श भ च—

- † पितृव्येन ।
 ८. श—सख्यं सोवधीत् ।
 ९. कै रा ल, ब म श—
 विरोधं च सुग्रीवस० ।
 १०. अ भ च—स राज्ये ।
 ल, श—राज्ये सं० ।
 ११. म—नास्ति ।

२०] ते वयं दण्डकारण्यं विचित्य सुसमाहिताः ।

अज्ञानेन प्रविष्टाः स्म धरण्यां विवृतं बिलम् ॥१९॥ [१६

२१] मयस्य मायाविहितं वनं तद्वै विचिन्वताम् ।

व्यतीतस्तत्र नो मासो रौद्रा यः समयः कृतः ॥२०॥ [१७

२२] तेन स्म कपिराजेन प्रेषिताः सर्वतो दिशम् ।

२३पू] कृतां संस्थामतिक्रम्य भयात् प्रायमुपास्महे ॥२१॥ [१८

N] ते प्रायमुपविष्टाः स्म सुग्रीवभयमोहिताः । [N

२३ उ] अस्मदीयैः शरीरैस्त्वं कुरु कार्यं यथामुखम् ॥२२॥ [N]

क्रुद्धे हि तस्मिन् सुग्रीवे राघवे च सलक्ष्मणे ।

२४] गतानामपि सर्वेषां तत्र नो नास्ति जीवितम् ॥२३॥ [१९

N] एतत् सत्यं वचोऽस्माकं संपाते त्वं निशामय ॥२४॥ [N

इत्यार्षे रौमायणे किष्किन्धाकाण्डे अङ्गदवाक्यं नाम

ऊनपञ्चाशः सर्गः ॥ ४९ ॥

-----

१. रा—०कारण्ये ।

२. म—धरण्या ।

भ—आ१९ शस्य तृतीयपादादेरत

आ२१ शस्य तृतीयपादास्तात्

पाठो गकिलः ।

३. म—निवृत्तं ।

४. च—विचिन्वता ।

५. ल, व म ल_२—राज्ञो ।

६. ल_१—इति ।

७. ल, व म श—किष्किन्धा^१० ।

भ च—नास्ति ।

[वं-५८] = [पञ्चाशः सर्गः] = [दा०-५८]

इत्युक्तः करुणं वाक्यं वानरैस्त्यक्तजीवितैः ।

१] अब्रवीद् वानरान् गृद्धो बाष्पगद्गदया गिरा ॥१॥ [१

मम भ्राता यवीयान् स जटायुर् नाम वीर्यवान् ।

२] समाख्यातो हतो युद्धे रावणेन बलीयसा ॥२॥ [२

वृद्धभावादशक्तत्वाच्छ्रुत्वा चापि तु मर्षये ।

३] न हि मे शक्तिरद्यास्ति भ्रातृदन्तोरमर्दितुम् ॥३॥ [३

पुरा वृत्रवधे वृत्ते स चाहं च जयैषिणौ । [४पू

४] तरुणौ प्राणवन्तौ च संहर्षाद् गगने प्लुतौ ॥४॥ [N

उदयादुदितं दीप्तं जपापुष्पप्रभोपमम् । [N

५] आदित्यमनुधाव्यैतां(१) ज्वलन्तरश्मिमालिनम् ॥५॥ [४उ

आवामादित्यमार्गे तु जवेनोपगतौ भृशम् ।

६] मध्यं प्राप्ते तु सूर्ये वै जटायुर् विषसाद ह ॥६॥ [५

तमहं भ्रातरं दृष्ट्वा सूर्यरश्मिभिर्नर्दितम् ।

७] पक्षाभ्यां ह्लादयाञ्चक्रे स्नेहात् परमविह्वलम् ॥७॥ [६

एवं प्रियो मेधा भ्राता वीर्ययुक्तेन रक्षितः ।

N] दहमानं स्वयं स्नेहादात्मानं नोपलक्षये ॥८॥ [N

१. अ—वाक्यसंदिग्धया ।

भ च—बाष्पसंदिग्धया ।

२. रा ल, ब ल—ममाख्यातो० ।

अ च—समाख्यातं हतं ।

३. ल, ब—०क्तिरद्यापि ।

४. श—भ्रातृहृता० ।

५. कै रा म श—तु वृद्धे ।

ल, ब—वृद्धे वृत्ते ।

६. भ—संहर्षाद् ।

७. ल—जया० ।

८. कै रा ल, ब म ल, श भ—
०नुधावेतां ।

९. अ भ च—०त्यमार्गे ।

१०. भ—मध्ये ।

११. म—† ०भिनन्दितं ।

श—०भिरीडितं ।

१२. भ—मम ।

- निर्दग्धपक्षः पतितः पर्वतेऽहं पराजितः ।
 ८] अस्मिन् विध्ये वसन् भ्रातुः प्रवृत्तिं नोपलक्षये ॥१॥ [७
 एवमुक्तो जटायोस्तु भ्रात्रा तत्त्वानुदर्शिना ।
 १२] युवराजो महाप्राज्ञः प्रत्युवाचेदमद्भुतः ॥१०॥ [८
 संपाते दीर्घदर्शी त्वं घोरादस्मान्महाभयात् ।
 १३] पाह्यस्मान् यदि जानीषे निलयं रावणस्य च ॥११॥ [९
 पापस्यादीर्घदर्शस्य राक्षसस्य दुरात्मनः ।
 १४] आसन्ने यदि वा दूरे यदि जानासि शंसनः ॥१२॥ [१०
 ततोऽब्रवीन्महातेजा ज्येष्ठो भ्राता जटायुषः ।
 १५] आत्मानुरूपं वचनं वानरान् संप्रहर्षयन् ॥१३॥ [११
 निर्दग्धपक्षः क्लिष्टोऽहं हतवीर्यश्च वानराः ।
 १६] बाह्मात्रेण तु रामस्य करिष्ये हितमुत्तमम् ॥१४॥ [१२
 रामायं यदिदं कृत्यं तत् कृत्यं प्रथमं मम ।
 १८] जरया तु हतं तेजः प्राणास्तु शिथिला मम ॥१५॥ [१४
 तरुणी रूपसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ।
 १९] ह्रियमाणा मेया दृष्टा राक्षसेन्द्रेण जानकी ॥१६॥ [१५
 क्रोशन्ती राम रामेति लक्ष्मणेति च संस्वरम् ।
 २०] भूषणानि निरस्यन्ती गात्राणि च विधुर्न्वती ॥१७॥ [१६
 सूर्यप्रभेव शैलाग्रे' तस्याः कौशेयमुद्धतभू ।

१. च—निर्दग्ध० ।
 २. भ—आख्याहि ।
 ३. भ—महात्मनः ।
 ४. रा अ च—साहस्यु० ।
 ५. भ—रामस्य ।
 ६. अ भ च—हतं ।
 ७. कै—† शिथिला ।

८. ल_२—† तु वैदेह्या ।
 ९. ल_१ अ व म ल_२ श भ च—
 सुस्वरं ।
 १०. कै म—† विधुर्न्वती ।
 ११. रा—† शाकाग्रे ।
 १२. अ व म भ च—० यमुद्धतं ।

- २१] असिते राक्षसे भाति महामेघे यथा तडित् ॥१८॥ [१७
अहं तु सीतां मन्ये वै रामस्य परिकीर्तनात् ।
२२] श्रूयतां चेपि वेक्ष्यामि निलयं रावणस्य च ॥१९॥ [१८
पुत्रो विश्रवसः साक्षाद् भ्राता वैश्रवणस्य च ^१ ।
२३] अध्यास्ते नगरीं लङ्कां रावणो नाम राक्षसः ॥२०॥ [१९
ईतो द्वीपे समुद्रस्य सा मध्ये शतयोजने ।
२४] तत्र लङ्का पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा ॥२१॥ [२०
तस्यां वसति वैदेही पीतकौशेयवासिनी ।
२५] रावणान्तःपुरे रुद्धा राक्षसीभिः सुरक्षिता ॥२२॥ [२१
२६ उ] लङ्कायामभिगुप्तायां सागरेण समन्ततः । [२३ उ
२६ पू] जनकस्यात्मजां तत्र सीतां द्रक्ष्यथ मैथिलीम् ॥२३॥ २३ पू
२७ पू] संप्राप्य सागरस्यान्तं संपूर्णशतयोजनम् । [२४ पू
N] त्रिकूटे पर्वते लङ्कां तत्र द्रक्ष्यथ मैथिलीम् ॥२४॥ [N
२७ उ] विक्रम्य दक्षिणं कूलं तत्र द्रक्ष्यथ रावणम् । [२४ उ
तरध्वं त्वरिताः क्षिप्रं विक्रमध्वं पुवङ्गमाः ॥२५॥
२८] ज्ञानेन खलु पश्यामि दृष्ट्वा प्रत्यागमिष्यथ । [२५
आद्यः पन्थाः कुलिंदा(गा)नां ये च वन्याशिनः ^२ परे ॥२६॥
२९] द्वितीयो बलिभोर्कृष्णां ये च वृक्षबिले रताः । [२६

१. ल_२—च प्रवेक्ष्यामि ।

२. ल_१ ब म ल_२ श—नास्ति ।

३. अ—यतो ।

४. भ—मन्ये ।

५. रा ल_२—० यामपि० ।

६. कै—† दृष्ट्या ।

७. श—† प्रतिगमि० ।

८. भ—भग्न ।

९. भ—कुलिंदानां ।

१०. ल_१ च—† वान्या० ।

अ भ च—धान्याशिनः ।

११. ल_२—† परे ।

१२. अ भ—† बालिभो० ।

१३. ल_२—वृक्षबल ।

भ—वृक्षासले ।

भासास्तृतीयं गच्छन्ति क्रौञ्चाश्च कुररास्तथा ॥२७॥

३०] इयेनाश्रुतुर्थे दीयन्ते गृद्धा गच्छन्ति पञ्चमम् । [२७

बलवीर्योपपन्नानां रूपयौवनशालिनाम् ॥२८॥

३१] षष्ठस्तु मार्गो हंसानां वैनतेयगतिः परा । [२८पू

३२पू] वैनतेयाच्च नो जन्म सर्वेषां वानरैर्षभाः ॥२९॥ [२८उ

N] अस्माकं विहितं तु स्यादौ दिव्यं चक्षुर्बलं महत् । [N

३२उ] गर्हितं च कृतं कर्म तेन स्म पिशितोऽग्निः ॥३०॥ [३२पू

इहस्थोऽहं च पश्यामि रावणं चापि मैथिलीम् ।

३३] अस्माकं गृद्धराज्ञां हि दिव्यं चक्षुर्बलं ध्रुवम् ॥३१॥ [२९

सोऽहमाहारलोभेन निसर्गेण च वानराः ।

३४] आयोजनशतं साग्रं सर्वं पश्यामि चक्षुषा ॥३२॥ [३०

अस्माकं विहिता वृत्तिर्निसर्गेण च दूरतः ।

३५] विहिता पादमूले तु वृत्तिश्चरणयोर्धिनाम् ॥३३॥ [३१

उपायो दृश्यतां कश्चित् तैरङ्गो लवणाम्भसः ।

३६] अधिगम्य तु वैदेहीं सिद्धार्थाः सन्निवृत्स्यथ ॥३४॥ [३३

N] तेन विज्ञानयोगेन ब्रवीमि च पुनर्जनाः । [N

समुद्रं गन्तुमिच्छामि वानरा वरुणालयम् ॥३५॥

१. च—० श्रुतुर्थे ।

२. ल_१—† ० र्षिभाः ।

३. अ भ च—तस्माद् ० ।

४. अ च—० ताशनाः ।

५. भ—प्रपश्यामि ।

६. भ—तां च । च—† तान्स ।

७. रा भ—नास्ति ।

८. ल_२—† निसर्गेन ।

९. रा—नास्ति ।

१०. ल_२—† निसर्गेन ।

११. अ भ—पदमूले ।

१२. ल_१—† ० णयोपिता ।

१३. ल_१ ब—† उपाये ।

१४. अ भ च—० छंघने ।

१५. अ—† संति वत्स्यथः ।

१६. अ भ च—केन ।

३७] प्रदास्याम्युदकं भ्रात्रे स्वर्गताय महात्मने । [३४

N] इति श्रुत्वा च तद्वाक्यं तेऽङ्गदप्रमुखास्ततः ॥ ३६ ॥ [N

ते^३ तं नीत्वा^४ समं देशं^५ पुण्यं^६ नदनदीपतेः^७ ।

३८] निर्दग्धपक्षं संपातिमवतार्य पुवङ्गमाः ॥ ३७ ॥ [३५

प्रत्यानीय तु तं गृह्णं तँदा भ्रान्ताः पुवङ्गमाः ।

३९] बभूवुर् वानरा हृष्टाः प्रवृत्तिमुपलभ्य ताम्रं ॥ ३८ ॥ [३६

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे प्रवृत्तिलाभो नाम

पञ्चाशः सर्गः ॥ ५० ॥

१. ल_२—० स्वास्तथा ।

२. कै रा अ भ च—नास्ति ।

३. कै—† तं ना । रा—† तं नाना ।

अ च—तं नीत्वा च ।

रा ल_१ ब म ल_२ श—

तं च तस्मात् ।

४. कै—† देशं पुण्ये ।

श—पुण्यं तीरं ।

५. ब—नास्ति ।

६. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श च—
० वधार्य ।

७. ल_१—† तदभ्रातः ।

८. श—ते ।

९. रा—इत्यार्षे श्रीरा० ।

ल_२—इति ।

१०. ल ब म श—किष्किदा० ।

भ—नास्ति ।

[वं-६१] = [एकपञ्चाशः सर्गः] = [दा-५९]

ततस्तदमृतास्वादं गृद्धराजसमीरितम् ।

२८] निशम्य वचनं दृष्टास्ते तदा पुनर्गर्षभाः ॥ १ ॥ [१

जाम्बवांश्च हरिश्रेष्ठः सह सर्वैः पुनङ्गमैः ।

२९] भूतलात् सहस्रोत्थाय गृद्धराजमिहोब्रवीत् ॥ २ ॥ [२

क सीता केनै वा दृष्टा मैथिलीं को जहार ताम् ।

३०] सर्वमाख्याहि भद्रं ते गतिर भव वनौकसाम् ॥ ३ ॥ [३

को दाशरथिबाणानां बहुवेगप्रपातिनाम् ।

N] स्वयं लक्ष्यत्वमासाद्य वैवस्वतपथि स्थितः ॥ ४ ॥ [४

N] तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सीताश्रुतिसमाहितम् । [N

स हरीन् प्रीतिसंयुक्तान् सीताश्रुतिसर्माहितान् ॥ ५ ॥

३१] भूय आश्वासयन् साक्षात् तमेवार्थमभाषत । [५

श्रूयतां वेत वैदेह्या यथा मे हरणं श्रुतम् ॥ ६ ॥

३२] यञ्चापि मे' समाख्यातं यत्र चायतलोचना । [६

अहमस्मिन् गिरौ दुर्गे योजनायुतविस्तृते ॥ ७ ॥

३३] चिरादापतितो गृद्धः क्षीणवीर्यपराक्रमः । [७

N] विपक्षः परिसर्पामि तीक्ष्णां दुर्गां वसुन्धराम् ॥ ८ ॥ [N

तन्मे स्नेहहितः पुत्रः सुपाश्वर्षो' नाम वानराः ।

१. व—†०स्तममृतास्वादं ।

२. व ल, —० मयाब्रवीत् ।

३. अ—क तु ।

४. श—स च ।

५. अ च—† लक्ष्योसि चासाद्य ।

भ—लक्ष्यासिसंयुक्तो ।

६. रा अ च—० तिसमायुतान् ।

७. ल, व म ल, —भूय आश्वासयत् ।

भ—भूयश्चा० ।

८. अ भ च—पक्षी ।

९. म—तात ।

अ च—† तव ।

१०. अ भ च—येन चापि ।

११. रा ल, व—तत्र ।

१२. ल, —अस्मिन् ।

१३. रा ल, व म—स्वपाश्वर्षो ।

- ३४] आहारेण यथाकालं प्रीणाति पतेतां वरः ॥९३॥ [८
 स कदाचित् क्षुधार्तस्य ममाहाराभिकाङ्क्षिणः ।
 ३६] गतसूर्येऽहनि प्राप्तः स तु सूनुर गिराविह ॥९०॥ [१०
 स मया दृढभावाच्च क्रोधाच्च पततां वरः ।
 ३७] क्षुत्पिपासापरीतेन कुमारः परिभर्त्सितः ॥९१॥ [११
 स ममाहारसंरोधाद् व्रीडितः प्रीतिवर्धनः ।
 ३८] अनुमान्य यथावृत्तमिदं वचनमब्रवीत् ॥९२॥ [१२
 अहं तात यथान्यायमामिषार्थी स्वमाप्नुतः ।
 ३९] महेन्द्रस्य गिरेर्द्वारं समावृत्य त्वधिष्ठितः ॥९३॥ [१३
 स हि प्राणिसहस्राणां सागरोपरिचोरिणाम् ।
 ४०] एको व्यवस्थितः पन्था महेन्द्रे-गिरिवासिनाम् ॥९४॥ [१४

१. कै रा ल_२—पतितां ।

२. अतः परमधिकः पाठः—

कै रा ल_१ ब म ल_२ श च—

एककाले जनन्यर्थे क्षुद्रयं तु पतत्रिणः ।

अ—

एककाले जनन्यर्थे हिमवन्तं जगाम सः ।

स मे भोजनविभ्रं समाचरन् मातृदर्शनात् ॥

भ—

एककाले जनन्यर्थे हिमवन्तं जगाम सः ।

स मे भोजन विभ्रं समाचरन्मातृदर्शनात् ।

तीक्ष्णकामास्तु रागातांस्तीक्ष्णकोपा भुजङ्गमाः

सृगाणां तु भयं तीव्रं तात तीक्ष्णक्षुधा वयम् ॥

३. कै म श—महाहाराभिः ।

रा—समाहा० ।

४. अ—† गतसूर्योऽहनि ।

५. कै रा ल_१ ब म ल_२ श—प्रेम्णा ।

६. भ च—मम ।

७. रा—यथान्यायमामि० ।

कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श च—

यथाम्याय्यामामिषार्थे ।

८. म ल_२—†सहस्रा हि सहस्राणां ।

९. भ—सागरांबरचरिणां ।

ल_२—नास्ति ।

१०. कै रा ल_१ ब म ल_२ श—

व्यवस्थितश्च पन्थानं ।

११. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श च—

प्रावृत्य गिरि० ।

सोऽहमेकायने मेगे तवैवाहारकाङ्क्षया ।

[N] स्थितः पन्थानमावृत्य नागगन्धर्वरक्षसाम् ॥१५॥ [N

तत्र कश्चिन् मया दृष्टो नीलाम्बुदचर्यप्रभः ।

४१] खमावृत्याभिर्धावस्तु स्त्रियमादाय कामपि ॥१६॥ [१५

स मामभ्यवहारार्थं संदृश्य कृतनिश्चयम् ।

४२] संपान्य मां च विधिवत् पन्थानं त्वभ्ययाचत ॥१७॥ [१६

न च याञ्चाऽभिपन्नानां प्रहर्ता भुवि विद्यते ।

४३] नीचेष्वपि जनः कश्चित् किं पुनरर्मद्विधाद्विजाः ॥१८॥ [१७

[N] सोऽनुज्ञातो मयागच्छद् वामपार्श्वं मर्म स्पृशन् [N

न कश्चिदस्य पन्थानमावृणोति नभस्तले ॥१९॥

[N] महता तेजसा यो मां तोषयन् निर्गतस्ततः । [N

स यक्षरक्षसां राजा रावणः प्रतिवेदितः ॥२०॥

४८] हरन् दाशरथेर् भार्या मैथिली जनकात्मजाम् । [२०

१. भ—तस्मिन् ।

२. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
तथैवाहार० ।

३. कै—† नीलाम्बुदचर्यप्रभः ।
ल, अ ब म ल, श—नीलाम्बुद० ।

४. अ भ—खमावृत्याभ्यधावच्च ।

५. रा—मामुपपन्नानां ।
अ भ च—सामोपपन्नानां ।

६. कै रा ल, ब म ल, श—
मद्विधे द्विजे ।

भ—मद्विधो जनः ।

ल, श—मद्विधे द्विज ।

७. ल, श—वामपार्श्वं ।

८. ल, ब म ल, श—ममास्पृशत् ।

च—समस्पृशत् ।

९. भ—व्योम ।

१०. अ भ च—संक्षिपन्निव ।

११. अ भ च—वेगितः ।

१२. अ भ च—अतः परमधिकः पाठः—
ततोहं खेचरैर्भूतैराभिगम्य सभाजितः ।

दिष्ट्या जीवसि तातेति प्राप्नुवन्मां महर्षयः ।
कथंचित्सकलत्रोसौ तेन स्वस्ति बभूव ते ।

ल, ब म ल, श—तेजसा ।

१३. कै रा—प्रतिबोधितः ।

ल, ब म ल, श—प्रतिबोधितः ।

- रामलक्ष्मणयोर नाम क्रोशन्तीं मुक्तमूर्धजाम् । [२१उ
 ४९] भ्रष्टाभरणकौशेयां वेगव्रस्ताङ्गविह्वलाम् ॥२१॥ [२१पू
 एष कालात्ययस्तात इति धर्ममृतां वरः ।
 ५०] एतदर्थं समग्रं मे सुपार्श्वः प्रत्यवेदयत् ॥२२॥ [२२
 इति श्रुत्वा न मे काचिद् बुद्धिरासीत् पराक्रमे ।
 ५१] अपक्षो हि कथं पक्षी कर्म किञ्चिदुपक्रमेत् ॥२३॥ [२३
 पक्षाभ्यामावृतस्तेन रावणो मैथिलीं हरन् ।
 २२] विचार्य युधि बुद्ध्या च धर्मापेक्षः सुतो मम ॥२४॥ [N
 अयुध्यन् स महावीर्यो रावणेन दुरात्मना ।
 २६] पुत्रः सन्तर्जितो वीर्यभिः कथं ब्रौता न मैथिली^१ ॥२५॥ [N
 युष्मद्विलपितं श्रुत्वा तौ च सीताविनाकृतौ ।
 २७] न मे दशरथस्नेहात् पुत्राणामन्तरोऽधिकः ॥२६॥ [N
 N] तथा तु भूयो वक्ष्यामि भवतां पौरुषाश्रयम् ॥२७॥
 स हि विश्रवसेः पुत्रो भ्राता वैश्रवणस्य च । [N

१. कै रा ल, अ ब म ल_२ श -
 रुद्रम् ।

२. अ भ च—शोकवेगपरायणाम् ।

३. कै रा ल, ब ल_२ श—कालोत्थजस्तात
 म—कालो गतात्ययम् ।

४. अ भ—तच्छ्रुत्वा हि ।

५. म—बुद्धिः सीताम् ।

६. ल_१ श—पक्षे ।

७. भ—नावर्यम् ।

८. अ भ च—युयुधे बुद्ध्या धर्मापेक्षी ।

९. कै रा ल, अ ब म ल_२ च—
 अयुष्यत् ।

१०. कै रा ल, अ ब म ल_२ श—
 स तेजसैवाग्निः ।

११. कै ल_२ श—भ्राता ।

१२. कै रा ल, अ ब म ल_२ श—
 मैथिलीम् ।

१३. कै रा—पुत्राणामपराधिकः ।
 ल ब ल_२—पुत्रेष्वस्ति स चाधिकः ।
 म—पुत्रेष्वस्ति सदाधिकः ।

१४. कै रा अ म ल_२ भ च—
 † पुरुषाश्रयम् ।

१५. ल_२—विसहसः ।

N] अंध्यास्ते नगरीं लङ्कां रावणो राक्षसाधिपः ॥२८॥ [N

तीरे द्वीपे समुद्रस्य समग्रे शतयोजने ।

N] तस्मिंल्लङ्का पुरी तस्य निर्मिता विश्वकर्मणा ॥२९॥ [N

N] तत्र सीता तु वसति भर्तृहीना तपस्विनी ।^१ [N

५३पू.] श्रूयतां यच्च वक्ष्यामि भवतां पौरुषाश्रयम् ॥३०॥ [३४उ

५३उ] वाङ्मतिभ्यामपि सदा यतेयुः पुरुषर्षभाः ।

५३उ] यत्तु दाशरथेर् दुःखं मम तन् नात्र संशयः ॥३१॥ [२५

यद् भवन्तो महावीर्या महोत्साहा मनस्विनः ।

५४] सहिताः कपिराजेन देवैरपि दुरासदाः ॥३२॥ [२६

रामलक्ष्मणबाणाश्च निशिताः कङ्कवाससः ।

५५] त्रयाणामपि लोकानां समर्थास्तात निग्रहे ॥३३॥ [२७

कथं खलु दशग्रीवम् तेजोबलसमन्वितः ।

५६] भवतां तु समग्राणां कर्तुं किञ्चिन् न दुष्करम् ॥३४॥ [२८

तदलं कालसङ्गेन क्रियतां बुद्धिनिश्चयः ।^२

५७] न हि कर्मसु संज्जन्ते बुद्धिमन्तो जितेन्द्रियाः ॥३५''॥ [२९

१. भ—यथास्ते ।

२. ल_१—नास्ति ।

३. ल_२—नास्ति ।

४. अतः परमधिकः पाठः—

अ च—

यत्तादृश्यं मया कर्तुं वाग्बुद्धिपरिवर्तिना ।

भ—यत्तच्छब्दं ” ” ”

५. रा—† •भ्यामभिस० ।

अ भ च—

† •भ्यामपि हि मे संबोध्यः ।

६. कै—किञ्चित्कर्तुं न० ।

रा अ च—† न किञ्चित्कर्तुं दुष्करं ।

भ—न किञ्चित्कर्तुं दुष्करं ।

व—कर्तुं किञ्चित्सुदुष्करं ।

७. रा—भर्मेनिश्चयः ।

८. भ—अतः परमधिकः पाठः—

तद्भवन्तो महावीर्या महोत्साहा महाबलाः ।

९. रा च—मज्जन्ते ।

१०. अ भ च—भवद्दिधाः ।

११. कै म श—नास्ति ।

न च वीर्यानुरूपं वो मौनं प्रायोपवेशनम् ।

५८] सत्त्व-विक्रम-गांभीर्य-रूपयौवनशालिनाम् ॥३६॥ [N

उत्तिष्ठत न युक्तं वः कृत्वा कार्यविनिश्चयम् । [N

५९] कृते पुरुषकारे हि मरणं नाभिजायते ॥३७॥ [N

स्थिरविनयविशालचक्षुषः

सदृशगजेन्द्रसमानवक्षसैः ।

कुलबलमनुरूपमात्मनः

N] कुरुत न गर्हितमद्यै विक्रमं च ॥३८॥ [N

ईत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकौण्डे संपात्तिवाक्यं नाम

एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ५१ ॥

१. अ भ च—हि ।

२. कै रा अ ल_२ श भ च—० वक्षसः ।

३. अ—ऽ ० वक्षसैः ।

४. भ—कुलवय अनु० ।

५. कै क्ष ल_२ व म ल_२ श च—
० मत्र पतत्रिणः ।

अ—० मत्र पत्रिपं च ।

६. रा—इति श्री रामा० ।

ल_२—नास्ति ।

७. ल अ व म श—किष्किदा० ।

भ च—नास्ति ।

[वं-५९] = [द्विपञ्चाशः सर्गः] = [दा-६०]

ततः कृतोदकं स्नातं गृह्यं तं हरियूथपाः ।

१] उपविष्टा गिरेः पृष्ठे परिवार्य समन्ततः ॥१॥ [१]

तमङ्गदमुपासीनं निशाम्य हरिभिर् दृष्टम् ।

२] जनितप्रत्ययो हर्षात् संपीतिः पुनरब्रवीत् ॥२॥ [२]

कृत्वा निःशब्दमव्यग्राः शृण्वन्तु हरयो मम ।

३] तैथ्यं संकीर्तयिष्यामि यस्माज् जानामि मैथिलीम् ॥३॥ [३]

अस्य विन्ध्यस्य शिखरे पुराऽस्मि पतितो भृशम् ।

४] दाहदग्धपरीताङ्गो निर्दग्धः सूर्यरश्मिभिः ॥४॥ [४]

लब्धसंज्ञस्तु षड्रात्रात् सरुजो व्याकुलेन्द्रियः ।

५] वीक्षमाणो दिशः सर्वा नाभिजानामि किञ्चन ॥५॥ [५]

ततस्तु सागरान् सर्वाञ्च शैलाञ्चैव वनानि च ।

६] सरांसि च नदीञ्चैव चिन्तयन् स्मृतिर्माप्नवान् ॥६॥ [६]

गृह्यपेक्षिगणाकीर्णः कन्दरोदरकूर्टवान् ।

७] दक्षिणस्योदधेस्तीरे विन्ध्योऽयमिति मे स्मृतिः ॥७॥ [७]

अस्मिश्वाप्याश्रमः पुण्यः सुरैरपि सुपूजितः ।

८] मुनिर् निशाकरो नाम तस्मिन्नुग्रतंषा भवत् ॥८॥ [८]

१. भ—तं गृह्यं ।

२. कै रा ल, अ व म ल श च—
निशाम्य ।

३. च—संपाती ।

४. म—तत्त्वं ।

५. म च—निर्दग्धः ।

६. रा—† सहजो ।

७. भ—† वीक्ष्यमाणो ।

८. रा—† स्मृतिरात्मवान् ।

अ ल, म च—स्मृतिरात्मवान् ।

९. रा—† गृह्यपेक्षगणा० ।

१०. भ—† ० रकूटगान् ।

११. रा—† मुमुक्षुतपो० ।

अष्टौ वर्षसहस्राणि तेनाहमुषितः सह ।

९.] स्वर्गतस्य शतं त्वेकं द्वे शते वसतो मम ॥९॥ [९

N] ततो गिरितटे हस्मिन् दग्धपक्षतनूरुहः । [N

अवतीर्य तु गिर्यग्रात् कृच्छ्रेण विषमात् समाम् ।

१०.] तीक्ष्णदर्भा वसुमतीं गंहनां चाप्युपाक्रमम् ॥१०॥ [१०

तमृषिं द्रष्टुकामोऽस्मि दुःखेनाभ्यागतो भृशम् ।

११.] सार्धं जटायुषा पूर्वं बहुशोऽभिगतो हि सः ॥११॥ [११

अभ्यासाच्च आश्रमे पुण्ये वैवुर् वाताः सुगन्धिनः ।

१२.] पुष्पवन्तः सदा वृक्षाः फलवन्तश्च सर्वशः ॥१२॥ [१२

उत्प्लुत्य चाश्रमद्वाराद् वृक्षमूलमुपाश्रितः ।

१३.] द्रष्टुकामः प्रतीक्षेऽहं भगवन्तं निशाकरम् ॥१३॥ [१३

अथ पश्यामि दूरस्थमृषिं ज्वलिततेजसम् ।

१४.] कृताभिषेकं दुर्धर्षमागच्छन्तमुदङ्मुखम् ॥१४॥ [१४

तमृक्षाः संमरा व्याघ्राः सिंह नौगाः सरीसृपाः ।

१५.] परिवार्याभिर्गैच्छन्ति मातरं प्राणिनो यथा ॥१५॥ [१५

१. ल, ब—† अवतार्य ।

२. श—विषमात्मना ।

३. रा—† तीक्ष्णदर्ता ।

म—† तीक्ष्णदग्धं ।

४. कै रा—† वृ मुदपाक्रमत् ।

ल, ब—† ०हनां चाप्युपाक्रमत् ।

अ—कृच्छ्रात् समुपाक्रमत् ।

श—† ०हनां चाप्युपाक्रमत् ।

५. म—† सर्व ।

६. रा—† जटायुषः ।

७. ल, —नास्ति ।

८. रा—बहु ।

९. म—उत्पत्य ,

१०. अ म च—आश्रमद्वारं ।

११. ल, —नास्ति ।

१२. ल, ब—अथापश्यमदृ० ।

१३. कै—† समरा । रा—† सुकर० ।

१४. ल, ब म श—व्याघ्राः ।

१५. कै रा—परिवार्य तु ग० ।

अ च—परिवार्य तु ग० ।

ल, —परिवार्यानु० ।

- १६५] संप्राप्तं तं मुनिं दृष्ट्वा तानि सत्त्वानि निर्ययुः ॥१६३॥ [१६५
 ऋषिस्तु प्रेक्ष्य मां तूष्णीं प्रविवेशाश्रमं ततः ।
 १७] स मुहूर्ताद् विनिष्क्रम्य ततः कार्यमपृच्छत् ॥१७॥ [१७
 लोम्ना तुं विफलं दृष्ट्वा नाभिजानाति मां मुनिः ।
 १९] विनिर्दग्धाबुभौ पक्षौ शरीरे च व्रणानि मे ॥१८॥ [१८
 ईहास्तां पक्षिणौ द्वौ तुं मातरिश्वसमौ जवे ।
 २०] गृद्धराजौ महावीर्यौ भ्रातरौ कामरूपिणौ ॥१९॥ [१९
 तयोज्येष्ठस्तु संपातिर् जटायुस्तु जघन्यजः ।
 २१] ममाग्रंहीतां चरणौ रूपमास्थाय मानुषम् ॥२०॥ [२०
 ताभ्यां तुल्यं न पश्यामि जवेन च बलेन च ।
 २२] विचिनोमि जगत् सर्वं तयोस्तुल्यो न विद्यते ॥२१॥ [N

१. अ भ—तसृषि ।	ल—† नाम्यजानाति ।
२. अतः परमधिकः पाठः— अ च—प्रविष्टे भवनं यच्च (यथा) राजः सामात्यकं बलम् । भ—प्रविष्टस्येव भवनं राजः सामात्यकं बलम् ।	म श—न प्रजानाति । भ—न स्मजानाति । ब—नाभ्यजानात्स । ८. अ भ च—अतः परमधिकः पाठः— स मुहूर्ताद्विनिष्क्रम्य ततो वचनमब्रवीत् ।
३. श—पश्यन् ।	९. अ भ—अत्रास्तां ।
४. भ—नास्ति ।	१०. म ल२ श—च ।
५. अ भ—लोम्नाथ ।	११. भ—जटायुश्च ।
६. कै रा म ल२ + विफलं ।	१२. कै रा—†समाग्रहीतां । भ—समाग्रहीतां
७. अ—न स जानाति ।	

N] कस्त्वं कथमिदं दुःखं प्राप्तवानसि सांप्रतम् । [N

कस्ते व्याधिः समुत्पन्नः पक्षाणां पतनं कथम् ॥२२॥

२३] दण्डो वाऽयं कृतः केन सर्वमाख्यातुमर्हसि । [२१

N] दुःखितं त्वां समालक्ष्य मम प्रव्यथते मनः ॥२३॥ [N

हृत्पार्श्वे रामायणे किष्किन्धाकार्ण्डे निशाकरमुनिदर्शनं नाम

द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ५२ ॥

-----

१. अ ल२ भ च—कथमिमं ।

२. रा—कुळे ।

३. कै—कथं ।

म—कृते ।

भ—धृतः ।

४. अ व भ—त्वां ।

५. रा—श्रीरामायणे ।

ल२—इति ।

६. ल, व म श—किष्किन्धा० ।

भ—नास्ति ।

७. कै रा अ भ—निशाकरदर्शनं ।

[वं-६०] = [त्रिपञ्चाशः सर्गः] = [दा०-११]

एवमुक्तंस्वहं तेन श्रृङ्गणया परया गिरा ।

१] अनुजं संस्मरन् किञ्चिद् बाष्पपूर्णमुखोऽभवत् ॥१॥ [N

स बाष्पवेगः सहसा नदीवेग इवागतः ।

N] वार्यमाणः प्रयत्नेन बलान्मे संप्रवर्तते ॥२॥ [N

N] धारयित्वाश्रुवेगं तु भ्रातृस्नेहमुपस्थितम् ।

२] निवेदयामि स्म तदा महर्षेः संहताञ्जलिः ॥३॥ [N

भगवन् संप्रहृदोऽस्मि लज्जयावनेताननः ।

३] उदाहर्तुं न शक्नोमि बाष्परूढमुखोऽस्म्यहम् ॥४॥ [N

संपातिनं मां भगवन् विद्धि दुष्कृतकारिणम् ।

४] भ्रातरं तस्य वीरस्य ज्येष्ठमिष्टं जटायुषः ॥५॥ [N

स्वचापलेकृताद् दोषाद् विधिनासादितान्तरम् । [N

N] तत् तदा दारुणं कर्म सहसा दुष्करं कृतम् ॥६॥ [१पू

N] सूर्यानुगमनं घोरं यावदस्त्वमनं रवेः ।

कारणं चाभिधास्यामि येन पक्षाविमौ मम ॥७॥ [N

५] विनिर्दग्धौ विरूपौ च भगवन् श्रोतुमर्हसि । [N

अहं चैव जटायुश्च प्रेक्ष्यौ दर्पमोहितौ ॥८॥

१. कै रा ल, व म ल, श—
एवमुक्तोऽस्म्यहं ।

२. रा—इवागतः ।

३. कै ल, व म ल, श—
+०त्वाञ्जवेगं ।

रा—०त्वाञ्जवेगं ।

४. कै रा म ल, भ च—
प्रतिहृदोऽस्मि ।

५. म—०या च नता० ।

६. अ भ च—इत्यहं यमुक्तं मम ।

७. ल, दुष्कृतिका० ।

८. ल, +वीर्यस्य ।

९. म च—स्वचापस्यहं ।

१०. रा म—०नासादितान्तरं ।

११. कै रा ल, व म ल, श—
सूर्यस्याग० ।

१२. रा म भ च—संक्षौ ।

- ६] खं समुत्पतितौ वेगाद् बंहुनीलं नभस्तलम् । [३
 १० उ] जिज्ञासन्ताबुभौ वीर्यमन्योन्यस्य जयैषिणौ ॥९॥ [N
 ७उ] पणं स्वराज्यमुद्दिश्य कालस्य वशमागतौ । [N
 ७पू] कैलासशिखरे बद्धा मुनीनामग्रतः पणम् ॥१०॥
 रविर्नर्विनुगन्तव्यो यावदस्तमनोदयम् । [४
 ८] अथ वायुपथं प्राप्य पश्यावः पृथिवीतले ॥११॥
 रथचक्रप्रमाणानि नगराणि कचित् कचित् । [५
 ९] कचिद् वादित्रघोषांश्च तथा गीतैस्त्वनं कचित् ॥१२॥ [६पू
 कचित् पुण्याहघोषांश्च कचिच्च रुदितस्वनान् । [N
 N] आपगाः संप्रकाशन्ते तन्तुवत् संभृताः क्षितौ ॥१३॥ [८उ
 १३पू] महानद्योऽपि दृश्यन्ते लाङ्गलस्य गति र्यथा ।
 N] निर्षधो हेमकूटश्च माल्यवाक् शृङ्गवांस्तथा ॥१४॥ [N
 भारवन्तेस्तथाऽन्येऽपि प्राकारा इव ते बंभुः ।
 N] अथाकाशं प्रपद्योभौ भीमपक्षयमव्ययम् ॥१५॥ [N
 N] पश्यावः सिद्धमार्गाश्च खेचरांश्च सहस्रशः । [N
 १०पू] तथैवाप्सरसो बंङ्गीः पश्यावः सुविभूषिताः ॥१६॥ [६उ

१. भ—०स्त्वङ्गनील ।

२. कै रा—रविचौ तु प्रयातव्यौ ।

अ—रविणौ तु प्रयातव्यौ ।

ब म ल_२ श—रविमार्गं प्रयातव्यौ ।

च—रविणौ तु प्रयातव्यौ ।

३. कै—वायुपथा ।

४. भ—पश्यामि ।

५. अ च—गीतस्वनां ।

६. ल_२—महत् ।

७. भ—संवृताः ।

८. कै रा—निषधो । अ—निषधो ।

९. अ—सारवंतश्च ।

१०. ल_१—प्रभुः ।

११. भ च—सिद्धमार्गं च ।

१२. ल_२—समस्ततः ।

१३. कै रा ल_१ ब म ल_२ श भ च—
 बङ्गयः ।

तूर्णमुत्प्लुत्य चाकाशमादित्यपथमास्थितौ ।

११] आवामालोकयन्तौ च कुर्वाणौ वेगमुत्तमम् ॥१७॥ [७

अवनिं दृष्टवन्तौ च नवशाद्वलशोभिताम् । [N

१२] उपलैरिव संच्छन्नां सुप्रलयातैश्च पर्वतैः ॥१८॥ [८ पू

१३ उ] हिमवांश्चैव विन्ध्यश्च निषधश्चार्णवावृतः ।

पुष्करिण्यां यथा नागा लक्ष्यन्ते भूतले स्थिताः ॥१९॥ [९

१४] तीव्रः स्वेदश्च दाहश्च भयं चासीत् तदाऽऽवयोः ॥२०॥

समाविवेश मोहश्च मूर्छा ग्लानिश्च मे परा । [१०

१५] न दिग् विज्ञायते पूर्वा कौवेरी^१ न च वारुणी । [११ पू

याम्या न विदिता चैव भानुरग्निप्रतापिता ॥२१॥ [N

१६] युगान्ताभिर्हते काले दह्यमान इवाम्बरे । [११ उ

अग्निराशिरिवाभाति भास्करो नीललोहितः । [N

१७] अप्रमेयवपुस्तत्र नातिव्यक्तः प्रकाशते ॥२२॥ [N

यत्रेन महता व्योम्नि मया समभिवीक्षितः । [१२

१८] तुल्यः पृथ्व्याः प्रमाणेन भाति मे भास्करस्तदा ॥२३॥ [१३

जटायुर् मामनापृच्छथ पपातावाङ्मुखस्तदा ।

१९] तं दृष्ट्वा तूर्णमाकाशादात्मानं सम्प्रयुक्तवान् ॥२४॥ [१४

पक्षाभ्यां स मया गुप्तो जटायुर् न व्यदह्यत ।

२०] पराक्रमन् रश्मिदग्धः^२ परं वायुपथादहम् ॥२५॥ [१५

१. भ—०र्णमुत्पत्य ।

२. रा—अ भ च—तु ।

३. भ—† उपलैरिव ।

४. रा—† सुप्रलयातैश्च ।

५. अ भ—न कौवेरी न ।

६. ल, भ—उ ।

७. अ भ च—युगान्ताग्निः ।

८. कै रा ल, य म ल, श—
† इवांबरं ।

९. अ भ च—पृथ्वी० ।

१०. कै—† पुरं ।

- अथैक्षं' तं निपतितं जनस्थाने जटायुषम् ।
 २१] अहं च पतितो विन्ध्ये दग्धपक्षो जेडीकृतः ॥२६॥ [१६
 पुण्यानि नापि मे सन्ति यन्न मग्नोऽस्मि सागरे । [N
 २२] आकाशे वा मृतो नैव विषमे च शिलोच्चये ॥२७॥ [N
 राज्याद्विहीनो भ्रात्रा च पक्षाभ्यां विक्रमेण च ।
 २३] सर्वथा मर्तुमिच्छामि पतिष्यामि गिरेस्तटात् ॥२८॥ [१७
 को हि मे जीवितेनार्थो विपक्षस्याद्य पक्षिणः । [N
 २४] परैः सञ्चार्यमाणस्य काष्ठलोष्टसधर्मिणः ॥२९॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धार्काण्डे सम्पातिवाक्यं नाम

त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ५३ ॥

१. ल_१—अथैक्षं ।
 अ भ च—अश्रौषं ।
 म—तथैक्षं ।
 २. कै रा ल_१ ब म ल_१ श—
 जटाकृते । भ च—जडीकृतः (:)
 ३. अ—+ चापि । भ—+ वापि ।
 ४. रा—+ गन्तुमि० ।

५. भ—निपतिष्यामि ।
 ६. रा ल_२—विपक्षस्याद्य ।
 ७. ल_१—इति ।
 रा—क्षीरामायणे ।
 ८. ल_१ ब म श—किष्किन्धा० ।
 भ च—नास्ति ।

[व-६१, ६२] = [चतुष्पञ्चाशः सर्गः] = [दा०-६२, ६३]

- एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं प्राहृदं दुःखितो भृशम् । [१ पू
 १] विसृजन्नेत्रजं वारि गिरि-प्रैस्त्रवणं यथा ॥१॥ [N
 मां स बाष्पमुखं दृष्ट्वा महर्षिः करुणान्वितः । [N
 २] ध्यात्वा मुहूर्तं भगवानिदं वचनमब्रवीत् ॥२॥ [१ उ
 भविष्यतस्तु पक्षौ ते विशेषिततरौ द्विज ।
 ३] चक्षुषी प्राणवृद्धिश्च विक्रमश्च बलं च ते ॥३॥ [२
 पुराणो मुमहत् कार्यं त्वत्कृते हि मया श्रुतम् ।
 ४] दृष्टं मे तपसा चैव श्रोत्रेण च श्रुतं द्विज ॥४॥ [३
 राजा दशरथो नाम कश्चिदिक्ष्वाकुनन्दनः ।
 ५] तस्य पुत्रो महातेजा रामो नाम भविष्यति ॥५॥ [४
 अरण्यं भार्यया सार्धं भ्रात्रा चैव स गमिष्यति ।
 ६] कस्मिंश्चिदर्थे धर्मज्ञः पितुर्निर्देशमाचरन् ॥६॥ [५
 रावणो नाम रामस्य भार्यामपहरिष्यति ।
 ७] राक्षसेन्द्रो जनस्थानाद् दुर्जयः सुरदानेवैः ॥७॥ [६
 सा तु कामैः प्रलुभिता भक्षयैस्तैस्तैश्च मैथिली ।

१. भ—एवं मुनिश्रेष्ठमहं ।
 २. कै रा ल, —† विसृजं ।
 ब ल, श—भ्यसृजं ।
 म—† वसृजं ।
 ३. ब म ल, श भ—गिरिः प्रस्र० ।
 अ च—† गिरिं प्रस्र० ।
 ४. कै रा ल, ब म ल, श—
 † चक्षुषा ।
 ५. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
 † • वृद्धम् ।

६. म—नास्ति ।
 ७. रा—† च संगमि० ।
 श भ—सह गमि० ।
 ८. कै—नास्ति ।
 ९. ल, ब—निदेशं पितुराचरन् ।
 १०. कै रा—० नाद् दुर्कभैः ।
 अ भ—० नादबध्यः ।
 ल, श—† दुर्जयः ।
 ११. श—सुरासुरैः ।
 १२. अ भ च—† प्रताप्यन्ती ।

८] याच्यमाना पिशाचीभिर्दुःखमग्ना न मोक्ष्यते ॥८॥ [७
परमाञ्जं तु वैदेह्या ज्ञात्वा दास्यति देवराट् ।^१

९] तदभयमृतप्रख्यं सुराणामपि दुर्लभम् ॥ ९ ॥ [८

१०उ] अभयमुद्धृत्य रामाय भूतले निर्वपिष्यति ॥१०॥ [९ उ
यदि जीवति मे^२ भर्ता देवरो वापि लक्ष्मणः ।

११] तिष्ठतः प्रेत्यभावे वा स्यादिदं त्वक्षयं तयोः ॥११॥ [१०
एष्यन्त्यन्वेषकास्तस्या महादूताः पुवङ्गमाः ।

१२] आख्येया राममहिषी तेभ्यस्ते जनकात्मजा ॥१२॥ [११
सर्वथा चेह तिष्ठ त्वमीदृशः क गमिष्यसि ।

१३] एतं कालं प्रतीक्षस्व लप्स्यसे त्वं तनूहं^३ ॥१३॥ [१२
उत्सहे त्वाहमद्यैव प्रीत्या कर्तुं सपक्षकम् ।

१४] इहस्थस्त्वं तु लोकानां महत् कार्यं करिष्यसि ॥१४॥ [१३
तवापि खलु यत् कार्यं तयोर्वा नृपपुत्रयोः ।

१५] ब्राह्मणानां सुराणां च मुनीनां वासवस्य च ॥१५॥ [१४
इच्छाम्यहमपि द्रष्टुं भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

१६] चिरं^४ तु जीवितव्यं स्यादिति त्यर्क्ष्ये कलेवरम् ॥१६॥ [१५ पू

१. ब—+ मोक्ष्यति ।

२. कै रा—+ दानवः ।

अ म च—वासवः ।

३. अ—अतः परमधिकः पाठः—

तदभयममृतप्रख्यं विज्ञायेन्द्रमथोदनं ।

४. अ—+ अग्रे मु० । च—अग्रे उ० ।

५. रा अ म च—भर्ता मे ।

६. कै रा ल, ब म ल, श—

तस्य नृपते ।

७. अ—अतः परमधिकः पाठः—

तस्वाकास्व तु यच्छ्रेष्ठं सीता तन्नक्षपिष्यति ।

तेन कालं घृतवती क्षुत्तृष्णापरिवर्जिता ॥

८. अ म च—रामदूताः ।

९. कै रा ल, ब म ल, श म—
तनूहान् ।

१०. कै रा ल, ब म ल, श—
चाहमद्यैव ।

११. कै रा ल, ब म ल, श—
भ्यं स्यादित्यत्यक्षं ।

अ—

न तु जीवितुमिच्छामि चिरं त्यक्षे ।

एतैश्चान्यैश्च बहुभि र्वाक्यैर्धर्मार्थसंहितैः ।

१७] मां प्रेक्षास्याभ्यनुज्ञाय प्रविवेशाश्रमं मुनिः ॥१७॥ [६३, १

ऋषेश्चाहं वचः श्रुत्वा द्रष्टुकामश्च राघवौ । [N

१८] तथा दूःखैः समविष्टो न त्यजामि कलेवरम् ॥१८॥ [N

१९ पू] कन्दरांश्च विसर्पित्वा विचरंश्च शनैः शनैः । [२पू

N] चरणाभ्यां गुहां गत्वा स्थितोऽहमिति दुःस्मितः ॥१९॥ [N

१९ उ] सोऽहमद्रिं समारुह्य भवतः प्रतिपालये । [२उ

N] तं च कालं प्रतीक्षामि चिन्तयन्नेवं तन्मनाः ॥२०॥ [N

अथ त्वेतस्य कालस्य साग्रं वर्षञ्च तं गतम् ।

२०] देशकालप्रतीक्षोऽस्मि हृदि कृत्वा मुनेर्वचः ॥२१॥ [३

सोऽहं तप्ये तर्मासाद्य स्वर्गतं तु निशाकरम् ।

२१] मां निर्देहति शोकाग्निः शुष्कं वनमिवानलः ॥२२॥ [४

व्यर्थिकां मरणे बुद्धिं कृत्वा भूयो भिजीविषुः । [५ पू

२२] श्रुतैस्तैस्तैः प्रशमयन्नग्निं वारिषटैरिव ॥ २३ ॥

N] आस्थां तु सुदृढां बद्ध्वा मुनेर्वाक्यमनुस्मरन् । [N

२३ उ] धृत्या निहन्मि तद्दुःखं तपो दीपे^१ इवैव ज्वलन् ॥२४॥

१. अ भ च —† प्रेक्षाया० ।

२. ल, म ला श—† पितुः ।

३. अ श भ च—दुःखसमाविष्टो ।

रा ब म ल_२—दुःखे समा० ।

ल—† दुःखे समाविष्टे ।

४. भ—कंदराश्च ।

५. कै रा ल, अ ब म श च—

० हमपि ।

६. भ—अहमद्रि ।

७. कै ल, श—चित्तयत्नेन ।

८. ल, —पुनर्वचः ।

९. अ च—तस्यै तमा० ।

भ—तत्स्थानमा० ।

१०. म—† पित्रीविषुः ।

११. अ भ च—आत्मा ।

१२. कै रा ल, ब म ल_२ श—हृत्प्या ।

१३. अ च—† तं दुःखं ।

१४. कै रा ल, अ ब म ल_२ श च—

† दीर्घमिव ।

- २४५] भक्ष्यैस्तु विविधैर्वन्यैर्मा पोषयाति पुत्रकः ॥२५॥ [N
 इदमप्यद्भुतं सर्वे पश्यन्तु हरयो मम ।
 N] इमौ पक्षौ प्रवृत्तौ मे बलं चैव यथा पुरा ॥२६॥ [N
 पुनर्युवानमात्मानं पश्याभ्यौदार्यवत्तरम ।
 N] मनसा चैव जानामि मनश्चाख्याति हीव मे ॥२७॥ [N
 एष पश्यामि वैदेहीमशोरुवनिकागताम् ।
 N] स्वस्तिवोऽस्तु गमिष्यामि कृतार्थाः सन्तु वानराः ॥२८ [N
 ततस्ते वानरा दृष्टास्तद्भुतमवेक्ष्य वै ।
 N] यौवनाद् गृध्रराजस्य कृतं कार्यमित्यब्रुवन् ॥२९॥ [N
 ततस्ते वचनं श्रुत्वा सर्वे संदृष्टमानसाः ।
 ६२, २४] बभूवुर हरिशार्दूला विशोर्का उर्दयोन्मुखाः ॥३०॥ [१४
 अथ पवनसमानविक्रमास्ते

पुवगवराः परिपूर्णमानसाः ।

त्वरितमभिमुखा ययुर्दिशं [?]

२५] जनकसुतापरिमार्गणोत्सुकाः ॥३१॥ [१५

इत्यार्षे रामायणे किष्किंभाकाण्डे संपातिपक्षोद्गमनो नाम

चतुष्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५४ ॥

१. कै रा अ म ल_२ श च— †०धैरन्धै० । ल, ब—†०धैरधै० । २. ल_२—इदमप्यद्भुतं । ३. कै ल, अ म ल_२ श म च— ०यमिति बु० । ४. अ—०कास्त्युदयो० । म च—०कास्त्युदयो० । ५. अ च—० जमानसाः ।	६. अ म च—दिशं ययुः । ७. अ च—० णोरमुकाः । ८. रा—भीरामायणे । अ—इति श्री । ९. ल, ब म ल_२ श—किष्किंदा० । म—नास्ति । १०. ल, —संपातिपक्षो नाम । म—० पक्षोद्गमे । अ श च—० पक्षोद्गमे ।

[बं-६३, ६२] = [पञ्चपञ्चाशः सर्गः] = [दा०-६३]

एवं कथयतस्तस्य पतगस्य महात्मनः ।

१] उत्पेततुस्ततः पक्षौ वानराणां प्रपश्यताम् ॥१॥ [८

स दृष्ट्वा स्वां तनुं पक्षैरुद्रतैररुणच्छदैः ।

२] प्रहर्षमतुलं लेभे वानरांश्चेदमब्रवीत् ॥२॥ [९

निशाकरऋषेस्तस्य प्रभावात् सुमहात्मनः ।

८] समुत्थिताविमौ पक्षौ सर्वे पश्यत वानराः ॥३॥ [१०

इत्युक्त्वा तान् हरीन् सर्वान् संपातिः पतगेश्वरः ।

९] उत्पपात गिरेः शृङ्गार्जं जिज्ञासुरगमदगतिम् ॥४॥ [१३

ततस्ते वानराः सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।

१०] पर्वताग्रमुदैक्षन्त संपाति र्यत्र संस्थितः ॥५॥ [N

शिवरस्यस्तु संपातिः पुनस्तानब्रवीद्वचः ।

११] हर्षसंपन्नया वाचा स्वरसंपदमैयुक्तया ॥६॥ [N

निशाकरस्यर्षेः सर्वे यूयं पश्यत वानराः ।

१२] सम्यक्चीर्णस्य तपसः प्रभावमिह यादृशम् ॥७॥ [N

आदित्यरश्मिभिर्दग्धौ^० पक्षौ तु गमनार्क्षमौ । [N

१३] संजातौ तस्य सत्येन स्वगेने क्षणमक्षमौ ॥^०८॥

१. भ—०रुद्रतैररुणः ।

२. कै रा अ म ल_२ श भ च—
०रस्यर्षेः ।

३. श—तत्पादस्य गिरेः शृङ्गं ।

४. कै रा ल_१ अ ब ल_२ श भ च—
‡ चिह्नितः ।

५. भ—०संपत्तिपुक्त्वा ।

६. ल_१ ब—निशाकरऋषेः ।

७. रा—०रक्षौ ।

८. म—गगनाक्षमौ ।

९. कदाचिन्मूलतः “गगने गमनक्षमौ”
पाठः स्यात् ।

१०. ल_२—नास्ति ।

- यौवने वर्तमानस्य ययोसीन् मे' पराक्रमः ।
 १४] तदेवाद्यावगच्छामि बलं पौराणमात्मनः ॥१॥ [११
 सर्वथा क्रियतां यत्रः सीतां द्रक्ष्यथ वानराः ।
 १५] पक्षलाभो मम यथा प्रेत्यक्षं सन्निदर्शनम् ॥१०॥ [१२
 क्रोशमात्रमितो गत्वा विन्ध्यादस्मान्नगोत्तमात् ।
 १६] शतयोजनविस्तीर्णं लङ्घयध्वं महोदधिम् ॥११॥ [N
 तत्र त्रिकूटशिखरे निविष्टं रावणालयम् ।
 १७] लङ्कां द्रक्ष्यथ दुर्धर्षा निहिता यत्र मैथिली ॥१२॥ [N
 रक्ष्यमाणा सुभीर्माभी राक्षसीभिर्यशस्विनी ।
 १८] तर्ज्यमाना च बहुशस्तस्य रौद्रस्य शासनात् ॥१३॥ [N
 कृतार्याश्च प्रतीताश्च तां च दृष्ट्वा यशस्विनीम् ।
 १९] धर्षयित्वा ततो लङ्कां पुनरेष्यथ वानराः ॥१४॥ [N
 न खल्वस्ति बलं किञ्चिन् मम ज्ञातुमनागतम् ।
 २०] अनुभावात् तु जानामि महर्षे भवितात्मनः ॥१५॥ [N
 हिमवन्तं गमिष्यामि शङ्करश्चतुरं गिरिर्म ।
 २१] तत्र मे दयिता भार्या ज्ञातयश्च कृतालयाः ॥१६॥ [N
 विशालशिखरं प्रांथुं (१२) मलयादविदूरतः ।
 २२] वानरा गम्यतामेष समुद्रस्योत्तरे गिरिः ॥१७॥ [N

१. भ—ययाशीघ्रं ।

२. भ च—क्षस्तन्निदर्शं ।

३. रा अ ल_१ श भ च—रक्ष्यमाणां ।

४. भ च—सुभीरमाभी ।

५. रा अ ल_१ श भ च—स्विनी ।

६. रा अ श भ च—मानां ।

७. ल_१—नास्ति ।

८. ल_१ ब म ल_२ श—शुभं ।

९. अ भ च—तनयश्च कृतालयाः ।

१०. कै रा ल_१ अ ब ल_२ श च—
 † शिखरं ।

११. अ भ च—प्रांथुं ।

कै रा ब म श—प्रांथुं ।

यः शक्तो योजनशतं निरालम्बे विहायसि ।

२३] क्रमितुं सागरं शूरः स सर्वैर्विनियुज्यताम् ॥१८॥ [N

इति तस्मिन् ब्रुवत्येव विहङ्गप्रवरे वचः ।

६२, १] उवाच जाम्बवान् वाक्यं तत्कालसदृशं हरिः ॥^११९॥ [N

सर्वं साधु च युक्तं च भवानर्थं च भाषते ।।

२] वृद्धभावानुरूपं च हितं रघुकुलस्य च ॥^२२०॥ [N

अस्माकं महती चिन्ता कथं सागरलङ्घनम् ।

३] भवेदिति महासत्त्व तेन स्मो व्याकुलीकृताः ॥२१॥ [N

तत्र वै^३ मतिसाहाय्यं भवान् नो दातुमर्हति ।

४] परे पारे समुद्रस्य प्लवने पततांवर ॥२२॥ [N

५ उ] श्रुत्वैतज्जाम्बवद्वाक्यं सम्पातिः प्राब्रवीद् वचः ।

तदैव स दुरात्मा वै रावणः स्याद्धतो मया ।

७] यदि पक्षौ न दग्धौ मे भवेतां सूर्यतेजसा ॥२३॥ [N

८ पू] समपासां च क्रुद्धस्य सम्पातं राक्षसाधमः ।

[N] लङ्कां च त्वरितोऽभ्यागात् ससीतः सहजीवितः ॥^४२४॥ [N

८ उ] न जीवेदिति मे बुद्धिस्तैस्त्वमेतद् ब्रवीमि वः ॥२५॥ [N

सोऽहं वृद्धः कपिश्रेष्ठास्तेनाशक्तः पराङ्गमे ।

९] लङ्कां नेतुं न शक्या (क्ष्या) मि ख्यं^५ वैः प्लवगोत्तमाः ॥२६॥ [N

असौ ममात्मजो हस्तः सुपाश्वो नाम वानराः ।

१०] स हि गन्तुं समर्थस्तां लङ्कां रावणपालिताम् ॥२७॥ [N

१. कै च—शूराः ।

२. कै—विनियोज्यतां ।

३. च—नास्ति ।

४. ल_२—तत्रैव ।

५. कै ल, ब—दातुमर्हति ।

६. कै अ व श च—सुदुरात्मा ।

७. रा—ममाप्यय ।

८. भ—नास्ति ।

९. ल_२—० क्षयवतस्तद्ब्रवीमि ।

१०. रा ल, ब म ल_२ श—परिक्रमे ।

११. ल, ब म ल_२ श—वा ।

इत्युक्त्वा पतगेन्द्रोऽसौ स्वपुत्रं मनसास्मरत् ।

१.१] अथ प्रादुरभूत् तत्र दारुणः सुमहाद्भुतः ॥२८॥ [N

पक्षावाक्षिप्य विक्षिप्य तस्य पुत्रः प्रवर्तितः ।

१.२] सपुष्पाङ्गुरशाखाग्राः पतन्तीव महीरुहाः ॥२९॥ [N

तत्र प्रमाणाभ्यधिको गृद्धः पक्षी महाबलः ।

१.३] महानचलसङ्काशो वानरानभ्यवर्तत ॥३०॥ [N

ततः सम्पातिपुत्रस्तु सुपार्श्वः समुपागतः ।

१.४] उवाच पितरं पुत्रः किमर्थं संस्मृतोऽस्म्यहम् ॥३१॥ [N

अस्य पुत्रस्य सम्पातिः कथयामास विस्तरम् ।

१.५] कथयित्वा तु तत्सर्वं सुपार्श्वं समचोदयत् ॥३२॥ [N

सं तमर्थं पितुः श्रुत्वा सुपार्श्वश्चेदमेवमीत् ।

१.६] त्यज्यतां मानसी चिन्ता तरिष्यामि महाऽर्णवम् ॥३३॥ [N

बलं प्रमाणं तेजश्च परैरनुपमं मम ।

१.७] तेजोवेगः^१ प्रभावश्चै मय्येव ध्रुवमव्ययम् ॥३४॥ [N

शिखरात् तु महेन्द्रस्य पर्वतस्य प्लवङ्गमाः ।

१.८] वर्तते योजनशते लङ्का सा यत्र रावणः ॥३५॥ [N

शीघ्रमारुह्यतां पृष्ठमिदानीं प्रापयाम्यहम् ।

१.९] वेगेन च गमिष्यामि परं पारं महोदधेः ॥३६॥ [N

१. कै रा ल, व म ल, श च—
०सा स्मरत् ।

२. श—†प्रधावतः ।

३. कै—सुपुष्पा ।

४. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
गृद्धपक्षी ।

५. न—स्वपार्श्वः ।

६. अ भ च—†०स्मृतं ग्रहं ।

७. अ भ च—अथ ।

८. अ भ च—च ।

९. ल, —† समचोदिशत् ।

१०. अ भ च—तमर्थं स ।

११. अ भ च—०र्षोऽहम् ।

१२. रा—वेगाः प्रभा० ।

ल, —वेगप्रभा० ।

अथोवाच महातेजा गृध्रराजमिदं वचः ।

२०] अङ्गदः प्रश्रययुतं पौरुषोद्योगसंयुतम् ॥३७॥ [N

सदृशं चानुरूपं च बलं वै भाषते भवान् ।

२१] कृतमेतावताऽस्माकं यत् प्रवृत्तिरुपागता ॥३८॥ [N

वीर्यविक्रमसम्पन्नाः सर्वे सन्ति च वानराः ।

२२] उत्प्लुत्य हि महेन्द्रं वै गिरिं गच्छेयुर्णवम् ॥३९॥ N

विश्राम्य त्वं महातेजाः सह पित्रा महाबलः ।

२३] कृताभिगमने बुद्धिर्मया रावणसन्नि ॥४०॥ [N

ते तद्वचनमाज्ञाय प्रीतिसंहृष्टमानसाः ।

N] बभूवुर् हरिशार्दूला विष्णुरुद्रपराक्रमाः ॥४१॥ [N

एवमुक्त्वा तु सम्पातिस्तान् सर्वान् हरियूथपान् ।

४३, २४] जगामाकाशमाविश्य सुपर्ण ईव वेगितः ॥४२॥^f [N

प्रलीनं तं खगं दृष्ट्वा प्रहृष्टो वानरर्षभः ।

२५] इदं दृष्टतरो वाक्यं वालिपुत्रोऽङ्गदोऽब्रवीत् ॥४३॥^f N

दत्त्वा प्रवृत्तिं सीताया जीवयित्वा च वानरान् ।^f

२६] यातः स्वनिलेयं पक्षी सम्पातिर दृष्टमानसः ॥४४॥ [N

तदागच्छत गच्छामो दक्षिणस्योदधेर्गिरिम् ।

२७] समर्थयामहे तत्र लङ्घनार्थं महोदधेः ॥४५॥ [N

१. कै रा ब म—मधुरं वाक्यमब्रवीत् ।

अ च—मधुरं वाक्यमुत्तमं ।

२. भ च—† बहव सन्ति ।

३. म—वत्पाथ ।

४. म—विजय ।

५. कै रा ल, ब म ल, श—नास्ति ।

६. रा—† सुपर्णमिव ।

७. कै रा ल, ब म ल, श—वेगवान् ।

८. कै रा ल, ब म ल, श—नास्ति ।

९. कै रा ल, ब म ल, श—नास्ति ।

ततस्तथेत्येव तमूचुरङ्गदं

प्रहर्षयुक्ता हरयो महाबलाः ।

स चावृतो ज्ञातिबलेन सत्त्ववाय्

२८] जगाम ^१तं गृद्धनिवेदितं ^२गिरिम् ॥४६॥ ४८

इत्यार्षे रामार्यणे किष्किन्धाकार्ण्डे संपातिगमनं नाम

पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ५५ ॥

— — —

१. कै रा अ—समावृतो ।

२. म श—गृद्धेण निवेदितं ।

३. रा—श्रीरामायणे ।

४. छ, व म श—किष्किन्धा० ।

भ च—नास्ति ।

५. कै रा अ म च—

०तिपक्षलाभो नाम ।

[वं सु० कां०-१] = [षट्पञ्चाशः सर्गः] = [दा-६४, ६५]

आख्याते गृद्धराजेन समुत्प्लुत्य पुत्रज्जमाः ।

१] सङ्गताः प्रीतिमन्तश्च विनेदुः सिंहसङ्घवेत् ॥ १ ॥ [१

सम्पातेर्वचनात्ते तु सर्वे वानरपुङ्गवाः ।

N] दृष्टाः सागरमार्जगुः सीतादर्शनकाङ्क्षिणः ॥२॥ [२

रात्रिभिर्दिवसैश्चैव हरयस्ते समुत्सुकाः ।

N] उषित्वैकादशीं रात्रिं ददृशुर् महदर्णवर्म ॥३॥ [N

सत्त्वैर्महद्भिः क्रीडद्भिर् बहुभिर् बहुधा जले ।

४] व्यादितास्यैर् महावीर्यैरुन्नमेद्भिः समावृतेभ्यः ॥४॥ [५

प्रसुप्तमिव चान्यत्र क्रीडन्तमिव चान्यतः ।

५] क्वचित् पर्वतमात्रांश्च जलराशीन् समुत्क्षिपन् ॥५॥ [६

संकुलं दानवेन्द्रैश्च पातालतलवासिभिः ।

६] रोमहर्षकरं दृष्ट्वा विनेदुः कपिकुञ्जराः ॥६॥ [७

आकाशमिव दुष्पारं सागरं दृश्यते ततः ।

८] विषेदुरै वानराः सर्वे कथं कार्यमिति' बुबुवन् ॥७॥ [८

१. भ—समुत्प्लुत्य ।

२. कै भ—† ०संगवत् ।

३. कै रा ब म भ—वचनान्ते ।

४. ल२—०रमापेतुः ।

५. कै रा म ल२ श—† ०स्वैकादशां ।

६. कै रा ब—प्रतिर्विबमिवांबरं ।

अ भ च—आसेदुर्वरुणालयं ।

७. अतः परमधिकः पाठः—

अ भ च—

वक्षिणस्य समुद्रस्य समासाद्योत्तरं दिशं ।

संनिवेशं ततश्च कुरुहिरवीरा हरीक्षणाः ॥

अ च—

ते समुद्रं समासाद्य प्रतिर्विबमिवांबरम् ।

भ—

ते समुद्रं समासाद्य दृष्टुर्भीमविक्रमाः ।

कृष्णं लोकस्य महतः प्रतिर्विबमिवापरं ॥

८. कै म ल२—† व्याधितास्यैर् ।

९. श—०वैरुर्मिभिश्च ।

१०. रा—समं वृतं ।

११. ल१ म—दुष्प्रापं ।

१२. ल१ ब म श—दृष्टुस्ततः ।

१३. कै—निषेदुर् ।

१४. ल२ श—०वैमिष्यबुबुवन् ।

विषयणां वाहिनीं दृष्ट्वा समुद्रस्य निरीक्षणात् ।

९] आश्वासयामास हरीनङ्गदो वानरर्षभः ॥८॥^१ [३

N] हरिवृद्धैः समागम्य मन्त्रकालमन्यत ॥९॥ [१३ उ

स वानरैः परिवृतो युवराजो बभौ तदा ।^१ [N

N] मरुद्गणैः परिवृतो वृत्रशत्रुरिवाम्बरे ॥^१ १०॥ [N

सा वानराणां तु चमूः परिवार्याङ्गदं बभौ ।^१

१३] वार्षिवं परिवार्येव वाहिनी मरुतां यथा ॥११॥ [१४

१५ पू] तान् विषादेन महता सहसा समभिप्लुतान् । [१० पू

N] ततस्तान् हरिवृद्धांश्च तच्च सैन्यमरिन्दमः ।

१५ उ] अनुमान्याङ्गदः श्रीमान् वाक्यमर्थवदब्रवीत् ॥१२॥ [१६

न विषादे मनः कार्यं विषादो विषमुत्तमम् ।

१८] स्वादयत्यपि तंजृङ्गं तु बालं क्रुद्ध इवोरगः ॥१३॥ [११

यो विषादं प्रसंहेते विषमे प्रत्युपस्थिते ।

१७] तेजसा तस्य हीनस्य पुरुषार्थो न सिद्ध्यति ॥१४॥ [१२

२८ पू] क इदानीं महातेजा लङ्घयिष्यति सागरम् । [१७ पू

कोऽन्यस्तां वानरीं सेनां शक्तः स्तम्भयितुं भवेत् ॥१५॥

१. कै—निषण्णा ।

२. श—निषिद्धि ।

३. ल_२—नास्ति ।

४. श—निषिद्धि ।

५. ल_१ म श—सत्त्वका ।

६. ल_२—नास्ति ।

कै रा भ च—१२, , १० ११,

इत्येवंक्रमः पाठः ।

७. ल_२—नास्ति । म—कोष एकादश-

द्वादशश्लोकौ न स्तः ।

८. कै—० वं परिवार्येव ।

रा—वासवार्थे च ।

९. कै रा भ म च—अतः परमधिकः

पाठः—

अब्रवीदङ्गदः श्रीमान् वानरान् वानरर्षभः ।

१०. रा भ—स्वादयत्यङ्गदं ।

अ च—स्वादयत्यङ्गदं ।

११. ल_१ म ल_२ ल_३—विषमे ।

- १४] अङ्गदाद् द्विविदान् मैन्दादन्यत्र च हनूमतः । [१५
 १० उ] भयं त्यजत मा भैष्ट कृतकृत्या वयं दृढम् ॥१६॥ [N
 निशां तावदिमां सर्वे स्वपध्वं विगतज्वराः ।
 ११] श्वः प्रभाते गमिष्यामि यैन्नः श्रेयो भविष्यति ॥१७॥ [N
 अथ राज्यां व्यतीतायामङ्गदो हरिसत्तमः । [१३पू
 १२] सह तैर् वानरैः सर्वैर् विषसौद गिरेस्तटे । [N
 ३०पू] कः करिष्यति सुग्रीवं सत्यसन्धमरिन्दमम् ॥१८॥ [१७ उ
 अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा न कश्चित् किञ्चिदब्रवीत् ।
 २६] स्तिमितेवाभवत् तस्मा तत्र सा हरिवाहिनी ॥१९॥ [२२
 २७ उ] पुनरेवाब्रवीत् तस्मास्तान् हरीन् हरिसत्तमः । [२३पू
 ३६पू] ब्रुवध्वं यस्य या शक्तिर्गमने वः पुत्रङ्गमाः ॥२०॥ [२४ उ
 क इमां वाहिनीं सर्वा समवेतां वनौकसाम् ।
 २९] मोक्षयिष्यति सन्देहात् सुग्रीवस्य महात्मनः ॥२१॥ [१८
 कैस्य प्रसादाद् दारांश्च धनानि च गृहाणि च ।
 २३] इतो निवृत्ताः पश्येम सिद्धार्थाः सुखिनो वयम् ॥२२॥ [१९
 कस्य प्रसादाद् रामं च लक्ष्मणं च महाबलम् ।
 २४] अभिगच्छेम संदृष्ट्वाः सुग्रीवं च महौजसम् ॥२३॥ [२०
 ३० उ] कः करिष्यति रामस्य प्रियमात्महिते रतः ।

१. कै रा ल, ब म ल_२—द्विविधा० ।

२. अ—यत्र ।

३. ब म—निषसाद ।

४. कै रा—पुनरेवाभवत् ।

अ म च—पुनरेवाङ्गदः प्राह ।

५. म—तस्य ।

६. अ—लक्ष्मणस्य ।

७. रा अ म च—महारथं ।

८. ल_१—महौजसः । म ल_२ श—
 महाबलं ।

[N] करिष्यन्ति च कल्याणं कस्तुरिष्यति सागरम् ॥२४॥ [N]

गन्तव्यां नगरी लङ्का मार्गितुं जनकात्मजाम् ।

[N] लङ्घनीयश्च वेगेन सागरः शतयोजनः ॥२५॥ [N]

सर्वे हि पुत्रगश्रेष्ठा भवन्तो दृढविक्रमाः ।

३१] व्यपदेशेषु विख्याताः प्रजाभिश्चापि सत्कृताः ॥२६॥ [N]

३२पू] न हि वो गमने सङ्गः कदाचित् कस्यचित् कचित् । [२४पू

३४पू] दृष्टपूर्वो हि यो लोके श्रुतपूर्वोऽपि वा भवेत् ॥२७॥ [N]

यदि कश्चित् समर्थो हि सागरस्यैस्ति लङ्घने ।

२५] स ब्रवीतु ददात्वद्य पुण्यामभयदक्षिणाम् ॥२८॥ [२१

३४उ] को वैः कियंद् विक्रमेते हरिश्रेष्ठो महाबलः ।

२२उ] दृष्टः स क्षिप्रमाख्यातुं यस्य या परमा गतिः ॥२९॥ [N]

वासवस्य सबजस्य ब्रह्मणो वा स्वयम्भुवः ।

२०] विक्रम्य सहसा हस्तादमृतं 'सं' इहानयेत् ॥३०॥ [N]

०१पू] चन्द्रादपि हरेल लक्ष्मीं तेजो वा रविमण्डलात् ।

२२पू] विक्रमी य इतो लङ्कां गत्वा तु पुनराव्रजेत् ॥३१॥ [N]

३६उ] अथाङ्गदवचः श्रुत्वा ते वै शाखामृगर्षभाः ।

१. अ ल_१ भ च—कः करिष्यति ।

२. कै—†कृतव्या ।

३. भ—†क्रांतव्यश्चैव ।

४. श—योगेन ।

५. रा—भवन्ति ।

६. कै ल_१ व म ल_२ श—†व्याख्याताः

अ च—वाक्याताः ।

भ—च क्वाताः ।

७. भ—पूजाभि० ।

८. अ—मंगः ।

९. कै ल_१ ल_२ श भ च—वो ।

१०. रा—कृतपूर्वो हि । अ—नो ।

११. म ल_२ श—०स्ति च—इवः ।

१२. कै—०रस्येव । रा—०रस्य ह ।

म ल_२—०रस्यास्य ।

१३. रा—वा ।

१४. कै रा अ भ च—कियन्त ।

१५. च—विक्रमं ।

१६. व—०मायातु ।

१७. रा—न स हानयेत् ।

१८. कै रा—विक्रमो । अ—विक्रम्य ।

ल_१—विक्रमे ।

- N] स्वं स्वं गतिसंमुत्साहमूचुस्ते तु समाहिताः ॥३२॥ [६५, १
 गजो गवाक्षः शरभे ऋषभो गन्धमादनः ।
 ३८] मैन्दश्च च द्विविदश्चैव सुषेणो जाम्बवान् नलः ॥३३॥ [२
 अभाषत गजस्तत्र पुप्लुवे दशयोजनम् ।
 ४१] गवाक्षो योजनान्याह पुवेयं द्विगुणान्यहम् ॥३४॥ [३
 शरभो वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह ।
 ४२] अहं त्रिंशद् गमिष्यामि योजनानां प्लवङ्गमाः ॥३५॥ [४
 अथाभ्रशिखराकार ऋषभप्रतिमो गतौ ।^१ [N
 ४३] ऋषभो वानरश्रेष्ठो वानरांस्तानुवाच ह ।
 चत्वारिंशद् गमिष्यामि योजनानां न संशयः ॥३६॥^२ [५
 ४४] वानरस्तु महातेजास् त्वग्रवीर्द् गन्धमादनः ।
 योजनानां गमिष्यामि पञ्चाशदिति मे मतिः ॥३७॥ [६
 ४५] मैन्दो हि वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह ।
 योजनानां तु वै षष्टिमहं प्लवितुमुत्सहे ॥३८॥ [७
 ४६] ततस्तत्र महातेजा द्विविदः प्रत्युवाच ह ।
 ४७पू] गमिष्यामि न सन्देहः सप्ततिं योजनान्यहम् ॥३९॥ [८
 N] सुषेणश्च हरिश्रेष्ठः सत्त्ववान् बलवानपि ।
 N] अशीतिं प्रतिजानीते योजनानां पराक्रमम् ॥^३ ४०॥ [९
 ४८पू] स मारुतसमो वेगे^४ धार्तराष्ट्रसमो जवे । [N

१. रा—गतिं समु० ।

ब—गतिसमुत्साहमूचुस्तं ।

२. कै रा ल, ब म अ ल, श च—

सरभ । भ—† शरभो ।

३. कै रा ल, ब म ल, —द्विविधः ।

४. म—नास्ति ।

५. कै अ—† ऋषभप्रतिमो ।

६. ल, —नास्ति ।

७. म ल, —नास्ति ।

८. म—०तेजा अग्र० ।

९. कै रा ल, ब म ल, —द्विविधः ।

१०. ल, —नास्ति ।

११. कै रा अ म च—वीर्यं ।

N] जाम्बवांस्तु महाप्राज्ञो वृद्धः परमसंमतः ॥४१॥

वानराणां वचः श्रुत्वा सागरप्लवनं प्रति । [१०

N] तान् सर्वान् वानरश्रेष्ठानिदं वचनमब्रवीत् ॥४२॥ [N
पूर्वमस्माकमप्यासीत् कश्चिद् गतिपराक्रमः ।

N] ते वयं वृद्धभावं हि अनुप्राप्ताः स्म (ः) सांप्रतम् ॥४३॥ [११
जराशियिलतां प्राप्तां मन्ददृष्टिपराक्रमौः ।

N] स्मराम्यजातं गरुडममृतस्य च मन्थनम् ॥४४॥ [N
देवासुरविमर्दाश्च दृष्टा मे बहवः पुरा । [N

N] किंतु नैव गतं शक्यमिदं कार्यमुपेक्षितुम् ॥४५॥

यदयं कपिराजश्च रामश्च कृतनिश्चयः । [१२

N] सांप्रतं बलमस्माकं योग्यं गतिपराक्रमम् ॥४६॥ [१३पू
तं पुरस्कृत्य वक्ष्यामि नैव किञ्चिन्मृषा वदे ।

N] अहमस्य समुद्रस्य यास्यामि प्लवनं गतः ॥४७॥ [N

५६ उ] दशोनं योजनशतं नैवत्येव न संशयः । [१३

५१ उ] तांश्च सर्वान् हरिवंरो जाम्बवाननुमान्य वै ॥४८॥ [१४पूउ

५२पू] उवाच हरिमुख्यानां सैन्निधौ वचनं महर्षे । [N

५३पू] स खल्वेतावदेवासीद् गमने मे पराक्रमः ॥४९॥ [१४ उ

१. रा ल, अ ब म ल, श-+० भाषा ।

२. श-प्राज्ञो ।

३. श-० दृष्टिपराक्रमः ।

४. ल, भ-स्मरामि जातं ।

५. भ-नैव गते

६. अ भ च-कृतनिश्चयौ ।

७. श-योगि ।

८. रा भ च-नहि ।

९. भ-प्लवने ।

१०. कै रा भ च-वृत्तः ।

अ-वृत्तः ।

११. रा ल, म ल, श-+ नवत्येवं ।

ब-नवति च ।

१२. अ भ च-हरिवरान् ।

१३. रा-वचनं सैन्निधौ ।

१४. कै रा ब भ च-पितुः ।

१५. रा-० वदेवास्ते ।

५२ उ] तारुण्ये हि बलं वीर्यं यच्चासीद् विक्रमो मम ।

५३ छ] यत् कृतं यौवनस्थेन मया तच्छ्रोतुमर्हथ ॥५०॥ [N

सर्वस्य वृद्धस्य बलं पौराणं यौवने गते ।

N] आचक्ष्णस्य बहुधा हास्यं भवति वानराः ॥५१॥ [N

किंतु वक्ष्याम्यहं वीर्यमात्मनो यौवनोदये । [N

सुपर्णेन मया चैव बलियज्ञे सनातनः ॥५२॥

५४] विक्रमांस्त्रीन् क्रमन् विष्णुस्त्रिः प्रदक्षिणमावृतः । [१५

त्रिविक्रमेण यां क्रान्तां सशैलवनकानना ॥५३॥ [N

२, ३१] त्रिसप्तकृत्वैः पृथिवी परिक्रान्ता प्रदक्षिणम् । [६६, ३३

N] गत्वा प्राप्य चकैलासं गच्छामि विबुधालयम् ॥५४॥ [N

५५पू] बालभावे तंदासीन्मे बलमप्रतिमं परैः । [१६ उ

N] पशून्तांश्च जिघांसुं वै वचनमब्रवीत् तदा ॥५५॥ [N

दैत्यः पर्वतहस्तस्तु न भविष्यत्ये मत्क्षुधो ।

N] इत्युक्त्वा पर्वतं दोभ्यां चिक्षेपासुरनन्दनः ॥५६॥ [N

१. रा श—यश्चा० ।

२. अ—यथा ।

३. म श—बलमाचक्ष्णमावृतः ।

४. म रा—नुटितः पाठः ।

५. कै रा ल, व म ल, श—
यौवनादयं ।

६. अ भ च—सुषेणेन ।

७. अ—मयात् । भ—या तात् ।
च—मया नात् ।

८. म व भ च—त्रिः सप्तकृत्वः ।
म—त्रिसप्तकृत्वा ।

९. अ—अतः परमधिकः पाठः—

यदा चौषधयोऽस्माभिः संचिता देवशासनात्
निष्पन्नममृतं ताभ्यस्तदासीष्वा (जो ?)

महद्वलः (लम् ?)

उदया.....चाहमस्तं गिरिवरोत्तमं ।

तत्प्राप्य नु गच्छामि कैलासं विबुधालयं ।

१०. कै रा ल, व म ल, श—तदा

स्यान्मे ।

११. अ च—

पशून्तानजिघांसु च वक्ष्यामि वचनमब्रवीत्तदा ।

भ—

वसूस्ताम्मा जिघांसुश्च वक्ष्यामि वचनमब्रवीत्तदा

१२. अ—भविष्यति मत्क्षुधा ।

तदाघातेन खेदात् तु पर्वतो जानुना धृतः ।

N] तेन भैरवश्च मे जानुः खर्जः शिथिलविक्रमः ॥५७॥ [N

५५ उ] स इदानीमेहं वृद्धः पुवने मन्दविक्रमः । [१६५

५६ पू] सांप्रतं पुवने शक्तिं नवतिं प्रवितर्कये ॥५८॥ [N

५७ पू] नैतावता च संसिद्धिं गन्तुं कार्यमिदं भवेत् । [१७

N] स कदाचिद् गतोऽहं तु यज्ञे तेषां महात्मनाम् ॥५९॥ [N

ऋषीणामग्निवपुषां कैलासस्य समीपतः ।

N] ततोऽहमभिवाद्यैव मुनीन् उवलनतेजसः ॥६०॥ [N

N] बलिपुत्रं च हतवान् क्रुद्धं मृत्युमिवापरम् ।

५७ उ] अयोक्तवति तंस्मिस्तु हरीणां प्रवरे वंचः ॥६१॥ [N

नलश्चाप्याह तेजस्वी जातान् परमदुःखितान् ।

N] नवतिं चैव सप्तांघ्र गमिष्यामि पुत्रङ्गमाः ॥६२॥ [N

तत्र पर्वतसङ्काशो हनूमानर्जनासुतः ।

५८] न तत्र सोऽब्रवीत् किञ्चिद् बलं पौरुषमात्मनः ॥६३॥ [N

अयोत्तरमुदारं च प्रत्युवाचेदमद्भुतः ।

५९] अनुमान्य महाप्राज्ञं जाम्बवेन्तं महाकपिम् ॥६४॥ [१८

अहमेतद् गमिष्यामि योजनानां शतं ध्रुवम् ।

६०] निर्वर्तने तु मे बुद्धिर् निश्चयं नाधिगच्छति ॥६५॥ [१९

१. कै रा च—तदा एतेन ।

अ—तदापातेन । अ—तदायातेन ।

२. रा—वृत्तः ।

३. अ—कृष्णश्च ।

४. अ—वृत्तः ।

५. रा—इदानीं महावृद्धः ।

६. ल, य—तां सिद्धिं ।

म ल२—गता सिद्धिः ।

७. ल, —जलन० ।

ब म श—उवलिततेजसः ।

अ—० नतेजसं ।

८. कै—बलि पुत्रं ।

९. च—नास्ति ।

१०. कै रा ल, म ल२ श अ म च
सप्ताभिः ।

११. कै रा ल, व म श, अ म च—
हनूमानर्जनीसुतः ।

१२. म—जंबवंतं ।

बाल्यादलिष्टभावाच्च गुरुदोषाविचारणात् ।

६१] नित्यं चलालितस्नेहात् सच्छास्त्राग्राहितः पुरा ॥६६॥ [N

६२पू] तमुवाच हरिश्रेष्ठो जाम्बवान् वाक्यकोविदः ।

N] ज्ञायते गमने बुद्धिस्तव हर्यक्षपुङ्गव ॥६७॥ [२०

कामं शतं वा भूयो वा गत्वा प्रतिनिवर्तितुम् ।

N] योजनानां भवेः शक्तो न त्वेष विभिरुत्तमः ॥६८॥ [२१

त्वं हि वालिवलादीनः किञ्चिद् वानरपुङ्गव ।

६४] योजनानां सहस्रस्य लङ्घने शक्तिमान् विभो ॥६९॥ [N

यादृशो हरिशार्दूलो वाली प्रख्यातविक्रमः ।

६५] सुग्रीवश्च महाबाहुस्तादृशस्त्वं हरीश्वर । [N

त्वं हि प्रेषयिताऽस्माकं निग्रहानुग्रहे प्रभुः ॥ ७० ॥

६६] तवाज्ञानिरताः सर्वे वयमादाय मैथिलीम् । [N

N] आगमिष्याम एतस्मिन् क्षणे नास्त्यत्र संशयः ॥७१॥

अस्माकं यदि न त्वं स्या अग्रणीर् वानरेश्वरः । [N

६७] न कस्यचिद् वयं किञ्चिच्छृणुयाम परस्परम् ॥७२॥ [N

न हि प्रेषयिता तां प्रेष्यैः प्रेष्यैः कथं भवेत् ।

६८] भवेतायं जनः सर्वः पालनीयः प्रयत्नतः ॥७३॥ [२२

भवान् किलात्र चास्माकं स्वामिभावे व्यवस्थितः ।

१. कै—० दोषविचारणात् ।

च—० दोषाविचारिताः ।

भ—० दोषवि० ।

२. भ—पित्रा संलालितः स्नेहात् ।

३. कै अ—सच्छास्त्रं ग्राहितः ।

४. रा भ—भवेच्छक्तो ।

भ—भवेत् शक्तो ।

५. ल, —बालिव० ।

६. ल, —नास्ति ।

७. ल, —सुग्रीवाज्ञारताः ।

८. कै रा अ भ च—नास्ति ।

९. भ—स्यास्त्वमग्रः ।

१०. भ—वानरेश्वर ।

११. रा—तत्र ।

१२. कै—प्रेष्यः प्रेष्यः ।

१३. अ भ च—कथंचन ।

१४. रा—‡ भवतीत्यर्थः ।

- ६९] स्वामी किलाग्रं सैन्यस्य गतिरेकां पुत्रङ्गम् ॥७४॥ [२३पू
अपि चैवास्य कार्यस्य भवान् गतिररिन्दम । [२४पू
७०] तस्मात् कलत्रवत्तत्त्वं परिपास्यः सदा भवान् ॥७५॥ [२३ उ
मूलमर्थस्य संरक्ष्यमेष कार्यविनिश्चयः ।
७१] मूले हि सतिसिद्धयन्ति गुणाः पुष्पफलादयः ॥७६॥ [२४ उ
७२पू] तद् भवानस्य कार्यस्य साधने सत्यविक्रमः ।
N] बुद्धिविक्रमसम्पर्कौ हेतुरेकः परन्तपैः ॥७७॥ [२५
७२उ] वयं तव महाबाहो शास्त्रापुष्पफलोपमाः ॥७८॥ [N
गुरुश्च गुरुपुत्रश्च त्वं ।ह नः कपिसत्तम ।
७३] वयं भवन्तमाश्रित्य समर्थो अर्थनिश्चये ॥७९॥ [२६
उक्तवन्तं महाप्राज्ञं जाम्बवन्तं महाकपिः ।
७५] प्रत्युवाच ततः श्रीमान् वालिस्तनुरथाङ्गदः ॥८०॥ [२७
पुनः खल्विदमस्माकं कार्यं प्रायोपवेशनम् । [२८ उ
७७] न ह्यकृत्वां हरिपतेः सन्देशं तस्य धीमतः ॥८१॥
७८पू] तत्रापि गत्वा प्राणानां पश्यामि परिसंक्षेपम् । [२९
८२उ] स हि प्रसादे कोपे च हरीणां नित्यशः प्रभुः ॥८२॥
८३पू] अकृत्वा तस्य सन्देशं विनाशो गमने भवेत् । [३०

१. भ—किलास्य ।

२. भ—गतिरेका ।

कै ब ल_१—गतिरेकः ।

३. कै अ ल_१—पुत्रङ्गमाः ।

ल_२ ब म—पुत्रङ्गमाः ।

४. कै ल_२ च—कलत्रवत् त्वं ।

म—†कालत्रवांस्तु त्वं ।

भ—‡कालत्रवत् त्वं ।

५. भ—नास्ति ।

६. अ च—०मसंपन्नो ।

७. ल_१—परंतप ।

८. ल_१—०सत्तमः ।

९. रा अ च—समर्थार्थविनिश्चये ।

म—समर्थश्च विनि ० ।

१०. रा—हि कृत्वा ।

११. कै—†विभुः ।

१२. कै—प्रभुः ।

८५३] तद् ययैवास्य कार्यस्य न भवत्यन्यथा गतिः ॥८३॥

तद् भवानिह दृष्टार्थः सञ्चिन्तयितुमर्हति । [३१

८६] सोऽद्भुतेन तथा वीरः प्रत्युक्तः पुत्रगेश्वरः ॥८४॥

जाम्बवानर्थवत् प्राह वालिपुत्रमनिन्दितम् । [३२

९१] येन ते वीर वर्योऽहं न किञ्चित्परिहास्यति ॥८५॥

९२पू] अहं सन्देशयाम्येनं यः कार्यं साधयिष्यति ॥८६॥[३३

ततः प्रवीरं पुत्रतां वरिष्ठ-

मेकान्तमाविश्य सुखोपविष्टम् ।

सन्देशयामास महाऽनुभावं

९७] हरिं स ईदृशो हनुमन्तमेव ॥८७॥ [३४

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे वानरमन्त्रणं नाम

षट्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५६ ॥

१. रा—†दृष्टान्ताः ।

२. रा अ ब म म—०नुमर्हसि ।

३. श—†ये ।

४. कै ब म—वर्योयं ।

अ च—†कार्योयं ।

श—प्रवर्योयं ।

म—कार्यार्थे ।

५. च—अयं ।

६. कै रा ल, ब म ल, श—समिद्धं

अ च—समुद्धो ।

७. रा म च—नास्ति ।

ल, ब म श—किष्किन्धा० ।

[वं-सु०का०-२]=[सप्तपञ्चाशः सर्गः]=[दा-६६]

अनेकशतसाहस्रीं विषयणां हरिवाहिनीम् ।

१.] जाम्बवान् समुदीक्ष्यैवं हनूमन्तमथाब्रवीत् ॥१॥ [१

वीर वानरलोकस्य सर्वधर्मार्थकोविदः ।

२.] तूष्णीमेकान्तमोश्चित्य हनुमन् किं न भाषसे ॥२॥ [२

९ उ] हनुमन् कपिराजस्य सुग्रीवस्य समो ह्यसि ।

रामलक्ष्मणयोश्चापि तेजसा च बलेन च ॥३॥ [३

१०.] अरिष्टनेमिनः पुत्रो वैनतेयो महाबलः ।^{१०} [४पू

N] पक्षयोर्यद् बलं तस्य तावद् भुजबलं तव ॥४॥

११पू.] विक्रमश्चापि तेजश्च सत्त्वं च हरिपुङ्गवे ।^{११} [६

१२पू.] विशिष्टं सर्वभूतानां किमात्मानं न बुध्यसे ॥^{१२} ५॥ [७ उ

यादृशो वैनतेयस्य वेगो वेगवतो महान् ।

N] तादृशस्तव वेगो हि किमात्मानं न बुध्यसे ॥^{१३} ६॥ [N

१. ल१—निषण्णां ।

म—मनुज्ञां ।

२. कै म—०दीक्ष्येव ।

रा—समुद्रस्याथ ।

३. रा—अतः परमष्टपञ्चाशस्य सर्ग-
स्याद्यः श्लोकः संस्तूयमानो हनुमान्
इत्यादिः प्रमादाद्विहितः ।

४. रा—तूष्णीमेव समाश्रित्य ।

म—तूष्णीमेकान्तमास्थाय ।

५. कै ल२—न वक्ष्यसे ।

रा ल१, व म श—न वक्ष्यसे ।

६. भ—योश्चैव ।

७. भ—अतः परमधिकः पाठः—

गस्त्वानिति विख्यात उत्तमः सर्वपक्षिणां ।
बहुशोपि मया दृष्टः सागरे मकराकये ।
भुजंगानुद्धरन् पूर्वं महतेजो महाबलः ॥

८. अ च—तत्र ।

९. अ भ च—नोभयं तव हीयते ।

१०. अ भ च—अतः परमधिकः पाठः—
बलं बुद्धिश्च तेजश्च सत्त्वं च हरिपुङ्गव ।

ल१—नास्ति ।

११. म—नास्ति ।

- १२७] उत्तमाप्सरसां श्रेष्ठा विख्याता पुञ्जिकस्थला । [८पू
 १३पू] अभिशापादभूत् तात वानरी कामरूपिणी ॥७॥ [९उ
 १४पू] अञ्जनेति परिख्याता पत्नी केसरिणो हरेः । [८उ
 १३उ] दुहिता विरजस्यासौ वानरस्य महात्मनः । [१०पू
 १४उ] अभिशापक्षयाज् जाता पुनस्त्रिदिवचारिणी ॥८॥ [N
 कपित्वे सा तु चार्वङ्गी 'कदाचित् कामरूपिणी । [१०उ
 १५] मानुषं विग्रहं कृत्वा यौवनोत्तमशालिनी ॥९॥
 व्यचरत् पर्वतस्याग्रे प्रावृष्यम्बुदसंकुले । [११उ
 १६] विचित्रमालयाभरणा महार्हक्षौमवासिनी ॥ १० ॥ [११पू
 तस्या वस्त्रं विशालक्षयाः पीतं रक्तदशं ततः ।
 १७] स्थितायाः पर्वतस्याग्रे आरुह्योरर्द्धदं शुभम् ॥११॥ [१२
 स ददर्श ततस्तस्या वृत्तावूरु सुसंहतौ ।
 १८] स्तनौ च पीनौ सहितौ मुनासं चारु चाननम् ॥१२॥ [१३
 तां विशालायतश्रोणीं तनुमध्यां तपस्विनीम् ।
 १९] दृष्ट्वैव शुभसर्वाङ्गीं पवनः समवेपत ॥१३॥ [१४
 स तां भुजाभ्यां पवनः मुनेत्रां परिष्वजे ।

१. कै रा ल_१ व म ल_२ श—
 † ०माप्सरसाप्येषा ।

२. श भ—पुञ्जिकस्थली ।
 च—पुञ्जिकछला ।

३. कै म श—अञ्जनीति ।

४. अ च—०तांगराजस्यासौ ।

म—० ता कुंजरस्यासौ । (मुपा० च
 प्राप्तशोधनेन)

५. अ भ च—चारुसर्वाङ्गी ।

६. भ — पीतरक्तदशं ।

७. कै रा ल_१ व ल_२ श—स्थिता सा ।
 म—स्थितास्या ।

८. रा—†०रुद्धे ।

अत्र 'मारुतोऽपाहरण्यैः' इति शास्त्रान्तर-
 पाठो युज्यते ।

९. रा ल_१ व म च—सुसंहते ।

१०. म च—शुभचार्वङ्गी ।

११. श—समवैपत ।

- २०] मदनाविष्टसर्वात्मा गतात्मा तामनिन्दिताम् ॥१४॥ [१५
सा तत्र कोपसम्भ्रान्तां सुनेत्रो वाक्यमब्रवीत् ।
२१] एकपत्नीव्रतमिदं को नाशयितुमिच्छति ॥ १५ ॥ [१६
अञ्जनाया वचः श्रुत्वा मारुतः प्रत्यभाषत ।
२२] न त्वां हिंसामि कल्याणि माते भूद् बुद्धिरन्यथा ॥१६॥ [१७
मनसाऽस्मि गतो यत्त्वां परिष्वज्य मनस्विनि ।
२३] वीर्यवन्तं महासत्त्वं जनयिष्यसि शोभने ॥१७॥ [१८
स त्वं केसरिणः पुत्रः क्षेत्रज्ञो भीमविक्रमः ।
२४] मारुतस्यौरसः पुत्रस्तेजसा च पितुः समः ॥१८॥ [N
उद्यन्तं हि त्वमैदित्यं बालो भूत्वा महावने ।
२५] ग्रहीतुकामः क्रीडाऽर्थमुत्पपाताम्बरं बली ॥१९॥ [२१
शतानि यातस्त्रीययूर्ध्वं योजनानां महाकपे ।
२६] तेजसाऽर्कस्य निर्धूतो न विषादं गतस्तदा ॥२०॥ [२२
यमेव दिवसं त्वं च ग्रहीतुं भास्करं प्लुतः । [N
N] तमेव दिवसं राहुः संजिघृक्षुर् दिवाकरम् ॥२१॥
उपाजगाम त्वां दृष्ट्वा शक्रस्त्वामुपचक्रमे । [N

१. भ—तु सुसंभ्रान्ता ।

२. व—सुमित्रा वा०

ल, म—व्रुटितः पाठः ।

श—अञ्जनी वा० ।

३. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
यस्त्वां ।

४. भ—अतः परमधिकः पाठः—

वीर्यवान् बुद्धिसंपन्नः पुत्रस्तत्र भविष्यति ।

स त्वं केसरिणः पुत्रं तेजसा वापि मत्समं॥

५. कै—क्षेत्रज्ञो ।

३. कै रा ल, अ ब म—उद्यतं ।

श—तपसं । ल, उदितं ।

७. ल,—तमादित्यं ।

८. कै—संजिघृक्षुर् ।

९. अ म श—तं ।

१०. भ—शक्रं त्वमुपचक्रमे । इत्यपर-
हस्तेन । 'स्वरितं चोपचक्रमे'
इति सूत्रे ।

- N] इन्द्रस्य भवनं गत्वा सह शक्रेण चाभ्ययात् ॥२२॥ [N
 ऐरावतस्कन्धगतं दृष्ट्वा शक्रं त्वमागतम् ।
 N] समायातश्च शक्रस्त्वां कुलिशेनाभ्यताडयत् ॥२३॥ [N
 N] शतानि त्रीणि गत्वोर्ध्वं योजनानां महाकपे ॥२४॥ [N
 तेजसा तस्य निर्धूतो वज्रेण च समाहतः ।
 N] न विषादं गतस्तत्र निपपातं महीतले ॥२५॥ [N
 तस्माद् वै पततः शीघ्रमन्तरिक्षात् कपे तव । [२३पू
 २८] हनुः शैलेन्द्रशिखरे वाममेतदभज्यत ।
 २९पू] ततस्तु नामधेयं ते हनुमानिति कीर्त्यते ॥२६॥ [२४
 ततस्त्वां पतितं दृष्ट्वा वायुः सर्वत्रगो विभुः । [२५पू
 N] चकार सर्वभूतानि निरुच्छ्वासानि सर्वतः ॥२७॥ [N
 ततः प्रजैः सगन्धर्वाः समुरापुरमानवाः ।
 N] प्रजापतिं पुरस्कृत्य वार्युमीयुः सुखैर्विणः ॥२८॥ [N
 प्रजापतिस्तु भगवानुवाच वचनं विभुः ।
 N] अवध्यो हनुमानेष तव पुत्रो हरीश्वरः ॥२९॥ [N
 अस्त्राणामप्यवध्यश्च ब्रह्मादीनां भविष्यति ।
 N] बलवान् वीर्यवान्श्चैव तस्मान्मारुत मो रुदं ॥३०॥ [N
 N] प्रजापतेर्वरं लब्ध्वा प्रीतोऽभून्मारुतस्तदा ॥३१॥ [N

१. कै-बाह्वात् । म ल_१-वात्ययात् ।

२. ल_१-स्कन्धगतो ।

३. म-निषसाद ।

४. ल, व-कपेः ।

५. म-मुद्रितः पठः ।

थ-वीर्यव ।

६. म-सर्वेशः ।

७. कै रा ल, व म श-ता प्रजाश्च ।

८. अ-वायुमागन् सु० ।

भ-वायुमागास्तुखैर्विणी ।

च-† वायुमास्तुवैविणं ।

९. कै ल, व-मानव ।

तुभ्यं तदा वरं दत्त्वा सह देवैः प्रजापतिः ।

- N] पितरं ते पुरस्कृत्य प्रत्यागच्छद् यथाक्रमम् ॥३१॥ [N
 २९७] त्वं हि वायुसमेस्तात जवेने कपिकुञ्जर । [३१ उ
 वयमद्य गतप्राणा भवानस्मासु साम्प्रतम् ।
 ३०] तेजो बलसमायुक्तः पक्षिराज इवोत्तमः ॥३३॥ [३२
 स इदानीमेहं वृद्धः प्लवने मन्दविक्रमः ।
 ३३] साम्प्रतं बलमस्माकं भवान् सर्वगुणोचितः ॥३४॥ [३५
 तद् विलम्बस्व विक्रान्तं प्लवतामुत्तमो ह्यसि ॥३५॥ [३६पू
 ३४] यस्तु विक्रमतेऽहंभो विक्रमे समुपस्थिते ।
 पर्जन्यमिव भूतानि लोकस्तमनुजीवति ॥३६॥ [N
 ३५] एतावान् पुरुषार्थो हि विक्रमश्च महामते ।
 यो युक्तो योगशास्त्राभ्यां प्रयुक्तः पौरुषेण च ।
 ३७] कर्मणा चाप्युपायज्ञः सोऽस्यां धुरि नियुञ्ज्यते ॥३७॥ [N
 ३६पू] तस्य पौरुषमश्नन्ति मित्रस्वजनबान्धवाः ॥३८॥ [N
 तदप्रमेयं वचनं सम्यग् विज्ञाय भाषितम् ।
 ३८] अयोचुरनुमानैव वानरा वानरर्षभम् ॥३९॥ [N
 विक्रमश्च महत् तेजो लङ्घने सौधको ह्यसि ।
 ३९] अप्रमेयाप्रमेयस्य परं पारं महोदधेः ॥४०॥ [N

१. कै रा ल, अ ब म ल_२ श च—

+ तावत्समम् ।

२. अ म च—प्लवने ।

३. कै—० कुञ्जरः ।

४. श—+ इव क्रमः ।

५. रा ल, ब म ल_२ श—

० दानीं महावृद्धः ।

६. अ च—सर्वगुणान्वितः ।

७. अ म च—वृद्धः ।

भ—‘हसो’ इत्यपरहस्तेन

८. कै रा ल, अ म ल_२ श म च—
 एतावत् ।

९. कै रा ल, अ म ल_२ श च—
 पुरुषार्थः ।

१०. रा—नियोज्यते ।

११. भ—सौधको ।

विस्मापयन् जगत् सर्वं प्रक्रमस्व महामते ।

४०] सीतायाश्चिरनष्टायास्त्वमर्थं पदवीं व्रज ॥४१॥ [N

कैथ्यतां त्रिषु लोकेषु त्वद् यशः पुण्यकर्मभिः ।

४१] अनौपम्यमिदं कर्म लङ्घनं लवणाम्भसः ॥४२॥ [N

यन्मसा योजयात्मानं हर ज्ञातिमुदुष्कृतम् ।

४२] निर्देशसिद्ध्या भर्तारं परित्रागेन राघवम् ॥४३॥ [N

४४ उ] विषयणांस्तु हरीन् सर्वान् हनुमन् किमुपेक्षसे ।

विक्रमस्व महाभाग विष्णुस्त्रीन् विक्रमानिव ॥४४॥ [३८

४५] समर्थो ह्येनिलस्यासि गतिं गन्तुं सुदुर्गमाम् । [N

त्वद्दीर्यं द्रष्टुकामेयं समग्रा हरिवाहिनी ॥४५॥ [३६ उ

४६] उत्तिष्ठ हरिशार्दूल लङ्घयस्व महाऽर्णवम् ।

४४पू] बायोरपि गतिर् नैषा हनुमन् या गतिस्तव ॥४६॥ [३७

ततः कपीनां प्रवरेण देशितः

प्रतीतवेगः पवनात्मजः कपिः ।

प्रहर्षयंस्तां कपिवाहिनीं तदा

४६] चकार रूपं पुवनाय देशितः ॥४७॥ [३९

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे हनुमन्प्रोत्साहनं नाम

सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ५७ ॥

१. म—† • श्विरनष्टायास्त्वमर्थ ।

२. रा—† कथां तां ।

रा—कथितं ।

३. च—हनुमत् ।

४. कै रा ल, व म ल, श—

हसितस्यास्य ।

भ—हसितस्यासि ।

५. भ—सुदुर्गमां ।

६. अ भ च—या हनुमन् ।

७. श—देशितः ।

८. ल, व म श—देशितः ।

९. ल, व म श—किष्किन्धा० ।

भ च—नास्ति ।

[ब० सु० को०-१]=[अष्टपञ्चाशः सर्गः]=[दा०-६७]

संस्तूयमानो हनूमान् व्यवर्धत महाबलः ।

१] समाविध्य च लाङ्गूलं चरणौ चाचलोपमः ॥१॥ [४

तस्य संस्तूयमानस्य वृद्धैर्वीनरयूथपैः ।^३

२] तेजसा पूर्यमाणस्य रूपमासीच्च दुर्गमम् ॥२॥ [५

कपिभिः स्तूयमानस्य तदा बलवतो बलम् ।

N] प्रवृद्धं दृष्टमनसः पर्वणीव महोदधेः ॥३॥ [N

आत्मस्थेनैव तु तोयेन वर्धते सागरो यथा ।

N] तथाऽऽत्मस्थेन वीर्येण प्रवृद्धः कपिकुञ्जरः ॥४॥ [N

यथा चन्द्रमसो वृद्ध्या वर्धते सागरोऽम्भसा ।

१] वृद्धे स्तूयमानस्य तथा वीर्यं हनूमतः ॥५॥ [N

यथा विजृम्भते सिंहो विबुद्धो गिरिगह्वरे ।

४] मारुतस्यौरसः पुत्रस्तथा समुपजृम्भितैः ॥६॥ [६

अशोभत मुखं तस्य जृम्भमाणस्य धीमतः ।

१. कै रा ल, अ ब म श च—
चरणैश्चाचलोपमः ।

ल_२—०चलोत्तमः ।

२. कै रा ल, अ ब म श च—
वृद्धिर्वा० ।

३. ल_२—नास्ति ।

४. रा ल_२ अ ब च—स्तूयमानस्य ।

५. म—० मासिदुत्तमं ।

६. कै म ल_२ श—नास्ति ।

७. कै म ल_२ श—नास्ति ।

ब—† कपिभिः स्तू० ।

भ—कपेः संस्तूयमानस्य ।

८. रा ल, ब भ—आत्मस्थेनैव ।

श—आत्मस्थेन च ।

९. † तोयेन ।

१०. भ—† वृद्धे ।

११. कै—† विबुधे । च—नास्ति ।

१२. ल, —† विबुधे ।

ब—† विबुधे ।

१३. कै रा अ म ल_२ श भ च—

० पजृम्भते ।

१४. कै रा म श—† ० मानस्य ।

- ५] तरुणादित्यसंकाशं विधूमं इव पावकः ॥७॥ [७
हरीणामुत्थितो मध्यात् संप्रहृष्टतनुरुहः ।
६] अभिवाद्य हरीन् सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ॥८॥ [८
तदेतच्छतकृत्वोऽपि गन्तव्यं शतयोजनम् ।
८] अहमेतं गमिष्यामि प्रीताः सन्तु वनौकैः ॥९॥ [N
एवं भवतु विक्रम्य लङ्घयिष्यामि सागरम् ।
७] कृतार्थश्चागमिष्यामि प्रीताः सन्तु प्लवङ्गमाः ॥१०॥ [N
बलं च मम वीर्यं च पिता यश्च मम प्रभुः ।
९] मरुतैश्चैव यद्वृत्तं तत् सर्वं श्रोतुमर्हथ ॥११॥ [N
प्रत्ययार्थं स्ववीर्यस्य कुलं वक्ष्यामि यादृशम् ।
१०] न विस्मयकृताद् भावादौत्सुक्यात् प्रवदाम्यहम् ॥१२॥ [N
इदं केसरिणस्तस्य पितुरासीच्छ्रुतं मया ।
११] मम जन्म यथा सत्यमद्रुतं मातरिभ्वनः ॥१३॥
१२पू] पश्चिमस्य समुद्रस्य तीर्थं पुण्यमृषिष्ठितम् ॥
N] इदं केसरिणस्तस्य तीर्थं पुण्यमृषिष्ठितम् ।
१२उ] प्रभासमृषयो यत्र मज्जन्ति सुसमाहिताः ॥१४॥ [N
तेच्छंखशवलो नाम धृष्टः कश्चिन्महागजः ।
१३] गेतानृषीन् भीमबलो जघान किल वीर्यवान् ॥१५॥ [N

१. भ—० त्यसंकाशो ।

२. अ च—† विधूमं इव पावकं ।

३. श—† ० मर्थितो ।

४. भ—यदेव० ।

५. कै—† वनौकैः ।

६. ल,—संक्रम्य ।

७. कै ल, अ म ल, श—
माहृतैव ।

८. कै—प्रविशाम्यहं ।

९. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
नास्ति ।

१०. कै रा ल, ब म ल, श—
तं संखश० ।

११. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
६ (? दु) हः ।

१२. च—स राक्षसी० ।

- तदुपस्पर्शनं पुण्यं गच्छन्तमृषिपूजितम् ।
 १४] भरद्वाजमृषिं शान्तं गजः सोऽभ्यद्रवद्द्रुतम् ॥१६॥ [N
 ततः पर्वतकूटस्थः पिता मम महाबलः ।
 १५] संददर्श महात्मानं हस्तिना समभिद्रुतम् ॥^१ १७ ॥ [N
 ततो नादं महाभीमं कृत्वा मम पिता भृशम् ।
 १६] तस्योपरिष्ठान्न्यपतत् कुञ्जरस्य महाबलैः ॥१८॥ [N
 तं नखैश्च सुतीक्ष्णाग्रैर्दन्तैश्चैव पिता मम ।
 १७] संप्रमथ्याक्षिणी तस्य बिभेद कपिकुञ्जरः ॥१९॥ [N
 उत्प्लुत्य च स वेगेन पिता मम कपीश्वरः ।
 १८] तस्य वक्त्रादुभौ दन्तावुज्जहार बलाद् बली ॥२०॥ [N
 उत्पात्य सालवृक्षं च बलेन महता ततः ।
 N] विध्वंसयितुर्गारेभे तं गजं च पिता मम ॥२१॥ [N
 तस्मिन् हते महावीर्ये पितरं मे महामुनिः ।
 २०] गृह्णाभ्ययान् मुनिभ्यश्च न्यवेदयत् तं कपिम् ॥२२॥ [N
 योऽसौ रौद्रो गजस्तीर्थं पुण्यमुत्सादयन् मेहत् ।
 २१] अनेन कपिराजेन स हतोऽक्लिष्टकर्मणा ॥२३॥ [N
 भवन्तो दातुमर्हन्ति वरमस्मै यशस्विने ।
 N] यमिच्छति हरिश्रेष्ठः केसरी शत्रुमुदनः ॥२४॥ [N

१. कै अ भ—दातं ।

च—यातं ।

२. रा—नास्ति ।

३. अ भ च—महाबली ।

४. रा—नास्ति ।

५. रा ल, अ ब च—उत्प्लुत्य तु ।

भ—प्रत्याप्लुत्य० ।

६. कै ल, ब म—विध्वंसितु० ।

रा च—† विध्वंसयितु० ।

७. अ म च—कपिकुञ्जरः ।

८. रा—महान् ।

- N] ऋषयश्चापि तं दृष्ट्वा एवमस्त्विति वानराः ॥२५॥
 ततस्ते मुनयस्तस्मै वानराय ददुस्तदा । [N
 २३] पित्रे मम महात्मानो वरं वेदविदां वराः ॥२६॥
 ततो मम पिता वत्रे वरं मारुतविक्रमम् । [N
 २४] लभेय भगवन् पुत्रं कामरूपिणव्ययम् ॥२७॥
 ततो मे वर्तमाना सा यौवने जननी पुरा । [N
 २७] विचचाराञ्जनां नाम महीं सगिरिकाननाम् ॥२८॥
 दुहिता वानरेन्द्रस्य कुञ्जरस्य महात्मनः । [N
 २८] संवृत्ता मलये दिव्ये पर्वते कामरूपिणी ॥२९॥
 सागरे सा शिरःस्नाता रक्तचन्दनरूषिता । [N
 २९] प्रकीर्णकेशा तोयार्द्रा तस्थौ मलयमूर्धनि ॥३०॥
 ततो मनीषिणां तेषां वचनात् पुण्यकर्मणाम् । [N
 N] सां वै गिरिवरे दिव्ये चंचार शुभदर्शना ॥३१॥
 रूपयौवनसंपन्नां तां दृष्ट्वा मारुतस्तदा । [N
 ३०] बाहुभ्यांसपरिष्वज्य प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥३२॥
 मारुतोऽस्मि विशालाक्षि प्रोणः सर्वशरीरिणाम् । [N
 ३१] अवशस्त्वामभिर्गतः संकल्पेजशराहतः ॥३३॥

१. कै म—† वानरः ।
 २. रा—† वानरास्तस्मै ।
 ३. कै रा ल, अ म ल, श भ च—
 वदुस्तथा ।
 ४. कै रा ल, व म भ—† लभेयं ।
 ५. ल, म ल, श—० नासी ।
 ६. रा—० राजनी ।
 ७. ल, व म—० नभूषिता ।
 ८. अ च—† ० र्णकेशास्तोयार्द्रास्तस्थौ ।
 भ—प्रकीर्णकेशास्तोयार्द्रास्तस्थौ ।

९. कै रा ल, व म ल, श—
 शनः प्रिया तेषां वने वै ।
 १०. म—अस्य स्थाने—
 अवशस्त्वामुपगतः संकरः ।
 ११. ल, म—प्राणाः ।
 १२. कै रा ल, व म ल, श—
 अवशस्त्वामुपगतः ।
 रा—संकल्पजशरीरिणः ।
 १३. कै रा ल, व म ल, श—
 संकल्पजशरीरजः ।

- ममाभ्यागमने दोषं न प्राप्स्यसि वरानने ॥३४॥ [N
 ३२] वानरेन्द्रश्च मे पुत्रो भविष्यति महाबलः ।
 वीर्यवान् बुद्धिसंपन्नः सत्त्ववान् बलविक्रमी ॥३५॥ [N
 ३३] अवध्यश्च महास्त्राणां ब्रह्मादीनां भविष्यति ।
 इत्येवं जनकः श्रीमान् मारुतो मे वरं ददौ ॥३६॥ [N
 ३४] अरूपः सर्वभूतात्मा हुताशनसखोऽनिलः ।
 बलवानपमेयश्च वायुराकाशगोचरः ॥३७॥ [२७
 ३५] तस्याहं भीमवेगस्य शीघ्रगस्य महात्मनः ।
 मारुतस्यौरसः पुत्रः पुत्रे नस्ति मे समः ॥३८॥ [१०
 ३६] उत्सहे चापि विस्तीर्णमुल्लिखन्तमिवाम्बरम् ।
 ३७पू] मेरुं गिरिमसङ्गेन परिगन्तुं सहस्रशः ॥३९॥ [११
 उदयात् प्रस्थितं चापि ज्वलन्तं रश्मिमालिनम् ।
 ४१] अनस्तमितमादित्यमभ्यतिक्रान्तुमुत्सहे ॥४०॥ [१५
 N] पृथिव्या दक्षिणादन्तादुत्तरं गन्तुमोजसा ।
 ४०उ] तथाऽहं भूमिमुत्सृज्य पुनरागन्तुमुत्सहे ॥४१॥ [N
 ३९उ] पद्मगाशनमाकाशे पैतन्तं क्षिप्रमेव तम् ।
 N] वैनतेयमहं शक्तः परिगन्तुं सहस्रशः ॥४२॥ [१४
 उरुवातेन महता भीमेनाकाशगो महान् ।
 ४३] उत्सहे पर्वतान् सर्वास्तुङ्गान् पातयितुं क्षितौ ॥४३॥ [N

१. अ भ च—बलविक्रमः ।

२. अ भ च—मारुतः श्रीमान् जनभ्ये

३. कै म—नास्ति ।

४. म—† • त्यमद्यतिक्रांतं ।

श—• त्यमभ्येत्य क्रांतुं ।

म—• त्यमत्यतिक्रांतुं । •

५. म—तपंतं ।

६. अ—† पक्षसेविते ।

भ च—† पक्षसेविते ।

७. अ भ च—• गान् ।

८. भ—सर्वान् सर्पान् ।

- १७ उ] ममोरुभुजवेगेन भविष्यति समुद्रदुतः ।
 समूर्छितमहाप्राहः समुद्रो वरुणालयः ॥४४॥ [१३
 १८] बाहुवेगैप्रणुत्तेन समुद्रेण समुत्सहे ।
 १९पू] समाप्लावयितुं लोकान् सपर्वतवनद्रुमान् ॥४५॥ [१२
 सागरं क्षोभयिष्यामि दारयिष्यामि मेदिनीम् । [१७ उ
 N] पर्वतान् पातरिष्यामि प्लवमानः प्लवङ्गमाः ॥४६॥
 तरिष्याम्यूरुवेगेन प्लवमानो महाऽर्णवम् । [१८
 ४१] लतानां विविधं पुष्पं पादपानां च सर्वशः ॥४७॥ [१९पू
 अनुबन्धेन पुष्पाणां विविधेन सुगन्धिनाम् । [N
 ४४] भविष्यति हि मे पन्था वायोः पन्था इवाम्बरे ॥४८॥ [१९ उ
 राजयिष्यन्तमाकाशमुत्पतिष्यन्तमेव च ।
 ५५] द्रक्ष्यन्ति सर्वभूतानि निपतन्तं वेनान्तरात् ॥४९॥ [२०
 महामेघप्रतीकाशं मां द्रक्ष्यन्ति वनौकसः ।
 ५६] नेभं आवृत्य बाहुभ्यां ग्रसमानमिवाम्बरम् ॥५०॥
 विधमिष्यामि जीमूतान् कम्पयिष्यामि पर्वतान् ।
 ५७] सागरं क्षोभयिष्यामि प्लवमानः समाहितः ॥५१॥ [२२
 महासंहननोपेतौ महान्तौ पुरुषर्षभौ ।

१. भ—समुद्यतः ।

२. भ—समुत्थितः ।

३. अ च—० गप्रणुत्तेन० ।

भ—वायुवेग० ।

४. ब ल२ श—प्लावयिष्यामि ।

म—प्लव० ।

५. रा ङ—० प्याम्युद० ।

६. भ—सुगन्धिना ।

७. कै ल, अ ब म ल२ श भ च—
 राजयन्तमिवाका० ।

८. कै ल, ब म ल२ श—वा ।

९. श—० तन्तमिवांबरात् ।

१०. अ—नभश्चावृत्य ।

भ—नभः प्रावृत्य ।

११. भ—क्रोधयि० ।

- ५८] ऋष्यमूकात् पुनः शैलादुभौ तौ रामलक्ष्मणौ । [२४पू
 N] आनयिष्यामि वैदेह्याः सकाशं वानरर्षभाः ॥५२॥ [N
 ५९ उ] आनयिष्यामि वैदेहीं' रामस्य महिषीं प्रियाम् ।
 N] प्रसह्य भुजगं भीमं गरुत्मान् सागराद् यथा ॥५३॥ [२४ उ
 ६० उ] विहरिष्यामि वेगेन नानानक्रसर्माकुलम् । [N
 ६०पू] वितत्य गरुडः पक्षौ हरन्निवै महोरगम् ॥५४॥
 इहैव संप्रतीक्षध्वं सर्वे वानरयूथपाः । [N
 ६१] अहमेतद् गमिष्यामि योजनानां शतं द्रुतम् ॥५५॥
 आदित्यचन्द्रचरिते ग्रहनक्षत्रसेविते । [N
 ६२] वैनतेयस्य वा शक्ति र्मम वा मारुतस्य वा ॥५६॥ [२३
 ऋते सुपर्णराजानं मारुतं वा महाजवम् ।
 ६३] न तद् भूतं प्रपश्यामि यो मां प्लुतमनुप्लवेत् ॥५७॥ [२५
 निमेषान्तरमात्रेण निरालम्बनमम्बरम् ।
 ६४] सहसा निष्पतिष्यामि घनाद् विद्युदिवाम्बरे ॥५८॥ [२६
 भविष्यति हि मे रूपं क्रममाणस्य सागरे ।
 ६५] विष्णोः प्रक्रममाणस्य तंदा देवीसुरे यथा ॥५९॥ [२७
 बुद्ध्या चाहं प्रपश्यामि मनः कथयतीव मे ।
 ६६] अहं द्रक्ष्यामि वैदेहीं रामस्य महिषीं प्रियाम् ॥६०॥ [२८
 गरुडस्य समो वेगे मारुतस्य समो जवे । [२९

१. कै रा अ भ च—तां देवी ।

२. ब—नाना, मलताकुलं ।

३. अ च—हरतीय ।

४. अ भ च—मां प्रतीक्षध्वं ।

५. म—। उ ।

६. म—‡ निमेषान्तरः ।

७. भ—सुनिरालम्बनम्बरं ।

८. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
 निपति० ।

९. अ भ च—विद्युदिवोद्गमे ।

१०. कै रा ल, अ ब म ल, श च—वथा ।

११. कै । देवांबरे ।

- ६७] अयुतं योजनानां हि क्रमेयमिति मे मतिः ॥६१॥
 वासवस्य सवज्रस्य ब्रह्मणो वा स्वयम्भुवः ।
 ६८] हरेयममृतं हस्ताद् विक्रम्य सहसा त्वहम् ॥६२॥ [३० पू
 लक्ष्मीं चन्द्राद्वरेयं च सूर्यात् तेजस्तथोजितम् । [N
 ६९] लङ्कां चापि समुत्क्षिप्य गच्छेयमिति मे मतिः ॥६३॥ [३० उ
 तमेवं वानरश्रेष्ठं गर्जन्तममितौजसम् ।
 ७०] प्रत्यूचुर हरयस्तत्र मारुतस्यौरसं सुतम् ॥६४॥ [३१
 वीरः केसरिणः पुत्रो वेगवान् मारुतात्मजः ।
 ७१] ज्ञातीनां तुमुलस्त्रासस्त्वया वीर प्रणाशितः ॥६५॥ [३३
 तव कल्याणरुचयः कपिसंघाः समागताः ।
 ७२] मङ्गलान्यर्थसिद्ध्यर्थं करिष्यन्ति प्रयास्यते ॥६६॥ [३४
 कपिराजप्रसादेन कपिवृद्धमतेन हं ।
 ७३] गुरुणां च प्रसादेन पुत्रस्त्वं महाऽणवम् ॥६७॥ [३५
 स्थास्यामो ह्येकपादेन यावदागमनं तव ।
 ७४] त्वेद्व्रतानि हि सर्वेषां जीवितानि वनौकसाम् ॥६८॥ [३६
 एवमुक्तः परिषदा सोऽङ्गदेन च वानरः । [N
 ७५] अभिवाद्याभिवाद्याशुं प्राश्वजतं महाकपिः ॥६९॥

१. भ—आशतं ।

२. म श—० स्तथोदितं ।

३. भ—वापि ।

४. अ च—† तमेव ।

५. अ भ च—वानरश्रेष्ठ ।

६. ल, —† कपिसंघाः ।

७. म—† मङ्गलान्यनि तवावयवार्थं ।

ल, श—मङ्गलानि तवावयवार्थं ।

८. भ—† प्रतिष्ठिता ।

९. रा—† ० इतमेन ।

१०. अ भ च—च ।

११. कै रा ल, व म ल, श—
 विहितानि ।

१२. अ च च—० आभिवाद्याम् ।

१३. रा—† प्रश्वज्यत ।

अ भ च—प्राश्वजत ।

वीक्षाचक्रे च संदृष्टः समन्ताद् वानरर्षभः ।

७६] उत्प्लुत्य च ततस्तूर्णमुवाच हरियूथपान् ॥७०॥ [N

नचिरादागमिष्यामि प्रैष्य लङ्कामितः पुरीम् ।

N] अङ्केनादाय वैदेहीं हत्वा रावणमाहवे ॥७१॥ [N

एतावदुक्ता वचनं प्रतीतः

प्रियं नरेन्द्रस्य च राघवस्य ।

आमन्त्र्य चामन्त्र्य च वानरांस्तान्

N] सं लङ्घनार्थं गिरिमारुरोह ॥७२॥ [N

स वेगवान् वेगसमाहितात्मा

हरिप्रवीरः परवीरहन्ता ।

मनः समार्धाय महाप्रभावो

N] जगाम लङ्कां मनसा महात्मा ॥७३॥ [५१

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धार्काण्डे हनुमद्वर्जनं नाम

अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ५८ ॥

१. ल,—‡ वीक्षाचक्रे ।

२. अ म च—उत्पत्य ।

३. कै—‡ बिराल् ।

रा ल, ब म ल, रा—‡ बिराल् ।

४. म—प्रैष्य ।

५. कै रा ल, अ ब म ल, रा च—

संलघ० ।

६. रा—परवीरहन्ता ।

७. कै रा ल, अ ब म ल, रा—
समादाय ।

९. ल, ब म रा—किष्किन्धा० ।

[व—N] = [ऊनषष्टितमः सर्गः] = [दा—N]

अथ ते वानराः शूरास्तदात्यर्थं प्रहर्षिताः ।
 गुणपूर्वाभिराशीर्भिर्हनुमन्तं प्रतुष्टुवुः ॥१॥
 येनौदार्येण मेघवान् देवासुरसमागमे ।
 क्रान्तवान्युध्यमानस्तु क्रम त्वं तेन तेजसा ॥२॥
 यथा विष्णुर्पहातेजा पृथिवीं क्रान्तवान्पुरा ।
 त्रिविक्रमो महासत्त्वस्तद्धि तेजो बलं च ते ॥३॥
 यथा रुद्रो महाबाहुर्गुणैर्विविधदक्षिणे ।
 योगसिद्धो महावीर्यस्तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥४॥
 त्रिपुरं जघ्नुषः पूर्वं शङ्करस्य महात्मनः ।
 बलवीर्यादिसम्पत्तिः सा ते भवतु नित्यदा ॥५॥
 मरुतो देवसंमर्दे युध्यन्ते येन संयुगे ।
 क्रमतो मङ्गलं तत्ते भवतु पुवगोचम ॥६॥
 यथाश्विनौ विवस्वाश्च भार्भिः सञ्जातपौरुषः ।
 तेजसा तेन हनुमत् प्रक्रमस्व महार्णवम् ॥७॥
 ये वै महाहयोः पुण्याः सिद्धचारणसेविताः ।
 राजयन्त्युत्तरामाशां तेषां प्रक्रम तेजसा ॥८॥
 ऋषयो देवगन्धर्वा पिशाचोरगराक्षसाः ॥
 चन्द्रादित्यौ यथा वीर्यादं प्रक्रमन्ते नभस्तले ॥९॥

१. व म—हनुमन्तं ।
२. व ल_२ श म—मेघवान् ।
३. कै ल, अ म—स्वशुद्धिः ।
४. म—रुद्रो ।
५. व—०र्षाभिसः ।
६. ल_२—देवसमरे ।
७. कै रा ल, अ म ल_२ श म च—

- ताभिस्तं ।
८. ल_२—नास्ति ।
९. म—महर्षयः ।
१०. ल_२—नास्ति ।
११. ल, अ व म—नभस्तले ।
- म—नभस्तले ।

तथा तेषां च सर्वेषां त्वं विवर्धस्वं तेजसा ।
 वीर्ययुक्तस्तथा वीरः प्रक्रमस्व महार्णवम् ॥१०॥
 आशीर्भिः पुवगै वीरो हनूमानभिपूजितः ।
 अभ्यर्चयन् मानार्हो मरुद्भिर्वासवो यथा ॥११॥
 अग्निर्हुतवहः साक्षात्सूयमानो यथाध्वरे ।
 ऋषिभिर्वाग्मनः संख्ये यथा यज्ञपुरस्कृतः ॥१२॥
 वानरैर्हनुमानेवमाशीर्भिः प्रतिपूजितः ।
 संपूज्य तान् हरिगणानिदं वचनमब्रवीत् ॥१३॥

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे हनुमन्मङ्गलं नाम

ऊनषष्टितमः सर्गः ॥ ५९ ॥

— — —

१. भ—† विवृद्धस्व ।

२. कै रा ल, अ व म ल, श च—
अभिनन्दितस्तु ।

३. अ च—०क्षाद्वय० ।

४. कै ल, अ व म भ च—महाध्वरे ।

रा—† ०यथाध्वरे ।

च—महाध्वरे ।

५. भ—०वाग्मनप्रख्यैर् ।

६. रा—† ०हेतुमा० ।

७. कै ल, व म ल, † प्रतिपूजितैः ।
भ—त्यक्तम् ।

८—व म श—किष्किन्दा० ।

अ भ च—नास्ति ।

[ब-सु०का०-४] = [षष्ठितमः सर्गः] = [दा-६७]

N] ततस्तु हरिशार्दूलस्तानुवाच वनौकसः ।

नेमं मम महावेगं प्लवतो धारयिष्यति ॥१॥ [३७]

एतानि हि नगस्यास्य शिलासङ्कुटशालिनः ।

N] शिखराणि महेन्द्रस्य स्थिराणि च महान्ति च ॥२॥ [३८]

एतानि मम निष्पेवं पादयोः प्लवगोत्तमाः ।

N] प्लवतो धारयिष्यन्ति योजनानामिदं शतम् ॥३॥ [४०]

इति तस्य ब्रुवाणस्य सर्वे वानरपुङ्गवाः ।

१] चक्रुः प्रणामं मुदिताः शक्रस्येव मरुद्गणाः ॥४॥ [N]

तस्य पुष्पवैर्ती चित्रां वनमालां महात्मनः ।

२] चक्रुस्ते वानरश्रेष्ठां बाहुभ्यां मङ्गलानि च ॥५॥ [N]

स तैः परितृतः श्रीमान्वानरैर्वानरर्षभः ।

३] आरूढ नैगश्रेष्ठं महेन्द्रमरिमर्दनः ॥६॥ [४१]

वृतं नानाविधै र्वृक्षैः शार्दूलमृगसेवितम् ।

४] लतासन्तानसंवाधं नित्यपुष्पफलद्रुमम् ॥७॥ [४२]

मत्तद्विजगणै र्जुष्टं सलिलोत्पीडसंवृतम् ।

५] सिंहशार्दूलचरितं मत्तमातङ्गसेवितम् ॥८॥ [४३]

महद्गिरिच्छ्रितैः शृङ्गैरुल्लिखन्तमिवाम्बरम् । [४४पू]

६] सर्वसत्त्वालयं श्रीमैत्सानुबन्तं समन्ततः ॥९॥ [N]

ततस्तं स महातेजा आरुह्य विपुलं गिरिम् ।

७] व्यराजत कपिश्रेष्ठो द्वितीयः पर्वतो यथा ॥१०॥ [N]

१. म—नार्व ।

२. श—०नामि निर्वर्शनं ।

३. च—इष्टुष्टावर्ती ।

४. अ—वाकराः श्रे० ।

५. म—सुगं श्रे० ।

६. अ च—शाद्वलं मृग० ।

७. कै ल, अ व म श म च—

श्रीमान्सा० ।

ददर्श च महाघोरं सागरं मकरालयम् ।

N] अपारमिव गर्जन्तं महोरगनिषेवितम् ॥११॥ [N

स तिष्ठन् पर्वतस्याग्रे बभौ वानरपुङ्गवः ।

N] लोकानिर्व तदा विष्णुः क्रमिष्यन्विक्रमैस्त्रिभिः ॥१२॥ [N

अथ वैदूर्यवर्णेषु शार्दूलेषु महाबलः ।

N] वीरः सलिलकल्पेषु विचचार यथासुखम् ॥१३॥ [N

स द्विजास्त्रासयन् सर्वाल्लिताश्चैव समाहरन् ।

N] मृगान् वित्रासयंश्चैव प्रवृद्ध इव केसरी ॥१४॥ [N

नीललोहितमाञ्जिष्ठपत्रवर्णैस्सितासितैः ।

N] स्वभावविहितैश्चित्रै र्धातुभिस्समलङ्कृतम् ॥ १५ ॥

कामरूपिभिराविष्टमभीक्ष्णं सपरिच्छदैः ।

N] यक्षराक्षसगन्धर्वै र्देवकल्पैश्च पन्नगैः ॥१६॥ [N

तस्य पर्वतराजस्य तले नागशर्तायुते ।

N] तिष्ठन् कपिवरः श्रीमान् हृदे नाग इवावभौ ॥१७॥ [N

स सूर्याय महेन्द्राय पवनाय स्वयंभुवे ।

N] सतीभ्यश्च नमस्कारं चकार कपिकुञ्जरः ॥१८॥ [N

अञ्जलिं प्राङ्मुखैः कृत्वा कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।

१. रा अ च—†मज्जतं ।

२. कै रा ल, ब म श—लोकानीव ।

३. ल_२—वानरैः । श-वा पदैः ।

४. रा—लकपेषु ।

५. भ च—धीमान् ल० ।

६. अ च—प्रवर्णसिता० ।

७. अ—†ततो ।

८. कै रा ल, अ ब म ल_२ श च—नागघता० ।

९. कै रा ल, ब म ल_२ श भ—देवाय च ।

अ—पुरुषाय ।

१०. कै रा ल, अ ब म ल_२ भ च—स तेभ्यश्च० ।

११. ल_२—प्राङ्मुखं ।

१२. ब ल_२—चामिप्र० ।

१३. भ—

अञ्जलिं प्राङ्मुखः कृत्वा सगणावात्मबोधने ।

मनसावन्ध रामं च लक्ष्मणं च महारथम् ॥

सागरं सरितश्चैव प्रणम्य च महाकपिः ।

शरीरं परिष्वज्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥

N] अरिष्टं मार्गमातिष्ठन् पुण्यं वायुनिषेवितम् ॥१९॥ [N

पुनरागमनायेति वानरैरभिपूजितः ।

N] इहैव तिष्ठतेत्युक्तां प्रवनाय कृतोद्यमः । [N

वानरान् वानरश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥२०॥ [सु१, ४२७

N] यथा राघवनिर्मुक्तः शरः श्वसनविक्रमः ।

गच्छेत्तद्द्रुमिष्यामि लङ्कां रावणपालिताम् ॥२१॥ [४३

N] द्रक्ष्यामि यदि तां नाहं लङ्कायां जनकात्मजाम् ।

अनेनैव प्रवेगेन गमिष्यामि सुरालयम् ॥२२॥ [४४

N] अथवा त्रिदिवे सीतां न द्रक्ष्यामि कृतश्रमः ।

बद्धा राक्षसराजानमानयिष्यामि रावणम् ॥२३॥ [४५

सर्वथा कर्तृकार्योऽहमानयिष्यामि जानकीम् ।

N] आनयिष्यामि वा लङ्कां समुत्पाद्य सरावणाम् ॥२४॥ [४६

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे हनुमत्पर्वतारोहणं नाम

चतुर्थः सर्गः ॥ ६० ॥

१. कै ल, म—अतिष्ठन् ।

२. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
+०ते लंका ।

३. कै रा ल, ब म ल, श च—
गमिष्येहं ।

४. ब श—कृतकृत्योहमानयि० ।

५. रा अ ब ल, श भ च—
०हमानेभ्यामीह ।

६. ल, म ब श—किष्किन्धा० ।
अ भ च—नास्ति ।

[वं०-सु०-५,७]=[एकषष्टितमः सर्गः]=[दा०,सु०१]

एवमुक्त्वा स हनुमान्वानरान् वानरोत्तमः ।

N] ततोऽभ्यावष्टधे दक्षो दक्षिणो दक्षिणां दिशम् ॥१॥ [१७

पुवगः पुवगैर्दृष्टः पुवने कृतनिश्चयः ।

N] वष्टधे रामदृष्ट्यर्थं समुद्र इव पर्वणि ॥२॥ [१०

निष्पमाणशरीरं तं विर्लङ्घयितुमर्णवम् । [११पू

N] ओजस्तेजस्तथा वीर्यं प्रविवेश महाबलम् ॥३॥ [N

प्रगृह्य बलवान् बाहू लङ्कामभिमुखः स्थितः ।

N] बाहुभ्यां पीडयामास चरणाभ्यां च पर्वतम् ॥४॥ [११ उ

स चचालाचलश्चानु मुहूर्तं कपिपीडितः । [१२पू

N] वने सिंहपरासृष्टो मदोन्मत्तं इव द्विपः ॥५॥ [N

१४ उ] गिरिः प्रक्रम्यमाणश्च तेन प्रक्रमता तदा ।

स मुक्तवांस्तिदा रक्तं रसं कमलवर्चसम् ॥६॥ [N

१२ उ] गिरेस्तस्य समाक्रान्ता हरिताललतायुताः ।

१३पू] सद्रुमाः पक्षिभिः सार्धं पेतुस्ताश्च महाशिलाः ॥७॥ [N

N] पृथिव्यास्तेन शब्देन चुक्षुमे बरुणालयः ॥८॥ [N

१३ उ] शिलान्तरगताः सर्पाः पीड्यमाना महाविषाः ।

१. अ ल, ब—†क्षो ।

२. कै अ रा अ—दृष्टः। श—†पृष्टः।

३. कै ल, ल, ब म श रा—
†रामवृत्त्यर्थः ।

४. कै ल म श अ भ च—लिङ्घयितुः ।

५. कै रा ल, ल, ब म श अ च—
महाबलः ।

६. अ भ च—०चलन्नाह ।

७. कै—मदोदन्तः ।

अ भ च—महोत्थातः ।

८. कै रा अ भ च—०स्त्रिधा ।

९. कै ल, ल, ब म श रा—
महाशिलाः ।

अ च—†महाविषाः ।

- १४पू] सधूमं ज्वलनं घोरं मुमुचु लोलितैर् मुखैः ॥९॥ [N
निःश्वसद्भिस्ततस्तैस्तु सपैर्ध्विनिस्सृतैः ।
N] महेन्द्रः पर्वतः श्रीमान् सपताक इवाबभौ ॥१०॥ [N
शिरोभिः पृथुभिश्चैव पैश्वस्तिकलक्षणैः ।
N] वमन्तः पावकं दीप्तं ददंश्च दर्शनैः शिलाः ॥११॥ [१९
तास्तदाशीविषैर् दष्टाः कुपितैस्तैर्महाशिलाः ।
N] प्रदीप्ताः पावकाविष्टां व्यभिच्यन्त सहस्रधा ॥१२॥ [२०
यानि चौषधजलानि तस्मिन् जातानि पर्वते ।
N] विषघ्नान्युरगाणां तु तैस्तु तच्छामितं विषम् ॥१३॥ [२१
अपरे च महाकाया वमन्तोऽग्निं महोरगाः ।
N] निर्मरेभ्यो विनिश्चेरुः कपिपादप्रपीडिताः ॥१४॥ २२
१४उ] समाक्रान्तो बलवता वानरेण महागिरिः ।
१५पू] जलधाराः प्रमुखाव मदराजीरिव द्विपैः ॥१५॥ [N
स्नेतास्तस्मात्तु ता धारास्सलिलस्य समन्ततः ।
रक्तचन्दनसंरक्ताश् चित्राः काञ्चनधातुभिः ।
N] गैरिकाञ्जनसंयुक्ता बभुश्चित्रांस्सज्जो यथा ॥१६॥ [N

१. कै—ज्वलितं ।

२. अ च—कलितैर् ।

ल_१ ब म—लोहितैर् ।

भ—ज्वलितैर् ।

३. ल_१ ल_२ ब म श—रवनिनिःसृतैः ।

४. कै रा ल_१ ल_२ ब म अ च—

महेन्द्रपर्वतः ।

५. कै रा—पयः स्वस्ति० ।

ल_१ ब म श—पृथुस्वस्ति० ।

६. कै—यासदा० ।

७. ल_२—नास्ति ।

८. कै रा ल_१ ल_२ ब म श अ च—

०षधजातानि ।

९. अ भ च—विनिष्पेतुः ।

१०. रा च—द्विषाः ।

११. भ—प्युतात्तस्मा० ।

१२. अ—सचन्दनसारक्ताश् ।

च—सर्वा...दनसं० ।

१३. ब—चित्रकाञ्चन० ।

१४. श—वाप्यज्जिन्ना० ।

संवत्सवशोभ्यश्च पाण्डुरं विमलं जलम् ।

N] मुक्ताजालैरिव बभौ समन्तादावृतो गिरिः ॥१७॥ [N

१५ उ] सिद्धचारणजुष्टानि किन्नराचरितानि च ।

१६ उ] गिरेराक्रम्यमाणस्य शिखराणि चकम्पिरे ॥१८॥ [२३पू

स तु शृङ्गैः समुद्रतैर् व्याधूर्णद्भिश्च पादपैः ।

N] शुशुभे पुष्पशबलैः प्रवृत्त इव पर्वतः ॥१९॥ [N

स पादर्पविमुक्तेन कुसुमेन सुगन्धिना ।

१७] सर्वतः संवृतः शैलो बभौ पुष्पमयो यथा ॥२०॥ [१३

भज्यमानमहासानुः सन्निलीनमहोरगः ।

N] चलमृङ्गमहासारै स्तदाभूर्दसमो 'गिरिः ॥२१॥ [N

पक्षिभिस्त्राणसंभ्रान्तैस्त्यज्यमानो ऽविदूरतः ।

N] रराज च स कान्तारदच्युतस् सार्यादिवाध्वंगः ॥२२॥ [N

पीड्यमानैः सं बलिना महेन्द्रस्तेन पर्वतः ।

N] रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजिनीः ॥२३॥ [१५

१. ल२ ब म श—जवाव प्र० ।

रा—०वनेष्वापि ।

२. कै रा—०घुष्टानि । च—०शुष्टानि ।

३. श—०श्लो ससुद्धते ।

४. कै ल, ल२ ब म श रा—
विधूर्णजिः ।

५. कै रा—०शबला प्रवृ० ।

अ म च—शबलः प्र० ।

६. कै रा ल, ल२ ब म श च—
पादपरिमुक्तेन ।

७. श—श्लोकादौऽयं २१ शाकुत्तरं
पठितः ।

८. कै रा ल, ल२ ब म श भ—
बलमृङ्गम० ।

९. कै रा अ ल, ल२ ब म श च—
दाभूत् स महागिरिः ।

१०. कै रा ल, ल२ ब म—०स....
...दिवोध्वंगः । श—०श्लोकाभ्युतः
स दिवोध्वंगः ।

११. म—०मानश्च ।

१२. अ रा भ—०रीतिनिवर्त० ।
ब म श च—०रीतीक्षिब० ।

१३. म—०राजती ।

- २१ उ] तस्य व्याघर्णमानस्य तरवस्तरुणाङ्कुराः । [N
 १२पू] मुमुचुः स्वरसं दीप्तं नीलोत्पलमुगन्धिनः ॥२४॥ [२३ उ
 स पादपरसै र्य्याप्तो मिश्रः काञ्चनधातुभिः ।
 N] परिक्षिप्तः शिखिनिभै र्बभौ गैरिकधातुभिः ॥२५॥ [२५
 ततः संपीड्यमानेन पीड्यमानानि सर्वशः ।
 N] गुहाविष्टानि भूतानि विनेदु विभुतं स्वरम् ॥२६॥ [N
 स महासत्त्ववान् नादः शैलपीडानिमित्तजः ।
 N] पृथिवीं पीडयामास दरीश्वोपवनानि च ॥२७॥ [N
 भिद्यतेऽयं गिरि देवैरिति मत्वा मनस्विनः । [२६
 N] व्रस्ता विद्याधरा श्रैवमुत्पेतुः पतगैः सह ॥२८॥ [२७पू
 पानभूमिगतं हित्वा हैमराजतभाजनम् ।
 N] पानानि च महार्हाणि करकांश्च हिरण्मयान् ॥२९॥ [२७ उ
 भक्ष्यमुच्चावचं त्यक्त्वा मात्स्यानि विविधानि च ।
 N] आर्षभाणि च चर्पाणि खट्वांश्च कनकांचितान् ॥३०॥ [२८
 कृतकसगुणाः क्षीबां रक्तमाल्यानुलेपनाः ।
 N] रक्ताक्षाः पुष्परागाक्षाः खं तदा प्रतिपेदिरे ॥३१॥ [२९
 हार-नूपुर-केयूर-परिहार्यधराः स्त्रियैः ।

१. ल२ श—सुरसं ।

२. कै—पादपरसैः । अ च—पादपरसात् ।

३. अ भ च—प्राप्तो ।

४. म श—नास्ति ।

५. अ—गुहां विष्टानि ।

६. कै रा ल१ ल२ व म श भ च—
 हैमराजत० ।

७. कै रा ल१ ल२ व म श—
 आर्षभानि ।

८. अ च—कनकांस्तत् ।

भ—कनकांस्तत् ।

९. कै रा ल१ ल२ व म श—
 पानगुण० ।

अ च—कृतकसगुणाः ।

१०. कै रा ल१ ल२ व म श—
 क्षीवरक्त० ।

११. कै श अ भ च—वैधराः स्त्रियः ।
 रा ल१ ल२ व म—वैधरास्त्रियः ।

- N] विस्मितास्सहितास्तस्थुराकाशे रमणैस्सह ॥ ३२ ॥ [३०
दर्शयन्तो महाविद्या स्ते तु विद्याधरर्षभाः ।
- N] सप्रिया स्तस्थुराकाशे वीक्षाञ्चक्रुश्च पर्वतम् ॥ ३३ ॥ [३१
शुश्रुबुश्च तदा शब्दमुषीणां भावितात्मनाम् ।
- N] चारणानां च सिद्धानां स्थितानां विमलेऽम्बरे ॥ ३४ ॥ [३२
एष पर्वतसंकाशो हनूमान् मारुतात्मजः ।
- N] तितीर्षति महावेगस्समुद्रं सरितां पतिम् ॥ ३५ ॥ [३३
रामार्थं रावणार्थं च चिकीर्षन् कर्म दुष्करम् ।
- N] समुद्रस्य परं पारं दुष्प्रापं प्राप्नुमिच्छति ॥ ३६ ॥ [३४
N] देवास्तं ददृशुस्सर्वे तैस्तैः सह महर्षिभिः ॥ ३७ ॥ [N
ऋषयस्सह गन्धर्वैस्सिद्धाश्च सह चारणैः ।
- N] जातकौतूहलास्तस्थुस्तदद्रष्टुं महद्द्रुतम् ॥ ३८ ॥ [N
दुर्धुवे च स रोमाणि चकम्पे चाचलोपर्यः ।
- N] ननाद सुमहानादं सुमहानिव तोयदः ॥ ३९ ॥ [३६
अनुरूपं च वृत्तं च लाङ्गूलं लोमभिश्चितम् ।
- N] उत्पत्तिष्यन् स चिक्षेप पक्षिराज इवोरगम् ॥ ४० ॥ [३७
तस्य लाङ्गूलमाविद्धमतिवीर्यस्य पृष्ठतः ॥
- N] ददृशे गरुडेनेव धूयेमानो महोरंगः ॥ ४१ ॥ [३८

१. के रा भ—विपुलांबरे ।

अ च—विपुलांबरे ।

ल, ल, म श—विपुलेम्बरे ।

२. क्र, च—हनुमान् ।

३. भ—वा ।

४. अ भ च—दुष्प्रापं ।

५. के रा भ ल, ल, ब म श—

दुर्धुवे ।

६. ल, ल, ब म श—वाचकोत्सवः ।
भ—च महार्णवः ।

७. के—ननादुः ।

८. के—वर्ण ।

९. म—पूयमानो । अ च—धूयमानो ।

१०. के रा ल, ल, ब म—हवोरंगः ।

बाहू संस्तम्भयामास महापरिघसन्निभौ ॥४२॥

N] समादधे कपिः कट्यां चरणौ संचुकोचं च ॥४३॥ [३९

सं संहृत्य भुजौ श्रीमांस्तथैव च शिरोधराम् ।

N] ओजस्सत्त्वं तथा वीर्यमाविवेशातिवीर्यवान् ॥४४॥ [४०

N] वैनतेयस्य सदृशो बभौ चाप्यनिलात्मजः ॥४५॥ [N

मार्गमालोकयद्दूरदूर्ध्वं प्रणिहितेक्षणः ।

N] रुरोध हृदये प्राणानाकाशमभिपेदिवान् ॥४६॥ [४१

पद्भ्यां दृढमवस्थानं कृत्वा स कपिकुञ्जरः ।

१८] विकुञ्च्य कर्णौ मतिमानुत्पतिष्यन् महाबलः ॥४७॥ [४२पू

तमुत्पतन्तं वेगाच्च नगास्ते नगरोहिणः ।

N] सस्कन्धविटपास्सर्वे समुत्पेतुस्समन्ततः ॥४८॥ [४८

कैपीन्द्रः पथिजातांस्तान् पादपान् पुष्पशालिनः ।

N] उद्ग्रहन्नुरुवेगेन जगाम विमलेऽम्बरे ॥४९॥ [४९

१. रा—† ददेः । अ च—दधौ ।

२. कै अ च—† संचुकोप च ।

भ—शंकुवत्तरन् ।

३. अ च—समादधत्य ।

भ—संहृत्य ।

४. कै अ च—० दूर्ध्वप्रणिहि ० ।

५. इत ऊर्ध्वं सर्वत्र कोशेषु १० तमसर्गस्था

‘वानराश्च’ इत्यारभ्य ‘मानयिष्यामि’

इत्यभ्यां सार्द्धं पञ्चश्लोकी पुनःपठिता ।

तत ऊर्ध्वं चाधोऽङ्कितः सार्द्धं श्लोकः पुनः

रुक्तापाठसङ्गमनाय स्यात्—

एवमुक्त्वा तु हनुमान् वानरान् वानरोत्तमः ।

उरःपात च वेगेन वेगं वेगेन धारयन् ॥

सुपर्णमिव चात्मानं मेने स कपिकुञ्जरः ।

६. श—वेगेन ।

७. अ—समं काष्ठिकांस्तान् ।

च—† सकम्भां काष्ठिकांस्तान् ।

भ—† स कायवटिकांस्तान् ।

८. श—उद्ग्रहन्नुरुवेगेन ।

१. श—च । २. म—हनुमान् । ३. कै रा ल, ल, व म श अ च—

वेगवानभिधारयन् । ४. भ—सुपर्ण इव ।

ऊरुवेगोद्धता वृक्षा मुहूर्तं कपिमन्वयुः ।

N] प्रस्थितं दीर्घमध्वानं सबन्धुमिव बान्धवाः ॥५०॥ [५०

तैमूरुवेगोन्मथिताः सालचन्दनचम्पकाः ।

N] अनुजग्मु ईनूमन्तं पौरा इव मेहीपतिम् ॥५१॥ [५१

सुपुष्पिताग्रैः शिखरैः पादपैरन्वितो हरिः ।

N] ईनूमांस्तोदयदाकारो बभूवादुतदर्शनः ॥ ५२ ॥ [५२

सारवन्तश्च वृक्षा ये निपेतु लवणाम्भसि ।

N] भयादिव महेन्द्रस्य दानवा वरुणालये ॥५३॥ [५३

स नानाकुसुमैः कीर्णः कपिः कुङ्कुमलकोमलैः ।

N] शुशुमे मेरुसंकाशः खद्योतैरिव पर्वतः ॥५४॥ [५४

विमुक्तास्तस्य वेगेन मुक्तपुष्पाश्च ते द्रुमाः ।

N] अवतीर्यत सलिले निवृत्तास्मृद्दो यथा ॥५५॥ [५५

लाघवेनोपपन्नं च प्लवमानं महार्णवे ।

N] द्रुमाणां विविधैः पुष्पैः कपिं वायुरवाकिरत् ॥५६॥ [५६

पुष्पौघेर्णानुबन्धेन नानावर्णेन वानरः ।

१. भ—कपिसत्तमम् ।

२. ल_२ म श—| बान्धवः ।

ध—बन्धवः ।

३. श—०तमूरुवेगो० ।

रा—वेगोन्मथिताः ।

४. अ—| ०चन्दनचंचुषु ।

कै रा ल_१ ल_२ ब म श भ च—

सालचन्दनचम्पकाः ।

५. कै रा श—महापतिं ।

६. अ च—हनुमांस्तोय० ।

७. कै ल_१ म—वर्षणालये ।

८. अ च—नानाकुसुमितैः कीर्णः ।

कै रा ल_१ ल_२ ब म श—

नानाकुसुमसंकीर्णः ।

९. कै रा—कपिः कोमलको० ।

अ च—कपिकुञ्जरको० ।

भ—| कपिः कुन्तलको० ।

ल_१ ल_२ म—| कपिकुङ्कुमलको० ।

१०. रा—| खद्योत इव ।

११. ल_१—अवतीर्य तु ।

१२. कै रा ल_१ ल_२ ब म श—पुष्पौघेन ।

- N] बभौ मेघ इवोच्चत्वे सेन्द्रचापतडिट्टुणः ॥५७॥ [५८
 प्रचकर्ष महामेघं सपुरोवार्तैर्विद्युतम् ।
- N] प्रबलः कपिराजस्य वायुर्मार्गमर्वाश्रितः ॥ ५८ ॥ [N
 समुत्पतित-मेघस्यं समुद्रूत-जलस्यं च ।
- N] सममासीत्तदा रूपं सागरस्याम्बरस्य च ॥५९॥ [N
 तस्य वायूद्धतैः पुष्पैः शरीरं शुशुभे वृतम् ।
- २१] ताराभिरभिरामाभी रुचिराभि रिवाम्बरम् ॥६०॥ [N
 तस्याम्बरगतौ बाहू शुशुभाते प्रसारितौ ।
- २२] पर्वतादभिनिष्क्रान्तौ पञ्चास्याविव पन्नगौ ॥६१॥ [६०
 पिबन्निव बभौ चांयं सोर्मिजालं महार्णवम् ।
- N] विभिन्दन्निव चाकाशं ददृशे स महाकपिः ॥६२॥ [६१
 तस्य विद्युत्प्रभाकारे वायुवेगानुसारिणः ।
- N] नयने विप्रकाशेते पर्वतस्थाविवानलौ ॥६३॥ [६२
 पिङ्गे पिङ्गाक्षमुख्यस्य चक्षुषी परिमण्डले ।
- २३] बृहती संप्रकाशेते शनैश्चरबुधाविव ॥ ६४ ॥ [६३
 मुखं नासिकया तस्य नेत्रया ताम्रया बभौ ।
- N] यथानभसि सन्ध्यायास्ताम्रं सूर्यस्य मण्डलम् ॥६५॥ [६४

१. भ—इवोच्चत्वे ।

२. ल_१ ल_२ म श—महावेगं ।

ब—† महामेगं ।

३. कै रा ल_१ ल_२ ब म श—
 सपुरोयात० ।

४. कै ल_१ ब म श अ च—
 ०गैमिवाश्रितः ।

५. ब—०तितवेगस्य ।

६. कै—०तबलस्य ।

म—०तं जलस्य ।

७. कै—† ०स्यासुरस्य ।

८. अ—वायूद्धतैः ।

९. कै—नतं ।

१०. अ भ च—वापि ।

११. ल_१—† चक्षुषी ।

श—‘चक्षुषी’ त्यारम्य ७०॥स्थ-

‘तस्ये’ त्यन्तः पाठो नास्ति ।

१२. अ भ च—ताम्रया ।

लाङ्गूलं सहसा विद्धं पुवमानस्य शोभते ।

२५] अम्बरे वायुपुत्रस्य शक्रध्वज इवोच्छ्रितः ॥६६॥ [६५

लाङ्गूलचक्रेण महान् शुक्रदंष्ट्रो हि वानरः ।

N] व्यरोचत महाप्राज्ञः परिवेषीवै भास्करः ॥६७॥ [६६

स्फिग्देशेनातिताम्रेण रराज स महाकपिः ।

२६] महता दारितेनेव गिरिर्गैरिकधातुना ॥६८॥ [६७

तस्य वानरसिंहस्य पुवमानस्य सागरम् ।

२४] कैक्षान्तरगतो वायु र्जीमूत इव गर्जति ॥६९॥ [६८

खे यथैव पतन्त्युल्का उत्तरार्धाद्विनिस्सृताः ।

N] सानुमन्तश्च दृश्यन्ते तथा स कपिकुञ्जरः ॥७०॥ [६९

पतत्पतङ्गसंघातै र्व्यायर्तैः शुशुभे कपिः ।

२७] प्रेष्ट इव मातङ्गः कैक्षया लम्बमानया ॥७१॥ [७०

उपेपरिष्ठाच्छरीरस्य छायाया चावगाढया ।

N] सागरेन्तैः समाविष्टा स कपिनौरिवैभवत् ॥७२॥ [७१

१. कै रा ल_१ ल_२ य म श—
महानुर० ।

२. कै रा ल_१ ल_२ ब म—परिवेशोव ।

३. कै—०धातुभिः ।

४. कै—कक्षयाते सतो ।

रा ल_१ ल_२ ब म श—कक्षयान्तर्गतो ।

अ च—कक्षयान्तर्गतो ।

५. कै—पतन्ति यथैवोल्का ।

६. ल_२—विनिःसृताः ।

अ—† विनिःसृताः ।

७. ल_२ म—पतद्भिर्नागसंघा० ।

कै रा ल_१ ब श—पतद्भिर्नागसंघा० ।

अ च—पतत्पतंगसंघा० ।

८. कै रा ल_१ ल_२ ब म श—वीर्यतः ।

९. म—प्रवृत्त ।

१०. य—कक्षया ।

११. कै रा ल_१ ल_२ ब म श—

† उपविष्टः शरीर० ।

अ च—उपविष्टाच्छरीर० ।

१२. कै श अ च—सागरे च समा० ।

श—०न्तः समाविष्टः ।

रा म—च समाविष्टः ।

१३. कै—† नीविवाभवत् ।

- यं यं देशं समुद्रस्य जगाम स मेहाकपिः ।
 २८। स स तस्याङ्गवातेन सोन्माद इव लक्ष्यते ॥७३॥ [२२
 पुवमानं समालक्ष्य भुजगाः सागरालयाः ।
 २९] व्योम्नि तं हरिशार्दूलं सुपर्णमिव मेनिरे ॥७४॥ [७९
 सागरस्योर्मिजालानां महतां शैलवर्ष्माणाम् ।
 N] प्रतिघ्नश्च महावेगं पुप्लुवे स महाकपिः ॥७५॥ [७३
 कपिवातश्च बलवान्मेघवातश्च निस्सृतः ।
 N] सागरं मेघनिर्घोषं कम्पयामासतु भृशम् ॥७६॥ [७४
 विकर्षन्नुर्मिजालानि बृहन्ति लवणाम्भसि ।
 N] पुप्लुवे कपिशार्दूलो विकर्षन्निव रोदैसि ॥७७॥ [७५
 मेरुमन्दरसङ्काशांनुद्भूतान्स महार्णवे ।
 N] अतिक्रामन्महावेगस्तरङ्गान् गणयन्निव ॥७८॥ [७६
 तस्य वेगंसमुत्क्रुष्टं जलं स जलदो (दं) यथा ।
 अम्बरस्थे (स्थं) विवभ्राज शारदाभ्रमिवाततर्प ॥७९॥ [७७
 तिमिनक्रम्याः क्रुद्धा दृश्यन्ते विविधास्तथा ।
 N] छाया वानरसिंहस्य जले चारुतराभवत् ॥८०॥ [७८
 श्वेताभ्रघनराजीव वायुपुत्रानुगामिनी ।
 N] तस्य सा शुशुमे छाया वितता लवणाम्भसि ॥८१॥ [८१

१. ब म—सहसा कपिः ।
 २. कै ल, ल, ब म च—। गघातेन ।
 ३. अ च—। रोदैसी ।
 ४. कै रा ल, ल, ब म—
 • काशानुद्भूतान् ।
 ५. कै रा ल, ल, ब म—
 मेघसमुत्क्रुष्टं । अ—वेगे समुत्क्रुष्टं ।
 ६. भ—भंतरं ।

७. कै रा ल, ल, ल, ब म श—
 • मिवानतं ।
 ८. अ भ च—चारुतयाभः ।
 ९. कै ल, ल, ब म श—
 श्वेताभ्रा घनराजीव ।
 १०. कै ल, ल, ब म श—
 छाया च शुशुमे तस्य ।

- शुशुभे स महातेजा महाकायो महाकपिः ।
 N] वायुमार्गे निरालम्बे पक्षवानिव पर्वतः ॥८२॥ [८२
 यतैः स याति बलवान्वेगेन कपिकुञ्जरः १।
 N] तेन मार्गेण सहसा द्रोणीकृत इवार्णवः ॥ ८३ ॥ [८३
 ६१ उ] आपाते पक्षिसंघानां पक्षिराज इवाव्रजत् ।
 N] हनुमान्वेद्यजालानि प्राकर्षन्मारुतो यथा ॥८४॥ [८४
 पाण्डुरारुणवर्णानि नीलमाञ्जिष्ठकानि च ।
 ६२] कपिना कृष्यमाणानि महाभ्राणि चकाशिरे ॥८५॥ [८५
 प्रविशन्नभ्रजालानि निपतंश्च पुनः पुनः ।
 ६६] प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च चन्द्रमा इव लक्ष्यते ॥८६॥ [८६
 पुवमानं तु तं दृष्ट्वा समुद्रे पुवगर्षभम् ।
 N] मुमुचुः पुष्पवर्षाणि देवतास्तस्य मूर्धनि ॥८७॥ [८७
 न तताप तदा सूर्यः प्रयातं वानरर्षभम् ।
 N] सिषेवे च सुखो वातो रामकार्यार्थसिद्धये ॥८८॥ [८८
 ऋषयस्तुष्टुश्रुतं पुवमानं विहायसि ।
 N] जेगुश्च देवगन्धर्वाः प्रशंसन्तुः पुवङ्गमम् ॥ ८९ ॥ [८९
 नागा यक्षाः सुपर्णाश्च रक्षांसि त्रिवुंधाः खगाः ।
 N] प्रेक्षकास्ते कपिवरं सहसा चोपेचक्रमुः ॥ ९० ॥ [९०
 तस्मिन्पुवगशार्दूले पुवमाने विहायसि ।

१. म—वायुसर्गे ।
 २. ल_१—नास्ति ।
 ३. कै रा ल_१ ल_२ ब म श—येन स्म ।
 ४. ल_१—नास्ति ।
 ५. ब—पक्षिराजातां ।
 ६. रा अ भ च—† महामात्राणि का० ।
 ७. कै रा अ ल_१ ल_२ ब म श—

- प्राविशन्न० ।
 ८. म—† सिषेव ।
 ९. कै रा ल_१ ल_२ ब म श—
 † जग्मुश्च ।
 १०. रा श विविधाः ।
 ११. अ भ च—श्युपचक्रमुः ।

- स०७,१] इक्ष्वाकुकुलमानार्थी चिन्तयामास सागरः ॥९१॥ [९१
साहाय्यं वानरेन्द्रस्य यद्यहं वै हनूमतः ।
२] करिष्यामि भविष्यामि न च वाच्यो विवक्षताम् ॥९२॥ [९२
अहमिक्ष्वाकुनाथेन सगरेण विवर्धितः ।
३] ऐक्ष्वाकुसचिवश्चायं नावसीदितुमर्हति ॥ ९३ ॥ [९३
तथा मया विधातव्यं विश्राम्येत यथा कपिः ।
४] शेषं च मयि विश्रान्तः सुखेनाधिगमिष्यति ॥९४॥ [९४
इति कृत्वा मतिं साध्वीं समुद्रच्छेन्नमम्भसा ।
५] हिरण्यनाभं मैनाकमुवाच गिरिसत्तमम् ॥ ९५ ॥ [९५
त्वमिहासुरसङ्घानां पातालतलवासिनाम् ।
६] देवैराज्ञाः (१जा) गिरिश्रेष्ठं प्रतिघाः (१घः) सन्निवेशितः ९६ [९६
त्वं ह्येषां ज्ञातवीर्याणां समहीतलचारिणाम् ।
७] पातालस्याप्रमेयस्य द्वारमावृत्त्य तिष्ठसि ॥९७॥ [९७
तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव शक्तिस्ते शैल वर्धितुम् ।
८] तस्मात्सन्देशायामि त्वामुत्तिष्ठ नगसत्तम ॥ ९८ ॥ [९८
य एष कपिशार्दूलो मामुपेक्ष्यति वेगवान् ।
९] हेनुमानाम कार्यार्थी भीमकर्मा खमाप्लुतः ॥ ९९ ॥ [९९
अस्य साह्यं मया देयमिक्ष्वाकुकुलवर्तिनः ।

१. अ म च—इक्ष्वाकु० ।
२. कै रा ल, ल२ ब म—
† समुद्रच्छेन्नम् ।
३. श—देवराजः ।
४. कै रा ल, ल२ ब म श अ—
गिरिश्रेष्ठः ।
५. कै रा ल२ ब—† प्रतिष्ठा ।
ल, म—प्रतिज्ञा । श—† प्रतिज्ञः ।

- अ—परिघः । च—† प्रतीपः ।
६. श—† ज्ञातिवीर्या० ।
भ—† ज्ञानवीर्या० ।
७. ल, ल२—पातालतलचा० ।
८. कै ल, ल२ ब म श—स्वमु० ।
९. ल२—वीर्यवान् ।
१०. ल२—हनूमान् ।

- १०] मम हीक्ष्वाकवः पूज्याः परं पूज्यतमस्ततः ॥१००॥ [१००
 कुरु साचिव्यमस्माकं न वां कालात्ययो भवेत् ।
 ११] कर्तव्यं हेकृतं कार्यं सतां मन्युमुदीरयेत् ॥१०१॥ [१०१
 सलिलादूर्ध्वमुत्तिष्ठ विश्रमेत यथा कपिः ।
 १२] अस्माकमतिथिश्चैष पूज्यश्च प्लवतां वरः ॥१०२॥ [१०२
 चामीकर इवाभाति देवगन्धर्वपूजितः ।
 १३] हनुमांस्त्वयि विश्रान्तः पुनः शेषं प्रयास्यति ॥१०३॥ [१०३
 काकुत्स्थस्यानृशंसस्य मैथिल्याश्च विवासनम् ।
 १४] श्रमं च प्लवगेन्द्रस्य समीक्ष्योत्थितुमर्हसि ॥१०४॥ [१०४
 हिरण्यनाभो मैनाको निश्चम्य लवणाम्भसः ।
 १५] उत्पपात जलात्तूर्णं नानाद्रुमलतावृतः ॥१०५॥ [१०५
 स सागरजलं भित्त्वा बभूवाभ्युत्थितस्तदा ।
 १७] यथा जलधरं भित्त्वा दीप्तरश्मिर् दिवाकरः ॥१०६॥ [१०६
 स महात्मा मुहूर्तेन उत्थितः सलिलाश्रितः ।
 N] दर्शयामास शृङ्गाणि सागरेण नियोजितः ॥१०७॥ [१०७
 श्रोतकौम्भमयैः शृङ्गैः युंयुमे स मेहागिरिः ।

१. कै ल२ व श—वः ।

रा ल, भ च—नः ।

२. श—दि कृतं ।

३. श—† मर्त्यमुदी० ।

४. कै रा ल, ल२ व म श—
 ०कमपि चैवैष ।

५. कै रा ल, ल२ व म श अ च—
 हनुमांस्तव ।

६. रा अ भ च—गमिष्यति ।

७. श—०क्ष्योद्धृतम्० ।

८. अ भ च—० तायुतः ।

९. कै—

“यथा” इत्यारभ्य “सलिलाश्रितः”

इत्यन्तः पाठः प्राप्तेऽपरहस्तेन ।

ल, म श—नास्ति ।

१०. ल२ व—सलिलादुत्थितस्तदा ।

भ—०तः सलिलावृतः ।

११. कै—शातकुम्भमयैः ।

१२. कै ल, ल२ व म श अ—

आजमानैः स्वयंप्रभैः ।

- १८] आदित्योदयसंकाशैरुल्लिखद्गिरिवाम्बरम् ॥१०८॥ [१०८
तस्य जाम्बूनदैः शृङ्गैः पर्वतस्य समुत्थितैः ।
- १९] आकाशं शस्त्रसंकाशमभवत् काञ्चनप्रभम् ॥१०९॥ [१०९
जातरूपप्रयैः शृङ्गैर् भ्राजमानैः स्वयंप्रभैः ।^१
- २०] आदित्यशतसंकाशः सोऽभवद्गिरिसत्तमः ॥११०॥ [११०
समुत्थितमसङ्गेन हनुमानग्रतः स्थितम् ।
- २१] मध्ये लवणतोयस्य विघ्नोयमित्यर्मेन्यत ॥१११॥ [१११
स तमुत्थितमत्यर्थं महावेगो महाकापिः ।
- २२] तर्त्सा छादयामास जीमूत इव मारुतिः ॥११२॥ [११२
स तदा छादिस्तेन कपिना पर्वतोत्तमः ।
- २३] दृष्ट्वा तस्योरुवेगं च जहृषे च ननन्द च ॥११३॥ [११३
स तमाकाशगम्भीरमाकाशे च समुत्थितम् ।
- २४] स्थितो दृष्टमना वाक्यमब्रवीत् पर्वतः कपिम् ॥११४॥ [११४पू
४७उ] हिरण्यनाभो नाम्नाहं काञ्चनः पर्वतः कपे ।
- ४८पू] 'मयि विश्रम भद्रं ते त्वदर्थमहमुत्थितः ॥ ११५ ॥ [N
N] अब्रवीच्च^२ हनूमन्तं काञ्चनः पर्वतोत्तमः । [N

१. रा—आदित्यशतसं० ।

ल_२ ब—आदित्यचयसं० ।

२. कै रा ल_१ ल_२ ब म श—नास्ति ।

३. ल_१ ब म श अ च—हनूमान० ।

४. अ भ च—० मिति मन्यते ।

५. अ भ च—तमुच्छ्रित० ।

६. कै रा ल_१ ल_२ अ भ च—उरसा ।

७. अ भ च—जहृषे ।

८. श—ननन्द ।

९. कै रा ल_१ ल_२ ब म श अ च—
पर्वतोत्तमः ।

१०. रा ल_२ ब—

“ मयि ” इत्यारभ्य “ पर्वतोत्तमः ”

इत्यन्तः पाठो नास्ति ।

११. कै रा ल_१ ल_२ ब म श अ च—

० हमुषतः ।

१२. भ—अब्रवीत् ।

२५पू] धारयन्मानुषं रूपं स्वं एवं शिखरे स्थितः ॥११३॥ [११४उ

२९उ] दुष्करं कृतवान्कर्म त्वमिदं वानरोत्तम ।

३०पू] निपत्य मम शृङ्गेषु विश्राम्य त्वं यथासुखम् ॥११७॥ [११८

२५उ] राघवस्य कुले तात उर्देधिः परिवर्धितः ।

स त्वां रामहिने युक्तं प्रैत्यर्चयति सागरः ॥११८॥ [११९

२६] कृते च प्रतिकर्तव्यमेषा तात सतां गतिः ।

यो 'यं प्रत्युपकारार्थी' त्वं नः सम्माननमर्हसि ॥११९॥ [१२०

२७] त्वन्निमित्तमनेनाहं बहुमानात्प्रचोदितः ।

उत्तिष्ठ गिरिशार्दूल त्वयि विश्राम्यतु क्षणम् ॥१२०॥ [१२१

२८] योजनानां शतं दूरं कपिरेष खमाप्नुतः ।

२९पू] तैव सानुषु विश्रान्तस्ततः शेषं गमिष्यति ॥१२१॥ [१२२

३०उ] तदिदं गन्धर्वत्स्वादु कन्दमूलफलं वेह्यं ।

आस्वाद्यैतद्गिरिश्रेष्ठ विश्रान्तोऽभिगमिष्यसि ॥१२२॥ [१२३

१. कै रा ल_१ ल_२ व म श—रमस्व ।
भ—स्वमेव ।

२. ल_१ व म श भ—विश्रम ।
ल_२—‡ विश्रम्य ।

३. कै रा ल_१ ल_२ व म श अ च—जातो ।

४. कै रा ल_१ ल_२ म श च—
मुदा वः । व—सागरैः ।

५. कै रा ल_१ ल_२ व म श अ—
परिवर्तितः ।

६. ल_१ श च—† त्वं ।

७. कै रा ल_१ ल_२ व म श च—
प्रत्यर्थयति । च—प्रत्यर्थयति ।

८. कै रा ल_१ ल_२ व श—वृष्येव ।

९. कै रा ल_१ ल_२ म श च—
परिकर्तव्यमेषां । व—०व्यमेषां ।
अ भ—प्रतिकर्तव्य० ।

१०. भ—सोऽयं ।

११. अ भ च—स्वतः सम्मानमर्हसि ।

१२. भ—‡ विश्रम्य च ।

१३. ल_२—'तव' इत्यारभ्य '०भि-
गमिष्यसि' इत्यन्तः पाठो नास्ति ।

१४. ल_१ व म श—शुभं ।

१५. भ—

"०भिगमिष्यसि" इत्यारभ्य

"०परिग्रहः" इत्यन्तः पाठः—

प्राग्तेऽपरहस्तेन ।

- ३१] अस्माकमभिसम्बन्धः कपिश्रेष्ठ महांस्त्वयि ।
 प्रख्यातस्त्रिषु लोकेषु महागुणपरिग्रहः ॥१२३॥ [१२१
- ३२] वेगवन्तः पुवन्ते ये पुवगा मारुतात्मज ।
 तेषां मुख्यतमं मन्ये त्वामहं कपिसत्तम ॥१२४॥ [१२२
- ३३] अतिथिः प्रतिपूजार्हः प्राकृतोपि विजानता ।
 धर्मं जिज्ञासमानेन किम्पुनर्यादृशो भवान् ॥१२५॥ [१२३
- ३४] त्वं हि देववरिष्ठस्य मारुतस्य महात्मनः ।
 पुत्रस्तस्यैव वेगेन सदृशः कपिकुञ्जर । [१२४
- ३५] पूजिते त्वयि सर्वात्मा पूजां प्राप्नोति मारुतः ॥१२६॥ [१२५पू
- ३६उ] एवमुक्तस्तु हनुमान्मुनाभेन महात्मना ।
 अन्तरिक्षगतः श्रीमान्मारुतस्यात्मसम्भवः ॥१२७॥ [N
- ३७] स तं दृष्ट्वा महावीर्यं पर्वतं मेघभूषितम् ।
 मणिरत्नाकरं दिव्यं मुनाभमिदमब्रवीत् ॥१२८॥ [N
- ३८] समुद्रस्याप्रमेयस्य महामकरसङ्कुले ।
 किं त्वमन्तर्जले वीर विगाहे ब्रूहि कारणम् ॥१२९॥ [N
- ३९] एवमुक्तः शुभं वाक्यं मुनाभः पर्वतोत्तमः । [N
 प्रत्युवाच हनूमन्तं शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥१३०॥ [१३५उ

१. रा ल_२ व अ च—०कमपि सं ।

ल_२—पर्वतानामपि सं० ।

२. ल_२—मध्यतमं ।

श—० मध्यतमं ।

३. म श च—प्रतिपूजार्हः ।

४. म—नास्ति ।

५. म—नास्ति ।

६. कै—† पूजितं ।

७. म—हनूमान् । भ—भवान् ।

८. ल_१—नास्ति ।

९. कै रा ल_१ ल_२ व म श अ च—
 महामकरसङ्कुले ।

१०. रा ल_१—नास्ति ।

- ४०] पुरा कृतयुगे तात पर्वताः पक्षिणोऽभवन् ।
ते व्रजन्ति दिशस्सर्वा गरुडानिलरंहसः ॥१३१॥ [१२६
- ४१] ततस्तेषु प्रयातेषु देवसङ्घा महर्षिभिः ।
भूतानि च भयं जग्मुस्तेषां पतनशङ्कया ॥१३२॥ [१२७
- ४२] ततः क्रुद्धः सहस्राक्षः पर्वतानां पुरन्दरः ।
पक्षांश्चिच्छेद वज्रेण तत्र तत्र सहस्रशः ॥१३३॥ [१२८
- ४३] स मामुपगतः क्रुद्धो वज्रमुद्यम्य देवराट् ।
ततोहं सहस्राक्षिस्तैः श्वसनेन महात्मना ॥१३४॥ [१२९
- ४४] अस्मिन्नवणतोये च प्रक्षिप्तः प्लवगोत्तमै ।
४५पू] गुप्तः पक्षैस्समस्तैश्च तव पित्रास्मि रक्षितः । [१३०
- ४८ उ] ततोहं मानयामि त्वां मान्यो हि मम मारुतः ॥१३५॥ [१३१पू
- एवमस्मत्प्रियो बन्धुः कपिमुख्यं महागुणः ।
एष मे त्वयि संबन्धः कृतः कपिवरोत्तम ॥१३६॥ [१३१उ
- ४९] अस्मिन्नेव च संबन्धे सागरस्य ममैव च ।
प्रीतिं प्रीतमनाः कर्तुं त्वमर्हसि महाबल ॥१३७॥ [१३२
- ५०] श्रमान्मोचय चात्मानं मान्यस्त्वं कपिकुञ्जरै ।
प्रीतिं च बहुमन्यस्व प्रीतोस्मि तव दर्शने ॥१३८॥ [१३३
- ५१] एवमुक्तः कपिश्रेष्ठस्तं नगोत्तममब्रवीत् ।
५२ उ] प्रीतोस्मि कृतमातिथ्यं त्वया मे पर्वतोत्तम । [१३४

१. कै—पातनशङ्कया ।

रा—† पतनसंख्यया ।

२. म—तेन ।

३. कै रा—† प्लवगोत्तमः ।

४. ल, —कपिमुख्यो ।

६. कै अ म—कपिवरोत्तमः ।

७. ल —तु संब० ।

अ भ च—गते कार्ये ।

८. कै—महाबलः ।

९. कै ल, य म श—कपिकुञ्जरः ।

त्वरे च त्वरिते कार्ये कालश्चाप्यतिवर्तते ॥ १३९ ॥ [१३६पू
५३] क्रमिष्यता प्रतिज्ञा मे कृता च कपिसन्निधौ ।

कर्तव्ये सागरजले नान्तरा स्थेयमित्युत ॥ १४० ॥ [१३६उ
५४] नाहं स्यास्यामि वै तस्मात्त्वयि पर्वतसत्तम ।

संस्पृशाम्यहमङ्गुल्या माननीयो भवानिति ॥ १४१ ॥ [N
५५] इत्युक्त्वा पाणिना शैलमालभ्य हरिपुङ्गवः ।

N] जगामाकाशमाविश्य वीर्यवान्वानरोत्तमः ॥ १४२ ॥ [१३६
५६ उ] स पर्वतसमुद्राभ्यां बहुमानादवेक्षितः ।

५७पू] पूजितश्चोपपन्नाभि राशीभिरनिलात्मजः । [१३७
N] द्विगुणं तु कृतोत्साहं सोम्बरं समगाहत् ॥ १४३ ॥ [N

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे मैनाकदर्शनं नाम

एकषष्टितमः सर्गः ॥ ६१ ॥

१. कै—च कार्यकालो मा ।

ल, ल_२ व म श—

च कार्यकालो मा० ।

रा—च कार्यकालो मा० ।

च—स्वकार्यकालो मां० ।

२. कै—महश्चाप्यति० ।

ल, ल_२ व म श—महश्चाप्यति० ।

रा च—०महश्चाप्यति० ।

३. व ल_२—क्रमिष्यतः ।

४. व ल_२—तत्तले ; व—तत्तले ।

ल_२—उत्तले । भ—वर्तव्ये ।

५. कै ल, म श—नास्ति ।

६. कै रा ल, ल_२ व म श व च—
मानयन् भगवानिति ।

७. म—नास्ति ।

८. ल_२ व म श—किष्किन्धाका० ।

९. भ—मैनाकवाक्यं ।

[६०-७] = [दिपष्टितमः सर्गः] = [दा० सु० कां०-१]

अथोर्ध्व दूरमुत्क्रम्य हित्वाचलमहार्णवौ ।

N] पितुः पन्थानमावृण्य जगाम विमलेम्बरे ॥१॥ [१३८

भूयश्चोर्ध्वगतिं प्राप्य गिरिं तमवलोकयन् । [१३९पू

N] जगामाकाशमाविश्य वेगेन गरुडो यथा ॥२॥ [N

वायुपुत्रो निरालम्बे जगाम विमलेम्बरे ॥३॥ [१३९उ

N] तद्वितीयं हनुमंतो दृष्ट्वा कर्म सुदुष्करम् ।

प्रशशंसुस्मुरास्सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ॥४॥ [१४०

६६] देवताश्चाभवंस्तुष्टास्तत्रस्थास्तस्य कर्मणा ।

६७उ] काञ्चनस्य सुनाभस्य सहस्राक्षश्च वासवः ॥५॥ [१४१उ

इदं तु वचनं धीमान्परितोषस्य लक्षणम् ।

६८] सुनाभं पर्वतश्रेष्ठं स्वयमाह शचीपतिः ॥६॥ [१४२

हिरण्यनाभं शैलेन्द्र परितुष्टोऽस्मि ते भृशम् ।

६९] अभयं ते प्रयच्छामि तिष्ठ सौम्य यथामुखम् ॥७॥ [१४३

साहस्रं कृतं ते सुमहद्विक्रान्तस्य हनूमतः ।

७०] क्रमतो योजनशतं निर्भयस्य भये सति ॥८॥ [१४४

रामकार्यार्थदूतस्य त्वया दाशरथेर्हरेः ।

७१] सत्क्रियां कुर्वता शक्त्या तोषितोऽस्मि त्वया भृशम् ॥९॥ [१४५

तेतः प्रहर्षमतुलं स लेभे पर्वतोत्तमः ।

१. अ च—० नमासाद्य ।

भ—० नमादाय ।

२. रा श—० लांबरे ।

३. रा—० माविष्ट ।

४. ल—निरालम्बो ।

५. भ—हनुमता कृतं ।

६. के—काञ्चनश्च सुनाभश्च ।

भ—समुद्रश्च सुनाभश्च ।

ल—काञ्चनस्य सुरामस्य ।

७. भ—य इदं ।

८. भ—कथं ।

९. भ—रामस्येव हि हृत्स्येन याति
दाशरथेः हरिः ।

१०. भ—इदं ।

११. म श—† स्वयां ।

- ७२] देवतानां पतिं दृष्ट्वा परितुष्टं शतक्रतुम् ॥१०॥ [१४३
 ७३पू] सोपि' दत्तवरश्शैलो बभूवावस्थितस्ततः । [७३पू
 N] हनुमांश्च मुहूर्तेन व्यतिक्रम्य च सागरम् ॥११॥ [१४७
 सर्ग६] ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 २] अब्रुवन्सूर्यसङ्कशां सुरसां नागमातरम् ॥ १२ ॥ [१४८
 अयं वातात्मजः श्रीमान्प्लवते सागरोपरि ।
 ३] हनुमान्नाम तस्य त्वं मुहूर्ते विघ्नमाचर ॥१३॥ [१४९
 राक्षसं रूपमास्थाय सुघोरं पर्वतोपमम् ।
 ४] दंष्ट्रा करालं पिङ्गाक्षं वक्त्रं कृत्वा नभः स्पृशत् ॥१४॥ [१५०
 बलमिच्छामहे ज्ञातुं भूयश्चास्य पराक्रमम् ।
 ५] किं करिष्यत्युपायं वा विषादं वा गमिष्यति ॥१५॥ [१५१
 एवमुक्ता तु सा देवी दैवतैरभिसंवृता ।
 ६] समुद्रमध्ये सुरसा बिभ्रती राक्षसं वपुः ॥१६॥ [१५२
 विहृतं च विरूपं च सर्वस्य च भयावहम् ।
 ७] प्लवमानं हनूमन्तमावृत्त्येदमुवाच हे' ॥१७॥ [१५३
 भक्ष्यभूतः प्रदिष्टस्त्वमीश्वरैर् वानरर्षभैः ।
 ८] अहं त्वा भक्षयिष्यामि प्रविशेदं ममाननम् ॥१८॥ [१५४

१. भ—स हि ।

२. म—हनुमांश्च ।

३. भ भ च—व्यतिक्राम ।

४. कै रा अ ल, ब म ल, श च—
नाम मातरं ।

५. ल, —१ अथ ।

६. कै रा ल, ब म ल, श—० यमादाय ।

७. ल, —० तोचमं ।

८. श—इत्युक्ता सुरसा ।

९. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
० तैरपि संस्कृता ।

१०. भ—राक्षसी ।

११. ल, ल, —च ।

१२. कै रा ल, अ ल, म च—
भक्षभूतः ।

१३. कै रा ल, अ ब ल, श—
० र्षभः ।

- ९५] एवमुक्तः सुरसया प्राञ्जलिर्विक्रियमब्रवीत् १। [१५३
 रामो दाशरथिर्नाम प्रविष्टो दण्डकं वनम् ।
 १०] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया ॥१९॥ [१५७
 जनस्थाननिमित्तं च बद्धवैरस्य राक्षसैः ।
 ११] तस्य भार्या हृता सीता रावणेन यशस्विनी ॥२०॥ [१५८
 तस्याः सकांशे दूतोऽहं गच्छामि नृपशासनार्थम् ॥२१॥
 १२] सा त्वमर्हसिं रामस्य साह्यं विषयवासिनी ॥२२॥ [१५९
 अथर्वा मैथिलीं दृष्ट्वा रौमं च क्षिप्रकारिणम् ।
 १३] आगमिष्यामि ते वक्त्रं सत्यं प्रतिश्रुणोमि ते ॥२३॥ [१६०
 एवमुक्ता हनुमता सुरसा कामरूपिणी ।
 १४] अब्रवीन्नातिवर्तेत किञ्चिद्वा वानरोत्तमं ॥२४॥ [१६१
 एवमुक्तस्सुरसया क्रुद्धो वानरपुङ्गवः ।
 १५] अब्रवीत्कुरु वक्त्रं त्वं येन मा निगलिष्यसि ॥२५॥ [१६४
 इत्युक्त्वा सुरसा वक्त्रं चकार दशयोजनम् ।
 १६] दशयोजनविस्तारो बभूव हनुमान्कपिः ॥२६॥ [१६५

१. भ —०किर्वांनरपैभः ।

२. भ —भतः परमधिकः पाठः—
 विषण्णवदनः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ।

३. भ—समीपं ।

४. ल२—०शासनं ।

५. भ—अर्हस्य ।

६. भ—अथ तां ।

७. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
 रामस्याक्षिप्तकर्मणः ।

८. च—+ ०शृणोति मे ।

९. ल२—०वीन्माति० ।

श—०वीन्मा निव० ।

१०. कै ब म ल२—वानरोत्तमः ।

११. भ—स्त्वं वक्त्रं येन मां निगलिष्यसि ।

१२. म—नास्ति ।

१३. ल, —नास्ति ।

१४. भ—स महाकपिः ।

च—हनुमानपि ।

१५. ल, मं—नास्ति ।

१७ उ] तं दृष्ट्वा मेघसङ्काशं दशयोजनमायतम् ।

१८] चकार सुरसा वक्त्रं त्रिंशद्योजनं आयतम् ॥१७॥ [१६६

हनुमांश्च ततः क्रुद्धः त्रिंशद्योजनं आयतः । [१६७

१९] चकार सुरसा वक्त्रं चत्वारिंशत्स्वमायतम् ।

बभूव हनुमान् क्रुद्धः पञ्चाशद्योजनोच्छ्रितः ॥२८॥ [१६८

२०] चकार सुरसा वक्त्रं षष्टियोजनमायतम् ।

तथैव हनुमान् कुर्वन् सप्ततियोजनोच्छ्रितः ॥२९॥ [१६९

२१] चकार सुरसा वक्त्रमशीतियोजनायतम् ।

बभूव स गिरिप्रख्यो नवतियोजनोच्छ्रितः ॥३०॥ [१७०

२२ पू] चकार सुरसा वक्त्रं शतयोजनमायतम् ॥३१॥ [१७१

N] तं दृष्ट्वा व्यादितं वक्त्रं शतयोजनमायतम् ।

दीप्तजिह्वं सुरसया तद्दोरं नरकोपमम् ॥३२॥ [१७२ पू

२४] स संक्षिप्यात्मनः कार्यं जीर्मेत इव मारुतिः ।

तस्मिन्मुहूर्ते हनुमान् बभूवाङ्गुष्ठमात्रकः ॥३३॥ [१७२ उ

२५] सोभिपत्याशु तद्रक्त्रं निष्कृष्यास्यान्महाजवः ।

अन्तरिक्षे स्थितः श्रीमान् प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥३४॥ [१७३

२६] प्रविष्टोऽहं च ते वक्त्रं दाक्षायणि नमोस्तु ते ।

१. म—† त्रिंशद्योजन० ।

भ—०जनमुच्छ्रितं ।

२. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
नास्ति ।

३. रा अ ब ल, श—०जनविस्तृतं ।

४. म—नास्ति ।

५. श—०मान्वीरः ससति ।

६. कै रा ल, अ ब म ल, श च—

नास्ति ।

७. म—नास्ति ।

८. ल, —०जनविस्तृतं ।

९. म—नास्ति ।

१०. कै ल, अ ब च—तद्दोरनर० ।

भ—तं घोरं नर० ।

११. ल, —† जीतेन्द्र ।

१२. रा—श्रीमान्निदं वचनम् ।

- गमिष्ये यत्र वैदेही सत्यं चास्तु वचस्तैव ॥३५॥ [१७४
 २७] तं दृष्ट्वा वदनान्मुक्तं चन्द्रं राहुमुखादिव ।
 अब्रवीत्सुरसा देवी स्वेन रूपेण वानरम् ॥३६॥ [१७५
 २८] अर्थसिद्धौ हरिश्रेष्ठ गच्छ सौम्य यथामुखम् ।
 २९पू] समानय च वैदेहीं राघवस्यै महेष्टमनः ॥३७॥ [१७६
 तत्तृतीयं हनुमतो दृष्ट्वा कर्म मुदुष्करम् ।
 १९ उ] साधु साध्विति भूतानि प्रशशंसुस्तदा हरिम् ॥३८॥ [१७७
 स सागरमनाधृष्यं मध्येन वरुणालयम् ।
 स६,१] जगामाकाशमाविश्य वेगेन गरुडो यथा ॥३९॥ [१७८
 स७,५८उ] सेवितं वारिधाराभिः पतंगैश्च निषेवितम् ।
 चरितं कौशिकाचार्यैर्मरुतरूपवीजितम् ॥४०॥ [१७९
 ५९] सिंह-शार्दूल-गरुडैस्तुरगोरग-वारिणैः ।
 ६०पू] विमानैः संपतद्भिश्च विविधैस्समलंकृतम् ॥ ४१॥ [१८०
 ६४ उ] वज्राशनिनिपातैश्च पावकैरुपशोभितम् ॥

१. रा—सत्यमपि ।

ल_२—सत्यमस्तु ।

२. भ—वचो यथा ।

३. अ भ च—राघवेण महारमना ।

४. कौ रा ल_१ ब म ल_२ श च—
 मध्ये स ।

५. भ—अत आरभ्य ४७ तमस्य
 पूर्वार्द्धं यावत् सर्वाणि सेवितमित्ये-

तत्समानसम्बन्धानि पदानि सप्तम्ये-
 कवचने पठितानि । तद् यथा—सेविते
 निषेविते । चरितं ।

६. अ—पतंगैश्च ।

७. ल_१—०तैरुपशोभितं ।

ब म श—०तैरुपजीवितं ।

८. रा ल_२ ब म श—०वानरैः ।

भ—०गचारणैः ।

९. ल_१—नास्ति ।

१०. भ—०निपाताच्च ।

११. ल_१ नास्ति ।

भ—अतः परमाधिकः पाठः—

शोभते देवसंघानां देवराज इव ब्रजन् ।

कृतपुण्यैर्महाभागैः खमाच्छद्विरलङ्कृतम् ॥४२॥ [१८१

६२] वहता हव्यमत्यर्थं सेवितं चित्रभानुना ।

६० उ] ग्रहचन्द्रार्कनक्षत्र-तारागणविराजितम् ॥४३॥ [१८२

६१ पू] महर्षिगण-गन्धर्व-नाग-यैक्ष-समाकुलम् ।

N] विविक्तं विमलं दिव्यं विश्वावसुनिषेवितम् ॥४४॥ [१८२

५८ उ] सेवितं वारिधाराभिर्भुजैश्च निषेवितम् ॥४५॥ [N.

देवराजगजाक्रान्तं सूर्यचन्द्रोर्षशोभितम् ।

N] विततं जीवलोकस्य वित्तानं ब्रह्मनिर्मितम् ॥४६॥ [१८४

बहुभिस्सेवितं वीरैः विद्याधरगणैर्वरैः ।

N] हनुमान्मेघजालानि प्राकर्षन्मारुतो यथा ॥४७॥ [१८६

गुरुणि सर्ववर्णानि रक्तपीतासितानि च ।

६३] कपिनाकुर्व्यमाणानि महाभ्राणि चकाशिरे ॥४८॥ [१८७

प्रविशन्नभ्रजालानि निष्पतंश्च पुनः पुनः ।

६५] प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च चन्द्रमा इव लक्ष्यते ॥४९॥ [१८८

सर्ग८] पुत्रमानं ततस्तं तु सिंहिका प्रेक्ष्य वानरम् ।

१] मनसा चिन्तयामास प्रवृद्धा कामरूपिणी ॥५०॥ [१६०

मुदीर्षस्याथ कालस्य भविष्याभ्यर्हमाशिता ।

१. कै म श रा—खमाच्छद्वि० ।

रा अ भ च—स्वर्गजिह्वि० ।

अ—स्वर्गजिह्विलङ्कृते ।

२. भ—ग्रहनक्षत्रचन्द्रार्कतारा० ।

३. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श च—
नागपक्षि० ।

४. भ—धृते ।

५. नास्ति ।

६. कै रा ल_१ अ ब म ल_२ श च—

०परिस्थितम् ।

७. कै रा अ ब म ल_२—विततं ब्र०
भ—वित्ताने ब्र० ।

ल_१ श—विततब्र० ।

८. ल_१—०न्वाक्यजा० ।

९. भ—कालागुरुसव० ।

१०. कै श—†कपिराकृ० ।

११. रा ल_२—†० माश्रिता ।

भ—०भ्यतितर्पिता ।

- ८] इदं हि मे महद्भूतं चिरम्य वशमागतम् ॥५१॥ [१९१
 इति सञ्चिन्त्ये सा तस्य ह्यायामार्थं सैमाक्षिपत् ।
 १] छायायां संगृहीतायां चिन्तयामास वानरः ॥५२॥ [१९२
 सैमाक्षिप्तोऽस्मि सहसा निरुद्ध इव पर्वतः ।
 ४] प्रतिलोमेन वातेन महापोत इवार्णवे ॥५३॥ [१९३
 तिर्यगूर्ध्वमधश्चापि वीक्ष्य(१क्ष)माणस्ततस्ततः ।
 ५] ददर्श स महत्सत्त्वमद्भुतं लवणाम्भसि ॥५४॥ [१९४
 कपिराज्ञा (१जा) समाख्यातं यत्सत्त्वं सुमहोदयौ ।
 ६] याक्षाग्राहि महावीर्यं तदिदं नात्र संशयः ॥५५॥ [१९५
 स तां बुध्वार्थं तत्त्वेन सिंहिकां कपिकुञ्जरः ।
 ७] प्रावर्धते महाकायः प्राट्ठीव बलाहकः ॥५६॥ [१९६
 तस्याथ कायमुद्रीक्ष्य वर्धमानं महाकपेः ।
 ८] वक्त्रं विवर्धयामासे पातालाम्बरसंस्थितम् ॥५७॥ [१९७
 स ददर्श ततस्तस्या विष्टं सुमहन्मुखम् ।
 ९] कपिर्गात्राणि संक्षिप्य मर्माणि च महाकपिः ॥५८॥ [१९९

१. ल_१—संचितमानस्य ।

श—संचित्यमानस्य ।

भ—संचित्य मनसा ।

२. कै—१०यामाक्षिपक्षिपत् ।

ल_१ म—१०यामासुमाक्षिपत् ।

ल_२—१०याममुमाक्षिपत् ।

श—१०यामस्त्रमा० ।

भ—१०यां वस्त्रमाक्षिप० ।

३. ल_१—समारुद्धोस्मि ।

४. भ—स्ततः कपिः ।

५. रा—च । ल_१ म ल_२ भ—सु ।

६. कै रा ल_१ व म ल_२ श—तत्सत्त्वं ।

७. कै रा ल_१ व म ल_२ श भ—

बुध्वार्थ० ।

८. भ—अतः परमधिकः पाठः—

इति निश्चित्य तत्त्वेन सिंहिकां मातिमान् कपिः ।

९. भ च—व्यवर्धत ।

१०. म—१०हाकपिः ।

११. भ—व्यवर्धतात्यर्थं ।

च—व्यवर्धयामास ।

१२. कै रा ल_१ अ व म ल_२ भ च—

काययन्त्राणि ।

सितदंष्ट्रे मुखे तस्मिन्स पपात महाजवः । [२००

१०] आस्ये तस्यां निमज्जन्तं ददृशुस्ते जलाशयाः ।

N] ग्रस्यमानं यथा चन्द्रं पूर्णपर्वणि राहुर्णो ॥२९॥ [२०१

११पू] ततस्तस्या नखैस्तीक्ष्णैः मर्माण्युत्कृत्य वानरः ।

N] अन्त्राण्यदाय सर्वाणि वेगेन निरसृतो मुखात् ॥३०॥ [२०२पू

११उ] उत्पपाताथ वेगेन शूरो मारुतवत्कपिः ॥३१॥ [२०२उ

N] सापतन्निहता तेन भिन्ने हृदयवन्धने । [२०४पू

N] अन्यत्तपदमन्वर्थमेतद्वाक्यमुवाच ह ॥३२॥ [N

यस्य ह्येतानि चत्वारि वानरेन्द्र यथा तव ।

१२] धृतिर्धाष्ट्र्यं बलं दाक्ष्यं स कर्मसु न सीदति ॥३३॥ [२०३

१३उ] निहता सा हनुमता न्यपतल्लवणाम्भसि । [N

N] स्वयंभुवैव हनुमान्दृष्टस्तस्या निपूंदकः ॥३४॥ [२०४उ

निहतां वानरेन्द्रेण पतितां वीक्ष्य सिंहकोपः ।

१५] भूतान्याकाशचारीणि तमूचुः प्लवगर्षभम् ॥३५॥ [१०५

१६पू] महदर्थं कृतं कर्म महत्सत्त्वं त्वया हतम् ।

१८उ] साधयार्थमभिप्रेतमरिष्टं^१ पुत्रैतां वरै ॥३६॥ [२०६

चतुर्थं कर्म तदृष्ट्वा दुष्करं कृतमोजसा ।

१. अ भ च—महाबलः ।

२. कै राल, बल, श—ग्रस्यमाणं ।

३. ल, —पूर्वं पर्वणि ।

भ—पूर्णं पर्वणि ।

४. रा—राहुना ।

५. कै ल, ल, —मर्माण्याकृत्य ।

६. भ—गेतापसृतो ।

७. रा—अन्वर्थपदं ।

भ—पदमन्वर्थसा च वाक्यमु० ।

८. भ—स्वेतानि ।

९. भ—पतात लव० ।

१०. भ—नियामकः ।

११. भ—सेवितां ।

१२. भ च—भीममथ ।

१३. भ—प्रेतं मृगयाशु च जानकीं ।

ब म श—रिष्ट प्लवगर्षभ ।

N] सेन्द्राः सर्पिगेणाश्चैव देवतां स्समपूजयन् ॥६७॥ [N

स तैस्सभाजितः प्राज्ञः प्रपन्नैः शतयोजनम् ।

२०] जगाम पुनराकाशं पन्नगाशनवत्कपिः ॥६८॥ [२०८

प्राप्तभूयिष्ठपार्ष्णस्य सर्वतः प्रविलोकयन् ।

२२] योजनानां शतस्यान्ते वनराजीन्ददर्श सं ॥६९॥ [२०९

सालान्प्रियकतालांश्च चम्पकांसहरिद्रि (?द्रु) कान् ।

N] चूतान्नीपान्नागपुष्पान्धवाश्वत्थांश्च किंशुकान् ॥७०॥ [N

तिन्दुकांश्चन्दनाज्जम्बून् पनसान्विल्वपाटलान् ।

N] कदम्बान्सप्तपर्णाश्च खर्जूरककुभान्वटान् ॥७१॥ [N

वेणूकांस्तिलकान्फुल्लानशोकानर्जुनानपि । [N

N] स ददर्शपतन्नेर्वै विधिवद्द्रुमशोभितम् ॥७२॥

द्वीपं शाखामृगश्रेष्ठस्त्रिकूटोपवनानि च । [२१०

सागरं सागरानूपे सागरानूपजान्द्रुमान् ।

N] सागरस्य च पत्नीनां मुखान्यभिविलोकेयन् ॥७३॥ [२११

समुद्रतीरेषु तथा सूक्ष्मकाञ्चनवालुकाः ॥

१. रा ल, अ ब म ल, श च—
सुरगणा० ।

२. श—देवतां स० ।

३. भ—प्रपन्नैः ।

४. म—सारस्य । भ—०ष्ठपागः सन् ।

५. श भ—इ ।

६. अ च - शालान् ।

७. कै रा ल, य श—चण्यकान् ।

८. कै रा ल, ल, श भ—हरिद्रिवान् ।

९. कै रा ल, य श च—धवांश्चण्यकर्कि० ।
अ म ल, च—धवांश्चण्यकर्कि० ।

१०. श—०न्वान् ।

११. कै ल, अ ब—वधूकर्कि० ।

१२. कै रा ल, ब म ल, श—
०शर्परश्चैव ।

१३. भ च - ०रानूपं ।

१४. भ—०न्यथवि० ।

१५. भ—नास्ति ।

- N] दृष्टिरम्याणि पश्यन्स चिन्तयामास वानरः ॥७४॥ [N
 २३ उ] स महामेघसंकाशं समीक्ष्यात्मानमात्मना ।
 विनिरुद्धमिवाकाशं चकार मतिमान्मतिम् ॥७५॥ [२१२
 २४] कायवृद्धिं प्रवेशं च मम दृष्ट्वैव राक्षसाः ।
 २५ पू] अतिकौतूहलं कुर्युरिति मेने स वानरः ॥७६॥ [२१३
 ततः शरीरं संक्षिप्य स महीधरसन्निभम् ।
 N] पुनः प्रकृतिमापेदे वीतमोहं इवात्मवान् ॥७७॥ [२१४
 ततः शरीरमत्यर्थं संक्षिप्य च सुसंवृतम् ।
 २६ उ] हरिः प्रकृतिमापेदे हरिर्विक्रान्तवानिव ॥७८॥ [२१५
 स चारुनानाविधरूपधारां(रिं)
 पारं समासाद्य समुद्रतीरम् ।
 परैरशक्यप्रतिपन्नरूपः
 N] समीक्षितात्मां समवी(वि)क्षितार्थः ॥७९॥ [२१६
 ततः सुवेलेस्य गिरेः प्रवीरेः
 प्रवृद्धकूटस्य पपात कूटे^१ ।
 स केतकीचम्पकनालिकेरे^२

१. कै रा ल, अ ब म ल, श च—
 निरुध्यन्तमि० ।
 २. रा—दृष्ट्वैव ।
 ३. भ—प्रविशामि समावृतं ।
 ४. ब—देव...। वृद्धितः पाठः ।
 ५. भ—नास्ति ।
 ६. रा अ ब म च—कपिः ।
 भ—पुनः ।
 ७. भ—विष्णुर्वि० ।
 ८. च—०धरूपधारी पा० ।

६. रा ल, अ ब—०पन्नरूप० ।
 १०. अ भ—०तात्मानमवेक्षि० ।
 ११. अ—सुवेरस्य ।
 १२. भ—समीपे ।
 १३. भ—कूले ।
 १४. कै रा ल, ब ल, श—केत-
 कीचण्यक० ।
 भ च—केतकीहामक० ।
 १५. कै ल, म—नारिकेले ।
 रा अ ब ल, श—नारिकेरे ।

२६] महाभ्रकूटप्रतिमो महात्मा ॥८०॥ [२१

तैतः शरीरं वडवामुखाभं

संक्षिप्य वीरो गिरिसन्निकाशम् ।

कपिस्तु तस्मिन्निपपात पर्वते

N] विधूय रूपं व्यथयन्मृगद्विजान् ॥८१॥ [२१, ८३

ततस्तु सम्प्राप्य समुद्रतीरं

समीक्ष्य लङ्कागिरिमम्बुदाभम् । [२१, ८५

कपिस्तु तस्मिन्विचचार शैले

N] रामस्य पादौ मनसा प्रणम्य ॥८२॥ [N

स सागरं दानवपन्नगायुतं

बलेन विक्रम्य महोर्मिमालिनम् ।

निपत्य पारं स महोदधेस्तदा

N] ददर्श लङ्काममरावतीं यथा ॥८३॥ [२१९

हर्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे महोर्षिवाल्मीकिर्हृत्तौ सागरलङ्घनं नाम

द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥

समाप्तश्चेदं किष्किन्धाकाण्डम् ।

१. ल_१ — ०कूटप्रतिमे ।

भ — रेमे महाभ्रप्रतिमो ।

२. भ — ततस्तु सम्प्राप्य समुद्रतीरं

समीक्ष्य लंकां गिरिणाभिरामं (मां)

३. ब ल_२ श — ०न्दाकाण्डे ।

भ — चतुर्विंशतिसाहस्र्यां संहितायां

किष्किन्धाकाण्डं समाप्तं ।

४. च — ०(किविरचिते ।

भ — नास्ति ।

५. कै रा ल_२ अ श च — ०रोक्कं-
घनं नाम सर्गः ।

भ — नास्ति ।

१—व्यक्तिविशेषनाम-संग्रहः ।

अगरत्य-३३, २०; ४५; ३८, २.

अग्नि-५९, १२.

अङ्गद-८, २६; २९; १०, ५; ११,

२; १२, ३१; १५, ६; २७;

४६; १६, ५; ४६; ९४;

९९; १०७; १०८; १०९;

११७; १७, ५; ७; २९; १८, २;

१९, ४१; २४, ३५; ४३; २६,

१२; ३३, ५; ३८, २; ३६, १;

४०, १; ४१, १; ४५, ८; ४६, १;

४७, १८; ४८, ७; ५०, १०; ३६;

५२, २; ५५, ३७; ५६, १६;

८०; ५८, ६९.

==तारेय-१६, ९९.

अङ्गारक-८, ७८.

अञ्जना-५६, ६३; ५७, ८; १६; ५८, २८

अनन्त-३२, ४३.

अनिल-५७, ४५; ५८, ३७.

अरिष्टनेमिन्-५७, ४.

अश्विन-८, ८०; ३५, ५३; ५९, ७.

असङ्ग-३३, ४.

आदित्य-३५, ५३.

इक्ष्वाकु-४, ३; १६, ६३; २४, ११;

२७, २९; ४६, ६; ६१, ९१;

९३; १००.

इन्द्र-२, ४; १८; ७, ७६; १४,

२४; १६, ३६; ४५, २४; ४६,

१५; ५७, २२; ६२, ६७.

ईश्वर-१७, ३१.

उपेन्द्र-२, ४.

उल्कामुख-३३, ४.

ऋषभ-३३, ३; ५६, ३३; ६६.

ऐरावत-५७, २३.

कपिल-३६, ७६.

कार्तिकेय-३६, ७५.

कुञ्जर-५८, २९.

कुमार-२६, २८.

कुमुद-२६, १३.

कुवेर-३६, ३१; ६१; ३८, ७.

कैकेयी-४८, १८.

केशव-२१, २७.

केसरिन्-२६, १४; ५७, ८; १८;

५८, १३; २४; ६५.

गज-१९, ३५; २६, १२; ३३, ३;

४१, ४; ५६, ३३; ३४.

गन्धमादन-१९, ३५; ३३, ४; ४०,

१२; ४१, ४; ५६, ३३; ३७.

गन्धर्व-३५, २९.

गरुड-५६, ४४; ५८, ६१.

गवय-१९, ३५; २६, १२; ४१, ४.

गवाक्ष-१९, ३५; २६, १२; ३३, ३;

४१, ४; ५६, ३३; ३४.

ग्रामणी-३३, ५६.

घृताची-२८, ७.

जटायु (स्त्र)-४८, ३; १६; ३२; ५३,

२४; ५२, ११; २०; ५३, ५.

जनक-३७, ४; ५०, २३.

जाम्बवान्-१९, ३६; ३३, २; ४१,

५; ५१, २; ५५, १९; ५६, ३३;

४१; ४८.

तण्डि-३९, ११.

तार-९, ४; १८, ६; १०; २५; १९,

४०; ४१, ५; ४६, ११.

तारा-८, ३१; १०, ६; ११, ८;

१५; १५, ३; २९. १६, १;

९७; १७, १; २१; २६; ३०;

१८, २; १९, ४४; २२, ३;

२६, ३०; ४१; २७, ३; २८,

१; २९ १; ३१, ८; १९; ३५,

२; ३७, २२; ३९, १; ४१, १;

४७, १५.

तृणाङ्गि-३३, ६७.

त्रिपुर-५९, ५.

त्रिविक्रम-५६, ५३; ५९, ३.

वज्र-३, १३; ३, १५.

वशस्थ-३, ५; ४, ३; ४८, ३७;

५१, २६; ५४, ५.

दाक्षायणी-६२, ३५.

दिवाकर-७, ७७.

दुन्दुभि-६, २९; ३२; ३५; ७, ५९;

८, २; १०; १२; १३; १५;

२१; २४; ४२.

देवराज-६२, ४६.

द्विविद्-१९, ३६; २६, १२; ३३, ४;

४१, ५; ५६, १६; ३३; ३९.

धनद-३६, ५; ३३.

नमुचि-८, १७.

नरक-३५, ३९.

नल-९, ४; १९, ३६; ४०; २४,

४३; २६, १३; ४१, ५; ५६,

३३; ६२.

निशाकर-५२, ८; १३; ५४, २२;

५५, ३.

नील-९, ४; १७, २१; २४, ४३;

२६, १३; ३३, २; ४६, ११.

पवन-५७, १३; ६०, १८.

पनस-१९, ३९; २६, १४.

पाञ्चजन-३५, ३६.

पितामह-१४, २४; ३६, ६६; ४२, १३.

पुञ्जिकस्थला-५७, ७.

पुरन्दर-४२, १५; ६१, १३३.

पुलस्त्य-३३, २१.

प्रजापति-५७, २८; २९; ३१; ३२.

बलि-५६, ६१; ५२.

बुध-८, ७८.

बृहस्पति-२४, ४८; ४६, ५.

ब्रह्मन्-३२, २७; ४५; ४२, १६;

५६, ३०; ५८, ६२; ६२, ४६.

भरत-१६, ६४. ६७.

भरद्वाज-५८, १६.

मिश्रु-३३, ५६.

भृगु-३६, २२.

मघवन्-५९, २.

मतङ्ग-८, ३७; ३७, २७.

मन्देह (राक्षस)-३२, ३३.

मय-४२, ११; ४५, ४; ४६, १४;

४९, २०.

मरीचि-३५, १२.

मरुत्-३५, ५३. ५८, ११. ५२, ६.

महादेव-३६, ४०; ४४.

महासेन-३६, ७५.

महेन्द्र-६, २०; ८, ३३; ६०; ६४;

२५, २३; ३१, १५; ३२, ३४;

३५, ४१; ४५; ४३, ४; ६०,

१८; ६१, ५३.

मातरिश्वन्-५८, १३.

मायाविन्-७, २४; ५३.

मायिन्-३७, १६.

मारुत-५७, १६; १८; ३०; ३१, ५८,

२७; ५६; ६२, १२६.

मेरुसावर्णि-३५, ५९; ४२, १७.

मैन्द्र-१९, ३६; २६, १२; ३३, ४;

४१, ५; ५६, १६; ३३; ३८.

यम-४८, ८.

ययाति-१३, ३.

यवन-३५, २१.

रम्भ-२६, १४.

राम-३५, ४; ३७, १३; ४१, २; ४५,

१४; ५४, १६; ६१, ३६; ६२, १९.

=इक्ष्वाकुनन्दन-५४, ५.

=काकुत्स्थ-६१, १०४.

=दाशरथि-४९, ७; ५१, २१;

६२, ९; १९.

=राघव-७, १८; ६९; ७५;

७६; ९, ३; १६, १०२; २२, १८;

४२, २३; ५४, १८; ६०, २१;

६१, ११८; ६२, ३७.

रावण-५, ४; १३, २४; १६, ९८;

२७, २६; २१, ८; २८, १९;

२१; २३; २९, १०; ३१, ३७;

३३, ४३; ३५, ५; ७६, ३६,

६; ३४; ४३; ५५; ७८; ३७, ४;

४१, ७; ४३, ५; ४८, १४;

१७; ४९, १२; ५०, ११; १९;

२२; २५; ५१, २४; ७८; ५४, ७;

६०, २१; २३; ६१, ३६; ६२, २०.

=दशग्रीव-५१, ३४.

राहु-५७, २१; ६२, ३६.

रुद्र-३५, ५३; ३६, ४१; ५५, ४१;
५९, ४.

रुमा-२६, ३०; २८, ५; १६; २०;
३७, २२; ४७, ११.

रोहिणी-२८, १९.

रोहित (गन्धर्व)-३३, ५५.

लक्ष्मण-९, ३; ३७, १३; ४५, २५;
४८, ३९; ५१, ३३; ५४, १६;
६२, १९.

सौमित्रि-२८, १.

लक्ष्मी-५८, ६३.

घरुण-८, ४; ६२; ६४; ३५, ३७;
५७; ६६; ३८, ३; ४३, ४; ४५
२; ५८, ४६.

घसु-३५, ५३.

वामन-५९, १२.

घायु-५७, २८; ४३; ४८, ३७.

वालिन्-१, १; ११; १६; ७,
२५; २६; २८; २९; ३२;
३६; ४१; ८, ६९; ११, ८;
१५. १५, ३; ३; १६, ३;
११३; ११४; ११५; ११७; १२४;
१८, ७; २२, ३३; ३१, ८;
३७, १६; ४६, ३; ४७, २८;
४८, २४; ५५, ४३; ५६, ६९.
महेन्द्रसूनु-१३, १.

वासव-८, १७; ९, १८; १५, २१;
३५, ७७; ५४, १५; ५६, ३०;
५८, ६२; ६२, ५.

वासुकि-३३, ५१.

विद्युन्मालिन्-२६, १३.

विजय-३३, ४.

विनत-२४, ४३; २६, १४; ३२, १०;
३८, १.

विरज-५७, ८; ४९, १४.

विषसूत-५२, ७.

विश्रवस्त-५०, २०; ५१, २८.

विश्वकर्मन्-३२, ३०; ३३, ४२.
३५, ३४; ५६; ६५; ३६, ३१;
३८; ४२, १२; ४४, १०; ५०,
२१; ५१, २९.

विश्वामित्र-२८, ६; ८.

विश्वामित्र-६२, ४४.

विष्णु-३०, १८; ३२, ५१; ५५, ४१;
५६, ५३; ५८, ५९; ५९, ३;
६०, १२.

वीरबाहु-२६, १४.

वैनतेय-५७, ४; ५८, ४२; ५६.
६१, ४५.

वैवस्वत-३३, ६५.

वैश्रवण-३६, ३३; ५०, २०.

शंखशवल-५८, १५.

शक्र-८, १६; ८८; १०, २४;
१५, ३६; २४, ६; ४४; ४८;

३५, ४४; ४६, २१; ५७, २२;
२३; ६०, ४.

शङ्कर-८, ७; ५१, १६; ५९, ५.

शचीपति-६२, ६.

शतक्रतु-९, ३९; ६२, १०.

शतबल-२६, १४; ३६, २; ३८, ४.

शरगुल्म-३३, ३.

शरभ-१९, ३५; २६, १२; ३३, ३;

४१, ४; ५६, ३३; ३५.

शैलूष-३३, ५६.

श्री-३, १३.

श्वसन-६१, १३४.

सती (त्यः)-६०, १८.

सप्तजन-९, १६; २४.

संपाति (नृ)-२६, १३; ४८, २;

३०; ४९, २४; ५०, ११; ५२, २;

२०; ५३, ५; ५५, ४; २३.

सहस्रशिरस् (देव)-३२, ४३.

सहस्राक्ष-२३, ८; ३३, ३२; ६१,

१३३; ६२, ५.

सिंहिका-६२, ५०.

सीता-१६, ३६; २१, ८; ३१, ३७;

३३, ७१; ३५, ७८; ३७, १३;

३८, १०; ३९, ४; ४०, ४; ४१, ७;

४५, ११; ४८, २५; ५१, ३;

५; ५५, २४; ६०, २१;

६२, २०.

=जनकात्मजा-४८, १५; १४,
१२; ६०, २२.

=ज्ञानकी-५०, १६; ६०, २४.

=मैथिली-२८, २३; ३७, ५;

४८, १३; २७; ५०, २३;

२४; ५१, ३; २४; ५२, २;

५३, ८; ५५, १२; ५६,

७१; ६१, १०४.

=यैवेही-२२, १८; ३६, ३४;

४३; ७८.४८, १०; १८; ५४, ९;

५८, ७१; ६२, १९.

सुग्रीव-१, १; ६; ९; १४;

२, १; ७, १८; ८, ६९; ७०;

७१; ७२; ९, १; ३; १०, १२;

११, ४; १२, ४. १६, ३७;

९४; १०४; ११२; ११४; ११८;

२२, १; २३, १; २७, १;

२८, ३; १३; १६; २०; २२,

४; ११; ३०, ३३; ३२, ५;

३४, १; ३५, ८०; ३७, १४,

३८, ९; ३६, १; ४०, ३; ४१, ६;

४३, ६; ४४, ६; ४५, १०;

४८, २३; ५६, ७०.

=शाखामृगपति-२२, ५.

=हरिवाहिनीश्वर-२२, २६.

सुदर्शन-३६, ५३.

सुपर्ण-१२, २४; ५६, ५२.

सुपार्श्व-५१, ८; २२; ५५, २७.

सुबाहु-२६, १४.

सुमालिन्-२६, १३.

सुमित्रा-१८, ८; २०, १५.

सुरसा-६२, १२.

सुराचि-३३, ३.

सुरेश्वर-२७, २२.

सुवल्गु-३३, ५६.

सुवेण-१६, ३६; २४, ४३; २६, १३;

३३, ३; ३५, २; ८०; ३८, ३;

५६, ३३; ४०.

सुहोत्र-३३, ३.

सूर्य-६, ४६; ३५, ५४; ६०, १८.

सूर्याक्ष-२६, १३.

सोम-८, ११.

स्वयंप्रमा-४२, १७; ४३, १७;

४४, १.

स्वयंभू-५६, ३०; ५८, ६२; ६०, १८;

६२, ६४.

हनु (नू) मन्-१, ९; १४;

२, १; २३; ८, ८५; ६, ४;

१६, ४; २२; ७; २४, ४३;

२६, १३; ३४, १; ३७, २६;

३८, ८; ३६, १; ४१, १; ४६, २;

४८, ८; ५६, १६; ५७, ३;

२६; २९; ४४; ४६;

५६, १; ११, ६१, ५१;

८४; ९२; १११; ६२, ४;

२४.

=अनिलात्मज-६१, ४५; १४३.

=पवनात्मज-५७, ४७.

=माहतात्मज-५८, ६५; ६१,

३५; १२४.

=माहतिदि-१, ११२.

=वातात्मज-६२, १३.

=वायुपुत्र-६१, ८१; ६२, ३.

हयग्रीव-३५, ३६.

हयशिरस्-३२, ४०.

हरि-६२, ७८.

हेमा-४२, १७.

२-देशविशेषनाम-संग्रहः ।

अश्वसंवृत-३६, १६.

अस्त्रल-३६, १६.

आरह-३५, २४.

उत्तरकुरु-३६, ८५.

ऋषिः-३३, १२; ३६, १५.

फटक-३६, १६.

कलिङ्ग-३३, १४.

कामोज-३६, १६.

काशि-३२, १६.

काश्मीर-३५, २३.

कुणिन्-३३, १४.

कुरु-३३, १६; ३६, १४.

केकय-३५, १०; २५; ३६, १४.

केरल-३३, १६.

कोसल-१०, २४; ३२, १६.

कौकुर-३३, १४.

गान्धार-३५, २५; ३६, १५.

चीन-३६, १५.

चौण्ड-३३, १६.

जनस्थान-४३, ५; ४८, ३३; ५३,
२६; ५४, ७; ६२, २०.

जम्बुद्वीप-३२, २४; ५२.

जाल-३६, १६.

तङ्गण-३६, १५.

तुषार-३६, १६.

त्रिविध-६०, २३.

दरद-३६, १७.

दशशतावर्त-३५, ३५.

दशार्ण-३३, १४.

दिव-४८, २०.

देवलोक-२, १०.

नरक-६२, ३२.

पञ्चनद-३५, २२.

पञ्चाल-३०, २.

परमचीन-३६, १६.

पाण्ड्य-३३, २५.

पाताल-१३, २५; ३७, ५; ९;

५६, ६; ६१, ९६; ९७;

६२, ५७.

पारद-३५, २३.

पुण्ड-३२, १६; ३३, १६.

पुलिन्द-३६, १४.

पौण्ड-३६, १५.

प्रस्थक-३६, १४.

वाहीक-३६, १५.

मगध-३२, १६.

मत्स्य-३६, १४.

मद्रक-३६, १४.

मरु-३५, २०.

मरुधन्वा-३५, २०.

मलय-३२, १६.

मालव-३५, १०; ३६, १५.

माहिषक-३३, १२.

यमलोक-३३, ६२.

यवन-३६, १५.

रत्नवान-३२, २३.

रामठ-३६, १५.

वङ्ग-३२, १६.

वर्खर-३६, १६.

वाहीक-३५, ६.

विदभं-३३, १२.

विदेह-३२, १६.

शक-३३, १४.

शुद्राभीर-३५, ६; २०.

शूरसेन-३६, १४.

सिन्धु-३५, १०.

सुरालय-६०, २२.

सुराष्ट्र-३५, ६.

सुवर्णकुट्टिम-३२, २३.

सौवीर-३५, १०.

स्वर्-५४, २२.

स्वर्ग-३, १५; १६, ५३; १७, ३५;

३३, ६७; ४६, १३.

३-पुरनाम-संग्रहः ।

अमरावती-६२, ८३.

अयोध्या-२१, ११.

किष्किन्धा-६, ३३; ७, ३९; ८,

१६; ६८; ९९; ६, १;

११; २४; १७, ३५; १६, १८;

४३; २४, १३; ३९;

२६, १; ३०, ३५; ३१, १७;

४७, १०.

तक्षशिला-३५, २४.

पुष्करावती-३५, २४.

प्रागज्योतिष-३५, ३९.

भोगवती-३३, ५०.

मरीचिपत्तन-३५, १२.

लङ्कान-२८, २२; ५०, २१; २३; २४;

५१, २८; २९; ५५, १२; २४;

५६, २५; ५८, ६३; ६०, २१;

२४; ६१, ४; ६२, ८३.

वस्वौकसार-४६, १६.

विशाला-३५, ५.

शाकल-३५, २४.

संकुला (राजधानी)-३३, ६३.

४-पर्वतनाम-संग्रहः ।

अञ्जन-३०, ५.

अस्त-३०, ४; ३५, ५५; ६०; ६८.

उदय-३२, ४५; ५५; ५०, ५; ५८,

४०.

ऋषभ-३३, ५३.

ऋष्यमूक-३, २८; ४, १; ६, १४;

७, ६८; ८, ४०; ८२; ६, १;

३७, २७; ५८, ५२.

कनकपर्वत-३३, ६६.

काल-३६, २३.

कुञ्जर-३३, ४५.

कैलास-६, ३६; १०, १७; २४, २४;

२६, १८; ३०, २; २३; ३२,

३०; ३६, ३०; ५३, १०; ५६,

५४; ६०.

क्रौञ्च-३६, ४४; ४५.

गन्धमादन-३६, ५०.

गोशृङ्ग-३२, ३२.

चक्रवान्-३५, ३३.

जातरूपशिल-३२, ४२.

त्रिकूट-५०, २४; ५५, १२; ६२, ७३.

त्रिष्टुब्ध-३३, ५७; ३६, ३५.

दशशिरस्-३५, ६०.

द्वीप (गिरि)-३३, ३५.

धूम्र-३०, ६.

निषध-५३, १४; १९.

पारिप्लव-३३, ६४.

पारियात्र-३५, २८.

प्रस्रवण-२०, १; ३७, १३; ३८, १९;

४४, १६.

बहुकेतु-३६, ७३.

मन्दर-२, १७; २१, १६; २४, ६;

३०, २; ७; ३१, ३६; ३२, १९;

३६, ६४; ७२; ६१, ७८.

मलय-१, ८; २, १; २५; ३, २८;

४, १; ३०, २; ३३, १७; २५;

३७, १६; ५५, १७.

महाहेमगिरि ३५, १५.

महेन्द्र-३०, २; ३३, ३०; ५१, १३;

१४; ५५, ३५; ६०, २; ६१,

१०; २३.

माल्यवत्-२१, १; ३१, ५; ३३, ४४;

५३, १४.

मेकल-३२, १४.

मेरु-२, १७; ३०, ६; ३१, ३६; ३२,

५१; ३५, ५०; ५३; ५८, ३९;

६१, ७८.

मेनाक-३६, ५६; ६१, ९५; १०४;

लङ्कागिरि-६२, ८२.

१ वास-३२, २९.

वराह-३५, ३७.

विद्युत्पत्-३३, ४२.

विन्ध्य-११, १२; ३०, २५; ३३,

१०; ३६, २, ४०, १६; ४१, १;

४४, १६; ४५, ५; ४८, २; ५२,

४; ७; ५३, १९; २६; ५५, ११.

शिविर-३२, २४.

शुभ-३२, ३६.

शृङ्गवत्-५३, १४.

सह्य-२१, १६; ३०, २; २२; ४४

१६.

सुदर्शन-३६, २५.

सुनाम-६१, १२७; ६२, ५.

सुषेल-६२, ८०.

सुषेण-३५, ४५.

सौमनस (शृङ्ग)-३२, ४८.

हिमवत्-६, २९; ३५; ८, ७; ९; ११;

३०, २४; २८; ३६, १७; ५३

१९; ५५, १६.

हिरण्यनाभ-६१, ११५; ६२, ७.

हेमकूट-५३, १४.

५-वनोपवननाम-संग्रहः ।

अशोकवनिका-५४, २८.

कासिकेय (वन)-६, १९.

दण्डक-३३, १५; ४३, ४; ४८, २०;
६२, १९.

नन्दन-२६, २८.

मतङ्गवन-४२, २.

मधुवन-६, ३३.

यामुन-३२, १३.

६-नदनद्यादिनाम-संग्रहः ।

अञ्जना-३३, ४६.

इन्द्रमार्गा-३६, ६८.

उत्कला-३३, ११.

उदधि (दक्षिण)-५५, ४५.

कावेरी-३२, १४; ३३, १६; २५.

कालमही-३२, १५.

कालोदक-३२, २६.

कौशिकी-३२, १३; ३६, ६९.

क्षीरोद-३२, ३५; ३९.

गोदावरी-३३, १५.

गोमती-३२, १५.

घृतमण्डोद-३६, ६६.

घृतोद-३२, ३९.

चन्दना-३२, १४.

चन्द्रवती-३३, ११.

जम्बूमती-३३, ११.

तमसा-३२, १५.

दक्षिणोदधि-५२, ७.

नर्मदा-३३, १०.

नागहृद-३६, ३६.

पम्पा-२, ५; ३, ४; १८ ३०

भागीरथी-३२, १३.

महानदी-३३, २३.

मानस-२१, २२; ३६, ४९

मेकलप्रभवा-३२, १४.

मेकला-३३, ११.

यमुना-३२, १३.

लौहित्य-३२, १७; २९.

वेगवती-३३, १२.

वैतरणी-३६, ६९.

शान्तमहार्णव-२१, २५.

शैलोदा-३६ ७९.

शोण-३२, १४.

समुद्र (पश्चिम)-३५, २७.

सरयू-२१, ११; ३२, १३; ३६, ३६

सरस्वती-३२, १५.

सागर (पश्चिम)-३५, ११.

सार्वभौम-३६, ६१.

सिन्धु-३५, १४.

सौमनसा-३३, ५८.

७-लतावृक्षादिनाम-संग्रहः ।

अगुरु-२६, ८; ३३, ५८.

अम्बुज-१६, २५.

अर्जुन-२१, ७; १७; २३, ९; ६२,
७२.

अशोक-६, ७; ६२, ७२.

अश्वत्थ-६२, ७०.

असितागुरु-३६, ५२.

उत्पल-२३, १४; ३६, ३२.

ककुम-६२, ७१.

कदम्ब-६, ८; २१, २४; २९; ३३;
६२, ७१.

कदली-६, १३; १५.

कर्णिकार-३२, ४७.

कलम-६, ३९; १६, १५; ३२, ३६.

कलवृक्ष-२७, ५.

कलशार-२१, १७.

काश-२३, १९.

किशुक-६२, ७०.

कुटज-२१, १७; २०; २३, ९.

कुमुद-२३, १४.

कुश-१६, २९.

कूटशालमली-३२, २९.

केतक-२१, ७; ३५, ८; २१, १८.
३३, २६; ६२, ८०.

कैचक-३६, ७९.

कोविदार-२३, १५.

खर्जूर-६२, ७१.

गजपुष्प-८, ९६; ९७.

गोरीर्य-३३, ५४.

चन्दन-१६, २५; २६, ८; ३३, ५४;
५८; ६१, ५१; ६२, ७१.

चम्पक-४१, २१; ६१, ५१; ६२,
७०; ८०.

चूत-१६, ३१; ६२, ७०.

जपा-५०, ५.

जम्बू-२१, ३१; ३२; ३६, ५४;
६२, ७१.

तमाल-२४, ९; ३०, २६; ३२, ४७;
३६, १८; ५१.

ताल-६, ४१; ८, ४३; ४५; ५२; ५५;
५७; ६, ३७; २४, ९; ३२, ४४;

४७; ३६, १८; ४१, २१; ६२, ७०.

तालिश-३६, ५१.

ताली-३५, ८.

तिन्दुक-६२, ७१.

तिडक-६२, ७२.

दर्भ-४७, १८; , २२.

देवदार-३६, १८.

धव-६२, ७०, ३५, १८.

नलिनी ३२, ३७; ३५, १८; ३६, ३२.

नागपुष्प-४१, २१; ६२, ७०.

नारिकेल-३०, २६; ३५, ९.

नीप-६२, ७०.

नीलोत्पल-२३, १२; ६१, २४.

नीवार-३३, ६०.

पङ्कज-३६, १०.

पद्म-२३, ६; ३२; ३७; ३३, ५४.

पद्मक-३६, १८.

पद्मिनी-२०, ५; ३६, १०; ४१, २२.

पनस-२३, १५; १६; ६२, ७१.

पलाश-१६, ३१.

पाटल-६२, ७१.

पीलु-३५, २३.

पुंनाग-३५, ७.

पुण्डरीक-२१, २८; २३, १४.

पुष्कर-२०, ६.

पूर्णक-४१, २१.

प्रियङ्गु-४१, २१; ६२, ७०.

प्रियङ्गु-१६, २६; ३६, २६.

वकुल-३५, ७.

बन्धूक-६२, ७२.

बिल्व-६२, ७१.

भूर्ज-३६, १८.

मधुसर्गप-१६, २६.

मृणाल-२०, ६.

रोध-३३, ६०; ३६, १८.

लोध-४०, १८.

पञ्जुल-६, ८; ४१, ९.

वट-६२, ७१.

वराङ्ग-३६, ५१.

शमी-३५, २३.

शरवण-३६, ७४.

सक्षीर (वृक्ष)-१६, २४.

सप्तच्छद-२१, ३६; २५, १३.

सप्तपर्ण-२३, १५; ४०, १८; ६२, ७१.

सर्ज-२१, २९.

साल-६, १०; ११; १२; १२, २१;

२२; २४, ९; ३२, ४७; ३६,

१८; ४१, २१; ५८, २१; ६१,

५१; ६२, ७०.

स्थलज-१६, २५.

हरिताल-६१, ७.

हरिद्रु-६२, ७०.

८-पशुपक्ष्यादिप्राणिनाम-संग्रहः ।

आशीविष-६१, १२;

उरग-३२, ३८; ५६, १३; ६१, १३;

६२, ४१.

ऋक्ष-१७, ४; २०, ३; २८, ३०;

३१, ३३; ५२, १५.

ऋषभ-५६, ३६.

कच्छप-४१, २३; ४२, ८.
 कपि-५६, ४६; ४७; ५७, २५;
 ५८, २२; ४३; ४६; ६२, २६.
 कारण्डव-२०, ६; ३६, ३२.
 कुञ्जर-३०, ५; ४६, ६; ५८, १८.
 कुरर-४१, ९; ४३, १२; ५०, २७.
 कुररी-१५, २७; ३२.
 कुर्लिग-५०, २६.
 केसरिन्-७, ७७; ६०, १४.
 कोकिल-३३, ६१.
 कौञ्च-४१, ८; ५०, २७.
 गज-३५, १७; ४३; ५८, १५; १६;
 ६२, ४६.
 गवेन्द्र-२१, २३.
 गजेन्द्र-२१, २३; ३५.
 गरुड-५८, ५४; ६१, ४१; १३१;
 ६२, २.
 गरुत्मत्-५८, ५३.
 गृध्र-१६, ४; ४८, १; १४; ३४; ५०,
 २८; ३८; ५१, ८; ५२, १; ७; १९;
 ५४, २९; ५५, १४.
 ५६, १.
 गो-३२, ५३; ६०.
 गोधा-१३, १७.
 गोपुच्छ-२०, ३.
 गोमायु-१६, ४.
 गोलाङ्गुल-२८, ३०; ३१, ३३.

चक्रवाक-६, ८; २०, ६;
 २१, २२; ४१, ९; १३.
 जलकुम्कुटक-४१, ९.
 झष-६१, ८०.
 तिमि-३२, १७; ३५, १७. ६१, ८०.
 तुरग-६२, ४१.
 दर्भ-५२, १०.
 द्विप-२१, ३६.
 धार्तराष्ट्र-५६, ४१.
 नक्र-५८, ५४; ६१, ८०.
 नाग-३५, ७; ५२, १५; ५३, १९.
 ६२, १२.
 पतग-३२, ३८; ६२, ४०.
 पन्नग-२०, १३; ३३, ४९; ६०, १६;
 ६२, ८३.
 पन्नगाशन-५८, ४२; ६२, ६८.
 पिङ्गाक्ष-२२, १५; ६१, ६४.
 प्लवग-६१, २.
 प्लवङ्गम-५६, १; ६२; ५८, १०;
 ६१, ८९.
 प्लवगश्रेष्ठ-५६, २६.
 बलाक-२१, २८; ४१, ९.
 बलाका-२१, २७; ३५; २३, १२.
 बलिभोक्तृ-५०, २७.
 भास-५०, २७.
 भुजग-२०, २७; ५८, ५३; ६१,

७४; ६२, ४१.
 मेक-२१, २२.
 भ्रमर-३६, १०.
 मकर-६०, ११; ६१, १२९.
 मत्तमातङ्ग-३५, १६.
 मत्स्य-३५, १७; ४१, २३; ४२, ८.
 मयूर-२१, ३०; २३, १०; ३५, ४३.
 महाग्राह-३३, २३; ५८, ४४.
 महाहय-५६, ८.
 महिष-३६, ९.
 महोरग-३२, २८; ३३, १०, ४५, २;
 ५८, ५४; ६१, २१; ४१.
 मातङ्ग-६०, ८; ६१, ७१.
 मार्जार-२०, ३.
 मीन-३२, २१.
 मृग-७, ७७; २०, २; २७; ३५, ६४;
 ३६, ९; ६०, ७.
 मृगेन्द्र-२१, २३.
 राजहंस-३२, ३७.
 वज्रुल-४३, १२.
 वाजिन-४६, ६.
 वानर-१७, ४; २०, ३; २३, १०;
 ५६, ३५; ४२; ५७, ८; ५८;
 २५; ५६, १; ६२, ७४; ७६.
 वानरी-५७, ७.
 वारण-२१, ३४; ६२, ४१.
 विहङ्गम-३५, ६४.

वैनतेय-५०, २९.
 व्याघ्र-२०, २; ३५, ४३; ३६, २९;
 ५२, १५.
 शलभ-३७, १२.
 शार्ङ्गल-२०, २; २४, ११; ३५, ६४;
 ३६, ९; ६०, ७; ६२, ४१.
 शिखिन्-२१, २४.
 श्येन-५०, २८.
 षट् वरण-२१, ३३.
 षट्पद-२१, ३२; ३६.
 सप-३३, ५०; ३७, ९. ६१, ९.
 सारस-६, ८; २३, ४; १५; ४१,
 ९; ४३, १२.
 सिंह-२०, २; २७; ३५, १५; ४३;
 ६४; ३६, ३९; ५२, १५; ५६,
 १; ६२, ४१.
 सुगण-३२, ३०; ५५, ४२; ६१,
 ७४; ९०.
 सुमर-५२, १५.
 सेधा-१३, १७.
 हंस-३६, ३२; ४१, ८; १३; ४३,
 १२; ५०, २९.
 हरि-५५, ४६; ५६, ६१; ५८, ८;
 ६४; ६१, ५२; ६२, ३८; ७८.
 हर्यक्ष-५६, ६७.
 हस्तिन्-३६, ९.

९-युद्धोपकरणनाम-संग्रहः ।

अशनि- ६, २०; ४६, २१; ६२, ४२.

अस्त्र (ब्रह्म)-५८, ३६.

इषु-८, ४५; ५४; ९४; १५, ७; ३५;
४८; १७, २०.

कार्मुक-१, १५; ८, ५४; १५, ६.

कुलिश-५७, २३.

खड्ग-२, २०; ६१, ३०.

चक्र-३५, ३४.

चाप-२, ७; १२; १५, २८; २३, ३१;
२४, ६.

तूण-२, १९.

धनुष्-२, १८; ३, ३; ७, १७; ८,
५४; १५, २४; २४, ६; २६, ९.

नाराच-४६, १७.

पत्रिन्- ६, १९; १५, ३४.

परिघ-२, १३; ६१, ४२.

बाण-२, १९; ६, ४२; ८, ५६; ६, ३४;
१३, १४; १५, ३; १६, ५३; २४,
३१; २७, १८; २८; २६, ८; ४६,
१४; ४८, २३; ५१, ३३.

ब्रह्म-(अस्त्र)-५७, ३०.

महाबाण-१५, ३४.

महेश्वरशर-६, २.

मार्गण-१५, ९.

वज्र-२३, ३२; २४, १०; ४१; ४४,
९; ४६, १५; ५६, ३०; ५७,
२५; ५८, ६२; ६१, १३३;
६२, ४२.

शङ्ख-३५, ३६.

शर-१, १५; ६, १९; ७, ७२; ८,
५४; ६, २; १२, २६; १३, २७;
१४, १८; २४; १५, १; २८; १६, ७;
३७; ५२; ९२; ११०; १७, १९;
२३, ३४; ३३, ६०, २१.

शर(सङ्कल्पज)-५८, ३३.

शल्य २५, ९.

शरासन-२६, ३५.

सायक-११, १३; १७, २२; २७,
६२; २७; ४६, २१.

१०-शब्दविशेषनाम संग्रहः ।

अकारणारिपु-४६, ९.

अकुताभिद्भय-६, २५.

अकुतोभय-८, ७३; ३५, २८.

अकृतह-२८, ३.

अकृतार्थ-४७, १३.

अकिलष्टकर्मन्-८, ५७;
४५, १४; ४७, ८; ५८, २३;
अकिलष्टकारिन् १६, ३.

अक्लिष्टभाव-५६, ६६.

अ त-१६, २६.

अक्षय-५४, ११.

अगाध-३५, ३७.

अग्निनिशा-३५, २९.

अग्निशिखोपम (वृक्ष) ४१, २०.

अग्निसाक्षिक-६, ४.

अग्निसुत-३३, २.

अग्निसंनिभ (चन्दन)-

३३, ५४.

अग्र-६, २६; ५५, ५;

अग्रज-६, ८.

अग्रणी-५६, ७२.

अग्रतः-१८, १३; ३०, ३४.

अङ्ग-४, २६, १८, २०; ५८, ७१.

अङ्कुर-६१, २४.

अङ्कुश-१३, २१.

अङ्गना-१५, १०; १७, २६.

अङ्गभूत-३५, ७२.

अङ्गराग-४१, ३२.

अङ्गवात-६१, ७३.

अङ्गार-३०, २५.

अङ्गुलि-६१, १४१.

अङ्गुलीय-३४, १२.

अङ्गुष्ठ-६२, ३३.

अचल-६१, ५; ६२, १.

अचलसङ्काश-५५, ३०.

अचलोपम-६१, ३९.

अजिह्मग-२३, ३४.

अज्ञाता (विपत्तिः)-४८, १०.

अञ्जन-३०, ५; २२; ४१, ३२;

६१, १६; २३.

अञ्जलि-८, ५९; ६०, १९.

अटनी-८, ५५.

अमसतपस्-३३, ३९.

अतरङ्ग (देश)-३३, २८.

अतिताम्र-६१, ६८.

अतिथि-६१, १०२; १२५.

अतिवृत्त-३३, ७५.

अतिवृत्त (किञ्चित्)-६२, २४.

अतिसरसा-३६, ६८.

अतुल-४६, १५.

अतुलविक्रम-३१, ३२.

अदीनसत्त्व-२३, ३६; २६, ४२.

अद्भुत-३०, २८; ५४, २९; ६२, ५४.

अद्रि-५४, २०.

अद्रिष्टङ्गप्रतिम-४७, २३.

अघः-६२, ५४.

अधिक्षिप्तमनस्-१४, ३.

अधि/ गम् (दिशः)-३२, ११.

अध्याय-२१, १०.

अध्वन् (दीर्घ)-१८, २९; ३३, ४४;

६१, ५०.

अध्वग-६१, २२; ५६, १२.

अन्तः स्तनितनिघोष-२१, १५.

अश्विष्यन्द्जात-३०, ३०.

अनक्षत्रग्रह-३६, ६२.

अनघ-७, ५१.

अनतिक्रम-१६, ६८.

अनन्त-३६, ७६.

अनन्तर-१८, २.

अनम्भस्-३६, २८.

अनागत-५५, १५.

अनागतविधान-११, ४.

अनागस्-७, ६९.

अनाधृष्य-३३, ६२; ६२, ३९.

अनापृच्छ्य-५३, २४.

अनार्य-२७, २४; ४८, ३२.

अनिन्दित-११, ९.

अनिन्दिता-३६, ८; ५७, १४.

अनिल-६१, १३१.

अनीक-३२, ३.

अनुकीर्णवन-३६, २०.

अनुक्तपूर्व-८, १५.

अनुक्रोश-१६, ५; १८, ११.

अनुग्रह-१६, ६३.

अनुज-१५, २४.

अनुत्तम-३, १६; ४, १०.

अनुपम (परैः)-५५, ३४.

अनुबन्ध-५८, ४८; ६१, ५७.

अनुभाव-५५, १५.

अनुमत-२०, १५.

अनुयात्र-२६, १०.

अमुमान-४, २५; ७, ७४.

अनु √ मान् (तान्)-५६, १२;
४८; ५७, ३९.

अनुरक्त-२०, २५; ३१, ४.

अनुरूप-६, ५; ५१, ३८; ६१, ४०.

अनुरूपशरीर-२, १३.

अनुलेपन-६१, ३१.

अनुशिष्टार्थ-२४, ४.

अनूप-६२, ७३.

अनुत (हिरण्यार्थ)-२७, १०.

अनृतमधुरमाषिन्-२७, २८.

अनृशंस-६१, १०४.

अनौपम्य-५७, ४२.

अस्तःपुर-१०, १; १२, १०; १५,
५५; १६, २१; २६, २४;
३१, १९.

अन्तक-१५, ११.

अन्तपाल-२२, २४.

अन्तर-५, ६; ८, ८२.

अन्तरदर्शिन्-२५, ४.

अन्तरप्रेप्सु-४, २२.

अन्तरिक्ष-६१, १२७; ६२, ३४.

अन्त्र-६२, ६०.

अन्यथा √ गम्-१६, ८८.

अन्येन समागत-१३, १३.

अन्योन्य-४१, १७;

अन्योन्यबद्धवैर-२३, २०.

अन्वय-६२, ६२.

अन्वेषक-५४, १२.

अपक्ष-५१, २३.

अपत्य-४६, २४.

अपराक्रमदृष्ट-११, ११.

अपराध-४५, २०.

अपरिच्छद-२४, २८.

अपरीक्षितवीर्य-१०, १३.

अपविद्ध-७, ६७.

अपवृत्त-४६, २१.

अप्रतिम (परैः)-५६, ५५.

अप्रतिरूप-४५, १३.

अप्रतिहत-२७, १.

अप्रमेय-१०, १८; ५८, ३७;

६१, १२९.

अप्रमेयप्रधान-२२, १७.

अप्रमेयवपुस्-५३, २२.

अप्रियकारिन्-३६, १५.

अप्सरस्-३३, १६; ३१; ५७; ३६,

५४; ४२, १५; ५३, १६.

अबालिश-१६, ९४.

अबुद्धीक्षित-१, १३.

अभय-६२, ७.

अभयदक्षिणा-५६, २८.

अभास्कर-३३, ७०; ३५, ६९.

अभिजन-२६, १५.

अभिज्ञान-८, ९५; ३४, १२.

अभिज्ञानचिह्न-६, ३३.

अभितः-३१, ३३.

अभिषेदिवान्-६१, ४६.

अभिप्लुत (विषादेन)-५६, १२.

अभिराम-६१, ६०.

अभिवादन-४७, १४.

अभिशास-३२, ३४.

अभिषिक्त-७, ४२; २०, १.

अभिसम्बन्ध-६१, १२३.

अभीक्षण-६०, १६.

अभ्यवहार-५१, १६.

अभ्यवहार्य-४१, ३१; ४२, २०.

अभ्यागत-४२, ९.

अभ्यागमन-५८, ३४.

अभ्युत्थित-६१, १०६.

अभ्यायतच्छेद-२१, १४.

अमर-१६, २३; ३४, ४.

अमरालय-३४, ३.

अमर्याद-३३, ७०; ३५, ६९.

अमर्ष-६, ४१.

अमर्षण-८, ७७; १०, १; ५.

अमात्य-२६, ३९.

अमितौजस्-१८, ३१; ५८, ६४.

अमृत-५६, ३०, ५८, ६२.

अमृतप्रख्य-५४, ९.

अमृतमन्थन-५६, ४४.

अमृतस्वादकल्प-३०, ३०.

अमृतास्वारि-५१, १.

अम्बर-२१, ३०; ३४, ३; ६१, ३४;

५९; ६९; ६६; १०८; १४३;

६२, ३; ५७.

अम्बरस्थ-६१, ७९.

अम्बुद-३०, ५.

अम्बुसङ्कुल-५७, १०.

अम्बुदाम-६२, ८२.

अम्बुधर-३२, ३२.

अयात्रा-२१, ४१.

अयुत-२८, २२; ३१, ३५.

अरिन्दम-४, २३; ५, ३; १६, ५५;

१८, २५; ३२, ११; ३५, ३५;

५६, १२.

अरिमर्दन-३१, ९; ६०, ६.

अरिष्ट-६०, १९; ६२, ६६.

अरुण-६१, ८५.

अरुणच्छद-५५, २.

अर्क-३०, २१; ३६, ६३; ५७, २०;

६२, ४३.

अर्णव-५३, १९; ५५, ३९; ६१, ३;

६२, ५३.

अर्थ-४६, १२; ५३, २९; ५४, ६;

५५, २०.

अर्थविक्रम-३२, ७.

अर्थसिद्धि-६२, ३७.

अर्थिन्-२३, २८; ४२, २२.

अलङ्कार-८, ९१.

अल्पचेतस्-१३, २७.

अल्पदोष-३१, १४.

अवगाढ-६१, ७२.

अवगीत-३६, १६.

अवनतानन-५३; ४.

अवनि-५३, १८.

अवध्य-५७, २९.

अवभृथ-१७, ३२.

अवर-३, १०; २२.

अवरोपित-७, ६.

अवश-५८, ३३.

अवस्था (पदिचमा)-१७, २७.

अवस्थान-६१, ४७.

अत्राङ्मुख-५३, २४.

अविक्लव-५, १.

अविह्लिष्ट-१५, १०.

अविघ्न-३१, ३.

अविच्छिन्नाधुवेग-४, ३४.

अविदुः-५५, १७.

अवेक्षणनिमित्त-६, ४०.

अव्यक्तपद-६२, ६२

अव्यग्र-५२, ३.

अव्यय-५३, १५; ५५, ३४; ५८, २७.

अव्यवासित-२०, १८.

अशानि-८, ७९.
 अशीति-६२, ३०.
 अश्मन्-१५, २; ४७, ३.
 अश्मसार-१७, १५.
 अश्रुपरिक्लिन्न-५, ७.
 अश्रुवेग-५३, ३.
 अश्लील-२८, २.
 अश्वमुखी-३६, ५६.
 अश्वानृत-२७, ९.
 अष्टकर्णिक-३२, १९.
 अष्टाङ्गा (बुद्धि)-४६, ३.
 असङ्ग-३६, ८२; ५८, ३९; ६१, १११.
 असित-५०, १८; ६०, १५; ६२, ४८.
 असितेश्मण-१७, ३०.
 असुर-७, २९; ३१; ८, ५; ४७;
 ३४, ४; ३७, ११; ३८, १७;
 ४४, ९; ५७, २८.
 असुरनन्दन-५६, ५६.
 असुरसङ्घ-६१, ९६.
 असुरोत्तम-७, २७; ८, ९.
 असृज्-८, ३८.
 अस्त-३०, २१.
 अस्तमित-५८, ४०.
 अस्थिचय-८, ४२.
 आ ✓ ऋच्छ (खं)-६२, ४२.
 आकर-१०, १७.
 आकाश-३६, २७; ५३, १५; १७;

५६, ७; ६१, ३२; ४६; १४२;
 ६२, ३९.
 आकाशगङ्गा-३६, ६७.
 आकाशगोचर-५८, ३७.
 आकाशचारिन्-६२, ६५.
 आकुलाकुल-१६, २४.
 आक्रीड-३२, २६.
 आगतवैक्लव्य-१६, २०.
 आगम-२८, २६.
 आघात-५६, ५७.
 आ ✓ चर् (किनारे)-६१, १८.
 आतपत्र-३१, २४.
 आतिथ्य-४२, २४; ६१, १३९.
 आत्तवेग-२३, ३९.
 आत्मन्-२२, ११.
 आत्मज-८, ४६.
 आत्मसंभव-६१, १२७.
 आत्महिते रत-५६, २४.
 आत्ययिक-३५, ७५.
 आदशाह-१६, १.
 आदित्य-३५ ४८; ५०, ६; ५७,
 १९; ५८, ५६.
 आदित्यपथ-५३, १७.
 आदित्यसन्निभ-२६, २५.
 आनतपर्वन्-१४, १८; १६, ७०.
 आनन-६२, १८.
 आनन्दवर्धन-१८, ८.

आनुपूर्वी-४६, २२.

आनुशंस्य-१५, ५२; ४७, २.

आपग-३२, १४; ३३, १९; ५३, १३.

आपात-६१, ८४.

आ √ प्लु (खम्)-६१, १२१.

आभरण-४, २७; ३०.

आभाषित-१, २०.

आभास्कर-३२, ५६.

आभिषेचनिक-१६, ३४.

आ √ मन्त्र (घानरान्)-५८, ७२.

आममीनाशिन्-३२, २१.

आमय-३६, ८६.

आमर्याद-३२, ५६.

आमिषार्थिन्-५१, १३.

आमिषैपिन्-४८, ७.

आमीलिताक्ष-२०, १४.

आ √ मुच्-८, ३३.

आयत-२, १३; ६२, २८.

आयतलोचना-५१, ७.

आयति-१५, ५८.

आयतिक्षम-२४, ४७.

आरोग्य-४७, १५.

आर्जव-४३, ३; ४७, १.

आर्त्त-५, १; ७, २; १५, ३३; ५४;
३२, ४१.

आर्य-१८, १३; ३१, ८; ४७, ७.

आर्यपुत्र-१५ २६, ४९; १६, १४;

१७, ३१.

आर्षम (चर्म)-६१, ३०.

आ √ लभ् (शैलं)-६१, १४२.

आलय-८, ४.

आलोक-४१, १९.

आविद्ध-६१, ४१.

आ √ विश् (आकाशं)-६२, २.

आशा (अगस्त्यसेविता)-३८, २.

आशा (उत्तरा)-५६, ८.

आशित-६२, ५१.

आशिष्-७, ४४, ५६, १; १३.

६१, १४३.

आशीविषोपम-६, २१.

आशु-६२, ३४.

आश्चर्य्य-२, ३०.

आश्रम-८, ३७; ६, १५; १८; ३५,

५८; ५२, १३; १७; ५४, १७.

आश्रमपद-३६, ५७, ३७, २७.

√ अस् (प्राय)-४५, १६; ४७,

१३; २०.

आसन-४१, २७.

आसादितान्तर-५२, ६.

आसीन (प्रायं)-४६, ३.

आस्तरण-१६, ३०.

आस्तिक-२०, १७.

आस्था-५४, २४.

आस्य-४३, ११; ६२, ३४.

आहव-८, ४५; १७, १६; ५८, ७१.

आहार-५१, ९.

आहारकाङ्क्षा-५१, १५.

आहाराभिकाङ्क्षिन्-५१, १०.

आहारयत् (क्रोधम्)-६, २७.

आहारसंरोध-५१, १२.

इक्ष्वाकव-६१, १००.

इङ्कित-१, १३; २१; ३, २.

ईप्सित-४८, ५.

ईश्वर-३१, ७; ६२, १८.

उक्तपूर्व-६, ३८.

उद्यत्व-६१, ५७.

उद्यावच-६१, ३०.

उच्छ्राय-३२, ४४.

उत्कर-२१, ३१.

उत्तर-(प्राति पद) १६, २१.

उत्तरार्द्ध-६१, ७०.

उत्तरीय-४, ३०.

उत्पीड-६०, ८.

उदग्रसत्त्व-२४, ४०.

उदङ्मुख-५२, १४.

उदयन-३२, ३४.

उदयोन्मुख-५४, ३०.

उदारविक्रम-७, ७७.

उद्देश-१६, ७८; ३६, ७.

उद् √ बृह (शरम) १७, २१.

उद्योगसमय-१६, १४; २३, २१.

उप √ विथ् (प्राय)-४८, १;

४८, ३५.

उद्वेग-३४, १३.

उप √ आस् (प्राय) ४५, १२; ४८, २७.

उपकारिन्-२३, २२.

उप √ नी (फलमूलानि) ४२, २३.

उपपन्न-६१, १४३.

उपल-५३, १८.

उपवन-३३, ४३; ६१, २७; ६२, ७३.

उपरम-१५, ४०.

उपराग-१६, १३.

उपस्नेह-२१, १९.

उपस्पर्शन-५८, १६.

उपहार-३३, २८.

उपांशुदण्ड-४७, ११.

उपानह (वाराह) १६, २६.

उपाय-५, ३; ६२, १५.

(चत्वारः) ४६, ७.

उपायन-३०, ३८.

उरग-१३, २३; ३६, ४२; ५६, ९.

उरदछद्-५७, ११.

उरुभुजवेग-५८, ४४.

ऊरुवेग-६१, ४९; ११३.

ऊरुवेगोद्धत-६१, ५०.

ऊरुवेगोन्मथित-६१, ५१.

ऊर्मि-६, ४६.

ऊर्मिसम्बाध-८, ४.

उल्का-१६, १४; ६१, ७०.

उष्णग-४७, २३.

ऊर्जित-५८, ६३.

ऊर्मिजाल-६१, ६२; ७५; ७७.

ऊर्ध्व-६२, १; ५४.

ऊर्ध्वगति-६२, २०.

ऊर्ध्वरेतस्-३६, ५७.

ऋक्ष-१६, ४८.

ऋण-३५, ७४; ३६, ९.

ऋद्धि-३, १६.

ऋषभ-२, ८; १६, ३२.

(नराणाम्) ५, १४;

ऋषि-२, १४; ६ २२; ५२, ११;

१७; ५४, १८; ५६, ६०; ५८,

१५; २५, ५६, ९; १२;

६१, ८९.

ऋषिगण-६२, ६७.

ऋषिपूजित-८, १६.

एकायन-१, ७. (मार्ग) ५१, १५.

एकाग्र-३८, ७.

एकान्त-२४, ४४; ३६, २३;

एकपत्नीव्रत-५७, १५.

एकपिङ्ग-३६, ५.

एकमनस्-६, २४.

एकैकशः-३७, १०.

ऐश्वर्य-३, ११.

ऐहलौकिक-१५, ५९.

ओजस्-६१, ४४; ६२; ६७.

ओषधी-१६, ७; २४.

औत्पातिक-१६, १००.

औदार्य-५६, २.

औदार्यवत्तर-५४, २७.

औपवाह्य-३६, ६१.

औरस-५७, १८; ५८, ३८; ६४.

और्ध्वदेहिक-१८, १३.

औषध-१६, ३२.

ककुम्भ-३३, ६८.

कक्ष-६१, ६९.

कक्ष्या-१३, २१.

कक्षगुण-६१, ३१.

कक्षा-२६, २४; ६१, ७१.

कङ्कपत्रपरिच्छिन्न-६, २०.

कङ्कवासस्-५१, ३३;

कनक-३२, ४२.

कनकपर्वत-३५, ५०.

कनकप्रभ-३०, ६.

कनकप्रभाम-२६, ४३.

कनकाङ्गद-१२, ३१, १६, १०९.

कनकाचित-६१, ३०.

कन्दमूलफल-६१, १२२.

कन्दूर-८, ७, ३६; २१; ३६, ३,

५४, १९.

कन्दरा-६, ६; ४७, २३.

कन्दरोदरकूटवान्-५२, ७.

कन्या (बोडश)-१६, २७.

कटी-६१, ४३.

कपाट-३३, २५.

कपिकुञ्जर-३८, १६; ४६, १०;

५६, ६; ५७, ३३; ६०, १८; ६१,

४७, ७०; ८३, १२६; ६२, ५३.

कपिप्रवीर-३, २८.

कपिमुख्य-१, ८; २६, १५.

कपिराज-१, २५.

कपिराजप्रसाद-५८, ६७.

कपिवाहिनी-५७, ४७.

कपिवाहिनीपति-१६, ४४.

कपिशार्दूल-६१, ७७; ९९.

कपिश्रेष्ठ-६१, १२३.

कपिसंवाह-३५, २४.

कपीश्वर-१४, ५.

कमलवर्चस्-६१, ६.

कम्बल-४१, ३२.

करक-६१, २९.

कराग्ररुद्ध-४४, १८.

कराल-६२, १४.

करुण-५०, १.

करुणवेदिन्-१३, ७; २७, १७.

करुणात्मन्-३, २३.

करुणान्वित-५४, २.

कर्णप्रावरण-३२, १९.

कर्मविशेषवित्-३२, ७.

कलश-१६, ३२; ७, ४४.

कलेवर-१६, २६; ५४, १६.

कल्प-१७, ३७.

कल्पवृक्ष-२७, ५.

कल्पान्तरगत-१५, १६.

कल्याण-५६, २४.

कल्याणरुचि-५८, ६६.

कशा-२१, १४.

काञ्चन-१६, ४७; १६, ३२; ३१,

२३; ३३, ३८; ३५, ४२; ६७;

३६, ७४; ४१, २०; ६१, १६;

२३; ११५; ६२, ७४; (पद्म)

४२, ८; (पर्वत) ६२, ५;

(वन) ४२, ११; (विमान)

४१, २४; (शयन) २६, २६.

काञ्चनपृष्ठ-२३, ३१.

काञ्चनप्रभ (भ्रमर)-४१, २९.

काञ्चनभूषित (सर) ३६, ३५.

काञ्चनमहामदुग्ध-३५, ६६.

काञ्चनस्तम्भ-३३, ६४.

काञ्चनी-(माला) १६, १०३.

काञ्चनी-(शिविका) ३१, २७.

कानन-३, ४.

काननप्रिय-६, २७.

कान्त-३३, २४.

कान्तार-३१, ३३; ३५, १०; ४८,

१३.

कान्तारगिरि-३५, २०.

काम-३०, १२.

काममोहित-१४, १४.

कामरूपिन्-२, २५; ३, १२; १५,

१०; २४, १९; २८, २३; ३१,

३४; ३२, २; ३३, ८; ३५, १९;

४३, ७; ५२, १९; ५७, ७; ५८,

२७; ६०, १६; ६२, २४.

कामवृत्त-१६, ७७; २३, २.

कामशोकामिपीडित-२३, १.

कामसजीवन-२१, २०.

काय-८, ४६; ४७; ५१; ६२, ३३.

कायवृद्धि-६२, ७६.

कारण-६१, १३०.

कारुण्य-३, १८.

कार्कोटन-(तेजः) ३२, ४०.

कार्तिक-१६, १६.

कार्य-५२, १७.

कार्यकालविशेषवित्-२२, ५.

कार्यवत्-२, १५.

कार्यविनिश्चय-५१, ३७.

कार्यसाधन-३४, ९.

कार्याधिन्-६१, ९९.

कार्याशय-३, २.

काल-२, ३०; १५, ४४; २४, १६;

३६, ७१; ५३, १०; ६१, १३९.

कालचोदित-८, ५.

कालसंग्रह-२४, ३.

कालात्यय-५१, २२; ६१, १०१.

कालान्तकोपम-२४, ६.

किन्नर-३२, ३८; ३३, ३३; ३६, ४;
१९; ६१, १८.

किरात-३२, १९; ३६, २२.

किल्बिषशङ्किन्-१, ९.

किसलय-४१, २२.

कीर्तिवर्धन-२५, १२.

कुक्षि (पर्वतस्य)-३२, १९.

कुञ्च (वि)-६१, ४७.

कुङ्मल-६१, ५४.

कुप्य-१६, ६२.

कुमार-५१, ११.

कुबेरचरिता (दिक्)-३८, ७.

कुल-५८, १२.

कुलस्त्री-६, ४४.

कुलीन-४७, ९.

कुसुम-१६, २४; ३२; ६१, २०; १४.

कुसुमोपगन्ध-२१, ३६.

कूट-१४, १०.

कूप-४१, १४.

कूर्म-१३, १७.

कूल-३२, ४२.

✓ कृ (अपस्तव्यम्)-१८, २९.

(प्रति) २७, १५; (उदकं)-

- ७, ३९; १८, ३०; (पुरतः)
 ३१, ७; (मूर्धन्)-३४,
 १५; (अञ्जलि)-४४, २;
 (पुरस्)-५७, ३२; (पृष्ठतः)-
 ४६, १९, (मङ्गलं)-५८, ६६.
 कृच्छ्रगत-७, ९; १५, ३३.
 कृत-३५, ७४.
 कृतकर्मन्-३०, ४०.
 कृतकार्य-३, २५; १७, २०; ६०, २४.
 कृतकृत्य-३३, ६९; ४६, ३; ५६, १६.
 कृतघ्न-३३, ३९; ४७, ७; ११.
 कृतक्षण-१२, १५.
 कृतज्ञ-४, ३; २८, १२; २६, १३.
 कृतनिश्चय-४६, १८; ५६, ४६;
 ६१, २.
 कृतपुण्य-६२, ४२.
 कृतयुग-६१, १३१.
 कृतरागपरिस्तोम-१७, १८.
 कृतैवर-३, २२; ६, १५.
 कृतश्रम-६०, २३.
 कृतसङ्केत-३३, २४.
 कृताञ्जलि-४, ८; ८, ३९; ६०, ६,
 २२; २१, ४८; ३१, ७; ३४,
 १५; ४१, ३५;
 कृतात्मन्-६, ६.
 कृतामिषेक-५२, १४.
 कृतार्थ-३४, ११; ५४, २८, ५५, १४;
 कृतालम्ब-५५, १६.
 कृतोदक-१८, ३१; १६, २; ५२, १.
 कृतोद्यम-६०, २०.
 कृतोपकार-३, २०.
 कृत्यवत्-३, २.
 कृत्यवान्-३, २५.
 कृत्स्न-२, १७; ४०, २२; ४४, ४.
 कृपण-१५, ४५.
 कृश-४१, १९.
 कृष्ण (तमस्)-३३, ६१.
 कृष्णाजिन-२, १५; २१, १५;
 ४१, ३४.
 केका-२१, ३०.
 केतु-३२, ४४.
 केदार-२१, १८.
 केयूर-६१, ३२.
 कोटि-३१, ३५.
 कोटिसहस्र-२८, २२.
 कोटी-३०, १४; १२.
 कोट्युग्रशूरप-२२, २०.
 कोश-२२, ११.
 कोशकार-३२, १७.
 कौतूहल-६१, ३८; ६२, ७६.
 कौमारी-२०, ९.
 कौवेरी (दिक्)-५३, २१.
 कौशल्य-४७, १४.
 कौशिकाचार्य-६२, ४०.

कौशेय-५०, १७.

कम् (सागरे)-५८, ५९.

कीडार्य-५७, १९.

कूरकर्मन्-४, २५; २८, २५.

कूरदर्शन-१, १०.

कूरनिर्हाद-६, ४३.

क्रोधन-४०, ९.

क्रोधमूर्च्छित-८, ७९; १५, ४६.

क्रोधसंस्कलोचन-७, ४२.

क्रोशमात्र-५५, ११.

किलभवासस्-१८, ३१.

कलीब-१३, १९.

कलीबोदर्क-१०, ६.

क्षण-६१, १२०.

क्षतज-८, ३७.

क्षतजनिभ (नयन)-२८, ३२.

क्षतजवेग-३७, १९.

क्षपा-३८, १५.

क्षम-१०, १८; २१; १६, ३; ४०, ४.

क्षय (वैवस्वत)-१६, ९०.

क्षयाबह-६, ३९.

क्षिति-८, ६३.

क्षितिपति-४८, २०.

क्षिप्र-५६, २९.

क्षीब-६१, ३१.

क्षीरोद-३०, २६.

क्षुत्पिपासापरीत-१५, ११.

क्षुद्र-२७, २६.

क्षुधार्त-५१, १०.

क्षेत्रज-५७, १८.

क्ष्वेड (प्लवङ्गम)-३७, २.

गगन-१५, ३७.

गजमाला-६, ३३.

गजेन्द्रसमानवक्षस्-५१, ३८.

गत-८, ९१.

गतज्वर-३६, ८६; ३७, २२.

गतबाध-३६, ८८.

गतसत्त्व-८, ३६.

गतसूर्य-५१, १०.

गतात्मन्-५७, १४.

गताम्बुद-३४, १६.

गतायुष्-१४, १.

गति-३२, ६; ३४, ३.

गतिश्च-३०, १६.

गतिपराक्रम-५६, ४३.

गतिसमुत्साह-५६, ३२.

गन्तुकाम-३७, ११.

गन्ध-१८, ५; १६, २५.

गन्धर्व-२५, २०; ३१, ३४; ३२,

३८; ३३, २२; ५५; ३४, ४;

३६, ४; ४२; ७०; ५१, १५;

५७, २८; ५९, ६१, ३८;

८९; १०३; ६२, १२; ४४.

गन्धर्वपुत्र-२६, ७.

गन्धवत्-६१, १२२.

गभस्ति-२१, ३; ३६, ६३.

✓ गम् (दिशः)-१०, ९; (दोषेण)

६, ३६; १६, ८७; (मनसा)

२३, ६; ५७, १७; ५८, ३,

(भयं) ६१, १३२; (संपरिष्वज्य)

४१, १७; (सन्धिम्) ११, ३;

(सौहृदम्) ११, ७.

गमनकाङ्क्षिन्-४४, १४.

गमनाक्षम-५५, ८.

गम्भीर-६१, ११४.

गर्भ-२१, ३.

गर्हित-५१, ३८.

गवाक्ष-४१, २५; ४२, ६.

गवानृत-२७, ९.

गहन-३६, ७७; ३६, २.

गहर-३६, १६.

गात्र-६२, ५८.

गाम्भीर्य-५१, ३६.

गिर-८, ७३.

गिरिकूट-२०, ५.

गिरिगुहाशय-४८, ३१.

गिरिचारिन्-३१, ३.

गिरिजालावृत-३५, ११.

गिरिदुर्ग-४१, २; ४५, ४.

गिरिनदी-१८, १८.

गिरिप्रख्य-६२, ३०.

गिरिराज-८, १३.

गिरिशार्दूल-६१, १२०.

गिरिसंवृत-१८, १८.

गिरिसङ्कट-२४, ११.

गिरिसन्निकाश-६२, ८१.

गिर्यग्र-४८, ४१; ५२, १०.

गीतस्वन-५३, १२.

गुणपरिग्रह-६१, १२३.

गुणपूर्व-५६, १.

गुणवत्तर-३१, ११.

गुणश्रेष्ठ-४६, ७.

गुणसागर-२४, ५०.

गुणाढ्य-४८, ३६.

गुणोत्तर-११, ८.

गुरु-३, १६; १६, ७७; ३७, २०;

५८, ६७.

गुरुवर्तिन्-२८, १२.

गुल्फ-६, २५; २०, २.

गुहा-४, २९; ८, ८; ६, ६; ११, ३;

१०; १६, ८; २०, १; २३, १;

२६, ४; ३२, २५; ३३, ६२;

३५, ३८; ४६; ६१; ३६, २१;

३४; ४७; ७७; ३७, ३०; ३८,

२२; ३६; २; ४१, १; ५४, १९;

६१, २६.

गुहागहनगोचर-४१, ३.

गुहागहनवत् (वेश)-३६, ६.

गुहाद्वार-८, ७३.

गुहामुख-७, २६; ८, ७४.

गृहक-३६, २०; ३३.

गृहमुख्य-४१, २६; ३३.

गैरिक-६१, १६.

गैरिकधातु-६१, २५; ६८.

गोकुल-३२, १५.

गौरव-३७, २३; १०, ६.

ग्रह-८, ७८; ६, ४५; २१, ९; ६२, ४३.

ग्रह (छायां)-३२, २७.

(प्रति)-२६, १.

ख-३०, १८; ५१, १३; १६; ५३, ९; ६१, ३१; ७०; ९९.

खचर-६, १०.

खग-६, ४५; ६१, ९०.

खुर-८, २२.

खेचर-५३, १६.

खेद-४३, २; ५६, ५७.

खञ्ज-५६, ५७.

ग्रहनक्षत्रसेवित-५८, ५६.

ग्रहीतुकाम-५७, १९.

ग्राम-१६, १०.

ग्राम्यभोग-२८, ७.

ग्राम्यमुख-२३, २८.

ग्लानि-५३, २१.

घन-१५, २२; २१, ५; ९; २७;

५८, ५८.

घुष्ट-२०, ६; २१, ३०.

घृत-१८, ५.

घृताचीकेलिसंसक्त-२८, ७.

घोषवती (नवी)-३५, ७.

घोर-३६, २२; ६२, ३२.

चक्षुस्-५४, ३.

चक्षुर्बल-५०, ३०.

चतुर्भाग-३५, ३३.

चत्वारिंशत्-६२, २८.

चन्दन-३०, ४.

चन्द्र-११, १३; ५६, ३१; ५८, ५६; ६२, ३६.

चन्द्रमस्-५८, ५; ६२, ४९.

चमू-५६, ११.

चरण-८, ५०; ६१, ४; ४३.

चरणन्यास-१०, ५.

चरणयोधित्-५०, ३३.

चर्म (वैयाघ्र)-१६, २६.

चरित (कौशिकाचार्यः)-६२, ४०.

चल-६१, २१.

चन्द्रमूर्यीशुसंकाश-३३, ३७.

चापलकृत-५३, ६.

चारण-३२, ३८; ३३, ३१; ३६, १९; ७७; ६१, १८; ३४.

चारुतरा-६१, ८०.

चारुदर्शना-३२, ३८.

चारुहासिनी-१५, १६.
 चिता-१८, १८; २८.
 चित्र-६०, १५.
 चित्रकाञ्चनमालिन्-३५, २८.
 चित्रधातु-२३, १३.
 चित्रभानु-६२, ४३.
 चित्रमाल्यकृतस्रक्-२४, २७.
 चित्रपुष्पिनकजिन-२६, ५; ४५, ५.
 चित्रवेदिक-३५, ६०.
 चित्रा (स्रक्)-६१, १६.
 चित्रानुलेपन-२, १८.
 चिन्ता-४५, ५. (मानसी)-
 ५५, ३३.
 ✓ चिन्त (मनसा)-६२, ५०.
 चिरनष्टा-५७, ४१.
 चीर-४१, ३४.
 चीरकृष्णाजिनाम्बु-४२, १.
 चीरवसन-१, ५.
 चीरवासस्-२, ६.
 चैत्य-१५, २३.
 चौर-२७, १४.
 छत्र-७, ४८; १६, २३; ३९.
 छन्न-१, ५.
 छल-४६, १०.
 छाया-६१, ८१; ६२, ५२.
 जटामण्डलधारिन्-२, १०.
 जडीकृत-५३, २६.

जननी-५८, २८.
 जनपद-३८, २१.
 जनितप्रत्यय-५२, २.
 जम्बूद्वीप-३६, ५४.
 जयैषिन्-२३, २०; ५०, ४.
 जरा-३६, ८६.
 जराशियिलता-५६, ४४.
 जर्जरीकृत-८, ८३.
 जलार्भा-२३, ९.
 जलद-२१, ५०; ४७, २३; ६१, ७९.
 जलद्वीप-३२, २३.
 जलधर-६१, १०६.
 जलप्रसाद-२१, ४९.
 जलागम-२३, १.
 जलाशय-६२, ५९.
 जलेचर-४१, १४.
 जव-३४, १; ५२, २१.
 जाड्य-४६, २३.
 जातरूप-३२, ४६; ४८; ३३, ३१;
 ३५, ३९; ४८; ६१, ११०.
 जातरूपमय-३५, ६०; ४१, २३.
 जातरूपमयी-२६, ४; ३६, ५३.
 जातवेदस्-१६, २९.
 जातु-२१, ४; ४६, २१.
 जानु-५६, ५७.
 जाम्बूनद-६१, १९.
 जाम्बूनदमय-४२, ७.

जाम्बूनवविभूषित-३६ ३१.
जिघांसु-५६, ५५.
जिजीविषु-५४, २३.
जिह्वासु-५५, ४.
जितकाशिन-६, ४१; ३६, २२.
जितात्मन्-३, २०.
जितेन्द्रिय-३, २०; ६, १७.
जिह्मचारिन्-२०, १८.
जीमूत-६, २९; ४६; ५८, ५१, ६१;
६९; ११२; ६२, ३३.
जीवनीय-२१, १९.
जीवपुत्र-१५, ११.
जीवलोक-३५, ६८; ६२, ४६.
जीवित-१५, २; ५८, ६८.
जीवितान्त-३६, १२.
जीवितान्तक-४५, १६.
जीवितान्तकर-२, १९.
जुगुप्सित-४७, ४.
ज्ञाति-५५, १६; ५८, ६५.
ज्ञातिदुष्कृत-५७, ४३.
ज्याघातनिर्घोष-२३, ३२.
ज्योतिष्-३०, १८.
ज्वलन-६१, ९.
ज्वलनतेजस्-५६, ६०.
तट-५३, २८.
तडाग-३२, १६.

तडित्-२१, ३४; ५०, १८.
तत्कालसदृश-५५, १९.
तत्त्व-१, २०; २, २१; ३०; ४२, ९;
४८, ३७; ५५, २५; ६२, ५६.
तत्त्वतः-४, ९; १०, १४; १६, ४०.
तत्त्वानुदर्शित्-५०, १०.
तथारूप-४, ३६.
तथ्य-४, २४; १४, ३; ५२, ३.
तदधिगुण-३३, ७४.
तनुप्रध्या-५७, १३.
तनूरुह-५४, १३.
तन्त्री-२४, २५.
तन्मतस्-५४, २०.
तपनीय-४१, २५.
तपस्विन्-२, ६; १६, ४३; ४४,
१८; ४७, १६.
तपस्विनी-५१, ३०; ५७, १३.
तपस्विशरण-८, १२.
तपोधन-३६, ११; ४२, २२; ४४, ३.
तप्तकाञ्चनचित्र-४१, २७.
तप्तकाञ्चनतोरण-३३, ५०.
तप्तकाञ्चनभूषित-२६, ३१.
तप्तकाञ्चनवर्ण-३५, ६२.
तप्तकाञ्चनवेदिक-२४, २४.
तप्तस्-५४, २४.
तरङ्ग-३३, २८; ६१, ७८.
तरङ्गिणी(श्लक्ष्णस्रोतस्)-३३, १२.

तरस्-६१, ११२.

तरुणादित्यसंकाश-५८, ७.

तरुणारुणवर्ण-३०, ८.

तरुणी-५०, १६.

तर्जना-१५, ४६.

तर्ज्यमान-५५, १३.

तल-८, ७९; ३६, २०.

तस्कर-३६, ८७.

तात-६१, ११९.

तापस-२, ४; ३०, ९; ३५, २०;
३६, २०.

तापसी-४१, ३४; ४२, १०; ४४,
१; १५.

ताम्र-२१, १३; ३०; ६१, ६५.

ताम्रागार-३६, २५.

तारा-११, १३; ६१, ६०.

तारागण-२७, ४; ६२, ४३.

तारुण्य-५६, ५०.

तिग्मतेजस्-६, १९.

तिमिर-४२, २.

तिमिरावृत-४१, १६.

तिर्यक्-६२, ५४.

तिर्यक्योनिगत-४८, १२.

तीक्ष्ण-४५, १०; ५१, ८; ६२, ६०.

तीक्ष्णतुण्ड-४८, ३१; ४०, ९.

तीक्ष्णदंष्ट्र (सर्प)-३३, ५१.

तीर-३३, ५९; ६२, ७४.

तीर्थ-१६, ३१; ३५, १९; ५८, १४.

तुङ्ग-३६ २२; ५८, ४४.

तुमुल-५८, ६५.

तुल्य-५२, २१.

तुल्यदुःख-२०, १५.

तुल्यफल-३३, ७१.

तुषारचयसंकाश-३६, ६४.

तूर्ण-५८, ७०; ६१, १०५.

तूर्य-६, २०.

तूष्णीम-५२, १७; ५७, २.

तेजस्विन्-५६, ६२.

तैजस-४२, ७.

तैल-१८, ५.

तोयद्-३५, १६.

तोयार्द्र-५८, ३०.

तोरण-६, २५; ३३, ४९.

त्यक्तजीवित-४१, २.

त्यक्तदारसुहृद्वर्ग-४८, २७.

त्यक्तुकाम-१, ३.

त्राणसंभ्रान्त-६१, २२.

त्रास-५८, ६५.

त्रिदशाधिप-१६, ४४.

त्रिदिवचारिन्-५७, ८.

त्रिपथगा-३६, ६७.

त्रिविक्रम-३२, ५१.

त्रिशिखर-३६, ३९.

त्रिशिरस्-३२, ४४.

त्रिशत्-६२, २८.

त्रिशद्वयोजन (हनुममत)-६२, २८.

त्रेताग्नि-६, २१.

त्वरित-६१, १३९.

दंष्ट्रा-६२, १४.

दंष्ट्राकराल-१०, ४.

दक्ष-६१, १.

दक्षिण-५८, ४१; ६१, १.

दक्षिणाग्र-४७, २२.

दण्ड-२२, ११; ४५, १५; ४६, १२;

५२, २३.

दत्तचक्र-३५, २१.

दत्तवर-१६, ५०; ३५, १७; ४२,

१८; ६२, ११,

दधि-१६, २६.

दन्त-५८, २०.

दन्तभूषण-१६, ५०.

दयिता-११, १.

दरी-४०, १७; ६१, २७.

दर्पमोहित-५३, ८.

दर्श-१३, २५.

दर्शन-६१, १३८.

दवाग्नि-२१, २६

दश-६२, २७.

दशगुणोत्तर-२४, २१.

दशान-६१, ११.

दशनागबल-२४, २१.

दशवार्षिक-३६, ११.

दहन-१८, २.

✓ दा (युद्धम्) ८, १७; (अग्निम्)

१८, २९.

दाक्ष्य-६२, ६३.

दातुम् (युद्धम्), ८, ६.

दान-३०, १०; ४६, १२.

दानव-७, ५६; ३२, ३; २४; ३४;

४; ३५, ३९; ४४; ५२; ३६,

४२; ४९; ३७, १६; ५४, ७;

६१, ५३; ६२, ८३.

दानवपुंगव-४२, १५.

दानवमुख्य-४२, १२.

दानवर्षभ-४२, ११.

दानवसेवित-३६, ६४.

दानवेन्द्र-५६, ६.

दार-३२, ५९; ३३, ७३; ४५, १२;

५६, २२.

दारराज्यनिमित्त-१६, ७९.

दारित-६१, ६८.

दावाग्नि-२१, २६.

दास्य-३, १०.

दिव्-२१, ३.

दिवाकर-१७, २३; २१, १७; ३२,

५२; ३३, ३८, ३५, ५५; ५७,

२१; ६१, १०६.

दिवौकस्त्र-७, ७६.

दिव्यधातुसमन्वित-३३, २१.

दिव्यमाल्य-४१, २५.

दिव्यमाल्याक्षित-२६, १७.

दिश-३७, ११; ६१, १३१;

(दक्षिणा) ६०, १.

दिष्टा (दिश)-३८, ८.

दिष्ट्या, ७, ४६; १६, ११.

दीनचेतस्-१६, ४६.

दीप-५४, २४.

दीप्तजिह्व-६२, ३२.

दीर्घजीविन्-४८, २.

दीर्घदर्शिन्-५०, ११.

दीर्घबाहु-१, १५.

दीर्घसूत्र-३०, १२.

दुराधर्ष-८, १२; ६, २४; ४१, ३;
४४, १०.

दुरावाप-४४, १०.

दुरासद-१, २६; ५१, ३२.

दुरुक्त-२६, २१.

दुर्ग-३१, ३३; ३८, १२; ३६, ३;

५१, ८.

दुर्गम-५७, ४५.

दुर्जय-५४, ७.

दुर्धर्ष-८, ५३; ३३, ४४; ५०; ४५,

२४; ५२, १४; ५५, १२.

दुर्धर्षण-८, १८.

दुर्मनस्-८७, १८.

दुर्विषया-३३, ४४.

दुर्वृत्त-७, ७२; २७, २६.

दुर्द्व-७, ७४.

दुष्कर-६२, ६७.

दुष्कृतकारिन्-५३, ५.

दुष्टचारिन्-२७, १६.

दुष्प्रधर्षण-३६, ११.

दुष्प्राप-६१, ३६.

दुहितृ-४२, १७; ५७, ८; ५८, २९

दुःखभागिनी-४७, १७.

दुःखात्-७, १.

दुःखोपहत-७, ५.

दूत-२, २३; ३०, १४; ६२, ९.

दूरस्थ-५२, १४.

दूषक-३१, ३०.

दृढविक्रम-४, २; ५६, २६.

दृढव्रत-४६, २३.

दृप्त-५५, २७; ५७, ३६.

✓ दृश (बुद्ध्या), ५८, ६०.

दृष्टपूर्व-५६, २७.

दृष्टलोकपरावर-२७, २१.

दृष्टार्थ-५६, ८४.

दृष्टि-१, २०.

दृष्टिपथ-६, ३६.

दृष्टिहत-४०, २०.

देव-३२, २४; ३५, ४४; ५२; ६४;

३६, ४२; ४९; ५१, ३२; ५७,

३२; ५६, ९; ६१, ३७; ८९;

१०३; ६२, १२.
 देवकल्प-३६, ६३.
 देवता-६२, ५; १०; ६७.
 देवतायतन-२६, ११.
 देवदानवसेवित-३६, २३.
 देवपुत्र-२६, ७.
 देवर-५४, ११.
 देवराज-५४, ९; ६१, १३४.
 देवराज-१६, ४८; १७, ३३.
 देवरूपिन्-२, १२.
 देववर्णिन्-२, ४.
 देवसङ्घ-६१, १३२.
 देवसम्मर्द-५६, ६.
 देवसेवित-३६, ६४.
 देवारण्य-३३, ६१.
 देवासुर-५८, ५९.
 देवासुरविमर्द-५६, ४५.
 देवासुरसमागम-५६, २.
 देवासुराहव-१७, ३३.
 देवी-६२, १६.
 देशकालानुकोविद-३६, ६.
 देशकालानुवृत्ति-३४, ७.
 देशकालानुसंहित-३५, ६५.
 देशित-५७, ४७.
 दैत्य-३२, ३; ३७, १७; ५६, ५६.
 दैत्यापसद-८, ३२.
 देव-४८, ५.

दैवत-२६, १५; ६२, १६.
 दौकुलेय-५, २.
 द्रष्टुकाम-५२, ११; १३; ५४, १८.
 ५७, ४५.
 द्रुम-६, २८.
 द्रुमखण्ड-६, १२; ३५, ८१.
 द्वन्द्वयुद्ध-८, १७.
 द्वार-३७, २०; ६१, ९७.
 द्विगुण-६१, १४३.
 द्विज-३२, २७; ५४, ३; ६०; ८;
 १४; ६२, ८१.
 द्विजर्षभ-१६, २८.
 द्वीप-३५, १२; ५१, २९; ६२, ७३.
 द्वीपवासिन्-३२, २९.
 धनुर्धर-१, २३.
 धनुष्पाणि-३, ३.
 धन्य-४८, १४.
 धन्विन्-१, २; १५.
 धरणी-४६, १९.
 धरणीधर-२०, ७.
 धराधर-३४, ४.
 धर्म-६१, १२५; (सनातन) १४,
 १३; (पितृपैतामह) १४, २२.
 धर्मकाम-४६, २३.
 धर्मकामार्थहेतुमत्-२२, ६.
 धर्मकृत्-१६, ६६.

धर्मगर्हित-४८, १९.

धर्मचारिन्-४२, २३; ४४, ७.

धर्मज्ञ-२, २४; ४, ३; २८, १२;
२६, १३; ४३, १७.

धर्मतत्त्वसमावृत्त-१३, १२.

धर्मभृत्-५१, २२.

धर्मलोभप्रवृत्त-६, ३८.

धर्मवत्सल-३, ६; ६, १७. ८, १२.

धर्मवर्त्मन्-१६, ६६.

धर्मवृद्ध-२६, २३.

धर्मशील-३, ७.

धर्मसंहित-२६, १; ४२, २१; ४४,
१; ४७, १.

धर्महेत्वर्थसंहित-१६, ८४.

धर्मपिक्ष-५१, २४.

धर्मासन-३३, ६५.

धर्म्य-४६, ८.

धर्मण-४०, ८; ६, ४२.

✓ धर्मि (लङ्काम्), ५५, १४.

धर्मित-४, ३३; १६, ३८.

धातु-१०, १७; २१, ३०; ३३, ५३;
६०, १५.

धातुमण्डित-३३, १७.

धारा-६१, १६.

धाराशब्दकृतोत्सव-३५, ४३.

धाराहतास्यौष्ठ-१६, ४३.

धाष्ट्य-६२, ६३.

धीमत्-६२, ६.

धूम-६१, ९.

✓ धृ (सीताधिगमने), ३७, १३.

ध्यानपरायण-१८, १९.

ध्वज-६, ३०; ३६, ५३.

नक्षत्र-६२, ४३.

नख-५८, १९; ६२, ६०.

नखदंष्ट्रायुध-२४, २०.

नग-६०, २; ६१, ४८.

नगर-३८, २१; ५३, १२.

नगरी-१५, १२; १६, ६; ४३;
५६, २५.

नगरोहिन्-६१, ४८.

नगश्रेष्ठ-६०, ६.

नगसत्तम-६१, ९८.

नगेन्द्र-२१, २३.

नगोत्तम-५५, ११; ६१, १३९.

नचिरात् ४८, २८.

नदी-२१, २७.

नमश्च्युता-३६, ६७.

नमस्-२१, २; ५८, ५०; ६२, १४.

नमस्तल-५१, १९; ५३, ९; ५६, ९.

नम्र-६१, ६५.

नय-३४, ७.

नयकोविद-४६, ६.

नयतेजःसमन्वित-४६, ३.

नरक-३२, २७.
 नरग्राह-३२, २१.
 नरनारायण-२, १४.
 नरर्षभ-२८, २१.
 नरव्याघ्र-३२, ४.
 नरशार्ङ्गल-२८, २१.
 नरेन्द्र-२१, ४; २३; ४९; ५८, ७२.
 नवति-६२, ३०.
 नवशाद्वलशोभित-५३, १८.
 नष्टचन्द्रदिवाकर-३६, ६२.
 नष्टचेतसू-४२, ४.
 नष्टसंज्ञ-४१, ९८.
 नाग-३४, ४; ५१, १५; ६१, ९०;
 ६२, ४४.
 नागसहस्रतुल्यविक्रम-२४, २१.
 नानामणिविभूषित-२६, ६.
 नानारूप-३२, ३३.
 नानावृक्षलतागुलम-३३, ६४.
 नामधेय-४८, ३६.
 नामाङ्क-३४, १२.
 नालिकेर-६२, ८०.
 नासिका-६१, ६५.
 नास्तिक-१३, १५; ३३, ३९.
 निकेत-३५, ५७; ३६, ५६.
 नि ✓ क्षिप् (गुहाद्वारे), ३७, १८.
 निग्रह-७, ७०; १६, ६३; ८२;
 ५१, ३३.

निग्रहानुग्रह-५६, ७०.
 नितम्ब-३५, ३८.
 नित्यकालफलद्रुम-३५, ३३; ६२, ७.
 नित्योद्विग्न-४६, १९.
 नि ✓ दर्शि, १६, २२.
 निदाघ-२१, २१.
 निवेश-१०, १७.
 नि ✓ पत्र (मूर्ध्ना), ८, ६०.
 निमित्त-६१, २७; १२०; ६२, २०.
 निमेषान्तर-५८, ५८.
 निमेषान्तरमात्र-३५, ५५.
 निम्नगा-३८, २१.
 नियताहार-४१, ३४.
 नियतेन्द्रिय-१६, १४.
 नियमोपार्जन-४४, १२.
 नियुक्त-३४, १३.
 नियोजित-६१, १०७.
 निरत-४, ४.
 निरपेक्ष-१६, २.
 निरयगामिन्-१३, १५.
 निरालम्ब-६२, ३.
 निराश-४१, १९.
 निराहार-४८, २८.
 निरुच्छवास-५७, २७.
 निरुद्यम-८, १४.
 निर्गुण-४७, ९.
 निर्झर-८, ८; ६, ६; २१, ३७; ३२,

२५; ३५, ६१; ३६, ३४; ४७;
 ७७; ३६, १४; ४१, १७;
 ६१, १४.
 निर्दग्ध-५२, ४.
 निर्दग्धपक्ष-५०, ९; १४.
 निर्देश (पितृ)-५४, ६.
 निर्देशकारक-३, ७; ४, ३; १६, १०.
 निर्देशसिद्धि-५७, ४३.
 निर्धूत-७, ७; ५७, २०; २५.
 निर्भय-६२, ८.
 निर्मलग्रहनक्षत्रा-२५, १४.
 निर्माण-३२, ४५; ३३, ५२; ३५, ६७.
 निर्मास-८, ५१.
 निर्मुक्त-२, २०.
 निर्वृत्त-३४, ११.
 निलय-५, २; ३२, ९; ३३, ९; ५०;
 ३५, ५; ७६.
 निशाकर-२१, ९; ३३, ३८.
 निशाक्षय-३, ९.
 निश्चितार्थ-३४, ९.
 निश्चितार्थनर-३४, ९.
 निश्शब्द-५२, ३.
 निषूदक-६२, ६४.
 निष्कृत-६, १५.
 निष्कृति-२७, १४.
 निष्क्रान्त (प्रतिश्रुत)-४५, ३.
 निष्पत्रयितुम, ८, ४३.

निष्पेष-६०, ३.
 निष्प्रमाणशरीर-६१, ३.
 निसर्ग-५०, २२.
 निस्तृणकण्टक-३६, ८७.
 निस्तोय-३६, ८.
 निःक्षुध-३०, ३१.
 निःश्रेयस्-१५, ४३.
 नीड-३५, १६.
 नीति-२२, २३.
 नील-६०, १५; ६१, ८५.
 नीललोहित-५३, २२.
 नीलवासस्-३२, ४३.
 नीलवैद्युर्यवर्ण-४१, २२.
 नूपुर-६१, ३२.
 नृत्यगीतविशारद-४२, १८.
 नृपतिशार्दूल-१६, ६७.
 नृपपुत्र-५४, १५.
 नृपात्मजा-४८, २६.
 नृशंस-२७, १५; २६; ३३, ३९;
 ४८, ११.
 नेत्र-४४, १३.
 नेत्रज (वारि)-५४, १.
 नैकृतिक-१३, २०.
 नौ-५, ५; ६१, ७२.
 न्यासभूत-७, ४९.
 पक्ष-५०, ७; ५५, २; ५८, ५४;
 ६१, १३३.

- पक्षिन्-६१, ७; १३१.
 पक्षिसंघ-६१, ८४.
 पक्षिसम (सिंह)-३५, १६.
 पञ्चत्व-८, ३५; १५, ४१.
 पञ्चनख-१३, १७; १८.
 पञ्चाशत्-६२, १८.
 पञ्चास्य-६१, ६१.
 पट्टन-३२, १७.
 पण-५३, १०.
 ✓ पत् (उट्), ५७, १९.
 ✓ पत् (कूट्)-६२, ८०.
 पतग-३६, ४२; ६१, २८.
 पतगराज-३२, ३०.
 पतगेन्द्र-५२, २८.
 पतङ्ग-३५, ८१.
 पतङ्गसंघात-६१, ७१.
 पततांवर-५१, ९; ५५, २२.
 पताकाध्वजमालिन्-१६, ४३.
 पतितचक्षुस्-३६, १८.
 पतिलालसा-१५, २८.
 पतिशोकपरिप्लुत-१६, ४३; १८, २७.
 पत्तन-३२, १७; ३५, १४; ३८, २१.
 पत्नी-३, १३; ३२, १८.
 पत्रपुट-४६, १६.
 पथिजात-६१, ४९.
 पथिन्-५१, १५; ६२, १.
 पद-१६, ६; १६, ५.
 पदवी-५७, ४१.
 पदस्थ-१५, १३.
 पद्म-२, १०; २६, ८.
 पद्मरेणु-४१, ९.
 पद्मस्वस्तिक लक्षण-६१, ११.
 परन्तप-२८, ५; ५६, ७७.
 परबलामर्दिन्-१०, १५.
 परबलार्दन-३६, १२.
 परमर्षि-६२, ४.
 परमर्षिन्-३१, १३.
 परमान्न-५४, ९.
 परमामर्षिन्-३६, ११.
 परमायस्त-४८, ८.
 परराष्ट्रमर्दन (वानर)-३५, ८१.
 परवीरहन्-१८, १; ८; २४, २३;
 ४८, १६.
 पराक्रम-५५, ९; ४१; ५६, ४०;
 ४९; ६२, १५.
 पराक्रमिन्-४८, २२.
 पराङ्मुख-११, ११.
 पराजित-५०, ९.
 परि✓कालि (रोषात्), ३७, २४.
 परिखेद-१६, ८३.
 परिग्रह-१५, ३१.
 परिच्छेद-१५, ८; ६०, १६.
 परितोष-६२, ६.
 परित्राण-५७, ४३.

परिमण्डल-६१, ६४.
 परि✓लम्ब, ३. ११.
 परिवारित-१६, ३४.
 परिवार्य-१७, २५.
 परि ✓ वृ, १६, २; १९.
 परि✓वृत् (धारा), ३५, ४१.
 परिवेत्त-१३, १५.
 परिवेषित-६१, ६७.
 परिशुष्कवक्त्र-१३, २७.
 परिषद्-५८, ६९.
 परिश्रित-३०, ३७.
 परि ✓ प्वज्, ५७, १४.
 परिसंक्षय-५६, ८२.
 परिहार्य-६१, ३२.
 परुष-७, ७.
 परुषाक्षर-१६, १७.
 पर्वत-२१, २५; ३०.
 पर्वतकूटस्थ-५८, १७.
 पर्वतजाल-३६, २१.
 पर्वतशृङ्ग-३६, २४.
 पर्वतहस्त-५६, ५६.
 पर्वतेन्द्र-२, ९; ८, १९.
 पर्वतोत्तम-६१, १३०.
 पर्वन्-६, ४६; ६२, ५९.
 पवनसुत-३, २८.
 पवनात्मज-१६, ४; ४०, ५;
 ४६, ३.

पशुपाल-३६, २२.
 पश्वन्त-२७, ९.
 पहव-३६, २२.
 पाकशासन-३५, ४५.
 पाञ्चजन्य-३५, ३५.
 पाणि-६१, १४२.
 पाणिगृहीत-४७, ५.
 पाणिप्रदान-६, २.
 पाण्डु-३६, ८७.
 पाण्डुर-१६, २३; २१, १३; ३१, २४;
 ३२, ३५; ६१, १७; ८५.
 पाण्डुरमेघाम-३६, ३१.
 पाण्डुराभ्रप्रकाश-२६, १६.
 पाद-४५, ५; ६०, ३.
 पादप-६, २५, २०; ३; ६१, १९;
 २०; ४९; ५२.
 पादमूल-१५, १८.
 पादाङ्गुष्ठ-८, ४६.
 पानभूमि-६१, २९.
 पाप-१६, ७०; ४५, ११.
 पापकृत्-३३, ३९.
 पापचेतस्-४१ १५.
 पापरक्षस्-५, २.
 पार्थिवव्यञ्जन-२, १४.
 पार्श्व-३५, ३८; ४४, १६.
 पार्श्वतः ५, ३४.
 पार्श्वशय-३०, ६.

पावक-३१, ९; ६१, ११; ४२.

पाश-१४, १०.

पाशहस्त-३५, ५७.

पांसु-१५, ४९.

पांसुरूषित-१६, १५.

पिङ्ग-६१, ६४.

पिङ्गाक्ष-६२, १४.

पिण्ड-१६, ९.

पितामहसुत-३३, २.

पितृपैतामह-७, २३; १६, ५.

पितृव्य-१५, ४६; ४५, १०; ४७, ९;

४६, १६.

पिशाच-३६, १९; ४२; ७०; ५६, ९.

पिशाची-५४, ८.

पिशिताशिन-४६, ५.

पिशिताहार-१६, ४.

पिशुन-७, ५.

पीतकौशेयवासिनी-५०, २२.

✓पीड (पर्वतम्), ६१, ४.

पीत-६२, ४८.

पीन-५७, १२.

पीनायतस्कन्ध-४५, ८.

पुण्य-५८, १६; ६१, २०.

पुण्यकर्मन्-५८, ३१.

पुण्याहघोष-५३, १३.

पुत्र-८, १५; १७, ४०.

पुत्रक-५४, २५.

पुत्रकाम-४६, २३.

पुत्रदार-४६, १९.

पुनरागमन-६०, २०.

पुर-१६, १०; ३५, १३; २१; ३९;

३७, २५.

पुरस्कृत्य-५७, २८.

पुरी-८, १९; १७, ३५; ३३, ५०;

५८, ७१.

पुरुषकार-५१, ३७.

पुरुषर्षभ-१, १६; ८, ६६; २६, ४०;

२८, ११; ५८, ५२.

पुरुषानुत्-२७, ९; १०.

पुरुषार्थ-३३, ७४; ५६, १४; ५७, ३७.

पुरुषोत्तम-२४, १; ३२, ५१; ३५, ३६.

पुरोवात-६१, ५८.

पुरोहित-६२, ३१.

पुलिन-१८, १८; ३३, ५९.

पुष्करिणी-५३, १९.

पुष्पराग-६१, ३१.

पुष्पवर्ष-६१, ८७.

पुष्पशालिन्-६१, ४१.

पुष्पिताग्र-६१, ५२.

पुष्पाघ-६१, ५७.

पूर्णकुम्भ-१६, ३३.

पूर्वज-३, ६; ४७, ३.

पूर्ववद्धर्वर-४५, १५.

पूर्ववृत्त-१८, ३२; २४, २८.

पृथिवीमण्डल-३७, ३०.

पृथ्वी-५३, २३.

पृष्ठ-५५, ३६.

पृष्ठगामिन्-३५, ७१.

पृष्ठतः-६१, ४१.

पोत-६२, ५३.

पौष्पी (माला)-३३, २६.

पौराण (बल)-५५, ९.

(अग्निहोत्र)-३६, ३९.

पौरुष-५६, ३३.

पौरुषाश्रय-५१, २७; ३०.

पौरुषोद्योगसंयुत-५५, ३७.

पौर्णमासी-२२, २३.

पौलस्त्यकुलपांसन-४८, १५.

प्रकार-१, २०.

प्रकाश-६१, ८६; ६२, ४८.

प्रकीर्णकेश-५८, ३०.

प्रकृति-७, ५२; ११, २०; २२, ८;

४५, १०; ४७, १६; ६२, ७८.

प्रकृतिस्थ-५, ८; १०.

प्रच्छन्न-६१, ८६; ६२, ४९.

प्रणय-६, १३.

प्रणाम-६०, ४.

प्रणिपात-११, ७.

प्रणिहित-१, ५, १६.

प्रणिहितेक्षण-६१, ४६.

प्रणुन्न-५८, ४५.

प्रति/अर्च (त्वाम); ६१, ११८.

प्रतिकारदीन-२३, ३८.

प्रतिकारिन्-३५, ७४.

प्रतिकर्तृ-३६, १०.

प्रतिघ-६१, ९६.

प्रतिज्ञा-६१, १४०.

प्रति/पद् (उत्तरम), १५, १.

प्रतिपूजार्ह-६१, १२५.

प्रतिपूज्यदर्शन-२१, ४८.

प्रतिबल-६, ३२.

प्रतिलोम-६२, ५२.

प्रतिवादिन्-६, ८.

प्रतिश्रय-४८, २८.

प्रतिश्रव-१५, ५२.

प्रति/श्रु, ६२, २३.

प्रतिसंरब्ध-२४, ५.

प्रतीतवेग-५७, ४७.

प्रतीचो-३५, १३.

प्रतीत-५५, १४; ५८, ७२.

प्रत्यक्ष-३७, ३०; ४६, ११; ५५, १०.

प्रत्यग्र-८, ५०.

प्रत्यय-८, ५४; ५८, १२.

प्रत्युपकार-४३, १७; ६१, ११९.

प्रदक्षिण-४, १६; ५६, ५४; ५३;

६०, १९.

प्र/दा (युद्धम), ८, ६; प्र/दा
(उदकम्)-५०, ३६.

प्रदिष्ट-६२, १८.
 प्रधान-४५, २०.
 प्रपत-६, २२.
 प्रपन्न-१०, १६; ६१, ६८.
 प्रभाकृति-८, ११.
 प्रभात-५६, १७.
 प्रभाव-३४, १४; ५५, ३.
 प्रभास-५८, १४.
 प्रमिन्नकरट-६, ९.
 प्रभूतकमलोत्पल-१६, १५.
 प्रमदा (सामान्या)-२२, १४.
 प्रमाण-८, ९१; ३५, ७२; ५३, २३;
 ५५, ३४.
 प्रमृष्ट-७, ११.
 प्र/यम (युद्धम), ८, ४; २७.
 प्रयुत-३१, ३५.
 प्ररोह-१६, २४.
 प्रलम्बीकृतभूषण-८, ६०.
 प्रवण-३२, २२.
 प्रवर-१८, १२; ४८, ३९.
 प्रवाल-४१, २८; ३३, ६६.
 प्रवालोच्छिन्नतोरण-२६, ५.
 प्रवासिन्-२१, २१.
 प्रवीर-६२, ८०.
 प्र/वृत्, ३६, ३६.
 प्रवृत्ति-५०, ९; ३८; ५५, ३८.
 प्रवृत्तकूट-६२, ८०.

प्रवाजन-४८, १७.
 प्रशासमान-७, ४१.
 प्रश्रय-५५, ३७.
 प्रश्रित-१८, १; ४७, १.
 प्रसन्न (तलिल)-१६, ३७; २०, ६.
 प्रसन्नद्वीपमालिन्-३३, २३.
 प्रसन्नमुखवर्ण-३, २६.
 प्रसन्नवदन-४२; २६.
 प्रसन्नसलिल-१६, १५, ३३, १५.
 प्रसाद-१६, ५; ४४, ३; ५६, २२.
 प्रस्फुरमाणोष्ठ-२४, १३.
 प्रस्थ-३५, १५.
 प्रस्थित-२६, १६; ५८, ४०; ६१, ५०.
 प्रस्त्रवण-८, ८; २३, १०; ४०, १४;
 ५४, १; ६१, १७.
 प्रहित-३०, १८.
 प्रहृष्टमनस्-१, २०.
 प्रहृष्टवदन-२, २७.
 प्राकार-५३, १५.
 प्राकृत-१६, ६; २७, १६; २८, १०;
 ६१, २२५.
 प्राङ्मुख-१६, ३०; ४७, २१;
 ६०, १९.
 प्राक्-६२, ६८.
 प्राञ्जलि-१, ८; ५, १; १४, २३; १८,
 ३३; १६, ४; ३१, २०; ४४, १;
 ५८, ३२; ६२, १९.

प्राण-५८, ३३.

प्राणद्-७, २३.

प्राणवत्-५०, ४.

प्राणवृद्धि-५४, ३.

प्राणसमा-४, ३७.

प्राणान्तकरणी-१६, ५४.

प्राणान्तिक (दण्ड)-२२, २५.

प्रादेशमात्र-३२, ४९.

प्राधीत-२१, १६.

प्राप्तकाल-१५, १०; ३२, ४; ९.

प्राप्तदोष-४५, १२.

प्राय (√ आस्)-१६, २.

प्रायोपवेशन-४७, १२; ५१, ३६;
५६, ८१.

प्रावृष्-२०, २६; ५७, १०; ६२, ५६.

प्रावृषेण्य-८, २०.

प्रांशु-५५, १७.

प्रासाद-१६, ३०; ३३, ६४.

प्रासादतलसम्बाध-३५, ५६.

प्रासादपरिखा-२४, ४०.

प्रासादशतसंवाध-३५, ६५.

प्रिय-५६, २४.

प्रियकाम-४६, २४.

प्रियकाम्या-४, २९.

प्रियकार-४५, १९.

प्रियदर्शन-२, २७; ६, ६.

प्रिया-४७, ४.

प्रीति-६१, १३७.

प्रीतिपूर्व-४, ८.

प्रीतिसंहृष्टमानस-५५, ४१.

प्रेक्षक-६१, ९०.

प्रेक्षित-८, ९२.

प्रेतकार्य-१८, २.

प्रेतकार्यकृत्-१६, १.

प्रेतगत-२३, ३४.

प्रेतगति-१६, ९७.

प्रेत्यभाव-१६, ११७; ५४, ११.

प्रेष्य-२६, ११; ५६, ७३.

प्रेष्यवत्-७, २३.

प्रोष्ठपाद-२१, १०.

प्लव-३२, २२.

प्लवन-५५, २२; ५६, ५८; ८७; ५७,
३४; ४७; ५८, ३८; ६१, २.

प्लवग-६१, १२४.

प्लवगवर्षम-६१, ८७; ६२, ६५.

प्लवगशार्दूल-१५, ३; १२.

प्लवगाधिप-१, १; १५, ४२; ३५, ८०.

प्लवगेश्वर-१६, ४१.

प्लवगोत्तम-५५, २६; ६०, ३.

प्लवङ्ग-३०, २२.

प्लवङ्गम-१, १९; २२; २४; १६,
४२; ३०, ८; ५५, ३५.

√ प्लुङ् (महार्णवम्)-५८, ६७.

(वानर)-३४, १५; ५८, ४६;
६१, ७७.

फलद्रुम-३८, १५.

फलमूल-३०, ३१; ३५, ३०.

फलोदय-३४, १०.

वद्धवैर-६२, २०.

✓ वन्ध (अञ्जलिम्), ७, ५०;

८, ६५.

वन्धु-६१, १३६.

बल-३३, ६.

बलश्लाघिन्-६, ४१.

बलाका-८, ९८.

बलाहक-२१, ३४; ६२, ५६.

बहुकन्दर-४०, २०.

बहुद्रव्य-२०, ८.

बहुभक्ष्य-४५, २४.

बहु/मनु, ६१, १३८.

बहुमान-६१, १२०, १४३.

बहुशलाक-७, ४७.

बहुसाहस्र-३२, ३.

बहुदक-२०, ५.

बालक-३६, १२.

बालखिल्य-३२, ४९; ३६, ५८.

बालिश-५, ५; १८, ४.

बाल्य-५६, ६६.

बाष्प-४, ३१.

बाष्पगद्गद-५०, १.

बाष्पगद्गदभाषिन्-१६, १२.

बाष्पपूर्णमुख-५३, १.

बाष्पमुख-५४, २.

बाष्परुद्धमुख-५३, ४.

बाष्पवेग-५३, २.

बाष्पव्याकुललोचन-७, ४.

बाहु-६०, ५; ६१, ४; ४२; ६१.

बिल-३६, ४५; ४१, ८; १८; ३५;

४२, ९; ४४, ४; ४५, ९; ४६,

१४; ४६, १९.

बिलद्वार-७, ५८.

बुद्धि-३७, २०; ४३, १३; ४६, २;

५१, २३; २४.

बुभुक्षित-४१, १८.

ब्रह्म-२७, १३.

ब्रह्मचारिणी-४२, १०.

ब्रह्मचारिन्-१६, ५५.

ब्रह्मन्-२१, १०.

ब्रह्मभवन-३३, ३६.

ब्रह्मस्वहारिन्-३२, २७.

ब्राह्मण-५४, १५.

भक्ष्य-४८, ५; ५४, ८; २५; ६१, ३०;

६२, १८.

भग्नव्रत-२७, १४.

✓ भञ्ज (हनुः)-५७, २६.

भद्र-४४, ५; ५१, ३.

भयविकलव-४५, ६.

भयातुर-४६, १९.

भयावह-६२, १७.

भर्तृकार्यत्वरान्वित-४३, १४.

भविष्य-१६, ८८.

भा-५६, ७.

भाजन-१०, १६; ४१, २७; ६१, २९.

भार्यापहारिन्-७, ७३.

भार्याविमर्श-१६, ७३.

भार्यावियोगज-४, २३.

भाव-१, २०.

भावितात्मन्-५५, १५; ६१, ३४.

भाषित-४०, १३.

भास्कर-८, ७७; २१, ३; ३५, ५८;

६८; ५३, २२; ५७, २१; ६१, ६७.

भिक्षु-२, २; २५; ४, १४.

भिन्नमन्त्र-४७, १०.

भिन्नमर्याद-१६, ७८.

भीमकर्मन्-३०, २५; ६१, ९९.

भीमदर्शन-३५, २७.

भीमबल-५८, १५.

भीमविक्रम-३५, २; ३०; ५७, १८.

भीष्म-३०, २५.

भुक्तमाल्य-४, ७.

भुज-६१, ४४.

भुजग-२, २०.

भूत-५८, ४९; ६१, २३; २६; ६२, ३८.

भूतार्थ-४४, १०.

भूम्यनुत्-२७, १०.

भूर्विर्षिन्-२१, २.

भूषण-४, ३१; ३५; ३६; १६,

१२; ५०, १७.

भृश-६२, ७.

भृशमार्गिन्-३८, २५.

भेदन-४६, १२.

भेरी-३१, २५.

भौम-४१, २५.

भ्रष्टपरिधम-४०, २२.

भ्रष्टस्वर-४६, १.

भ्रष्टाभरणकौशेया-५१, २१.

भ्रातृगौरव-७, ३४,

भ्रातृबाधिन्-८, ६८.

भ्रातृरूपिन्-६, ३५; ८, ६५.

भ्रातृविपर्यय-७, ४०.

भ्रातृशोकविषादित-३७, १९.

भ्रातृसौहृद-७, ६५.

भ्रातृस्नेह-४८, ३०.

मङ्गल-५६, ४; ६०, ५.

मङ्गल्य-१६, ३३.

मणि-२, २८; ३२, १४; ३५; ३३,

११; ४१, २८.

मणिरत्न-१६, २४.

मणिरत्नाकर-६१, १२८.

मण्डल-३६, १४.

मत-१, २२; ४५, १४.

मतिक्षय-२३, ३८.

मतिवाग्भिन्न-११, ११.

मदनाविष्टसर्वात्मन्-५७, १४.

मदराजि-६१, १५.

मदविलासिन्-१५, ४१.

मदिरोत्कट-१८, २६.

मधु-३०, ८.

मधुरस्वन-३६, ६१.

मधुराक्षर-३, २१.

मधुराभाष (विहङ्ग)-३३, ६०.

मधुसूदन-३५, ३५.

मध्य-५०, ६; ६२, ३९.

मनःशिला-३०, ७.

मनस्विन्-२, ८, १६, ९; ५१, ३२.

मनस्विनी-५७, १७.

मनीषिन्-५८, ३१.

✓ मन् (अनु), ५६, ६४.

मनुजपति-३३, ७४.

मनोजव-८, ५७; ३०, २२.

मनोनिविष्टा-९३, ३.

मन्त्र-२५, २.

मन्त्रकाल-५६, ९.

मन्त्रपूत-१६, २९.

मन्त्रवत्, १२, १०; १६, ३४.

मन्त्रवित्-१६, २९.

मन्त्रिसत्तम-४, २०.

मन्दचेतस्-१८, १.

मन्दविक्रम-५६, ५८; ५७, ३४.

मन्दस्नेह-२७, ५.

मन्यु-२६, २२; ३१, ६; ६१, १०१.

मरीचि-१७, २३.

मरीचिप-३२, ४९.

मरुत्-५६, ११.

मरुद्गण-५६, १०; ६०, ४.

मरुभूमि-३५, २५.

मर्त्यकोटिबल-२४, २२.

मर्मन्-६२, ५८.

मर्मातिग-६, २२.

मलयमूर्धन्-५८, ३०.

महर्षि-१६, ३५; ३३, ६७; ३५, ५९;

३६, ११; ५३, ३; ५४, २; ६१,

३७; ६२, ४४.

महाकाय-६१, ८२, ६२, ५३.

महागुण-६१, १३६.

महागुल्म-३८, २२.

महागुहा-३७, १७.

महाग्राह-३५, ११.

महाऽचल-८, ४१.

महाजव-३७, २; ६२, ३४; ५९.

महातेजस्-३, ९; ४, ८; ४२, ११.

महात्मन्-६२, ८०.

महाद्युति-४, ५.

महाद्रुम (सप्त)-२६, ८.

महाधन-१६, २३.

महानाद-३२, २८.

महापरिघसन्निभ-५८, ४२.

महाबल-४, ६; ६१, १३७.
 महाबिल-७, ५९.
 महामय-११, ४.
 महाभाग-१५, १७; ४२, १; ६२, ४२.
 महामिषेक-१६, ४४.
 महाम्र-६१, ८५; ६२, ४८.
 महाभ्रकूटप्रतिम-६२, ८०.
 महामात्र-१६, २.
 महामुनि-५८, २२.
 महामेघप्रतीकाश-५८, ५०.
 महायशस्-३, ८.
 महारत्न-३१, २१.
 महारजत-४०, १७.
 महारण्य-४, ४; ४८, २३.
 महारुण-३०, ८.
 महार्णव-८, ४; २१, ३४; ५५, ३३;
 ५७, ४६; ५६, १०; ६१, ५६;
 ६२; ७८; ६२, १.
 महार्ह-४१, ३१; ३२; ६१, २९.
 महार्हआस्तरण-२६, २५.
 महार्हश्चौमवासिनी-५७, १०.
 महावानरयूथप-१५, ४१.
 महाविद्या-६१, ३३.
 महाविष-३३, ५१; ६१, ९.
 महावीर्य-३, १४; ६१, १२८.
 महावेग-६१, ११२.
 महाशीला-६१, ७.

महाशूर-३१, २.
 महाश्रम-३६, २३.
 महासत्त्व-२, १२; ५५, २१; ५७, १७.
 महासुर-७, ५३; ८, २; २५; ३०.
 महास्वन-८, ५.
 महिष-६, २९.
 महिषी-४०, १९; ४७, ४; ५४, १२;
 ५८, ६०.
 मही-११, १२; २१, ६.
 महीतल-१५, ३१; १६, १५.
 महीतलचारिन्-६१, ९७.
 महीधर-४७, २३.
 महीधरसन्निभ-६२, ७७.
 महीरुह-५५, २९.
 महेन्द्रध्वज-२७, ३.
 महेन्द्रभवनोपम-२६, १७.
 महोत्साह-५१, ३२.
 महोदधि-४४, १६; ५५, ११; ६२
 ८३.
 महोर्मि-३३, ५९.
 महोर्मिमालिन्-६२, ८३.
 महौजस्-३६, ३; ३७, ३; ४३, १८
 ५६, २३.
 माञ्जिष्ठ-६०, १५; ६१, ८५.
 मातङ्ग-२६, २१.
 मातरिश्वसम-५२, १९.
 मातृ-६२, १२.

मानद-१७, २८; ३४.
 माननीय-६१, १४१.
 मानव-५७, २८.
 मानार्थिन्-६१, ११.
 मानार्ह-३, १०.
 मानुष-१५, ६०; ५७, ९.
 मान्य-६१, १३५.
 माया-४२, ११; ४६, २०.
 मायाविन्-७, ६३; ४२, ११.
 मायाविहित-४५, ४.
 मारुत-६१, ८४, ६२, ४०; ४७; ६१.
 मारुतात्मज-१, २५; २, २; २४;
 ३, २५; २६; ३१, १२.
 मारुति-३३, २.
 मार्ग-२, ३०; ६१, ८३; ४६;
 (अक्षय) १६, ११.
 मार्जार-१, ८.
 मार्दव-२६, २२.
 माला-८, ३३; ९६; १७, ३३;
 (काञ्चनी)-१६, ५०; (हिमी)-
 १६, ५१.
 माल्य-१८, ५; १२; १६, २५; ३०;
 ६१, ३०.
 मांस-४८, ६.
 मित्र-२२, ११.
 मिथ्याप्रतिश्रव-१३, २०.
 मिथ्यावादिन्-२७, १५.

मित्र-६१, २५.
 मुक्तमारुत-१६, १५.
 मुक्तमूर्धजा-५१, २१.
 मुक्ता-२१, ३७; ३२, ३५.
 मुक्ताजाल-४१, २५.
 मुक्तामणिफल-३३, ६६.
 मुक्तामणिविभूषित-३३, २४.
 मुख-३६, २१; ६१, १०; ६५; ६२, ५८.
 मुख्यतम-६१, १२४.
 मुनि-८, ३८; ३९; ६, १६, ५२, १६;
 १८; ५४, १५; ५६, ६०; ५८, २२.
 मुनिवेषधर-२, १४.
 मुनिश्रेष्ठ-५४, १.
 मुष्टि-८, ७९; १२, १५; १६; ३६, १९.
 मुहूर्त्त-३०, ३५; ३६, १; ४०, २१;
 ५२, १७; ५४, २; ६१, ५०;
 १०७; ६२, ११; ३३.
 मुहूर्त्तन विनाकृत-१६, ३५.
 मूर्छा-५३, २१.
 मूर्धन्-३७, २८.
 मूलफल-६, १५.
 मूलफलाशिन्-१६, ५९.
 मृग-१, ८; २, ५; ३, ४; ६, ९; ४५;
 १६, ५९; ६२, ८१.
 मृगया-१४, ११.
 मृगसङ्घ-३३, ६१.
 मृत्यु-४२, १४; ४५, १३.

मृत्युद्वार-४, ३९.

मृत्युधामन्-१५, २६.

मृत्युयुगान्ताभ-२४, १६.

मृदुशास्त्रल-३६, ८८.

मृदुस्वभाव-२६, १.

मृध-३७, २३.

मृषा-५६, ४७.

मृष्टकाञ्चनतोरण-६, ३०.

मेघ-२०, ३; २१, ८; १६; २१; २६,
२७; ३५.

मेघजाल-३२, ४७.

मेघभूषित-६१, १२८.

मेघौघनिर्घोष-३५, ३५.

मेदिनी-६, ३६; १०, ५; १६, ४०;
४८; ३७, १२; ५८, ४६.

मेघाविन्-१, १८; २०, २५.

मैथिलीपरिमार्गण-५, ११.

मैरेय (सुरा)-२६, ८; ३०, ८.

मोहगत-१६, ४५.

मोहहत-१६, ४४.

मौन-५१, ३६.

मौर्ख्य-१०, २०.

यक्ष-२५, २०; ३२, ३८; ३६, ४;
१९; ७०; ५१, २०; ६०, १६;

६१, ९०; ६२, ४४.

यज्ञ-(माहेश्वर)-३०, २९; ५६, ५९;
५६, ४.

यज्ञपुरस्कृत-५६, १२.

यज्ञोपवीत-२१, १५.

यथाकाल-१६, २८.

यथाक्रम-५७, ३२.

यथातत्त्वम्, ३, १५; ४३, ३.

यथातथम्, १, ४.

यथान्यायम्-५१, १३.

यथाविधि, १६, २८.

यथावृत्तम्, ५१, १२.

यथासुखम्, ६२, ७; ३७.

यथास्तोत्रम्, २, ३.

यहच्छा-२, ११.

यमक्षय-१७, ४०; २३, ३४.

यवीयस्-१०, २२; ४७, १४; ४८, ३५.

यशस्विन्-५५, १३; ५८, २४.

यशस्विनी-६२, २०.

याञ्चाभिपन्न-५१, १८.

यात्रा-२३, २०.

यान-३१, २३.

यानासन-२६, २४.

याम्या (दिश)-५३, २१.

यावदस्तमन-५३, ७.

यावदस्तमनोदय-५३, ११.

युगपत्-१६, ८८.

युगान्त-५३, २२.

युगान्ताग्नि-१०, १५.

युगान्तादित्य-११, ३.

युद्ध-८, १४.

युद्धकांक्षिन्-७, ५३.

युद्धदान-६, ३२.

युयुत्सु-८, १४.

युवराज-४१, ५; ४५, ८; ५०, १०;

५६, १०.

यूथ-१५, ५.

यूथप-३, १८.

यूथपरिभ्रष्ट-४, १९.

योगशास्त्र-५७, ३७.

योगसिद्ध-५८, ४.

योजन-३७, ७; ४१, १७; ५५, ११;

५६, ३६; ५७; २४; ५८, ५५;

६१, १२१; ६२, ८; २६.

योजनशत-५०, ३२.

योजनायुत-५१, ७.

योषित्-३१, १८.

यौवन-३६, ३८; ४४, २९; ५५, ९;

५८, २८.

यौवनस्थ-५६, ५०.

यौवनोत्तमशालिनी-५७, ९.

यौवनोदय-५६, ५२.

यौवराज्य-१०, २०; १६, ९७.१६,

१२; ४१; ४५, १४; ५७, ८.

रंहस्-६१, १३१.

रक्त-२१, १३; ६१, ६; ६२, ४८.

रक्तचन्दन-३३, ४८.

रक्तचन्दनरूपित-५८, ३०.

रक्तचन्दनसंरक्त-६१, १६.

रक्तजल-३२, २९.

रक्तदश-५७, ११.

रक्ताक्ष-६१, ३१.

रक्ताङ्ग-३५, ५२; ४१, ९.

रक्तान्तलोचन-२४, ३०.

रक्षस्-३, १३; ४, ४; २५; ३२, २७;

३६, ४९; ५१, १५; २०; ६१, ९०.

रघुकुल-५५, २०.

रघुनन्दन-४, ८; २६, १६.

रघूत्तम-३७, १५.

रजत-३२, ३६.

रजनीक्षय-३५, ६८.

रजनीवास-३८, १५.

रजस्-२१, २१.

रण-८, १२; ४८, १४.

रणकर्कश-१०, १५; १८.

रणचण्डवेग-२३, ४०.

रणदुर्मद-१३, १०.

रणपण्डित-१२, १७.

रणरेणु-१७, २५.

रति-२०, ८.

रतिपरायण-२२, ३.

रत्न-१६, २८; ४४, १०.

रत्नजात-११, २.

रत्नसमाकीर्ण-२६, ५.

रत्नस्तम्भोज्ज्वल-२६, १३.

रत्नौघ-११, १०.

रथ-४६, ६.

रथचक्रप्रमाण-५३, १३.

रमण-६१, ३२.

रवि-५३, ११.

रविमण्डल-५६, ३१.

रश्मि-५३, २१; ५५, ८.

रश्मिबन्ध-५३, २५.

रश्मिमालिन्-५८, ४०.

रसातल-८, ५६; २१, ३०.

रसायन-२१, ३.

रहित-३, १२.

राक्षस-३, १३; ४, २१; २०, १९;

२८, २३; ३५, ४४; ५२; ६४;

३६, ४; १९; ४८, ३४; ५१, ९;

६२, ७६.

राक्षसाधम-५५, २४.

राक्षसाधिप-३६, २४; ५१ २८.

राक्षसापसद-४८, १५.

राक्षसी-५५, १३.

राक्षसेन्द्र-५०, १६; ५४, ७.

राक्षसेश्वर-४६, ९.

राजत-३२, ३६; ३३, ३८; ६१, २३;

२९; (गृहः) ४१, २४.

राजतपर्यङ्क-२६ २५.

राजधानी-३३, ६३.

राजपुत्र-४, ६; ४७, ९.

राजपुत्री-३४, १२; ३६, ८.

राजमार्ग-२६, ११; १५.

राजराज-३६, ३३.

राजर्षि-१६, २७.

राजशासनदूषक-३०, १३.

राजश्री-१७, ३४; ३१, २५.

राजि ६२, ६९.

✓ राजि (आकाशम)-५८, ४९.

राजीवलोचन-४६, ७.

राज्यपट्टिष्ठ-३, २२.

राज्यभूट-३, ८.

राज्यवशानुग-२२, १६.

राज्यार्ह-२, ९.

रामपत्नी-३५, ७४.

राना-१६, ४६.

रिपु-४३, ८.

रीति-६१, २३.

रुचिता (बुद्धि)-१६, ११.

रुचिर-६१, ६०.

रुदितस्वन-५३, १३.

रुधिर-७; ३७; ८, ८३; ३७, १९.

रुधिरौघ-७, ६१.

रुधिरकर्म-१७, १८.

रूप-१, २४; ६२, ३६; ८१.

रूप (मानुष)-६१, ११६;

(राक्षस)-६२, १४.

रूपयौवनशालिन्-५१, ३६.
 रूपयौवनसंपन्न-५८, ३२.
 रोमन्-६१, ३९.
 रोमहर्षकर-५६, ६.
 रोषगाढ-७, ५७.
 रोषपरामृष्ट-६, ४४.
 रोषपरीताङ्ग-१०, ३.
 रोहिणी-१६, १३.
 रौद्र-५, ११; २३, ३५; ५५, १३;
 ५८, २३.
 लक्षण-६२, ६.
 लक्षणाकारसम्पन्न-२, १६.
 लक्ष्मी-१६, ४९; ५६, ३१.
 लङ्घन-५६, ६९; ५७, ४०; ४२;
 ५८, ७२.
 लज्जा-५३, ४.
 लतासन्तानसम्बाध-६०, ७.
 √ लप् (वि)-२३, ४.
 लब्धसंज्ञ-५२, ५.
 लवणतोय-६१, १११; १३५.
 लवणाम्भस्-५०, ३४; ५७, ४२;
 ६१, ५३; ७७; १०५; ६२, ५४.
 लाघव-६१, ५६.
 लाङ्गूल-५८, १; ६१, ४०; ६६.
 लाङ्गूलचक्र-६१, ६७.
 लाज-१६, २६.
 लाजा-१६, ३३.

लाङ्गनीय-१०, २२.
 लालप्यमान-२३, ३५.
 लाभ-५, १०.
 लालित-१५, ४६.
 लिङ्ग-१६, ५५.
 लिङ्गप्रतिच्छन्न-१६, ५६.
 लीला-५८, २९.
 लोकनाथ-३, १७.
 लोकपाल-३५, ६६.
 लोकवृत्ताव्यपेक्षिन्-१६, ७४.
 लोमन्-५२, १८; ६१, ४०.
 लोमहर्षण-५१, १६.
 लोल-६, ९.
 लोलस्रभाव-५५, २.
 लोलित-६१, ९.
 लोहित-६०, १५.
 लोहितार्कसम-३५, ६२.
 लौकिक(धर्म-)-१६, ७३.
 वक्त्र-८, ३७; ५८, २०; ६२, १४.
 √ वच्-१६, ५; (जयेति)-
 १६, २०.
 वज्रनाभ-३५, ३४.
 वज्रवैडूर्यवेदिक-३३, ६४.
 वज्रसन्निभ-२७, २९.
 वज्राशनिनिखन-३५, ३७.
 वड्ढवा-१६, १५; ३२, ४१; ६२, ८१.
 वदन-६३, ३६.

वध्य-३५, ७१.	वरवर्णिन्-१, ६.
वन-३१, ३३.	वरानना-५८, ३४.
वनगोचर-३२, १०; ३३, ५५; ४१, ५.	वरान्त-३३, ४१.
वनचर-१६, ५९.	वरासन-१६, ३०; २६, २५; ४३.
वनचारिन्-२, ४.	वरासवमदक्षीध-२३, १९.
वनपांसु-६, ३५.	वरुणगुप्ता (दिश्)-८, ८.
वनभूत-३२, २०.	वरुणाधिपालिता (दिश्)-३५, ८०.
वनमाला-६०, ५.	वरुणालय-३५, ३७; ५०, ३५; ६१
वनशैल-३२, ६०.	८; ५३; ६२, ३९.
वनान्त-३०, ९.	वर्ण-६२, ४८.
वनान्तर-५८, ४९.	वर्ष-६, ३९.
वनेचर-४२, २४.	वर्षरात्रोषित-२३, १.
वनौकस्-१, ६; ८; ११, १०; १६,	वर्षशत-५४, २१.
८९; ३०, २७; ३३, २६; ३३,	वर्षा-१६, १६; २१, १२.
६९; ३५, १३; २१; ४१, २७;	वल्लुकी-२४, २५.
४५, २५; ५१, ३; ५६, २१;	वश-६२, ५१.
५८, ९; ५०; ६८.	वशग-४७, १०.
वन्दिन्-३१, २५.	वसन्त-३५, ७.
वन्य-१६, २७; ५४, २५.	वसु-१६, ३७.
वन्याशिन्-५०, २६.	वसुधा-८, २२; ८६; २१, २१.
वपुस् (राक्षसम्)-६२, १६.	वसुन्धरा-५१, ८.
वयस्य-२६, १५; १९.	वसुमति-५२, १०.
वयस्यत्व-४, १६.	वस्त्र-१६, २८.
वर-१६, २७; ३५, ५०; ५७, ३२;	वस्त्रान्त-५, ७.
५८, २४; २६.	वाक्य-५४, २४; ६२, ६२.
वरदान-८, ३.	वाक्यकर-४६, ८.
वरभुज-२, ११.	वाक्यकुशल-२, २६.

वाक्यकोषिद-१, ९; १६, ९; ५६, ६७.

वाक्यज्ञ-२, २६.

वाक्यसंपद-४६. ७.

वागुरा-१४, १०.

वाच्य-६१, ९२.

वात-६२, ५६.

वाताक्रान्ता-५, ५.

वादित्रघोष-५३, १२.

वानर-२१, ४९.

वानरपुंगव-८, ५८; ३३, ६८;
५६, ६९; ६०, ४; १२; ६२, २५.

वानरमुख्य-२, २३; ४३, ६; ४६, १८.

वानरयूथप-२, २२; १६, ५१;
३८, ११; ५८, ५५.

वानरर्षभ-१८, १९; १६, ११; ३१;
३४, १५; ३६, २; ५५, ४३;

५७, ३९; ६१, ८८; ६२, १८.

वानरसिंह-६१, ६९; ८०.

वानराधिप-३, १४.

वानरेन्द्र-२, २८; ५८, २९; ६२, ६३.

वानरेश्वर-५६, ७२.

वानरीपम (वानर)-२८, २७.

वापी-३२, १६; ३८, २१.

वायस-१६, ४.

वायुतः, ६, २०.

वायुपथ-५३ ११; २५.

वायुबलोपम-२४, २२.

वायुभक्ष-६, १७.

वायुमार्ग-६१, ८२.

वायुवेगसम-३४, १.

वायुसम-५७, ३३.

वायुसुत-३० १७; ३८, २७; ४१, ३.

वारित-७, ६.

वारिधारा-६२, ४५.

वारुणी (विश्व)-५३, २१.

वार्षिक-१६, १३.

वालव्यजन-७, ४८; १६, २३; ४०;
३१, २४.

वालुका-६२, ७४.

वाष्प-२०, १०; २१, ६.

वाष्पगद्गद-१६, १४.

वाष्परुद्धाक्ष-१६, १३.

वासन्तिक (वृक्ष)-४५, ६.

वासव-१६, ३७.

वासवसूनु-१२, ३३.

वासस्-४, ३१. ४१, ३२.

वाहिनी-५६, ८.

वि/अव्/सो (प्राय)-१५, ६१.

विकल-५२, १७.

विकृत-६१, २६; ६२, १८.

विकृतदर्शन-२४, २०.

विकृष्ट-२३, ३१.

विकृष्टराज्य-१६, ७०.

वि/क्रम (पादैः)-१८, २३.

विक्रम-५१, ३६; ५६, ५०; (त्रीन्)-

५६, ५३.

विक्रान्त-५७, ३५; ६२, ८.

विक्रोशत्-३२, ४१.

विक्षत-१५, १.

विगतचेतस्-४०, २१.

विगतज्वर-५६, १७.

विगतबलाहक-२५, १४.

विगतसाध्वस-७, ६६.

विगाह (अन्तर्जले)-६१, १२९.

विग्रह-१०, २०; ११, १; १६, ६७;
४६, १३.

विघ्न-६१, १११; ६२, १३.

विचलितेन्द्रिय-३७, २४.

विचारक-३८, ६.

विचित्रमाल्याभरणा-५७, १०.

विजयोत्तर-३६, ५९.

विजिगीषा-६, ३५.

विजिगीषिन्-२३, २०.

विज्ञानयोग-५०, ३५.

विज्ञानसम्पन्न-२७, २१.

वितान-६२, ४६.

वित्तिमिर-३५, ६८; ४१, २०.

वित्त-३, १६.

विद्याधर-६१, २८; ६२, ४७.

विद्याधरर्षग-६१, ३३.

विद्युत्-२१, ८; १४; ३५; ५८, ५८;
६१, ५८.

विद्युत्प्रमाकार-६१, ६३.

विद्युत्संपातवर्ण (झमर)-४१, २९.

विद्युद्गुणोपम-२३, ३१.

विद्रुम-३३, ४७.

विधवा-१५, ३५; १८, २२.

विधान-४५, २६.

विधि-१६, ३५; ५८, ४; ५३, ६;
५६, ६८.

विधिपूर्व-१८, ३०.

विधिवत्, १८, २९; ४२, २४; ६२, ७२.

विनय-५१, ३८.

विनाभूत-१६, ३.

विनिर्वृध-५२, १८; ५३, ८.

विनिष्कास-३१, १६.

विनिष्कृत-६, १४.

विनिष्पिष्ट-३३, ५९.

विनीतवत्, ३७, १८; ४६, २२.

विनेय-२१, १०.

विन्ध्य-३१, ३६.

विपक्ष-५१, ८.

विपत्ति-४८, ८.

विपरीत-६, ३३.

विपुलयशस्-३, २८.

विबुध-६१, ९०.

विबुधालय-५६, ५४.

विभावसु-२७, २३.

विभूषण-६, २०.

विमद-२९, ३.
 विमान-२६, ११; ६२, ४१.
 विमृष्ट-४५, २३.
 विरत-१६, ६९.
 विरथ-४६, १२.
 विरूप-५३, ८; ६२, १७.
 वि/लम्ब-५७, ३५.
 विवक्षत्-६१, ९२.
 विवत्सा-४७, १७.
 विवर्णवदन-४३, ९.
 विषस्वत्-३६, ४.
 विवासन-६१, १०४.
 विवासित-२, २२.
 विविक-१८, १८; ६२, ४४.
 विविधत् क्षिण-५६, ४.
 विवृत-६२, ५८.
 वि/वृध्-५८, १.
 विशाखा-२६, ३७.
 विशालरथ्या (पुरी)-३३, ५०.
 विशालवक्षस्-२, १२.
 विशालशिखर-५५, १७.
 विशालाक्ष-१, १५.
 विशालाक्षी-५८, ३३.
 विशालायतश्रोणी-५७, १३.
 विशेष-१८, १४.
 विशेषतः, १०, १९; २६, १६.
 विशेषिततर-५४, ३.

विशोक-५४, ३०.
 विश्रुतकर्मन्-४६, १५.
 विश्वासानुगत-४७, ३.
 विषघ्न-६१, १३.
 विषण्ण-४६, ८; ५७, ४४.
 विषय-३२, १२.
 विषयवासिन्-६२, २२.
 विषम-४४, १५; ५६, १४.
 विषमत्व-२६, ३२.
 विषाण-८, ३४.
 विषाद्-४१, ६; ४५, २२; ५६, १३;
 ५७, २९; २५; ६२, १५.
 विस्तर-३७, १५.
 विस्तार-६२, २६.
 विस्मय-४१, १०.
 विस्मयोत्फुल्लोचन-५५, ५.
 विस्मित-६१, ३२.
 विस्मय-५, १२.
 विहगालय-३६, ४८.
 विहङ्गप्रवर-५५, १९.
 विहङ्गम-३३, ७०; ४१, ९.
 विहायस्-४६, ११; ५५, १८; ६१,
 ८९; ९१.
 विहृत-१५, ४०.
 विह्वल-५०, ७.
 वृक्षबिल-५०, २७.

वृक्षमूल-४३, ९; ५२, १३.
 वृत्त-६१, ४०.
 वृत्ति-५०, ३३.
 वृत्रवध-५०, ४.
 वृत्रशत्रु-५६, १०.
 वृद्ध-१५, ५५.
 वृद्धि-६१, २.
 वृषभ-२, १२.
 वृषाङ्क-२१, २४.
 वेगप्रस्ताङ्गविह्वला-५१, २१.
 वेगसमाहितात्मन्-५८, ७३.
 वेणु-२४, २५; ३६, ७९.
 वेद-१६, ७३.
 वेदना-१६, ५४.
 वेदविदांवर-५८, २६.
 वेदिका-३२, ४४.
 वेला-३०, २६; ३३, २६.
 वेश-८, ९१.
 वैकलव्य-५, ५; ४०, ६.
 वैखानस-३२, ४९; ३६, ५८.
 वैदूर्य-६, ७; ३६, ३७.
 वैदूर्यरुचिरस्तम्भ-२६, ५.
 वैधव्याक्षररूपित-१६, ९.
 वैरिन्-८, ८७; ६, ३५.
 वैवस्वत-१३, २२; १६, ९०; ४८, ८.
 वैवस्वतपथिन्-५१, ४.
 वैश्वानर-३५, ६३.

वैश्वानरसुत-३३, ४.
 वीतभार्य-१५, १५.
 वीतमोह-६२, ७७.
 वीर्यविक्रमसम्पन्न-५५, ३९.
 व्रीडित-१०, १०; ५१, १२.
 व्यक्त-३, २६.
 व्यक्ति-८, ९२.
 व्यतिक्रम-४५, १५.
 व्यथितभाव-३, १.
 व्यपगतकलम-६, २५.
 व्यपदेश-५६, २६.
 व्यर्थिका (बुद्धि)-५४, २३.
 व्यवसाय-१०, ११; ३४, ११
 व्यवसायिन्-२२, २४.
 व्याकुललोचन-६, १३.
 व्याकुलेन्द्रिय-५२, ५.
 व्याक्षिप्तहृदय-८, ५३.
 व्याक्षेप-३६, २३.
 व्याघूर्णत्-६१, १९.
 व्याजहत-१६, २९.
 व्यादितास्य-५६, ४.
 व्याधि-५२, २३.
 व्याभाषित-१, २४.
 व्याल-३, ४.
 व्युष्टि-१५, ४२.
 व्योमन्-१६, ४८; ५३, २३; ६१, ७४.
 व्रण-५२, १८.

शकुन-६, ८.
 शकुनि-४१, २१.
 शक्ति-६२, ९.
 शक्रध्वज-३३, ४५; ६१, ६६.
 शङ्का-१०, १९; ६१, १३२.
 शङ्कित-४६, १.
 शङ्ख-३१, २५; ३५, ८.
 शत-६२, ३१.
 शतधा, ३७, २८.
 शतपुष्करा (माला)-१६, १११.
 शतयोजन-५०, २१; ५६, २५
 ५८, ९.
 शतशृङ्ग-३५, १५.
 शतसहस्रयः, १६, ३८.
 शतसाहस्री-५७, १.
 शत्रुकर्षण-३१, ३१.
 शत्रुनिबर्हण-७, २१; ८, ९३.
 शत्रुसूदन-६, ३२; ५८, २४.
 ✓ शप् श्यापि (प्राणैः), ७, ३४.
 शबल-६१, १९.
 शयन-४१, २७.
 शय्या-४६, १९.
 शरण-४, २; ४; ८, ७.
 शरणागतसौहृद-३१, १५.
 शरज्ज्योत्स्नानुलेपना-२३, ५.
 शरण्य-३, ७; ३१, ९, १४.
 शरत्-२०, २६; २१, ५०; २५, १३.

शरत्प्रतीक्ष-२१, ४९.
 शर्वरी-१६, १३.
 शरीर-६२, ७६.
 शल्यक-१३, १७.
 शशाङ्क-२०, ९.
 शस्त्रपाणि-३१, २९.
 शस्त्रपाणिक-३, १६.
 शातकौम्म-१७, ३३; १६, ३३.
 शातकौम्ममय-६१, १०८.
 शाखल-६०, १३.
 शाखलिनी-४, ३६.
 श्याप-३, १३; १६, ३८.
 श्यापनिर्मित-३३, २८.
 शापिता (प्राणैः)-१२, ८.
 शाम्यत्-३६, ६३.
 शारद-१६, १३.
 शारदाम्भप्रतिम-४०, १७.
 शारदी-२३, ६; (सरित्)-३१, १०.
 शाश्वती (गतिः)-१७, १४.
 शासन-१६, ८१; ३०, १२; १७;
 ३७; ३७, १२, ४५, ९; ५५, १३;
 ६२, २२.
 शास्त्रदृष्ट-१६, ३५.
 शिक्षापदसमन्वित-४६, ८.
 शिखर-८, ११; ३२, ५२; ३५, ४२;
 ३६, ४७; ५५, ६; ६०, २; ६१,
 १८; ११६.

शिखि-६१, २५.
 शिखिन्-२१, २९.
 शिथिलविक्रम-५६, ५७.
 शिरस्-६१, ११,
 शिरोधरा-६१, ४४.
 शिरःस्नात-५८, ३०.
 शिलासङ्कुटशालिन्-६०, २.
 शिलोच्चय-३५, ५५; ५३, २७.
 शिविका-१८, ६; १३; ३१, २०.
 शिविकातलशायिन्-१८, २०.
 शिविकावाहनोचित-१८, ७.
 शिशिर-२३, ९.
 शीघ्रविक्रम-३०, ३५.
 शीतगुण-२१, १२.
 शीततोया (नदी)-२, ६.
 शुक्ल-३१, २४.
 शुक्लदंष्ट्र-६१, ६७.
 शुचि-१९, १; ७.
 शुचिस्मित-१५, ३८.
 शुभचारित्रभूषण-७, ७३.
 शुभदर्शन-२, १९.
 शुभलक्षण-३१, १८.
 शुभसर्वाङ्गी-५७, १३.
 शुभेक्षण-१८, ४.
 शुद्धभाव-१, २२; २४.
 शूर-३०, ४०.
 शूरमार्गप्रदर्शिन्-१७, ३५.

शृङ्ग-१९, ३२; ३२, २४; ३३, ३१;
 ३५, २८; ४८; ५६; ३६, २६;
 ५५, ४; ६०, ९; ६१, १८;
 १०७; १०८.
 शेष-८, ५५; ६१, ९४; १२१.
 शैल-४, २९; ८, ६३; २०, ४; २१,
 ७; २६; ३०; ३०, २८; ३७; ३२,
 ५४; ३३, ४०; ३५, ६३; ५२, ६;
 ६१, २०; १४२; ६२, ८२.
 शैलवर्षमन्-६१, ७५.
 शैलशृङ्ग-३२, ३३.
 शैलेन्द्र-२१, ३५; ३३, २१; ३०;
 ५३; ३५, ४१; ४७, ३६, ४४;
 ६४; ६२, ७.
 शोककर्षित-१५, ३३; १६, १; १८, २७.
 शोकज-४७, १९.
 शोकप्रणुदन-४७, १६;
 शोकविक्लव-२६, २२.
 शोकसागर-७, ७४.
 शोकाग्नि-५४, २२.
 शोकार्त्त-७, १.
 शोकेनोपहृतेन्द्रिय-१८, २८.
 शोणित-८, ३५; ३६, २१.
 शौण्डीर-८, ६२.
 श्रम-६१, १३८.
 श्रावण-१६, १३.
 श्री-१७, ३८.

श्रीमत्-(बिल)-४४, १७;
 (पर्वत)-३३, ५३; ३५, ६०;
 ६०, ९.
 श्रुत-५४, २३.
 श्रुतपूर्व-५६, २७.
 श्रेयस्-४५, २३; ४७, १२; ५६, १७.
 श्रृङ्गण-२, १८; ६, १३.
 श्लाघनीयतर-१६, २६.
 श्वशुर-८, ७, ३५, २; ७०; ३६,
 १, ५५, १६.
 श्वसू, ५६, १७.
 श्वसन-६०, २१.
 श्वेत-३३, ३८.
 पङ्क-५२, ५,
 पण्ड-३३, २६; ३६, १८.
 पष्टि-६२, २९.
 सकाश-६२; २१.
 सख्य-४, ५; १०; ११; ६, ४; १०,
 १३; ४६, १६.
 सगिरिकानन-५८, २८.
 सगुण-४७, ९.
 संत्यक्तजीवित-४८, १३.
 संपूर्णशतयोजन-५०, २४.
 सं प्र✓रुध् (लज्जया), ५३, ४.
 संप्रहृष्टतनूरुह-५८, ८.
 सभ्रम-११, ५.
 सभ्रान्त-४१, १८; ४२, ४.

संयतः-७, ७.
 संयुग-८, ३१; ६, ३४; ११, ६;
 १५, ३; १७, ३८; २१, ३५;
 ४४, ९.
 संयुगेष्वनिवर्तिन्-१५, २०.
 संरक्तनयन-२७, ५.
 संरक्तलोचन-८, २६.
 संरब्ध-४१, २.
 संवत्सर-७, ३५; ३७, १८
 संशय-४, २५; २६, १८; ३२, ५९;
 ३३, ७३; ४५, १०; ४८, ११;
 १८; ५१, ३१; ५६, ७१;
 ६२, ५५.
 संशितव्रत-२, ४; ६, १६; ४२, १.
 संस्था-२२, २६; ४६, २१; ५५, ५.
 संहताञ्जलि-५३, ३.
 संहनन-५८, ५२.
 संह्राद-१०, ११.
 सकलाक्षर-६, २०.
 सकलेवर-६, १७.
 सकाम-१५, ५२.
 संकट-३८, १२.
 संकल्प-१८, ३०.
 संकल्पजशराहत-५८, ३३.
 संकल्पन-१८, ३.
 सङ्कूर्षणोचित-६, २९.
 संकुल-३१, ३५; ५६, ६; ६१; १२९.

संख्य-८, ६६; ५६, १२.

संख्या-३०, २६.

संगम-४, २४.

संघुष्ट-२०, २.

संचय-३८, २२.

संज्ञा-२३, ३; २८, २९.

सङ्ग-५६, २७.

सङ्गति-३६, ८२.

सङ्गम-३५, १४.

सङ्गम-१७, ३२.

सङ्ग-५८, ६६.

सचन्दनवन-३३, २३.

सचन्दनवनोद्देश-३३, १८.

सच्चिदशिक्षर-३३, १७.

सच्चिद-१, ४; ६; २, २४, २८; २९;

४, २०; ५, १३; ७, १८; १८,

२५; २४, १९; २५, २; ३०, १;

३७, २४; ६१, ९३.

सज्जीभवन्तु, १८, ७.

सज्जातपौरुष-५६, ७.

सतिमिर-४३, १५.

सत्कार-४, १०; १८, ९.

सत्कृत-४६, १३; ५६, २६.

सत्क्रिया-६२, ९.

सत्य-६२, २३.

सत्यप्रतिष्ठा-५६, २३.

सत्यप्रतिष्ठा-२४, ५२.

सत्यवाक्-१६, ६४.

सत्यवादिन्-३६, ११.

सत्यविक्रम-२, ३; ५६, ७७.

सत्यसन्ध-२४, ४८; ४८, २०,
५६, १८.

सत्यसाक्षिक-४, १५.

सत्त्व-२६, १५; ३५, ११; ३८,
२३; ५१, ३६; ५२, १६; ५७,
५; ६०, ९; ६१, २७; ६२, ५४.

सत्त्वप्रकम्पन-१०, २,

सत्त्वयुक्त-१६, ९.

सत्त्ववत्-३५, ३१; ५५, ४६; ५६,
४०; ५८, ३५.

सत्त्वाभिजनसम्पन्न-२७, ७.

सद्मान-५५, ४०.

सद्गुण-६१, ७.

सनातन-५६, ५२.

सनाथ-२६, १६.

सन्तरणवेणु-३६, ८३.

सन्तुष्टमानस-४२, २६.

सन्दिष्ट-१, २४.

सन्देश-३४, १४; ५६; ८१.

सन्देश-८, ४९; ५६, २१; ३८.

सन्ध्या-३२, ५०; (पश्चिमा)
३५, ५३.

सन्ध्यानुक्तपर्यन्त-१६, ५१.

सन्ध्यावन्दनचर्चित-२१, १२.

सन्निदर्शन-५५, १०.	समवेत-५६, २१.
सन्निधि-६१, १४०.	समांस-८, ५०.
सपक्षक-५४, १४.	समा-१६, १०.
सपताक-६१, १०.	समागम-१७, ३७.
सपदानुग-३८, ४.	समालम्भन-१६, २७.
सपुरस्सर-२६, १०.	समावृतमहपथ-३६, ८.
सपुष्पाङ्कुरशास्त्राग्र-५५, २९.	समासक्ति-३४, ८.
सप्तति-६२, २९.	समितिनन्दन-१५, १२.
सप्तरात्रकृताहार-६, १७.	समीकृत-२१, ४.
सप्तर्षि-३६, ५७.	समुद्देश-३३, ७.
सप्तशिरस्-२६, ३४.	समृद्ध्यर्थ-३२, ५७.
सफेन-७, ३७.	सम्पत्ति-५६, ५.
सभाग्य-६, ४.	सम्प्रपन्न-४२, २२.
✓ सभाज् (तैः), ६२, ६८.	सम्मान-६१, ११९.
सभ्रुकुटीमुख-२०, १४.	सम्यक्स्वीर्ण (तपस्)-५५, ७.
सम् ✓ रोचि, ३१, १.	सरल-८, ५५.
समक्षतः, ३, २७.	सरस्वती-३३, ४८.
समग्र-५१, ३४.	सराष्ट्र-२०, २६.
समनन्तर-१८, ५.	सरित्-३६, ३; ६१, ३५.
समन्ततः, ३१, ३; ३२, २२; ३५,	सरीसृप-५२, १५.
२२; ४०, २०; ६०, ९.	सरज-५२, ५.
समय-१४, ४; २१, २; २३, २६;	सर्पराज-३३, ५१.
३८, १६; ४४, ६; ४५, ४;	सर्वकामफल-२६, ६; ६६, ४२.
४६, २०.	सर्वकामद-१६, १०६.
समर-७, ३३; ८, ७९.	सर्वकामेश्वर-४२, १४.
समरकर्मन्-८, १८.	सर्वकार्यावसादक-२०, २४.
समरदुर्जय-१, ४१.	सर्वत्रयी-५७, २७.

सर्वदैवतसन्तोषिन्-३०, २९.
 सर्वधर्मार्थकोविद्-५७, २.
 सर्वभूतनमस्कृत-६२, ३९.
 सर्वभूतहिते रत-३, ७; ४२, १०;
 ४४, ८.
 सर्वभूतात्मन्-५८, ३७.
 सर्वभूतमयङ्कुर-६, १६.
 सर्वमर्माभिघातिन्-४८, २३.
 सर्वमेध-३६, ४०.
 सर्वरत्नमय-३३, ५३; ३५, ३३.
 सर्वर्तुक-३८, १५.
 सर्वलोकहितात्मन्-३, १०.
 सर्वलोकाभयङ्कुर-७, ७०.
 सर्वशत्रुनिबर्हण-४२, १३; ४६, १७.
 सर्वशास्त्रविशारद-४६, ६.
 सर्वसमुद्रान्त-११, १२.
 सर्वात्मन्-६१, १२६.
 सर्वाभरणभूषित-५०, १६.
 सर्वास्त्रविधुर-४, १८.
 सर्वास्त्रविधिपारग-२४, ५४.
 सलिल-६१, १०२.
 सलिलकल्प-६०, १३.
 सलिलरोधिन्-४३, १२.
 सलिलौकस्-३२, ४१.
 सशैलवनकानन-१६, ६३; ३२, ११;
 ३३, १५; ३६, ५; ५६, ५३.
 ससागरवना (पृथिवी)-२, १७.

ससागरवनालया-२०, २०.
 ससिकता-३६, ८७.
 सहपुत्रा-१५, २५.
 सहलक्ष्मण-८, ८६.
 सहस्रशः, ५८, ३९.
 सहस्रशिखर-३३, १०.
 सहस्रशिखरावृत-३६, ७३.
 सहस्रार-३५, ३४.
 सहाय-६, ३.
 सहायन-३१, ३७.
 सहेतुक-१५, ५५.
 सागर-८, ४; २१, २७; ४०; ३४,
 ४; ५०, २३; २४; ५२, ६; ५६,
 २; ५८, ९; ४६; ६०, ११; ६१,
 ५९; ६९; ७५; ७६; १०७; ११८;
 १३७; ६२, ११; ३९; ७३; ८३.
 सागरजल-६१, १०६.
 सागरद्वीपवासिन्-२८, ३१.
 सागरप्लवन-५६, ४२.
 सागररोधस्-४५, १६.
 सागरान्त-३०, २७.
 सागरालय-६१, ७४.
 सागरोपम-६, ५.
 साम-५४, २१.
 साचिव्य-६१, १०१.
 साधक-३७, ८; ५७, ४०.

साधु-६२, ३८.
 साधुवृत्त-२३, ३७.
 साध्वी-६१, ९५.
 सानु-३३, ५८; ३५, ४०; ४६; ३६,
 ४७; ६१, २१; १२१.
 सानुक्रोश-१६, ४२; ४७, १६.
 सानुग-१८, १०.
 सानुज-३, ४.
 सानुमत्-६१, ७०; ६०, ९.
 सामन्-३०, १०; ४६, १२.
 सामग-२१, १०.
 सामवेदसमस्वन-४१, २९.
 सामोपहित-२४, ३.
 सार-६१, २१.
 सारवत्-६१, ५३.
 सार्थ-६१, २२.
 साहाय्य-३५, ४.
 साह्य-२१, ४५, ६१, १००; ६२,
 ८; २२.
 सिंह-११, ९.
 सिंहनाद-२४, ४१.
 सिंहपरासृष्ट-६१, ५.
 सिंहप्रतीक्षण-२, ७.
 सिंहर्षभभुज-४५, ८.
 सिंहस्कन्ध-२, १२.
 सिंहोरस्क-१३, ४.
 सित-६२, १५; ६२, ५९.

सिद्ध-३३, ३१; ३६, १९; ५८; ६३;
 ७७; ४; १८; ३४; ६२, ४.
 सिद्धचारणसेवित-३६, ४५; ५०;
 ५२; ५६, ८.
 सिद्धमार्ग-५३, १५.
 सिद्धार्थ-३१, १; ४८, २४; ५०,
 ३४; ५६, २२.
 सिद्धि-४६, ३.
 सीताविनाकृत-५१, २६.
 सीतास्नेहप्रवृद्ध-४, ३२.
 सुकृतदुष्कृत-३३, ६५.
 सुखार्ह-३, १०.
 सुखैधित-१५, ४६.
 सुखैषिन्-५७, २८.
 सुगन्धि-१६, ३७; २०, १०.
 सुग्रीवप्रतिसंहत-११, १४.
 सुग्रीवभयदर्शिन्-४३, ९.
 सुतसंश्रय-१६, १०.
 सुदारुण-३६, २२.
 सुदुरत्यय-१५, ३४.
 सुदुराधर्ष-६, १८.
 सुदुष्कर-६२, ४; ३८.
 सुदुष्प्राप-१६, ५.
 सुनास-५७, १२.
 सुनेत्रा-५७, १४.
 सुपर्ण-१५, २३.
 सुप्रख्यात-५३, १८.

सुप्रसाद-३१, १४.

सुभय-८, ८४.

सुमध्यमा-४, २२.

सुमन्त्रित-१६, ३३.

सुमहोदधि-६२, ५५.

सुमित्रानन्दवर्धन-२०, १५.

सुमुहूर्त्त-४५, १.

सुर-८, ६६; १६, ३६; २५, २०;

५४, ७; ५७, २८; ६२, ४.

सुरगण-४६, १६.

सुरभिगन्धिन्-४२, ७.

सुरमेधिक-३६, ४१.

सुरराज-८, ९७.

सुरराज-४४, ९.

सुराप-२७, १४.

सुरारिमथन-३५, ३४.

सुरुषित-८, ७७.

सुविक्रान्त-३०, १७.

सुविहिताङ्गुलि-१२, १८.

सुवृत्त-२, १३.

सुव्यक्त-३१, ६.

सुशीघ्रम्, ८, ३८.

सुसंरब्ध-७, २५; ८, ७७.

सुसंवृत-६२, ७८.

सुसंस्कृत-५, १.

सुहृत्-६१, ५५.

सुहृत्लेख-२, १५.

सूक्ष्म-६२, ७४.

सूनु-१०, २४; ५१, १०.

सूर्य-२१, ५.

सूर्यरश्मि-५२, ४.

सूर्यसन्निभ-३१, २३.

सूर्याशुदग्धपक्ष-४८, ४०.

सेना (वानरी)-५६, १५.

सेनापति-३५, ३.

सैन्य-३४, १६; ५६, १२.

सोच्छ्वासहृदय-४, १९.

सोदर्य-१६, ८८.

सोपान-२१, १६.

सौकुमार्यावभासिनी-२३, १७.

सौम्य-१६, १०; १३; २८, १३;

२१; ३०, २६; ३२, ८; ३४,

१५; ३५, ६७; ६२, ७; ३७.

सौवर्ण-४२, ८.

सौहार्द-२६, २१; ७, २८.

सौहृद-२, २८; ८, ४९; १०, २१;

२०, २२; ४, १३.

स्कन्धविटप-६१, ४८.

स्तन-५७, १२.

स्तब्धस्य-२०, १४.

स्तिमित-५६, १९.

स्त्रीप्रधान-२७, २६.

स्त्रीराज्य-३५, २१.

स्त्रीसन्निधि-८, २७.

✓आ (समये) २३, ३३; २४, ५२;	स्वास्तीर्ण-४१, २७.
२५, २२; २७, २०; (एकपादेन)	स्वेद-५३, २०.
५८, ६८.	स्वैर-८, २८.
स्थिरचक्षुस्-४१, १०.	स्वैरवृत्त-१६, ७५.
स्निग्ध-२१, १४.	हंस-८, ५७.
स्नुषा-१४, १४; ३२, १८.	हतमर्तुक-१८, १६.
✓स्पृश-(दिवम) ३२, २४;	हय-६, ४५.
(पादौ)-३४, १५.	हयशिरस्-३६, ७६.
स्फिग्देश-६१, ६८.	हरितच्छद-४१, २८.
स्फीत-३५, ६.	हरिताल-३०, ६.
स्मृति-५२, ६.	हरिपुंगव-१, १०; २२; ३, २७;
स्मृतिहीन-४७, ७.	७, ५७; १६, ७२; २६, १५;
स्रोतस्-८, ३५.	३४, ३; ३५, ३; ५७, ५; ६१,
स्वकृतार्थ-३२, ७.	१४२.
स्वयम्प्रभ-६१, ११०.	हरिप्रवीर-५८, ७३.
स्वर-८, ९२; ६१, २६.	हरिमुख्य-१६, ५०.
स्वरसम्पत्प्रयुक्ता (वाच्)-५५, ६.	हरियूयप-२, २९; १६, ७४; ३१,
स्वराज्य-४६, २२.	२; ४७, १९; ४८, ६; ४६, १;
स्वर्गत-५०, ३६.	५२, १; ५८, ७०; ३१, ४.
स्वर्गमार्ग-१७, ३५.	हरिजन-३६, २.
स्वर्गमार्गप्रदर्शक-१६, ५३.	हरिवरश्रेष्ठ-४, ६.
स्वर्गमार्गोपदेशक-१२, २७.	हारिवाहिनी-३१, ६; ५६, १९;
स्वर्णपुङ्ख-६, २०.	५७, १; ४५.
स्वस्ति, ४४, १७; ५४, २८.	हरिशार्दूल-४२, २१; ५४, ३०; ५५,
स्वस्त्ययन-१२, १०.	४१; ५६ ७०; ५७, ४५; ६०,
स्वामिन्-५६, ७४.	१; ६१, ७४.
स्वामिभाव-५६, ७४.	हरिदयाम (चन्दन)-३३, ५४.

हरिभ्रंष्ट-५८, २४.

हरिसत्तम-१६, ४५; ५६; १८.

हरिसिंहनाथ-१७, ४१.

हरिहय-३५, ४५.

हरीश-११, ९.

हर्म्यप्रासादसंभाव-२६, ६.

हविस्-१६, २९.

हव्य-६२, ४३.

हस्त-८, ५७.

हाटक-२, २०.

हार-६१, ३२.

हितकाम-४६, २०.

हितकाम्या-२, २५.

हिमगर्भ-३६, २५.

हिमशैलावतंसका (दिश)-३६, ७.

हिरण्मय-३५, ४९; ४२, १६;

६१, २९.

हिरण्य-१६, ६२.

हिरण्यनाभ-६१, ९५; १०४.

हुतवह-५६, १२.

हुताशनसख-५८, ३७.

हुतदार-३, २२; २१, ३९.

हृदय-६१, ४६.

हृदयबन्धन-६२, ६२.

हृदविमोह-१६, ८८.

हृष्टपुष्टजनाकीर्ण-१६, ४३.

हेतु-४०, ४.

हेतुमत्-१६, ६९; ३१, १२.

हेतुसंज्ञित-१६, ८१.

हेम-६, १९.

हेमन्-२, १८; १६, २३; ३०; ३२, ३७.

हेमपर्यङ्क-२६, २५.

हेमपिङ्गल-६, ४३; (सुग्रीव)-

१२, १३.

हेमपुष्करसंच्छन्न-३६, ६०.

हेममालिन्-६, ४०; १२, १६.

हेमाङ्ग-३२, २०.

हेम-३३, १४; ४१, २५; ६१, २९.

हेमराजतमुख्य-४१, २७.

हेमी-२१, १४.

हृद-३६, ३; ४१, १४; ६०, १७.

ह्लादक-३१, १२.

अलङ्कृतपद्याशसंग्रहः ।

सिंहप्रतीक्षणौ वीरौ सिंहविक्रान्त-

गामिनौ । (रामलक्ष्मणौ) २, ७.

पद्मपत्रेक्षणौ (रामलक्ष्मणौ) २, १०.

देवलोकादिवागतौ (रामलक्ष्मणौ)

२, १०.

यहच्छया भूमितलं चन्द्रसूर्या-

विवागतौ । (रामलक्ष्मणौ)

२, ११.

शोभयन्तौ गिरीनिध (रामलक्ष्मणौ)

२, ११,

शक्रचापनिमे चापे गृह्य देवाविवा-
गतौ (रामलक्ष्मणौ)-२, १२.

सिंहस्कन्धौ महासन्धौ समदौ
वृषभाविष (रामलक्ष्मणौ)-
२, १२.

केनचित् कार्ययोगेन एकदेहौ
द्विधा कृतौ । लक्षणाकारसंपन्नाव-
श्विनाविष रूपिणौ । २, १६.

जीवितान्तकरैर्घोरैर्ज्वलद्गिरिव
पन्नगैः (बाणैः) २, १९.

खड्गावेतौ प्रकाशेते निर्मुक्तौ भुज-
गाविष । २, २०.

निशाक्षये महातेजाः प्रभयेव
दिवाकरः । (रामः सीतयानुगतः)
३, ९.

लोकनाथो मृदुर्दान्तः सुप्रःवं
नाथमृच्छति । सर्वलोकशरण्यो-
ऽसौ शरणं चाभिकाङ्क्षति ॥

३, १७.

(सुग्रीवः) भयं बालिसमुद्भूतं
भुक्तं माल्यमिवात्यजत् । ४, ७.

उभाच्च वचनं प्रीतः प्रीतिपूर्वं
कृताञ्जलिः । ४, ८.

संप्रहृष्टमनाः पाणिं पीडयामास
पाणिना । ४, १२.

स्फुरन्ती रावणस्याङ्के पन्नगेन्द्र-
वधूरिव (सीता) । ४, २६.

अभवद्वाष्पसंरुद्धो नीहारेणेष
चन्द्रमाः (रामः) । ५, ३१.

विनिश्वसन् महासर्पो बिलस्थ
इव कोपितः (रामः) ४, ३३.

समज्जत्यवशः शोके वाताकान्तेव
नौर्जले । ५, ५.

निश्चला भवति प्रीतिर्धैर्यमारम-
वतामिव (त्वद्विधानां कृतात्मनाम्)

६, ३.

लक्ष्मणस्याग्रजो लक्ष्म्या निवा-
सस्य च धीमतः । ६, ८.

धर्मज्ञो धर्मवत्सलः (रामः) ६, १७.

सरोपा इव पन्नगाः (शराः) ६, २०.

रणे विनिहतं भूमौ विकीर्णमिव
पर्वतम् (वालिनाम्) । ६, २१.

त्वं दहेः कुपितो लोकान् युगान्ते
रश्मिवानिव (रामः) ६, २३.

वर्धते हृदयोत्कम्पी प्रावृणमेघ
इवाम्बरे (अमर्यः) ७, १६.

पूर्णचन्द्रसमप्रभम् (छत्रम्) ७, ४७.

हिमवन्तमथागच्छच्छरद्वापा-
दिव च्युतः (असुरः) ८, ९.

गजेन्द्रविपुलाः शिलाः ८, १०.

स दास्यति महावीर्यः (बाली
कुन्दुमेः) । द्वन्द्वयुद्धं महाघोरं
नमुचेरिव वासवः । ८, १७.

धारयन् माहिषं रूपं तीक्ष्णशृङ्गो

भयावहः। प्रावृषेण्यो यथा मेघस्तोय-	ससन्ध्यस्तोयदो यथा । ८, १८.
पूर्णो नभस्तले (दुन्दुभिः) । ८, २०.	अयं घन इवाकाशे वृक्षखण्डः
दुन्दुभिर्दुन्दुभिस्वनः ८, २१.	प्रकाशते ६, १२.
विषाणैरुल्लिखन् दर्पात् तद्द्वारं	द्रुम-प्राकारसंवृतः (प्राश्रमः) ६, १८.
जलदो यथा (दुन्दुभिः) । ८, २३.	चेष्टन्तीव च वृक्षाग्राः कपोताङ्गा-
निष्पपात वृतः स्त्रीभिः ताराभिरिव	रुणध्वजाः ६, २१.
चन्द्रमाः (वाली) । ८, २३.	नादैर्भिन्नमिवाम्बरम् (सुग्रीवो
इमे ते विपुला स्तालाः सप्तशाखा-	व्यनदत्) ६, २८.
विलम्बिताः । पत्रिणा यतते वाली	(प्रतिक्षां) सफलां कुरु लतां
निष्पत्रयितुमोजसा ॥ ८, ४३	काल इवागतः । ६, ३१.
सुग्रीवः प्रणतग्रीवः । ८, ६०.	कृताभिज्ञानविह्वलस्त्वमनया गज-
सुग्रीवो हेमपिङ्गलः । ८, ७६.	मालया । विपरीत इवाकाशे सूर्यो
विनिर्भिन्दन्निवाम्बरम्	नक्षत्रमालया ॥ ६, ३३.
(सुग्रीवः व्यनदत्) । ८, ७७	सफलां च करिष्यामि प्रतिक्षां
निष्पपात गृहाद् वाली भास्करो	जाहे संभ्रमम् । प्रभूतं कलमक्षेत्रं
ऽभ्रगणादिव । ८, ७७.	वर्षेणैव शतक्रतुः ॥ ६, ३९.
तयोः सुतुमुलं युद्धं वालिसुग्री-	वालिनो हेममालिनः । ६, ४०.
वयोरभूत् । गगने ग्रहयोर्धोरं बुधा-	नादैर्भिन्दन्निवाम्बरम् । (सुग्रीवो
ङ्गारकयोरिव ॥ ८, ७.	ननाद) ६, ४३.
अन्योन्यसहशौ वीरौ सक्तौ	(वानर्यः) कुलस्त्रिय इवाकुलाः ।
वीराविवाश्विनौ (वालिसुग्रीवौ)	६, ४४.
८, ८०.	भग्न इव रणे हयाः । (मृगाः) ६, ४५.
लक्ष्मणो (सुरराडिव) गज-	श्लोणपुण्या इव ग्रहाः । (खगाः)
पुष्पां तां तस्य कण्ठे ससज्ज ह ।	६, ४५.
८, ९७.	सूर्यात्मजः सौर्यविवृद्धतेजाः
(सुग्रीवः) शुशुभे वीरो मालया	सरित्पतिः पर्वणि चञ्चलोर्मिः ।
कण्ठसक्तया । मालयेव बलाकानां	६, ४६.

मदधैकपदे नष्टः क्रोधेनाधिष्ठितोऽभवत् (वाली) । १०, २.	शाययिष्यामि वाथ तम् । ११, १४.
स हि रोषपरीताङ्गो वाली सन्ध्यातपप्रभः । १०, ३.	तारासहस्रदर्शनाम् । (तारां) १२, १.
उपरक्त इवादित्यः । (वालां) १०, ३.	चकार रुदती मन्दं दक्षिणा सा प्रदक्षिणम् । १२, १०.
वाली दंष्ट्राकरालस्तु क्रोधदीप्ताग्निसप्रभः । भातिस्म पतितैः पत्रैः समृणाल इवाम्बुजः । १०, ४.	महासर्प इव श्वसन् (वाली) ११, ११.
वेगेन चरणन्यासैः कम्पयन्निव मेदिनीम् । (वाली निष्पपात) १०, ५.	दीप्यमानमिवानलम् (सुग्रीवम्) । १२, १३.
नदावेगमिवागतम् । (क्रोधम्) १०, ७.	सोऽभवच्छोणितोद्गारी सधा-तुरिव पर्वतः (वाली) । १२, २०.
शयनादुत्थितः क्रोधं त्यज भुक्ता-मिव स्रजम् । १०, ८.	उरुभारसमाक्रान्तो नौ सार्थ इव सागरे (वाली) । १२, २२२.
युगान्ताग्निरिवोत्थितः । (रामः) १०, १५.	युगान्ताग्निरिव ज्वलन् । (वाली) १२, २३.
धातूनामिव कैलासो गुणानामा-करो महान् (रामः) । १०, १७.	सुपर्णसमवेगिनौ (वालिसुग्रीवौ) १२, २४.
अत्रस्थः स वनस्थो वा सर्वथा बन्धुरेव सः । (सुग्रीवः) १०, २२.	प्रयुद्धौ घोररूपौ तौ बुधशुक्रा-विवाम्बरे (वालिसुग्रीवौ) । १२, २४.
युगान्तादित्यवर्चसा । (रामेण) ११, ३.	तडाग इव पीताम्बुरुपशोषं गमिष्यति । (अङ्गदः) १२, ३२.
अग्निसमस्पर्शः । (सायकैः) ११, १३.	महेन्द्रमिव दुर्धर्षं महेन्द्रमिव दुस्सहम् । महेन्द्रसूनुं निहतं वालिनं रणदुर्मदम् ॥ १३, १.
न विव्यथेऽहं तस्माच्च सुग्रीवप्रति-संहतात् । शयिष्ये तद्धतो वाऽहं	ययातिमिव पुण्यान्ते देवलोकात् परिच्युतम् । आदित्यमिव कालेन युगान्ते विनिपातितम् (वालिनम्) १३, ३.

सतां वेषधरं पापं प्रच्छन्नमिव
पावकम् (रामम्) १३, १२.

त्वया नाथेन काकुत्स्थ न सनाथा
वसुन्धरा । प्रमदा शीलसम्पन्ना
कलीबेन पतिना यथा । १३, १९.

छिन्नचारित्र-कक्ष्येण सदा
दुर्मार्गवर्तिना । त्यक्तधर्माङ्कुशेना-
हं हिंसितो रामहस्तिना । १३, २१.

त्वयाऽदृश्येन तु रणे हिंसितोऽहं
दुरात्मना । प्रदष्ट उरगेणेव नरः
पानवशं गतः । १३, २३.

गत्वा बद्ध्वा प्रदद्यां ते तमहं रावणं
रणे । १३, २४.

आनयेयमहं दर्शे श्वेतामश्वतरी-
मिव (सीताम्) १३, २५.

धर्मार्थसहितं हितम् । (वाक्यम्)
१४, १

तं निष्प्रभमिवादित्यं
मुक्ततोयमिषाम्बुदम् ।

उक्तवाक्यं हरिश्रेष्ठ-
मुपशान्तमिवानलम् १४, २.

विगर्हितुमर्हसि । १४, ४.

चपलश्चपलैः सार्धं

वानरैरकृतात्मभिः ।

जात्यन्ध इव जात्यन्धैर्मन्त्रयन्

वक्ष्यसे नु किम् १४, ८.

गर्हयितुमर्हसि १४, ९.

तेन तेषां कृतं पापं
नैति सौम्येन कर्मणा ।

नाध्यारोहति जातोर्मिः
समुद्रः स्वनवानपि ॥ १४, १७.

विमलाः स्वर्गमायान्तिः ।
सन्तः सुकृतिनो यथा ॥ १४, १९.

यूथादिव परिभ्रष्टान् मृगान्
निहतयूथपान् (हरीन्) । १५, ५.

अनुविद्धानिवेषुभिः (वानरान्) १५, ७.
अन्तको रामरूपेण हत्वा

नयति वालिनम् । १५, ११.

क्षेत्रारं गिरिशृङ्गाणां वज्रागामिव
वासवम् । (वालिनम्) १५, २१.

वज्राशनिमुचं घोरं यथैवोपहतं
घनम् (वालिनम्) १५, २२.

नदन्तं नदतां संख्ये शूरं शूरेण
संगतम् । शार्दूलेनामिषस्यार्थं

हस्तिराजं यथा हतम् । (वालिनम्)
१५, २२.

नागहेतोः सुपर्णेन चैत्यमुन्मथितं
यथा । (वालिनम्) १५, २३.

प्रसुप्तमिव सोपेत्य विललापः ।
(वालिनम्) १५, २६.

क्रन्दन्तीं कुररीं यथा । (ताराम्)
१५, २७.

तारा ताराधिपप्रभा । १५, २९.
कुरर्य इव दुःखिताः । (वानर्यः)
१५, ३२.

हताः स्मेकेषुणा सर्वाः शाखा- मृगपतौ हते । १५, ३५.	भूयः शोकसमाक्रान्ता विलाप- मुपचक्रमे । (तारा) १६, २३.
तारेव गगनाच्च्युता (तारा) । १५, ३७.	शोकाकुलाकुला । (तारा) १६, २४.
कृताहमेवमुन्मूला तव मूल- विनाशने । १५, ३७.	वालिना बाहुशालिना ! १६, ३२.
शोकपावकः ! १५, ३९.	शोरुपावकदुःखिता । (तारा) १६, ४४.
निमग्रा शोकसागरे : १५, ४०.	तस्मिन्निपतिते भूमौ ऋक्षवानर- राजनि । भ्रष्टचन्द्रमिव व्योम न प्राकाशत मेदिनी ॥ १६, ४८.
कृपणं कृपणा सती (कथं वर्त- यिष्यामि) । १५, ४५.	स तथा मालया वीरो हेभ्या वानरयूथपः । सन्ध्यानुरक्तपर्यन्तः पयोधर इवाबभौ ॥ १६, ५१.
सकामो भव सुग्रीव रामं त्वं प्रतिपद्य च । भुंक्ष्व राज्यमनुद्विग्नः शान्तो भ्राता रिपुस्तव ॥ १५, ५२.	इन्द्रियैः कृष्यसे हि त्वं मूत्रवद् इव द्विजः । १६, ६०.
न शोच्यः शोचते शोच्यं कं वा- शोच्योऽनुशोचति । कश्च कस्येह शोच्योऽस्ति देहेस्मिन् बुद्धबुदोपमे । १५, ५७.	वालमेनमबालिशम् । १६, ९४.
वालिना युद्धशालिना । १६, ३.	न द्रक्ष्याम्यङ्गदं पुत्रं पापकर्मा दिवं यथा । १६, १०७.
अङ्गदं कनकाङ्गदम् । १६, ५.	विवेश भूमौ परिरभ्य वालिनं महाद्रुमं छिन्नमिवाश्रिता लता । (तारा) १६, १२४.
चन्द्रहीनेव शर्वरी (तारा) १६, १४.	व्यसनार्णवप्लुता । (तारा) १६, १२४.
सोपरागेव रोहिणी (तारा) १६, १३.	अगाधे च निमग्राहं विपुले शोकसागरे । १७, १४.
निपपाताथ सा भूमौ खादि- बोल्का सनिस्वना (तारा) १६, १४.	अदमसारमहं मन्ये इदं मे हृदयं हृदम् । भर्तारं निहतं हृष्टा
बद्धवेव महीतले चेष्टते (तारा) १६, १५.	
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञा १६, १७.	
वानर्यो विविधैर्वाक्यैर्हेतुभिश्च न्यदर्शयन् । १६, २२.	

शतधा यन्न दीर्यते । १७, १५.

क्रुद्धमागीविषं यथा । (शरम्)

१७, २२.

तस्य निष्क्रम्यमाणस्य साय-
कस्याभवद्वपुः । मरीचेरिव दीप्त-

स्य व्रजत्यस्तं दिवाकरे ॥ १७, २३.

तस्य निष्क्रम्यमाणस्य साय-
कस्याभवद् वपुः । वर्षामिघनिरू-

ढायाः स्फूर्जन्त्या इव विद्युतः ॥

१७, २३.

सगैरिका जलाधाराः प्रावृषीव
धराधराः । (रुधिरधाराः) १७, २४.

अवकीर्णं रणरेणुभिः । (भर्तारम्)

१७, २५.

पुत्रमङ्गदमङ्गता । १७, २६.

आर्यपुत्र सपुत्रा त्वामुपासे गत-
चेतनम् । ईश्वरेण हतं यज्ञे गौः

सवत्सेव गोपतिम् । १७, ३१.

इष्टा संप्रामयज्ञेन रामबाणमहा-
म्भसा । अस्मिन्नवभृथे स्नातः

पत्न्या किं त्वं मया विना । १७, ३२.

राजध्रीर्न जहाति त्वां गतासुमपि
मानद् । गच्छत्यस्तं दिनकरे शैल-

राजं प्रभा यथा । १७, ३४.

तासां रुदितशब्देन वनान गिरय-
श्चैव रुदन्तीव समन्ततः । १८, १७.

एष त्वां रामरूपेण कालः कर्षति

वानर । येन स्म विधवाः सर्वाः
कृता ह्येकेषुणारणे ॥ १८, २२.

भार्याश्चन्द्रनिभाननाः । १८, २४.

तेऽभिगम्य महात्मानं राम-
मक्लिष्टकारिणम् । तस्थुः प्राञ्जलयः

सर्वे पितामहमिव र्वयः ॥ १८, ३.

ततः काञ्चनशैलाभस्तरुणार्क-
निभाननः । (हनुमान्) १८, ४.

किष्किन्धां वालिपालिताम् ।

१८, १८.

प्रविश्य त्वभिनिष्कान्तं सुग्रीवं
प्लवगेश्वराः । अभ्यषिञ्चन् सुबलिनं

सहस्राक्षमिवामराः । १८, २२.

अभ्यषिञ्चन्त सुग्रीवं वसवो

वासवं यथा । १८, ३७.

वालिपालिता । (किष्किन्धा)

१८, ४३.

शशास राज्यं त्रिदशाधिपो यथा ।

(सुग्रीवः) १८, ४४.

मेघवृन्दनिभं शैलम् । २०, ३.

महतो महतीं गुहाम् । २०, ४.

बहुरम्ये बहुद्रव्ये रतिरल्पापि
नाभवत् । वसतस्तत्र रामस्य

लक्ष्मणस्य च धीमतः । २०, ८.

नाविवेश च तं निद्रा शयानं
शयने शुभे । २०, ११.

रामः कमलपत्राक्षः । २०, १२.

अहं हि खलु धीर्यं ते संसृप्तं प्रतिबो-
धये । दीप्तमाहुतिभिः काले भस्म-
च्छन्नमिवानलम् । २०, २१.
विहाय रोषं भुजगो यथा विषम् ।

२०, २०.

सर्वमासगतं गर्भं मास्करस्य
गमस्तिभिः । रसं सर्वमुपादाय
द्यौः प्रसूते रसायनम् ॥ २१, ३.
एषा तापपरिक्लिष्टा नववारि-
परिप्लुता । सीतासन्तापतप्तेव
मही बाष्पं विमुञ्चति ॥ २१, ६.
नीलमेघाश्रिता विद्युद् भ्रमन्ती
प्रतिभाति मे । स्फुरन्ती रावण-
स्याङ्के सीतेव विवशा पुरा ॥ २१, ६.
अनुलिप्ता इव घनैर्नष्टग्रहनिशा-
कराः । (निशाः) २१, ९
नूनमापूर्यमाणायाः सरयवाः
भ्रूयते स्वनः । मामप्रेक्ष्य वनायात-
मयोध्यायामिव स्वनः ॥ २१, ११
आपाण्डुजलदं भाति कामातुर-
मिवाम्बरम् । २१, १३.
काशाभिरिव हैमीभिर्विद्युद्भिरिव
ताडितम् । (अम्बरम्) २१, १४.
मेघकृष्णाजिनधरा धारायज्ञो-
पवीतिनः मारुतापूरितगुहाः प्रा-
धीता इव पर्वताः ॥ २१, १६.
सह्यमन्दरमारुह्य मेघसोपान-

पङ्क्तिभिः । कुट्टजाजुंनमालामिरल-
ङ्कुर्न्तु दिवाकरम् ॥ १७, १७.

मेघाम्बरविनिर्मुक्ताः । (वाताः)
२१, १७.

कचित् प्रकाशं कचिद्प्रकाशं नभः
प्रकीर्णाम्बुधरं विभाति । कचित्
कचित् पर्वतसन्निरुद्धं रूपं यथा
शान्तमहार्णवस्य ॥ २१, २५.
नीलेषु नीला नववारिपूर्णा मेघेषु
मेघाः प्रतिभाति सक्ताः । द्वाग्नि-
दग्धेषु द्वाग्निदग्धाः शैलेषु शैला
इव बद्धमूलाः । २१, २६.

निद्रा शनैः केशवमभ्युपैति द्रुतं
नदी सागरमभ्युपैति । दृष्ट्वा बलाका
घनमभ्युपैति मेघा निकामं परि-
संपतन्ति ॥ २१, २७.

समेधिता भाति बलाकपङ्क्ति-
वातावधूता वरपुण्डरीकाः ।
लम्बालकाभा जलदाश्चरन्ति
वहन्ति वर्षन्ति नदन्ति भान्ति ॥
२१, २८.

ध्यायन्ति नृत्यन्ति समाश्वसन्ति
सुघोषणाः सान्तरजा वनान्तात् ।
प्रियाविहीनाः शिखिनः प्लवन्ते
व्यामिश्रिताः सर्जकदम्बपुष्पैः ॥
२१, २९.

अङ्गारपूणोत्करसन्निकाशम् ।

(पक्कं फालम्) २१, ३१.

नीलायमाना इव षट्पदौघैः ।

(शास्त्राः) २१, ३२.

विभान्ति रूपाणि बलाहकानाम्
रणोद्यतानामिव वारणानाम् ।

२१, ३५.

गर्जन्ति मेघाः समुदीर्णनादाः

मत्ता गजेन्द्रा इव संयुगस्थाः ।

२१, ३५.

मुक्तासकाशं सलिलं । २१, ३७.

नदीकूलमिव क्लिन्नमवसीदामि
लक्ष्मण ।

२१, २९.

सुग्रीवस्य नदीनां च प्रसादं
प्रतिपालयन् ।

२१, ४७.

विमदा इव मातङ्गा नष्टरूपा
घना घनाः ।

२३, १२.

अवलिप्ता इवाभान्ति । (गिरयः)

२३, १३

वाण्यः समुपशोभन्ते सामान्याः
प्रमदा इव ।

२३, १४.

काञ्चनैरिव निर्मितान् । (पुष्पितान्
वृक्षान्) ।

२३, १६.

दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुलिनानि
शनैः शनैः । नवसङ्क्रमसग्रीडा

जघनानीव योषितः । २३, १८.

शरत्काले तु काशानां मञ्जर्यो
मारुतेरिताः । वरासवमदक्षीवा

विलोला इव योषितः । २३, १९.

निष्पेषमिव वज्रस्य (ज्याघातघोषं)
२३, ३२.

शक्रचापनिभं घोरं धनुः कालान्त-
कोपमम् । प्रगृह्य गिरिशृङ्गाभं
मन्दरः सानुमानिव ॥ (लक्ष्मणः)

२४, ६.

शिलाश्च शकलीकुर्वन् पदभ्यां
वज्र इवाशुगः । (लक्ष्मणः ययौ)

२४, १०

बह्निध्वन इवानलः । (लक्ष्मणः)
२४, १५.

बाणखड्गस्फुरजिह्वः सायकासन-
भोगवान् । स्वतेजोविषसंघातः
पञ्चास्य इव पन्नगः ॥ (लक्ष्मणः)
२४, ३१.

तं दीप्तमिव कालार्गिं नागेन्द्रमिव
कोपितम् । (लक्ष्मणम्) २४, ३२.

प्रतिपूर्णमिवाकाशं संछिन्नमिव
तद्वनम् । तेन वानरसैन्येन सुग्री-
वस्य महाकपेः ॥ २४, ३७.

ततो द्वाराणि सर्वाणि ह्यङ्गदः
परिवारयन् । पर्याक्रमत दुर्धर्षो
नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥ २३, ३८.

(सुग्रीवः वानरैः) समासीनः शक्रः
सुरगणैरिव । २४, ४४.

व्यवसायरथं प्राप्तः । २४, ५१.

राजंस्तिष्ठाद्य समये पत्यौ भार्येव
शाश्वते । २५, २२.

क्रुद्धं विनिश्चसन्तं तं ज्वलन्तमिव
तेजसा । (लक्ष्मणम्) २६, ३

अवारितः स सौमित्रिर्महाभ्रैरिव
भास्करः । (वानरैः) २६, २१.

महेन्द्रमिव दुर्जयम् । (सुग्रीवम्)
२६, २७.

दिव्याभरणमालाभिः प्रमदाभिः
समन्ततः । सहोपविष्टं हृष्टाभिः

कुमारमिव नन्दने ॥ (सुग्रीवम्)
२६, २८.

स्त्रीभिः परमहृष्टाभिर् वृतं शतस-
हस्रशः । अप्सरोभिः परिवृतं

कुमारमिव नन्दने ॥ (सुग्रीवम्)
२६, २९.

तारा तारानिभानना । २६, ३०.

बिलरुद्धमिवोरगम् । (लक्ष्मणम्)
२६, ३४.

पत्न्योर्मध्यगतस्तत्र स सुग्रीवो
व्यरोक्षत । विशाखयोर्मध्यगतः

सम्पूर्ण इव चन्द्रमाः ॥ २६, ३७

शुशुमे स तथा राजा सतार इव
चन्द्रमाः । २६, ४१.

पद्मपत्रप्रतिरूपनेत्रम् । (सुग्रीवम्)
२६, ४३.

प्रदीप्तमिव तेजसा । (लक्ष्मणम्)

२७, २.

उत्पतन्तं समुत्पेतुस्ताराप्रभृतयः
स्त्रियः । सुग्रीवं गगने पूर्णं चन्द्रं

तारागणो यथा ॥ २७, ४.

ताराद्वितीयं सुग्रीवं सतारं शशिनं
यथा । २७, ६.

अद्य संख्ये शितेर्बाणैर्हृतो द्रक्ष्यसि
वालिनम् । २७, १८.

सर्वथा वञ्चितो भ्राता मम दुष्टा-
त्मना त्वया । ऋजुबुद्धिरनार्येण

बुद्धिमान् जिह्वबुद्धिना ॥ २७, २४.

उदयः सागरस्येव पर्वकाले महा-
त्मनः । २७, २५.

प्रदीप्तमिव तेजसा । (लक्ष्मणम्)
२८, १.

तारा तारापतिनिभानना । २८, १.

सदुःखः शयितो नित्यं प्राप्येदं
सुखमुत्तमम् । प्राप्तं कालं न जानीते

विश्वामित्रो यथा मुनिः ॥ २८, ६.

न च रोषवशं वीर गन्तुमर्हसि
लक्ष्मण । निश्चयार्थमविज्ञाय

सदसा प्राकृतो यथा ॥ २८, १०.

समन्वेष्टयति सुग्रीवः सीतया सह
राघवम् । शशाङ्कमिव रोहिण्या

तं हत्वा रावणं रणे ॥ २८, १९.

प्राप्तं क्लृप्तं माल्यमिवात्यजत् ।
२६, २.

कुञ्जरप्रतिमाजसः । (हरयः)

३०, ५.

सन्ध्याभ्रसमवर्चसः । (वानराः)

३०, ७.

छादयन्त इवाम्बरम् । (वानराः)

३०, १५.

ते गतिज्ञा गतिं ज्ञात्वा । ३०, १६.

ते पदं विष्णुना क्रान्तम् । ३०, १८.

वानरो वानरान् सर्वान् । ३०, १९.

तप्तहेमसमाभासः । (वानराः)

३०, २१.

सिंहकेसरवर्चसाम् । (वानराणाम्)

३०, २३.

अङ्गारशिखराभाणां भीष्माणां

भीमकर्मणाम् । (वानराणाम्)

३०, २५.

रुन्धन्तीव दिवाकरम् । (वानराः)

३०, २७.

दिधक्षुमिव पावकम् । (काकुत्स्थम्)

३१, ९.

धर्मात्मा धर्मवत्सलः । ३१, १३.

लक्ष्मणं शुभलक्षणम् । ३१, १८.

महेन्द्रसमविक्रमाः । (हरयः)

३१, ३६.

मणिनिभोदकम् । (नदम्) ३२, १४.

मुक्तामणिनिभोदकम् । (सागरम्)

३२, ३५.

सालैस्तालैस्तमालैश्च । ३२, ४७.

(महानदीम्) कान्तं तं कृतसङ्केतां

समुद्रमभिगच्छतीम् । ३३, २४.

पौष्पी मालामिव कृतां वेलां द्रक्ष्यथ

वानराः । ३३, २५.

निर्मलादर्शनिर्मलः । (समुद्रः)

३३, ३०.

उत्थितः सागरं भित्त्वा वयस्यश्चन्द्र-

सूर्ययोः । (गिरिः) ३३, ३६.

भ्राजते विपुलैः शृङ्गैरम्बरं विलि-

खन्निव । (गिरिः) ३३, ३७.

तस्यैकं काञ्चनं शृङ्गं सेवते यद्

दिवाकरः । श्वेतं राजतरुपं च

सेवते यन्निशाकरः ॥ (द्वीपस्य गिरेः)

३३, ३८.

रक्तचन्दनसंरक्ता मणिविद्रुम-

शर्करा । देवर्षिचरिता पुण्या

पवित्रेव सरस्वती ॥ (अञ्जना सरित्)

३३, ४८.

शिखतलविनिष्पिष्टाः क्रीडन्तीव

महोर्मयः । ३३, ५९.

अमितबलपराक्रमा भवन्तो

गुणविपुलेषु कुलेषु च प्रसूताः ।

मनुजपतिसुतां यथा लभध्वं

तदभिगुणं पुरुषार्थमारभध्वम् ॥

३३, ७४.

अतिबल बलमाश्रितस्तवाहं तव

मतिविक्रमपौरुषस्य कालः ।

३३, ७५.

वायुवेगसमाञ्जवे । (हरीन्)

४४, १.

सुग्रीवस्य च सन्देशः सिद्धिं
कथयतीव मे । ३४, १४.

गताम्बुदे व्योम्नि विशुद्धमण्डलः
शशीव नक्षत्रगणैः समावृतः ।

(हनुमान्) ३४, १६.

तोयदस्वननिस्वनाः । (मातङ्गाः)

३५, १६.

शैलमुल्लिखन्तमिवाम्बरम् । ३५, ४१

तरुणादित्यवर्णानि । (गिरि-
सहस्राणि) ३५, ४८.

तप्तकाञ्चनवर्णाभं लोहिताकसम-
प्रभम् । (अस्तपर्वतम्) ३५, ६२.

तेजसोत्तमतेजसः । (वानराः)

३५, ६३.

भवान् गुरुर्मे श्वशुरः पिता यथा ।

३५, ७९.

द्रुमखण्डमण्डितां । (प्रतीचीं दिशम्)

३५, ८१.

सालैस्तालैस्तमालैश्च । ३६, १८.

मुक्तावैडूर्यवालुका । (नलिनी)

३६, ३२.

प्रदीप्तमिव पावकम् । (शैलम्)

२६, ४२.

लोहितोदा महावेगा केशमञ्जादि-

वालुका, (नदी) । ३६, ६९.

शलभा इव संछाद्य मेदिनीम्
(वानराः) । ३७, १२.

तदा ह रुधिरं दृष्ट्वा भ्रातृशोक-
विषादितः । ३७, १९.

महर्षिः परमामर्षी । ३८, ११.

भीमं स्थितं शैलमिवाग्रतः । (असुरम्)

३८, १८.

असुरो न्यपतद् भूमौ पर्यस्त इव
पर्वतः । ३८, २१.

गजो गवाक्षो गवयः । ४१, ४.

ज्वलन्तीमिव तेजसा । (तापसीम्)

४१, ३४.

शोकमहार्णवे । ४३, १०.

लतापादपसंछन्नं महदास्यमिव
क्षितेः । ४३, ११.

तारेये ताराधिपतिवर्चसि । ४६, १.

शशिनं शुक्लपक्षादौ वर्धमान-
मिव श्रिया । (अङ्गदम्) । ४६, ४.

भृशं नदद्भिर्जलदैः । (वोष्णगे) । (वानरः)

४७, २३.

उपविष्टान् हरीन् दृष्ट्वा संदृष्ट इदम्-
ब्रवीत् । ४८, ४.

देहमुत्सृज्य यास्यामः । (ते वयम्)

प्रतिश्रयमिवापगाः । ४८, २८.

अकारणरिपुर्जातो विधिरेवात्र

कारणम् ।	३६, ९.	मग्नोऽस्मि सागरे । आकाशे वा	
तां वयं नाधिगच्छामो रात्रौ सूर्य-		मृतो नैव विषमे च शिलोच्चये ॥	५३, २७.
प्रभामिव । (सीताम्) । ४६, १०.			
सूर्यप्रभेव शैलाग्रे । (सीता) ५०, १८.		को हि मे जीवितेनार्थो विपक्ष-	
असिते राक्षसे भाति महामेघे यथा		स्याद्य पक्षिणः ।	५३, २९.
ताडित् । (सीता)	५०, १८.	गिरिप्रस्त्रवणं यथा (नेत्रजं वारि	
नीलाम्बुदचयप्रभः । (कश्चिद्		विस्तृजन् प्रास्वदम्) ।	५४, १.
राक्षसः)	५१, १६.	मां निर्दहति शोकाग्निः शुष्कं	
तमृक्षाः सृमरा व्याघ्राः सिंहा		वनमिवानलः ।	५४, २२.
नागाः सरीसृपाः । परिवार्याभि-		श्रुतैस्तैस्तैः पशमयन्नाग्निं वारिघटैरिव	
गच्छन्ति मातरं प्राणिनो यथा ॥			५४, २३.
	५२, १६.	धृत्या निहन्मि तदुःखं तमो दीप	
नदीवेग इवागतः । (वाष्पवेगः)		इव ज्वलन् ।	५४, २४.
	५३, ३. ॥	सपुष्पाङ्कुरशास्त्राग्राः पतन्तीव	
आपगाः संप्रकाशन्ते तन्तुवत्		महीरुहाः ।	५५, २९.
संस्तृताः क्षितौ ।	५३, १३.	जगामाकाशमाविश्य सुपर्ण इव	
महानद्योपि दृश्यन्ते लाङ्गलस्य		वेगितः । (सम्पातिः)	५५, ४२.
गतिर्यथा ।	५३, १४.	विनेदुः सिंहसङ्घवत् । (वानराः)	
प्राकारा इव ते बभुः । (पर्वताः)			५६, १.
	५३, १५.	प्रसुप्तमिव चान्यत्र क्रीडन्तमिव	
उपलैरिव संलुप्रां सुप्रस्थ्यातैश्च		चान्यतः । (पर्वतम्)	५६, ५.
पर्वतैः ।	५३, १८.	आकाशमिव दुष्पारम् । (सागरम्)	
भास्करो भाति दह्यमान इवाम्बरे ।			५६, ७.
	५३, २२.	मरुद्गणैः परिवृतो वृत्रशत्रुरिवाम्बरे ।	
अग्निराशिरिवाभाति भास्करः ।		(अङ्गदः)	५६, १०.
	५३, २२.	वासवं परिवार्येव वाहिनी मरुतां	
पुण्यानि नापि मे सन्ति यन्न		यथा । सा वानराणां तु चमूः परि-	

वार्याङ्गदं बभौ ॥ ५६, ११.

बालं क्रुद्ध इवोरगः । (विषादः
खादयतिः) ५६, १३.

वासवस्य सवज्रस्य ब्रह्मणो वा
स्वयम्भुवः । विक्रम्यसहसा हस्ता-
दमृतं स इहानयेत् ॥ ५६, ३०.

चन्द्रादपि हरेल्लक्ष्मीं तेजो वा
रविमण्डलात् । विक्रमी य इतो
लङ्कानं गत्वा तु पुनराव्रजेत् ॥

५६, ३१.

कुद्धं मृत्युमित्रपरम् । (बलिपुत्रम्)

५६, ६१.

पक्षिराज इवोत्तमः । (हनुमान्)

५७, ३३.

पर्जन्यमिव भूतानि लोकस्तमनु-
जीवति । ५७, ३६.

विक्रमस्व महाभाग विष्णुस्त्रीन्
विक्रमानिव । ५७, ४४.

कपिभिः स्तूयमानस्य तदा बलवतो
बलम् । प्रवृद्धं दृष्टमनसः पर्वणीव
महोदधेः । (हनुमतः) ५८, ३.

आत्मस्थेन तु तोयेन वर्धते सागरो
यथा । तथात्मस्थेन वीर्येण प्रवृद्धः
कपिकुञ्जरः ॥ ५८, ४.

यथा चन्द्रमसो वृद्धया वर्धते
सागरोऽम्भसा । वृद्धे स्तूयमानस्य
तथा वीर्यं हनुमतः ॥ ५८, ५.

यथा विजृम्भते सिंहो विबुद्धो
गिरिगह्वरे । मारुतस्यौरसः पुत्रस्तथा
समुपजृम्भितः ॥ ५८, ६.

अशोभत मुखं तस्य विधूम इव
पावकः । ५८, ७.

उल्लिखन्तामिवाम्बरम् । (मेरुगिरिम)
५८, ३९.

सागरं क्षोभयिष्यामि दारयिष्यामि
मेदिनीम् । पर्वतान् पातयिष्यामि
प्लवमानः प्लवङ्गमाः ॥ ५८, ४६.

भविष्यति हि मे पन्था वायोः
पन्था इवाम्बरे । ५८, ४८.

नभ आदृत्य बाहुभ्यां प्रसमान-
मिवाम्बरम् । (माम्) ५८, ५०.

विधमिष्यामि जीमूतान् कम्प-
यिष्यामि पर्वतान् । सागरं क्षोभ-
यिष्यामि प्लवमानः समाहितः ॥
५८, ५१.

आनयिष्यामि वैदेहीं रामस्य
महिषीं प्रियाम् । प्रसह्य भुजगं
भोमं गरुत्मान् सागराद् यथा ॥
५८, ५३.

विहरिष्यामि वेगेन नानानकसमा-
कुलम् । वितत्य गरुडः पक्षौ
हरन्निव महोरगम् ॥ ५८, ५४.

सहसा निष्पतिष्यामि घनाद्
विद्युदिवाम्बरे । ५८, ५८.

अभ्यनन्दत मानाहो मरुद्भिर्वासवो
 यथा । (हनुमान्) ५६, ११.
 चक्रुः प्रणामं मुदिताः शक्रस्येव
 मरुद्गणाः । (हनुमतः) ६०, ४.
 महद्भिर्बलिच्छतैः शृङ्गैरुल्लिखन्त-
 मिवाम्बरम् । (पर्वतम्) ६०, ९.
 व्यराजत कपिश्रेष्ठो द्वितीयः पर्वतो
 यथा । ६०, १०.
 सतिष्ठन् पर्वतस्याग्रे बभौ वानर-
 पुंगवः । लोकानिव तदा विष्णुः
 क्रमिष्यन् विक्रमैस्त्रिभिः ॥ ६०, १२.
 मृगान् विव्रासयंश्चैव प्रवृद्ध इव
 केसरी । (हनुमान्) ६०, १४.
 तिष्ठन् कपिवरः श्रीमान् हृदे नाग
 इवाबभौ । ६०, १७.
 ततोऽभ्याववृधे दक्षा दक्षिणो
 दक्षिणां दिशम् । ६१, १.
 प्लवगः प्लवगैर्दृष्टः प्लवने कृतनिश्चयः ।
 ६१, २.
 बवृधे रामवृद्धार्थं समुद्र इव
 पर्वणि । ६१, २.
 स च चालाचलश्चानु मुहूर्तं कपि-
 पीडितः । वने सिंहपराभृष्टो
 मदोन्मत्त इव द्विपः ॥ ६१, ५.
 निश्चसद्भिस्ततः सर्पैः सपताक
 इवाबभौ । (पर्वतः) ६१, १०.
 जलधाराः प्रसुम्नाव मदराजीरिव

द्विपः । (पर्वतः) ६१, १५.
 मुक्ताजालैरिव बभौ । (गिरिः)
 ६१, १७.
 प्रवृत्त इव पर्वतः । (हनुमान्)
 ६१, १८.
 कुसुमेन सुखन्धिना सर्वतः संवृतः
 शैलो बभौ पुष्पमयो यथा ।
 ६१, २०.
 च्युतः सार्थादिवाध्वगः । (पर्वतः)
 ६१, २२.
 भिद्यतेऽयं गिरिर्देवैरिति मत्वा
 मनस्विनः । त्रस्ता विद्याधराश्चैव-
 मुत्पेतुः पतंगैः सह ॥ ६१, २८.
 समुद्रस्य परं पारं दुष्प्रापं प्राप्तु-
 मिच्छति । ६१, ३६.
 ननाद सुमहानादं सुमहानिव
 तोयदः । (हनुमान्) ६१, ३८.
 अनुरूपं च वृत्तं च लाङ्गूलं लोम-
 मिश्रितम् । उत्पतिष्यन् स चिक्षेप
 पक्षिराज इवोरगम् ॥ (हनुमान्)
 ६१, ४०.
 तस्य लाङ्गूलमाविद्धमतिवीर्यस्य
 पृष्ठतः । ददृशे गरुडेनेव धूयमानो
 महोरगः ॥ ६१, ४१.
 ऊरुवेगोद्धृता वृक्षा मुहूर्तं कपि-
 मन्वयुः । प्रस्थितं दीर्घमध्वानं
 सबन्धुमिव बान्धवाः ॥ ६१, ५०.

अनुजग्मुर्हनुमन्तं पौरा इव मही-
 पतिम् । (वृक्षाः) ६१, ५१.
 स नानाकुसुमैः कीर्णः कपिः कुङ्-
 मलकोमलैः । शुशुभे मेरुसंकाशः
 खद्योतैरिव पर्वतः ॥ ६१, ५४.
 विमुक्तास्तस्य वेगेन मुक्तपुष्पाश्च
 ते द्रुमाः । अवतीर्यन्त सलिले
 निवृत्ताः सुहृदो यथा । ६१, ५५.
 पुष्पौघेणानुबन्धेन नानावर्णेन
 वानरः । बभौ मेघ इवोच्चत्वे सेन्द्र-
 चापतडिद्रुणः । (हनुमान्) ६१, ५७.
 ताराभिरभिरामाभी रुचिराभि-
 रिवाम्बरम् । तस्य वायूद्धतैः पुण्यैः
 शरीरं शुशुभे वृतम् ॥ ६१, ६०.
 तस्याम्बरगतौ बाहू शुशुभाते
 प्रसारितौ । पर्वतादभिनिष्क्रान्तौ
 पञ्चास्याविव पन्नगौ ॥ ६१, ६१.
 विभिन्दन्निव चाकाशं ददृशे स
 महाकपिः । पिबन्निव बभौ चायं
 सोर्मिजालं महार्णवम् ॥ ६१, ६२.
 तस्य विद्युत्प्रभाकारे वायुवेगानु-
 सारिणः । नयने विप्रकाशते पर्व-
 तस्थाविवानलौ ॥ ६१, ६३.
 पिङ्गे पिङ्गाक्षमुख्यस्य चक्षुषां
 परिमण्डले । बृहती संप्रकाशते
 शनैश्चरुधाविव ॥ ६१, ६४.
 यथा नभसि सन्ध्यायाः (सन्ध्यया)

ताम्रं सूर्यस्य मण्डलम् । मुखं
 नाभिकया तस्य नम्रया ताम्रया
 बभौ ॥ ६१, ६५.
 लाङ्गूलं सहसाऽऽविद्धं प्लवमानस्य
 शोभते । अम्बरे वायुपुत्रस्य
 शक्रध्वज इवोच्छ्रितः । ६१, ६६.
 लाङ्गूलचक्रेण महान् शुक्लदंष्ट्रो हि
 वानरः । व्यरोचत महाप्राज्ञः
 परिवेषीव भास्करः ॥ ६१, ६७.
 स्फिग्देशेनानिताम्रेण रराज स
 महाकपिः । महता दारितेनेव
 गिरिगैरिकधातुना ॥ ६१, ६८.
 कक्षान्तरगतो वायुर्जीमूत इव
 गर्जति । ६१, ६९.
 पतत्पतङ्गसंघातैर्व्यायतः शुशुभे
 कपिः । प्रवृद्ध इव मातङ्गः
 कक्षया लम्बमानया ॥ ६१, ७१.
 उपरिष्ठाच्छरीरस्य च्छायया लम्ब-
 मानया । सागरेऽन्तः समाविष्टः स
 कपिर्नीरिवाभवत् ॥ ६१, ७२.
 देशस्तस्याङ्गवातेन सोन्माद इव
 लक्ष्यते । ६१, ७३.
 प्लवमानं समालक्ष्य भुजगाः साग-
 रालयाः । व्योम्नि तं हरिशार्दूलं
 सुपर्णमिव मेनिरे ॥ ६१, ७४.
 तरङ्गान् गणयन्निव । (हनुमान्)
 ६१, ७८.

शारदाभ्रमिवाततम् । (जलम्)

६१, ७९.

छाया वानरसिंहस्य जले चारुतरा-
भवत् । श्वेताभ्रघनराजीव वायु-
पुत्रानुगामिनी ॥ ६१, ८१.

शुशुभे स महातेजा महाकायो
महाकपिः । वायुमार्गे निरालम्बे
पक्षवानिव पर्वतः ॥ ६१, ८२.

तेन मार्गेण सहसा द्रोणीकृत
इवार्णवः । ६१ ८३.

आपाते पक्षिसङ्घानां पक्षिराज
इवाव्रजत् । हनुमान् मेघजालानि
प्राकर्षन् मारुतो यथा ॥ ६१, ८४.

प्रविशन्नभ्रजालानि निपतंश्च पुनः
पुनः । प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च चन्द्रमा
इव लक्ष्यते । (हनुमान्) ६१, ८६.
चामीकर इवाभाति । (हनुमान्)
६१, १०३.

स सागरजलं भित्त्वा बभूवाभ्यु-
त्थितस्तदा । यथा जलधरं भित्त्वा
दीप्तरश्मिर् दिवाकरः ॥ ६१, १०६.
तस्य जाम्बूनदैः शृङ्गैः पर्वतस्य
समुत्थितैः । आकाशं शस्त्र-
संकाशमभवत्काञ्चनप्रभम् ॥

६१, १०९.

जातरूपमयैः शृङ्गैर्भ्राजमानैः स्वय-
म्प्रभैः । आदित्यशतसंकाशैः सो

ऽभवद्गिरिसत्तमः ॥ ६१, ११०.

तरसा छादयामास जीमूत इव
मारुतिः । (पर्वतम्) ६१, ११२.
दृष्ट्वा तस्योरुवेगं च जहृषे च
च ननन्द च । ६१, ११३.

मान्यो हि मम मारुतः । ६१, १३५.
त्वरे च त्वरिते कार्ये । ६१, १३९.

जगामाकाशमाविश्य वेगेन गरुडो
यथा । (हनुमान्) ६२, २.

भक्ष्यभूतः प्रदिष्टस्त्वमीश्वरैर्वा-
नरर्षेभ । ६२, १८.

स संक्षिप्यात्मनः कायं जीमू ।
इव मारुतिः । तस्मिन् मुहूर्ते
हनुमान् बभूवाङ्गुष्ठमात्रकः ॥

६२, ३३.

तं दृष्ट्वा वदनान्मुक्तं चन्द्रं राहु-
मुखादिव । ६२, ३६.

जगामाकाशमाविश्य वेगेन गरुडो
यथा । (हनुमान्) ६२, ३९.

प्रविशन्नभ्रजालानि निपतंश्च
पुनः पुनः । प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च

चन्द्रमा इव लक्ष्यते ॥ (हनुमान्)
६२, ४९.

समाक्षिप्तोऽस्मि सहसा निरुद्ध
इव पर्वतः । प्रतिलोमेन वातेन

महापोत इवार्णवे ॥ ६२, ५३.
प्रावर्धत महाकायः प्रावृषीव

बलाहकः । (हनुमान्) ६२, ५६.
कपिर्गान्त्राणि संक्षिप्य मर्माणि च
महाकपिः । (मुखे तस्याः निपपात)
६२, ५८.

ग्रस्यमानं यथा चन्द्रं पूर्णपर्वणि
राहुणा । (हनुमन्तं) ६२, ५९.
सागरं सागरानूपे सागरानूप-
जान्द्रुमान् । सागरस्य च पत्नीनां
मुखान्याभिविलोकयन् ॥ ६२, ७३.
स महामेघसङ्काशं समीक्ष्यात्मान-
मात्मना । विनिरुद्धमिवाकाशं
चकार मतिमान् मतिम् ॥ ६२, ७५.

पुनः प्रकृतिमापेदे धीतमोह इवा-
त्मवान् । (हनुमान्) ६२, ७७.
हरिः प्रकृतिमापेदे हरिर्विक्रान्त-
वानिव । (हनुमान्) ६२, ७८.

स चारुनानाविधरूपधारं
पारं समासाद्य समुद्रतीरम् ।
परैरशक्यप्रतिपन्नरूपः

समीक्षितात्मा समवेक्षितार्थः ॥
६२, ७९.

ददर्श लङ्काममरावतीं यथा ।
६२, ८३.

आर्षप्रयोगसंग्रहः ।

लिप्सथः	१, २३.	गृह्य	४, ३१.
गृह्य	२, १२.	ह्रियन्ती	४, ३७.
अभिभाष्यन्तौ	२, २१.	यमसादनम्	४, ४०.
अभिभाषथः	२, २१.	आह्वयन् (युधि)	७, २५.
भाषथः	२, २१.	अभ्यवादयम्	७, ४४.
संगमिष्यति	२, २४.	अहं प्रसादयांचक्रे	७, ४६.
विद्धि (युवाम्)	२, २४.	मार्गमानस्य मे	७, ६०.
चिन्तयानस्य	३, १२.	व्यवतिष्ठत	८, ३३.
कृतकृत्यवान्	३, २८.	व्यपोषयामास	८, ३४.
प्रतिनन्दस्व	४, ६.	इच्छते	८, ४०.
अभिवीक्षन्तौ	४, १७.	त्यज्य	८, ४१.
रोदमाना	४, २२.	सर्वास्त्रविदुषम्	८, ६१.
आनयिष्यामि	४, २३.	आह्वय (संयुगे)	८, ६८.

एवमुक्त्वा तु सुग्रीवं (रामं) उभौ	रुदन्ती	१५, ३०.
तौ नरवानरौ । जग्मतुः सहितौ	हताः स्मैकेषुणा सर्वाः	१५, ३५.
सर्वैर्वानरैर्वनगोचरैः ॥ ८, ७१.	वक्ष्यते	१५, ३९.
वदस्व	अभिनन्दसे	१५, ५३.
निवर्तन्ति	शोचते	१५, ५७.
चेष्टन्ति	व्यवस्यती	१५, ६१.
अभ्यवादयतु	कुप्यते	१६, ८.
व्यतिष्ठन्	न निवर्त्तितुमिच्छन्ति (सुतम्)	१६, ९.
प्रमार्जिष्ये		१६, १२.
गर्हेत्	अवतारयत्	१६, १६.
वर्ततः	अपश्यती	१६, २२.
अम्बुजः	परितप्यन्तीम्	१६, ३०.
सहसा ते विनिर्गन्तुं मम बुध्या	संतप्यति	१६, ४२.
न रोचते ।	रक्षेत्	१६, ४७.
आह्वयति (संयुगे)	मुक्तासुसञ्चरः	१६, ४८.
व्रजस्व	ऋक्षवानरराजनि	१६, ५२.
वेङ्गुम मामर्हति	तस्य माला च देहश्च मर्मघाती	१६, ५५.
प्रतियुष्यामि	शरस्तथा । त्रिधेव पतिता लक्ष्म्याः	१६, ५६.
राजहा	पतिनस्याप्यशोभयन् ।	१६, ७०.
सेवन्ति	सोद्विग्नः	१६, ८५.
पतिना	चरन्ति (वयमन्ये च)	१६, ८५.
जातः (दशरथेन)	वर्त्तसि	१६, ८५.
पश्येथाः	नश्यमानमनोबुद्धिः	१६, ९२३.
सुग्रीवप्रियकामेन	महात्मनः शर्म न लेभिरे :	१६, ९२४.
मन्त्रयन्		१७, १९.
जीवपुत्रा	निरीक्षती	
अवतिष्ठन्तम्	जीवितप्राणहारिन्	

गमिष्यसे	१७, ४०.	अन्तरेणाञ्जलिं कृत्वा राघवस्य	
व्रजस्व	१७, ४१.	प्रसादने	२५, १८.
पुण्यकृतांश्च	१७, ४१.	प्रासादपङ्क्तयः (ददर्श)	२६, ९.
ईक्षसि	१८, २१.	ददर्श गिरिनद्यः	२६, १०.
विधवाः कृताः स्म	१८, २२.	देवतायतनांश्चैव	२६, ११.
त्रिलपती	१८, २७.	उत्पतन्तं समुत्पेतुस् (उत्थानेऽर्थे)	
प्रतस्थुः	१८, २.		२६, ३८.
सुग्रीवः प्रकृतिः सर्वा हनुमान्		पूर्वं कृतार्थो गमस्य	२७, १५.
सहरीश्वरः । भ्रातुरन्तःपुरं रम्यं		प्रसज्जेत	२७, २१.
प्रविवेश महाबलः ॥	१८, २१.	यमसादनम्	२७, २६.
अर्हसे	२०, १६.	प्रभुमपि चाग्रजवन्मथामि बाणैः ।	
प्रतिबोधये (वीर्यम्)	२०, २१.		२७, २८.
निरुदकः	२१, १८.	धर्मज्ञस्य त्वत्सकाशात् नायं	
सान्तरजाः	२१, २९.	परुषमर्हति ।	२८, १२.
जम्बुफलम्	२१, ३१.	समन्वेष्यति सीतया राघवम् ।	
जम्बुद्विमाणां	२१, ३२.		२८, १९.
बलाकमालाः	२१, ३५.	रामोऽयं सीतया राजयिष्यति ।	
सजते	२२, १९.		२८, २०.
सज्जते	२२, १९.	प्रथमभयस्य विशङ्किताः स्म सर्वाः	
पश्यन्ती मामपश्यती	२३, १६.		२८, ३२.
मा वालिपथमन्वगाः	२३, ३३.	वधिष्यति	२८, ७.
सह फान्तायाः	२४, १८.	धनुर्विस्फारयाणस्य	२८, ९.
अचिन्त्य	२४, २३.	संप्रतस्थुः	३०, २०.
स शुश्रुवे	२४, ४६.	सञ्जोदयित्वा	३०, ३४.
प्रसादयित्वा	२४, ४७.	माहवे	३१, ८.
तस्य भीताः	२४, ५०.	गच्छेत	३१, १०.
स्मरस्व	२४, ५३.	गच्छस्व	३१, १५.

कान्तारवनदुर्गाणामभितः	३१, ३३.	परिमार्गध्वम	३६, ८.
आनयिष्यन्ति	३१, ३७.	यथा लभत मैथिलीं (गृयं)	३६, ११.
स्वकृतार्थः	३२, ७.	इमानि देशदुर्गाणि	३६, १३.
मार्गध्वम	३२, १२; ३३, ९; ३३, ५२; ३५, ५; ३५, २४; ४३, ७.	निस्तमोरजाः (ते)	३६, ५९.
मार्गमाणैः	३२, १७.	पूरयन् (नदी)	३६ ६७.
कृष्यतां (भूतानाम्)	३२, ४१.	तस्मिन् (नद्याम्)	३६, ७१.
संचार्य गाम्	३२, ६०.	तर्तुम्	३६, ८०.
दुस्तारा (नदी)	३३, २३.	शौचः	३६, ८१.
अभिगच्छतीमि	३३, २४.	प्लवन्तः	३७, २.
गच्छध्वम	३५, ९.	आनयिष्यामि	३७, ५.
कान्तारगिरयः (मृगयध्वम)	३५, १०.	निराशो भ्रातृजीवितात्	३७, २१.
सागरकाननाः (देशाः)	३५, २६.	अन्वशासत्	३८, ६.
तत् सर्वमनुवर्ततां वः	३५, ३२.	शीघ्रेण	३८, १०.
अथस्मयम्	३५, ३४.	समागच्छन्त	३८, १४.
ओषध्यश्च प्रकाशन्ते	३५, ४९.	प्लवगाः सर्वे सुषेणप्रमुखा ब्रुवन्	३८, २०.
दिवा रात्रं च काञ्चनाः	३५, ५१.	अन्वेषमाणाः	३८, ४.
आदित्यमुपतिष्ठन्ति	३५, ५४.	भेतव्यं तस्य शूरस्य रामस्य च	
दशतानि	३५, ५५.	महात्मनः	४०, ९.
आश्रमो ह्यभितो मेरोः	३५, ५८.	मार्गामहे	४०, १४.
मैथिलीं प्रति प्रवृत्तिः प्रष्टव्यः	३५, ५९.	अपश्यन्त	४०, १९.
भवन्तः परिमार्गन्ताम्	३५, ७३.	मार्गमाणाः	४१, २.
मार्गस्व	३६, ६.	प्राविशन्त	४१, २.
		अमार्गत	४१, ३.
		अपश्यमानाः	४१, ७.
		पक्षाः	४२, ८.

वञ्चयानः	४२, १४.	प्रेषयत्	४८, २६.
तर्पिता विविधैर्मूलैः फलैः	४२, २६.	(सीता) कारणेत्यक्ता एतदाख्या-	
अधिगच्छाम वैदेहीं	४३, ८.	तुमर्हथ	४८, ४०.
चरन्त्याश्च इमं धर्मं	४३, १९.	इच्छेयमस्माद् गिर्यग्राद् भवद्भि-	
जानीम	४४, ४.	रवतारितुम्	४८, ४१.
नहि निष्कामितुं शक्यं चक्षुषि		तेन प्रेषिताः स्म	४६, २१.
ह्यनिमीलिते	४४, १३.	आदित्यमनुधाव्यैतं (आवाम्)	
सुकुमाराङ्गुलैः करैः	४४, १४.		५०, ५.
अवगच्छन्त ते	४५, ३.	तरध्वं	५०, २५.
निबोधध्वं प्लवङ्गमाः	४५, ९.	उपक्रमेत्	५१, २३.
वधिष्यति	४५, १९.	यतेयुः	५१, ३१.
क्षमन्ति	४५, २०.	दाहदग्धपरीताङ्गः	५२, ४.
प्रविशाम बिलं	४५, २२.	उग्रतपा भवत्	५२, ८.
संश्रुत्य वाक्यं हि तदाङ्गदस्य		उपाक्रमम्	५२, १०.
	४५, २६.	दग्धपक्षतनूरुहः	५२, १०.
हन्येम	४५, २६.	अपृच्छत	५२, १७.
संशयिताः स्म सर्वे	४५, २६.	अग्रहीतां	५२, २०.
ततोऽभीषयदङ्गदम्	४६, ८.	जिज्ञासन्तौ	५३, ९.
प्रसहिष्यन्ति	४६, १०.	पराक्रमन्	५३, २५.
दुःखोऽयम्	४६, २५.	अथैक्षम्	५३, २६.
अपराधं भवेत्	४६, २५.	काष्ठलोष्टसधमिणः (मे)	५३, २९.
पर्यरुन्धीत	४७, ३.	प्रलुभिता	५४, ८.
विश्वसेत्	४७, ७.	त्यक्ष्ये	५४, १६.
खादिष्ये	४८, ६.	विसर्पित्वा	५४, १९.
(वयं) पश्याम मैथिलीम्	४८, १३.	प्रतीक्षामि	५४, २०.
प्रशासन्तम्	४८, २४.	महदर्णवम् (ददृशुः)	५६, ३.
		जलराशीन् समुत्क्षिपन् अर्णवं	

ददशुः	५६, ५.	प्रक्रमता	६१, ६.
कथं कार्यमिति ब्रुवन् (वानराः)		शामितं विषम्	६१, १३.
	५६, ७.	वीक्षाञ्चक्रुः	६१, ३३.
स्वपध्वं	५६, १७.	अवतीर्यन्त	६१, ५५.
ब्रुवध्वं	५६, २०.	मुखं नासिकया तस्य नम्रता ताम्रया	
हिंसामि	५७, १६.	बभौ । यया नभसि सन्ध्याया-	
रुद	५७, ३०.	स्ताम्रं सूर्यस्य मण्डलम्	६१, ६५.
ऋषिष्ठुतम्	५८, १४.	तताप (तम्)	६१, ८८.
गृह्य	५८, २२.	उपचक्रमुः	६१, ९०.
तं दृष्ट्वा एवमस्तिवति वानराः ।		अवसीदितुम्	६१, ९३.
	५८, २५.	विश्राम्येत	६१, ९४.
अभ्यतिक्रान्तुमुत्सहे	५८, ४०.	उपेयति	६१, ९९.
प्रसमानं	५८, ५०.	विश्रमेत	६१, १०२.
विधमिष्यामि जोमूतान्	५८, ५१.	जाम्बूनदैः शृङ्गैः	६१, १०९.
आनयिष्यामि	५८, ५२; ६०, २३.	जहृषे	६१, ११३.
ऋते सुपर्णराजानं मारुतं वा		विश्रम (त्वम्)	६१, ११५.
महाजवम् । न तद् भूतं प्रपश्यामि		कृतोत्साहं (सः)	६१, १४३.
यो मां प्लुतमनुप्लवेत् ॥	५८, ५७.	क्रमतो (हनूमतः)	६२, ८.
क्रमेयम्	५८, ६१.	इच्छामहे	६२, १५.
क्रम (त्वम्)	५८, २.	गमिष्ये	६२, ३५.
क्रमतः (तव)	५८, ६.	प्लवतां वर	६२, ६६.
प्रक्रम (त्वम्)	५८, ८.	वनराजोन् ददर्श	६२, ६९.
अभ्यनन्दत	५८, ११.	दोष्टिरभ्याणि (सूक्ष्मकाञ्चनवालुकाः)	
प्लवतो मम	६०, १.		६२, ७४.
राक्षसराजानं	६०, २३.	परैरशक्यप्रतिपन्नरूपः	६२, ७९.
लङ्कामभिमुखः	६१, ४.		

१३—छन्दोवैषम्ययुक्तपद्यांश-संग्रहः ।

तथेति कृत्वा वचनं तु तस्य
कपेः सुभीतस्य वुरासदस्य ।
महानुभावो हनुमान् ययौ तदा
महाबलौ यत्र तु रामलक्ष्मणौ ॥

१, २६.

वचो विज्ञाय हनुमान् २, १.
यदृच्छया भूमितलम् २, ११.
निश्चसन्तौ वरभुजौ २, ११.
एवमुक्त्वा तु हनुमान् २, २६.
कार्येणावामिह येन प्रयातौ
द्रष्टुं राजानं सुव्रतं वानरेन्द्रम् ।
तस्याप्येतल्लक्ष्मणो वेत्ति तत्त्वं
न त्वाश्रयं पश्य कालस्य मार्गम् ।

२, ३०.

ततः प्रहृष्टो हनुमान् ३, १.
इत्येवमुक्त्वा हनुमान् ३, २१.
इदं तथ्यं मम वचस्तदेव हि
रघुप्रिय । ४, २४.
हृदि कृत्वा सुबहुशः ४, ३३.
मम दयिततमा हृता वनान्ताद्
रजनिचरेण विमथ्य येन सा ।
कथय मम रिपुं त्वमद्य शीघ्रं
प्लवग नयामि यमस्य सादनम् ॥

४, ४०.

तस्यैकां पणंबहुलाम् २, ११.

असंशयं प्रज्वलितैः ६, २२.
स युद्धतृष्णातृषितः ६, ३४.
यथोद्दिष्टं हिमवता जगाम तच्च-
कार च । ६, ३५.

उद्धर्तुमेतद् वाली वा ६, ३७.

ततः प्रहृष्टवदनः । ७, १९.

रोषगाढेन तु मया ७, ५७.

यथा हि लोकस्य चराचरस्य

दिवाकरो भाति हि रश्मिमाली ।

यथा च सर्वेषु मृगेषु केसरी

तथा नृपेषु त्वमुदारविक्रमः ॥

७, ७७.

स्वरं त्यक्ताक्षरपदम् ८, २४.

शक्यसि ते हि वालिनम् ८, ४४.

इमं मुहूर्त्तं तु मया ८, ९४.

स भ्राजमानो वपुषा ८, ९९.

रम्यैरन्विष्यन्तो यान्ति ८, ७.

मेघसंघातसदृशः ८, १३.

शुश्रावान्तःपुरगतो १०, १.

धैर्यमालम्ब्य धृतिमान् १०, ७.

ततः क्षमो न विरोधः १०, १८.

स चन्द्रतारागहनं ११, १३.

त्वयाऽदृश्येन तु रणे १३, २३.

ये त्वङ्गदस्यानुचराः १५, ६.

शिरश्चोरश्च बाहु च दुःखेन समा-

निघ्नती	१५, १९.	सज्जीभवन्तु प्लवगाः	१८, ७.
प्रसुप्तमिव सोपेत्य आर्यपुत्रेति		क्रोशन्त्यस्तत्रानुययुः	१८, १५.
वादिनी	१५, २६.	चितां चक्रुः सुषहवो	१८, १८.
तव स्मरन्त्या हसितं संलापं च		कथमीर्ष्या न कुरुषे	१८, २४.
शुचिस्मितम् ।	१५, ३८.	विसर्जयैतान् प्लवगान्	१८, २५.
वनेषु पुष्पगन्धिषु	१५, ३९.	उत्थापयन्ति स्म तदा	१८, २७.
उन्नाम्य वक्त्रं विमलं	१५, ४९.	एवमुक्तो हनुमता	१८, ९.
कस्मादेवं विलपन्तीम्	१५, ५३.	जयेत्युचुर्निपतिताः	१८, २०.
वसुधासक्तनयनो	१६, २१.	अभ्यषिञ्चन् सुबलिनम्	१८, २२.
ममाप्यवश्यं मरणं पश्चादपि भवि-		शुक्ले च बालव्यजने	१८, २३.
ष्यति ।	१६, २६.	आजग्मुस्तत्र सहिताः	१८, २७.
त्वां राम शप्तुं शक्तास्मि पतिव्रत-		मन्त्रपूतेन हविषा	१८, २९.
गुणाभयात् ।	१६, ३८.	प्रणदद्भिश्च कपिभिः	१८, ३४.
इत्येवमुक्त्वा विरतं	१६, ६९.	शास्त्रदृष्टेन विधिना	१८, ३५.
सुग्रीव दोषेण न मां	१६, ८७.	प्रसन्नाः स्वादुसलिलाः	२०, ६.
मम प्राणात् प्रियतरं	१६, ९५.	विक्रमेष्वप्रतिहतं	२०, २४.
औत्पातिके च विविधे	१६, १००.	इमास्ता मन्मथवताम्	२१, ९.
स्यादधर्मो ह्यकरणात्	१६, १०२.	अनुलिप्ता इव घनैः	२१, ९.
दत्ता महेन्द्रेण मम	१६, १११.	मेका नु वर्षोदकप्रोक्षितेषु	२१, २२.
शेषे त्वं विषमे कृच्छ्रे अकृत्वा		तथा सीताभिगमने	२१, ४५.
वचनं मम ।	१७, २.	मित्राणां चैव समयस्त	२२, ९.
तदेतच्छरशयनम्	१७, ९.	शरदगुणसुदीपिता	२३, १७.
विशुद्धसत्त्वाभिजन	१७, १२.	हतोऽग्रजं पश्यतु वालिनं मया	
अश्मसारमिदं मन्ये इदं मे हृदयं		मतिक्षयाद् प्राम्यसुखेषु सक्तः ।	
दृढम् ।	१७, १५.		२३, ३८.
गच्छत्यस्तं दिनकरे	१७, ३४.	ततः सुग्रीवभवनं	२४, १२.
त्वद्दर्शनामिकाङ्क्षिणी	१७, ३६.	शैलशृङ्गाणि शतशः	२४, १४.

तान् गृहीतप्रहरणान्	२४, १५.	तत् करिष्यति सौमित्रे इति मे	
ततः सुग्रीवभवनं	२४, १७.	मतिर्वीरहन् ।	२८, ४.
स्त्रियः सुग्रीवभवने ददर्श	२४, २६.	सत्त्वयुक्ता हि पुरुषाः	२८, ११.
नानाविरागवसनाः	२४, २७.	रामप्रियार्थं सुग्रीवः	२८, १६.
तथेति कृत्वा वचनम्	२४, ३५.	निहन्तव्याः सुबहवः	२८, २५.
तेन शब्देन महता	२४, ४२.	सहायमात्रेण मया	२८, ८.
स दृश्यतां वा प्रतिषिध्यतां वा		मनःशिलाधातुगिरिं	३०, ७.
यच्च क्षेमं भवता तद्विधेयम् ।		तान् समानय क्षिप्रं वै	३०, १०.
	२४, ५१.	ये च प्रसक्ताः कामेषु	३०, १२.
राजंस्तिष्ठाद्य समये	२४, ५२.	तान् समुद्रेषु गिरिषु	३०, १९.
मित्रं त्वस्थानकुपितं	२५, ६.	क्षीरोदवेलानिलयाः	३०, २६.
दुःखं मम महत्	२५, ८.	ते तु सर्वे हरिवराः	३०, ३४.
भ्रातरं संप्रहितवान्	२५, १२.	सञ्चोदयित्वा त्वरिताः	३०, ३४.
प्राप्तमुद्योगसमयम्	२५, १६.	ततः प्रहर्षमगमत्	३०, ३८.
कृतापराधस्य हि ते	२५, १८.	विसर्जयित्वा च हरीन्	३०, ४०.
कृतोपकारं स्मरता	२५, २१.	रामं दिदृक्षुस्त्वरितं	३१, १.
दिव्यमालयाम्बरधरैर्	२६, ७.	प्राप्ता ये चेह बलिनः	३१, ४.
प्रत्युज्जग्मुश्च सचिवाः	२६, २२.	तारा प्रदत्ता दयिता	३१, ८.
दिव्यमालयाम्बरधरम्	२६, २७.	तत् सम्प्रधार्य मनसा	३१, ११.
अग्निसरोभिः परिवृतम्	२६, २९.	स लक्ष्मणं भीमबलं	३१, १६.
शुक्ले तु वालव्यजने	२६, ३१.	विसर्जयामास तदा	३१, १८.
तं दृष्ट्वा तस्य ललितम् (विलासम्)		केऽत्रेत्युवाच हरिपः	३१, १९.
	२६, ३२.	वानराश्चाद्भुतस्तत्र हमे स्मो वय-	
दष्टाधरौष्ठपुटकं	२६, ३३.	मित्यथ ।	३१, २०.
सङ्कुचितभ्रूवन्मुखम्	२६, ३३.	शुक्लैश्च वालव्यजनैः	३१, २४.
स क्रोधाद्रक्तनयनम्	२६, ३३.	तं कालमेघप्रतिमं	३२, २८.
मिथ्याप्रतिष्ठां कुरुते	२७, ८.	दिव्यगन्धः कुसुमितैः	३२, ३६.

तस्य कोटिदिव्यस्तम्भा ३२, ४६.
 दक्षिणस्यां दिशि यथा ३२, ५८.
 तमतिक्रम्य द्वीपं तु ३३, ३५.
 सा समूलौषधिवना सपर्वतवना-
 कुला । ३३, ४७.
 पौष्पीं मालामिव कृताम् ३३, २६.
 तत्र गन्धर्वपतयः ३३, ५६.
 दर्शनेन जनकात्मजा ३४, १३.
 पुष्पागनागगहनं ३५, ७.
 स्वयमेको बलवता ३५, ७०.
 योऽन्यथा स्यास्यति हरिः ३५, ७१.
 ततः सुषेणप्रमुखाः प्लवङ्गमाः
 सुग्रीववाक्यं निपुणं निशम्य ।
 आमन्त्र्य सर्वे प्लवगाधिपं ततो
 जग्मुर्दिशं ते वरुणाधिपालिताम् ॥
 ३५, ८०.
 चिन्तयामास मतिमान् ३६, १.
 दिशमेतां सुविपुलां ३६, ७.
 विदेहराजदुहितुः ३६, ८.
 समन्ताद् योजनशतम् ३६, २८.
 ततः प्रसन्नसलिला ३६, ४१.
 दीप्तं सप्तर्षिचरितम् ३६, ५७.
 तस्याः स्पृष्ट्वा तु सलिलं ३६, ८१.
 तां तथोन्मथ्य तरसा ३७, ४.
 किं वा श्रमेण महता ३७, ५.
 योजनानां विंशतिभिः ३७, ७.
 अबुद्धिर्वानरपतिः ३७, ८.

एवमुक्त्वा तु हरयः ३७, ११.
 अशक्नुवन् निष्क्रमितुं ३७, २१.
 ततो ह मायां नगरीं ३७, २१.
 राज्यमादाय सुमहत् ३७, २२.
 व्यचिन्वंश्चात्र बहुलाः ३८, १३.
 सर्वे च सर्वदिवसान् ३८, १४.
 कृतं तु मासं समयं ३८, १६.
 संचित्य दिशं पूर्वा ३८, १७.
 उदारसत्त्वाभिजनो हनूमान्
 स मैथिलीं ज्ञास्यति वानरेन्द्रः ।
 दिशं तु तामेव हता तु मैथिली
 यामास्थितो वायुसुतो महात्मा
 ३८, २७.
 अन्वेषमाणाश्च तदा ३८, ४.
 तेषां तत्रैव वसतां ३८, ६.
 सुगन्धयः प्रेक्षणीयाः ३८, १०.
 स वालिपुत्राभिहतो ३८, २१.
 ते शारदाभ्रप्रतिमं ४०, १७.
 विचिन्वन्तो हरिवराः ४०, १८.
 गजो गवाक्षो गवयः ४१, ४.
 बिटादस्मात् तु सहसा ४१, १३.
 अचन्द्रसूर्य हरयः ४१, १६.
 नलिनीस्तत्र ददशुः ४१, २४.
 ददशुस्तत्र हरयः ४१, २६.
 पादपांस्तत्र ददशुः ४१, २८.
 इदं प्रविष्टाः सहसा ४२, २.
 इदं धरण्यां विवरं ४२, ३.

भूयो वयं प्रव्यथिताः	४२, ४.	वनं प्रविष्टः स कथं	४८, ३८.
इमे जाम्बूनदमयाः (पादपाः)	४२, ७.	शोकाद् भ्रष्टस्वरमपि	४६, १.
एवमुक्ता हनुमता	४२, १०.	एवं जटायुर्निहतः	४६, १३.
एवमेतच्च भवनं	४२, १६.	निर्दग्धपक्षः पतितः	५०, ९.
इदं रक्षामि भवनं	४२, १७.	आत्मानुरूपं वचनं	५०, १३.
अत्र प्रवेक्ष्याम इति	४३, १३.	निर्दग्धपक्षः क्लिष्टोहं	५०, १४.
इदं प्रविष्टाः सहसा	४३, १५.	सम्मान्य मां च विधिवत्	५०, १७.
कृत्स्नो मासः परिगतः	४४, ४.	तत्र सीता तु वसति	५१, ३०.
प्रीत्या जीवयितुमर्हसि	४४, ७.	वाङ्मतिभ्यामपि सदा	५१, ३१.
मयस्य मायाविहितं	४५, ४.	निर्दग्धपक्षं संपाति	५०, ३७.
तीक्ष्णः प्रकृत्या सुग्रीवः	४५, १०.	स्थिरविनयविशालचक्षुषः	
किं मे सुहृद्भिश्च समं	४५, १६.	सदृशगजेन्द्रसमानवक्षसः ।	
पतच्छ्रुत्वा तु वचनं	४५, १७.	कुलबलमनुरूपमात्मनः	
प्रधानभूताश्च वयं	४५, २०.	कुरुत न गर्हितमद्य विक्रमञ्च	
द्रष्टुं सेन्द्रा अपि देवताः	४५, २४.		५१, ३८.
आपूर्यमाणं यशसा	४६, ४.	निवेद्यामि स्म तदा	५३, ३.
आवभाषे हृदमतिः	४६, ६.	संपातिनं मां भगवन्	५३, ५.
उपांशुदण्डेन हि मां	४७, ११.	पराक्रमन् रश्मिदग्धः	५३, २५.
आरोग्यपूर्वं कुशलं	४७, १५.	अधैक्षं तं निपतितं	५३, २६.
नयनेभ्यः प्रमुमुचुः	४७, १९.	ध्यात्वा मुहूर्तं भगवान्	५४, २.
मुक्तश्च सुग्रीवभयात्	४८, १४.	कस्मिंश्चिदर्थे धर्मज्ञः	५४, ६.
धन्यः स गृध्राधिपतिः	४८, १६.	सा तु कामैः प्रलुभिता	५४, ८.
यो राघवार्थं निहतः	४८, १७.	आख्येया राममहिषी	५४, १२.
यया समस्तं निहतं	४८, १९.	एतैश्चान्यैश्च बहुभिः	५४, १७.
सत्यसन्धः क्षितिपतिः	४८, २०.	श्रुतैस्तैः प्रथमयन्	५४, २३.
यस्य रामस्य वसतः	४८, २१.	कृतं कार्यमित्यबुधन्	५४, २९.
कथं जटायुर्निहतः	४८, ३४.	अथ पवनसमानविक्रमास्ते	

प्लवगवराः परिपूर्णमानसाः ।	स्तनौ च पीनौ सहितौ	५७, १३.
त्वरितमभिमुखा ययुर्दिशं	स तां भुजाभ्यां पवनः	५७, १४.
जनकसुतापरिमार्गणोत्सुकाः	एकपत्नीव्रतमिदम्	५७, १५.
५४, ३१.	ग्रहीतुकामः क्रोडार्थं	५७, १९.
निशाकरस्येषः सर्वं	उपाजगाम त्वां हृष्टा	५७, २२.
सम्यक् चीर्णस्य तपसः	पेरावतस्कन्धगतं	५७, २३.
५५, ७.	प्रजापतिस्तु भगवान्	५७, २९.
पक्षलाभो मम यथा	तदप्रमेयं वचनं	५७, ३९.
५५, १०.	निर्देशीसङ्ख्या भर्तारं	५७, ४३.
तत्र त्रिकूटशिखरे	संस्तूयमानो हनुमान्	५८, १.
५५, १२.	गतानृषीन् भीमबलः	५८, १५.
तज्यमाना च बहुशः	प्रकीर्णकेशा तोयाद्रा	५८, ३०.
५५, १३.	अवशस्त्वामभिगतः	५८, ३३.
यः शक्तो योजनशतं	ऊरुवातेन महता	५८, ४३.
५५, १८.	आदित्यचन्द्रचरिते	५८, ५६.
स ममासाद्य क्रुद्धस्य	तव कल्याणरुचयः	५८, ६६.
५५, २४.	एवमुक्तः परिषदा	५८, ६९.
तत्र प्रमाणाभ्यधिकः	येनौदार्येण मघवान्	५८, २.
५५, ३०.	तेजसा तेन हनुमन्	५८, ७.
वर्तते योजनशते	संपूज्य तान् हरिगणान्	५८, १३.
५५, ३५.	चक्रुः प्रणामं मुदिताः	६०, ४.
अङ्गदः प्रश्रययुतं	सिंह्यादूर्ध्वचरितं	६०, ८.
५५, ३७.	एवमुक्त्वा स हनुमान्	६१, १.
आश्वासयामास हरीन्	समाक्रान्तो बलवता	६१, १५.
५६, ८.	मुक्ताजालैरिव बभौ	६१, १७.
स वानरैः परिवृतः	शुशुभे पुष्पशबलैः	६१, १९.
५६, १०.	पीड्यमानः स बलिना	६१, २३.
सा वानराणां तु चमूः		
५६, ११.		
तान् विषादेन महता		
५६, १२.		
को वः कियद् विक्रमते		
५६, २९.		
अनुप्राप्ताः स्मः साम्प्रतम्		
५६, ४३.		
दशानं योजनशतं		
५६, ४८.		
सर्वस्य वृद्धस्य बलं		
५६, ५१.		
त्रिसप्तकृत्वः पृथिवी		
५६, ५४.		
ऋषीणामग्निवपुषां		
५६, ६०.		
न ह्यकृत्वा हरिपतेः		
५६, ८१.		
तत्रापि गत्वा प्राणानां		
५६, ८२.		
विचित्रमालयाभरणा		
५७, १०.		

परिक्षिप्तः शिबिनिभः	६१, २५.	साह्यं कृतं ते सुमहत्	६२, ८.
वैनतेयस्य सहस्रो	६१, ४५.	क्रमतो योजनशतं	६२, ९.
विकुञ्ज्य कर्णौ मतिमान्	६१, ४७.	ततः प्रहर्षमतुलं	६२, १०.
सुपुष्पिताग्रैः शिखरैः	६१, ५२.	समुद्रमध्ये सुरसा	६२, १६.
लाङ्गूलचक्रेण महान्	६१, ६७.	एवमुक्ता हनुमता	६२, २४.
कपिवातश्च बलवान्	६१, ७६.	एवमुक्तः सुरसया	६२, २५.
यतः स याति बलवान्	६१, ८३.	तस्मिन् मुहूर्त्ते हनुमान्	६२, ३३.
तेन मार्गेण सहसा	६१, ८३.	तत्तृतीयं हनुमतः	६२, ३८.
प्रेक्षकास्ते कपिवरं	६१, ९०.	समाक्षितोऽस्मि सहसा	६२, ५३.
हिरण्यनाभो मैनाकः	६१, १०५.	निहता सा हनुमता	६२, ६४.
राघवस्य कुले तात उदधिः परि-		चूताग्नीपान् नागपुष्पान्	६२, ७०.
वर्धितः ।	६१, ११८.	समुद्रतीरेषु तथा	६२, ७४.
एवमुक्तस्तु हनुमान्	६१, १२७.	ततः शरीरं षड्वामुखामं विधूय	
कर्तव्ये सागरजले	६१, १४०.	रूपं व्यथयन् मृगद्विजान्	६२, ८१.
तद्वितीयं हनुमतः	६२, ४.		

१४-सूक्तिसंग्रहः ।

न ह्यबुद्धीकृतो राजा सर्वभूतानि
धास्ति हि । १, १३.
राजानो बहुमित्राश्च विश्वासो नैव
च क्षमः । अरयश्च मनुष्येण विज्ञे-
यादुर्लभचारिणः ॥ १, १७.
विश्वस्तानामविश्वस्तादिद्वेषु
प्रहरन्ति हि १, १८.
राजानो बहुदर्शिनः १, १८
भवन्ति परहन्तारो ज्ञेयाः प्राज्ञैः
सुसम्मतैः (राजानः) । १, १९.

रोचते यदि वा सख्यं बाहुरेष
प्रसारितः । पाणिना गृह्यतां पाणि-
र्मर्यादा बध्यतां ध्रुवम् ॥ ४, ११.
ततो रामस्य सुग्रीवः पाणिं जप्राह
पाणिना । इदं सौहृदमालम्ब्य
पीडितं चापि सख्यजे ॥ ४, १३.
ज्वलयित्वा ततो बहिः पुष्पैः संपूज्य
यत्नतः । तत्रोपन्यस्य सम्प्रीतः
सख्यदं सत्यसाक्षिकम् ॥ ४, १५.

ततोऽग्निं दीप्यमानं च चक्रतुस्तौ
 प्रदक्षिणम् । ४, १६.
 संगमेनेह ते शपे ४, २४.
 धृतिमान् नावसीदति ५, ४.
 बालिशस्तु नरो यो वै वैकल्य-
 मनुवर्तते । स मज्जत्यवशः शोके
 वाताकान्तेव नौजले ॥ ५, ५.
 एषोऽञ्जलिर्मया बद्धः प्रणयाञ्च
 प्रसादये । पौरुषं श्रय शोकस्य
 नान्तरं दातुमर्हसि ॥ ५, ६.
 दुर्लभो ह्रीदशो बन्धुरस्मिन् काले
 विशेषतः । ५, १०.
 सर्वथाहमनुप्राप्तो देवतानां न
 संशयः । उपपन्नो गुणोपेतः सखा
 यस्य भवान्मम ॥ ६, २.
 नतु वक्तुं समर्थोऽहं स्वयमेवात्मनो
 गुणान् । ६, ५.
 महात्मनां हि भूयिष्ठं त्वद्विधानां
 कृतात्मनाम् । निश्चला भवति
 प्रीतिर्धैर्यमात्मवतामिव ॥ ६, ६.
 निर्दोषश्च क्षमश्चैव वयस्यः
 परमा गतिः । ६, ७.
 धनत्यागः सुदृत्त्यागो देशत्यागो-
 ऽथवा पुनः । वयस्यार्थे प्रवर्तन्ते
 स्नेहं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥ ६, ७.
 उपकारफलं मित्रम् ६, १८.
 किमुक्त्वा विस्तरं बहु ७, १०.

सुखितो दुःखितो वापि सख्यु-
 नित्यं सखा गतिः । ७, १३.
 यो मत्तं वा प्रमत्तं वा सुतं वा
 रहितं नरम् । हन्यात् स निरयं
 गच्छेत् त्वद्विधं मद्विक्रवम् ॥
 ८, २९.
 स्वरेण वचसा चैव प्रेक्षितेन च
 वानर । विक्रमेण च वाक्येन
 व्यक्तिर्नैवोपलभ्यते ॥ ८, ९२.
 रिपूणां धर्षणां वीरा मर्षयन्ति न
 संयुगे । जानीमस्तु स्वकं वीर्यं
 स्त्रीसमक्षं विशेषतः ॥ ९, ४२.
 निवासः स च साधूनां प्रपन्नानां
 परा गतिः । आर्त्तानां संश्रयश्चैव
 भाजनं गुणसम्पदाम् ॥ १०, १६.
 न ते युक्तमसुयितुम् १०, १९.
 अत्रस्थः स वनस्थो वा सर्वथा
 बन्धुरेव सः । १०, २२.
 न शक्यं संयुगे स्थातुमबलेन
 बलीयसा । ११, ६.
 न विव्यधेऽहं तस्माच्च सुप्रीव-
 प्रतिसंहतात् । शयिष्ये तद्धतो
 वाऽहं शाययिष्यामि वाऽथ तम् ॥
 ११, १४.
 अमर्षितानां शूराणां संग्रामेष्वनि-
 वर्तिनाम् । धर्षणामर्षणं कान्ते
 मरणात् विशिष्यते ॥ १२, ३.

धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च न स पापं
करिष्यति । १२, ५.

पराङ्मुखवधं कृत्वा को नु प्रात-
स्त्वया गुणः । १२, २९.

न त्वां प्रतिहृतात्मानं धर्मबाधम-
धार्मिकम् । जाने राम दुरात्मानं
तृणैः कूपमिवावृतम् ॥ १३, १०.

सतां वेदधरं पापं प्रच्छन्नमिव
पावकम् । नाहं त्वां प्रतिजानामि
धर्मतत्त्वसमावृतम् ॥ १३, १२.
किं वक्ष्यसि सतां मध्ये कृत्वा
कर्म जुगुप्सितम् । १३, १४.

राजहा ब्रह्महा गोघ्नश्चौरः प्राणि-
वधे रतः । नास्तिकः परिवेत्ता च
सर्वे निरयगामिनः ॥ १३, १५.
अभक्ष्याणि च मांसानि त्वादशै-
र्धर्मचारिभिः । १३, १६.

पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रेषु
राघव । शशकः शल्यको गोधा
सेधा कूर्मश्च पञ्चमः ॥ १३, १७.
चर्म चास्थि च रोमाणि न सेवन्ति
मनीषिणः । १३, १८.

दृश्यो वै यदि युध्येथा न प्रच्छन्नो
नृपात्मज । अद्य वैवस्वतं देवं
पश्येथा निहतो मया ॥ १३, २२.
सूक्ष्मोऽपराधो विज्ञेयः सतां धर्म-
मनुस्मरन् । हृदिस्थः सर्वभूताना-

मात्मा वेद शुभाशुभम् ॥ १४, ७.

वागुराभिश्च कूटैश्च पाशैश्च
विविधैर्नराः । प्रतिल्लग्नश्च
दृश्याश्च गृह्णन्ति बहवो मृगान् ॥
१४, १०.

विध्यन्त्यभिमुखांश्चापि न च दोषो-
ऽत्र दृश्यते । यान्ति राजर्षयश्चैव
मृगयां धर्मकोविदाः ॥ १४, ११.
तस्मात् त्वं निहतो वध्यो मया
छन्नेन वानर । अयुध्यमानो युद्धे
वा सौम्य शाखामृगो ह्यसि ॥
१४, १२.

अपरं कारणं पश्य यदर्थं त्वं मया
हतः । भार्यायां वर्तसे भ्रातुस्त्यक्त्वा
धर्मं सनातनम् ॥ १४, १३.
ग्रहणाय कृतः पाशो यद् वै पापं
कृतं त्वया । १४, १५.

अन्यैरपि कृतं पापं प्रमत्तैर्वसुधा-
धिपैः । प्रायश्चित्तं न कुर्वन्ति तेन
तत् प्राप्यतेऽशुभम् ॥ १४, १६.
तेन तेषां कृतं पापं नैति सौम्येन
कर्मणा । १४, १७.

गमिष्यसि सतां लोकान् शस्त्र-
पूतान् मनोरमान् । १४, १८.

राजभिः कृतदण्डाश्च कृत्वा
पापानि मानवाः । विमलाः स्वर्ग-

मायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥

१४, १९.

दुर्लभस्य हि धर्मस्य जीवितस्य
सुखस्य च । राजानो वानरश्चेष्ट
प्रदातारो न संशयः ॥ १४, २०.

तान्न हिंस्यान्न चाक्रोशेन्नाक्षिपेन्ना-
प्रियं वदेत् । देवा मानुषरूपेण
चरन्त्येते महीतले ॥ १४, २१.

पुत्र पश्याद्य पितरं सुदृष्टं च कुरु
प्रियम् । दुर्लभं दर्शने चैव तवैतस्य
भविष्यति ॥ १५, ४७.

मूर्ध्नि चैनं समाजिघ्र प्रवासं
प्रस्थितो ह्यसि । १५, ५१.

गुणदोषाभ्रयं ज्ञात्वा स्वकर्मफल-
मात्मनः । प्राप्नोति फलमव्यग्रः
प्रेत्य सर्वं शुभाशुभम् ॥ १५, ५६.

न शोच्यः शोचते शोच्यं कं वा
शोच्योऽनुशोचति । कश्च कस्येह
शोच्योऽस्ति देहेऽस्मिन् बुद्ध-
बुद्धोपमे ॥ १५, ५७.

जातस्थानित्यतामेत्य भूतानां च
गतागतम् । मानुषेणेह कर्त्तव्यं
पण्डितेन ह्यलौकिकम् ॥ १५, ५९.

न हि दैवमनुष्कम्य मानुषेणेह
सिध्यति । १५, ६०.

न तु तस्मिन् पदे पुत्रो लोके यत्र
स्त्रियः पतिः । न चैतदवगच्छन्ति

प्रायशः प्राकृताः स्त्रियः ॥ १६, ६.

न ह्यान्नापयितुं शक्यः पुत्रो वै
पतिवत् स्त्रिया । प्रियो वाप्यप्रियो
वापि यथा भर्ता सदैव हि ॥

१६, ७.

हितार्थं विप्रियं ह्युक्तो जनन्या
कुप्यते सुतः । कुक्ष्या विप्रियं
ह्युक्तो भर्ता तु परितुष्यति ॥

१६, ८.

न निर्वर्त्सितुमिच्छन्ति मातरः
सततं सुतम् । पुत्रहस्तात् तु का
नारी सत्त्वयुक्ता मनस्विनी ।
भोक्तुमुत्सहते पिण्डं वैधव्याश्चर-
रूषिता ॥ १६, ९.

लोके हि पतिहीनायाः कृपणं जीवितं
स्त्रियाः । १६, १८.

विना शस्त्रं हि नारीणां लोके
पतिवधे वधः । १६, १९.

एकश्चैव भवेद् भर्ता न तु भर्तृ-
समः सुतः । १६, २५.

प्रहरन्ति महात्मानो न नारीषु
न वानरे । १६, २८.

नात्यर्थं परितप्येऽहं यद्यव्याजहतो
भवेत् । इमं व्याजहतं दृष्ट्वा मनो
मे परितप्यते ॥ १६, २९.

अस्थाने वालिनं हत्वा युध्यमानं
परेण च । न संतप्यति काकुत्स्थः

कृत्वा कर्म जुगुप्सितम् ॥ १६, ३०.
 पलाशसेविना भग्नं त्वया चूतवनं
 महत् । फलकाले निराशः स्यात्
 तथा राम कृतं त्वया ॥ १६, ३१.
 मृतस्यापि हि मे भर्तुः स्पर्श एव
 विशिष्यते । १६, ३२.
 मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता
 मितं सुतः । अमितस्य हि दातारं
 भर्तारं का न पूजयेत् ॥ १६, ३४.
 मित्राद् वैरं हि रक्षेत् दुःखं मित्रं
 हि रक्षितुम् । मित्रादुत्पन्नितं वैरं
 मूलमेव निकृन्तति ॥ १६, ४२.
 कः क्षत्रियकुले जातः श्रुतवाङ्-
 छिन्नसंशयः । धर्मलिङ्गप्रतिच्छन्नः
 क्रूरं धर्मं समाचरेत् ॥ १६, ५६.
 शमो दानं दया धर्मः सत्यं शीलं
 पराक्रमः । पार्थिवानां गुणा राम
 दण्डश्चाप्यपकारिषु । १६, ५८.
 वयं वनचरा राम मृगा मूलफला-
 शिनः । नैषा प्रकृतिस्मासु या
 मनुष्येषु दृश्यते ॥ १६, ५९.
 न तेऽस्त्युपचितो धर्मो नार्थ-
 बुद्धिरवस्थिता । इन्द्रियैः कृष्यसे
 हित्वं सुब्रह्म इव द्विजः ॥ १६, ६०.
 भूमिर्हिरण्यं कुप्यं च पशवो
 विप्रहास्पदम् । १६, ६२.
 नयश्च विनयश्चोभौ यस्मिन् सत्यं

च सुस्थिरम् । विक्रमश्च नयो-
 पेनोद्देशः कालश्च राजते ॥ १६, ६५.
 ज्येष्ठो भ्राता पिता चैव यश्च
 विद्यां प्रयच्छति । त्रयस्ते पितरो
 ज्ञेया धर्मं चेदनुबुध्यसे ॥ १६, ७१.
 यवीयान् सोदरः पुत्रः शिष्यश्च
 गुणवानपि । एते पुत्रसमा ज्ञेया
 धर्मेषु हरिपुंगव ॥ १६, ७२.
 खैरवृत्तश्चरेत् कामं तस्य दण्डो
 वधः स्मृतः । १६, ७५.
 विधिं पश्य विधानवत् ॥ १६, ७८.
 प्रतिज्ञा च कथं शक्या मन्त्रिणेन
 ह्युपेक्षितुम् । १६, ८०.
 न वयं स्त्रे वशे स्थिताः ॥ १६, ८३.
 सोदर्यं भ्रातृयुक्तं हि तद्विदं गत-
 मन्यथा । १६, ८९.
 आदितः कृशवृत्तिर्यः कृपणो न स
 राघव । महात्मा व्यसनं प्राप्तो
 दीनः कृपण उच्यते ॥ १६, १०५.
 मास्य द्विपद्भिरेको भूरिष्ठानन्यांश्च
 संश्रये (? ये) । भर्तुरर्थकरश्चैव
 चित्तज्ञो भव पुत्रक ॥ १६, १२०.
 न चातिप्रणयः कार्यः कतर्ह्यः
 प्रणयश्च ते । एकान्ते हि समो
 दोषस्तस्मादुभयवान् भव ॥ १६, १२१.
 वीर नैवंविधाभूमौ स्वपन्ति कृत-

लक्षणाः ।

१७, १०.

शूराय न प्रदातव्या कन्या किल
विपश्चिता । शूरभार्या हि मां
पश्य सद्यो वैधव्यमागताम् ॥

१७, १३.

पतिहीना तु या नारी कामं भवतु
पुत्रिणी । धनधान्यौघपूर्णापि
विधवेत्युच्यते जनैः ॥ १७, १७.

स्वकर्मफलभोक्ता हि देहमुत्सृज्य
गच्छति

१७, ३७.

शोचतः खलु सीदन्ति सर्वाः
सर्वदेहिनः ।

२०, १६.

भव क्रियापरो नित्यं तथा हर्ष-
परायणः । आस्तिको धर्मशीलश्च
व्यवसायी च राघव ॥ २०, १७.

न चाव्यवसितः शत्रून् रक्षांसि च
विशेषतः । समर्थस्त्वं रणे जेतुं
विक्रमैर्जिह्वाचारिणः ॥ २०, १८.

समुद्धर्षय तेजस्त्वं व्यवसायं
स्थिरं कुरु । ततः सपरिवारं तं
निःशेषं कुरु राक्षसम् ॥ २०, १९.

सर्वमासगतं गर्भं भास्करस्य
गमस्तिभिः । रसं सर्वमुपादाय
घ्नौः प्रसूते रसायनम् ॥ २१, ३.

अकाले तादृशं मित्रं नाहं दुःखे
निबोजये ।

२१, ४३.

उपकारेण क्षीरो हि प्रतिकारेण

युज्यते । कृतं श्रुपकृतं हन्ति लोके-
ष्वेवासत्तां मनः ॥ २१, ४६.

यस्य दण्डश्च कोषश्च मित्रा-
ण्यात्मा पुरं जनः । पूर्णान्येतानि
सर्वाणि स राज्यफलमश्नुते ॥

२२, ११.

यो हि कालाद्यतीतेषु मित्रकार्येषु
वर्तते । स कृत्वा महतोऽप्यर्थान् न
मित्रार्येषु युज्यते ॥ २१, १३.

मनसापि हि कार्यार्थं यः काले
प्रतिपद्यते । स राजा बुद्धिसम्पन्नः
परेषां मूर्ध्नि वर्तते ॥ २३, १४.

अर्थिनां याचमानानां पूर्वं चाप्यु-
पकारिणाम् । आशां संश्रुत्य यो
हन्ति स लोके पुरुषाधमः ॥

२३, २८.

शुभं वा यदि वा पापं वाक्यं यः
समुदीरितम् । सत्यवाङ् नाभि-
जानाति स लोके पुरुषाधमः ॥

२३, २९.

कृतार्था ह्यकृतार्थानां मित्राणां न
भवन्ति ये । तान् मृतानपि क्रव्यादा
कृतघ्नान् नोपभुञ्जते ॥ २३, ३०.

समये तिष्ठ सुग्रीव २३, ३३

न चैव राज्यं विगुणाय देयम्

२३, ३८.

मित्रं त्वस्थानकुपितं जनयत्येव

संभ्रमम् ।

२५, ६.

दुष्करं सर्वथा मित्रं कृतं दुरनुपा-
लनम् । अनित्यत्वाच्च चित्तस्य
प्रीतिरल्पेन भिद्यते ॥ २५, ७.

न स क्षमः कोपयितुं यः प्रसाद्यः
पुनर्भवेत् । कृतोपकारं स्मरता
कृतज्ञेन विशेषतः ॥ २५, २१.

सस्वाभिजनसम्पन्नः सानुक्रोशो
जितेन्द्रियः । कृतज्ञः सत्यवादी च
राजा लोके महीयते ॥ २७, ७.

यस्तु राजा स्थितो धर्मे मित्राणा-
मुपकारिणाम् । मिथ्याप्रतिज्ञां
कुरुते को नृशंसतरस्ततः २७, ८.

पञ्च पश्वनृते हन्ति दश हन्ति गवा-
नृते । शतमद्वानृते हन्ति सहस्रं
पुरुषानृते ॥ २७, ९.

हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थे-
ऽनृतं वदन् । सर्वं भूष्यनृते हन्ति
मास्म भूष्यनृतं वदेत् ॥ २७, १०.

आत्मानं स्वजनं हन्ति पुरुषः पुरु-
षानृते । गवानृतेन तुल्यं हि पुरु-
षानृतमुच्यते २७, ११.

पूर्वं कृतार्थो मित्राणां न तत् प्रति
करोति यः । कृतघ्नः सर्वभूतानां
स वध्यः प्लवगेश्वर ॥ २७, १२.

ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चौरे भग्नव्रते
तथा । निष्कृतिर विहिता सद्भिः

कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ २७, १४.

प्रमत्तश्चातिरकश्च यथा स्यात्
प्राकृत्या । २७, १६.

को हि विद्वानसम्पन्नो दृष्टलोक-
पराधरः । प्रसज्येत कामभोगेषु
यथा त्वमिह धानर ॥ २७, २१.

न कश्चिन्नापराध्यति । २८, ११.
तमोवशगतानां हि क्षम्यं स्वच्छ-
चेतसा । २८, २१.

नरदेवस्य भर्तुश्च मित्रस्य जय-
तांवर । कृते न प्रतिकुर्याद्यः पुरु-
षाणां स दूषकः ॥ ३१, ३०.

अश्रयं क्रियमाणस्य कर्मणो दृश्यते
फलम् । विकलवृत्तं न गन्तव्यं न
हि नो धर्षणं क्षमम् ॥ ४०, ८.

अर्थिनां सम्प्रपन्नानां कुरु धर्म-
मनुत्तमम् । म्रियमाणान् निराहा-
रान् संजीवय तपोधने ॥ ४२, २२.

चरन्त्याश्च इमं धर्मं न कार्यं मम
केनचित् । एतेनैव कृतं महा यद्
विश्रान्तं धमातुरैः ॥ ४३, १९.

त्वं हि नः परमा गतिः ४४, ५.
न क्षमन्त्यपराधानां प्रधानानां
नराधिपाः ॥ ४५, २०.

न विप्रहं समं प्रादुर्बलस्य बली-
यसा । आत्मारक्षार्थं तस्माद्
बुद्धिं गृह्णाति दुर्बलः ॥ ४६, १३.

सखा पाणिगृहीतश्च कृतकर्मा
महायथाः । न स्मृतो राघवो येन
स कस्य सुकृतं स्मरेत् ॥ ४७, ५.
विधिः किल परो लोके विधिनै-
वोपपद्यते । ४८, ४.
उपकारं हि कुर्वन्ति साधवः
स्वजने सदा । ४८, २१.
अस्मदीयैः शरीरैस्त्वं कुरु कार्यं
यथासुखम् । ४९, २२.
जरया तु हतं तेजः प्राणास्तु
शियिला मम । ५०, १५.
न च याष्माभिपन्नानां प्रहर्ता भुवि
विद्यते । नीचेऽपि जनः कश्चित्
किं पुनर्मद्विधा द्विजाः ॥ ५१, १८.
अपक्षो हि कथं पक्षी कर्म किञ्चि-
दुपक्रमेत् । ५१, २३.
भवतां तु समप्राणां कर्तुं किञ्चिन्न
दुष्करम् । ५१, ३४.
तदलं कालसङ्गेन क्रियतां बुद्धि-
निश्चयः । ५१, ३५.
नहि कर्मसु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो
जितेन्द्रियाः । ५१, ३५.
कृते पुरुषकारे हि मरणं नाभि-
जायते । ५१, ३७.
स्वस्तिषोऽस्तु गमिष्यामि कृतार्थाः
सन्तु धानराः । ५४, २८.
न विषादे मनः कार्यं विषादो

विषमुत्तमम् । खाद्यत्यापि तज्ज्ञं
तु बालं क्रुद्ध इषोरगः ॥ ५६, १३.
यो विषादं प्रसहते विषमे प्रत्यु-
पस्थिते । तेजसा तस्य हीनस्य
पुरुषार्थो न सिध्यति । ५६, १४.
सर्वस्य वृद्धस्य बलं पौराणं यौवने
गते । आचक्ष्णस्य बहुधा हास्यं
भवति वानराः ॥ ५६, ५१.
नहि प्रेषयिता तात प्रेष्यैः प्रेष्यः
कथं भवेत् । ५६, ७३.
स्वामी किलात्र सैन्यस्य गति-
रेका प्लवङ्गम । ५६, ७४.
मूलमर्थस्य संरक्षणेऽपि कार्यवि-
निश्चयः । मूलेहि सति सिद्ध्यन्ति
गुणाः पुष्पफलादयः ॥ ५६, ७६.
वयं भवन्तमाश्रित्य समर्था अर्थ-
निदोषे । ५६, ७९.
येन ते वीर वयोंऽहं न किञ्चित्
परिहास्यति । ५७, ८५.
यस्तु विक्रमतेऽहो विक्रमे समु-
पस्थिते । पर्जन्यमिव भूतानि
लोकस्तमनुजीवति ॥ ५६, ३६.
यो युक्तो योगशास्त्राभ्यां प्रयुक्तः
पौरुषेण च । कर्मणा चाप्नुपायकः
सोऽस्यां धुरि नियुज्यते । तस्य
पौरुषमश्नन्ति मित्रस्वजनबान्धवाः ॥
५७, ३८.

कथ्यतां त्रिषु लोकेषु त्वद्यशः
पुण्यकर्मभिः । ५७, ४२.

यशसा योजयात्मानं हर ज्ञाति-
सुदुष्कृतम् । ५७, ४३.

कृते च प्रतिकर्तव्यमेषा तात सतां
गतिः । ६१, ११९.

अतिथिः प्रतिपूजाहंः प्राकृतोऽपि

विजानता । धर्मे जिज्ञासमानेन
किं पुनर्यादृशो भवान् ॥ ६१, १२५.

प्रीतिं च बहुमन्यस्व प्रीतोस्मि
तव दर्शने । ६१, १३८.

यस्य होतानि चत्वारि वानरेन्द्र
यथा तव । धृतिर्धाष्ट्यै बलं दास्यं

स कर्मसु न सीदति ॥ ६२, ६३.

१५-संशोधन-पत्रिका ।

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
७	६	विज्ञेया दुष्टता	विज्ञेयाऽदुष्टता
१६	३	निर्यासितः	निर्या (?पि)तः
१७	४	२९	२८
१६	८	संप्रहृष्टमना	संप्रहृष्टमनाः
२९	१२	०ब्रवीत्	०ब्रवीत्
"	१५	४८	४१
३१	५	ब्रवीमि	ब्रवीमि
३२	१२	किं निमित्त०	किं-निमित्त०
३३	१५	पूर्वजो	पूर्वजो
"	१८	यधि	युधि
"	१६	त	तं
३५	६	मे	मां (टी० पाठः)
"	१०	भुतं	भुतं (?त्वा)
३७	१	स्निग्धमेव	स्निग्धमेवं
"	१५	शक्तिः	शक्तिः
३८	३	शत्रु०	शत्रु०
"	५	रुधिरौघेन	टि० पाठः
४२	१७	युद्धे	युद्धे
४३	६	भूमि	भूमि
४४	१४	मद् दोरय	मद्दोरयं
४५	१०	प्रतिवालि०	प्रति वालि०
"	"	३९	३८
४६	४	पत्रिणो	पत्रिणा
"	१३	काय	कायं
"	१४	४९	४८

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
४८	१४	५६	६६
"	१७	सुप्रीवं	सुप्रीव
"	१८	५८	६८
५३	१५	वज्रुलै०	वज्रुलै०
६४	७	क्लीवो	क्लीवो
"	६	विध्य०	विन्ध्य०
६५	५	तारावोक्यं	तारावाक्यं
६६	७	यो कामस्य	योऽमुकामस्य
७०	१	एवं विधेन	एवंविधेन
७१	३	०पर्वणातं	०पर्वणा
८६	१३	व	वै
९०	१७	तंतो	ततो
९१	५	सन्यस्त०	न्यस्त०
११२	१६	० विच्य स्वरारज्ये	०विच्यस्व राज्ये
१२०	१४	संचारिधारा०	संचारिधारा०
१२५	८	० रसावगाढं	० रसावगाढम्
१२७	११	ह्यपकृतं	(?ह्य)पकृतं
१३१	६	सृजतो०	(? सजते०)
१४०	१	सालासू	सालांसू
१४१	७	०दण्डा	०दंष्ट्रा
१४२	१६	०दोऽब्रवीत्	०दोऽब्रवत्
१४४	५	मन्त्रिणा	मन्त्रिणां
१५०	१७	० कामैः फलैः	०कामफलेः
१५६	१०	मूर्खानाम्	मूर्खानाम्
१६०	१८	व	वै
१६७	४	०दिमिरं	०दिमिर

(घ)

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२८०	५	० त्वाच्छ्रुत्वा	० त्वाच्छ्रुत्वा
२८३	६	गृद्धराज्ञां	गृद्धराजां
२८७	६	वामपार्श्वे	वामपार्श्वे
२९२	८	अभ्यासाच्०	अभ्याशाच्०
३०९	१३	हृदयते	दृशुः
३११	४	गमिष्यामि	गमिष्यामो
३११	६	विषसाद	निषसाद
३१३	३	मैन्दश्च च	मैन्दश्च
३१४	६	नैवंगतं	नैवंगते
३१४	१४	नवत्येव	नवतिं च
३२१	१०	विशालक्ष्याः	विशालाक्ष्याः
३३०	१८	ऊरुवा०	ऊरुवा ०
३३५	१४	हनुमत्	हनुमन्
३३८	१	ददर्श	ददर्श
३४०	९	० ध्वानु मु०	० ध्वानुमु०
३४१	८	चौषधजलानि	चौषधजालानि
३४२	१२	० स कान्तार०	० सकान्तार०
३४३	१	० व्याघूर्णमानस्य	० व्याघूर्णमानस्य
३४६	६	० मांस्तोदयदा०	० मांस्तोयदा०
३४७	३	० मार्गमिवा०	० मार्गमिवा०
३४८	१	सहसा विद्धं	सहसाऽऽविद्धं
३४९	१०	रोदसि	रोदसी
३४६	१३	० स जलदं०	० सजलदं०
३५१	५	ऐश्वराकु०	ऐश्वराक०
३५२	१०	छादिस्तेन	छादितस्तेन
३५८	१७	हरेः	० हरे !

(क)

पृष्ठे	पंक्ती	अशुद्धम्	शुद्धम्
३५९	५	०र्यसङ्कुशां	०र्यसङ्कुशां
३५९	९	दंष्ट्रा करालं०	दंष्ट्राकरालं०
३६०	८	रामं च क्लिष्टकारिणं	रामस्याक्लिष्टकर्मणः
३६१	११	तं दृष्ट्वा	तद्दृष्ट्वा
३६४	६	याछाग्राहि	छायाग्राहि
३६४	११	५३	५६
३६५	१७	तद्दृष्ट्वा	तद् दृष्ट्वा
३६६	५	० ददर्श सः	ददर्श ह
३६६	१८	ददर्शापतन्नेव	ददर्शापरन्नेव ।

सूची-संशोधन-पत्रिका

पृष्ठे	स्तम्भे	पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२	१	८	जाम्बवान्-	जाम्बवत्-
७	२	११	मरुधन्वा-	मरुधन्वन्-
"	"	१७	रत्नवान्-	रत्नवत्-
१२	२	२३	ऋक्ष-	ऋक्ष-
१५	१	१२	धनु -	धनुस्-
१६	२	२०	अधः-	अधस्,
१७	२	३	अनु/मान्	अनु/मानि
१६	२	२२	अविदूः-	अविदूरतस् (ः)
२०	१	२५	आ/ऋच्छ	आर्छित-
२२	१	५	आहारयत्-	आ/हारि
२२	१	७	इक्ष्वाकव-	इक्ष्वाकु-
२४	१	१	कन्दरोदरकूटवान्-	कन्दरोदरकूटवत्-
"	२	२	कर्मविशेषवित्-	कर्मविशेषविदू-
७५	१	२२	काशाभि ...	कशाभि...
७७	१	१	फालम्	फलम्
८१	१	३	खादयतिः	खादयति
"	१	११	कुञ्जं	कुञ्जं

Price list of the Publications OF THE RESEARCH DEPARTMENT D.A-V. COLLEGE, LAHORE.

1. *Atharvavedaseya-Panca-Patalikaa*, edited by Bhagawad-datta. It is an invaluable work for the textual criticism of the Atharva-Veda. (out of stock) Rs. 1-8.

2. *Lectures on the Rig-Veda* (in Hindi), by Bhagawad-datta. Rs. 1-4.

3. *Jaimineeya—Talavakaura-Upanishad Braahmana*:—A Devanaagaree reprint of Dr.Oertel's edition by Ramadeva. Rs.2-8.

4. *Dantiyoshthavidhi*, edited by R. G. Shastri. It is helpful in the critical study of the Atharva-Veda. As. 8.

5. *Maandukes-Shikshaa*, edited by Bhagawad-datta. It is a treatise on the phonetics of the Atharva-Veda. Re. 1.

6. *Brihat-sarvaanukramanikaa*, edited by R.G. Shastri. It is an indispensable work for a critical understanding of the Atharva-Veda. Rs. 4.

7. *Vaalmeeki—Raamaayana* (North-Western Recension), critically edited for the first time from original Mss. with a series of appendices giving useful historical and geographical data.

Vol. I. Ayodhyaa-Kaanda, edited by Rama-labhaya. Rs.7-8

Vol. II. Baala-Kaanda, edited by Bhagawad-datta. Rs. 5.

Vol, III. Aaranya-Kaanda, edited by Bhagawad-datta and Vishva-Bandhu Shastri. Rs. 7-8

Vol. IV. Kishkindhaa-Kaanda, edited by Vishva-Bandhu Shastri. Rs. 7-8

'...the N.-W. Recension (of the Raamaayana) appeared as the oldest one.....indices at the end are a new and happy departure. No work comes nearer to my heart than the Ramaayaana. Here is lying collected the very best of India, mind and heart." S. Levi.

"The text of the Raamaayana in your edition is a great improvement"—Jolly.

8. *Vedic Kosha*, by Hans Raj Rs. 12.

It is a Concordance of the etymological, lexicographical,

mythological, scientific and ethical passages and other useful material contained in the Braahmana literature. It renders conveniently available highly helpful store-house of information.

"The Vedic Kosha is another treasure...my own researches would have been so much easier with such a Kosha...no line of importance has escaped notice...is a capital work." S. Levi.

"Especially the Vedic Kosha is a very valuable repository of Vedic tradition"—*Bloomfield*.

"A most useful piece of work is also the Vedic Kosha, what a help it will be to all students of the Veda and of the Vedic religion"—*Winternitz*.

9. *Knathakagrihya-Sootra*, edited by the late Dr. W. Caland. Rs. 7.

10. *A History of Vedic Literature* (in Hindi), by Bhagavad-datta, in two parts. Rs. 5. each.

11. *Caaraayaneeya-Mantraarshaadhyaya*:—an ancient anukramani of the seers of the Caarayaneeya recension of the Yajur-Veda. Re. 1.

12. *Rig-Veda-bhaashya*, of the Pre-Saayana, Udgithaachaarya, Book, X, hymns, V—XXXIV pp 112. Rs. 3.

13. *Shryanka-Kaavya*, by Mishra Krishna Kaura. It is an old, interesting narration in Sanskrit poetry of the life activities of the Founder teachers of the Sikh religion. It was composed in the year 1801. Re. 1.

14. *A History of Sanskrit Literature*: (in Hindi), by Veda Vyasa. Rs. 3.

15. *Vishaala-bhaarat* (in Hindi), by Veda Vyasa. It gives a vivid description of the Hindu civilisation in Cambodia in Indo-China. Rs. 3.

16. *Avesta: HAOM-YASNA IX*. Text in Devanaagree with Skt. Chaayaa and Hindi translation by Raja Ram. Re. 1.

Kindly address your order to

THE MANAGER BOOK DEPOT,
RESEARCH DEPTT, D. A.-V. COLLEGE,
Lahore (India)

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائیگا۔

6.

بسم اللہ الرحمن الرحیم

[illegible]

۱۔ سنا دیا جانشین کی طرف سے کہ وہ اپنے والدین کی خدمت میں حاضر ہو جائے۔
۲۔ سنا دیا کہ وہ اپنے والدین کی خدمت میں حاضر ہو جائے۔
۳۔ سنا دیا کہ وہ اپنے والدین کی خدمت میں حاضر ہو جائے۔

[illegible]

۳۔ طبعی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۴۔ مستشرقین کا تہمتیں اور غلط فہمیاں
۵۔ مذہبی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۶۔ سیاسی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۷۔ اقتصادی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۸۔ اجتماعی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۹۔ علمی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۱۰۔ ادبی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۱۱۔ تاریخی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۱۲۔ فلسفی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۱۳۔ لسانی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۱۴۔ طبیعیاتی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۱۵۔ ریاضیاتی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۱۶۔ طبیعیاتی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۱۷۔ ریاضیاتی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۱۸۔ طبیعیاتی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۱۹۔ ریاضیاتی تہمتیں اور غلط فہمیاں
۲۰۔ طبیعیاتی تہمتیں اور غلط فہمیاں

ایک نیا دنیا
جو ہر لمحہ
کے لئے تیار ہے
اور ہر لمحہ
کے لئے تیار ہے

15-11

